TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HIRVATİSTAN'DA TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI İMAJI

MIRNA ŽUNIĆ
04716101

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. MEHMET HACISALİHOĞLU

İSTANBUL
2008

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HIRVATİSTAN'DA TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI İMAJI

MIRNA ŽUNIĆ
04716101

Tez Enstitüye Verildiği Tarih: 14 Ocak 2008
Tezin Savunulduğu Tarih:18 Ocak 2008

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

	Ünvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı:	**Yrd. Doç. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU**	
Jüri Üyeleri:	**Prof. Dr. Gencer ÖZCAN**	
	Yrd. Doç. Dr. M. Ozan ERÖZDEN	

İSTANBUL
Ocak, 2008

ÖZ

HIRVATİSTAN'DA TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI İMAJI

Mirna Žunić
Ocak, 2008

Bu çalışmada Hırvatistan'da ders kitaplarında bulunan Osmanlı imajının değişkenliği ile ilgilenilmektedir. Ders kitaplarında var olan imajın konseptini saptayabilmek için iki farklı araştırma yöntemi kullanılmaktadır. İmajoloji ve ders kitabı araştırması, çalışmanın konusuna uygun olan metodolojik çözümü sağlamaktadır. İmajoloji bize, tarihi unutkanlığa karşı stereotiplerin bağışıklığını yaratan mekanizmaların türlerini sunmaktadır. Kuzey-güney, güçlü-zayıf, merkez-çevre mekanizmasının yanısıra stereotiplerin çift kutuplu özeliklerini de ele almak gerekir. Diğer tarafta, ders kitabı araştırması, çalışmada yer alması gereken yeni konuların, ders kitabının oluşum sürecinden görsel malzemelerin açıklanmasına kadar, spectrumunu incelemektedir. Bu metodolojik temele dayanarak 1946 yılından 2005 yılına kadar yayımlanan Hırvat ders kitaplarının analizi yer almaktadır. Analizlerde, bir dönemin tarihsel arka planı, dönemin eğitim sisteminin açıklanması, metin analizi, stereotip ve oto-stereotipin belirlenmesi ve görsel malzemelerin yorumlanmasına yer verilmektedir. Stereotipin veya imajin değişkenlik sürecini tanımlamak için bu faktörler arasında olan ilişkisinin saptanması bu analizlerin hedefidir. Sonuç olarak, söz konusu dönemlerde Osmanlı imajinin değiştiği görülmektedir. Ancak bu imajin yalnızca olumsuza doğru bir düşüş çizgisi şeklinde olmadığı ve bir bağlamda düşüş başka bir bağlamda da olumluya doğru bir yükseliş olduğu da gözlenmektedir. Günlük politikaların değişimine göre Osmanlı imajı bir nevi pekiştirme aracı olarak şekil değiştirmiştir.

Anahtar kelimeler: İmajoloji, ders kitabı araştırması, Osmanlı imajı, Hırvat ders kitapları, stereotipler, oto-steroetipler.

ABSTRACT

OTTOMAN IMAGE IN CROATIAN HISTORY TEXTBOOKS

Mirna Žunić
January, 2008

This work aims to shed a light on the way Ottoman image in the Croatian textbooks shifted. Image studies and textbook research offered a methodological background appropriate for this subject. Image studies, on the one hand, provided a clear overview in mechanisms which are making stereotype immune to historical oblivion. North-south, strong-weak, central-periphery mechanisms go alongside with bipolar characteristics of stereotypes. On the other hand, textbook research opens a whole spectrum of new subjects that should be introduced in this work (from the writing of textbooks to the illustrations used in these books and their interpretations). According to this methodological background, the Croatian history text books used between 1946 and 2005 are analysed. The analyzes were dealing also with determination of historical background of a certain period, educational system in that period, texts analyses, stereotype and auto-stereotypes analyses as well as interpretation of visual solutions in the relevant books. The goal was to determine connection between all this factors, in order to illustrate the process of stereotyps or image variability. The study concludes that Ottoman image in text books kept changing within the mentioned period. However, it is understood that negative connotations of the Ottoman image were not descending in one straight line. Instead, the image seemed to have shifted accordingly as the political situation in Croatia changed throughout the period the study dealt with.

Keywords: Image studies, textbook research, Ottoman image, Croatian textbooks, stereotypes, auto-stereotypes.

ÖNSÖZ

Zagreb Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türkoloji bölümündeki öğrenciliğim esnasında, her birey gibi hayata dair görüşlerimi sorgularken yaşıtlarımda da olduğu gibi Osmanlı imajının kendimde stereotiplerden ibaret olduğunu açığa çıkardım. Türkoloji bölümünde eğitimim süresince Türkiye ve Türkler hakkında dil, tarih ve kültürleriyle ilgili daha çok bilgi edinme fırsatı buldum. Ancak lisans mezuniyetimden sonra Türkiye, Osmanlı imaji ve onların Hırvat toplumu ile ilişkisi hakkında cevapsız kalan sorularımın yanıtını bulmak amacıyla T.C. Dışişleri Bakanlığ'na Yüksek lisans programi için bursa başvurdum. Bana bu fırsatı tanıdıkları için T.C. Dışişleri Bakanlığı'na Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Uluslararası İlişkiler programında kazandiğim burs için teşekkür etmek istiyorum. Yüksek Lisans eğitimim esnasında cevapsız kalmış bazı sorulara yanıt bulmamın yanısıra, beklediğimin de ötesinde yeni fikirler edindim. Bu fikirlerden yola çıkarak ve hocam Prof. Dr. Haldun Gülalp tarafından verilen Seminer dersi için haziradiğim ödevimde bu tezin konusu da şekillenmiş oldu. Hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu sayesinde konunun derinliği ve önemini kavramakla kalmayıp konu hakkındaki engin bilgisinden de yararlanma fırsatı buldum.

Tez çalışmalarımın gerçeklemesinde çok büyük yardım ve desteğini gördüğüm danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu'na, Yıldız Teknik Üniversitesinde yüksek lisans programına alınmamda büyük desteğini gördüğüm Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü başkanı Prof. Dr. Gencer Özcan'a ve yüksek lisans programım süresince bana verdikleri eğitim ve ilgileri nedeniyle Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler eğitim programında görevli olan tüm öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca ders kitabı araştırmaları hakkındaki kaynakçanın temininde yararlandığım Almanya'da Braunschweig şehrinde bulunan Georg Eckert Enstitüsü çalışanlarına, Zagreb'de Hırvat Okul Müzesi'nde çalışan Prof. Branka Ujaković'e bana ders kitaplarını bulmamda yardımcı olduğu için ve Zagreb Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde çalışan imajoloji uzmanı Dr. Zrinka Blažević'e çalışmalarımda bana yol gösterdiği için teşekkür etmek isterim. Burada tezimin Türkçe düzeltmesinde yardımcı olan ve beni günlerce evinde misafir eden arkadaşım Reyhan'a ve eşine de teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim süresince bana hep destek olan anneme, babama ve ağabeyime, sevgi, destek ve özveriyle bana kuvvet veren ve tezimin Türkçe düzeltmesine de katkıda bulunan eşim Mirsad'a en derin şükranlarımı sunarım.

İstanbul; Ocak, 2008 Mirna Žunić

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **ix**

1. GİRİŞ **1**

2. İMAJOLOJİ VE DERS KİTABI ARAŞTIRMALARININ METODOLOJİSİ **6**
2.1. İmajoloji 6
2.1.1. İmajin Oluşumu 7
2.1.2. "Öteki" İmajını Oluşturan Mekanizmalar 9
2.1.3. İmajın Etkisi 12
2.1.4. İmajolojinin Yöntemi 13
2.2. Ders Kitabı Araştırmaları 14
2.2.1. Ders Kitabı Araştırmalarının Tarihsel Gelişimi 15
2.2.2. Ders Kitabı Araştırmalarının Sınırları 19
2.3. İki Metodolojinin Sinerjisi 21

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM (1945-1960) **23**
3.1. Tarihsel Arkaplan 23
3.1.1. Savaş Sonrası İlk Ders Kitapları ve İdeolojik Terminoloji 25
3.1.2. "Fiction, Faction ve Storytelling" 27
3.1.3. "Kötü" Feodaller, "Zavallı" Köylüler ve "Kazığa Oturtulma" 29
3.1.4. "Storytelling" Kurumu, Okuma Kitapları (Čitanka) 31
3.1.5. 1950'lerde Ders Kitaplarında Osmanlı İmajına Yeni Ekler: Osmanlı Ekonomik Sistemi 34
3.1.6. Resimlerle İletişim 35

4. REFORM VE DESENTRALİZASYON DÖNEMİ (1960-1972) **41**
4.1. Olga Salzer, Aynanın Bir Tarafı 42
4.2. Mirko Žeželj – Aynanın Öbür Tarafı 44
4.3. Ulah Göçleri ve Hırvatistan'da Etnik Değişim 46
4.4. Stereotipleşmeye Karşı Tarihsel Bilgi 47
4.5. 1000 Kelimeden Fazla Konuşan Resimler 49

5. YUGOSLAVYA'NIN ZİRVE VE SONU (1974-1991) **51**
5.1. Makek ve Okul Kitaplarında Duygusal Vurgu 53
5.1.1. "Antemurale Christianitatis" ve "Ostaci Ostataka" 55

5.1.2. 1980'lerde Küçük Ama Önemli Değişimler 56
5.1.3. Hem Sırp Hem Hırvat Ulahlar 57
5.2. 1990 ve 1991 Yıllarından İki Farklı Baskı 57
5.2.1. 1991 Yılı, Tarihin Değiştiği Yıl 59
5.2.2. Türkler, Osmanlı Türkleri veya Osmanlılar 60
5.3. Görsel Malzemelerde Artış 63

6. SAVAŞ VE TUĐMAN'DAN GÜNÜMÜZE (1991–2006) 68
6.1. Yeni bağlamda Makek'in ders kitapları 72
6.2. Ders Kitaplarındaki Değişimin Sonuçları 75
6.3. Ortodoksların ve Ulahların Ötekileşmesi 78
6.4. 2000 Yılından Sonraki Değişimler 79
6.5. Yeni Yüzyılda Yeni ve Farklı Ders Kitapları 83
6.6. Yeni Ders Kitaplarında Tarihin Resimlerle Anlatımı 86

7. SONUÇ 91
4.1. Ders Kitaplarındaki Osmanlı Stereotipi 91
4.2. Stereotipleri Kim Kontrol Ediyor? 94
4.3. Stereotiplerin Neticesi 95

KAYNAKÇA 96

EKLER 103
Ek 1. Olga Salzer, Prošlost i sadašnjost 2, udžbenik historije za VII. razred osnovne škole, 1964 103
Ek 2. Olga Salzer, Na vrelima prošlosti – historijska čitanka za VII. razred osnovne škole, 1962 104
Ek 3. Mirko Žeželj, Povijest naroda Jugoslavije od XVI. do XVIII. st. , 1960 105
Ek 4. Mirko Žeželj, Povijesna čitanka za II razred srednje škole, 1972 106
Ek 5. Ivo Makek, Josip Adamček, Čovjek u svom vremenu 2, 1988 107
Ek 6. Hrvoje Matković, Blagota Drašković, Nikša Stančić, Povijest 2, 1990 108
Ek 7. Ivo Makek, Povijest za VI. razred osnovne škole, 1992 109
Ek 8. Frane Sabalić, Povijest IV, 1996 110
Ek 9. Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović, Povijest za drugi razred gimnazije, 1997 111
Ek 10. Neven Budak, Povijest 6, 2002 112
Ek 11. Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić, Povijest 2, 2003 113
Ek 12. Ante Birin, Tomislav Šarlja, Hrvatska i Svijet od V. do početka XVIII. stoljeća, 2003 114
Ek 13. Ivan Dukić, Nikola Štambak, Hrvatska povijest, 2003 115
Ek 14. Ante Birin, Tomislav Šarlija, Povijest 6: udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole, 2006 116

ÖZGEÇMİŞ 118

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Osmanlijski Vojnici (Osmanlı Askerleri) **37**
Şekil 2: Harita **38**
Şekil 3: Borba s Turcima (Türklerle Çatışma) **39**
Şekil 4: "Türk Asker Rayayı Götürüyor" **50**
Şekil 5: "Türkler Öldürenlerin Kafaları Götürüyor" **63**
Şekil 6: "Türkler Köleleri Götürüyor" **64**
Şekil 7: "Kazığa Oturtulan İnsanlar" **64**
Şekil 8: "Feodal Vergi" **66**
Şekil 9: Krbavska Muharebesi I **87**
Şekil 10: Krbavska Muharebesi II **88**
Şekil 11: Meryem Ana ve Korkup Kaçan Osmanlılar **88**
Şekil 12: Bosna'da Türk İşgali ve Katolik Kiliselerin Yakılması **89**
Şekil 13: Taş Köprü İnşaatında Osmanlılar ve Yerli İşçiler **89**

KISALTMALAR

HVO	: Hrvatsko Vijeće Obrane (Bosnalı Hırvatların silahlı birlikleri anlamda gelmektedir)
KP	: Komunist partisi
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
UNESCO	: United Nations Educational, Scietific and Cultural Organisation
YFHC	: Yugoslavya Federe Halk Cumhuriyeti

1. GİRİŞ

"Before empire, there was imperial envy. Before Orientalism, there was Ottomanism"[1].

Birçok Avrupalı seyyahın seyahatnamesinde veya Balkanlarda Osmanlı üstünlüğü döneminde Osmanlıların elinde esir olarak bulunmuş Avrupalıların ülkelerine geri döndükten sonra yazdıkları hatıratlarında, Osmanlı dünyası iki şekilde gösteriliyor[2]. Onların gözlerinde Osmanlı dünyası hayranlık verici ve kıskaçlık duyulacak kadar değerli ama aynı zamanda da şaşılacak ve iğrenilecek kadar kötüdür. Maclean'in söylediği gibi, Osmanlı hakkında yazan bu kişilerin Osmanlı dünyasını anlayabilmek için, ancak kendi dünyalarını "yeniden inşa etmeleri", yani dünya görüşlerini değiştirmeleri gerekmişti. Geleneksel düşmanlık ve Osmanlılara karşı olan dini önyargılarının bir tarafa bırakılması gerekiyordu. Maclean'in Osmanlıcılığı, bu kavram kendi içinde Said'in orayantalizminden birşeyler barındırıyor olsa da, pratik ihtiyaçlardan ve tarih içinde Ötekinin (İslam) algılanması gereksiniminden bahsediyor[3]. Ancak, somut siyasal bir varlığa sahip olmayan Şark (Orient) kavramına yönelmiş olan oryantalizmden farklı olarak, Maclean'in Osmanlıcılığı oldukça gerçek bir siyasal varlıkla, yani Osmanlı İmparatorluğu ile uğraşmakta.

Bu tez çalışmanın, gerçek (real) bir tarihi toplum ile, yani Osmanlı toplumu ile ilgilendiği gerçeği, onun önemini arttırmakta. Bunu "real" ve her gün kullanılan ders kitaplarının çerçevesi içine koyduğumuzda konumuz daha da önem kazanmakta. Bu çalışmanın amacı, Hırvatistan'da okutulmuş ve okutulan ders kitaplarındaki Osmanlı

[1] Gerald Maclean, "Ottomanism Before Orientalism? Beshop King Praise Henry Blount, Passenger in the Levant", **Travel Knowledge: Euro "Discoveries" in the Early Modern Period**, ed. Ivo Kamps, Jyotsna G. Singh (New York: Palgrave, 2001): 85-97.

[2] Hırvatistan'da doğan Bartol Đurđević, 1526 Mohaç muharebesinden sonra, esir olarak Osmanlı Imperatorluğuna gitmiştir. On üç sene böyunca ülkeyi gezdikten sonra Hırvatistana kaçmıştı. Geri döndükten sonra birkaç eser kaleme almıştır. Örneğin: *De Turcarum moribus epitome, Libellus de Turcorum moribus, Libellus vere Christiana lectione dignus.* Zrinka Blažević, "Osmanistički diskurs kao polje de/stabilizacije kulturalnih inskripcija Drugoga", **Kolo**, s. 2 (2006): 35-52.

[3] Maclain'e göre, Said'in oryentalizm daha komplike bir kavram olarak algılanmak ve tarihlenmek gerekir. Osmanli İmperatorluğunun Napoleon'dan öncesi var olan algılamanın praktik gereksinimi üzerinde Maclain bahsetmektedir. Somut örnek olarak batı güçlerin ticaretinin gelişmesi sunmaktadır. Fakat Napoleon'dan öncesi var olan algılamaya göre Osmanlı İmperatorluğunun yükselişinin sebebi Tanrının mistik dünyasinda bulmaktadır. Böyle açıklamalar Said'in hristyan "supernaturalizm" alanındadır.

stereotiplerin devamlılığı veya devamsızlığının ortaya konmasıdır. Araştırmalarımda benzer konu veya kapsamı olan bir çalışmaya rastlamadım. Hırvat ders kitaplarında Osmanlı stereotiplerine dair bazı kısa yazılar mevcut, ama onların sistematik olarak işlenen çalışmalar oldukları söylenemez[4]. Bu nedenle, çalışmamıza uygun olacak bilimsel alanların açıklamasından, analiz edilecek bütün metinlerin ve malzemenin toplanmasına kadar her şeye baştan başlamak gerekti.

Burada neden Osmanlılar, neden imajoloji, okul kitapları ve neden 1945'ten bu yana olan zaman dilimi seçildiği sorularına açıklık getirmek gerekir. Hırvatistan'da bugün bildiğimiz Osmanlı imajının en az 500 yıllık bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. Davor Dukić, bu imajı "yaratma sorumlusu" olan orijinal edebiyat eserlerini incelediği kapsamlı kitabında ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır[5]. İmajoloji disiplini bize bu yüzyılların, hatasız çalışan bilgi aktarım mekanizmasını açıklamakta. Nitekim bugün Osmanlı imparatorluğunun olmamasına, Balkan ülkelerine karşı da bir tehdit durumunun bulunmamasına ve modern edebiyatta Osmanlı karakteri yer almamasına rağmen Osmanlı imajı varlığını sürdürmektedir. Burada sorulması gereken şey, Osmanlı tasvirlerinin günümüzde nerelerde mevcut olduğudur. Öncelikle bu tasvirler okul kitaplarında mevcuttur. Hırvatistan eğitim sisteminde 6. sınıftaki 12 yaş grubu çocuklar ilk kez yoğun olarak Osmanlı'dan bahseden bir ders kitabıyla karşılaşıyorlar. Ancak böyle bir "Osmanlılarla karşılaşma" orta öğretimin sonuna kadar en az üç kez daha (lise 2. ve 3. sınıflarda) tekrarlanacaktır. Demek ki, Hırvatistan'da çocukların Osmanlılar hakkındaki bilgileri tek bir kaynakla yani okul kitaplarıyla sınırlı kalıyor[6].

Analiz malzemesi olmak üzere okul kitapları da geniş kapsamlı oldukları için seçildi. Herkul Millas'a göre imaj araştırmaları birkaç bilim dalı içerisinde gelişmiştir. İmaj incelemelerinde araştırma konusu olan ülkenin siyasal tarihi, kültür tarihi, edebiyatı, altbilinç karakteri olan önyargılar, felsefe, semioloji, uluslar arası ilişkiler ve özellikle

[4] Örnek olarak bkz. Damir Agičić, "Bosna je …naša! Mitovi i steretipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te priradnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti", **Historijski mitovi na Balkanu**, ed. Husnija Kamberović (Sarajevo: Institut za istoriju, 2003): 139-160.

[5] Davor Dukić, **Sultanova djeca-predodžba Turaka u hrvatskoj ranoj književnosti** (Zadar: Thema, 2004).

[6] İngiltere'de yayımlanan, tarih bilgisini konu alan bir araştırmaya göre 7 – 9 yaş arasındaki çocuklar bilgilerinin %85'ini okul dışı kaynaklardan alıyorlar. (Bkz. John Slater, "Methodologies of textbook analysis", **International yearbook of history education**, ed. Alaric Dickinson, Peter Gordon, Peter Lee, John Slater (London: University of London), 180. Ancak kanaatimce ki bu oranlar Hırvatistan'daki çocuklar için geçerli değildir, çünkü okul dışında Osmanlılardan bahseden kaynak oldukça sınırlıdır. Örneğin günlük hayatta sadece bazı deyimler bulunmaktadır: Türk gibi sigara içmek, Kadı hem hakım hem de savcı, vs.

ulusal kimlik ve dost düşman kavramlarının da araştırılması gerekiyor[7]. Bununla bir uyum içerisinde, ders kitapları hakkında Höpken der ki[8]:

> "The textbooks remains an indisputable medium for the transmission of socially sanctioned norms and values as well as of national identity as defined by the state. Textbooks also express the claim to legitimacy of the existing political order. It is precisely these characteristics that cause textbooks to become time and again objects of open conroversy…".

Başka bir ifadeyle, okul kitapları sadece toplumsal değişimlere tutulan bir ayna değil, aynı zamanda geleneğin bir çeşidini de - sadece edebiyat profilli olanları değil, altbilinç profilli olanları da - içinde barındırmaktadırlar. Çünkü sonuçta okul kitaplarının yazarları da o toplumun bir parçasıdır. Yazarın toplum geleneklerinden kendini dışlayacağını düşünmek zordur, özellikle bu gelenekler altbilinç karakterli olduğunda[9].

Araştırılan metinlerin çıktıkları dönem de bugünden 60 yıl kadar geriye gidiyor. Bu altmış yılda, Hırvatistan'daki toplum iki köklü değişim geçirmiş, ilki Ikinci Dünya Savaşı ve Yugoslavya Federel Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. İkinci dönem 1991 yılında Hırvatistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla ve hemen ardından bu bölgede patlak veren savaş ile başlıyor. Her iki toplumsal değişimin koşulları birçok açıdan benzerlik taşıyordu. Her ikisi de bir savaş sırasında veya hemen sonrasında yani güçlü bir milliyetçilik dalgası yaratması beklenen savaş koşulları altında oldu. Analiz edilen metinler 1945'ten bugüne kadar olan tarihi ve toplumsal değişimlere göre ayırılacak. Böylece bütün analiz 4 zaman süresine bölünmüş olacak. Analiz edilecek okul kitapları birkaç istisnayla beraber çoğunlukla ortaöğretim döneminden olacak. İlköğretim okul kitapları gibi istisnalar Osmanlı imajının oluşum sürecine daha iyi bakmamız için kullanılacaktır. Aynı zamanda, analizin yanısıra, analizle ilgili sorunlar incelenecek. Okul kitaplarındaki metin veya görsel malzemenin analizi ile ilgili sorunlar, bu bölüm içerisinde tartışılacaktır.

Çalışmada ilk önce, bir bilim dalı (disiplin) olarak imajolojiyi detaylı bir şekilde inceleyecektir. Çünkü imajoloji, ders kitapları metinleriyle ilgili olan analizlerde alt yapıyı oluşturacaktır. İmajolojiden sonra, başka bir disipline, ders kitabı araştırmalarına da dikkati çekmek gerekecektir. Nitekim ders kitabı araştırmaları disiplini, oldukça karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu disiplinlerin tanımlanması ve

---

[7] Herkül Millas, **Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 17.

[8] Wolfgang Hopken, "Why Textbook Research?", **Sharing the Burden of the Past**, ed. Andrew Horvat ve Gebhard Hielscher, (Tokyo: The Asia Foundation Friedrich –Ebert- Stiftung, 2002), 2.

[9] Joachim Rohlfes, "Politik in Geschichtsbüchern", **Politik im Schulbuch**, ed. Franc Pöggeler, (Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1985): 235 - 243.

aralarındaki ilişkinin ortaya konması Osmanlı imajının çok boyutlu olarak ortaya konması için son derece önemlidir. Başka bir deyişle, ders kitaplarının oluşumundaki iç ve dış faktörlerin bağlamlarını belirlemek gerekmektedir.

Sonraki bölümlerde hem ders kitaplarının etraflı bir analizi ve oluştukları siyasi döneminin analizi yapılacaktır. İncelenen zaman dilimi kronolojik biçimde, dört ayrı döneme bölündü. Her dönem, kendisini farklı kılan siyasi özelliklerine göre belirlendi. Bu özellikler, ders kitaplarının analizleri için de kilit önemi taşıyorlar. Ancak eğitim sistemindeki değişimler nedeniyle ders kitaplarını mutlak bir dönemsel tasnife tabi tutmak mümkün olmamaktadır. Örneğin 2000 yılına kadar her sınıf için yalnızca bir ders kitabı mevcutken bu tarihten itibaren eğitim sisteminde yapılan değişimle bir sınıfa birden çok ders kitabı arasından seçme olanağı sağlanmıştır. Burada ders kitaplarının sınıflandırılmasında bu kitapların seçilebilirliği veya seçilemezliği önemli bir rol oynuyor. Ders kitapları incelenirken iki tür analiz yöntemine başvurulmuştur: tek ders kitabının bulunduğu dönemleri incelerken aynı ders kıtabında zaman içerisinde ve yeni baskılarında yapılan değişiklikler analiz edilmektedir. Buna karşılık farklı kişilerce yazılmış çok ders kitabının bulunduğu dönemlerde birbirine paralel olarak kullanılmış ders kitapları karşılaştırılmaktadır. Ders kitaplarında sadece Osmanlılar ile ilgili kısımlar analiz edildi. Analizlerde, metin, metin içindeki görsel malzemeler ve bunların arasındaki etkileşim inceleniyor.

Her bir dönemin okul kitabının veya okul kitap grubunun analizi aşağıdaki adımları takip ederek yapılmaktadır:

1. Tarihi arkaplan, okul kitaplarının onay süreci, yazarlar
2. Okul kitabına ait bilgiler, amacı ile ilgili bilgiler, ikincil malzemenin olup olmamasıyla ilgili bilgiler, okul kitabının metodolojik uygulaması ile ilgili bilgiler
3. Metin analizi ve sınıflandırılması
4. İmaj/stereotip analizi
5. Oto- stereotipler analizi
6. Okul kitaplarındaki resim ve görsel ögelerin analizi.

Son bölüm, bütün bilgileri sistemleştirecek olan sonuç bölümüdür. Ders kitaplarının analizlerinden çıkardığımız bilgiler, ait oldukları dönemin tarihsel ve siyasi şartlarıyla ilişkilendirilecek. Bu çalışmada ana ekseni oluşturan aşağıdaki sorulara bulunan

cevaplar son bölümde özetlenecek: Ders kitaplarındaki stereotipler kimin tarafından kontrol ediliyor? Ders kitaplarının içeriğine siyasetin etkisi ne kadardır? Hırvatistan ders kitaplarındaki Osmanlı imajını belirlemek neden önemlidir? Ders kitaplarının düzeltilmesiyle toplumdaki stereotipleri değiştirmek mümkün müdür?

2. İMAJOLOJİ VE DERS KİTABI ARAŞTIRMALARININ METODOLOJİSİ

Konu başlığında iki anahtar terimden bahsedilir. Bu iki terim, öznenin araştırılması açısından ana çerçeveyi sağladığından anahtar konumundadır. Böylece imaj ve okul kitabı terimleri bilimsel araştırmanın iki alanını açıklamaktadır. İmajoloji başka bir şeydir, okul kitaplarının araştırılması başka birşey. O yüzden, okul kitaplarındaki Osmanlı imajının belirlemesi bu iki araştırmanın anlaşılmasına bağlıdır. Araştırma alanlarının her ikisi de sosyolojik araştırma yelpazesi içerisinde oldukça genç dallardır. Metodolojilerinde ortak noktaların olmasından dolayı, bu iki alan birbirine yakınlıkları vardır. Diğer yandan, cok disiplinli yöntemleri yüzünden, onların ortak kullanımı büyük bir araştırma mekanizması yarattı.

Ders kitaplarının analizi öncesinde, bu bölümde imajolojinin ve ders kitapları araştırmasının ne olduğu anlatılmaktadır. Bu bize, söz konusu olan araştırma yöntemlerindeki avantaj ve dezavantajların tanımlanmasında yardımcı olacaktır. Aynı zamanda, bu tanımlamalarla, her sosyal bilim araştırmasında olduğu gibi araştırmamızın sınırları belirlenecektir.

2.1. İmajoloji

İlk başta imajolojinin tanımını belirlerken, imajolojiyi tek disiplin olarak görmek mi lazım yoksa bir kaç toplumsal bilimin bir parçası olarak değerlendirmek mi uygun olur sorusuna cevap vermek gerekir. Michail I. Logvinov imajolojiyi, toplumsal bilimlerin kompleksi içinde bulunan bir araştırma yöntemi olarak görmektedir[10]. Johan Soenen ise imajolojiyi bilimlerin bir parçası olarak değerlendirmekte, ona göre imajoloji hala kendi başına bir bilim düzeyinde olmayıp, diğer bilim dallarının bir boyutu niteliğindedir. (halkbilim/etnoloji, psikoloji, karşılaştırmalı edebiyat, tercümanlık incelemeleri)[11]; Joan Leerssen'nin çalışmalarında imajoloji, diğer bilimsel disiplinlerden yavaş yavaş kendi

[10] Michail I. Logvinov, "Studia imagologica: zwei methodologische Ansätze zur komparatistischen Imagologie", **Germanistisches Jahrbuch GUS „Das Wort"** (2003): 204. http://www.daad.ru/wort/wort2003/Logvinov.Druck.pdf.[30.01.2007]

[11] Johan Soenen, "Imagology and translation", **Multiculturalism: Identity and Otherness**, ed. Nedret Kuran Burçoğlu (İstanbul: Boğaziçi University Press, 1997): 125–138.

bağımsızlığını kazanan ve metodoloji açısından şekil kazanmaya başlayan bilim olarak adlandırılmaktadır. Chew'e göre imajoloji, niteliksel metodolojisi olan bir bilim dalının dar sınırlarını aşıp gerçekten bilim dalları arasında çok boyutlu bir karakter kazanması niteliğindedir[12]:

> "We are all imagologists (even if we do not realise the fact) and we cannot function socially and politically, in a humane and reasoned fashion, as individuals or groups, without studying the (national) stereotypes so current in our collective memory. Fot these stereotypes colour, to a large extent, not only our self-protection (our "auto-image") via the image of the other (our hetero-image), but determine for better and, regrettably, more often, for worse our behavior toward the other. Indeed historically, this behavior has taken forms as relatively harmless as bed ethnic jokes and as noxious as ethnic cleansing and the Holocaust"[13].

Chew diyor ki imajolojide kullanılan ama net olmayan metodoloji yöntemleri sebebiyle, imajoloji kendi başına bir bilim dalı olarak bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmemektedir.

İmajoloji ifadesinin kendisi imajoloji inceleme temel yöntemleri hakkında birçok şey anlatıyor[14]. İmajolojinin araştırma alanı ötekilerin (farklı kültürlerin) resimleridir veya diğer simgeleridir. Bu resimlerin çizilmesiyle kendimizin resimleri de çiziliyor, o yüzden resimler konseptinin aslında iki kültür veya iki ulus arasında olan ilişkilerden üretilen formlar olduğu söylenebilir. Bu formlar, ulus nitelikleri, stereotipler, klişeler ve önyargılar olarak biçimlendirilen formlardır. Bundan imajolojinin üç farklı 'imago' sisteminin boyutuyla ilgilendiği anlaşılabilir:

a) İmago (imaj) veya resmin oluşumu ve yapısı (representation)
b) İmaj oluşumunun nedenleri ve imajlarının gelişimi
c) İmajlar tarafından üretilen etki (yani sonuçlar, iki halk veya ulusun anlaşması veya anlaşmaması yönündeki etkileme şekli)[15].

2.1.1. İmajin Oluşumu

Logvinov'un imaj araştırmasında kullanılan yöntemleri arasında deney, anket ve toplu-medyayı saymasına rağmen, hala imajoloji araştırmalarında temel yöntemin metin

---

[12] William L. Chew III, "What's in a National Stereotype? An Introduction to Imagology at the Threshold of the 21st Century", **Language and Intercultural Communication**, c. 6, s. 3–4 (2006): 179.
[13] **age**, 180.
[14] İmajoloji Almanca'da *Imagologie* olarak adlandırılmakta, İnglizce'de *Image studies*, yani bütün versiyonlarda IMAGE kelimesi mevcuttur, ki bu kelimenin kökü Latince'de imaj, benzerlik, resim anlamındadır. Sanırım resim ifadesi yerine bazen simge ifadesini kullanmak daha etkili olabilir. Nitekim, stereotipleri simgenin özelliklerini alan resimler olarak görebiliriz.
[15] Soenen, **age**, 126.

analizi olduğunu söyleyebiliriz. İmajoloji 1950 yıllarında, Fransa'da, karşılaştırmalı edebiyatın içinde gelişmiş bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak karşılaştırmalı yöntemlerin kabul görmesiyle, imajoloji edebi metinlerin dışında da stereotiplerin incelenmesiyle ilgilenmeye başlamıştır. Logvinov kendisi de belli stereotiplerin belirlemesinde okul kitaplarının incelemesinden bir yöntem olarak bahsediyor[16]. Öbür yandan, Chew çizgi romanlar, bilgisayar oyunları, sinema, basın ve yayın organları ve fıkraların da edebiyatla aynı ölçüde stereotiplerin korunmasında etkili olduğunu söylemekte[17]. Böylece imajoloji araştırmaları iletişimin tüm alanlarına girmektedir. İletişimin kendisi de stereotiplerin oluşum ve devam etmesinde anahtar konumundadır.

Soğuk İngilizler, dakik Almanlar, barışçı Atina, savaşçı Sparta, zalim Osmanlılar, gürültülü Amerikalılar; bugün var olan ulusal özellikler veya geçmişte kullanılan stereotipler olsa da aslında simgelerden bahsediyoruz. Ammosy'ye göre imaj meta-simgedir, ve onun içeriği Öteki ve Benlik hakkında bir düşüncedir. Simgenin şekli yabancı ve yerli hakkında tipik kolektif ifadelerin bir dizinidir[18]. Sanat tarihinde simgeler içeriğin taşıyıcılarıdır ve metinden farklı olarak daha kusursuzdurlar. Diğer ifadeyle, içeriğin taşıma aracı olan simge, metinden daha etkili bir vasıta olarak kabul ediliyor. İmajolojiden farklı olarak ikonografı resimlerdeki simgelerin içeriğini belirlemeye çalışmakta[19]. İmajoloji de en çok edebi eserlerdeki simgelerin oluşum şeklini açıklamaya çalışıyor. İmajoloji bilim dalının bize gösterdiği şey, metinler içerisindeki simgelerin varlığıdır. Bu simgeler de, görsel olanlar gibi, geniş içeriğiyle genel anlamda kabullenilmiştir ve sık sık bilinçsiz bir şekilde kullanılmaktadır.

Karl Popper'in "Dünya Üç" modeli veya Foucaulta'ın "objects discursifs"i imajolojinin metodolojik temelidir[20]. Karl Popper'in "Dünya 3"ü tanımlaması, imajolojinin iki medyumu, simge (resim) ve metin ilişkilendirilmesinde ve bu iki öğenin arasındaki ilişkinin anlaşılmasına yardımcı oluyor. Popper'e göre fizik nesnelerin dünyası (Dünya 1), ve düşünce süreci gibi sübjektif tecrübeler dünyası (Dünya 2), eleştiriye açık kamu alanına çıkan düşüncelerin somut yansımaları (Dünya 3) ile karşılıklı bir ilişkide

[16] Logvinov, **age**, 205.
[17] Chew, **age**, 183.
[18] Ruth Amossy, **Les idées reçues. Sémilogie du stereotype** (Paris, 1991)' ten aktaran Michail I. Logvinov, "Studia imagologica: zwei methodologische Ansätze zur komparatistischen Imagologie", **Germanistisches Jahrbuch GUS „Das Wort"** (2003): 210.
[19] Radovan Ivančević, **Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva** (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990), 13.
[20] Joep Leerssen, "The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey", **Poetics Today**, c.21, s.2 (Yaz, 2000): 267-292, 267.

bulunmaktadır[21]. Popper, görsel tecrübeler (Dünya 2), her ne kadar güçlü olsalar da, belirli resmi veya düşünceyi üretemez ve bir şekilde not edilmesi gerekir. Bu şekilde, yazılmış veya daha da iyi basılmış (matbaa) düşünceler, kavranıp incelenebilir. Dünya 3'e ait olan bu yazılmış teoriler, problemler ve eleştirel iddialar, Popper'a göre neredeyse Dünya 1'in objeleri kadar gerçektir. "O da insanın ürettikleri kadar gerçektir (Dünya 3), kodlama sistemi, yani dil kadar gerçektir; üniversiteler veya polis gibi toplumsal kurumlar kadar (belki daha da fazla) gerçektir[22]."

O yüzden imajoloji, bahsettiğimiz simgeler ve resimlerin araştırmasında onlara Dünya 3 incelemesi üzerinden yaklaşabilir. Ancak Dünya 2'ye ait olan diğer nitel yapısını, naratif yapısını, bir kenara bırakmamak gerekir. Tam da bu nitel yapı imajın sadece Dünya 1'e dahil olmasını engelliyor, çünkü imajlar en çok fiziksel objelerde bulunuyorlar (kitaplar, metinler) [23]. Sinema, medya, bilgisayar oyunlar vb. gibi daha önce bahsettiğimiz görsel medyalardaki naratif yapı, imajın kaydedilmesini sağlamaktadır.

2.1.2. "Öteki" İmajını Oluşturan Mekanizmalar

Ötekiler hakkında sosyolojik ve antropolojik söylemlerin farklı yorumları mevcuttur. Fuat Keyman'a göre bunlar beş farklı gruba bölünebilir:

a) Ampirik obje olarak Ötekiler
b) Kültür obje olarak Ötekiler
c) Gerçek olarak Ötekiler
d) Bir söylemin yapısı olarak Ötekiler
e) Farklılık olarak Ötekiler[24].

Keyman, Ötekiler konusundaki tartışmayı uluslararası ilişkiler teorileri düzeyinde sürdürüyor. Ötekiler ve batılı kültür teorilerine bağlı olan çelişkileri inceliyor. İlginç olarak imajoloji üzerinde olan tartışmalarında bu söylemlerden birinin kabullenilmesine rastlanamaz. İmajolojistlerin araştırma alanı Diskurs'tur: onlar ifade veya metinleri

[21] Karl Popper, **Nedovršena potraga** (Zagreb: Algoritam, 2004), 216.
[22] **age**, 222.
[23] Logvinov, **age**, 210.
[24] Fuat Keyman, "Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında "Öteki" Sorunu", **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, der. Keyman/Mutman/Yeğenoğlu (İstanbul: İletişim Yayınlar, 1996): 71-107.

inceliyor ve kesin sonuçları olan argümanlar üretmekten kaçınıyorlar[25]. İmajoloji bu nedenle Ötekiler ve imaj hakkında teorik tartışmaların denemelerinden uzaklaşmaktadır. İmajolojistler arasında bir grubun veya halkın sıfatlandırılması büyük ihtimalle ampirik gerçekliğe göre oluşturulmadığı görüşü mevcuttur. Onlar grup veya halkların karakterlerinin bunlar hakkındaki diskurs üzerinden oluştuğunu düşünüyorlar. Böylece, uluslaşma vb. konulardaki teorileri bir yana bırakarak, imajolojide her şeyden önce imajolojinin kendi sistemin mekanizmaları incelenmektedir.

Leerssen'in bahsettiği mekanizmalari bu resim-simge veya imajların değiştirilebilirliği konusunda önemlidir. Bu mekanizmaları, diğer bir deyişle "yapısal imaj faktörleri"ni üç gruba ayırabiliriz[26]:

a) Güney – Kuzey Mekanizması

Bu mekanizma güney – kuzey boyutunda farklı ülkeler, halklar veya bölgeler ile ilgili değişmez özellikler toplamına ilişkindir. Bu durumda kuzeyde olanlar daha "soğuk", güneydekiler de bunun tersine "sıcak" olarak görülmekte. Bunun yanısıra kuzeydekiler daha rasyonel, güvenli, daha az hoş ama güven verici, sorumlu ve bireysel; güneydekiler de duygusal, toplumsal, nazik ve hoş ama daha az güven verici ve daha az sorumludur[27]. Bu mekanizma hem bölgesel hem de ülkesel seviyede işlemekte. Rusya her zaman Türkiye'nin kuzeyinde olacak ve Hırvatistan her zaman Macaristan'nın güneyinde. Yine de bazen "Güney nedir? Kuzey nedir?" sorusunda uyuşmazlıklar ortaya çıkıyor. Türkiyenin Ege bölgesi Antalya'dan bakarken kuzeydedir, İstanbul'dan bakarken güneydedir.

b) Güçlü – Zayıf Mekanizması

Bu mekanizma, kuvvet açısından zirve ve düşüşlerde olan ülkelerin imajlarıyla ilişkilidir. Diğer mekanizmalardan farklı olarak en çok tarihi boyutuyla bağlantılıdır. Nitekim bir ülkenin güçlü olduğu zamanlarda "kötü" stereotip resimlerle ilişkilendirilmesi eğilimi var ve ülkenin güçsüz döneminde pozitif-sempatik simgelerin eğilimi. Nitekim bunu Osmanlı devletinin Batı Avrupa'daki imajında görmek mümkündür. Mozart, Göthe vs. de Osmanlı imajı daha olumlu olarak görünüyor.

c) Merkez – Çevre Mekanizması

[25] Karl Ulrich Syndram, "The Aesthetics of Alterity", **Yearbook of Europiean Studies**, s.4 (1991):183.
[26] Leerssen, **age**, 275-278.
[27] Leerssen, **age**, 276. ve Chew, **age**, 184.

Merkez, tarihi gelişim ve dinamik çağrıştırmaları taşımaktadır. Buna karşın, çevre "zamansız", "geri kalmış" ve "geleneksel" gibi stereotiplerin taşıyıcısıdır. Böylece çevredeki bir bölge için "tarihten uzak kaldığının" veya "orada zamanın durduğunun" söylenmesi alışılmış bir durumdur. O şekilde Leerssen diyor ki, kronotopikal dünyaya bakış aynı zamanda sosyal aktivitelerin merkezinden yolculuk, mecazi anlamda geçmişe yolculuk anlamındadır[28]. Bu mekanizma veya model, Avrupa dışındaki yolculukların, "zamanın durduğu yerlerde" ve "insanların taş devrindeki gibi yaşadıkları yerlerde" şeklinde sık sık tarif edildiği mekanizmadır[29].

Leerssen'in işaret ettiği şey, tarihi veya başka bir bağlama ilişkin stereotiplerin büyük değişkenliğidir. Ona göre, bunun nedeni stereotiplerin çift kutuplu olmasıdır. Stereotipler, özellikle ulusal karakterlerdir, pozitif ve negatif kutup olarak çift kutuplulardır (hoşgörülü Osmanlılar, zalim Osmanlılar gibi). Bu şekilde var olan değişkenlikler bilgilerin saptırılması veya çarpıtılmasıyla, yani eski imajların yeni imajlarla değiştirilmesiyle kendini göstermiyor. Olup biten sadece imajların tekrar kullanımına kadar durgun hale getirilmesidir veya sadece tek kutba ait olan stereotiplerin kullanılmasıdır.

Leerssen'in IMAGEM olarak adlandırdığı stereotiplerin değişken ve kutupluluk özelliklerden dolayı çeşitliliği mevcuttur. Aynı stereotipler kalıtsal özelliklere sahiptir[30]. Kalıtsal olan bu değişken kutupluluk özelliklerinin sonucu, bu stereotiplerde tarihi unutkanlığa karşı tam bağışıklık söz konusudur ve kolayca unutulmazlar.

Daha önce bahsedildiği gibi, imajoloji simgeler, resimler ve metindeki stereotipleri incelemekte. Bunun yanısıra imajoloji stereotiplerin işlevselliğini de inceliyor. Daha önce bahsedilen mekanizmalar, stereotiplerin mekanizmasını harekete geçiren mekanizmalar olduğu gibi, metin içerisindeki simgenin işlevini çalıştıran mekanizmalar da olabilmekte. Bu mekanizmalar aslında okuyucuların kendisidir. Okuyucular stereotipler dile getirildiğinde "aha" efekti yaşamaktadırlar. Olan şey tanıma duygusunun, teyit duygusuyla karışmasıdır. Diğer ifadeyle, (ulusal) stereotipler okuyucunun gönüllü şüphe eksikliğini gerektiren bağlamda daha kolay bir şekilde

[28] Leerssen, **age**, 277.
[29] Bu mekanizmalar, Leerssen'ın söylediği gibi "Avrupa adındaki çokuluslu pembe diziye" ilişkindir. Onların devamlılığı ve işlevselliği Hırvatistan okul kitaplarındaki Osmanlı Devlet'ine ilişkin var olan stereotiplerin veya ulusal özelliklerin karşılaştırılmasıyla kontrol edilecek. Diğer ifadeyle Osmancılık ve kısmen Balkanizm ile ilişkin.
[30] *Nation X is a nation of contrasts*. Leerssen, **age**, 279.

gerçekleşebilir[31]. Ancak bu gerçekleştirmeyi ölçmek mümkün olmadığından okuyucuların harekete geçirdiği pragmatik işlevi ancak yaklaşık olarak tarif edilebilir[32].

2.1.3. İmajın Etkisi

Edebiyatta var olan imaj veya resimlerin etkileri konusuna gelince, ancak izole edilmiş durumlar analiz edilerek tartışılabilir. Çünkü siyasal ve toplumsal koşullar gibi faktörlerin farklılaşabileceği gerekçesiyle henüz aynı koşullara sahip ortamda oluşan edebiyattan gelen etkisi yoktur. Yine de imajların etkileri incelerken, temel varsayımı akılda tutmak lazım. Nitekim bahsetmiş olduğumuz imajların oluşması, yani öteki halklar, ülkeler veya basitçe Ötekiler, Benlik hakkındaki resmin oluşumundaki karmaşık sürecinin bir parçasıdır[33]. İmajoloji hetero-resimlerle (Ötekiler) ve auto-resimlerle/auto-stereotiplerle (Biz) uğraşmakta. Dolayısıyla, heteroresimlerin oluşumuna olası etkilerini incelerken, auto-resim konusunu da ele almak gerekir. Araştırmalarda etkinin üç alanından bahsediliyor:

1. Dil ve kültürlerarası iletişim üzerindeki etki,
2. Ulusal şuur üzerindeki etki,
3. Siyasi kararlar üzerindeki etki[34].

Bu üç etki alanı birbiriyle bağlantılıdır ve bir sistemin, yani bir grubun veya bir halkın parçasıdır. Bir halkın resminin, imajının diğer halkın veya grubun diline, ulusal şuuruna veya siyasi ilişkilerine etkisi (hemen hemen her zaman aktif olmayan özelliği olan) stereotip şeklinde olduğunda kesinlikle önemli olmaktadır. Bunun sonucunda, bir sistemin başka bir sistemin karşısında tanınması veya tanınmaması, birçok kültürel iletişiminin olup olmaması konusu ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak, stereotiplerin etkileri konusunda konuştuğumuzda, var oluşunu ve ölçülerini, diğer ifadeyle onun hacmini, bilmek gerekir[35]. Stereotipin biçiminin açıklanmasıyla (ulusal düzeyde olup olmaması, etnik grup düzeyinde olup olmaması, bir grubun tarihi bir olaya, dolayısıyla bu olayın aktörlerine, ilişkin olup olmaması) kim izleyici, kim izleyen olduğu sorusuna

---

[31] Leerssen, **age**, 265.
[32]Clifford Geertz, Description: **Toward and Interpretive Theory of Culture, The Interpretation of Culture**, (New York: Basic Books, 1973).
[33] Chew, **age**, 183.
[34] **age**, 183 – 185.
[35] Hırvatistan'da Osmanlı tarihiyle ilgili farklı stereotiplerin veya imajların etkisi üzerinde bilgi, incelediğim kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu etki ancak alan çalışması ve anketlerle bir dereceye kadar ölçülebilirdi. Ancak bu çalışmada böyle bir yönteme başvurulmayarak Osmanlı stereotiplerin etkisi tartışmasına fazla yer verilmedi.

cevap verilmektedir. İzleyici ve izlenen obje ilişkisinin tarihinde stereotipin oluşum ve biçimlenme zamanı da bulunabilir. Tarihsel ilişkilerin bir süreç olarak incelenmesiyle, bahsedilen iki grubun geçmişte ve günümüzdeki ilişkilerine stereotiplerin etkisi de belirlenebilir.

Tam da incelemenin bu bölümünde imajoloji, bilimsel objektifliği korumaya çalışırken, yavaş yavaş bu objektiflikten uzaklaşmaktadır. Nitekim imajoloji daha önce verilen bağlamlarda stereotipleri, klişeleri ve ulusal özellikleri tanımlamaya çalışıyor. Onların etkisi, inceleme alanına girerek, imajolojiyi kendi sınırlarının dışına çıkarıyor.

2.1.4. İmajolojinin Yöntemi

Burçoğlu'nun söylediği gibi, imaj arkasındaki gizli gerçekleri açıklamaya çalışırken, karşılaştırmalı edebiyatın çerçevesini terk edip, görsel ve işitsel kaynakların dünyasına girmiştir[36]. Aynı şekilde imajolojinin çok dallılığı (interdisiplinerliği) ve sosyal bilimlerin çoğunun da bu alanla ilişkili olması yüzünden, imajolojide kullanılan yöntemlerin kendine özgü bir birlik oluşturması zorlaşmaktadır. Psikoloji, uluslararası ilişkiler, siyasal bilimler, karşılaştırmalı edebiyat, tarih, antropoloji, sanat tarihi, iletişim bilimleri ve diğer bilimlerden analiz yönteminin "ödünç alınması" aynı sonuca ulaştıracak birçok yeni analizi yaratmaktadır (metin, görsel ve işitsel kaynaklar). Leerssen bile, yöntemlerden bahsederken, metodolojik varsayımları tartışmakta; klişelerin ve stereotiplerin "hayatta kalmasında" en uygun aracı olan metin konusunda konuşurken, son on yılda ayrıntılarına kadar incelenmiş on metodolojik varsayıma işaret etmektedir[37]. Leerssen'in düşüncesine göre:

- İmajoloji açısından nihai (ultimatif) perspektif kültür ve ulusal kimliklerin teorisi değil, kültürel ve ulusal stereotiplerin teorisidir,
- İmajların açık bir şekilde ifade edildiği kültürel ortam bir diskursif bir uygulamadır, kolektif veya "ulusal" kamuoyuna ait değildir;
- Kaynakların karakterinin subjektif olduğunu dikkate almak lazım;

[36] Nedret Kuran Burçoğlu, "A Glimpse at Various Stage of the Evolution of the Image of the Turks in Europe: 15th to 21th Centuries ", **Historical Image of the Turk in Europe: 15th Century to the Present**, ed. Mustafa Soykut, (Istanbul, The Isis Pres, 2003): 21-37.
[37] Amsterdam Üniversitesi, Image studies, Joep Leerssen, "Images - information, history and method of imagology", http://cf.hum.uva.nl/images/info/historymethod.html [26.01.2007]

- Böylece izleyiciyi, izleneni, onların kültürünü ve aralarındaki dinamizmi belirlemek lazım;
- İmajiner özellikler ile gerçek özelliklerin arasındaki farkları belirlemek gerekiyor.
- Ondan sonra imajolojistin, mecaz (metafor) olarak verilen ulusal tanıtımın satırarası mesajlarını ve bu mecazın geleneğini belirlemesi gerekiyor;
- Mecazın, bulunduğu metnin belirlenmesiyle tarihi bağlamına geçişi gerçekleştiriliyor;
- Sekizinci metodolojik varsayım, izleyicilerin hedef kitlesinin belirlenmesine ilişkindir;
- Dokuzuncu metodolojik varsayım, daha önce bahsettiğimiz "imagemler" yani kutup özelliği olan imajlara ilişkindir;
- Son metodolojik varsayım tarihi anılar ve kültürel hafızada "selfhood"un (Benlik) korunması, ayakta kalmasına ilişkindir, bu da "ötekiler-biz" dinamiğinin içinde değil, zaman içinde "benlik" duygusunun korunduğu kimlik sürecindedir.

Başka bir ifadeyle, Leerssen edebiyatta uygulanabilecek metodolojik çerçeveleri bize sunmaktadır. Dolayısıyla, metin biçimini (okul kitabı) seçerek bu çalışmanın metodolojisini belirlememizle beraber metodolojik varsayımların uygulanabilirliği de incelenecek.

2.2. Ders Kitabı Araştırmaları

Hırvatistan'da ilkokul altıncı sınıfta dolayısıyla on bir-on iki yaşındaki çocuk, büyük ihtimalle hayatında ilk defa, Osmanlı veya Türk kelimesiyle tarih ders kitaplarında karşılaşmaktadır. Osmanlı hakkında yazılan bölüm, ilkokul tarih ders kitaplarında "Yeni güçler: Habsburglar ve Türkiye" başlığı ile başlamaktadır[38]. Başlığın hemen altında şu sorular yer almaktadır: "Bugünkü Türkiye nerede bulunmaktadır? Şu ana kadar Türkler hakkında neler duydun? Önceki sınıflarda Türkler ve Hırvatlar arasında olan savaşlar

[38] Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6: udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole** (Zagreb: ALFA, 2006), 62

hakkında konuştunuz mu?" Bu sorular, geniş bir tarih bilgisine sahip olan birisi için şaşırtıcı olabilmektedir. Çünkü başlıkta Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahsederken 14. yüzyılın "Türkiye"'sinden bahsedilmektedir. Sonra, sorulara geçerek, yazar iki farklı tarihi dönem için (Osmanlı dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti) aynı ifadeyi, yani 'Türkiye' terimini kullanmaktadır. Bugünkü Türkiye çocuklara haritada Osmanlı İmparatorluğunun doğduğu yer olarak gösterilirse, ilerde bilgi olarak yardımcı olabilmektedir. Ancak Türkler (aslında Osmanlılar) ve Hırvatlar arasında olan çatışmaları öğretmen ne şekilde anlatabilir? Hangi Türkler, bugünkü Türkler mi "eski" Türkler mi? O zaman Osmanlıların kim olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı kelimesi kullanılmayarak zaman boyutu ortadan kaybolmaktadır.

Verilen örnek, tarih biliminde, dilbiliminde, hatta uluslararası ilişkilerde sorun olarak görülebilmektedir. Neden sorusuna cevap vermek için ise imajoloji veya ders kitabı araştırmaları perspektifinden bakmak gerekmektedir. Kısaca söylemek gerekirse tarihte var olan her kavram bir halkta veya ülkede bir imaja sahiptir. Daha detaylı bir araştırma yapmak istersek, o zaman yanlış terminolojinin kullanımı, metnin analizi, imajın oluşumu, ve örnekteki terimin ve imajının etkileşiminden söz etmek gerekmektedir. Bu sorunları çözmek için ders kitabı araştırması alanına girmek gerekmekte.

2.2.1. Ders Kitabı Araştırmalarının Tarihsel Gelişimi

Ulusal eğitim hareketi düşüncesi, ansiklopedist ve aydınlanma düşünürlerinin ortaya çıkmasıyla beraber, 18. yüzyılda Fransa'da oluşmuştur. Onlar, "pedagojik iyimserlik" ile eğitimde demokratikleşmeyi uygulamayı ve eğitim düzeyini yükseltmeyi amaçlıyordu[39]. Böyle bir eğitim, kritik/yorum açısından, bireyin gelişmesine, diğer bir ifadeyle, bağımsız ve sorumlu kişinin oluşmasına yardımcı olacaktı. Aydınlanma düşünürleri bireyin gelişimini onun devlete ve iktidara uyum sağlaması olarak düşünmüyorlardı[40]. Ancak toplumsal eğitim yoluyla bireyin gelişimi ve böylece vatana sadakat fikri de, başka bir şekil almıştır. O yüzden diyebiliriz ki 18. yy'dan 19. yüzyıla geçiş, eğitim alanında bir dönüm noktası olmuştur. Ulus-devletin ortaya çıkışıyla, modern teknolojinin ve sekülarizasyonun yaygınlaşmasıyla eğitim sistemleri kamusal

[39] Eğitimde demokratikleşme fikri, Condorcet'in halk eğitimi kavramından gelmektedir. Bkz. Jadranka Čačić-Kumpes, "Kultura, etičnost i obrazovanje: naznake o interakciji i perspektivi", **Kultura, Etičnost, Identitet**, ed. Jadranka Čačić- Kumpes (Zagreb: Jesenski i Turk, 1999): 139-152.

[40] Eğitimin ulusal boyutu Rousseau'nun ulusal bireyselliğine [national individuallty] inönem vermesinden gelmektedir. Čačić-Kumpes, **age**, 141.

alanın içine girmeye başliyor. Tam da Anthony D. Smith ve Ernest Gellner, ulus ve onun oluşmasında eğitimin yeri konusunu farklı yorumlamalarına rağmen bir konuda hemfikirdirler: İkisi de eğitimi "ulusal hareketi başlatıcı ve uygulayıcı" olarak görüyor[41].

Nitekim eğitim sistemi devlet oluşma süreciyle bağlantılı olarak anlaşılabilir. Hatta eğitimin devlet bünyesinde ne kadar yeni bir olay olduğu ve bu değişikliğinin ne anlama geldiği günümüzde kolayca unutulmaktadır. Bu değişiklik her şeyden önce devlet kontrolünün genişlemesi anlamına gelmişti. Eğitim sisteminin bürokratik organizasyon ve kontrol ile bağlantısı, toplumu inşa etme ve modernleşmenin teşvik edilmesi için devlete imkan sağlamış oldu. Diğer ifadeyle, devlet artık sadece sistemi yaşatmak için gerekli olan masrafları düşünmüyor, şimdi öğretilecek şeylerin seçimi yapıp öğretim şeklini de belirliyordu. Böyle bir kontrol için okul kitapları araç olarak kullanılıyordu.

Buna bağlı bir örnek olarak tarih öğretimindeki değişiklik görülebilir. Tarih öğretiminde artık dünya tarihinin öğretilmesine ihtiyaç duyulmazken, ağırlık ulusal tarihe verildi[42]. Kısa zamanda tarih kitaplarındaki polaritesi, yani "iyi ve soylu" bizimkiler ve "kötü ve ahlaksız" düşmanlar ayırımı ağır basmaya başladı. Henüz 1886 yılında Jens L. Christense tarih öğretiminin tek sonucunun milli kibirlilik olduğunu söylemekte[43]. Ancak, Birinci Dünya Savaşı ders kitaplarının araştırılmaları için tetikleyici olmuştur. Ders kitaplarında bulunan önyargılar ve stereotipilere karşı gelen eleştiri, öğretmenler ve siyasetçiler tarafından oluşturulmuştur. İlk organize olan ve kendi ders kitapları ile ilgilenen bağımsız kurum Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Föreningen Norden örgütü idi[44]. Bu sivil toplum örgütü Avrupa'nın kuzey ülkelerinden 1920 yılında ders kitaplarından, komşu ülkelere ilişkin taraflı anlatımları çıkarmalarını istedi[45]. On yıl sonra Milletler Cemiyetinde olan Uluslararası Düşünsel İşbirliği Komitesinin altında büyük bir akademik-eğitim projesi başlatıldı[46]. Projenin amacı, ders kitaplarında taraflı ve hatalı metinleri düzeltmek ve böylelikle gelecekte öteki ülkeler hakkında temel

---

[41] Čačić-Kumpes, **age**,143.
[42] Wolfgang Jacobmeyer, "International textbook research", **International textbook research, seminer raporu**, 3 Mart 1990 (Goteborg, 1990): 5–18.
[43] **age**, 7.
[44] Falk Pingel, **Ders kitaplarını araştırma ve düzeltme rehberi UNESCO** (İstanbul: UNESCO, 2004), 5.
[45] Föreningen Norden (Norden Federation) 1919 yılında Danimark, Norveç ve İsveç'te kurulan civil toplum örgüttür. Sonradan, 1922 ve 1924 yılında bu örgütüna Finlandiya ve İslanda ülkelerin katılımı ile eğitim, kültür, endüstri, uluslararası yardım ve çevresel sorun alanında işbirliği yapan Föreningen Norden büyük bir örgüta dönüştürdü. Föreningen Norden, www.norden.se/engish.asp
[46] Snjezana Koren, "Ucenje povijesti", **Jutarnji list** gazetesi, 21. Temmuz 2007, 34 -37.

yanlış anlamaların önüne geçmekti[47]. Yedi yıl sonra, yani 1937 yılı, uluslar arası bir gerginliğe rağmen, ders kitaplarının araştırılması için bir dönüm noktasıydı. Yirmi altı devlet okul ders kitaplarını düzeltme konusunda hazırlanan Tarih Öğretimi Bildirgesi'ni imzaladı[48]. Ancak İkinci Dünya Savaşı meydana geldi. Yine de bu olaylar okul kitaplarının araştırılmasından vazgeçilmesine neden olmadı. Tam tersine, bu yıkıcı olaylardan sonra, önce Milletler Cemiyeti tarafından yürütülen faaliyetler UNESCO'nun kurulmasıyla daha kalıcı hale gelmiştir. 1946 yılında ders kitaplarının geliştirilmesi ve uluslararası anlayışı ilerletmesi programı başlamıştır[49]. UNESCO'nun gayretleri Alman tarihçi Georg Eckert'in çalışmalarıyla devam etmiştir[50]. Eckert, Almanya'da komşu ülkeler ile iki taraflı ve çok taraflı ders kitapları üzerinde düzenlediği konferanslarla, uzlaşma ve barışma eğitimine katkıda bulundu[51]. Onun ölümünden bir yıl sonra, 1975 yılında Georg Eckert Enstitü'nün kuruluşu ile ders kitabı araştırmaları uluslararası düzeyde belirli bir buluşma noktası kazandı. Bu enstitünün okul kitapları araştırması tarihinde önemli olan iki büyük projeden bahsetmek gerekir. 1951'de "Avrupa tarihindeki tartışmalı sorular hakkında Fransız-Alman anlaşması" projesi gerçekleşmiştir. 1951 yılında, yani enstitü henüz kurulmamışken bu proje UNESCO, Avrupa Konseyi ve Georg Eckert'in işbirliğiyle başlatılmıştı[52]. Bu proje ile karşılaştığımız zaman, 1975'teki Almanya ve Polonya arasında yapılan proje çok daha ağır ve sıkıntılı geçti[53]. Buna rağmen bu proje okul kitaplarının araştırmasında en büyük başarılardan biri olarak kabul ediliyor. Bugünlerde ise tarih öğretimiyle ilgili birçok proje AB çatısı altında yürütülmektedir.

XX. Yüzyılın ikinci yarısında eğitimdeki ahlaki (etik) ve kültür içeriklerine karşı yaklaşımın değiştiği bu projelerden anlaşılıyor. Fransa'da toplumun ekonomik

---

[47] Pingel, **age**, 5.
[48] age, 6.
[49] age, 7.
[50] 1912-1974 yıllar arasında yaşayan ders kitabı araştırması için önemli araştırmacısı olan pedagog ve Alman tarihçi Gerge Eckert, önce Braunschweig'ta olan Kant-yuüksek okulnda doçent olarak sonra 1964 yılından itibaren Alman UNESCO Komisiyonun başkanı olarak ders kitabı araştırması geliştirmeye çalışmaktadır. Friedrich Ebert Stiftung arşivleri, www.fes.de/archiv/_stichwort/eckert.htm
[51] Georg Eckert Institut, History, http://www.gei.de/index.php?id=14&L=1 [10.01.2007]
[52] Evangelos Kofos, "The pendulum of "loading" and "disarming" history: The South-Eastern European test case", **Disarming history, International Conference on Combating Stereotypes and Prejudice in History Textbooks of South-East Europe**, **23-25 September 1999**, (Stockholm: UNESCO, 1999): 22-29.
[53] Hanna Schissler, "Perceptions of the Other and the Discovery of the Self", **Perception of history : international textbook research on Britain, Germany and the United States**, ed. Volker Berghahn, Hana Schissler, (Oxford: Berg Publishers Limited, 1987): 26-38.

ihtiyaçlarına cevap vermek için yavaş yavaş okul, yerel idarelere bırakılıyor[54]. Devlet de sadece düzenleyici rolünü üstlenmekte. Altmışlı yılların İngiltere'sinde eğitimde "Entegre modeli" ortaya çıkıyor. Parolası da "(kültür) farklılığından birlik" oldu[55]. Bu çokkültürlülüğün başlangıcıydı ve ona yapılan eleştiriden, pedagojinin başka bir hareketi gelişti: kültürlerarasıcılık (interculturalism)[56]. Kültürlerarasıcılık son 30 yılda Batı Avrupa ülkelerindeki eğitim sistemine yoğun bir şekilde empoze edilmektedir. Kültürlerarasıcılığın amacı göçmenlerin kendilerine ait olan farklı özellikleriyle beraber topluma entegrasyonu ve katılımıdır[57]. Onun amacı birey veya kültürlerin birleşeceği füzyon durumu veya asimilasyon değildir. Demek ki, en azından Avrupa'da, vatandaşları "evcilleştiren" okul kavramından, farklılıkların merkezi konumunda ve diğerlerinin gerçekten anlayışla karşılandığı bir yer olan okul kavramına doğru bir eğilim kendini göstermekte.

Ders kitaplarının araştırılmasının ilk evresinde oluşan "uzlaşma modeli" Birinci Dünya Savaşından 1970 yıllarına kadar sürdürülmektedir[58]. Önce bahsedilen Almanya-Fransa, Almanya-Polonya, Almanya-İsrail ve benzer durumlarda gerçekleştiren ABD-Kanada, İspanya-Portekiz arasında gerçekleştirilen projeler bu ilk evreye aittir. İlk evrede hedef olarak belirlenen olumsuz stereotiplerin ve yanlış anlatımların (presentations) ortadan kaldırılması, Höpken'e göre hızlı bir şekilde yeni bir boyut kazandı: Ders kitabı reformunun odağı değişerek, insanların kendi ülkesi dışında ve kendisiyle doğrudan ilgili olmayan kötü imajlarla uğraşmasından kendi ülkesi ve toplumu içinde var olan kötü imajlarla uğraşması şekline dönüştü[59].

Bu değişimle toplumsal stereotipler ve toplumda etnomerkezci bakış açısının eleştirisi ön plana çıkmaktadır (kadın, azınlıklar, göçmenler gibi konular). Ders kitabı

---

[54] Čačić-Kumpes, **age**, 144.

[55] Böyle bir farklılık, anglo-merkeziyetçi siyasi ve kültürün bütünlüğünü sorgulanmadığında hoşgörülür. Chris Mullard, "Multiracial Education in Britain: From Assimilation to Cultural Pluralisam", **Race and Gender: Equal Opportunities Policies in Education**, ed. u Madeleine Arnot (Oxfort: Pergamon Press, 1988): 39–52.

[56] Čačić-Kumpes, age, 145.

[57] Jean Michel Leclerq, "The lessons of thirty years of European Co-operation for Intercultural education", **Forum: The new intercultural challenge to education: religious diversity and dialogue in Europe**, (Strasbourg: Steering Committee for Education**,** 2002), 8., http://www.coe.int/t/e/cultural_co-operation/education/intercultural_education/DGIV%20EDU%20DIAL%20_2002_%208%20Leclerqc%20ENG.pdf [15.02.2007]

[58] Wofgang Höpken, "Why Textbook Research?", **Sharing the Burden of the Past**, ed. Andrew Horvat and Gebhard Hielscher, (Tokyo, The Asia Foundation ve Friedrich-Ebert-Stiftung, 2003): 2-10.

[59] "The focus of textbook reform shifted from challenge posed by distorted images of things foreign outside one's own country to similar distortions of things foreign or different within one's own society", age, 5.

araştırmalarının ikinci evresini etkileyen bir faktör de tarihin didaktiğindeki temelli değişimdir. O zamana kadar bir bütün (unified) olarak gösterilen tarih anlatımından vazgeçilerek, farklı ve çoğu zaman çelişkili tarihi olayların açıklamaları tercih edilmeye başlanmıştır[60]. Bu değişim ders kitaplarına da yansımış ve ders kitapları da "ötekilerin" tarihi gelişimini anlamak için bir kaynak oluşturmaya başlamıştır. Böylelikle eğitimin hedefi tarihe karşı eleştirel bakış açısını geliştirmek olmuştur[61]. Avrupa'nın kısa zaman içinde birleşmesi ile üçüncü evre meydana gelmektedir. Tarihin ulusal perspektifi azalarak, yeni konular, insan hakları, Avrupa, sanayinin etkisi, çevrebilim ve göç gibi konular ders kitaplarında yer almaya başlamıştır[62].

2.2.2. Ders Kitabı Araştırmalarının Sınırları

> "It seems utopian to try and analyse all textbooks under all aspects. A pragmatic approach is necessery to find out whether a textbook is useful in a given situation and in hands of a particular teacher or pupile" [63].

Burada alıntı yapılan pasaj 1990 yılında Avrupa konseyinin Genel sekreterliği tarafından ders kitaplarının araştırma yöntemleri üzerine yapılan bir 'workshop' sonunda yayınlanmış raporun sonuç kısmından alınmıştır. Bu alıntının özellikle ilk cümlesi ders kitabı araştırmaları alanında çalışan çoğu araştırmacı tarafından doğru bulunmaktadır. Hatta onlara göre ders kitabı araştırmaları bir bilim dalı olarak tek bir kurama sahip değildir. Alıntının ikinci cümlesi ise Weinbrenner'a göre doğru olamaz. Ona göre ders kitabı araştırması üç temel noktada sınırlı kalmaktadır:

a) Ders kitabı araştırması kuramsal yönden sınırlıdır, çünkü ders kitaplarının didaktik ve metodolojik işlevinin tam saptanması mümkün değildir.

b) Ders kitaplarının derste nasıl kullanıldığı ancak ampirik çalışma ile mümkün olabilir. Bu da sınırlayıcı bir faktördür.

c) Ders kitabı araştırmasında farklı alanları ölçmek için gerekli araçların olmaması, ders kitabı araştırmasında metodolojik bir eksiklik yaratmaktadır[64].

---

[60] age, 5.
[61] age, 5.
[62] age, 6.
[63] **History and social studies: Methodologies of textbook analysis: report of the education research workshop held in Braunschweig, Council of Europe, 11-14 Eylül 1990**, ed. Hilary Bourdillon (Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1992): 99.
[64] Peter Weinbrenner, "Methodologies of Textbook Analysis used to date", **History and social studies: Methodologies of textbook analysis: report of the education research workshop held in**

Başka sözlerle, eğer tarih ders kitaplarında Osmanlıların hayat tarzı üzerinde hiçbir şey yoksa öğretmenlerin bu konuda bilgi verip vermesi araştırmacılar için bilinmeyen bir bilgi olarak kalmaktadır. Bundan dolayı kitapların derste faydası bilinmemektedir. Bununla birlikte Weinbrenner'in iddiasının aksine, bugün imajın ne şekilde var olduğu mülakat, anket veya resim çizme gibi metodolojik enstrümanlar yoluyla ölçülebilir[65]. Bu araştırma yöntemleri ders kitabı araştırmasının yöntemleri kapsamındadır.

Pingel'e ve Weinbrenner'e göre ders kitaplarının araştırmasının üç farklı tipi var:

1. Sürece yönlendiren,
2. Ürüne yönlendiren,
3. Alıma yönlendiren[66].

Sürece yönlendiren analiz, ders kitabının oluşumu ile ilgilenmektedir. Daha doğrusu, kitabın yazarının kim olduğu, onaylama işleminin kim tarafından ve nasıl gerçekleştiği, pazarlama, kitabın uygulanması ve kitabın kullanımının durdurulması ile ilgilenmektedir. Ürüne yönlendiren analiz, ders kitabını eğitim aracı ve görsel komünikasyonun aracı olarak analiz etmektedir. Üçüncü analiz tipi, ders kitabını bağımsız bir sosyalleştirme faktörü olarak ele alıp incelemektedir. Bahsedilen analiz tiplerinin sınıflandırması Weinbenner tarafından 1990 yılında sunulmuştur[67]. Günümüze ait ders kitaplarının analizi konusunda ise Carol Morgan'nın sınıflandırması daha ön plana çıkmaktadır[68]. Onun kategorileri Weinbrenner ve başka bir dilbilimci Lehtonen'in sınıflandırmalarının karışımından gelmektedir, Lehtonen Weinbrenner'den farklı olarak metnin kültürel analizi ile ilgilenmektedir[69]. Carol Morgan'nin üç kategorisi:

1. Süreç boyutu
2. "Substantive", yani içerikle ilgili boyut
3. Karşılaştırma / kültürler arası boyutudur.

Brunschweig, Council of Europe, 11-14 Eylül 1990, ed. Hilary Bourdillon, (Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1992): 21-35.

[65] Bkz. Alfred Pletsch, "A Geography of Wrong Perception, Images and Stereotypes in Textbooks and Atlases", **Geographies of Germany and Canada**, ed. Alfred Hecht, Alfred Pletsch (Hannover, Georg Eckert Institut, 1997): 91-100.

[66] Pingel, **age**, 21-35 ve Weinbrenner, age, 13.

[67] Weinbrenner, **age**, 13.

[68] Carol Megan, "Textbook Analysis and Cultural Comparison", **Inter and Intracultural Diffrences in European History Textbooks**, ed. Carol Morgan, (2005, Bern, Peter Lang AG): 11-43.

[69] Mikko Lehtonen metin analizini üç kategoride ayarlıyor. 1. (Poetic) Şiirsel- metinin anlam potansiyeli ile ilgilenmektedir, 2. (Hermeneutics) - metnin farklı kontekstin içinde gerçekleşmesi, 3. (Analytical tools) Analitik aleti – okuma prosesini daha iyi anlamak.
Mikko Lehtonen**, Cultural Analysis of Text** (London: Sage Publication, 2000).

Araştırmanın birinci boyutu olan süreç boyutu, Carol Morgan'a göre sözler ve okul metinleriyle ile ilgilenmektedir[70]. Metnin doğası araştırılarak, onun sınıflandırması, içerik yapısı, dili ve satır arası mesajları incelenmektedir. Ancak Carol Morgan; Pingel ve Weinbrenner'den farklı olarak bu boyuta metnin oluşumu ile ilgili olan her şeyi eklemektedir. Ona göre, ders kitaplarının yazarlarının kim olduğunu, kitabın tek kişi tarafından mı grup olarak mı hazırlandığını, kitabın oluşumunda aracılık ve onaylama sistemini, metne eğitimin makro yapısından gelen etkiyi, aslında metin ve müfredat programı ile arasındaki ilişkiyi bu boyutta incelemek gerekmektedir. Araştırmanın ikinci boyutu, yani "substantive" boyut okul metninin gösterilmesi ve toplumsal yapının gerçekliği karşılaştırması ile ilgilidir (tarihsel, siyasal vb. bir toplumda olan durumunun ders kitaplarına yansıması). Üçüncü boyut kültürler arası daha doğrusu uluslar arası "ötekilerin" anlatımının ele alınması ve karşılaştırması ile ilgilenmektedir.

2.3. İki Metodolojinin Sinerjisi

Yukarda tanıtılan ders kitabı araştırma yöntemleri, kendi araştırmamızda da yön gösterici olmaktadır. İmajolojinin prensiplerine göre sözü edilen her yöntemi yapılacak analizlerde kullanmak gerekmektedir. Bu araştırmada amacımız okul kitaplarının analiziyle Osmanlı stereotipinin incelenmesidir. O yüzden bahsettiğimiz araştırma yöntemlerinin çoğu iki boyutun belirlenmesi için önemlidir. İlk boyut, belli bir zaman süresinde ders kitaplarındaki değişimin belirlenmesidir. İkinci boyut da stereotip mekanizmalarının analizi ve onların belli bir sürede olası değişimini ortaya koymaktır. Kısacası, 1945'ten bugüne kadar Hırvatistan'da tarih ders kitaplarında Osmanlı imajıyla ilgili ne olup bittiğini açığa kavuşturmak hedeflenmektedir. Okul kitaplarının analizi kronolojik sırayla yapılacaktır. Böylece okul kitaplarının yazılmasına etkili olabilecek siyasi değişimlerin rolünü de ortaya koymak mümkün olacaktır. Yine, Carol Morgan veya Weinbrenner'in yaptıkları analitik ayırımlar takip edilirse, bu analiz, ürüne yönlendiren analiz olacak ve analizin substantive boyutunu da kapsayacaktır. Buna bağlı olarak vurgulanması gereken, varolan ders kitaplarını oluşturma sürecine ağırlık veren boyutun dışlanamaz olmasıdır. Bunun sebebini stereotip analizinde, stereotiplerin bulunduğu metinlerin oluşum koşullarını analiz etmenin önemli olduğu gibi bir

[70] Carol Megan "okul metni" termini altında ders kitaplarında olan metni, derste kullanılan metni ve dili kullanmaktadır. Carol Megan, **age,** 13-15.

imajoloji prensibinde aramak lazım. Diğer ifadeyle, stereotip veya imaj analizinde siyasi değişimler göz ardı edilemez.

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM (1945-1960)

3.1. Tarihsel Arkaplan

Hırvatistan'da eğitim sisteminin gelişimi Batı Avrupa'nınkinden farklı bir şekilde sürüyordu. Aslında, 1918'den önce tek bir Hırvat eğitim sisteminden bahsetmek zordur. Bunun sebebini Hırvat etnik bölge birimlerinin tarihi durumlarında aramak gerekir. Bu bölgeler farklı dönemlerde farklı idareler altındaydılar. O yüzden bölgesel öğretim sistemlerinden bahsedilebilir: Hırvatistan ve Slavonya, Dalmaçya, Riyeka, Mecimurye, Voyna Krayina ve Istra bölgesi. Bu bölgeler tek bir devlete, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na, bağlı olmalarına rağmen eğitim sistemi tek değildi. Hırvatistan ve Slavonya'da eğitim idaresi Hırvat Meclisine ait iken, Voyna Krayina'nın idaresi 1886 yılına kadar ayrıydı, Istra ve Dalmaçya okullarında ise Avusturya kanunları geçerliydi, Mecimurye ve Riyeka'da da Macar kanunları geçerliydi[71]. 1918 yılından itibaren, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda bu bölgeler tek bir ülkesel birimde birleşti. Yine de güçlü bir ulusal eğitim sisteminin geliştirilmesi için zaman kısıtlıydı, 1929'da Sırp kralı Aleksandar Karađorđević tarafından diktatörlük ilan edildi. Merkezleşme ve kralın hegemonya isteklerine rağmen Yugoslavyacı ruhta birleşme ayakta kalamadı. 1921 Vidovdan Anayasası da devlet içinde huzursuzluklara sebep olmaya yeterliydi[72]. Böylece bu politikaların sonucu ve Sırp olmayan halkların dışlanma eğilimine direnişi Hırvat, Sloven ve Arnavut milliyetçilikleri ve bölücü hareketler güçlenmiştir. Bir taraftan Yugoslavyacılık bünyesinde eğitim birleşmesi mümkün değildi ve diğer yandan, merkezden gelen baskı yüzünden güçlü bir milli – bölgesel eğitim sisteminin oluşması imkansızlaşmıştı[73]. Ondan sonra İkinci Dünya Savaşı öncesi karışıklıklar ve ardından savaş takip etti. Savaştan sonra durum değişecektir.

[71] Dragutin Franković, **Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj**, (Zagreb: Školski zbor, 1958), 20.
[72] Slovenler, Hırvatlar ve Karadağlıların vatandaşlığı tasdik edilmemiş, Müslümanlar ve Makedonyalılar ulus olarak tanınmamışlardır.
[73] Čačić-Kumpes, **age**, 147.

Yugoslavya Federe Halk Cumhuriyeti'nin (YFHC) kurulmasıyla merkezi idare sistemi de oluşmuştur[74]. Bu sistemin oluşmasındaki koşullar her şeyden önce savaştan çıkan ülkelerin ve çevrelerinin siyasal karakterini taşımakta[75]. Etkili olan diğer koşul ise, Yugoslav komünistler tarafından Sovyet tipi Marksizm-Leninizm temelinde, kendine özgü sosyalist devlet modelinin oluşturulması olmuştur. Eğitim konusunda da ilk adımlar sivil (burjuva) okulların kapatılması ve zorunlu yedi yıllık eğitimin uygulanması olmuştur. Bunların yanısıra kilit öneminde bir tane daha icraat ortaya atılmıştır. Yasama yetkisi düzeyindeki güç ve girişim yetkileri federe cumhuriyetlerden alınmış oluyor. Bu şekilde ulusal merkezi planlama ve herbir federe cumhuriyet içerisinde idare şekillerinin temelleri atılmıştır. Bunu takibinde 1946 Anayasası geldi ve bu anayasada eğitim konusunda şu haklar sıralandı:

a) etnik azınlıkların kendilerine ait olan kültürel gelişimleri ve kendi dillerini özgürce kullanma hakları,
b) okul ve kiliselerin birbirinden ayrılması,
c) ücretsiz ilköğretim hakkı,
d) bilimsel ve kültürel çalışma özgürlüğü [76].

Bunun yanında, Yugoslavya Komünist Partisi'nin 1948 yılında programında kültürel siyaset hedefleri belirlenmiştir: işçi sınıfının ve onun sosyalizm ruhu içerisinde gelişiminin sağlanması doğrultusunda kapitalizmin ideolojik kalıntılarının yok edilmesi ve sosyalizm ruhu içerisinde toplum bütününün gelişmesi. Buna uygun olarak, öğretim Marksizm-Leninizmin, sosyalist vatanperverliğin, uluslararasıcılığın (enternasyonalizmin) okutulması yönünde devam ettirilecekken, bilim de diyalektik maddecilik temellerinde geliştirilecekti[77]. Açıktır ki, 1948 yılına kadar olan dönemde Yugoslavya'da bir tür merkezileştirme gerektiren sovyet tipi pedagoji takip ediliyordu. Yine, bu sistemin yaratıcısı olan, Milovan Đilas'ın bizzat kendisi özellikle eğitim ve kültür alanlarında sovyet modelli bürokratik merkeziyetçiliğin eksik ve kötü taraflarına işaret etmeye başlamıştır. Herbir halkın milli kültürünün gelişeceği bürokratik ilerleme

[74] Slovenia, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya Cumhuriyeti YFHC'nin içindeydi.
[75] Yıkımların yeniden yapılandırması, Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin iç siyasi unsurlarına karşı mücadele ve hem Batı hem de Doğu'nun daha büyük rolü oynamayı istemesindeki dış siyaset şartları, örn. Trieste krizi.
[76] Mihajilo Ogrizović, **Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije**, (Zagreb, Školske novine, 1989), 192.
[77] Uwe Bach, **Bildungspolitik in Jugoslawien 1945 – 1974**, (Berlin: Osteuropa – Institut an der Frein Unversität Berlin, 1977), 8.

Yugoslavya için özellikle teklikeliydi. Halka daha çok kardeşlik ve birlik (bratstvo i jedinstvo) olgusu empoze ediliyordu. Bu alan devletin daha güçlü kontrolü altına alınmalıydı. Yugoslavya'nın 1948'de Kominform'dan atlımasından sonra, mali kaynakların dağıtımı konusunda federe cumhuriyetler arasında ilk çekişme yaşandı. Âdemimerkeziyetçi (desentralizasyon) eğilimleri ve Yugoslavya'nın diğer Doğu Avrupa ülkelerinden uzaklaşması Batı'nın Yugoslavya sosyalizmine karşı güvensizliğini azalttı. Güvensizliğin kaybolmasıyla Yugoslavya'ya krediler akmaya başladı. Ancak, henüz 1954 yılında âdemimerkeziyet rüzgârları siyasi anlamda durduruldu. Belgrad'ın Batı'dan gelen mali yardımlar üzerindeki kontrolu ile desentralizisyonun gelişim imkânlarına son verildi.

Eğitimde ise ideolojik düzeyde güçlü bir dönüşüm yaşanmaktaydı. Daha önce söylediğimiz gibi bu, kendine özgü sosyalist modelin gelişmesi ile başladı. Yugoslavya Komünist Partisi'nin III. Kongresinde okullarda "yeni, özgür ve kararlı sosyalist insan" yetirştirileceği kararı alındı. Bu insanın, "farklılıklarla zengin, iyi kurulmuş entellektüel yetenekleri olacak ve bürokratizmden ve formalizmden uzak olacak"tı[78]. Eğitim sistemi üniversiteye kadar, dikey şeklinde, herkese ulaşılabilir olmalıydı. Bununla birlikte Sovyet pedagoji teorisinden uzaklaşma eğitim sisteminde istikrarsızlığa neden oldu. 1955 yılında UNESCO tarafından yardım gönderildi. Yugoslavya'nın tüm cumhuriyetlerinden gelen 85 öğretmenin katılımıyla ve UNESCO'nun kendi uzmanlarının desteğiyle eğitimdeki sorunların çözülmesi için bir çözüm yolu aranmıştır. Bunun sonucu „politeknik eğitimin" gelişmesi olmuştur. Yugoslav eğitim siseminin güçlü bir şekilde Batıdan etkilenmesine rağmen, diğer sosyalist ülkeler Yugoslavya'ki bu „politeknik yönlendirilmiş eğitimin" gelişimini ilgiyle izliyorlardı.

3.1.1. Savaş Sonrası İlk Ders Kitapları ve İdeolojik Terminoloji

İlk bölümde analiz edilecek okul kitapları 1946-1955 arasında yayımlanmıştır. Bütünü de Zagrep'te yayımlandı. Analiz edilecek ilk ders kitabı Galkin, Zubok, Notović, Hvostov yazar grubu tarafından hazırlanmış olup, „1870-1918 Yeni Çağ Tarihi" başlığını taşıyor ve 1946 yılında Zagrep'te yayımlanmıştır. Kitap ortaöğretim 9. sınıf için yazılmıştır. Aynı zamanda 9. sınıf o zamanki sisteme göre ortaöğretim sistemindeki son sınıftı. Bu kitap hemen savaş sonrasında çıkmıştır.

[78] **age**, 22.

Bu okul kitabında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili konu Balkan Savaşları'dır. Bu nedenle bu okul kitabından yapılacak Osmanlı imaj analizi ancak bahsedilen dönem ile sınırlandırılacak. Bununla birlikte analizin bütünü o dönemde, genel olarak, okul kitaplarının özelliklerinin belirlemesinde bize yardımcı olacak. Aşağıda alıntı yapılan parça, tam da o döneme uygun özellikler taşıyan bir metindird. Bu parça Birinci Balkan Savaşı sonrasında devletlerarası ilşkilerden bahseden metnin içerisinde bulunuyor. Ayrı bir paragraf olarak ayrılmıştır ve konusunun anakonudan biraz farklı olduğu söylenebilir[79].

> "Lenin I. Balkan Savaşı'na büyük önem veriyordu: Bu savaş Türkler tarafından yapılan milli ve feodal zulümden Makedon Slav köylüleri kurtardı ve 'az yada çok özgür, toprak sahibi, köylü sınıfının' oluşmasını sağladı. (Lenin, Eserler, XVI. kitap, sayfa 186.) Bunun içerisinde Balkan halkları için savaşın büyük progresif anlamı bulunuyordu."
>
> "Balkan ülkelerin kazandıkların zaferin anlamı Balkan yarımadasının sınırları dışına da çıkıyordu. Onların mücadelesi… mutlakiyete karşı genel bir hareketin parçası olmuştur… ki o 1905 yıllı Rus devrimi ile hız kazanmıştır. 'Balkan Savaşı – Lenin vurguluyordu – Asya ve Doğu Avrupa'da ortaçağın yıkılması anlamına gelen dünya olaylar zincirinin halkalarından biridir.'(Lenin, Eserler, XVI. kitap, sayfa 356.)".

Bu kısa metinde görülen terminoloji metnin kalanı için karakteristik değildir. Ancak böyle alıntıların kullanımı kitabın tamamının özelliğidir. Balkan Savaşları'nı işleyen metnin devamında, yukarıdakine benzer alıntıların dışında, o zamana özgü ideolojik terminoloji bulunmamaktadır. O yüzden bu tip alıntıların eski kitap metinlerinden eklendiği ihtimali büyüktür. "Toprak sahibi özgür köylü sınıfı", "mutlakiyete karşı mücadele" gibi ideolojik terminoloji, Lenin'den alıntılar, Rus devrimlerinin öneminin vurgulaması gibi özellikler metnin sadece bu eklenen parçaların özelliğidir.

Aynı kitaptan bir sonraki alıntı başka ve daha büyük bir alıntının parçası olarak geliyor ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek ilhakı ile ilgilidir[80]:

> "… [İlhak] sadece Türkiye'de değil, Sırbistan'da da kesin memnuniyetsizliğe sebep oldu. O [Sırbistan] Bosna-Hersek'in Sırp ve Hırvat nüfusuyla birlikte kendisiyle birleşeceğini umuyordu …Bosna-Hersek'in ilhakı, bir büyük ve bağımsız devlette birleşmek isteyen Yugoslav halkların hayati menfaatlerine karşıydı. İlhak, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin milli arzuları için ölümcül darbe oldu. Balkan yarımadasının Slav halklarını fethetmeyi veya boyun eğdirmeyi amaçlayan ve Türkiye'ye doğru kesintisiz ve güvenlı hat oluşturmayı hedefleyen, ki Almanya Türkiye'yi kendi kolonisi olarak görüyordu, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın anti-Slav politikalarının yeni aşamasını başlatmaktadır… Bosna krizinin iki emperiyalist dünyanın çatışmasına dönüşme tehlikesi ortya çıkmıştır… En başta Almanya'ya karşı bağımsız duran Genç Türkler hareketi, kısa süre sonra kendi vatanını esir etmekte Alman emperyalizminin gerçek ajanlarına dönüşmüştür".

[79] Galkin, Zubok, Notović, Hvostov, **Povijest novog vijeka 1870-1918**, (Zagreb, 1946), 153.
[80] **age**, 150.

Bu alıntı metin bize ilk olarak YFHC iktidarının Bosna-Hersek'teki müslümanlara karşı duruşunu açıklamaktadır. Gördüğümüz gibi sadece Sırp ve Hırvat halklarından bahsediliyor[81]. Bu da o zamanın iktidarının, müslüman nüfusun milli vasıfları olmayan nüfus olduğu görüşlerini açıklamakta. Sonraki ilginç nokta, eski tarihlerde dayanakları olan fikir Slavlık fikrinin vurgulamasıdır. Yani metin autostereotip ve stereotiplerle zengindir, ancak bu metinlerin incelemesine geçmeden önce metni analiz etmek gerekiyor. Burada da onun içeriğinden değil, özellikler ve metin formundan bahsediliyor.

3.1.2. "Fiction, Faction ve Storytelling"

Okul kitaplarının araştırmasında zor çözülebilecek sorunlardan bir tanesi de metnin tanımlamasıdır. Bazıları okul kitabı metninin tarafsız bir yazı ve edebiyat normları dışında olduğunu söylemektedir. Diğerlerine göre ise onun edebi formu inkâr edilemez, çünkü şüphesiz onun hikâye (prose) özellikleri vardır[82]. Bu çalışmada ikinci düşünce kabul edildi. Metni hikâye olarak algılayan düşünceye edebiyat eserine özgü hayali (fiction) özelliği de ekliyoruz. Bazılarının edebi özellikler vermediği metnin ne olduğuna örnek olarak aşağıdaki cümleye bakalım:

> "En başta Almanya'ya karşı bağımsız duran Genç Türkler hareketi, kısa süre sonra kendi vatanını esir etmekte Alman emperyalizminin gerçek ajanlarına dönüşmüştür".

Bu alıntı mutlak tarihi olgu olarak gösterilmiştir. Ancak hiç bir açıklama veya veri verilmemiştir. Bu yüzden doğal olarak karşımıza şu soru çıkıyor: böyle bir temelsiz iddiayı içeren alıntıyı edebiyatta hayal (fiction) adlandırdığımız şeyden nasıl ayırt edeceğiz? Ders kitabı araştırmacısı Egil Borre Johnsen hayali olanın (fiction), anlama ve yorumlamanın bir ifade şekli olduğunu yazıyor. Bununla metnin bir bölümünün gerçekle uyumlu veya uyumsuz olabileceği konusunda okuyucuyunun uyarıldığını söylüyor[83]. Fakat ders kitabı metni bunun tam aksine, okuyucuyu hiçbir şekilde uyarmamaktadır. Tam da bu onu edebiyattaki klasik "fiction" eserinden ayırmaktadır.

---

[81] Yugoslavya'nın 1949. Anayasaa'sında 5 milliyet tanındı: Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Mekedonlar ve Karadağlılar. Yugoslavya Komünist Partisi'nin resmi görüşüne göre Bosna-Hersek'te sadece Sırp ve Hırvatlar vardı, Müslümanlar da o zaman karar verme zorundaydılar bu iki milliyetten hangisine dahil olacaklarını veya "kararsız" olarak kendilerini tanıtabilirlerdi. 1971 yılına kadar Yugoslavya'daki Müslümanlar kendilierini milliyet anlamında Müslüman olarak deklare edemezlerdi. Ancak 1974 Anayasası onlara bu imkânı tanımaktadır. Fikret Adanir, "The formation of a „muslim" nation", **The Ottomans and The Balkans: a discussion of historiography**, ed. Fikret Adanir, Suraiya Faroqhi, (Koln: Brill, 2002): 279–282.

[82] Egil Borre Johnsen, "Fiction and Faction in Textbooks", **Text and Quality**, ed. Peder Skyum-Nielsen, (Copenhagen: Scandinavian University Press, 1995): 46–56.

[83] **age**, 48.

Böyle bir metni Egil Borre Johnsen "faction" olarak adlandırıyor[84]. "Faction" terimi "tarihi olgularla" dolu olan ve doğruluğu sorgulamayan bir metin formunu tarif ediyor. Bu sebepten dolayı "resmi versiyon" daha ağır basmakta, ona göre okul kitapları bugün de "non-fiction" veya mutlak gerçeğin kaynağı olarak kabul edilmiş durumdadırlar. Bununla birlikte, okul kiplarının "faction" özelliği verilen örneklerde görülmektedir. Tarih, isim ve olay yerlerinin belirtilmesiyle beraber, "faction" formu yanında başka bir form daha ortaya çıkıyor: "Storytelling" formu veya hikâye anlatımı. Bazılarına göre ancak 90'larda popülarize edilmiş "storytelling" formu herhalde çok daha önce de vardı. "Kesin memnuniyetsizlik", "Yugoslav halklarının hayati menfaatlerine karşı", "ilhak, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin milli arzuları için ölümcül darbe oldu", "Slav halklarını fethetmeyi veya boyun eğdirmeyi amaçlayan", "Alman emperyalizminin gerçek ajanlarına dönüştüler" gibi örnekler bir öykü şeklinde yazılmıştır. Duygusal vurguları olan sıfat ve cümlelerin birçoğu bu okul kitabının özelliğidir. Aynı şekilde yazar öykünün konusundan uzaklaşıyor, bu da Slav halkları ile ilgili metnin bölümünde de vurgulanıyor ve orada Slavlar hakkında "biz" değil, "onlar" olarak bahsediliyor.

Tam da ders kitabı metninin edebiyat eseri veya "fiction" olarak kabul edilmemesi yoluyla okul kitaplarının yazarlarına sınırsız imkânlar verilmekte. Başka bir ifadeyle, yazar "mutlak gerçeği" yaratmaya müsaittir. Tarihe karşı kritik düşünceyi cesaretlendirmeden yoksun tutularak, okul kitapları stereotiplerinin ebedi sürdürmesi için bir mekanizma oluyorlar.

Analiz ettiğimiz okul kitabında da Osmanlı stereotipleri ve diğer halkların stereotipik imajları mevcuttur. Bu okul kitabında stereotipik işaret olarak, Genç Türklere verilen negatif stereotip gösterilebilir. Milli kurtuluş hareketlerinin serisini başlatan 1905-1907 yılındaki Rus devrimimin önemine vurgu yapılmasının yanısıra, Sloven, Hırvat, Sırp ve Türkler dışındaki milliyetler öne çıkarılmaktadır. Genç Türklerin ayaklanması burjuva devrimi olarak nitelendiriliyor, ancak öbür yandan "sosyal yeniden yapılandırmayı" (social reconstruction) hedeflemeyen toplumun bir parçası olarak tarif ediliyorlar. Daha sonra, Genç Türkler vatanını umursamayan Alman ajanları olarak da tarif ediliyorlar. Genç Türklerin aslında kim oldukları konusunda öğrendiklerimiz, onların "karakteri" hakkındaki iddialara indirgenmekte. Onların amaçları, isimleri ve gerçek olaylar ikinci plana itilmiştir.

[84] **age**, 47.

Ancak burada en kuvvetli olumsuz imaj Osmanlılarla ilgili değildir. Bunun sebebi autostereotiplerin yaratma mecburiyeti olabilir. Nitekim, genç devletin oluşum koşulları milli stereotiplerin güçlemesini kesinlikle gerektiriyordu. Onlardan biri de "düşmanın" yaratılmasıdır ki burada Almanya ve Avusturya-Macaristan açıkça düşman olarak işaretlenmiştir. İkincisi, ulusal birleşme mücadelesi, "Yugoslav halklarının hayati menfaatı" olan eski bir fikir olarak gösterildi. Üçüncüsü de, Yugoslavya ülkesinin tarih içinde önemli olduğu duygusunun yaratılması, çünkü yazara göre Bosna krizi "iki emperyalist blok arasında savaş" durumuna neden olabilirdi. Bu kısa alıntıda autostereotiplerin kuvvetli bir şekilde ve bir öykü şeklinde yaratıldığını görmekteyiz. Okuyucu, bu durumda öğrenci, bu öyküden tamamen dışlanmış durumdadır. Çünkü metnin altında öğrenciyi düşünmeye sevk edecek hiçbir soru bulunmamaktadır.

3.1.3. "Kötü" Feodaller, "Zavallı" Köylüler ve "Kazığa Oturtulma"

Sonraki okul kitapı 1947 yılında E. A. Kasminski tarafından yazıldı. Yine Zagreb'de yayımlanan kitabının başlığı "Ortaçağ Tarihi"dir. Bu kitap lise ikinci sınıf için yazılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu konusu okul kitabının 234. sayfasında bulunuyor. Ondan önce 63. sayfada Selçuklular hakkında kısa bir yazı bulunmakta. Önceki kitapta olduğu gibi, burada da bütünüyle, tam olarak konuya bağlı olmayan alıntıları "araya sokma" olgusu mevcuttur. Örneğin, Selçuk Devleti'nin parçalandığını belirterek biten bölüm şu cümle ile sonuçlandırılıyor: "Suriye ve Filistin'de birçok ufak feodal ülke oluşmuştur".

Hemen sonra ayrı ve o üniteyi bitiren bir bölüm olarak aşağıdaki yazı eklenmiştir[85]:

> "Türk feodaller, dağ yamaçlarında inşa edilmiş şatolarda ve 'cemaatleriyle' beraber yaşıyorlarmış. Bu ulaşılmaz yuvalardan boyundurulmuş köy ve şehirleri yönetiyorlar ve komşu ülkelere saldırıyorlarmış".

Bu bölümde Osmanlıların tasvir edildiği halde, Osmanlı stereotipinin yaratılmaya çalışıldığı söylenemez. "Kötü" feodaler ve "zavalı" köylüler ayırımı bu dönemin okul kitaplarında sık sık görülen bir olaydır. Böylece, yazar burada da sınıflara bölünmüş toplumu ve sınıf savaşını göstermek için fırsat buluyor. Avrupa Ortaçağ feodallerin kültürüne benzer bir şekilde gösterilen Osmanlıların kültürü, farklı da olsa, yazar için bir engel teşkil etmiyor.

[85] E.A.Kasminski, **Povijest srednjeg vijeka** (Zagreb, 1947), 64.

Söylediğimiz gibi, Osmanlı konusu daha sonra "XVI. ve XVII. yüzyılda Türkiye" başlığıyla çıkageliyor. Metin akıcı olmayıp kısa cümlelerden oluşmaktadır. Belki de uzun zaman diliminin kısaca geçiştirilmesine gösterilen gayretten dolayı böyle yazılmıştır. Enteresan ki, Osmanlı konusu milli iradenin yüceltilmesinde değil, ideolojik yorumların gösterilmesinde kullanılmıştır[86]:

> "Büyük ve güçlü Osmanlı İmparatorluğunda çöküşün ilk belirtileri görülmeye başlanmıştır. Padişah ve Türk büyükleri yaptıkları fetihlerle büyük zenginliğe ulaşmışlardı. Ancak Türklerin çoğu, fethedilen ülkelerin insanlarıyla beraber, aslında sömürülen köylü sınıfını oluştururdu... Böyle bir lüks (padişahın sarayı) büyük kaynakları gerektiriyordu, onlar da çalışan halktan alınan vergiler yoluyla sağlanırdı... Osmanlı İmperatorluğunun askeri gücünü en çok feodaller oluşturmuştu... Bu feodaller, sahip oldukları topraklarla köylüleri merhametsizce sömürmüştü."

Aynı şekilde, metnin tümü bir tür polarite ile karakterize edilmiş. Bir anda ordu ve Osmanlıların askeri fetihlerinden övgü ile bahsediliyor, diğerinde boyunduruğu altına alınan nüfusu köleliğine götürmesinden bahsedilmekte. Böylece bu okul kitabında olumsuz imajın sahibi birinci derece Osmanlı devleti değil, Sultan ve "feodaller" olmaktadır[87]:

> "Her tebanın hayatı ve malvarlığı sultanın kaprisine bağlıydı. En seçkin büyükleri bile, tehlikenin onlara dokunmayacağından, sultanın gözünden düşüp kazık üstüne oturdulmayacaklarından emin olamıyordu yani hiçbir anda güvende değillerdi".

Sultan ve asilzadelerin lüks hayatları konusunda olumsuzluk vurgulanmakta ki bu imparatorluğun çöküş nedeni olarak da sıralanıyor. Osmanlı ve toplumsal ilişkileri tarif ediliyor ancak sadece yüzeysel düzeyde. Yine de yazar bu açıklamalarda toplumdaki durumu sınıflar açısından adaletsiz bir durum olarak tanımlıyor. Aynı şekilde, ikinci enteresan imaj "kazığa oturtulma"dır. Böyle bir Osmanlı "resmi" Hırvatistan'da varolmakla birlikte onun nereden geldiği belirsizdir. 15. – 18. yüzyıları arasında Hırvat edebiyatındaki Osmanlı imajını detaylı irdeleyen Davor Dukić'in kitabında ve orijinal alıntılarında, bu ders kitabında Osmanlılara atfedilen eylemlere benzer olan hiçbir tasvir bulunmadı. Ancak Ante Nazor çalışmasında Ulah Martoloslar (martolog, martolozi) ile ilgili bir alıntıdan bahsediyor[88]. Örneğin, Osmanlı hizmetçileri olarak Ulah martolosların sık baskınları yüzünden Hırvat Meclisi 20 Nisan 1586'da "haramilere" "Yakaladıkları Ulahları, sorgulamadan sonra Osmanlıların yaptıkları gibi canlı canlı kazık üstüne oturtmalarına" izin veriyor[89]. Bütün tarih boyunca Avrupa'da "kazığa

[86] **age**, 235.
[87] **age**, 235.
[88] Martoloslar Osmanlı ordusunun ön – ordusu olmuştur.
[89] Haramiler hafif silahlanan piyade askerleridir. Önce Hırvatistan'da kiracı askerler olarak, 1574 yılından sonra Kupa nehrinde Osmanlılara karşı savaşmışlardı.

oturtulma"nın varolduğunu Nazor söylemekte. Ceza olarak "kazığa oturtulma" 17. yüzyılda Slovakya ve Romanya'da, hatta Romanya'da 20. yüzyılın başına kadar kullanıldı[90]. Aynı şekilde Nazor örnek vermeden Hırvat yazarların, Osmanlıların cezalarını anlatırken "herhalde kazığa oturtulmayı kastettiklerini" belirtiyor. Bu tavrın kaynağı büyük ihtimale Nazor'un kullandığı ve Ivo Andrić tarafından yazılan kitaptan gelmekte. "Drina köprüsü" adlı romanda "kazığa oturtulma" olayı detaylı şekilde anlatılmaktadır[91]. Ancak bu eser tarihsel bir eser değil, 1944 yılında yazılmış bir tarihi romandır[92].

Kısacası "kazığa oturtulma" ceza olarak kulanılmış, ancak adet olarak mı yoksa ayrı bir olay olarak mı araştırmak gerekir? Bu durumda, Ivo Andrić'in romanından gelen etki yanında, 15. yüzyılında Eflak bölgesini yöneten V. Vlad ve Osmanlılar arasında varolan ilişkiyi unutmamak gerekir. Kaldı ki V. Vlad'ın Osmanlılara karşı kazığa oturtma uygulamasından hiçbir yerde bahsedilmiyor. Bu uygulama yalnızca Osmanlılara mahsus bir ceza yöntemiymiş gibi anlatılıyor. Gerçek olan şu ki, Osmanlılar için varolan stereotipin bu yönü ders kitaplarına girmiştir. Ancak bu stereotipin XVI. yüzyıla ait orijinal tarih kaynaklarından mı, yoksa XX. yüzyıl edebiyatından mı geldiği ayrıca araştırılması gereken bir sorudur.

3.1.4. "Storytelling" Kurumu, Okuma Kitapları (Čitanka)[93]

Önceki paragrafta Osmanlılar için varolan stereotipin bu yönünün kaynağı sorusu sorulmuştur. Fakat 50'li yıllarda yazarları ve kaynakları bilinmeyen öyküler ortaya çıkıyordu. Bu öyküler birincil ders kitaplarında mevcut değillerdi, ama "Čitanka" denen yardımcı eğitim okuma kitaplarında yayımlanıyordu.

İnanıyorum ki bu okuma kitapları konusunda, onların 19. yüzyılın ortasından itibaren ulusal kimliğin korunmasındaki geleneksel işlevlerinden bahsetmek gerekmektedir[94].

Ante Nazor, "Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji, neprijatelj: opisi Osmanlija u protuturskim govorima i pjesmama", **Acta Histriae**, s.15 (2007): 205, http://www.zrs-kp.si/EN/Zaloznistvo/acta/Acta15_2007_1/nazor.pdf [28.08.2007].

[90] **age,** 205.

[91] İlk basın: Ivo Anrić, **Na Drini Ćuprija** (Beograd: Prosveta, 1944), Türkiye'de ilk basım: İvo Andriç, **Drina Köprüsü**, çev. Hasan Ali Ediz, Nuriye Müstakimoğlu (İstanbul: İletişim yayınlar, 1980).

[92] Ivo Andrić'in romanı Osmanlıların ve aynı zamanda Boşnakların imajını etkleyen yönleri olduğu için bügünlerde bile bilimsel tartışmaların konusudur. Aynı zamanda Ivo Andriç'i hem Hırvatlar hem Boşnaklar hem de Sırplar kendi milli yazarları olarak kabul ediyorlar.

[93] Okuma kitapları (Čitanka) veya inglizcesi Readers, konunun geniş yelpazesi ile metin koleksiyonudur. Metinler orijinal dokumanların alıntılar olabilir, ancak aynı zamanda halktan gelen hikâyeler veya tamamen hayali hikayeler de olabilir.

Nitekim "Čitanka", yani okuma kitapları, Hırvatistan'ın bugünkü eğitim sisteminde varolan bir şeydir. Bugün olduğu gibi, öncede de içerisinde her türlü konu işleniyordu. Bitki ve hayvan dünyasından, örf ve adetler, tarih ve ahlak konuları, din, atasözleri ve vatanperverliğe kadar[95]. Bu kitapların 9. yüzyıl dönemindeki öğrenciler için eğitimin temeli olduklarını tarihçi Charles Jelavich de söylüyor. Avusturya-Macaristan döneminde bu kitaplar ulusal konuları işliyordu ve Hırvatça yazılıyordu ve o yüzden Macarlaştırmaya engel olabildiler[96]. O zaman kitaplar dramatik bir tarzda, daha çok edebiyatçılar tarafından yazılıyordu. Bu yazma tarzı birincil ders kitaplarının öğrenciler üzerinde etkisinden daha güçlü bir etki yaratmalıydı[97].

Bu bölümde işleyeceğimiz okuma kitabı, 1952 yılında, Ivo Makek tarafında yazıldı. Kitabın ismi "Geçmişe yolculuk" ve Jelavich'in bahsettiği 19. yüzyıl "Čitanka"larının geleneğinde yazıldı. Kitapta tarihi olaylar hakkında öyküler var. Orada orijinal belgelerden tarihi alıntılar yok. Her öykünün karakteri tamamen hayalidir, ama tarihi tanıklık tarzında yazıldı. Birkaç öykü "Türkler saldırıyor" başlığı altında toplandı, ilk öykünün başlığı „Köye saldırı". Bu kısa öykü Vrbas nehrinde geçiyor. Ancak hikâye garip bir şekilde başlıyor[98]:

> "Vrbas nehri etrafında yüksek taştan yapılmış kaleler duruyor. Bazıları soylularındır, bazıları da daha ufak köylülerindir. Hırvatistan'da hala serf olmayan, özgür insan olan köylüler vardır.
>
> Komşu soylular da, Türklerin yaptıkları gibi, saldırıyorlar. Onlar da kendi hükümdarlığını kurmak istiyorlar, onları kendi serfleri yapmak istiyorlar. Hırvatistan'da köylülerin çoğu serf olmuş. Soylular yanında özgür köylülere tahammül edemiyorlar".

Kısa cümleleri ve ilk bakışta konu açısında bağlantısız olan metin, Hırvatistan'dan bahsedilmesı yüzünden de kafaları karıştırıyor. Vrbas nehri o zaman da, bugün de Hırvatistanda değil. O batı Bosna-Hersek'te bulunmakta, o zaman da Bosna Krallığında bulunuyordu. Aynı zamanda, yazar serf ve soyluların o bölgede varolmalarını fazlasıyla vurgulamakta. Soylular her cümlede olumsuz gösterildi, ki bundan tarihin ideolojik algılandığını anlayabiliriz. Aynı öyküden aldığımız sonraki alıntı Jelavich'in de uyardığı dramatik anlatım özelliklerinin aynısını içermekte[99]:

> "Köye Türkler saldırdı. Her zaman olduğu gibi aniden geldiler, önce köyü kuşattılar, sonra da at sürerek bağırarak ve kılıçlarını sallayarak evlere daldılar. Erkek, kadın, çocuk ve yaşlılar

---

[94] Böyle bir der kitabın türü Hırvatistan ve Sırbistan'da 19. yüzyılın ortasından itibaren kullanılmaktadır.
[95] Charles Jelavich**, South Slav nationalisms – textbooks and Yugoslav Union** (Ohio: Ohio State University Press, 1990), 98.
[96] **age**, 98.
[97] **age**, 61.
[98] Ivo Makek, **Put u prošlost, povijesna čitanka za treći razred narodne škole** (Zagreb: 1952), 100.
[99] **age**, 101.

> yataklarından zıplıyordu ve şaşkın şaşkın kaçıyorlardı. Türkler onlara yetişiyor ve kimilerini kılıçla kesiyor, kimilerini bir araya topluyorlardı. Vahşilerdi ve vahşice bağrıyorlardı, insanları sopalarla ve mızrakla döverek, deliler gibi at üstünde dönüyorlardı. Sakalları dağınık, dudakları kalın (şişkin), gözlerinden şimşek çakıyor".

Gerçek olay anlatımını çağrıştıran böyle bir tasvir, kitabın tamamının özelliğidir. Tarihi bilgiler verilmiyor, hepsi olayın betimi olarak geçiyor. Osmanlıların imajı tek taraflı ve tamamen olumsuz bir şekilde gösteriliyor. "Köyleri yakan", "köleleştiren", "insanları sakatlayan" ve "kahkaha ile gülen" Osmanlılar "Slavonya'yı kaplayan çekirgeler", "kara yaratıklar" olarak tarif edilmiştir. Osmanlı stereotipi burada sıfat çokluğu ile ve faaliyet tasvirleri yoluyla şekilleniyor. Ancak bu şekilde Osmanlılar hakkında pek az bilgi öğreniyoruz. Onlar burada mutlak düşman olarak gösterildi.

Osmanlılardan ayrı olarak ama yine olumsuz olarak "Almanlar" karakterize edildi, diğer ifadeyle Avusturya-Macaristan ve Bihaç savunmasındaki köylülere yardım göndermeyi reddeden kral "Karlo" [100]:

> "1578 yılında oniki bin Türk Bihaç şehrini çevirdi… Kadınlar kiliselerde dua ediyor. Hiçbir yerden yardım gelmiyor… Bir ihtiyar kilise merdivenlerinde durup söylüyor: - Soylular bizi Almanlara teslim etti. Şimdi onlar burada hüküm sürüyor. Soylular da şimdi pişman oldu. Kendileri de Türklere karşı dövüşmek zorunda. Kendileri sınırı savunmak zorundadır. Ve nasıl olacak? Çok az sayıdalar, çok zayıflar… Bihaç'tan topları duyuyor musunuz? Nerede Almanlar şimdi? Yoklar".

Metinde Bosna-Hersek'teki olayları işlenmesine rağmen sistematik bir şekilde Hırvatistan ve Hırvat köylülerden bahsediliyor[101]. İslamiyete geçenlerle olan ilişki bu cümlede yansıyor[102]:

> "Köylüler evlerini bırakıp, Una nehrini geçerek kaçıyorlar. Birçoğu da kalıyor. Türkleri soylulardan pek kötü görmüyorlar. Onlardan bazıları Türkleşmiş, türban takmış. Oğulları da Türklerle birlikte saldırıyor".

Sadece şu örnekte Sırplardan bahsediliyor: *Yeniçeri okulları Hırvat ve Sırp çocuklarıyla dolu ve dopdolulardır*. Metinde Slav veya Yugoslavlardan bahsedilmiyor, halkların beraberliği gösterilmeye çalışılmıyor. Onun tersine halkların içerisindeki çekişmeler gösteriliyor. Öykü "terk edilmiş" köylülerin tarafını tutuyor, toplumdaki kesin sınıfsal farklılıkları gösteriyor. Yine kahraman köylüler savaşa gider, feodaller de kararsız ve orduya bakmayı bilmezler.

"Čitanka" özelliğine, bu bakış bize onların eğitimdeki rolünü açık bir şekilde göstermektedir. "Čitanka" geleneği bugün de devam ediyor, fakat bugün bu kitaplarda

---

[100] **age**, 108.
[101] Demeki yazara göre o zamanki Bosna'da ne Boşnaklar (Müslümanlar) ne de Sırplar (Ortodokslar) yaşıyorlar.
[102] Makek, **age**, 104.

sadece orijinal tarihi belgelerin çevirileri veya alıntıları bulunabilir. Böylece diğer halklar veya tarihi kişilik imajlarının yaratılmasında hayali anlatım ögesine son verildi. Burada vurgulamak gerekir ki "čitanka" kitaplarda sadece Hırvat kültürü bilgileri değil, aynı zamanda ders ünitesinin incelediği diğer halkların kültürü hakkında da bilgiler içermektedir.

3.1.5. 1950'lerde Ders Kitaplarında Osmanlı İmajına Yeni Ekler: Osmanlı Ekonomik Sistemi

Bu bölümde üç ders kitabı işlenecek. İlk ders kitabı 1953 yılında lise üst sınıfları için yazılmıştır[103]. 1954 yılında ikinci ders kitabı ortaokul 6. sınıfta ve lise ikinci sınıfta kullanılıyordu[104]. Üçüncü ders kitabı 1955 yılında lisede kullanılmak üzere yazıldı[105].

1953 yılından olan ders kitabında, Anadolu'daki Türkî kabilelerin varoluşu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşumunu anlatarak "Türkler Osmanlılar" adlı konu başlatılmaktadır. Diğer ifadeyle, önceki ders kitaplarından farklı olarak, Osmanlıların artık "kimliksiz düşman" olmadıklarını görülüyor. Burada onlar kendi geçmişi ve bugününü kazanıyorlar. Metnin anlatımsal karakteri var, ancak az miktarda sıfatlar ve olay betimi kullanılıyor. Basit bir şekilde, yazar zaman akışı ve tarih aktörleri arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini anlatıyor. Bu metin özellikleri diğer iki ders kitabında da var. O iki ders kitabında iki yeniliğine de rastlamaktayız. Birisi orijinal kaynağının alıntısıdır. 1954 yılının kitabında orijinal kaynak listesi kitabın sonunda, ek olarak bulunuyor, ama yazar onları metnin ortasına da ekliyor[106]:

> "Krbavska Vadisi'ndeki yenilgi halk içinde güçlü yankı buldu. Halk bu yenilgiyi şarkılarında söylemiş, zamanın rahibi Martinec,"günahkar Tatar, Gotlar ve Attila'dan beri olmayan" üzüntü ve derdin hakim olduğunu diye yazıyor. 1558. yılın Hırvat Meclisi, halkın Krbavska Vadisi'ni "Kervavo (Kanlı) Vadi" diye adlandırdığını rapor veriyor".

İkinci yenilik, konunun işlemesi sürecine okurun aktif olarak katılmasıdır. Osmanlı Devleti ve yeniçeri birliklerinin oluşumunu işleyen tematik birimden sonra 4 tane soru sorulmuştur. Onlar okurlara soruldu. En enteresan soru, Balkan ülkeleri ve "Türkiye"'nin arasındaki farkının bulma sorusudur. Böylece öğrencilerin pasif okur oldukları adet son bulmakta. Bu soruyla, tarih döneminin problematiğini anlamaları teşvik ediliyor.

---

[103] Vladimir Babić, **Povijest srednjeg vijeka za V. razred gimnazije** (Zagreb: Školska knjiga, 1953).
[104] Olga Salzer, Mah Kareman, **Povijest za VI. razred narodne osmogodišnje škole i II razred gimnazije** (Zagreb: 1954).
[105] Mirjana Gross, **Opća povijest 1640–1851** (Zagreb: 1955).
[106] Olga Salzer, Mah Kareman, **age**, 196.

İdeolojik bir anlamı taşıyan deyim ve cümlelere gelince, onların her kitapta bulunduğunu söyleyebiliriz. Yine, sınıf mücadelesi ve haksızlığı üzerine bir vurgu yok artık, şimdi başka bir şey var[107]:

> "Korkunç yağmalarla, etrafı harp etmesiyle ve insanları köleliğe götürmesiyle, Türkler üretim güçlerinin çözülme sürecini tamamladılar".

Aynı şekilde, "Türk feodalitesinin" bütün detaylı betimlemeleri, yazarların daha çok dönemin iktisadi faktörlere yöneldiklerini gösteriyor.

> "Köylü sipahiye bağlıydı, ona feodal vergileri veriyordu: kuluk [kulluk] – çalışma zorunluluğu ve uşur [öşür] bağımsız vergi. Para ekonomisinin girmesiyle rayanın [reayanın] durumu olduça kötüleşmiştir".

Böylece XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Türk feodalitesi "çürüdü", ve "ekonomik olarak geri kalmış Türkiye'de kapitalist sistem için mücadele verecek burjuva sınıfı yoktu" [108].

Metnin karakterinin değişimi sonucu hikâye bölümlerinin azalmasıyla, Osmanlı devletinin veya tarihsel olayların anlatımı için alan genişledi. O yüzden Osmanlı imajı da farklı oluşuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlendiği dönemdeki Avrupa'nın birliğini kaybetmesini anlatan yazar, bu durumun tersi olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumu örnek gösteriyor[109]:

> "…Hristiyanlardaki bu parçalanmış halin aksine Türklerde birlik ve her açıdan sağlamlık vardı: padişah kocaman bir yaya ve atlı orduya sahipti, bütün idareyi kendi ellerinde tutuyordu diplomatik ve askeri hareketlerine kararlıkla önderlik yapıyordu".

Osmanlıların gösterilme biçimindeki değişim burada açıktır. Osmanlıların imajı, bu metinlerde faaliyetlerindeki acımsızlıklar anlatılarak değil, Osmanlı devlet yönetimi tasvir edilerek oluşturuluyor. Yazarlar, şimdiye dek sık sık kullanılan naratif öykülerin bölümlerini kullanmıyorlar. Bu imaj değişikliği metinde oluyor. Fakat ders kitaplarında imaj veya stereotip yaratan bilgilerin tek kaynağı metinler değildir. Ders kitabı yazarları, farklı ve çoğu zaman daha da etkili bir yöntem olarak görsel malzemeler, resimler kullanıyorlar.

3.1.6. Resimlerle İletişim

Grafikler, minyatürler, resimler, karikatürler, çizimler, portreler vs. ders kitaplarındaki tarih konularının görsel yorumlarının parçalarını oluşturmaktadır. Metin gibi, onlar da ders kitapları ile olan iletişiminin aracıdır. Yine, metinde olduğu kadar, görsel yorum da

[107] Vladimir Babić, **age** (Zagreb: Školska knjiga, 1953), 312.
[108] Mirjana Gross, **age** (Zagreb: 1955), 77- 79.
[109] Babić, **age**, 230.

aynı ölçüde selektif (seçici) olabilir. Örneğin, ders kitabının yazarları, orijinal bir alıntı menini mi yoksa kendi yazdıkları bir metni mi kitaba koyacaklarına karar veriyorlar. Aynı şekilde nasıl ve hangi görsel malzemelerin metni takip edeceğine karar veriyorlar. Bu nedenle, tarih öğretiminde görsel öge kullanımı ile ilgili tartışmalar şu soru etrafında dönüyor: tarih öğretiminde resimler sınırlayıcı bir öge mi, yoksa tam tersine mi?

Bu sorunun cevabından önce, bu bölümde kullanılan terimlerin kısaca açıklanmasında fayda var. Nitekim *resim* veya *görsel malzeme* kavramı yukarıda sıralanan kavramların hepsinin yerine geçer. Diğer deyişle, Dürer'in grafiğiyle, gazeteden bir karikatür veya bir fotoğraf arasında ayırım yapılmıyor. Her görsel malzemenin kendi soyut boyutu vardır. Bu yüzden "daha gerçekçi" veya "daha çok orijinale benzer" diye bir görsel malzeme yoktur. Bu durum özellikle fotoğraf için geçerlidir. Çünkü fotoğraf bütünün bir parçasıdır, ve bu onu abstrakt yapıyor. Çünkü fotoğrafa bakan o fotoğrafın bütünlüğü göremiyor. Bu nedenle gerçeğe belki daha yakın olan fotoğraf, detay açısından fotoğraf olmayan resimlerden hiç de daha gerçekçi değildir. Droysen'in söylediği gibi: "Fotograf benzerliği en sefil şeydir, öyle ki doğrudur ama gerçek değildir[110]."

Ders kitabındaki bütün görsel malzemeler görsel iletişimde tek bir medya olarak farz edilmekte. Böylece, bilgi kaynağı olarak bütün görsel malzemelerin aynı ölçüde etkili oldukları sonucuna varabiliriz. Yine, metin ile karşılaltırırsak, ders kitabındaki resimler farklı bir bilgi kaynağıdır. Resimler, klasik iletişim durumuna (gönderici – alıcı) ait değil[111]. Resim yoluyla iletişim, kodlar ve semboller tanıma ve "varolan bilgilerin üst-yapılandırılması" üzerinde durmakta[112]. Diğer ifadeyle, açıklayıcı rolü olan aracı olmayan alıcı, resmin anlamını kendisi deşifre (dekode) ediyor. Bu şekilde bilgi iletme süreci daha kısadır, dolayısıyla iletişim de daha hızlıdır. Ancak, ders kitaplarında öğrencilerin tek başına deşifre edemeyecekleri resimler mevcuttur. Bu durumda, metin içinde resimlerin dekode edilmesi için anahtar yoksa onlar 'bilinmeyen' olarak kalacaklardır. Örneğin, Osmanlı asker çiziminin üstünde resimde kimin olduğu yazmıyorsa, öğrenci resmi deşifre etmede zorlanabilir.

---

[110] "Die photographische Ahnlichkeit ist die allerelendeste, sie ist richtig, aber nicht wahr." Klaus Bergmann, "…so ist das Bild immer notwendig ein bechränktes- historisches Denken durch Bilder", **Die visuelle Dimension des Historischen**, ed. Gerhard Schneider (Schwalbach: Wochenschau Verlag, 2002): 9-21, 11.
[111] Martin Schuster, Bernard P. Woschek, **Nonverbale Kommunikation durch Bilder** (Stuttgart: VAP, 1989), 5.
[112] **age**, 6.

Şekil 1: Osmanlijski Vojnici (Osmanlı Askerleri)

Zdenko Samaržija, **Povijest 2** (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 97.

Başka bir deyişle, burada anahtar yok veya resmin deşifre edilmesinde öğrenciye yardımcı olacak önceki bilgi birikimi yok. Fakat anahtarın varolduğu anda (metin veya öğretmenin açıklaması) ve önceki bilginin olmadığı durumda, o resim Osmanlı askerinin görünümü için bir sembol olmaya başlıyor. Eğer önceden bir bilgi varsa, o zaman o anahtardır, ve resmin tekrar deşifre edilmesi sadece önceki bilginin üst-yapılandırılmasıdır. İlk resimler, burada Osmanlılarla ilgili olanlar, özellikle şiddet içeriyor şekilde oldukları zaman, bilgi üst-yapılandırmasının bu çeşidi veya deşifre için anahtarın işin içine alınması enteresan olmaya başlıyor.

1952 yılına kadar ders kitaplarında görsel malzemeler mevcut değildir. İlk görsel malzemeler 1952 yılındaki "čitanka"da, yani okuma kitabında bulunuyor. Bu kitapta çizimler, haritalar ve görüldüğü kadar bir bakır işleme replikasyonu görülmekte. Harita Yugoslavya bölgesini gösteriyor. Onda saldıran pozisyonda Osmanlılar, konaklamaları ve insanları köle olarak götürmeleri çizildi.

Şekil 2: Harita

Ivo Makek, **Put u prošlost, povijesna čitanka za treći razred narodne škole** (Zagreb, 1952), 101.

Bu harita Osmanlı imajının birçok yönünü kapsıyor. Yine, bugüne kadar Hırvatistan'da basılan her ders kitabında mevcut olan bir bakır işlemesi daha da ilginçtir. Çizim, iki ordunun çatıştığı bir savaşı gösteriyor. Osmanlılar açıkça türbanlarla belirtiliyor ve resimden açıkça Osmanlılar büyük üstünlükle galip geldikleri görülüyor. İlk planda da bir Osmanlı askeri tarafında uygulanan "baş kesme" resmediliyor. Resmin orta sağ tarafında burun kesme gösteriliyor, arka planda da at süren Osmanlılar kesilmiş kafaları mızraklarda taşıyorlar. Resimler altındaki kısa yazı, resmin deşifresi için anahtar veya üst-yapılandırma oluyor.

Şekil 3: Borba s Turcima (Türklerle Çatışma)

Ivo Makek, **Put u prošlost, povijesna čitanka za treći razred narodne škole** (Zagreb, 1952), 105.

Bakır işleme altında "Türklerle çatışma" diye yazıyor. 1954 yılındaki ders kitabında aynı bakır işleme görülüyor, fakat "Hırvatlar ile Türklerin Çatışması" yazıyor. Bu kitapta başka resimlere yer verilmiyor. Böyle bir pratikten uzaklaşma 1953 yılı ders kitabında görüldü. Burada yazar, gerçek tarihi haritalar yanında iki minyatür replikasyonu da veriyor. Birisi batı kaynaklı ve Osmanlıların İstanbul'u fethini gösteriyor, ikincisi Osmanlı miniyatürüdür ve Belgrad'ın fethini gösteriyor. Yazar da bu farkı, resim altındaki sözlerle vurgulamaktadır. Aynı şekilde, padişahın Polonya elçisini kabulü resmi mevcuttur. Resim o dönemin bütün mimari özellikleriyle beraber saray içindeki odayı gösteriyor. Burada davlumbazlı şömine, üst ve alt pencereler, abstrakt

tarzda süslenmiş tavan ve Osmanlı dönemi mimarisinin bütün diğer özellikleri var[113]. O zamanın kıyafetleri, hem padişahın hem de Polonyalı temsilcilerin, açık bir şekilde katılımcılar arasındaki farkları vurgulamakta. Bu görsel malzemelerle, yazar öğrencilerin bilmedikleri kültürün özelliklerini açıklıyor. Bu şekilde Osmanlılar sadece karikatürel sembol ve işaretlere indirgenmiş olmuyorlar.

Yine de söylememiz gerekir ki, 1953 yılında yazar belki iletişim aracı olarak resimleri düşünmüyordu. Nitekim iletişimde resmin rolü ile ilgili teoriler, 70'lerin sonu ve 80'lerde, sanat tarihi bilimi çatısı altında gelişmeye başladılar[114]. Ders kitaplarındaki resimler ve resim aracılığıyla iletişimin rolü tartışması, ders kitabı araştırmaları disiplininin gelişmesiyle beraber gelişti. Diğer ifadeyle, işlediğimiz dönemdeki yazarların seçenekleri, büyük ihtimalle, bu görsel malzemenin ulaşabilirliği ile beraber gelişiyordu.

[113] Önder Küçükerman, Turkish house (in search of spatial identity), çev. Tamer Gelensü, Adair Mill, 5. bsç (İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1996), 22- 54.
[114] Schuster, Woschek, **age**, 4.

4. REFORM VE DESENTRALİZASYON DÖNEMİ (1960-1972)

Daha önce söylediğimiz gibi, 1950'lerde Yugoslavya'da yeni toplumun gelişmesi teşvik ediliyordu. Burada kendi kendini yöneten (otoyönetim) toplumu geliştirmeye çalışan Yugoslavya'nın resmi tutumu söz konusudur. Böyle bir toplum iktisadi birimler (fabrika vb.) içerisinde gelişmekteydi. Böylece her vatandaşın, üretim sürecinde dolaysız olarak kendi kendini yönetmeye imkânı olacaktı. Reformlar hızlı oldu ve anayasada bir dayanağa ihtiyaç duyuldu. Bu yüzden 1953 yılında anayasada değişikliğe gidildi[115]. Otoyönetimin genişlemesi devam etti, ama 10 yıl sonra yeni anayasa ile bu konuda değişikliğe gidildi[116]. Ancak bu gelişme tamamen de durdurulmadı. Bu dönemde de büyük reformlar yapılmaya devam etti. Özellikle 1965 yılındaki, ekonomik büyümeyi sağlayan reform dikkat çekmektedir. Ekonomik büyümeye rağmen, 1960'lı yılların sonuna doğru, komünizmde büyüyen üniversiteli nesil arasında başkaldırı ve isyan hareketleri başladı. Protestolar 2 Haziran 1968, Belgrad, Zagrep ve Ljubljana'da başladı. Gösterilerin başlamasından bir hafta sonra, Tito protestoculara sistemdeki hataları düzeltileceğine dair söz verdi. Bürokrasi, toplum üzerinde yapılan deneyler ve parti liderlerinin sahip oldukları avantajları içine sindiremeyen üniversite öğrencileri parti ve medyanın demokratikleşmesi, ekonomik reform ve sosyal adaleti talep ettiler[117]. Bu zamanlarda, Slovenya ve Makedonya cumhuriyetleri kendi dillerinin devlet dairelerinde daha çok kullanılmasını istediler. Bütün bu olaylar Hırvatistan'da memnuniyetsizliğe bir giriş oldu. Hırvatistan'da da dil konusunda tartışmalar başladı. Hırvatistanlı entelektüeller Hırvatçanın Sırp dilinden ayrılmasını talep ediyorlardı, çünkü eşitlik uygulanmıyordu ve Sırpça giderek ağırlık kazanıyordu. Sırp entelektüeller buna hemen karşılık verdi, ancak Yugoslav Komünist Partisi her iki tarafı da suçladı. Kısa süre sonra, mali âdemimerkeziyet talepleri de gelmeye başladı. Bu haraketin öncüsü Zagrep Üniversitesi olmuştur. Komünist Partisi üniversite üzerindeki kontrölünü kaybediyordu. 1971 yılında, "Hırvat Baharı" olarak bilinen Hırvat milli hareketi başladı.

[115] Srečko M. Džaja, **Politička realnost jugoslavenstva**, çev. Ladislav Z. Fišić (Sarajevo/Zagreb: Svijetlo riječi, 2004), 142.
[116] **age**, 142.
[117] **age**, 152.

Hareketin tamamı başladığı yıl içinde tamamen bastırıldı. Böylece gelecek 15 sene için Hırvat entellektüel eliti ortadan kaldırılmış oldu. Ancak temizlik ve tutuklamalar bütün federe cumhuriyetlerde uygulanmıştır.

Yugoslavya en az altı farklı ulusu barındıran ve en az dört farklı dil konuşulan bir ülkeydi. Bu durumda eğitim birliğin anahtarı olmalıydı. Ancak 60'lı yıllarda Yugoslavya'da eğitimin durumu bu birliği sağlayacak sistematiğe ve gelişmişliğe sahip değildi. 1950'lerden 1968 yılına kadar eğitime yönelik yaklaşım yeterince ciddi değildi. Tam da bu dönemde eğitim sistemi büyük eleştirilere maruz kaldı. Henüz 25.04.1968.'de YFHC'nin (Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti) eğitim sistemini geliştirmeye yönelik tavsiyeler hakkında tartışma açılmıştır. Tartışma aynı yıl 1 Kasımda bitmiş, fakat geniş reformu gerektiren değişiklikler ancak 1974 yılı anayasası sonrasında uygulanabilmiştir.

4.1. Olga Salzer, Aynanın Bir Tarafı

Bu zaman döneminde iki yazarın 4 tane ders kitabı ve iki tane *čitanka* (okuma kitabı) analiz edilecek. Kitapların 1960–1972 yıllar arasıdır yayımlanmıştır. Yazarlardan biri ilköğretim 7. sınıfı için, diğeri lise 2. sınıfı için yazıyor.

Metin ve yazma şeklinin farklı yaşlardaki öğrencilere uyarlanmış olması beklenebilir bir şeydir. Böylece, ilköğretim için yazan Olga Sazer'in ders kitabı daha çok olay anlatımı içeriyor, ancak bu anlatım daha ziyade öykü tarzındadır. Metinde XVI. yüzyıldaki tarihsel olaylar anlatılırken güncel Yugoslavya halklarının beraberliği vurgulanarak bu iki tarihsel dönem bir anlamda özdeşleştiriliyor. Bu şekilde yazar Osmanlı döneminde "zorluklara" veya "halklarımızın başarılarına" vurgu yapmakta. Metin içerisinde milli duygu vurgusu geçiyor ve böylece "Avusturya ve Venedik başarılarına en çok halklarımızın başkaldırıları yardımcı oldu" gibi ifadelere yer veriliyor[118]. Bütün halkların mücadelesinden bahsediliyor ve Bosna için "karışıklıklar" dolusu olduğu söyleniyor. Yine de metni, Osmanlılara karşı milli mücadelelerinin yüceltilmesi olarak değerlendiremeyiz, çünkü milleyetçilikle Osmanlılar arasında bir ilişki kurulmuyor. İlginçtir ki, konu başlıkları ile metinler arasında olumsuz anlatım yönünden tam bir uyuşma söz konusu değildir. "1593 – çöküş yılı", "Büyük Türk Savaşı", "Türk zulmü

[118] Olga Salzer, **Prošlost i sadašnjost 2, udžbenih historije za VII razred osnovne škole** (Zagreb, Školska knjiga, 1964), 40.

altında", "Haraç! Haraç!" gibi olumsuz vurgu yapan başlıklar altındaki metinlerde aynı veya benzer olumsuz ifadeler yer almamaktadır. Ancak bir alıntıda Osmanlı imajı kesinlikle olumsuzdur[119]:

> "Türkler onu (Makedon voyvoda Karpoş) Üsküp'te yakaladı ve kazığa oturttular. Ama bu da yeterli olmadı onlar için. Ölen liderin cesedini önce parçaladılar, sonra da Vardar nehrine attılar".

Bu alıntıda görüldüğü gibi "Türkler" "gaddar" olduğu imajı çiziliyor ve bu da "kazığa oturtma" tasviriyle vurgulanıyor. Metnin geri kalan kısmında, yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sistemi konusunda ve büyük güçlerin arasında olan mücadeler konusunda çok sayıda bilgi veriyor. Burada da, "bizim halklarımızdaki" ekonomi ve vergi sisteminin detaylı anlatımı mevcut. Bu konuya şu şekilde giriş yapılıyor[120]:

> "… gücü olan Türk sınıfının istekleri giderek artıyordu. Batı ülkelerinde üretilen çeşitli değerli eşyalar geliyordu ve onlar ancak para karşılığı satın alınabilirdi. Gelir kaynağı raya [reaya] olmuştur. Türk İmparatorluğu'nda manifakturalar [imalathaneler] açılmıyordu. Devlet iktidarı üretiminin gelişmesi ile pek ilgilenmiyordu. Ve o yüzden korkunç boyutlarda rayanın istismarı başladı, ilk sırada Hıristiyan olanların, ve bu olay bizim halklarımızın şuurunun derinlerine kazındı."

Önceki ders kitaplarında farklı olarak, bu ders kitabının okurla iletişim kurduğunu söylemek gerekir. Her ünite sonunda, yazar kullanılan yeni kelimelerin anlamını açıklıyor (baština/miras, čitlučenje/kiracılık, konak, han, paşa). Bunun yanında, yazar her konunun sonunda sorular da soruyor. Böylece, sorular yardımıyla, öğrenciler döneme eleştirel bir bakış içine çekiliyor[121]:

> "Türk devletinde hangi toplumsal düzen mevcuttu?
>
> XVI. – XVIII. yüzyıllar arasında sultan iktidarının gelişmesini, Habsburgların iktidarının gelişmesiyle karşılaştırın.
>
> Sizin memleketiniz (oturduğunuz yer) Türk egemenliği altında mıydı? Memleketinizde Türk egemenliğinin netür kalıntıları görülebilir?
>
> Ev ödevi yazın: Türk iktidarı halklarımızın gelişmelerinde ne şekilde etkili oldu"?

Ders kıtabında olan bu nispeten hoşgörülü yaklaşım ve farklı metodolojinin uygulanması, aynı yazarın (Olga Sazer) *čitankasında* kayboluyor. Daha önce söylediğimiz gibi, öğretimde birincil kaynak olmayan okuma kitaplarında, orijinal belgelerin alıntıları bulunmaktadır. Daha doğrusu, Slovenyalı bir yolcunun, Ivan W. Valvasor'un (1641 – 1693) tasvirleri söz konusudur[122]. Bu tasvirin metni, Siget (Zigetvar) muharebesini yüceltiyor, yani bu şehrin savunmasını ve şehri savunurken

---

[119] **age**, 40.
[120] **age**, 50.
[121] **age**, 51.
[122] Olga Salzer, **Na vrelima prošlosti – historijska čitanka za VII razred osnovne škole**, (Zagreb: Školska knjiga, 1962), 36.

ölen Nikola Zrinski'yi anlatıyor. Detaylı bir şekilde, "Sultan Süleyman'ın" kuvvetleri de anlatılıyor. Metin muharebeyi, Davut ve Calut arasındaki çatışma olarak tarif ediyor. Yazar stereotipleşmenin güçlü-zayıf mekanizmasını kullanıyor ve bu durumda Calut Osmanlı ordusudur. Fakat bu metin ile güçlü bir kutuplaşma yaratılmış olsa da, Osmanlı ordusuna kesin bir olumsuz karakter iliştirilmedi. Onlar düşman ve güçlü ordu olarak karakterize edilmiştir. Osmanlı ordusuna acımasız stereotipi verebilecek durumların tasviri yapılmadı.

Diğer metinler, genelde "bizim" halklarımızın mücadelelerini yükseltmeye yöneliktir. Haydutlar (hajduk, hajduci) konusunu işleyen metin, Vuk Stefanović Karadžić'in metinlerinden alınmıştır[123]. Metin haydutları ve onların yaptıkları hırsızlık ve cinayetleri haklı çıkarıp, halk kahramanları düzeyine koymaktadır.

> "Birçok insanın kötülük yapmak için haydutlara katılmadığı doğrudur, ama bir insan, hele basit ise, bir kere insan topluluğundan koptuktan sonra ve her türlü düzenden ayrıldığı zaman, diğerleriyle beraber kötülük yapmaya başlar[124]".
>
> "… panduriler (Osmanlılar için çalışan yerliler) öldürdükleri insanların (haydutların) kafasını keserler ve bunlar şehre götürülüp surlarda kazık üstüde konulur. Türkler de canlı yakaladıklarını kazığa oturturlar[125]".

Demek ki ders kitabında olduğu gibi okuma kitabında da yine kazığa oturturmak stereotipi tekrar karşımıza çıkıyor. V. S. Karadžić'in metni Osmanlıları acımasız olarak karakterize ediyor, ama buna rağmen "Türk egemenliği ne kadar iyi ve daha insani olursa, ülkede o kadar da az haydut oluyordu" şeklinde cümlelere de rastlanıyor[126].

"Čitankada" çağdaş tarihçilerinin Osmanlılarla ilgili yazdığı öykülerden de alıntı yapılıyor. Bu şekilde, 17. yüzyılın orijnal kaynaklarından 20. yüzyılda yazılmış tarih kitaplarına kadar bir naratif süreklilik yaratılmaktadır. Bu naratif süreklilik sadece "bizim halklarımız", yani Yugoslav halklarının perspektifi ile ilgilidir. Osmanlı tarafından gelen öykü veya belge yok.

4.2. Mirko Žeželj – Aynanın Öbür Tarafı

Aynı zamanda ancak lise için yazan başka bir yazar, Mirko Žeželj'dir. Onun ders kitaplarının özelliği Olga Salzer'inkilerden tamamen farklıdır. Bu lise için yazılan ders

---

[123] Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864) 19. yüzyılın ilk yarısında *Srpske Narodne Pjesme* (Viyana: 1845) başlığı altında eski Sırp ve Güney Slav efsaneleri ve halk türkülerini derleyerek yayınladı.
[124] Salzer, **Na vrelima prošlosti**, 40.
[125] **age**, 41.
[126] **age**, 40.

kitabında olay betimleri yoktur, ama Osmanlı egemenliğiyle ilgili birçok şey anlatılmaktadır. Tımar sistemi, tarım, şehir ekonomisi, ticaret, madencilik, toplumsal yapılar, askeri düzen ve Osmanlı idaresi gibi konular çok detaylı anlatılıyor. Yazar tımar, zeamet, has, reaya, asker, vergiler (filurii), öşur, haraç, mülk, çiftlik, sipahi, yeniçeri, vezir, Bab-ı âli (Porta), halife, şeriat, haydutlar gibi kavramların anlamlarını açıklıyor. Bu kavramlar yardımıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun işleyişini ve onun hüküm sürdüğü ülkelerle ilişkisini aydınlatıyor. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu altında bulunan Yugoslavya'nın her ülkesini özel olarak, ayrı üniteler içerisinde işlemekte. Böylece, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'da ekonomi ve toplumunun nasıl olduğunu öğreniyoruz, Bosna'dan sadece "bizim bölgelerimizdeki İslami-oryental kültür" başlığı altında bahsediliyor. Bu yaklaşım ile yazar, Osmanlı İmparatorluğu'na düzgün idaresi olan bir ülke karakteri veriyor, tabii onun zayıflamasına kadar. O zaman bile, tımar sisteminin çöküş nedenlerini detaylı anlatıyor. Bütün ders kitaplarında "en büyük haksızlık" olarak bahsedilen devşirme konusunu, yazar bu şekilde tanımlamıyor[127]:

> "Merkezi hükümetin güçlenmesi, sultanın paralı askerlerinin - yeniçeri – oluşmasına yol açtı, başlangıçta bu ordu her beşinci esirin askeri eğitim için alınmasıyla dolduruluyordu. Daha sonra, Türkler rayadan oğlanları ve genç erkekleri alıyorlardı ve onları Türkleştirip – devşirme, kan vergisi olarak himayelerine alıyorlardı. Yeniçeriler arasındaki en yetenekliler saraydaki görevlere, bazen en yüksek vezir pozisyonlarına bile atanıyordu".

İlginç bir şekilde kitapta "Halk ve İslam kültürü" diye bir ünite yer almaktadır. Burada ilk kez, tarihi olayların eşit katılımcıları, "bizim" Müslümanlara rastlamaktayız. Bu şekilde İslam kültürü de yabancı olarak işlenmemekte[128]:

> "Halkımızın önemli bölümü İslama geçti ve İslam kültürünü benimsedi, fakat İslamlaşmamış halk kesimleri da İslamın güçlü etkisini hissetmiştir. Halkımızın içinde Türk dili tam yaygınlaşmamış olsa da, bizim dillerimize birçok Türkçe kelime girmiştir. Halk şiiri ve müziği güçlü oryantal etkilerin altına girdi (sevdalinka ve diğerleri). İslam kültürü, oryantal görüntüsünü kazanan şehirlerimizde yaygınlaşmış, ticaret (iş) yapılan çarşı ve insanların oturdukları mahalelerde etkili olmuştur… Buralı olan ve bilim ve edebiyat ile uğraşan Müslümanlar Arapça, Farsça ve Türkçe yazıyorlarmış".

Aynı yazarın, 1972'de yazılan okuma kitabı 1545 tarihli Požega sancağı için Kanunname'den tercüme edilmiş alıntılar içeriyor. Bu Kanunname reayanın sorumluluklarının listesini içeriyor. Ondan sonraki metin de 16. yüzyılın ortasındandır. Bu Hans Dernschwam'ın seyahatnamesidir ve boş olan Sırp köylerinden bahsediyor. Ondan sonra Mehmed II Fatih'in madencilik ve maden hakkındaki kanunnamesi

[127] Mirko Žeželj, **Povijest naroda Jugoslavije od XVI do XVIII st**. (Zagreb: Školska knjiga, 1960), 5.
[128] Mirko Žeželj, **Historija za 2. razred gimnazije** (Zagreb: Školska knjiga, 1964), 315- 316.

geliyor. Hemen devamında da, 16. yüzyıldan, Hırvat, Bartolomej Georgijević'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki köleliği hakkında bir hatırat geliyor. Ondan sonra devşirme, eğitim ve Konstantin Mihayloviç'ten alınan genç erkeklerin görevleri hakkında bölümler var. Son olarak sorular geliyor:

Türkler neden kölenin iş gücünü kullanıyorlardı? Türkiye'deki köle çalıştırılmasını, koloni ülkelerindeki kölelik ile karşılaştırın. Ivo Andrić'in "Drina Köprüsü" romanında "kan vergisinin" alınmasının tasvirini okuyun[129]. Ondan sonra da, 1559 yılından, Venedikli bir yolcunun Üsküp şehrini anlatan kısa yazısı geliyor ve orada denir ki[130]:

> "Üsküp'te dört tane muhteşem cami var… vadide de iki tane çok güzel ve büyük köprü var, onları da herhalde yolcuların rahatlığı ve kendi ruhu için bazı, çok insani Türkler inşa etmiş".

Yazar heriki tarafın tarihi kaynaklarından bölümler veriyor. Hırvat ve Sırpların tanıklıkları mevcut, ama Osmanlı belgeleri de veriliyor. Böylece kitaptaki anlatımda bir çeşit eşitlik sağlanıyor, ama aynı zamanda da otostereotipler ve hetero-stereotiplerin tarafsızlığı sağlanmakta. Bunun yanında čitankada, anlatılan döneme ait, sadece orijinal belgelerin çevirileri kullanıldı. Diğer ifadeyle, bu ders kitabının alıntıları hikâye anlatma amacıyla değil, tersine tarihi gerçek belgelerle anlatma amacıyla kullanılmaktadır.

4.3. Ulah Göçleri ve Hırvatistan'da Etnik Değişim

Bahsettiğimiz ders kitaplarında yeni bir konu ortaya çıkıyor, o da göçler. Sonraki ders kitaplarında, göçler konusuna daha da sık rastlanılmakta. Ancak, 90'lı yıllarda bu konu ders kitaplarından çıkarılmaya çalışılan bir konu olacak ve siyasi duruma uyarlanacak. Göçler konusu, özellikle 90'larda, Osmanlı imajının tanımlamansında da önemli olmaya başlıyor.

Kısacası, göçler hakkında konuştuğumuz zaman, Osmanlılarla ilişkisi olan bütün halklarla ilgili bir konudur. Ancak, farklı politik akımlar için tarihi bir sorun olmuş olan göçler konuşulduğunda, o zaman Ulahların göçleri sözkonusudur. Temel değişiklikler, Hırvatistan'ın bölgelerine göç eden Ulah tanımlamalarında görülecektir.

Olga Salzer Ulahlar ve onların göçünden bahsetmiyor, sadece 17. yüzyılda güney Macaristan'a göç eden çok sayıdaki (30.000 civarında)Sırplar'dan, bahsediyor. Mirko

---

[129] Mirko Žeželj, **Povijesna čitanka za II razred srednje škole** (Zagreb, Školska knjiga, 1972), 102. Bu yazar da İvo Andriç'in romani tarihsel bir kaynak olarak görmektedir. Ancak bu kitap 1945 yılında yazılmiş bir romandir.
[130] **age**, 102.

Žeželj özellikle Ulahların tanımlamasında daha detaylıdır. 16. yüzyıl ve askeri kurumlar ile ilişkili olarak, Ulahlardan aşağıdaki şekilde bahsediliyor[131]:

> "Yardımcı askeri görevlerde, belli ayrıcalıklara sahip olan Hıristiyan çobanlar – ulahlar – çalışıyorlardı. Onların bazı önderleri sipahi idiler".

Sırbistan ve yakılmış köyler ile ilişkili olarak, Žeželj Ulahların çoban grupları olduklarını söylemekte.[132] "Eski Ulahlar, Drina, Hersek ve Karadağ" bölgelerinden geliyorlardı, Osmanlılar da onları boş kalmış bölgelere yerleştiriyorlardı. Daha sonra, Voyna Krayina ile ilişkili olarak, Hırvatistan'ın sınır bölgelerinde, 17. ve 18. yüzyılda, Ulahlar sınırın her iki tarafında yaşıyorlar.[133]

> "Asker olarak organize olan Ulah grupları, 17. yüzyılda Krayina komutanları tarafından Türk bölgesinden çağrılıyordu. Boşalmış bölgelere yerleşirlerdi ve onların [Türklere karşı sınır] savunması görevleri vardı… Ulahlar vergilerden muaftılar[134]".

Yazar, Hırvatistan veya 16. yüzyılın Sırbistan'ın diğer vatandaşlarına göre Ulahların çok ayrıcalıklı durumda olduklarını vurgulamaktadır. Bu yerleşimlerden dolayı yazar belirliyor ki[135]:

> "Bu yerleşimler yüzünden Makedonya, Kosova ve Metohiya, bugünkü Voyvodina, Slavonya ve batı Bosna'da büyük etnik değişiklikler olmuştur".

Tam da bu "etnik değişiklikler" daha sonra tarihin farklı yorumlanmasına konu olmuştur. Bugün bile tarihçiler, Ulahların kim olduklarını hararetle tartışıyorlar[136]. Özellikle 1990'lı savaş yıllarında onların Sırp ya da Hırvat olduğu yolunda iddialaer dile getirilmekteydi.

4.4. Stereotipleşmeye Karşı Tarihsel Bilgi

Bu dönemin ders kitaplarda bulunan metinlerin naratif özelliği azalmış görünüyor. Bununla beraber, Osmanlı imajının yaratılmasında duygusal boyut kilit önemde değil.

---

[131] Mirko Žeželj, **Povijest naroda**, 6.

[132] Burada Ulahların küçük baş harfle yazılması dikkate almak lazim. Zer Mirdita'ya göre bu yoluyla Ulahların etnik boyutu yerine sadece Ulahların sosyal-ekonomik boyutu tanınmaktadır. Zef Mirdita, "Vlasi u jugoslavenskoj historiografiji", **Časopis za suvremenu povijest**, c. 34, s.1 (2002): 201-218, 213.

[133] Savunma alanı olan Voyna Krayina XVI. Yüzyılda Hırvatistan'ın sınır bölgelerinde oluşturulmuştur. Osmanlılara karşı savunmayı daha etkili yapmak amacıyla Habsburg hanedanlığı onu oluşturdu. Graz'taki Saray Askeri Şuura'sı Voyna Krayina'yi yönemtiyordu ve başkanlığını Avusturyalı kont Karlo yapmıştır. Adam eksikliği nedeniyle Avusturyalı generaller avantajları sağlayarak, Ulahları kendi tarafına çekmeye çalışıyorlardı. Askeri görevleri için özgür insan konumunu ve kaçan Hırvat soyluların topraklarını kazanıyorlardı. XVII. Yüzyılda oto-yönetim hakı kazanıyorlar ve bu yüzden Hırvat soyluları ve Hırvatistan Meclisi ayağa kalkmıştır.

[134] Mirko Žeželj, **Historija**, 316.

[135] **age**, 206.

[136] Bkz: Zoran D. Janjetović, **Srbi, Hrvati i Vlasi**, Centar za politoliška istraživanja, Dijalog povjesničara, www.cpi.hr/**d**ownloa**d**/links/hr/7276.pdf [10.12.2006]

Oto-stereotipler, "bizim halklar" ve büyük güçlerinin yenilmesinde önemli olan mücadelesi hakkındaki deyimler düzeyine indirgenmişlerdir. Diğer ifadeyle, verilen bilgilerin çoğalmasıyla, her iki tarafın imajları daha karmaşık hale geliyor. Artık "siyah – beyaz" durumundan bahsetmek mümkün değildir. İlöğretim için yazılan Olge Salzer'in ders kitaplarında, önceki ders kitaplarından farklı olarak, Osmanlı imajını yaratma çabası ön plandarıd. Oto-imaj neredeyse hiç yoktur, çünkü ne "acılar" ne de Yugoslavya'daki halkların "mücadelesi" üzerinde açık bir vurgu bulunmamaktadır. Yine de Yugoslav ifadesinin açıkça kullanıldığını söyleyebiliriz. Osmanlı imajı mevcuttur, ama belirsiz özellikleri vardır. Bu imajlar olumsuz veya olumlu olarak tanımlanamaz. Osmanlı imajı büyük güçlerle benzer bir şekilde veriliyor. Nitekim diğer büyük güçler de 1699 yılından sonra "… Balkanları kendileri için özgürleştirmek", yani bölgeyi kendi egemenlikleri altına alarak "halkımızı" boyunduruk altına almak istiyorlardı[137].

Žeželj de sistemi (idare, ordu, ekonomi, vs.) inceleyerek, Osmanlıların değil, sisteminin net bir resmini çizmektedir. Tarihi durumun açıklamasında Osmanlılar ikincil oluyorlar. Yazar için, örneğin, adalet ve iktidar yapısının anlatılması, bir muharebenin anlatılmasından daha önemli hale geliyor. Bu şekilde tarihsel dönemin şartlarının bir resmi yapılmıştır. Tarihi aktörler, sıfat kullanılmadan, sadece kendi isimleriyle veriliyor. Hiçbir yerde yazar kendini tarihi aktörlerle özdeşleştirmeye çalışmıyor, örneğin "bizim halkımız" gibi ifadeler sıkça kullanmıyor. Böylece Makedonlar, Hırvatlar, Karadağlılar ve diğerlerinden bahsediyor, çok nadiren onları "bizim" halklar olarak betimliyor, ancak Yugoslavlar olarak algılanmıyor.

Ders kitaplarındaki bu iki farklı yaklaşımı, döneminin eğitim sistemindeki karışık duruma da atfedebiliriz. Bu durumdan ayrıca ders kitaplarının içeriğinin yazarlara bırakıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, ulusal bilinçlendirme politikası, yani Yugoslavlaşma, tutarlı değildi. Bu politika ilköğretim ders kitaplarında görülebilir, ama lise ders kitaplarında hemen hemen hiç yoktur. Yine de, sonuç olarak, bu dönem ders kitaplarının objektifleşmesine doğru bir adımın olduğunu söyleyebiliriz. Verilen bilgilerin miktarı lise ders kitaplarında çok daha fazladır. Bu yazma şekli stereotipleşmekten çok tarihsel ilişkilere yoğunlaşmya yardımcı oluyor.

[137] Olga Salzer, **Prošlost**, 41.

4.5. 1000 Kelimeden Fazla Konuşan Resimler

Önceki döneme göre, ders kitaplarındaki resim sayısı beşe katlandı. Şimdi artık iki veya üç tane görsel ögeden bahsetmiyoruz, burada, Žeželj'in ders kitabında olduğu gibi, 20'den fazla görsel malzeme vardır. Ancak, büyük sayıda olmalarına rağmen, daha önce yaptığımız gibi, bu görseller hakkında uzun bir imaj tartışması yapmamıza gerek yok. Nitekim Žeželj'in, 1964 yıldan ders kitabında 20 tane resimden, şideti gösteren bir tane bile yoktur. Aynı şekilde, çatışmayı (savaşı) gösteren sadece iki tane bakır işlemesi mevcut, biri İnebahtı (Lepanto) deniz muharebesini, diğeri de Sisak şehrinin önünde olan muharebeyi göstermekte. İkisi de acımasız, aşırı şiddet içeren durumları göstermiyor. Sayıları çok olan haritaların yanında, Belgrad, Seny ve diğer 16. ve 17. yüzyıl şehirlerinin çizimleri mevcuttur. Ayrıca, çok sayıda Osmanlı mimari eserinin fotoğrafı vardır. Mostar köprüsü, Üsküp'teki Kurşunli-han, Priştine'deki Renkli cami, Saraybosna'daki Husrev Bey camii ve medresesi onlardan sadece bazılarıdır.

Ders kitaplarındaki görsel malzemelerin seçiminde böyle bir yaklaşım, bu malzemelerin kullanımını haklı çıkarıyor. Tarih öğretiminde resim kullanma konusunu tartışan yazarlar, seçici ve sınırlayıcı karakterlerine rağmen, görsel malzemelerin genelde başka şeylerin alamayacağını düşünüyorlar[138]. Ders kitaplarındaki resimlerin değiştirilmezliğini, Klaus Bergmann yaptığı deney ile doğrulamaya çalışmakta. Deneyde çocuklara bir tür silah anlatılıyor ve onun resmini çizmeleri isteniyor[139]. Söz konusu olan eşyanın detaylı tarifine rağmen, çocukların çizimleri o silaha benzememiştir. Bu deney resmin değişmezliğini ve de "resmin 1000 kelimeden fazla konuştuğu" sözünün doğruluğunu gösteriyor. Žeželj de böylece bir caminin içini veya büyük kavisli köprüyü göstererek, çocuklara (Hırvatistan'lı iseler) büyük ihtimalle daha önce hiç görmedikler kültürü yaklaştırıyor. Olga Salzer'in seçimi de buna benzer, ancak Žeželj ile aynı amacı gütmemekte. Žeželj resim yanında yorum koymuyor. Olga Salzer tam da resmin altındaki yorumlarıyla okunması için açık bir anahtar veriyor. Yine de sadece bir resimde olan bu anahtar Osmanlı'nın olumsuz imajının güçlenmesini tetikleyebilir.

---

[138] Klaus Bergmann, "…so ist das Bild immer notwendig ein bechränktes- historisches Denken durch Bilder", **Die visuelle Dimension des Historischen**, ed. Gerhard Schneider (Schwalbach: Wochenschau Verlag, 2002); Martin Schuster, Bernard P. Woschek, **Nonverbale Kommunikation durch Bilder** (Stuttgart: VAP, 1989); Michael Sauer, **Bilder im Geschichtsunterricht** (Seelze: Kallmeyer'sche Verlagsbuchhandlung, 2000).

[139] Doğrusu, mızrağa benzeyen Ortaçağ Alman birliklerin kullandıkları "Hellebarde" silahı söz konusudur. Klaus Bergmann, **age**., 10.

Şekil 4: "Türk Asker Rayayı Götürüyor"[140]

Olga Salzer, **Prošlost i sadašnjost 2, udžbenih historije za VII razred osnovne škole** (Zagreb, Školska knjiga, 1964), 40.

[140] Resimdeki başlığın altında öğrenciye yönelik "Bakın, Türk askeri erkek ve kızın kaçmamasını nasıl sağladı" şeklinde bir not bulunuyor. Bu şekilde öğrencinin resmi daha dikkatle incelemesi amaçlanıyor.

5. YUGOSLAVYA'NIN ZİRVE VE SONU (1974-1991)

Yugoslavya'nın yapısındaki değişim 1974 Anayasasıyla olmuştur. Aynı zamanda bu Yugoslavya'nın siyasi, ekonomik ve ideolojik zirvesi ve düşüşün başlangıcı oldu. En önemli yenilik, bazı yetkilerin merkez düzeyinden altı federe cumhuriyet ve iki otonom bölge (Kosova ve Voyvodina) düzeyine devredilmesi oldu. Bununla Yugoslav federasyonu giderek konfederasyona dönüşüyordu. 70' ve 80'li yıllarda otoyönetim sistemi kendi bürokrasisi içinde yavaş yavaş boğulmaya başladı[141]. Tam da otoyönetim fikri ve Yugoslavya'nın dış siyaset profili, sürekli anayasa değişikliklerinin nedeni olmuştur. Bu anayasa değişiklikleriyle beraber Komünist Parti'nin kimliği krize giriyordu. Bu krizler Parti içinde görüş ayrılıkları ve farklı bakış açılarına sahip kişiler yaratıyordu ve onlara hoş bakılmıyordu. 70'lerde başlayan ekonomik çöküş dış borçlanma ile durdurulmaya çalışıldı. 1980'e kadar dış borç neredeyse 20 milyar amerikan dolarına ulaştı. Yine, Tito'nun ölümüne kadar ekonomik kriz medyada bir tabuydu. Ancak onun ölümünde sonra, 1982'de sorunları çözmesi gereken bir komisyon kuruldu. Temel sorunlar enflasyon ki 1988 yılına kadar %250 olmuştu ve korkunç boyutlardaki işsizlikti. Slovenya'lı iktisatçı Kraighe'in başında olduğu komisyon, kötü durumu ancak derin reformların değiştirebileceğini belirledi[142]. Bu derin reformlar sosyalist otoyönetimin terk edilmesi ve pazar ekonomisine geçiş anlamındaydı. Ancak ülkedeki durum o kadar karmaşıktı ki, toplum içinde bir tane daha radikal deney mümkün değildi. Slobodan Milošević hızla siyasi güce ulaşıyor. "Halk olayları" (protestolar) maskesi altında, hızlı bir şekilde Kosova, Voyvodina ve Karadağ'da iktirdaki yapıları değişiyordu. Diğer federe cumhuriyetler için bu senaryo kabul edilemezdi. Slovenya'nın yaklaşımı çok eleştirel oldu. Daha 1989 yılında çok partili sisteme geçişi sağladı ve böylece Belgrad'la olan ilişkilerini gerginleştirdi. Komünist Parti'sinin olağanüstü ve aynı zamanda son olacak kongresinde (20-22 Ocak 1990) Slovenya delegasyonu izole edilerek kongrenin işlemesi sağlanmaya çalışıldı. Ancak, Sloven delegasyon kongreyi terk ettikten sonra, Hırvat delegasyon Slovenyalılar

[141] Džaja, **age**, 145.
[142] **age**, 169.

olmadan oylamaya katılmayı reddetmiştir. Kongreye ara verildi ve bu iki delegasyon olmadan beş ay sonra sonlandırıldı. Sırp, Hırvat ve Sloven komünistlerin bu ayrılışı, aynı zamanda Yugoslavya'nın sonu oldu.

Politik duruma bakmasızın, 70'li yıllarda Yugoslavya'nın kendi zirvesini yaşadığı belirtmek gerekir. Daha 60'ların başında, diğer komünist ülkeleriyle karşılaştığımızda, önemli ölçüde liberal bir ülkeydi. Ekonomik gelişme de erken 70'lerde de diğer komünist ülkelere göre çok daha iyi bir düzeydeydi. O zaman da eğitim reformlarınnın yapılması için yeterli siyasi irade mevcuttu. Farklı tartışmalar ve önergeler, bir de 1971 olayları bu reformu getirdi. KP'nin 1970'de yapılan 10. kurultayında yapılacak temel ödevlerden biri eğitim ve öğretim reformu oldu ve bu reformun 1980 yılına kadar yapılması kararlaştırıldı. Reform üç safhada gerçekleştirilecekti. Birincisi, 1975 yılına kadar reform taslağının geliştirilmesi, ikincisi ders saat programında ve öğretim programlarında değişikliklerin sağlanması, 1977'ye kadar öğretmenlerin eğitilmesi ve öğretim planlarının uyumlaştırılması, üçüncü safha da 1980 sonuna kadar bütün okullarda reformun uygulanması.

1987 tarihli, Ratko Đukanović'in eleştirisine göre reformun gerçekleştirildiği ama bu reformun da bazı sorunları doğurduğu sonucunu çıkarabiliriz. Dil, edebiyat ve musiki eğitimi konuları ulusal birliğe engel olmuştur[143]. Đukanović'e göre, verilen programın bütün cumhuriyetler tarafından uygulanmaması sorun teşkil ediyordu. Ona göre Yugoslav birliğinin anlatılması için temel Marksizm, devrim teorisi ve "insan ve toplumun özgürlüğü için mücadele eden" işçi sınfıdır[144]. Đukanović, bu ideolojik maske altında Komünist Partisine yönelik eleştirinin de gizli olduğunu ve Partinin eğitim meselesine pasif bir şekilde yaklaştığı izleniminin doğduğunu söylüyor. Aynı zamanda da, programı uygulamayan cumhuriyetlere yönelik açık bir eleştiri söz konusudur. Yine 1987 yılında ulusal birlik çağrıları için geç olmuştu, o zaman bazı milletler artık farklı bir siyasi yol için hazırlanıyordu.

[143] Ratko Đukanović, **Obrazovanje kao politika i praksa**, (Nikšić: NIO, 1987), 125.
[144] **age**, 126.

5.1. Makek ve Okul Kitaplarında Duygusal Vurgu[145]

Bu dönemin ders kitaplarının analizinde, ders kitaplarının seçimi olmadığını düşünmek gerekir. Başka bir ifadeyle, bir ders kitabı, mesela ilköğretim 6. sınıf için olan, Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki bütün okullarda kullanılırdı. Ders kitapları, devletin belirlediği müfredat programına göre yazılırdı[146]. Bu, daha kolay kontrol sistemini amaçlayan reformların sonucuydu. Ulus devletlerde eğitim üzerinden kontrol sistemi normal bir uygulamaydı.

Nitekim tek bir ders kitabının kulanıldığı gerçeğine dönecek olursak, birkaç problemden birini görmeye imkânımız olacaktır. Demek istediğimiz, bir ders kitabı ve onun tekrarlanan yayınları tek bir yazar tarafından hazırlanması durumunda sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Ivo Makek, böylece, ilköğretim ders kitaplarının yazarı olarak 1950'lerden 2001 yılına kadar karşımıza çıkıyor. Makek'in diğer yazarlarla beraber ders kitaplarını hazırlıyor olsa da, onun öne çıkarttığı yazma tarzı üstün çıkmaktadır. Makek, tarih müfredatına yönelik kendi eserinde, ilustrasyon ve "sanatsal tarihi literatürün" kullanımını vurgulamaktadır[147]. Ona göre, ilustrasyon ve "sanatsal tarihi literatürün" kullanımı gereklidir çünkü "öğrencilerde duygusal etki" bırakıyor[148]. Makek der ki, bu, tarihin mümkün olduğu kadar net bir sunuşu için bir anahtardır. Yine o ders kitaplarında yapıların veya sanat eserlerinin reprödüksiyonlarının kullanılmasını değil, kanlı çatışmaların ve acımasız idamların betimlerinin kullanılmasını tavsiye etmektedir. Onun yazdığı ders kitaplarının analizi kendisin bu tavsiyelere uyup uymadığını bize gösterecektir.

1977 ve 1983 yıllarından olan ders kitaplarının daha ilk okumasında bile kitapların metinleri arasında pek az fark olduğunu görülüyor. Paragrafların çoğunda metin tamamen aynı kalıyor. Bu da beklenmeyen bir şey değildi, çünkü aynı ders kitabının yeniden basımı söz konusudur. Yazar fazlaca karışık dil kullanıyor. Eğer kitabın hitap ettiği çocukların yaşını göz önüne alırsak, bu ders kitabının anlaşılmaz olduğunu söyleyebiliriz. Metinde yazar naratif bölümleri ve olgusal anlatımın bölümlerini

---

[145] Bkz. **Studien zur Internationalen Schulbuchforschung-Emotionen und historisches Lernen**, ed. Bernd Mütter, Uwe Uffelmann (Frankfurt/Main: Georg-Eckert Instıtuts, 1992).
[146] Müfredat programları Hırvat Sosyalist Cumhuriyeti Eğitim, Fisiksel ve Teknik Kültür Cumhuriyet Komitesi Gazetesi'nde yayınlanırdı. (Hırvatçası: Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske).
[147] Ivo Makek, **Metodska uputstva za povijesnu nastavu** (Zagreb: 1946), 19.
[148] **age**, 19.

dönüşümlü olarak kullanıyor. Böylece tarihi durumu anlatmaya çalışıyor ve aynı zamanda güçlü stereotip ve otostereotipleri inşa etme fırsatını kaçırmıyor. 1988 yılı ders kitabında bu eğilim daha da büyüktür. O yüzden, 60'larda Žeželj'in ders kitaplarıyla başlayan objektifleşmenin bir anlamda duraksadığından bahsedebiliriz.

Bu ders kitaplarında Osmanlılar ve Yugoslav halklar yine ön plana çıkmakta. Yazar tarihi durumunun açıklamasını da ikinci plana itiyor. Osmanlı imajını da böylece devamlı olarak betimleri arada bir ekleyerek inşa ediyor. Bunun yanı sıra, Yugoslav halklarında otostereotipler aynı ölçüde mevcuttur. Dolayısıyla, Osmanlılar resmi veya imajı nötürleşmiyor, tersine Osmanlılar daha da acımasız halk imajı kazanıyorlar. Yazar acımasızlığın birkaç tasvirini veriyor ve İstanbul'un fethiyle başlıyor[149]:

> "Onun askerleri (Sultan Mehmed II) fethettikleri şehri (İstanbul) yağmalıyorlardı ve öldürüyorlardı ki 'ölülerden toprağı görmek mümkün değildi'. Evlerden 'saçlarından çekerek kız ve kadınları çıkarıyorlardı' bunu bir görgü tanığı yazmıştır…".

Böyle betimler sık değil, Osmanlı konusunu işleyen ünitede birkaç cümle içinde en fazla üç kez rastlanıyor. Yine Osmanlı imajının durum betimleriyle oluşturulduğunu ve bunların gerçek de olmayabileceğini vurgulamak gerekir. Örneğin, Osmanlıların 15. yüzyılda Hırvatistan'a yaptıkları saldırıları anlatırken, yazar paragrafı şu şekilde bitiriyor[150]:

> "Hırvatistan'da 'Türk belalarının zamanı' gelmiştir. Gece gündüz yakılan köyler yanıyordu, dövülmüş ve kanlar içindeki tutsaklar [Hırvatlar] Türk atlarının kuyruklarına bağlı olarak yürüyorlardı".

Dolayısıyla, Osmanlılar düşünülebilecek her şey için suçlu olarak tarif ediliyorlar. Çünkü "bizim feodal devletlemizin" fethi "Yugoslav halklarının ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda durgunlaştırdıkları" anlamına geliyordu[151]. Durgunluk sebebi olarak para ekonomisinin ("robno-novčana privreda") gelişmemesi belirtiyor. "Türk egemenliği altındaki bizim halklarımızınn üretim fazlası saray, ordu ve memurların masrafları için merkez hazineye akıtılıyordu" deniyor[152]. Böyle bir metin okunduğunda unutulmaması gereken şey, onun 12 yaşındaki bir çocuğa hitap ettiğidir. Böylece, bir çocuğun para ekonomisi kavramından önce "Türk atlarının kuyruklarına bağlı tutsakların" metinsel resmini çok daha kolay "öğreneceği" bellidir. Metin karmaşıklığı

---

[149] Ivo Makek, Blagota Drašković, **Povijest 1** (Zagreb: Školska knjiga, 1977), 209.
Ivo Makek, Blagota Drašković, Olga Salzer, **Narodi u prostoru i vremenu 2** (Zagreb: Školska knjiga, 1983), 94.
[150] Makek, Drašković, **Povijest 1**, 210; Makek, Drašković, Salzer, **Narodi u prostoru i vremenu 2**, 95.
[151] Makek, Drašković, **Povijest 1**, 251
[152] **age**, 251.

içindeki böyle bir oynama sık sık görülüyor ve kesin olarak Osmanlı imajı olumsuz olarak etkiliyor. Tam da yazarın Osmanlı egemenliğinin "iyi" zamanlarından, 16. yüzyılın sonuna kadar, bahsetmeye başladığında, metin yapısına göre daha anlaşılmaz oluyor. Buradaki cümlelerin çokluğu nedeniyle aşağıdaki iki önemli cümle arada kayboluyor[153]:

> "Merkez hükümet köylüler-rayayı sipahilerin zülmünden koruyordu ve rayanın vermek zorunda olduğu vergileri yasalaştırdı… Böyle düzenli hükümet altındaki insanlarımızın durumu, Osmanlı içinde olmayan ülkelerinkinden daha iyiydi, çünkü yerli feodaller çiftliklerindeki serfleri daha sert bastırıyordu".

İlginçtir ki, öncekilerden farklı olarak, bu ders kitapları Osmanlı adliye sistemini kötü olarak ve kadıları yozlaşmış "ilan ediyor". Önceki kitaplarda vurgulanan dini hoşgörüden burada bahsedilmiyor bile.

5.1.1. "Antemurale Christianitatis" ve "Ostaci Ostataka"

Oto-resimlerin yaratılmasında ilginç değişiklikler oluyor. Yazar oto-resim örneklerinde kullandığı ifadeleri tırnak içine koyuyor ve böylece onların orijinaliğini sorguluyor. Yine de burada nadir olarak bu cümlelerin kaynağını veriyor. Dolayısıyla, Osmanlıların Makedonya'yı fethettikleri ve iki kardeş hükümdarın ordusunu yendikleri zaman, bir keşiş şöyle yazmıştır: "iki kardeş de düştü ve gömülmeden kaldı"[154]. Ondan sonra "Bosna fısıltıyla düştü". Kısa süre sonra, II. Süleyman Belgrad'ı, yani "Panonya'nın kapısını" fethetti. Sonunda "Hıristiyanlığın önduvarına" (*Hırvatça: predziđe kršćanstva, Latince: antemurale christianitatis*) Hırvatistan'a sıra geldiğinde, ondan sadece "(bir zamanlar meşhur Hırvat krallığının) kalıntılarının kalıntıları" (*Ostaci Ostataka*) kalmıştı. Burada Hırvatistan'ın Hıristiyanlık dünyasının önduvarı olarak tasvir edilmesi önemli bir oto-stereotip oluşturmaktadır ve Hırvatların Avrupanın savunucuları oldukları düşüncesi vurgulanmaktadır. Bu deyimler günümüzde de halkın şuurunda olduğu gibi, ilkokul ve lise ders kitaplarınında da mevcuttur[155]. Bu kısa cümleler, bir dönemin tanınması için "anahtar" veya zor bir tarihi dönemin eşanlamlı sözcüğü olmuşlardır. Böylece, Osmanlılara karşı mücadelede Hırvatistan'ın öneminden bahseden cümleleri özetleyen bir kavram anahtar rolü oynuyor: hrıstiyanlığın önduvarı.

---

[153] **age**, 251.
[154] Makek, Drašković, Salzer, **Narodi u prostoru i vremenu 2**, 91.
[155] Bugünlerde bile kullanılan "kalıntılarının kalıntıları" (Ostaci Ostataka) deyimi en çok siyasi konuşmalarda bulunmaktadır. Ancak böyle durumlarda kullandığı zamanda anlamı değişiyor. O zaman bir şeyin giderek ölmesi anlamına gelmektedir veya bir şeyin az kalması anlamına gelmektedir. Örneğin Tadiç adlı bir politikacı Ana Haberlerde (HRT 1, 28.10.2007) şunu dedi: "Hırvatistan'nın kalıntılarının kalıntılarını satmalarına [hükümete] izin vermeyeceğiz".

Ayrıca 16. yüzyıl Bosna tarihi ve politik şartlarının etraflıca anlatılmasına gerek görülmüyor, çünkü biliyoruz ki "fısıltıyla düştü".

5.1.2. 1980'lerde Küçük Ama Önemli Değişimler

Bu ders kitaplarının, daha doğrusu 1988 yılının ders kitaplarının, diğer özelliği bazı bilgiler ile manipulasyondur. 1983 ve 1988 yılı ders kitaplarının karşılaştırılması ilginç verileri getiriyor. Metinlerin arasında farklar olduğunu söylemek gerekir ama sadece bazı cümleler değişik bir forma sokuldu, bazı deyimler çıkarıldı ve bazı yeni cümleler eklendi. Böylece, 1988 yılının ders kitabında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu konusundaki girişte şu cümle eksik: "Askeri açıdan, iyi organize edilmiş bir devletti[156]". Ancak, Makedoya'ya hücumları anlatılırken, 1983 yılının ders kitabındaki cümle şöyleydi: "Türkler istedikleri gibi her tarafta geziyorlardı ve kulakların hiç duymadığı, gözlerin hiç görmediği bela oldular". Yazar 1988'de şu değişikliği ekliyor: "Türkler havadaki kuşlar gibi bütün ülkede yayıldılar. Hristiyanları keserlerdi veya onları köleliğe götürürlerdi. Birçoğunu ölüm götürdü[157]". Yazarın 1983 yılında Kralyeviç Marko'dan bahsettiği zaman, onu Sırp halkının halk kahramanı olarak anmakta. 1988'de yazar Marko hakkında şöyle yazıyor: "Halk şarkılarında Türklerin büyük düşmanı diye anılsa da, gerçekte, çeteleriyle beraber onların tarafında [Osmanlıların tarafında] savaşmak zorundaydı[158]". Ondan sonra Krbavska muharebesinin tasviri geliyor, 1983 yılında olan kısadır, ve Sırp, Hırvat ve Boşnak soylularının birlikte mücadele ettiklerini anlatıyor. Fakat 1988'de muharebenin geniş ve detaylı betimi var. Sırp soylularının yardımına Bosna kralı, I. Tvrtko'nun ordusunun geldiği yazılıyor. Ancak Hırvat soylularının yardımına dair hiçbir şey yazmıyor. Aynı şekilde, 1983 yılında kral Zigmund Hırvat-Macar kralıdır, fakat 1988'de o sadece Macar kralı olarak gösteriliyor. İlginç olan bir şey daha var, o da yazarın kurbanlar (ölenler), asker ve topların sayıları konusundaki takıntısı. Ancak bu sayılar da değişiyor, 1983 yılı ders kitabında Krbavska vadisinde 10 000 Hırvat öldürüldü, 1988 yılı ders kitabında ise bu sayı 13 000'e çıktı.

---

[156] Makek, Drašković, Salzer, **Narodi u prostoru i vremenu 2**, 91.
[157] Ivo Makek, Josip Adamček, **Čovjek u svom vremenu 2** (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 125.
[158] **age**, 126.

5.1.3. Hem Sırp Hem Hırvat Ulahlar

Ders kitaplarındaki bu değişimler, politik boyutlar taşımaya başladıkları zaman artık kasıtsız oldukları düşünülemez. Özellikle göçler söz konusu edildiğinde bu nokta önem kazanıyor. 1988 yılının ders kitabınında iki tane tamamen yeni altbaşlık var: "Hırvat nüfusunun göçleri" ve "Sırpların büyük göcü". Her ikisinde de yazar Avusturya ve Macarista'a doğru büyük göçleri vurgulamakta. Ama Hırvatistan konusunda, önceki ders kitaplarına göre boşalan alanlara yerleşen Ortodoks çobanlar, Ulahlar, bu ders kitabında başka bir şey oluyorlar[159]:

> "XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başında Slavonya ve Hırvat Voyna Krayina'daki kalelerin yakınlarında Ulahların büyük grupları yerleştiler. Yerleşimcilerin büyük çoğunluğu Sırp'tı, ancak aralarında, Ulah diye bilinen birçok Hırvat da vardı".

Ulahlar birden Sırp, ama Hırvat da oluyorlar. Aynı şekilde, burada sadece Hırvatistan sınır bölgelerine yerleşen Ulahlardan bahsediliyor. Yazar, Sırpların Macaristan'a büyük göcünden sonra daha önceki yazarlardan farklı olarak Sırbistan'a göç eden Ulahlardan bahsetmiyor. Yine, boşalan Sırbistan'nın güney bölgelerine Osmanlı tarafından yerleştirilen Arnavutlardan bahsediliyor.

Aynı şekilde, 1986'dan olan *čitanka*da "Hırvat göcü" metnini, eski *čitanka*larda olduğu gibi, yazar öykü tarzında yazıyor. Bu öyküde farklı bir "öykü" anlatılıyor. Boşalan alanlara "Türkler yeni nüfus getiriyorlardı – Sırp ve Ulahları, yani dağlı çobanları… böylece Hırvatistan'ın bir çok bölgesinde nüfus tamamen değişmiştir[160]". Daha da ilginçtir ki, önceki ders kitaplarından farklı olarak, yazar Ulahları baş harfi büyük olarak yazıyor ve bu şekilde onlara bir etnik boyut kazandırıyor[161].

5.2. 1990 ve 1991 Yıllarından İki Farklı Baskı

80'lerin sonunda politik durumun gergin olduğu belliydi. Hemen ardından gelecek 90'ların patlaması, sadece bir yıl arayla yayımlanan ders kitaplarından da gözlenebilirdi. 1990 ve 1991 yıllarının ders kitaplarınındaki değişiklikler, 1991'den sonra gelecek siyasi değişikliklerin bir öncüsüydüler. İki ders kitabını da aynı yazarlardan oluşan grup hazırladı, ancak yazarlardan birisi ikinci kitapta yoktu. Bu ders kitapları ilkokul

---

[159] **age**, 167.
[160] Ivo Makek, Ivan Kampuš, **Čovjek u svom vremenu, povijesna čitanka za VI. razred osnovne škole** (Zagreb: Školska knjiga, 1986), 118.
[161] Bakın dipnot no. 127.

ünitelerinin devamı şeklindedir. O yüzden, beklenmedik şekilde, bu ders kitaplarının metinlerinde karşılaştırmalar, naratif bölümler ve betimler kullanılıyor. Bu formlar azınlıktadır, çünkü metinlerde bilgilerin bolluğu ağır basmakta. Önceki ders kitapları ile karşılaştırdığımızda, bunlar daha çok, Osmanlıların saldırdıkları ülkelerdeki ilişki ve durumlarla ilgileniyorlar. Burada, federe cumhuriyet ayrı başlıklar altında anlatılıyor. Her ülkenin kendi öyküsü, kendi kahramanları ve kendi zayıflık sebepleri anlatılıyor. Bu, Yugoslav eğitim sisteminin prensiplerinden birinin bir göstergesidir. Prensibe göre, her cumhuriyetin çocukları, bütün diğer cumhuriyetlerin tarihi, edebiyatı, coğrafyasını ve halk örf ve adetlerini okullarda öğrenmeliydiler. Bu yüzden, Yugoslavya eğitim sisteminde milli unsurunun "es geçildiği" iddaları tam olarak doğru değildi[162]. Osmanlı zamanında Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ'daki koşullara geniş yer verildi ve Bosna-Hersek'teki durum biraz daha kısa işlenmiştir. Yine de, bütün devletlere yer ayrılmıştı, ancak Slovenya'ya yer ayrılmamıştır. Fakat Slovenya zaten Osmnalı egemenliği altında değildi. Bu isim, olay ve koşul anlatımlarının bolluğu içerisinde, yazarlar pek anlaşılmaz bir ders kitabını yaratmışlardır. Yugoslavya halklarıyla ilgili olan bölümlerin yanında, zaten çok geniş olan Osmanlı ile ilgili üniteyi de hiç kısaltmadılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet düzeni, ekonomik ve toplumsal koşulları, hristiyanlara karşı olan tavır, Ortodoks kilisesinin durumu gibi konular yeniden oldukça detaylı anlatılıyor. Böyle bir "bilgi ormanında", Osmanlı stereotipleşmesi kaybolmaktadır. Tabii ki, önceki bütün kitaplarda olduğu gibi, devşirmeden bahsediliyor. Devşirme, bugüne kadar Osmanlı imajının bir parçası olmaya devam ediyor. Ancak, bu ders kitaplarında, reayanın sadece sorumluluklarından biri olarak belirtiliyor. Kısacası, Osmanlı imajı, siyasal faaliyetlerinden bahsedilerek inşa edilmiştir. Osmanlılar düşman olarak tanımlanmış, ama önceki ders kitaplarından farklı bir şekilde bu ders kitaplarında, Osmanlılar "saldırıyorlar", "yağmalıyorlar", "insanları köleliğe götürüyorlar", "vergi alıyorlar" ve "fethediyorlar" şeklinde ifadelerle anlatılmıştır. Eski ders kitaplarında bulunan "ateşe verme", "tecavüz etme", "öldürme", "asılarak infaz etme" gibi ifadeler burada yoktur. Bu yüzden, Osmanlı imajı yumuşatılmıştır. Yine, Osmanlı, daha doğrusu yeniçeri ve spahiler ordusu imajına yeni bir boyut ekleniyor[163]:

---

[162] **Osnova za ustroj školstva Republike Hrvatske**, ed. Vladimir Strugar (Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta, 2000), 4 – 6.
[163] **age**, 202.

> "Her ikisi de, onlardan dinsizlere-Hıristiyanlara karşı savaşmalarını isteyen ve ölümden sonraki hayatta cenneti vaat eden İslam dininde yetişiyordu. O yüzden onlar dini fanatikler gibi hücüm ederlerdi, ve ilahi takdire inandıklarına göre – fatalistler, teslimiyetçiler – kaderde böyle belirlenmediyse eğer savaşta ölmeyeceklerini düşünüyorlardı[164]".
>
> "Osmanlı devletinin güçlü merkez iktidarı, ve İslam dini fanatizmiyle beslenen sürekli ordusu vardı".

Osmanlıların, daha doğrusu Osmanlı ordusunun bu iki betimi hariç, ders kitabında Osmanlı resminin yaratmasına büyük ölçüde etkili olabilecek hiçbir başka tasvir bulunmuyor. Aslında, Osmanlıların güçlü stereotipleşmesi, ders kitaplarından tamamen çıkarıldı. Yazarlar daha çok Yugoslav halklarının detaylanmasına ağırlık vermişlerdir. Bu anlamda çok eskiden unutulmuş kahramanları ve başarıları "canlandırıyorlar". Buna uygun olarak da, önceki ders kitaplarına göre, geçmişte kaybedilen meşhur muharebeler, bu ders kitaplarında artık kaybedilmiş olarak anlatılmıyor[165]:

> "Kosova muharebesinin nihai sonucu bilinmiyor, fakat onun sonuçları Sırbistan için çok ağır oldu".

Otostereotipler, "halk kahramanlarının" yaptıkları hareketlerin betimine indirgenmiştir. Böylece, Kosova müharebesi sırasında, Miloš Obilić, I. Murat'ın çadırına dalıp onu öldürmüştür. "Son Bosna kralı Stjepan Tomašević her taraftan yardım dileniyordu" ama kimse yardımına koşmadı ve Bosna "fısıltıyla düştü". 1463 yılında "Stefan ve Ivan Crnojević Türklere karşı zor mücadeleler veriyordu" Karadağ da, ancak iç çekişmeler yüzünden kaybedilmiştir. Macar-Hırvat kralı Ludovik, Türklere karşı, 1526 yılındaki Mohaç meydan muharebesinden sonra kaçarken bir çayda boğulmuştur. Kısacası, ne stereotipler ne de oto-stereotipler bu ders kitabında özel bir vurguyla verilmiyor. Ve söylenebilir ki, bu yazarın onları oluşturmaya niyeti olmadığından değil, onların diğer bilgilerin denizinde kaybolmalarından kaynaklanmaktadır.

5.2.1. 1991 Yılı, Tarihin Değiştiği Yıl

Öncekilerde de olduğu gibi, bu ders kitaplarında göç konusu mevcuttur. Fakat bu ders kitaplarının doğası özellikle hassastır. İki yayın arasında sadece bir sene fark var. Yanı sıra da, 1991 yılında basılan ders kitabı, aynı zamanda lise öğretimi için Yugoslavya içindeki Hırvatistan'da basılacak son tarih ders kitabı oldu. Neden 1991 yılında yeni tarih ders kitabı baskıya verildiği veya yeni bir baskı yapıldığı sorulabilir. Daha önce söylediğim gibi, büyük siyasi değişimlerden önce, cumhuriyetlerin kültür ve entülektüel seviyesindeki değişimleri başladı. Merkeziyetçiliğe karşı direniş, her şeyden önce

[164] Hrvoje Matković, Blagota Drašković, Nikša Stančić, **Povijest 2** (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 65.
[165] **age**, 66; Hrvoje Matković, Blagota Drašković, **Povijest 2** (Zagreb: Škoska knjiga, 1991), 156.

üniversitelerde devam etmekteydi. Ders kitaplarının yazarları da bu gelişmelerden etkilendiler, bu, ders kitaplarının karşılaştırılmasında açık şekilde görülebiliyor. Temelde bu iki ders kitabı aynı kitaptır ve birçok bölümünde virgül bile değişmemiştir. Ancak eklemeler yapılmış veya bazı bölüm veya cümleler değiştirilmiştir. Burada bu değişikliklerin bazılarını sunacağız. Örneğin, 1991 yılı ders kitabında, XVI. yüzyıldaki Hırvat soyluların mücadelelerini işleyen metin bir sayfa kadar genişletilmiştir. Bu sayfada, genelde Hırvat "ban" ve "knezlerin" isimlerinden bahsediliyor[166]. Kral seçimi sırasındaki ve Ferdinand Habsburg'un nihai seçimindeki soyluların düşünce farklarından da bahsediliyor. Burada şöyle bir cümle görüyoruz[167]:

> "Macaristan'dan bağımsız olarak kendi kralı olarak Ferdinand Habsburg'u seçen Hırvat soylularının davranışı Hırvatistan'ın Macaristan devlet topluluğunda bağımsız bir devlet olduğunu gösteriyor".

1990 yılında çıkan baskıda böyle bir cümle yoktur. Sadece Habsburgların, Macaristan ve Hırvatıstan'ın "kalıntılarının kalıntıları" üzerinde hakimeyet kurdukları söyleniyor[168]. Aynı şekilde 1991 yılı ders kitabının yazarları, Sırp nüfusunun göçleri konusundaki şu cümleyi kitaptan çıkardılar[169]:

> "O zamandan itibaren (Belgrad'ın düşüşü 1521) Hırvat nüfusunun daha güvenli bölgelere doğru geri çekilmesi ve Sırp nüfusunun Osmanlı Devletinden Hırvat topraklarına göç süreci başlamıştır".

Bu tür değişikliler birkaç yerde daha var. Beş yüzyıl önceki bir olayın anlatımında olmasına rağmen yapılan bu değişiklikler bize, bu ders kitaplarının Yugoslavya'daki politik durumun göstergesi olduklarını gösteriyor. Bazı tarihçi ve siyasetçilere göre 1990'lardaki çatışmaların Osmanlı egemenliğinin bir sonucu olduğunu savunduklarını unutmamak gerekir[170].

5.2.2. Türkler, Osmanlı Türkleri veya Osmanlılar

Yugoslavya herkesin herkes hakkında her şeyi bilmesi gereken bir projeydi. Bu aşırı bilgi çokluğunda eski stereotipler kayboldu ve oto-stereotipler belirsizleşti. Tabii ki,

---

[166] "Ban" ve "Knez" Hırvat soyluların unvanlarıdır.
[167] Matković, Drašković, **Povijest 2**, 165.
[168] Matković, Drašković, Stančić, **Povijest 2**, 73.
[169] **age**, 72.
[170] Bkz: Dennis Rusinov, "The Ottoman Legacy in Yugoslavia's Disintegration and civil war", **Imperial Legacy- The Ottoman Imprint on the Balkans and The Middle East**, ed. L.Carl Brown (New York: Columbia University Press, 1996): 78-99.

stereotiplerin kayboluşunun tarih biliminin gelişmesine dayalı olduğu fikrini bir tarafa atamayız. Bizi bu düşünceye yönlendiren, aşağıdaki açıklamdır[171]:

> "Türk kavramı, Türkî dili konuşan Türk halkının büyük bir grubunu işaretlemektedir. Osmanlı İmparatorluğu, tarih boyunca Türk halklarından birinin kurduğu en önemli devlet olmuştur. Onu Sultan Osman kurdu… Anadolu'da, Küçük Asya'da. O yüzden onun kurduğu devletin adı Osmanlı İmparatorluğu. Onun halkı da (batı Türkmenistan'dan Türklerin oğulları) Osmanlılar (Osmanlı Türkleri). Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu için bazen kullanılan "Türk" (İmparatorluğu) doğru değildir, Osmanlılar da kendi devletini bu şekilde adlandırmıyorlardı".

Ders kitabı yazarı, Osmanlıları Türk olarak adlandırmanın yanlış olduğunu açıkça vurguladı. Yine bu giriş bölümündeki iddaya rağmen, yazar Osmanlı konusunu işleyen bölümde "Türkler" ve "Türk İmparatorluğu" ifadelerini kullanmaya devam etmektedir. Ancak, girşteki idda çok önemlidir. O idda ders kitaplarındaki değişimin bir işaretidir. Burada, yeni tarihi araştırmaların etkisi, ders kitaplarının objektifleşmesinin mi yoksa yazarın basit bir müdahelesinin sonucu mu olduğunu söylemek kolay değil. Önemli olan, bugün Osmanlı ifadesi kullanımı konusunda fikir birliğinin var olduğudur. Tarihçi L. Carl Brown, Osmanlı yerine Türk teriminin kullanımındaki çelişkiyi inceliyor. Batı, yüzyıllar boyu, çoketnili, çokdilli ve çokdinli olan Osmanlı İmparatorluğu için Türk ve Türkiye ifadelerine öncelik veriyordu. Böylece, Batı hiçbir zaman, "onlardan biri" olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kabul etmiyordu, ancak herhalde bilinçsiz olarak hala ulus devletini işaret eden ifadeyi kullanıyordu[172]. Öbür taraftan, Osmanlılar kendilerini hiçbir zaman Türk diye isimlendirmiyorlardı[173]. Bu ifadenin tamamen ayrı bir anlamı vardı onlar için[174]. "Türk" ifadesinin tersine, "Osmanlı" ifadesi, etnik veya din mensubiyeti farketmeksizin, üst sınıf kimliğinin taşıyıcısı durumundaydı[175]. Söylenebilir ki, Osmanlı olmak, aynı zamanda Türk olması anlamına gelmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde, "Osmanlı" için "Türk" ifadesi kullanılmaması eğilimi XIX. yüzyılın ortasına kadar devam etti. Üstüne de, Herkul Milas, XIX. yüzyılın sonunda, Türk dilinde yazılan ilk romanların analizinde benzer bir sonuca ulaşıyor. Nitekim bu roman yazarları da çok nadiren Türk ifadesini kulanıyorlar veya hiç

---

[171] Matković, Drašković, Stančić, **Povijest 2,** 64. ve Matković, Drašković, **Povijest 2**, 155.
[172] L.Carl Brown, "The Setting: An Introduction", **Imperial Legacy**, ed. L.Carl Brown (New York: Columbia University Press, 1996): 1–12.
[173] Mehmet Kalpaklı, "Turk and Otoman: A Brief Intruduction to their Images in the Otoman Empire", **Historical Image of The Turk in Europe: 15th Century to The Present**, ed. Mustafa Soykut (İstanbul, The Isis Press, 2003): 13 – 21.
[174] Osmanlılar kırsal bölgelerde yaşayan etnik grupları onların kendi isimlerle adlandirmişlar. Ancak "Türk" kelime köylü, aptal veya göçebe anlamında kullanımişlar. **age**, 13.
[175] **age**, 17.

kullanmıyorlar[176]. Buna benzer, bilimsel araştırmalar konusunda Ramiza Smajić diyor ki[177]:

> "Her kelimenin iki değeri olabilir, algısal ve duygusal, ve şüphesiz bilimsel dilde mantıksal yaklaşım üstün gelecektir. Bosna-Hersek tarihinin Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda en sık karşılaşılan terminolojik sorun Osmanlı ve Türk sıfatlarının anakronizmidir. Konuşma dilinde, terminolojik olmayan şekilde kullanılırlarsa bu iki sıfat belki eşanlamlılar olarak algılanabilir, ancak bilimsel metinlerde, özellikle okul kitaplarında bu yanlıştır. 'Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'yi, evrensel İslami devletin bütün vatandaşları, Türk, Boşnak, Arnavut vs. olsalar da kendi devleti olarak görüyorlardı. Bu devleti (Osmanlı Devleti) Türk devleti olarak adlandırırken, onun ulusal karakterini vurgulayıp evrensel karakterini inkâr ediyoruz".

Burada belirlediğimiz şey, Osmanlıların kendilerine Türk diye hitap etmedikleridir. Aynı zamanda, Batı'nın her zaman Osmanlıları Türk olarak adlandırdığıdır. Dolayısıyla, bilimsel araştırmalarda ve ders kitaplarında Osmanlı yerine Türk ifadesini kullanmanın yanlış olduğu bellidir. Ancak, bu neden yanlıştır, sorusu aklımıza geliyor. Osmanlıları nihayet Osmanlılar diye adlandırdığımız zaman neye ulaşıyoruz?

Yanlış terminolojinin kullanımına karşı olan yazarlar, bunun neden o kadar önemli olduğunu tam olarak anlatamıyorlar. Ramiza Smajić'in söylediği gibi evrensel karakteri yüzünden önemlidir tabii. Yanlış terminoloji karışıklığa yol açtığı için de önemlidir. Başka bir deyişle, önemlidir çünkü bu iki ifadenin, kendi özünde, iki farklı kimliğinin taşıyıcıları olması gerekiyorlar. "Osmanlı" ifadesinin ne anlamda olduğunu ve kimin kimliğini taşıdığını bu şekilde bileceğiz. Fakat "Türk" ifadesi ile ne oluyor? "Türk" ifadesinin (Osmanlı zamanındaki bu ifadenin anlamını bir tarafa bıraksak), Türkiye Cumhuriyeti halkının kimliğini içinde barındıran unsur olması gerekiyor. 1923 yılında kurulmuş olan cumhuriyet. Mesele şudur: ders kitaplarında Osmanlı ifadesi yerine "Türk" ifadesi kullanırsak ne olur? En iyi durumda, öğrenciler geçici olarak kafası karışık olarak kalacaklar. Yani, bir süre sonra terminolojinin yanlış kullanıldığının farkına varıyorlar. Ama farkına varmamaları durumunda, büyük ihtimalle bu iki ifadenin kimlikleri yer değiştirecek. Böylece, Osmanlıların hiçbir kimliği olmayıp, Türk ifadesi iki kimliği taşıyacak. O, XV. ve XVI. yüzyıldan, "acımasız Türklerin" hiçbir şekilde XX. yüzyılın Türklerinden farkı kalmayacak. Bu yüzden terminoloji tartışmalarının Osmanlı imajı için belirleyici rolü yok. Ancak, aynı tartışma, Hırvatistan ve Balkan bölgesinde varolan bugünkü Türkler ve Türkiye imajı için çok belirleyicidir.

---

[176] Herkül Millar, **Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik**, 37.

[177] Ramiza Smajić, "Neki terminološki problemi u izučavanju osmanskog perioda historije Bosne i Hercegovine (Osmanlı dönemi Bosna-Hersek tarihinin araştırmalarında bazı terimsel sorunlar)", **Zbornik ANUBiH sa naučnog skupa: Historiografija u BiH 1990–2000**, ed. Enver Redžić (Sarajevo: ANUBiH, 2003): 59-67.

Osmanlı ifadesinin kullanılmamasıyla tarihi boyut kaybediliyor. Bununla beraber, 5 yüzyıl önce olmuş olan her şeyde zaman mesafesi kayboluyor. Neticede bunun gibi karışıklıklar daha büyük ve güçlü önyargılara yol açmaktadırlar.

5.3. Görsel Malzemelerde Artış

Yugoslav ders kitaplarının son analizi görsel malzemeler ile ilgilidir. Her yeni yayınla beraber ilkokul ders kitaplarındaki resim sayısı artmaktadır. Nitekim 1977'de yayımlanan ders kitabında yaklaşık 10 tane görsel malzeme mevcut iken 1988 tarihli ders kitabında 60'tan fazla görsel malzeme vardır. Resim sayısının artmasıyla birlikte, şiddet içeren görüntünün sayısı da arttı. Böylece, 1977'de bundan hiçbir tane, ama 1988 yılında üç tane aşırı olumsuz karakteri olan resim var (kesilmiş kafalar, kazığa oturtulma, mızrağa geçirilmiş çocuk).

Şekil 5: "Türkler Öldürenlerin Kafaları Götürüyor"

Ivo Makek, Josip Adamček, **Čovjek u svom vremenu 2** (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 160.

İkinci resim daha önce rastladığımız benzer bir olayın gösterisi ancak aşırı bir derecede olumsuz olarak tanıtmakta. Resim Osmanlı askerinin insanların köleliğe götürmesi göstermektetır. Ancak resimde ayrıca mızrağa geçirilmiş bir çocuk var.

Şekil 6: "Türkler Köleleri Götürüyor"

Ivo Makek, Josip Adamček, **Čovjek u svom vremenu 2** (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 190.

Üçüncü resim de daha önce sadece metinde bulunan olayı bize anlatmaktadır. Kazığa oturtulma 1991'e kadar Osmanlı imajının her zaman var olan bir parçasıdır.

Şekil 7: "Kazığa Oturtulan İnsanlar"

Ivo Makek, Josip Adamček, **Čovjek u svom vremenu 2** (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 191.

Birçok resim arasında, üç tanesinin olumsuz Osmanlı imajının oluşmasında belirleyici olmadıklarını söylenebilir. Ancak, resimler altındaki yorumlarla beraber, sanırım sultan portreleri veya namelerin kopyalarından çok daha etkilidir.

Diğer görsel malzemeler harita, şehirlerin eski çizimleri ve Osmanlı padişah ve diğer Balkanlardaki hükümdarların portreleridir. Bu görsel malzemelerin karakteri tarafsızdır. Bir şeyin geçmişte gerçekten nasıl göründüğü bilgisini veriyorlar. Zaman bandı gösteriminin daha çok eğitimsel karakteri var. O sipahi ve sultana karşı reayanın sorumluluklarını gösterir. Bu çizim 1977 yılının ders kitabında görülüyor ve Hırvatistan'da daha sonra çıkan bütün ilkokul ders kitaplarında da kullanılıyor.

Şekil 8: "Feodal Vergi"

Ivo Makek, Blagota Drašković, Povijest 1 (Zagreb: Školska knjiga, 1977), 253.

Bu bant ana metni takip ediyor. Reayanın sorumluluklarını ve onunla beraber önyargıları da gösteriyor. Reaya, ağır çalışan, parasını sipahiye veren ve Osmanlılar tarafından köleliğe götürülen insanlar olarak gösteriliyor. Görsel açıdan, reayanın karakterleri her zaman daha küçük ama sayıca Osmanlılardan daha kalabalıktır. Reayadan farklı olarak, padişah ve sipahiler lüks kıyafetleri ile gösteriliyor. Onların görüntüleri daha büyük ve renklidir. Bu vurgulanmış kutuplaşma, haksızlık yargısını

yaratmakta. Bu şekilde tarihi durumun yargılanmasına çağrı yapılıyor. O yüzden görsel malzemelerin, bir tarihi aktör imajını yaratmasında, etkinliği büyüktür.

İlkokul ders kitapları ile karşılaştığımız lise ders kitaplarının daha az sayıda resim vardır. Yaklaşık 20 tane görsel malzeme söz konusudur. İlkokul ders kiraplarından farklı olarak burada yeni karikatür türleri veya zaman bantları yok. Genelde portre, harita ve fotoğraflar söz konusudur. Bu ders kitaplarında yazarlar İslam mimarisi ve eski kalelerin fotoğraflarını kullanıyorlar. Nitekim her iki kültürü temsil eden resim kullanımındaki alıştığımız dengesizlik azalmıştır.

6. SAVAŞ VE TUĐMAN'DAN GÜNÜMÜZE (1991–2006)

Çekoslovakya veya kısmen eski Sovyetler Birliği gibi çoketnikli ülkelerden farklı olarak, Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti silahlı çatışmada parçalandı. Sırbistan ve Karadağ'ın da katılımıyla, savaş Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in topraklarında oldu, dolayısıyla altı federe cumhuriyeten sadece Makedonya savaşın doğrudan etkisi dışında kalmıştır. Savaş olayları farklı şartların karışmasıyla tetiklenmiştir. Hepsi ne zaman başladı sorusuna cevap vermek zordur. Henüz 70'lerde, o zamanda ekonomik ve siyasi bakımdan oldukça güçlü ülkede, memnuniyetsizliklerin dışa vurulmaları başlamıştır. Ne Slovenya ne de Hırvatistan'ın, gelişen durumdan memnun oldukları söylenemez. Tito'nun ölümünde sonra, cumhuriyetler arasındaki uçurum büyümeye başladı. Komünist Partisi'nin çöküşü, Eylül 1987'de, Sırp milliyetçi programı ile Sırbistan cumhuriyetinin başına Slobodan Milošević'in gelişi ile başlamıştır[178]. Milošević rejiminin siyaseti giderek, cumhuriyetlerin varolan sınırlarını tehdit ediyordu. Burada, Sırpların çoğunun, Bosna ve Hırvatistan'da yaşayanlar dahil, tek bir devlet içinde toplanması amaçlanıyordu. Aynı zamanda, kanun dışı yöntemlerle Karadağ'daki yönetimi değiştirdi ve Voyvodina ile Kosova otonom bölgelerinin özerkliğini ortadan kaldırıp, onları daha sıkı şekilde Sırbistan'a bağladı (1988–1989). Sırbistan'daki olayların etkisi altında, Hırvatistan'da yaşayan Sırplar arasında milliyetçilik yükselişe geçti. Hırvatistan'da radikal Hırvat milliyetçi grupların ortaya çıkması ve Sırpların işten çıkarılma olayları, genelde varolan gerginliği daha da arttırdı. Sırp meselesinin ön plana çıkması ile beraber, onların durumu ile ilgili tartışmalar başlamıştır. Burada herkes kendi argümanlarını ortaya atıyordu: örneğin Sırp tarafı Sırpların yaşadıkları bölgelerin geri kalmışlığını öne çıkarırken, Hırvat tarafı siyaset, ordu ve polisteki Sırpların sayısının üstünlüğünü vurgulamaktaydı. Her iki taraf tarihi dayanaklar göstermekteydi. Tarihi olaylar, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında

[178] Bir yıl öncesine kadar Sırp Bilim ve Sanat Akademisi'nin (SANU) Memorandumu yayımlanmıştır. Sırbistan dışındaki ve otonom bölgelerinde yaşayan Sırp halkının zor durumunu vurgulanırken, Sırp milliyetçi programının ana hatları da açıklıyor, o da bütün Sırpların birleşmesini sağlayacak federatif düzenin değişmesidir. Bu programa uygun olarak, iktidara gelir gelmez Milošević Kosova Sırplarının durumu ile ilgili bir hareketi başlatmıştır.

olanlar, diğer tarafa karşı olan nefretin, adaletsizlik hislerinin geliştirilmesinde kullanılıyordu ve o şekilde bazı arzular de meşrulaştırılıyordu. Bu olayların ışığında, 1990 yılında Slovenya ve Hırvatistan ilk çok partili seçimleri organize ettiler[179]. Aynı yıl Ağustos ayında Knin şehri ve yakınlarda yaşayan Sırp nüfusu Sırp Otonom Bölgesi Krayina'yı (Hırvatistan Anayasa'sına aykırı olarak) özerk bölge ilan etmiştir. Bu şekilde Sırplar Hırvatistan'ın kuzey ve güneyi arasındaki yolları kesmiş oldular. Bu bölgeyi tamamen kontrol altına aldılar. Milliyetçi bir karakter taşıyan bu karmaşada, Hırvatistan'daki nüfusu %12 civarında olan Sırpların, Aralık 1990'da, egemenlik statüsü anayasa değişikliği ile kaldırıldı[180]. Bir süre sonra, baharda, Sloven lideri Janez Janša'nın ispiyonculuk suçlamasıyla tutuklanmasından sonra, Slovenya'da Yugoslav Halk Ordusu'na karşı büyük protestolar başladı. Slovenya, Yugoslav Halk Ordusu'nun Slovenya'yı terk etmesini istiyordu. Bu dönemde, Hırvatistan İçişleri'ne bağlı birlikler, polis karakollarından silah toplamaya çalışıyordu. Ancak Sırp nüfusunun direnişiyle karşı karşıya kaldılar. Hırvatistan ve Slovenya, 25 Haziran 1991'de bağımsızlıklarını ilan ettiler ve Yugoslavya'dan ayrılmak için resmi prosedürü başlattılar. Merkez hükümet ve Yugoslav Halk Ordusu'nun Slovenya'daki sınır kapılarını ele geçirme denemesi, başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durum Yugoslav ordusunun en batıdaki cumhuriyetinden çekilmesiyle sonuçlanan yedi günlük savaşa sebep oldu. Krizin barış yoluyla çözülmesine fırsat vermek için, iki cumhuriyet Temmuz ayında bağımsızlık kararlarını üç aylığına dondurmuşlardır. Ancak bu, anlaşma için yeterli olmadı, Hırvatistan'daki çatışmaların giderek büyümesini de durdurmadı. O yüzden Hırvatistan Meclisi 8 Ekim 1991'de Hırvatistan Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığını ilan etti. O zaman, Hırvatistan'ın birçok bölgesinde ağır çatışmalar sürüyordu.

Eski Yugoslavya'daki savaşın dört ayrı alan ve kısmen zaman bölümü olduğunu söyleyebilirz, ki bazıları onları dört ayrı savaş olarak görmektedir: Slovenya'da savaş (Haziran – Temmüz 1991), Hırvatistan'da savaş (1991 – 1995), Bosna-Hersek'te savaş (1992 – 1995) ve Kosova'da savaş (1997 – 1999). Bu çatışmalar Yugoslavya'nın sonu oldu. Kötü ekonomi, dünya genelinde komünist sisteminin çöküşü, Miloşeviç'in

[179] Hırvatistan'da Franjo Tuđman'nın HDZ partisi seçimleri kazandı. Hırvat meclisinde %60 HDZ'nin milletvekilli vardı. Aynı devlet organı, yani meclis tarafından Tuđman'ı cumhur başkani için seçildi.

[180] Zdenko Radelić, **Hrvatska u Jugoslaviji 1945 – 1991 od zajedništva do razlaza**, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 2006), 592.
Yazar Sırpların egemen halk statüsü olmadığını düşünüyor. 1974. Anayasa'sının değişimiyle SR Hırvatistan'ın tanımı da değişmiş, ve "SR Hırvatistan Hırvat halkı ve Hırvatistan'da olan Sırp halkı ve içinde yaşayan diğer halkların ulusal devletidir" şeklinde olmuştur. Yazara göre böyle bir formül Sırplara egemenliği değil, sadece diğer halklara göre farklı bir statüyü vermiştir.

milliyetçiliği ve Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kosova'nın bağımsızlık arzuları, Yugoslavya çöküşünün nedenlerinden sadece bazılarıdır. Hırvatistan Cumhuriyeti'nde 90'lı yıllarda, toplum ve ekonomi büyük değişiklikler yaşamıştır. En büyük direniş, kamu ve medya üzerinde kontrol sağlama yolu ile ifade özgürlüğünü kısıtlamaya çalışan politikaya yönelikti. Yaygınlaşmış yozlaşma ve özelleştirmede az sayıdaki ve az para ile büyük milli servetlere el koyan insanların favorize edilmesi konularında ağır suçlamalar yapılıyordu.

Bu otoriter politika ve milliyetçi retoriğin zamanıydı. Milliyetçi retoriği, özellikle cumhurbaşkanı Tuđman'da, 90'ların başında Bosna-Hersek'e yönelikti. Bir anda, daha doğrusu 1993 yılında, HVO (Bosnalı Hırvatların silahlı birlikleri) ve resmi Bosna-Hersek Cumhuriyeti Ordusu arasında silahlı çatışma patlak verdi. Bu çatışma yaz aylarında gerçek, acımasız savaş halini almıştır[181]. O zaman Tuđman, Bosna-Hersek'in doğal bir yapı olmadığını ve[182] Hırvatistan ile Sırbistan arasında paylaşılması gerektiğini düşünüyordu. Akademisyen Ivan Supek, zamanında Bosna-Hersek'e karşı olan Tuđman'nın politikasını "Hırvat politikasının doğu günahı" olarak ilan etmiştir[183]. Ancak, sonraki Hırvat politikası bu eğilimden vazgeçiyor, ama Bosna-Hersek'in iç meselelerine karışmalar 2000 yılına kadar devam etmiştir. Tuđman, 2000 parlamento seçimlerinden birkaç ay önce öldü. Bu seçimler, ekonomik ve siyasi planda ve aynı zamanda Kilise ile olan ilişkide değişikliğe işaret oldu. Nitekim 90'larda dini konular ağırlık kazanmıştır. Hırvatistan'da siyaset ve "kendi" halkının toplumundaki din yükselişi için uzun süre beklenmiştir[184]. Toplumda üstün faktör olma fırsatını Kilise kaçırmak istemiyordu. Bu rolün mümkün olması için Kilise siyasete bağlıydı, ama aynı zamanda siyaset de Kilise'ye. Milli, siyasi, askeri seferberlik Kilise'siz mümkün değildi[185]. Aynı şekilde milliyetçi partilerin ve siyaset genelinin desteği olmaksızın, Kilise de kendi hedeflerine ulaşamazdı[186]. Kilise ve siyasetin bu işbirliği eğitime de

---

[181] Enver Redžić, "Bosna i Hercegovina u posljednjoj deceniji XX. stoljeća", **Zbornik ANUBiH sa naučnog skupa: Historiografija u BiH 1990-2000**, ed. Enver Redžić (Sarajevo: ANUBiH, 2003): 7-13.
[182] Ivo Goldstein, "Granica na Drini – razvoj i značenje mitologema", **Historijski mitovi na Balkanu**, ed. Husnija Kamberović (Sarajevo: Institut za istoriju, 2003), 135. ve Snježana Pavić, Nikola Jelić, "Tuđman: Hrvatska će biti veća nego pod bilo kojim hrvatskim kraljem", **Jutarnji list** gazetesi, 03. Kasım 2007, 8-9.
[183] Jelena Lovrić, "Tko je čača Herceg-Bosne", **Novi list** gazetesi, 22. Nisan 2003, http://www.hsp1861.hr/vijesti4/030422jl.htm [7.11.07].
[184] Mitja Velikonja, "*In Hoc Signo Vinces*: Religious Symbolism in the Balkan Wars 1991–1995", **International Journal of Politics, Culture and Society**, c. 17, s.1 (Sonbahar, 2003): 25-40.
[185] **age**, 28.
[186] **age**, 28.

yansıdı şüphesiz. Din derslerinin okullarda okutulmasıyla beraber, ders kitaplarına da Kilise tarihi ve din kültürü konularını işleyen birçok müfredat ünitesi konulmuştur. 2000 yılından sonra Kilise'nin bu etkisi küçültülmüştür.

Tuđman rejimi ve 2000 seçimleri sonrasındaki politikalar arasındaki farklar açıkça öğretimde görülebilir. 2000 yılına kadar, siyaset, savaş ve mali şartlardan dolayı, öğretim ikinci plana itiliyordu[187]. Sadece eski lise sistemi, düz ve meslek liseleri, kurulmuştur. Daha büyük reformlara gidilmiyordu. Ancak 2000'den sonra genel değişimin politik iklimi eğitim alanına da yansıdı. "XXI. Yüzyılda Hırvatistan Cumhuriyeti gelişme stratejisi" adlı, hükümet projesi içerisinde eğitim stratejisi de belirlenmiştir. "Hırvat eğitimi hakkında beyaz belge" olarak da bilinen bu proje, eğitim sisteminde bir dönüm noktası olacaktı. Eğitim gelişiminin güncel stratejisinin, hayat boyu öğrenim ve okuyan toplum fikirlerine dayanması gerekiyordu[188]. Bu fikirleri, yetmiş ve seksenlerde uluslararası kurumlar (OECD, UNESCO, Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu) geliştirdi, ve Hırvat stratejisinin yaratıcıları bunu kendi fikirleri içerisine entegre ettiler[189]. Ancak, eğitim ve öğretim sisteminde köklü reform tavsiyeleri, bugüne kadar tam olarak kabul edilmedi. Dolayısıyla, öngörülen reform gerçekleşmedi. Bu stratejinin sadece bazı bölümleri kabul gördü: öğretmen eğitimi uygulaması, müfredat ünitelerinin sayısının azaltılması, öğretim ve öğretimle ilgili maliyenin kısmen yerel yönetimlere bırakılması vs. Ancak, bu çalışmanın konusu ders kitapları için önemli bir değişiklik meydana geldi.

Ellili yılların Yugoslavya'sında olduğu gibi, 2000'e kadar ders kitabı seçimi yoktu. 1995 yılına kadar tek bir yayıncı, "Školska knjiga" vardı, o da kamu mülkiyetindeydi[190]. 2000 yılından sonra ise, ders kitapları Hırvat Eğitim ve Spor Bakanlığı tarafından onaylanan müfredat programlarına uygun olarak hazırlanmaya başlandı. Yayıncı yazarı seçip yazılan ders kitabına izin verilmesi için bakanlığa başvuruyor[191]. Bitirilmiş olan proje üç uzmana gösterilip onlardan fikirleri alınıyor. Aslında 2000 yılına kadar ders

[187] **Development of education, national report of Croatia, 1996** (The Ministry of Education and Sports ve UNESCO), 28.
[188] **Strategija razvitka Republike Hrvatske, Hrvatska u 21. stoljeću. Odgoj i obrazivanje**, ed. Nikola Pastuović (Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za strategiju razvitka, Bijeli dokument o hrvatskom obrazovanju, 2001), 18.
[189] **age**, 5.
[190] **Tematski pregled nacionalne politike obrazovanja Hrvatske**, OECD, 23 Auğstos 2001, Centar za suranju sa zemljama ne-članicama, Odbor za obrazovanje, zapošljavnje, rad i socijalna pitanja, Komisija za obrazovanje, 19.
[191] **age**, 19.

kitaplarının kimin tarafından onaylandığı bilinmiyordu, ondan sonra onay veren komisyon şeffaflaşıyor, kamuoyunun katılımı da tartışmaları giderek arttırıyor[192].

6.1. Yeni bağlamda Makek'in ders kitapları

Bu bölümde analiz edeceğimiz ders kitapları, savaş durumu, siyasi olaylar ve yeni devletin oluşumu gibi şartlar altında meydana gelmişlerdir. Böyle önemli olaylara rağmen, ders kitapları hala eski sisteme ait olan ders kitaplarından esinlenerek yazılırlar. Bu sadece 90 lardan üç ilkokul ders kitabı için geçerli değil, aynı zamanda ondan önce ve sonraki ders kitapları için de geçerlidir.

Analiz edilen 1992 yılından ilk ders kitabı, bildiğimiz görsel malzemelere, resimlere ve bildiğimiz metne sahiptir. Ayrıca bu kitabın yazarının daha önce bahsini ettiğimiz İvo Makek olması sürpriz değildir. Nitekim 1947 yılından beri görüşleri belli olan yazar, hala ders kitapları yazıyor. Hatırlatmak gerekir ki onun yazdığı ders kitabı hala tek olan ders kitabıdır. O yüzden yazar, bildiğimiz gibi Osmanlılara olumsuz sıfatlar ilişkilendirme geleneğini sürdürmektedir. Yine eskiye nazaran, duygusal ve naratif ifadelerinin azaldığını fark edebiliriz. Makek'in yazıları halen hedef okuyucuların yaşına uygun gözükmemekte. "Boyunduruk altına alınmış Hıristiyan halkı", "orduyu biçtiler", "orduyu mahvettiler", "yok etmek" gibi ifadeleri kullanmaya devam ediyor Makek. Okuma ünitesi sonundaki özel ek de resim açıklamasıdır. Yazar, 50'li yılların kitaplarında gördüğümüz bakır işlemesini açıklıyor[193]:

> "Krbavska muharebesinin çağdaşı; Türkler az sayıda kahramanın kafasının kesmişler, onun yerine burunlarını kesip sultana göndermişler, çünkü sultan her baş için bir altın veriyordu, oysa bu düşmanın kesilmiş burnunu gösterseler de geçerliydi diye yazmıştır."

Yazar öğrencilere bu "korkunç", "hüzün ve melenkoliye" neden olan görüntünün "Osmanlıların açık üstünlüğü" yüzünden ortaya çıktığını anlatır. Yine de der ki, "Hırvat devleti ve halkı ayakta kaldı". Yazar ondan sonra sonucu da veriyor[194]:

> "Bizi Krbavska muharebesinden beş yüzyıl ayırıyor. Bu zaman içerisinde Hırvatistan'da on beş nesil sıralanmıştır. Bizim neslimiz de, beşyüz yıl önce atalarımızın yaptıkları gibi aynı cesaret ve sevgiyle vatanını ve hürriyetini korumakta".

Burada tarihi sınırların silinmesinin söz konusu olduğu açıktır. Yazar, Osmanlıları ve XV. yüzyıl koşullarını 90'lardaki savaş olayları ile karşılaştırıyor. Sanırım bu durumda

[192] Eğitim Bakanliği tarafından ders kitapların şeçim için kurulan komisiyonda katılan "Samobor" adlı ilk okulun müdürü Vesna Lokne Kralj ile mülakat. Hırvatistan, Samobor, 31. 10. 2007.
[193] Ivo Makek, **Povijest za VI. razred osnovne škole** (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 97.
[194] **age**, 97.

Osmanlıların bilinen stereotipi içinde yeni unsur eklenmektedir. Bu ders kitabında onlar, Hırvatistan ve halkı için "korkuç zamanların" sembolü oluyorlar. Aynı zamanda onlar, küçük ama "güçlü" olan Hırvatistan'da kaybeden bir güçtür. Bu karşılaştırma unsurunun eklenmesiyle, Osmanlı stereotipi, negatif stereotipleşmenin azalmasına rağmen dönüşü olmayan bir şekilde olumsuz kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, 80'li yılların ders kitaplarına göre, yazarın Osmanlı stereotiplerinin oluşturulmasına yaklaşımı daha yumuşaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nu "sağlam düzen ve insanoğlunun iyiliği için çaba verilen" bir yer olarak ifade ediyor. Daha az sayıda betim ve naratif kısımları kullanıyor. Yine yazar Osmanlıları, 90'lı yıllardaki Hırvatistan'nın "düşmanlarıyla" aynı seviyeye getiriyor. Böylece Osmanlı imajı için olumsuz stereotipleşmeden başka bir şey kalmıyor.

Sonraki ders kitabı bir tür sürpriz teşkil ediyor. Frano Sabilić'in ders kitabı Eğitim Bakanlığı tarafından 1996 yılında kabul edildi. Bu da aynı zamanda, kırk sene sonra ders kitabının yayıncısının değiştiğini gösteriyor ve 2000 senesinden sonra gerçekleşecek eğitim sistemindeki değişimlerin başlangıcının işareti oluyor. Bu ders kitabındaki sürpriz yeniden yazılan bir metinin bulunmasıdır. Böylece, onyıllar sonra okul sıralarına farklı bir ders kitabı geldi. Makek'in ders kitabına kıyasla bu yeni kitabın metni çocukların yaşına daha uygundur. Hepsi olmasa da, cümlelerin çoğu basit ve anlaşılacak şekildedir. Yazar metnini stereotip ve oto-stereotip yaratılması amacıyla kullanmıyor. Sadece bir yerde daha önceden bildiğimiz Osmanlı imajı unsurundan bahsediliyor. Yazar kazıktan bahsediyor, ancak eski ders kitaplarına göre daha yumuşak bir şekilde: "Zrinski'nin kafasını Türkler kazığa geçirmişler[195]". Yine söylemek gerekir ki yazar Osmanlılara oldukça geniş yer veriyor. Yazar onları çatışma stratejileri, bazı şehirlerin "fethedilmesi" ve "fethedilen memleketler" şeklinde anlatıyor[196].

> "Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü ordusu, nispeten istikrarlı adalet sistemi vardı, fetihlerinden mali gelir ve İslamiyeti yayma şansı sağlamaktaydılar".

Yazarların çoğunun kullandıkları ve stereotiplerin oluşturulmasında tipik olan güçlü-zayıf mekanizması burada kullanılmıyor. Aynı şekilde, metinden genel olarak duygusal boyutu olan naratiflik okunmuyor. O yüzden herhangi bir stereotipin olup olmadığını belirlemek zordur. Ancak zor fark edilen bir dini ayırımı mevcut:

---

[195] Frane Sabalić**, Povijest** (Zagreb: ALFA, 1996), 72.
[196] **age**, 54.

> "Türkler 1593 yılını (Sisak muharebesi) çöküş yılı diye adlandırdılar, nitekim Hıristiyan dünyası o zamanki zaferi kutluyordu"[197].
>
> "Türklerin şiddetine, hristiyanlar şiddetle cevap veriyor. Haydutlar, intikamcılar ve rayanın korumacıları ortya çıkıyor"[198].

Stereotip oluşmasında bahsettiğimiz farklar sadece stereotipler sınırları içerisinde kalmamakta. Oto-stereotipler de değişik biçimde verilmiştir. Makek'e göre Hırvatlar sadece kendilerini değil, bütün Avrupa'yı savunmaktadırlar. Hırvatistan "hristiyanlığın önduvarı"dır (*predziđe kršćanstva*). Bu daha önce sık sık rastlanan formül, Sabaliç'te bir yerde mevcut. Makek'ten farklı olarak o bu güçlü oto-stereotipi yumuşatıyor. Hırvat soyluların yanlış seçtikleri mücadele taktiği ve onların anlaşmazlıklarından bahsediyor. "Türklerin" şiddetine eşit olan "Hıristiyanların" şiddetinden de bahsediyor. Mücadelelerin sonuçları ne olurlarsa olsun, yazar Hırvat ordusunu yüceltmiyor. Yazar burada, öyküsel anlatımı karıştırmadan, kronolojik bir şekilde durumu anlatmaya çalışıyor.

Fakat başka bir faktör nedeniyle, bu tarihi olayların anlatımı gerçekçi gözükmemektedir. Yugoslavya ve Yugoslav teriminin hiç kullanılmadığı açıkça görülmektedir. Yugoslavya'nın yok oluşuyla beraber Yugoslav halkları da yok oldu. Dolayısıyla her hangi bir Yugoslav halkından bahsetmekten de tamamen kaçınılıyor, mesela Sırp, Makedon veya Slovenlerden bahsedilmiyor. Örneğin, Makek sadece Balkan yarımadasının fethinden ve Türklerin "Sırp ordusunu kestikleri" 1371 yılından bahsediyor. Sabaliç Sırpları tek bir boyutta anmakta o da Ulahlar boyutunda. Her iki kitapta da bu durumlar dışında hiçbir "Yugoslav" halkından bahsedilmiyor, tabi Hırvatlar hariç. Böylece sadece Hırvatların (ve Macaristan'ın Hıristiyan ordularının) Osmanlılara karşı savaştıklarını izlenimi alıyoruz. Aynı şekilde Sabaliç Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını ve onun reaya üzerindeki etkisini anlatırken hiç bir yerde hangi reaya ve reayanın nerede bulunduğunu söylemiyor. Yani bu bölümde Bosna'dan hiç bahsedilmiyor. Bosna'yı yalnız göçler konusunda anmakta. Tarihi olayların böyle steril bir gösterimiyle bütün hassas siyasi konulardan kaçınmış oldu.

Ancak, anlatımı süreklilik gösteren konu ve daimi sorun daha önce de söz konusu olan Ulahlar ve göçlerdir. Ulahlardan iki yerde bahsediliyor[199]:

> "Türk ordusunun kontrol ettiği boş alanlara Ulahlar ve Sırplar yerleşiyor. Böylece Türk hâkimiyeti altındaki nüfusun etnik yapısı değişmektedir".

---

[197] **age**, 73.
[198] **age**, 78.
[199] **age**, 74.

Voyna Krayina'yı anlatırken, ki burada onu Voyna Sınırı diye adlandırıyor, yazar ikinci kez ustaca Ulahların tanımını vermekten kaçınıyor[200]. Başka ifadeyle, yazar burada hassas siyasi tarihi konunun her izini silmeye çalışıyor. Bu şekilde Hırvatistan'da Sırp veya Ulahlar yok, onlar sadece Voyna sınırında mevcut ve o alan her zaman Voyna Krayina olarak adlandırılırdı imajı çiziliyor.

6.2. Ders Kitaplarındaki Değişimin Sonuçları

Lise ders kitaplarının analizi bir yazar grubuna ait iki ders kitabının karşılaşması şeklinde yapılacak. 1994 ve 1997 yıllarından iki yeniden basım söz konusudur. İlk bakışta her ikisinde de aynı metnin kullanıldığı belli oluyor. Ufak değişiklikler 1997'nin basımındaki bazı bölümlerin çıkarılması ve eklenmesinden ibarettir. Bu metin kısaltmaları dolayısıyla Osmanlı imajının her iki kitapta aynı olduğu söylenemez.

Önce çıkarılan ve eklenen metne dikkatimizi verelim. Söylediğimiz gibi her iki ders kitabının metinleri birbirine çok benziyor. Dolayısıyla karşılaştırma zor olmuyor. Bazı bölümlerde virgülüne kadar her şey aynıdır. O yüzden çıkarılan paragrafları fark etmek kolaydır. Örneğin, Fatih II. Mehmed konusunu işleyen ve onu bilgili ve eğitimli bir adam olarak gösteren aşağıdaki pararaf 1997 yılı basımından çıkarıldı[201]:

> "Edebiyatı severdi, sanatın birçok dalını tanırdı… Türkçe ve Arapça bilgisinin haricinde Farsça, Yunanca ve Hırvatça konuşuyordu… devleti iyi bir şekilde organize etmeyi başardı, ve sistematize adelet sistemi de olduça düzen getirdi".

1994 yılı ders kitabındaki Osmanlı konusunun girişinde yazar, tarafsız Osmanlı imajının dengesini korumaya çalışıyor. Olumlu karakteri olan metin bölümleri, reaya konusunu işleyen olası olumsuz boyutunda olanları yumuşatıyor. Bu şekilde yazar dönüşümlü olarak "olumlu" ve "olumsuz" bilgileri sıralamakta. Bunun sonucu Osmanlılar hakkında tarafsız bir imaj oluşuyor. Ancak 1997 yılı ders kitabında yukarıda bahsettiğimiz örneğin çıkarılmasıyla söz konusu olan sıra kayboluyor. Başka ifadeyle, Osmanlı imajının tarafsızlığı yok oluyor. Nitekim sonraki basımdan, köylülerin ve Müslüman olmayanların durumunu betimleyen veya II. Mehmed'in Hırvatça konuştuğu bilgisi olan bölümler çıkarıldı. Metnin bu bölümünün kaybolmasıyla, 1997 tarihli ders kitabındaki Osmanlılar yüzyıllar boyu mücadele edilmesi gereken düşman rolüne sokuluyorlar. Bu

[200] 1991 yılında Hırvatistan'nın bahsedilen Voyna Krayina bölgesinde yaşayan Sırplar, isyan etmişler. Bazı tarihçilere göre Hırvatistan'da 90'larda olan savaşı bu olaylarla başlamıştır.
[201] Franjo Šanjek, Franko Mirošević, **Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća** (Zagreb: Školska knjiga, 1994), 127.

kısaltmalar okul müfredatının azaltılması olarak görülebilir. Doğrusu 1994 yılındaki ders kitabi çok geniştir ve bütün tarihi aktörlerin ilişkilerini detaylı bir şekilde anlatıyor. Bugünkü standartlara göre fazlasıyla geniş olduğu söylenebilir[202]. Yine bütün bölümler basitçe kısaltılırken müfredattaki konular azaltılmadı. Yani metin kısaltılmaıs, ünitenin kendisinin azalmasına neden olmadı.

Diğer önemli sorun, her iki baskıda da kitap içindeki metnin karakterindeki farklardır. Nitekim bahsettiğimiz Osmanlı konusundaki girişin sanki ait olduğu ünite ile bir bağı olmadığı görülmekte. Girişte Osmanlılara karşı farklı bir yaklaşım mevcuttur. Yazar onları, kötü ve iyi olan her şey için birçok argümanla gerçekçi bir şekilde göstermeye çalışıyor. Girişte Osmanlılar, Osmanlılar veya Türk Osmanlıları (*Turci Osmanlije*) olarak adlandırılıyor. Fakat Osmanlıları işleyen girişten sonra metnin özellikleri tamamen değişiyor. Göze çarpan ilk şey farklı terminolojilerdir. Burada Osmanlılar birden tekrar sadece Türkler oluyorlar. Aynı şekilde ünitenin ikinci bölümünde Osmanlı imajının tarafsızlığı yok oluyor. Bu tutarsızlık kopyalanarak 1997 yılı ders kitabına da geçmiştir. Analiz ile Osmanlı konusundaki ünitenin iki farklı yazar tarafından yazıldığı sonucuna itmekte bizi. Böyle bir durum analiz ettiğimiz ders kitaplarındaki Osmanlı imajının gerçek değerlendirmesini zorlaştırmaktadır.

Hırvatistan 90'larında olan siyasi durum ile uyumlu biçimde toplumda Kilise'nin durumu da değişti. Bu değişim şüphesiz ders kitaplarına da yansıdı. Ders kitaplarında bütün tarihi aktörlerin dini kimliği üzerinde güçlü vurgu yapılmaktadır. Katolik mezhebi, Hırvatistan ve Bosna'daki Katolik Kilise hakkında bolca metin mevcuttur. Böylece farklı din dünyaları (Hıristyan ve Müslüman) arasında güçlü bir kutuplaşma yaratılmaktadır. Ancak burada heterostereotip şimdi sadece Müslüman olan değil, Ortodoks olan da oluyor[203]:

> "…Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak bir eşitlik olduğu sonucunu çıkarmak yanlış olurdu… Hristiyanlar şahsen özgürdü (Osmanlı'ın hoşgörü kanunu), ama kökenleri ne olusa olsun Müslümanların sahip oldukları haklara sahip değillerdi… Hristiyanlar arasında Ortodoksların Roma-katoliklerine göre daha fazla hakları vardı".

Ondan sonra yazar sultanın "uşağı" (*sluga*) olan Rum Patriği'nden bahsediyor. Devamında papa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda pek sevilmediğini ve bunun normal olduğu ifadesi geliyor. Yazara göre bunun nedeni papa'nın sultana fiziksel olarak yakın olmadığı ve sultana karşı pek samimi yaklaşımı da olmadığındandır. Ondan sonra yazar

[202] **Hrvatski nacionalni obrazovni standard po razredima osnovne škole**, 2005, 8.
[203] Šanjek, Mirošević, **Hrvatska i svijet od V. do XVIII. Stoljeća**, 127.

Sırplardan bahsediyor. Ona göre Sırplar Osmanlılarla beraber Hıristiyan olan Konstantinopol'un fethedilmesine katılmışlardır. Yazar bu iddianın kaynağını da veriyor, o da Sırp tarihçilerinin kendileridir. İlginçtir ki, yukarıda bahsettiğmiz paragraf ve Sırplarla ilgili bölüm 1997 yılı ders kitabında yer almamaktadır. Bunun 90'ların sonunda Sırplara karşı tansiyonun düşürülmesinin bir işareti olması mümkündür. Ama aynı şekilde uluslararası topluluğun baskısının işareti de olabilir.

Daha önce söylediğimiz gibi 1994 yılından olan ders kitabında Osmanlılarla ilgili çok bilgi var. Yazar, imparatorluğun oluşumu ve Balkanlara girmesinin arasındaki dönemi de atlamıyor. XIV. Yüzyıl ve Bizans ile ilişkilerin yoğun olduğu dönem oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Giriş bölümünde tımar sistemi, ordu, devlet idaresi gibi konular detaylı işlenmekte. Ancak sonra, ünitenin ikinci bölümünde vurgu Osmanlıların kendilerinden, onlara karşı olan mücadeleye geçiyor. Ancak önceden de belirtildiği gibi, bu bölümün başka bir yazar tarafından hazırlanmış olma ihtimali yüksektir. Ders kitaplarındaki bu bölümde Hırvatistan'ın "unutulmuş" tarihinden yeni isimlerin akümülasyonu meydana geliyor. Bunun yanında 40 seneden beri kullanılagelen alıntılar da tekrarlanıyor: "Krbavska vadisi Hırvat soyluların mezarlığı olmuştur. Muharebede Hırvat soyluların en iyileri hayat vermişlerdir", "… Hırvat krallığın çöküşü", "Hırvatistan'ın kalıntılarının kalıntıları", "Hırvatistan Hristiyanlığın ön-duvarı imiş", "bir zamanlar ulu krallık…". Ancak öncesine nazaran bunları tek bir kitapta buluyoruz. Bunun yanında Hırvatistan "eski ve ulu krallık" oluyor. Kendi bağımsızlığını haklı çıkaran devlet oluyor[204]:

> "Kral olarak Ferdinandı seçen Hırvat soyluları… bilgilerine sunuyor. "Hiçbir hükümdarın kuvvetle Hırvatistan üzerinde hakimiyet kazanmadığını…" Böylece onlar krala kimsenin boyun eğmediğini Hırvatistan'ın egemen devlet olduğunu ifade etmişler".

Hırvatistan tarihinden "yeni – eski" isimlerin toplanmasıyla Bosna hakkında tarihi bilgilerin miktarı da artıyor. Yazar bağımsızlığından Osmanlıların gelişine kadar Ortaçağ Bosna'sını anlatıyor. Başlangıçta, 90'larda iktidarda olan partinin görüşlerine uygun olarak, Bosna'nın aslında Hırvatistan olduğunu söylemeyi kaçırmıyor.

> "Kilise söz konusu olduğunda, Bosna Batı Hristiyanlığına entegre olan bir parça, heterodoks 'Bosna hristiyanların Kilise'si ile' (XII – XV. yy.) Hırvat halk hükümdarları zamanında Bosna Hırvatistan içerisindedir… Hırvat-Macar birliğinin oluşmasından sonra Bosna'nın tarihi gelişimi

[204] Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović, **Povijest za drugi razred gimnazije** (Zagreb: Škoska knjiga, 1997), 279.

> yakın bir şekilde Hırvatistan'a bağlı olacaktır, Bosna'nın yerli soyluları bağımsızlığını kazandığında bile"[205].
>
> "Bosna-Hersek Hırvat ve Hristiyan bir ülke iken İslamlaşmasıyla giderek az Hırvat ve daha çok Türk ülkesi oluyor"[206].

6.3. Ortodoksların ve Ulahların Ötekileşmesi

Siyaset açısından aktüel olmaya başlayan tarihi konular Bosna konusu ile bitmiyor. İlk bakışta Sırplar konusu sanki hiç yok, çünkü onlardan nadiren bahsediliyor. Fakat öbür taraftan, Ortodoksların ötekileşmesi vurgulu bir şekilde mevcuttur. Ortodokslar bu durumda Ulahlardır. Bu her zaman varolan bir konu, ama aynı zamanda, her zaman farklı şekillerde yorumlanan bir konudur. Nitekim her iki ders kitabında, kısaltılmış olan ders kitabında bile, Ulahlar konusu iki farkı başlik altında işlenmektedir. Bu üniteler dışında da yazar Ulahları sürekli metnin diğer bölümlerine katıyor. Ancak yazar onları hiçbir yerde Sırplarla aynı tutmuyor[207]. Onlar, Osmanlılarla beraber Balkanlara gelen Ortodoks Ulahlardır[208]. Osmanlı ordusunun bir parçası olark "korkunç" saldırılar gerçekleştiriyorlar[209]:

> "Hırvat köylerini yakıyor, yağmalıyor, insanları kaçırıyor ve öldürüyorlar. Bu zülümleri hakkında 1513'te Split başpiskoposu Bernardin Zane şöyle yazıyor: 'Çocuklar ebeveynlerinin ellerinden, annelerinin kucaklarından kaçırılıyorlar, baba ve kocalarının gözleri önünde kadınlara tecavüz ediliyor. Oğullarının bakışları altında anne, baba ve akrabalarını kesiyorlar'".

Yazara göre onların zülmünün sonu burada değil. Osmanlılar Ulahları Hırvat sınırına yerleştiriyor. Bu süreci de Avusturya generalleri devam ettirmişler, ama sınırın diğer tarafında, daha doğrusu Hırvatistan'ın içinde[210]:

> "Avantaj sağlayarak boşalmış Hırvat alanlarına onları yerleştiren Avusturyalı generallere… savunma sisteminin organizasyonu için gerekliydiler… Böylece baştan beri Ulahların Hırvatistan'da özel siyasi rolü vardı, Avusturya generalleri için çalışarak Hırvat iktidarını ulusal ülkesinde yıkmaya çalışıyorlardı".

Bu şekilde Ulahlar büyük bir sorun oluyorlar, "Ulah meselesi" (Vlaško pitanje) olarak da bilinen meselesidir. Bu mesele diğer ünitede işleniyor ve bu ünite Ulahların ilk tanımından yüz sayfa sonra bulunuyor. Yine de yazar Ulahların zülmü hakkındaki bütün

---

[205] Šanjek, Mirošević, **Hrvatska i svijet od V. do XVIII. Stoljeća**, 175.
[206] Mirošević, Šanjek, Mijatović, **Povijest za drugi razred gimnazije**, 316.
[207] Bu yolla yazar, Hirvatistan'ın 16. ve 17. yüzilda Ulah tarafindan yerleştirilen bölgede Sirpların tarihi var olmasını yok ediyor.
[208] Šanjek, Mirošević, **Hrvatska i svijet od V. do XVIII. Stoljeća**, 184.
[209] **age**, 185.
[210] **age**, 185.

anlatımını tekrarlıyor. Burada ulusal kahraman knez Nikola Frankopanın şu cümlesini da veriyor[211]:

> "Knez Nikola Frankopan onlar hakkında diyor ki: 'Ulahlar dik kafalı ve edepsiz bir sınıftır, aç gözlüdürler, sadece çıkarlaına bakarlar'".

Ulahlar, 1630 yılında özel statü kazanarak Hırvat Meclisi denetimi altından çıkıyorlar. Böylece, 1994 yılı ders kitabına göre, Hırvat istikrarına zarar veriyorlar. Ancak 1997 yılı ders kitabını okuduğumuzda aynı sonuca ulaşacağımızı söylemek mümkün değildir. Bu ders kitabında, 1994 yılı ders kitabına kıyasla Ulahlar hakkındaki bilgilerin miktarı %30 düzeyindedir. Metin aynı olsa da, yazar köklü biçimde üniteyi temel bilgilere indirgemiştir. Aynı zamanda, bu ders kitabında Hırvatistan'la ilgili anlatılan olaylar için hiç kimse "suçlu" olarak tanımlanmıyor.

1994 yılı ders kitabının çok enteresan olduğuna inanıyorum. Bu ders kitabında saldırgan tarafı temsil eden Osmanlı imajı Ulahlara geçmiştir. Şimdi Ulahlar ötekilerin baskın rolünü alıyorlar. Osmanlılar arkada kalıyor. Başka bir ifadeyle, onların stereotipi tam açık değil. Dolayısıyla imajı da kesin olarak olumsuz değil. 90'lı yıllarda siyasal açıdan önem kazanan tarihsel olaylar için Osmanlılar "suçlu" rolündeydiler. Bu Bosna'nın İslamlaştırılmasıyd, ki yazarlara göre o bir zamanlar Hırvat ülkesiydi. Ondan sonra Ortodoks Ulahların sınır alanlarına yerleştirilmesi ile onların sonraki Hırvatistan'da yerleşmesine yol açmıştır. Böylece Hırvatistan'ın etnik yapısı değiştirilmiştir. Aynı şekilde bu ders kitaplarına göre Hırvat soylularının yok edilmesi ve Katoliklere yapılan haksızlıklar için Osmanlılar sorumluydu. Sonraki, 1997 yılı ders kitabındaki metin kısaltmaları yüzünden Osmanlılar hakkında aynı sonucu vermiyor. Bu ders kitabında yazarın Ulahları işleyen metni çıkarmasıyla Ulahların imajı da kayboluyor. Nitekim Osmanlı imajı ön planda kalıyor. Ancak Osmanlı imajının kesin olumsuz olduğu da söylenemez.

6.4. 2000 Yılından Sonraki Değişimler

2000 yılından sonra farklı bir durum ile karşılaşıyoruz. Daha önce bahsettiğimiz eğitimdeki değişimlerin ders kitapları alanına da etkisi oldu. Bir ders ve bir sınıf için birden fazla ders kitabı yayımlanıyor. Bu da birden fazla yazar ve birden fazla yayınevi anlamındadır. Olumlu sonuç bekleniyor olsa da, henüz bunun sonucunun olumlu olup

[211] **age**, 273.

olmadığı tam açık değildir. Ders kitaplarında seçim imkânıyla birlikte ders kitaplarının aşırı üretimi meydana gelmiştir. Bu aşırı üretim daha 2002'de başladı[212]. 2005 yılında ders kitaplarının sayısını sınırlayan bir yasanın çıkartılmasıyla aşırı yayımcılık azaltıldı. Ancak söz konusu olan aşırı üretim doğal olarak büyük kârlara neden oldu. Ders kitaplarının basılmasının yayınevleri için oldukça kârlı bir iş olduğu belli oldu.[213] Çünkü bir ders kitabının kullanımı ancak %10 oranının altına düşerse basımı durduruluyor ve kullanımdan kalkıyor[214]. Ayrıca ders kitabı seçiminde yalnızca kitabın kalitesi değil rüşvet ve torpil gibi çok farklı dinamikler de rol oymaya başladı[215].

Bu araştırmada sadece en çok kullanılan değil, farklı yazar, yayınevi ve farklı yıllardan olan ve Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan ders kitapları incelendi. Bu son bölümde iki ilkokul ve dört lise ders kitabının analizi yapılmaktadır.

Daha 2002 yılı yayınında önceki döneme göre değişimler farkediliyor. Neven Budak'ın yazarı olduğu ilkokul ders kitabının şekilsel yapısı oldukça ilginçtir. Metin türleri gibi resimler de farklı şekillerde sunulmaktadır. Yazar metni görsel (şekilsel yapısı itibarıyla) olarak üç parçaya ayırmıştır. Yazarın yazdığı metin değişik font ile yazıldı ve görsel olarak metnin kalanından ayrı yerleştirildi. Aynı şekilde metnin diğer türü, orijinal belgelerden olan alıntılar, küçük pencerelere yerleştirildi. Metnin üçüncü türü de görsel açıdan farklıdır ve resimlerin altında yer alıyor.

Yazarın metni naratif özelliği, yani "storytelling" tarzını içermemekte. Yazar basit bir şekilde tarihi olayların neden ve sonuçlarını anlatıyor. Bu yüzden metinden ne Hırvatların oto-stereotipi ne de Osmanlıların hetero-stereotipi okunabilir. Terminolojide bile, yani Türk veya Osmanlı ifadeleri kullanımı ile ilgili çözülmemiş ikilemde, yazar genelde ikinci ifadeyi tercih ediyor. Böylece Neven Budak %80 oranında Osmanlılar ifadesini kullanıyor. Sırbistan başlığını taşıyan bir bölümde yazar XII-XV. yüzyıllar arasında oradaki olay ve koşulları anlatıyor. Bunun dışında, muharebeler, Voyna Krayina, Osmanlılardan kurtuluş ve sonunda İslamlaşmayı anlatıyor. Bu metnin işlevi bilgilendirmedir. Herhangi bir imajının, olumlu veya olumsuz, oluşumunu tetiklemiyor.

---

[212] Ana Jurić-Šimunić, "Zemlji poput naše dovoljan je jedan izdavač udžbenika, koji će imati visokostručan tim", **Vjesnik**, 19 Kasım 2002,
http://www.vjesnik.hr/html/2002/11/19/Clanak.asp?r=sta&c=2

[213] Nina Ožegovič, "Rat za udžbenike vrijedne 400 milijuna kuna", **NACIONAL**, 26 Şubat 2007, http://www.nacional.hr/articles/view/31923/

[214] Mirela Lilek, "Konačno red na tržištu udžbenika", **Vjesnik**, 3 Ekim 2005, 6.

[215] Mirela Lilek, " Nakladnici potkupljivali nastavnike pri izboru školskih knjiga", **Vjesnik**, 18 Austos 2001, 5.

Fakat "pencerelerdeki" farklı olan metnin özelliği değişiktir. Burada yazar birbiriyle zıt olan birçok alıntıyı veriyor. Örneğin, bir alıntıda gururlu, dayanıklı, dürüst ve her şeyden önce savaşçı bir halk olan Osmanlı imajına rastlıyoruz. İstanbul kuşatmasının sonunu anlatan bir sonraki "pencerede" de Osmanlı imajı tamamen farklıdır. Bu alıntıda onlar yağmacı, cani ve vahşiler oluyorlar. Fakat böyle özellikle olumsuz alıntılardan sonra yazar farklı bir yöntemi uyguluyor. Alıntıdan hemen sonra yazar şöyle bir yorum yapıyor[216]:

> "İstanbul'un düşüşü sırasında birçok insan can verdi, birçoğu da köle olarak satıldı. Kültür varlıkları yağmalanıp yok edilmdi. Yine de, Fatih Mehmed sınırsız yağmalamaya izin vermedi: askerlerine sadece üç gün yağmalamaya izin vermiş, ondan sonra da düzeni sağlayıp, İstanbulluları dinlerine bakmaksızın korumaya aldı".

Orijinal metinlerden sonraki alıntılarda benzer bir yöntem uygulanıyor. Osmanlılara karşı savaşan Hırvat önderinin yanlış taktiği ve 13 000 hristiyanın hayatını kaybettiği Krbavska müharebesinin betimi sonunda yazar ilginç sorular sormakta[217]:

> "Bu betimde sana göre neler aşırı görünüyür? Ne düşünüyorsun, Ban Derençin neden Türklerle açık vadide karşılaşmakta israr ediyordu"?

En enteresan örnek ünitenin sonunda bulunuyor. Yine "pencerede" Osmanlıların Bosna'ya saldırması konusunu işleyen bir metin var. Ve bu metine göre Osmanlılar Bosna'nın o kısmında bulunan Katolik manastırlarının çoğunu yağmalayıp yakmışlardır. Rahipler de sık sık köle olarak alınırdı. Yazar bu durumda da bir sonuç çıkarmadan önce öğrencileri kaynağa karşı eleştirel bakmaya alıştırmaya çalışıyor. Nitekim o tekrar sorular soruyor[218]:

> "Bu metinden Bosna'daki Katolik rahiplerinin durumu ile ilgili ne gibi sonuç çıkarılabilir? Şüphesiz durumları zordu, ama düşün: o zaman Hristiyan Avrupa'sında Müslümanların camilerinin olması mümkün olabilir miydi?"

Yazar problem çözümüne yönelik düşünceyi teşvik ediyor. Ama yenilik sadece sorular değil. Nitekim önceki ders kitaplarında da sorular vardı, ancak hep metinden de çıkarılabilecek aynı sonuca yöneliklerdi. Burada yazar öğrencileri orijinal alıntıları eleştirel bir bakışla okumaları için teşvik ediyor. Aynı zamanda yazar öğrencileri sadece diğerleri değil, kendilerini de yargılamayı öğretiyor. Başka ifadeyle, oto veya hetero sterotipler olup olmadıkları ayırımı yapmaksızın stereotiplerin eleştirisini teşvik ediyor.

Bir sonraki, 2004 yılı ders kitabının metodolojik yaklaşımı 2002 yılı kitabındakiyle aynı değildir. Bu ders kitabı da 2000'den öncekilere göre görsel malzemeler açısından

---

[216] Neven Budak, **Povijest 6** (Zagreb: Profil, 2002), 91.
[217] **age**, 102.
[218] **age**, 177.

oldukça farklıdır. Ancak bu ders kitabında yeni yaklaşımın mutlaka en iyi yaklaşım anlamında olmadığı söylenebilir. Bu ders kitabında 7 çeşit farklı metin mevcut. Birisi yazarın metni, diğerleri orijinal belgelerin alıntıları, resim yanındaki yazılar, "Biliyor muydunuz?" bölümü, "Unutma!" bölümü, bazı şehirler, olaylar veya şahıslar konusundaki ana metin yanındaki kısa yazılar gibi metinlerdir. Metnin son türü yazar metninin sonundaki sorulardır. Metinlerin bütün çeşitleri görsel olarak farklıdırlar. Bu da bir çeşit karışıklığa yol açmakta, çünkü bu farklılıkların rolü pek açık değildir. Yazar, Budak'ın 2002'de yaptığı gibi, ünitelerin etkileşimini yaratmamakta. Böylece fark görsel farklılıktan ibaret değildir.

Görsel karmaşıklığın yanı sıra yazarın terminoloji kullanımı olduça yanlıştır. 14. sayfasında bahsedilen alıntı Osmanlı yerine Türk ifadesi kullanımının olası karışıklığını gösteriyor. Yazar metnin geri kalanında da Türk ifadesini Osmanlı İmparatorluğu terimi ile birlikte kullanmaya devam etmiştir. Osmanlı imajı, bu ders kitabında "Türk" imajı, özellikle olumsuzdur. Bu yazarın kendi yazdığı metin ile değil, orijinal kaynaklardan yaptığı alıntı seçimi ile sağlanmaktadır. Birçok yazarın yaptığı gibi, İstanbul fethiyle ilgili aynı alıntıyı veriyor, ancak yazar yorum yapmıyor ve soru da sormuyor. Aynı şekilde, Osmanlıların farklı bir yönden betimlendikleri bir örnek yok. Bunun da ötesinde, ana metinde ünitenin girişinde verilenler hariç Osmanlılar hakkında bilgi yoktur. Ancak onlar Osman'dan bahsetme ve Osmanlıların Müslüman olarak tanımlamasından ibarettir[219]:

> "O (Osman) farklı Türk kabilelerini birleştirdi ve İslamı yayma gerekçesiyle ile fetihlere başladı. Osmanlılar genelde topraklarını Hristiyan Bizans komşularına karşı savaşarak genişletiyorlardı, böylece onların ilk fetihlerinin dini bir özelliği vardı".

Bu bilgiden sonra Osmanlılar Türk oluyorlar ve onlara karşı Hırvatlar mücadele ediyorlar. Ancak Bosna konusunda, yazar kısaca toprak sisteminden bahsediyor ve paşalık ve sancakları anlatıyor. Timar "feodalitesinden" de bahsediliyor ama onun ne olduğu açıklamıyor. Yazar Bosna'daki İslamlaştırmayı İmparatorluk'taki şartların kötüleşmesinin bir sonucu olarak tanımlıyor. Orada "Türk idaresinin" Hristiyanlara karşı nispeten yumuşak olduğunu vurguluyor, ancak Ortodoksların "daha iyi" bir durumda olduğunu anlatmayı da ihmal etmiyor. Yazara göre Osmanlılar halkı kendi önderleri yardımıyla denetliyorlardı, ancak[220]:

---

[219] Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6** (Zagreb: ALFA, 2004), 63.
[220] **age**, 144.

> "Sırp Ortodoks Kilisesi avantajlı konumunu bölgesindeki Katolikleri kendi kilise yetkisi altında tutmak için kullanmaya çalıştı, ama sultanın fermanıyla bu yasaklanmıştır".

Oto-stereotip genelde olduğu gibi olumludur. Yazar Hırvat halkı mücadele eden ve zayıf olduğu zaman da dirayetli olan halk olarak gösteriyor. Keza, alışılmış Hırvatistan hakkında deyimler içermeyen önceki ders kitabından farklı olarak burada deyimler kullanılmaktadır. İlginçtir ki her iki ders kitabı da aynı müfredat programının temeli üzerinde yazılmıştır. Fakat bilgi miktarı ve bilginin tanıtma biçimlerinin kalitesi arasındaki fark büyüktür.

6.5. Yeni Yüzyılda Yeni ve Farklı Ders Kitapları

Bu çalışmanın son analizi lise ders kitaplarıyla ilgili olacaktır. 2003 yılında üç ve 2005'ten bir ders kitabı birkaç sürecin toplamını temsil ediyor (Hırvatistan'da demokrasinin ilerlemesi, tarih bilimlerinin, ders kitabı araştırmalarının, görsel malzemelerin gelişmesi). Doğal olarak sonunda 50'li yıllardaki ders kitapları ile farklarının ne büyüklükte olduğunun sorulması enteresantır. Ayrıca cevabı tek cümle ile vermek mümkün değildir. Ders kitaplarının yazıldığı durumlar farklıdır ve yazarlar da birey olarak farklıdır. O yüzden bir ders kitabının değerlendirilmesinin, basit karşılaştırılma yerine, belli şartlara bağlı olması daha doğru olurdu.

Daha önce bahsettiğimiz ders kitaplarının aşırı üretimi 2003 yılında zirveye ulaşmıştır. Bu yıldan üç lise ders kitabı analiz edilecek. Bu üç ders kitabından ikisinde yenilikçi görsel malzemelerin varolduğunu söylemek gerekir. Bu yüzden, ilkokul ders kitaplarında olduğu gibi, birkaç metin çeşidini ve onların etkileşimini analiz etmek gerekiyor.

Ante Birina ve Tomislav Šarlija adlı yazarların ders kitabı görsel olarak onların 2006 yılından ilkokul ders kitabını anımsatıyor. Birkaç metin türüne bölünmüştür ve ana metinde naratif bölümler de var. Başka bir ifadeyle, yazar burada tarihte olan muharebeleri anlatıyor. Yan metinler, kaynak metinlerden açıklamalara ve tanımlara kadar daha fazla bilgi veriyorlar. Önceden de olduğu gibi yazarlar Osmanlı yerine Türk ifadesini kullanıyorlar. Ana metinler okunurken "acımasız" Osmanlılar gibi klasik stereotiplere rastlanmıyor. Fakat yazar onları başka bir yerde gösteriyor. Her birimin sonunda "Biliyor muydunuz?" bölümü mevcut. Bu bölümde yazar kısa cümleleri mutlak tarihi bilgi olarak gösteriyor. Stereotipleşmenin böyle bir yöntemi ana metnin tarafsızlığını gölgede bırakıyor:

"Biliyor muydunuz:

- Osmanlı Türklerinde olası taht mücadelelerini engellemek amacıyla sultanın kendi kardeşlerini öldürmesi kanunen yasaldı[221].
- Krbavska muharebesinden sonra Türk komutan Adnan-paşa birçok Hırvat başı ve burnunu İstanbul'a göndermiştir[222].
- Siget kahramanı, Nikola Šubić Zrinski'nin ölümünden sonra Türkler kafasını kesmişler ve büyük vezir Sokullu Mehmed- Paşa onu Budin paşası olan kardeşi Mustafa Paşa'ya göndermiştir" [223].

Hrvoje Petrić ve Gordan Ravančić adlı yazarların ders kitabı, kaynak metinlerin alıntılanmasında yeni bir yaklaşımı getirmekte. Birkaç cümle yerine bu yazarlar öğrenciye orijinal metnin büyük bir bölümünü sunuyorlar. Böylece yazarın manipüle edebileceği cümleler ayrı konulmamıştır. Böyle bir bütünsel metnin yazarı ve ne zaman yazıldığı bilgileriyle tamamlanıyor. Hırvat yazarları ve Evliya Çelebi yanında burada Alman ve İngiliz seyyahların metinleri de mevcut. Bu şekilde yazarlar "biz" ve "onlar" daimi kutuplaşmasından ustaca kaçınıyorlar. Diğer ifadeyle bütün "ötekilerin" olaylara bakış açıları büyük yelpaze içinde verilmiştir. Kullanılan dil anaşılır ve cümleler de basittir. Bütün Osmanlı sisteminin işleyişi konusunda yazar öğrenciye zengin bilgi veriyor. İlginçtir ki yazar her hangi bir stereotipi de oluşturmaya uğraşmıyor. Buna uygun olarak Kosova meydan muharebesini de mutlak bir yaklaşımla göstermiyor ve "muharebenin sonucu belirsiz kaldı" diyor[224]. Yazar bir yeniliği de getiriyor. Bazı konuların kaynaklarını internet sayfalarında gösteriyor. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişimi ve yükselişi ile ilgili olarak bilgilerin ek kaynağı olabilecek iki internet sayfasını veriyor[225]. Terminolojide yazar heriki ifadeyi kullanmakta, hem Osmanlı hem de Türk, ki bu öğrencilerde kafa karışıklığına yol açabilir. Görsel açıdan ders kitabının çok açık bir şekilde dizayn edildiğini de vurgulamak lazım.

Bir sonraki, 2003 yılı ders kitabı gerçek bir tazelenmeyi temsil ediyor. Lise ders kitaplarındaki birçok kopyalanan metinden sonra burada ilk defa yeniden yazılmış bir metne rastlamaktayız. Bu metin eski çerçeveleri takip etmiyor ve de daha önceki ders kitaplarından da kopyalanmadı. Yazar konuyu uzun uzun muharebe betimleri ile uzatmıyor. Çok basit cümleler ile sebep ve sonuçları gösteriyor. Metin bütün stereotiplerden yoksundur. Fakat ilk bakışta ders kitabında görsel bir aşırılık olduğu

[221] Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Hrvatska i svijet od V. do početka XVIII. stoljeća** (Zagreb: ALFA, 2003), 75.
[222] **age**, 103.
[223] **age**, 149.
[224] Hrvoje Petrić. Gordan Ravančić, **Povijest 2** (Zagreb: Meridijan, 2003), 116.
[225] **age**, 121, www.friesian.com/turkia.htm, www.wsu.edu/~dee/**OTTOMAN**/**OTTOMAN**1.HTM

gözüküyor. Ana metin yanında birkaç sütun daha var: "Enteresan", "Oku" ve "Kaynak" gibi sütunlar. Görsel açıdan pek anlaşılır değil, ancak bazı diğer ders kitaplarından farklı olarak, metinler arasındaki etkileşim burada en yüksek düzeydedir. Örneğin, Osmanlılar ve Macarlar arasında ilk karşılaşma ve çatışmalar konusundaki ana metinden sonra, yan metin devam ediyor. "Enteresan" isimli sütunda yazar, efsane olmuş Ivan Hunyadi'yi tanıtıyor[226]:

> "Hunyadi henüz hayattayken efsane olmuştur. Öldüğü zaman, onun askeri düşmanı II Mehmed'in şöyle dediği söylenir: 'Düşmanım olduysa da, ölmesine üzülüyorum, çünkü böyle bir adamı dünya daha görmemiştir'".

Biraz sonra, Krbavska muharebesinin yenilgisini anlatırken, "Enteresan" sütununde yazar der ki[227]:

> "Krbavska Vadisinde Osmanlı ordusu sayıca üstün değildi, fakat Hırvat ordusundan daha tecrübeli, daha düzenli ve daha techizatlıydı".

Yazar sonuçu şöyle veriyor "Hırvat Krallığının çöküşünden" bahsediliyorsa da Osmanlılar Hırvatlarla olan çatışmalarda kendi toprağını genişletememişlerdir. Burada Hırvat önderinin yanlış taktiğini de yargılıyor. Daha sonra Osmanlı fetihlerinin sonuçlarını anlatırken, yazar yıllardır tekrarlanan bilgileri düzeltiyor[228]:

> "Osmanlı fetihlerinin sonuçlarından biri… büyük göç hareketleri olmuştur. Ancak Türklerin çıkarı sadece fethedilen toprağı değil, aynı zamanda da o topraklarda çalışanları da tutmaktı (niçin?). Bu, diğer tektanrılı dinleri hoşgören İslam kanunları yanında, nispeten hoşgörülü din siyasetinin ana nedeniydi… Tektanrılı dinlerin mensupları (Museviler, Hristiyanlar) İslama geçmeye zorlanmamışlardır… ancak daha yüksek vergileri ödemek zorundaydılar. Gayrimüslim nüfusun büyük çoğunluğu bu ek vergileri haksızlık olarak gördüyse de, hatırlatmak gerekir ki bu ek vergi yükleri askeri görevlerin yerine geçiyordu (sadece Müslümanlar askere gidiyordu)".

Daha sonra yazar, Osmanlı fetihlerinin durmasıyla dini özgürlük durumunun kötüleştiğini anlatıyor. Yine sorularıyla probleme yönelik düşünceyi teşvik ediyor. Böylece, sorduğu sorularıyla öğrencileri bu olayların sebepleri hakkında düşünmeye zorlamaktadır.

Bu analizdeki son des kitabı 2005 yılında çıkmıştır. Yazar, Željko Samaržija, Osmanlı konusunun işlenmesinde birkaç ileri adım atıyor. Başlangıçta, Türkler, Moğollar, Osmanlılar başlığı altında, üç tane kısa üniteyi işlenmekte. Bu şekilde sadece terminoloji açısından değil, verilen bilgilerle de özellikle ikisi sık sık karıştırılan bu üç terimi ayırmakta. Türkler başlığı altında Türkî halkların kökenleri konusunu anlatıyor. Kültürü, yaşadıkları toprakları ve toplum düzeni gibi konuları irdelemektedir. Moğollar

[226] Ivan Dukić, Nikola Štambak, **Hrvatska povijest** (Zagreb: Školska knjiga, 2003), 44.
[227] **age**, 45.
[228] **age**, 71.

başlığından sonra, Türklerin Moğollardan kaçararak Anadolu'ya ulaştıklarını söylemekte. Ondan sonra yazar Osmanlıların oluşumunu anlatıyor. Bu başlıkta yazar devşirmeden bahsediyor, ancak bu hristiyan oğlanların askere alınması anlamındadır. Osmanlı ordusunun önden giden bölükleri olan ve korku salan akıncılardan da bahsediyor. Diğer sözlerle, yazar daha önceden bildiğimiz çerçeveyi takip ediyor. Yine de ne ana metinde ne de yan metinlerde Osmanlı imajını olumsuz olarak tasarlamıyor. Osmanlılarla ilişkilendirebilecek acımasızlık veya şiddet gibi olumsuz bağlantı da yok. Keza oto-imajlar da isimlerin sıralamasından ibarettir. Metin herhangi naratif işlevden yoksundur. Yazar, Osmanlı biriminin sonucu olarak Hırvatistan'da Osmanlılardan kalan kalıntılar hakkında birkaç bilgi veriyor[229]:

> "1681 yılında Osmanlılar Hırvat topraklarının çoğunu sürekli olarak terk etmişler, ancak bazı müzik enstrümanları, adetler, kıyafetler, kelimeler, bitkiler, hayvanlar, öykü ve efsaneler hala bir buçuk yüzyıl süren Osmanlı hükümdarlığını anımsatıyor. Osmanlılar Hırvat topraklarına yasemin, kiraz, karpuz, kavun… elmanın farklı çeşitlerini getirmişlerdir. Osmanlılar sayısız kelimeyi de bıraktı… Amerika'dan gelen, tütün ve mısır ekimi ve de hindi yetiştirmesi Osmanlı yoluyla bize gelmiştir".

6.6. Yeni Ders Kitaplarında Tarihin Resimlerle Anlatımı

2000 yılından bugüne kadar ders kitaplarındaki değişiklikler sadece metinlerde değil, aynı zamanda görsel malzemelerde de oluşmuştur. Yugoslav ders kitaplarının bildiğimiz formunu devam ettiren 1993 ve 1997 ders kitaplarıyla karşılaştığımızda bugünkü ders kitaplarının tamamen yeni görsel kimliği var. Ders kitaplarının boyutları değişiyor ve klasik A4 boyutundan kaçınıyor. Ders kitapları daha büyük ve daha uzun olmaya başlıyorlar. Kullanılan kâğıt daha kaliteli ve bütün sayfalar renklidir. Görsel görünümündeki bu radikal değişiklikler iki farklı şekilde yorumlanabilir. İlk olarak bu yayınevleri arasındaki büyük rekabetin sonucu olabilir. İkincisi, gecikerek de olsa, Hırvatistan'a ulaşan küreselleşmenin bir özelliği sonucu olabilir. Keza küreselleşme dönemine resimlerdeki aşırı üretim de ait. O yüzden söyleyebiliriz ki bugün yaşadığımız dönemde dünya artık anlatılmıyor, onun yerine gösteriliyor.

2000'de meydana gelen ders kitaplarındaki renklilikten önce, lise ve ilkokul ders kitapları arasındaki farkın büyük olmadığını hatırlatmamız lazım. Sadece ilkokul ders kitaplarında görsel malzemelerin sayısı daha fazla idi. 2000 yılından sonra bu farkın yanı sıra, bir tane daha, belki de ciddi bir fark mevcut. Kural gibi, yayıncıların çoğu

[229] Zlatko Samaržija, **Povijest 2** (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 235.

ilkokul ders kitaplarına karikatür veya yeni çizilmiş resimler koymaktadır. Böylece 2002 yılından Budak'ın ders kitabında yeni çizilmiş resimlere rastlıyoruz[230].

Şekil 9: Krbavska Muharebesi I

Neven Budak, **Povijest 6** (Zagreb: Profil, 2002), 101.

Bu resimde 1493 yılındaki Krbavska muharebesinde Osmanlılar ve Hırvat soyluları arasındaki çatışma gösteriliyor. Daha önce sık sık kullanılan bakır işlemesinden farklı olarak burada yaralama görüntüleri yok. Burada kesilmiş kafa ve burunlar veya kılıçla deşme gibi bir şey yok. Çatışmadaki Osmanlıların üstünlüğü gösteriliyor, ama acımasız sahne gözükmüyor. Osmanlılar tamamen stereotipik resmedildi, şalvarla türban giyerler, sakalları da var. Aynı şekilde de Hırvat ordusu zırhlarıyla beraber gösterildi. Kitaptaki Osmanlı bölümünde daha üç çizim var, ancak hiçbiri çatışma veya acımasız bir görüntüyü vermiyor[231]. Diğer görsel malzemeler çağdaşların portreleri, eski şehirlerin çizimleri veya yapıların fotoğraflarını göstermektedir. Dolayısıyla toplamda görsel izlenimin tarafsız olduğu söylenebilir.

[230] Neven Budak, **Povijest 6** (Zagreb: Profil, 2002), 101.
[231] Birisi Hırvat kahraman Nikola Zrinski, ikincisi Voyna Krayina'nın sınırı, üçüncüsü Lika bölgesinde yaşayan Müslümanlarla konuşan Marko Mesić rahibi göstermektedir.

Fakat 2004 yılı Ante Birina ve Tomislav Šarliya adlı yazarların ders kitabının stereotipler açısından görsel olarak tarafsız olduğu söylenemez. Aynı Krbavska muharebesini gösteren karikatürün 2002 yılından olana nazaran, tamamen farklı bir karakteri var[232]. Karikatürde ölü, delik deşik ve bırakılmış Hırvat askerlerin bedenleri gösteriliyor. Arka planda da Osmanlılar, askerlerin geri kalanını köle olarak götürüyor.

Şekil 10: Krbavska Muharebesi II

Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6** (Zagreb: ALFA, 2004), 87.

Diğer karikatürde, 1715 yılındaki Siny şehrinin kuşatmasından sonra Osmanlıların kaçışı resmedildi[233].

Şekil 11: Meryem Ana ve Korkup Kaçan Osmanlılar

Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6** (Zagreb: ALFA, 2004), 134.

[232] Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6** (Zagreb: ALFA, 2004), 87.
[233] **age**, 134.

Yazar da bir efsaneden de bahsediyor, ki ona göre Meryem Ana'nın görünmesi Osmanlıları kaçışa sürüklemiştir. Üçüncü karikatür Osmanlı stereotipine Ortodoksları da karıştırıyor.

Şekil 12: Bosna'da Türk İşgali ve Katolik Kiliselerin Yakılması

Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6** (Zagreb: ALFA, 2004), 144.

Burada Katolik kilisesi yanarken Osmanlılarla Ortodoksların anlaşmasını gösteriliyor. Dördüncü karikatür köprü inşaatını göstermektedir. Resim yanındaki yazıda: "Taş köprü inşaatında Türkler büyük ustalar[234]". Ancak karikatürde Osmanlılar emir veriyor, aslında köprüyü inşa eden insanların Osmanlılardan farklı olarak türbanları yok. Tam da bu insanlar çalışıyor, ağır yük taşıyor ve yine Osmanlılardan farklı olarak gülmüyorlar.

Şekil 13: Taş Köprü İnşaatında Osmanlılar ve Yerli İşçiler

Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6** (Zagreb: ALFA, 2004), 144.

[234] **age**, 144.

İnanıyorum ki bu ders kitabı görsel yoluyla Osmanlı imajını oluşturuyor. Böylece onlar acımasız, insanları köleliğe götüren asker oluyorlar. Aynı zamanda onlar dinsiz ve korkaktır, çünkü Meryem Ana'dan korkmuşlardır. Üstüne Katolik kiliseleri yakıyor, ancak Ortodoksları "seviyorlar". Köprü inşaatı resminde Osmanlıların yaptığı sanılan eserlerin aslında "zavallı" yerli insanların eseri olduğu vurgulanıyor. Yazar veya yayıncının böyle bir stereotipleşme yaratma amacı olduğu mutlak olarak söylenemeyebilir. Nitekim karikatürlerin çoğu mizaha yakındır. O yüzden amaç belki tarihin komik tarafını göstermektir.

Bu ders kitabında diğer görsel malzemeler daha önceden bildiğimiz portre, şehir ve çatışma çizimleridir. Benzer görsel malzemeler bütün lise ders kitaplarında bulunabilir. Ancak, söylediğimiz gibi, o ders kitaplarında karikatür bulunamaz. Ayrıca bütün ders kitaplarında yazarların Hırvat ve Osmanlı taraflarını gösteren görsel malzemede sayısal bir denge sağlamaya çalıştıklarını vurgulamak gerekir.

7. SONUÇ

Dört uzun zaman dönemi içerisinde ders kitaplarının analizi bir sistemleştirme gerektirir. İnanıyorum ki bunu, ders kitabı araştırmacısı Ann Doyle'ın araştırmasını örnek alarak gerçekleştirmek mümkün olacaktı. Doyle etno-merkezçilik bağlamında İngiliz ders kitaplarındaki 1845–49 İrlanda açlığının anlatımını analiz etmiştir[235]. Analizine 1920'lerden bugüne kadar çıkan yaklaşık 40 kitabı dahil etmiştir. Demek o da benim araştırmam gibi uzun bir zaman dönemini kapsamakta. Ann Doyle birkaç kriter koydu (konunun kapsamı, etno-merkezçiliğin dolaysız ifadesi, genelleşme ve basitleştirme, resmin olup olmaması) ve onları bir tablo içine yerleştirdi. Derecelerle belli kriterlerin yoğunluğu veya varlığını değerlendirdi. Bu şekilde belli ders kitaplarındaki etno-merkezciliğin varlığının göstergesine ulaştı. Yine böyle bir tanıtım, ders kitapları analizinin karışıklığı için fazlaca basit gibi görünmüştür. Keza hiçbir örnekte ne analiz edilen ders kitaplarının tarihi zemininden ne de analiz edilen bilgilerin etkileşiminden bahsedilmiştir. Bu, bizim çalışmamızda Osmanlı imajı tanımından oto-stereotiplerin veya görsel malzemelerin çıkarılması veya söz konusu olan ders kitaplarının oluşumunun altyapısını oluşturan tarihsel-siyasi olayları ihmal etmek gibi bir şeydir. Ben onu yapmayacağım ve bu yüzden mümkün olan tek sistemleştirmenin aslında ulaşılan sonuçların anlatılması olduğuna inanıyorum.

4.1. Ders Kitaplarındaki Osmanlı Stereotipi

Ders kitapları üzerinde tarihi dönüşümlerin etkisi varolan bir şeydir. Bu dönüşümlerin sonucu, Osmanlı imajını oluşturan mekanizmaların kullanımındaki değişim olmuştur. Bu dönüşümlerin takip edilebildiği örnekler vardır ve bu örnekler yardımıyla analizin bütününü değerlendirmek mümkündür. Analizin bütününden fark edebildiğimiz şey, Osmanlıların, tarihi aktör olarak, sadece bir araç olduklarıdır.

a) İkinci Planda Osmanlılar

[235] Ann Doyle, "Ethnocentrism and History Textbooks: representation of the Irish Famine 1845–49 in history textbooks in English secondary schools", **Intercultural Education**, c. 13, s. 3 (2002): 315-329.

Ders kitaplarındaki savaş sonrası dönemlerin, hem İkinci Dünya Savaşı hem de 90'lardaki savaşın, benzer özellikleri vardır. Analiz edilen tematik birimler sadece Osmanlılarla ilgili olanlardı. Yine de Osmanlıların resmi bu dönemde arka planda kalıyor. Burada ilk planda taze savaş "düşmanları" veya sistemin "düşmanlarıdır". Böylece 50'li yıllarda birincil olumsuz stereotip "Almanlara" ve kötü "feodal" sipahilere aittir. 90'larda da birincil olumsuz stereotip "Ortodoks Ulahlara" ait oluyor.[236] Oysa Osmanlılar "sadece suçlular"dır. Onlar yüzünden "Almanların" "bize" yardım göndermeye fırsatı olmadı. Aynı şekilde Ortodoks Ulahların Hırvatistan'daki "varlığı" Osmanlıların hatasıdır. 50'li yıllarda üst tabaka temsilcileri, sipahiler, "kapitalistlerin" adaletsizliğinin ifadesi oldukları için suçluldurlar. 90'larda da eskiden Hıristiyan-Hırvat olan Bosna'ya İslamı getirdikleri için suçlulardır. Osmanlıların olumsuz stereotipleşmesi var ama bu sistematik biçimde oluşturulmuyor.

b) Bilgi Denizinde Osmanlılar

Son Yugoslav ve 90'ların sonundan Hırvat ders kitapları arasında benzerlik var. Her ikisinde de bilgi bolluğu mevcuttur. Yugoslav olanlar bütün Yugoslav cumhuriyetlerinin tarihlerini işlemekte. Hırvat olanlardan bu bölümler atılmışsa da Kilise tarihi ve "unutulmuş" halk kahramanları ile büyük bir bölümü dolduruyorlar. Her iki durumda Osmanlı imajı vede oto-stereotipler tamamen bilgi denizinde (çokluğunda) kayboluyorlar. Böyle bir metin çerçevesi içinde olumsuz stereotipleşme zaten mümkün değildi.

c) Tarihi Aktörler Olarak Osmanlılar

2000 yılından sonraki dördüncü dönemi daha önceki dönemlerle karşılaştırmak zordur. Bu dönemde ders kitaplarının yazılmasına yaklaşım tamamen farklıdır. Birkaç metin çeşidi arasındaki etkileşim Osmanlı imajına dinamizm getiriyor. Nitekim yazarların ana metinlerden stereotipleri oluşturduklarını söylemeyiz. Çünkü o metin tamamen stereotiplerden yoksundur. Ama orijinal kaynakların veya görsel malzemelerin seçimi olası olumsuz Osmanlı imajının oluşumuna etkilidir. Ama aynı zamanda, yeni

[236] Burada "silent" veya sessiz stereotip hakkında bahsedilmektedir. Demek ki, daha önce anlatılan siyasi durum yüzünden, Sırpların doğrudan stereotipleşmesi bulunmamaktadır. Ancak Ortodoksların ötekileşmesi ile Sırpların sessiz stereotipleşmesi de uygunlamaktadır. "Sessiz" ve "sesli stereotip" tanımı için bkz. Gordana Đerić, "O nemin i glasnim stereotipima, konstruisanje "etničkog karaktera" u usmenoj književnosti", **Filozofija i društvo,** (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005), c. XXVI, s.1: 105-120.

metinlerin kullanılması, "ötekilerin" perspektifinden tarihin gösterilmesi ve mecazi anlatımın olmaması ideal ders kitaplarında doğru birer adımdır.

Osmanlı resmi oluşmasındaki mekanizmalar tek biri ile sınırlıdır. Kuzey-güney, yani bu durumda batı-doğu mekanizmasının varolmasından bahsedemeyiz, çünkü o dönemde Osmanlılar gelişmemiş toplum tanımına girmezlerdi herhalde. Bu mekanizmaya bağlı olarak, birbirini zıt karakterize edecek Hırvat ve Osmanlıların o kadar detaylı stereotipleşmesine rastlamamaktayız. Aynı şekilde merkez-çevre mekanizmasından da bahsedemeyiz çünkü Hırvatistan kendisi bir çarlığın çevre çemberi içindeydi. Nitekim sadece güçlü-zayıf mekanızmamız kalıyor. Osmanlılar genelde güç olarak gösterilirken, oto-stereotip her zaman zayıf halk şeklindedir. Bu mekanizma çerçevesinde daha sonraki tarih döneminde rol değişikliği meydana geliyor. O zaman, Osmanlıların zayıflaması görünürde olduğunda, Hırvatlar güçlü olmaya başlıyorlar. Ancak bu rol değişimine rağmen Osmanlıların olumsuz stereotipinin önemli ölçüde azaldığı söylenemez.

Mekanizmaların yanı sıra, Osmanlı stereotipin karakterinden de bahsetmek lazım. Karakterin iki-kutuplu (bipolar) olduğunu söyleyebiliriz. Ders kitaplarının çoğunda (stereotiplerin silindiği 2000 sonrası olanlar dışında) onun hem olumlu hem de olumsuz tarafı var. Olumsuz ağır basmakta, çünkü Hırvatistan tarihinde Osmanlıların yıkıcı rolü vardı. Yine olumlu taraf mevcuttur: Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun düzeni, dini hoşgörü ve adalet sisteminden bahsedildiği zaman.

Osmanlı stereotipin yaratılmasına bağlı olarak, onun sistematik şekilde azaltılması fark edilebilir. Böylece bugün okullarda kullanılan ders kitaplarında nispeten tarafsız bir Osmanlı imajı mevcuttur. Onlar "acımasız" değil, Hırvatistan'ın siyası sorunları için "suçlu" değiller ve "köyleri yakmıyorlar", "çocukları da kaçırmıyorlar". Bütün diğer tarihi aktörler gibi, onlar da kendi kültürü ve adetleri ile tarihi aktörler oluyorlar. Bugünkü ders kitaplarında Osmanlı stereotiplerinin azalması ve yok olması gibi bir değişiminin nedenleri birkaç alanda aranabilir:

- Toplumun demokratikleşmesi
- 2000 yılı seçimleri, eğitim sistemindeki politika değişikliği ve dolayısıyla ders kitaplarının uzmanlardan oluşan kurul tarafından onaylaması
- Ders kitaplarını yayınlama süreci (yayıncılar yazarları seçiyor)
- AB'ye katılma süreci

— Pedagoji ve tarih bilimlerinin ilerlemesi
— Kamuoyunun güçlenmesi
— Ders kitabı araştırmalarının gelişimi

4.2. Stereotipleri Kim Kontrol Ediyor?

Ders kitaplarının devlet ve sistemlerin "hizmetçileri" olduklarına dair genel bir düşünce vardır. Bu analizlerde de bu iddayı destekleyebilecek birkaç örnek görebiliriz. Yugoslav ders kitaplarındaki ideolojik terminolojiden, başkan Tuđman'ın politikasına uygun olan Bosna'ya karşı milliyetçi aşırı isteklere kadar. Ancak ders kitaplarının devlet hizmetinde oldukları iddaları bazı analizler tarafından sarsılmıştır. Söz konusu analizler aynı döneme ama farklı yazarlara aittir. Bunlar Salzer ve Žeželj 60'lı yıllarda, Makek ve Sabalić 90'larda ve Budak ve Birin/Šarlija 2000 yıllarında. Bu yazarlar, aynı müfredat programının kullanılmasına ve iktidardaki aynı politik yapıya veya aynı devlet ideolojisine rağmen, stereotipleşme açısından farklı des kitapları yazmışlardır. Herhalde onlar belli bir müfredat programının çerçevesini takip etmişlerdir. Fakat metindeki farklı düzenlerin, görsel malzemelerin veya bahsettiğimiz stereotip mekanizmalarının kullanımıyla gösterdiler ki ders kitabında stereotipleri oluşturan ve ya yıkan kesinlikle kitabın yazarıdır. Ama eğer onlar da, ders kitapları gibi, devletin "hizmetçiler"iseler bu nasıl mümkün olabilir. Bu fenomenin anlaşılması için des kitaplarının yazıldığı tarihi-siyasi zeminin tanınması kilit önemindedir.

İnaniyorum ki bahsettiğmiz örnekler şu temellere dayanmaktadır: Eğitim sistemi üzerindeki devlet otoritesinin zayıfladığı zaman, ders kitabı yazarının radikal müdahaleleri mümkün oluyor. 60'larda Yugoslavya'nın eğitim sisteminde bir kaos olduğunu biliyoruz. Aynı dönemde "komünist" Yugoslavya kapılarını dışarıya açıp Batılı uzmanları yardıma çağırmıştır. 1996 yılında Sabalić stereotiplerden tamamen yoksun bir ders kitabı yazmıştır. Yine biliyoruz ki, bu, özellikle insan hakları alanında Tuđam rejimine uluslar arası baskıların olduğu bir dönemdi. Böylece bu ders kitabında, stereotipler dışında, tarih açısında herhangi "hassas veya soru işareti altında olan" bilginin olmadığını unutmamamız gerekiyor. Ders kitabında her tarihi gerçek relatif (nisbi) bir olgu olmuştur. Sadece böyle bir kitap hem devlet hem de uluslar arası topluluk için kabul edilebilir oldu. 2002 tarihli, Budak'ın ders kitabı siyasi ve toplumsal reformlar ışığında yazılmıştır. Sanırım bu ders kitabında iyi bir ders kitabı için kilit

önemi bulunan birkaç faktör birleşmiştir. Demek ki kitaplardaki iyileşme sadece bu sektöre devlet baskısının azalmasına değil, aynı zamanda tarih bilimi, pedagoji ve yazarların mesleki alanda gelişimine bağlıydı[237]. İnaniyorum ki eğer Hırvatistan politik eğilimini toplumun tamamının demokratikleşmesine doğru devam ettirirse, böyle bir ders kitabı istisna değil, kural olacaktır.

4.3. Stereotiplerin Neticesi

Stereotiplerin etki veya neticelerinin belirlemesi bu konu ve analizlerin doğal bir uzantısı olurdu. Küçük bir örnek üzerinde inceleme yapmak mümkündür. Ancak inceleme aynı çerçeveler içinde olacaksa, o zaman daha kapsamlı olmalıdır. Hem de bu konuda olan her ciddi projenin belli maliyeti de vardır. Yine de, Hırvatistan'da eğitim görmüş bazı arkadaş, akraba ve iş arkadaşıma şu soruyu sormama engel olmadı: Osmanlı kelimesini duyduğunuzda aklınıza gelen ilk şey nedir? Cevap her zaman aynı oldu, ya "kan vergisi" ya da "kan vergisi" ve "kazığa oturtulma". Bu 80'ler ve erken 90'larda eğitim görmüş neslin cevabıydı. Hepsi de ilkokulda Osmanlılar hakkında bilgiyi Makek'in ders kitabından öğreniyorlarmış. Ancak bu bilgi bugünkü durumunun göstergesi olmayabilir, ayrıca bu ciddi bir araştırmadan çıkan gerçek bir bilgi de değildir. Bu yanıt ancak konusunda bilimsel araştırma için bir tetikleyici unsur olabilir. Fakat böyle bir stereotip çoğunlukta mevcut ise o zaman başka bir soru akla geliyor. Bu çalışmada bir tür uyarı yapılan şey yanlış terminolojideki kimliğin değişmesidir. Diğer deyişle, bir bireyde Osmanlı ve Türk terimlerinin aynı kimliğin taşıyıcısı olmaları durumda nasıl bir sonucun oluşacağını kendimize sormamız gerekir.

Bu soruya yanıt, çalışmamızın girişinde sorulan soruya da yanıt olurdu. Başka bir deyişle, ders kitaplarının düzeltilmesiyle toplumdaki stereotipleri değiştirmek mümkün müdür? Oysa yeni ders kitaplarının etkisi konusunda araştırmanın yapılabileceği neslin bugün var olduğu söylenebilir. Aynı zamanda eski ders kitaplarının etkisinin araştırılabileceği nesil de mevcuttur. Ancak söylediğimiz gibi, bu tamamen yeni ve kapsamlı bir proje konusu olabilir.

[237] Yazar, Zagreb Üniveristesinin Edebiyat Fakültesi Tarih bölümün en tanınmış profesörlerinden birisidir.

KAYNAKÇA

Adanir, Fikret "The formation of a „muslim" nation". **The Ottomans and The Balkans: a discussion of historiography.** ed. Fikret Adanir , Suraiya Faroqhi. Koln: Brill, 2002: 279-282.

Agičić, Damir. "Bosna je …naša! Mitovi i steretipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te priradnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti". **Historijski mitovi na Balkanu**. ed. Husnija Kamberović. Sarajevo: Institut za istoriju, 2003: 139-160.

Bach, Uwe. **Bildungspolitik in Jugoslawien 1945 – 1974.** Berlin: Osteuropa – Institut an der frein Unversität Berlin, 1977.

Bergmann, Klau. "…so ist das Bild immer notwendig ein bechränktes- historisches Denken durch Bilder". **Die visuelle Dimension des Historischen**. ed. Gerhard Schneider. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 2002: 9-21.

Blažević, Zrinka. "Osmanistički diskurs kao polje de/stabilizacije kulturalnih inskripcija Drugoga". **Kolo**. s. 2 (2006): 35-52.

Brown, L.Carl. "The Setting: An Introduction". **Imperial Legacy**. ed. L.Carl Brown. New York: Columbia University Press, 1996: 1–12.

Burçoğlu, Nedret Kuran. "A Glimpse at Various Stage of the Evolution of the Image of the Turks in Europe: 15th to 21th Centuries ". **Historical Image of the Turk in Europe: 15th Century to the Present**. ed. Mustafa Soykut (İstanbul: The Isis Pres, 2003): 21-37.

Čačić-Kumpes, Jadranka. "Kultura, etičnost i obrazovanje: naznake o interakciji i perspektivi". **Kultura, Etičnost, identitet**. ed. Jadranka Čačić- Kumpes. Zagreb, Jesenski i Turk, 1999: 139-152.

Chew III, William L. "What's in a National Stereotype? An Introduction to Imagology at the Threshold of the 21st Century". **Language and Intercultural Communication**. c. 6, s. 3-4 (2006): 179.

Đerić, Gordana. "O nemin i glasnim stereotipima, konstruisanje "etničkog karaktera" u usmenoj književnosti". **Filozofija i društvo,** Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, c.XXVI, s.1: 105-120.

Development of education, national report of Croatia, 1996, (The Ministry of Education and Sports ve UNESCO)

Doyle, Ann. "Ethnocentrism and History Textbooks:representation of the Irish Famine 1845–49 in history textbooks in English secondary schools". **Intercultural Education**. c. 13, s. 3 (2002): 315-329

Đukanović, Ratko. **Obrazovanje kao politika i praksa.** Nikšić: NIO, 1987.

Dukić, Davor. **Sultanova djeca-predodžba Turaka u hrvatskoj ranoj književnosti.** Zadar: Thema, 2004.

Džaja, Srečko M. **Politička realnost jugoslavenstva**. çev. Ladislav Z. Fišić. Sarajevo/Zagreb: Svijetlo riječi, 2004.

Franković, Dragutin. **Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj.** Zagreb: Školski zbor, 1958.

Geertz, Clifford. **Description: Toward and Interpretive Theory of Culture, The Interpretation of Culture.** New York: Basic Books, 1973.

Georg Eckert Institut, History, http://www.gei.de/index.php?id=14&L=1 [10.01.2007]

Goldstein, Ivo. "Granica na Drini – razvoj i značenje mitologema". **Historijski mitovi na Balkanu**. ed. Husnija Kamberović. Sarajevo: Institut za istoriju, 2003.

History and social studies: Methodologies of textbook analysis: report of the education research workshop held in Braunschweig, Council of Europe, 11-14 Eylül 1990. ed. Hilary Bourdillon, Amsterdam: Swets & Zeitlinger.

Höpken, Wofgang. "Why Textbook Research?". **Sharing the Burden of the Past.** ed. Andrew Horvat and Gebhard Hielscher. Tokyo, The Asia Foundation ve Friedrich-Ebert-Stiftung, 2003: 2-10.

Ivančević, Radovan. **Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva.** Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Jacobmeyer, Wolfgang. "International textbook research". **International textbook research, seminer raporu**. 3 Mart 1990, (Goteborg, 1990): 5–18.

Janjetović, Zoran D. "Srbi, Hrvati i Vlasi", Centar za politološka istraživanja. **Dijalog povjesničara,** www.cpi.hr/download/links/hr/7276.pdf [10.12.2006]

Jelavich**,** Charles **South Slav nationalisms – textbooks and Yugoslav Union.** Ohio: Ohio State University Press, 1990.

Johnsen, Egil Borre. "Fiction and Faction in Textbooks". **Text and Quality**. ed. Peder Skyum-Nielsen. Copenhagen: Scandinavian University Press, 1995: 46-56.

Jurić-Šimunić, Ana. “Zemlji poput naše dovoljan je jedan izdavač udžbenika, koji će imati visoko stručan tim”. **Vjesnik**. http://www.vjesnik.hr/html/2002/11/19/Clanak.asp?r=sta&c=2 [19. Kasım 2002]

Kalpaklı, Mehmet “Turk and Otoman: A Brief Intruduction to their Images in the Otoman Empire”. **Historical Image of The Turk in Europe: 15th Century to The Present**. ed. Mustafa Soykut. İstanbul, The Isis Press, 2003: 13 – 21.

Keyman, Fuat “Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında “Öteki” Sorunu”. **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**. ed. Keyman/Mutman/Yeğenoğlu. İstanbul: İletişim Yayınlar, 1996: 71-107.

Kofos, Evangelos. “The pendulum of “loading” and “disarming” history: The South-Eastern European test case”. **Disarming history, International Conference on Combating Stereotypes and Prejudice in History Textbooks of South-East Europe**. **23-25 September 1999.** Stockholm: UNESCO, 1999: 22-29.

Koren, Snježana. “Učenje povijesti”. **Jutarnji list**. 21. Temmuz 2007.

Küçükerman, Önder. **Turkish house (in search of spatial identity)**. çev.Tamer Gelensü, Adair Mill. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1996.

Leclerq, Jean Michel. “The lessons of thirty years of European Co-operation for Intercultural education”. **Forum: The new intercultural challenge to education: religious diversity and dialogue in Europe.** Strasbourg: Steering Committee for Education**,** 2002.

Leerssen, Joep. “Images - information, history and method of imagology”, http://cf.hum.uva.nl/images/info/historymethod.html [26.01.2007]

____. “The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey”. **Poetics Today**. c.21, s.2 (Yaz, 2000): 267.

Lehtonen**,** Mikko. **Cultural Analysis of Text.** London: Sage Publication, 2000.

Lilerk, Mirela. “Konačno red na tržištu udžbenika”. **Vjesnik**. 3.Ekim 2005.

____. “ Nakladnici potkupljivali nastavnike pri izboru školskih knjiga”. **Vjesnik**. 18 Austos 2001.

Logvinov, Michail I. “Studia imagologica: zwei methodologische Ansätze zur komparatistischen Imagologie”. **Germanistisches Jahrbuch GUS „Das Wort”.** (2003): 204. http://www.daad.ru/wort/wort2003/Logvinov.Druck.pdf [30.01.2007].

Lovrić, Jelena. “Tko je čača Herceg-Bosne”. **Novi list**. 22. Nisan 2003, http://www.hsp1861.hr/vijesti4/030422jl.htm [7.11.07].

Maclean, Gerald. "Ottomanism Before Orientalism? Beshop King Praise Henry Blount, Passenger in the Levant". **Travel Knowledge: Euro "Discoveries" in the Early Modern Period**. ed. Ivo Kamps, Jyotsna G. Singh. New York: Palgrave, 2001: 85-97.

Makek, Ivo. **Metodska uputstva za povijesnu nastavu.** Zagreb: 1946.

Megan, Carol. "Textbook Analysis and Cultural Comparison". **Inter and Intracultural Diffrences in European History Textbooks.** ed. Carol Morgan. 2005, Bern, Peter Lang AG: 11-43.

Millas, Herkül. **Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Mirdita, Zef. "Vlasi u jugoslavenskoj historigrafiji". **Časopis za suvremenu povijest**. c. 34, s.1 (2001): 201:218.

Mullard, Chris. "Multiracial Education in Britain: From Assimilation to Cultural Pluralisam". **Race and Gender: Equal Opportunities Policies in Education**. ed. u Madeleine Arnot. Oxfort: Pergamon Press, 1988: 39–52.

Nazor, Ante. "Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji, neprijatelj: opisi Osmanlija u protuturskim govorima i pjesmama". **Acta Histriae**. s.15 (2007): 205, http://www.zrs-kp.si/EN/Zaloznistvo/acta/Acta15_2007_1/nazor.pdf.

Ogrizović, Mihajilo. **Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije.** Zagreb: Školske novine, 1989.

Osnova za ustroj školstva Republike Hrvatske, ed. Vladimir Strugar, (Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta, 2000).

Ožegović, Nina. "Rat za udžbenike vrijedne 400 milijuna kuna". **Nacional.** 26. Şubat 2007, http://www.nacional.hr/articles/view/31923/.

Pavić, Snježana, Nikola Jelić. "Tuđman: Hrvatska će biti veća nego pod bilo kojim hrvatskim kraljem". **Jutarnji list.** 03. Kasım 2007.

Pingel, Falk. **Ders kitaplarını araştırma ve düzeltme rehberi UNESCO.** İstanbul: UNESCO, 2004.

Pletsch, Alfred. "A Geography of Wrong Perception, Images and Stereotypes in Textbooks and Atlases". **Geographies of Germany and Canada**, ed. Alfred Hecht, Alfred Pletsch. Hannover, Georg Eckert Institut, 1997: 91-100.

Popper, Karl. **Nedovršena potraga.** Zagreb: Algoritam, 2004.

Radelić, Zdenko. **Hrvatska u Jugoslaviji 1945 – 1991 od zajedništva do razlaza.** Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 2006.

Redžić, Enver. “Bosna i Hercegovina u posljednjoj deceniji XX. stoljeća”. **Zbornik ANUBiH sa naučnog skupa: Historiografija u BiH 1990-2000**. ed. Enver Redžić. Sarajevo: ANUBiH, 2003: 7-13.

Rohlfes, Joachim. “Politik in Geschichtsbüchern”. **Politik im Schulbuch**. ed. Franc Pöggeler. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1985: 235 - 243.

Rusinov, Dennis “The Ottoman Legacy in Yugoslavia’s Disintegration and civil war”. **Imperial Legacy- The Ottoman Imprint on the Balkans and The Middle East**. ed. L.Carl Brown. New York: Columbia University Press, 1996: 78-99.

Sauer, Michael. **Bilder im Geschichtsunterricht.** Seelze: Kallmeyer'sche Verlagsbuchhandlung, 2000.

Schissler, Hanna “Perceptions of Other and the Discovery of the Self”. **Perception of history : international textbook research on Britain, Germany and the United States**. ed. Volker Berghahn, Hana Schissler. Oxford: Berg Publishers Limited, 1987: 26-38.

Schuster, Martin, Bernard P. Woschek, **Nonverbale Kommunikation durch Bilder.** Stuttgart: VAP, 1989.

Slater, John. “Methodologies of textbook analysis”, **International yearbook of history education**, ed. Alaric Dickinson, Peter Gordon, Peter Lee, John Slater (London: University of London): 180.

Smajić, Ramiza “Neki terminološki problemi u izučavanju osmanskog perioda historije Bosne i Hercegovine”. **Zbornik ANUBiH sa naučnog skupa: Historiografija u BiH 1990-2000**. ed. Enver Redžić. Sarajevo: ANUBiH, 2003: 59-67.

Soenen, Johan. “Imagology and translation”. **Multiculturalism: Identity and Otherness**. ed. Nedret Kuran Burçoğlu. İstanbul: Boğaziçi University Press, 1997: 125-138.

Vlada Republike Hrvatske, Ured za strategiju razvitka**. Strategija razvitka Republike Hrvatske, Hrvatska u 21. stoljeću. Odgoj i obrazivanje.** Zagreb, 2001.

Mütter, Bernd, Uwe Uffelmann. **Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, “Emotionen und historisches Lernen.** Frankfurt/Main: Georg-Eckert Instıtuts, 1992.

Syndram, Karl Ulrich. “The Aesthetics of Alterity“. **Yearbook of Europiean Studies**. s.4 (1991):183.

OECD**. Tematski pregled nacionalne politike obrazovanja Hrvatske**. Komisija za obrazovanje, 2001.

Velikonja, Mitja. "*In Hoc Signo Vinces*: Religious Symbolism in the Balkan Wars 1991–1995". **International Journal of Politics, Culture and Society**. c. 17, s.1 (2003): 25-40.

Weinbrenner, Peter. " Methodologies of Textbook Analysis used to date". **History and social studies: Methodologies of textbook analysis: report of the education research workshop held in Brunschweig, Council of Europe, 11-14 Eylül 1990**. ed. Hilary Bourdillon. Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1992: 21-35.

Ders kitapları

1. Babić, Vladimir. **Povijest srednjeg vijeka za V. razred gimnazije.** Zagreb: Školska knjiga, 1953.
2. Birin, Ante, Tomislav Šarlija. **Povijest 6.** Zagreb: ALFA, 2004.
3. Birin, Ante, Tomislav Šarlija, **Povijest 6: udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole.** Zagreb: ALFA, 2006.
4. Budak, Neven. **Povijest 6.** Zagreb: Profil, 2002.
5. Dukić, Ivan, Nikola Štambak. **Hrvatska povijest.** Zagreb: Školska knjiga, 2003.
6. Galkin, Zubok, Notović, Hvostov. **Povijest novog vijeka 1870-1918.** Zagreb, 1946.
7. Gross, Mirjana. **Opća povijest 1640-1851.** Zagreb: 1955.
8. Kasminski, E.A. **Povijest srednjeg vijeka.** Zagreb, 1947.
9. Makek, Ivo, Blagota Drašković, Olga Salzer. **Narodi u prostoru i vremenu 2.** Zagreb: Školska knjiga, 1983.
10. Makek, Ivo, Blagota Drašković. **Povijest 1.** Zagreb: Školska knjiga, 1977.
11. Makek, Ivo, Ivan Kampuš. **Čovjek u svom vremenu, povijesna čitanka za VI. razred osnovne škole.** Zagreb: Školska knjiga, 1986.
12. Makek, Ivo. **Povijest za VI. razred osnovne škole.** Zagreb: Školska knjiga, 1992.
13. Makek, Ivo. **Put u prošlost, povijesna čitanka za treći razred narodne škole.** Zagreb, 1952.
14. Matković, Hrvoje, Blagota Drašković, Nikša Stančić. **Povijest 2.** Zagreb: Školska knjiga, 1990.
15. Mirošević, Franko, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović. **Povijest za drugi razred gimnazije.** Zagreb: Škoska knjiga, 1997.
16. Mirošević, Franko, Franjo Šanjek. **Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća.** Zagreb: Školska knjiga, 1994.
17. Petrić, Hrvoje. Gordan Ravančić. **Povijest 2.** Zagreb: Meridijan, 2003.
18. Sabalić**,** Frane. **Povijest.** Zagreb: ALFA, 1996.
19. Salzer, Olga, Mah Kareman. **Povijest za VI. razred narodne osmogodišnje škole i II razred gimnazije.** Zagreb: 1954.
20. Salzer, Olga. **Na vrelima prošlosti – historijska čitanka za VII razred osnovne škole.** Zagreb: Školska knjiga, 1962.
21. Salzer, Olga. **Prošlost i sadašnjost 2, udžbenih historije za VII razred osnovne škole.** Zagreb: Školska knjiga, 1964.
22. Samaržija, Zlatko. **Povijest 2.** Zagreb: Školska knjiga, 2005.

23. Žeželj, Mirko. **Historija za 2. razred gimnazije.** Zagreb: Školska knjiga, 1964.
24. Žeželj, Mirko. **Povijesna čitanka za II razred srednje škole.** Zagreb, Školska knjiga, 1972.
25. Žeželj, Mirko. **Povijest naroda Jugoslavije od XVI do XVIII st**. Zagreb: Školska knjiga, 1960.
26. Makek Ivo, Josip Adamček. **Čovjek u svom vremenu 2.** Zagreb: Školska knjiga, 1988.
27. Birin Ante, Tomislav Šarlja. **Hrvatska i svijet od V. do početka XVIII. stoljeća.** Zagreb: ALFA, 2003.

EKLER

Ek 1. Olga Salzer**, Prošlost i sadašnjost 2, udžbenik historije za VII. razred osnovne škole,** 1964

Urednik i pedagoški suradnik
ŠARLOTA ĐURANOVIĆ

Recenzenti
IVAN KAMPUŠ
HRVOJE MATKOVIĆ
ZORA VUJAKLIJA
Opremio
ŽIVKO HARAMIJA
Karte izradio
LADISLAV DOLANSKI
Višebojnu kartu svijeta izradio
BRANKO BABIĆ

Odobrio Savjet za prosvjetu NRH
rješenjem br. 07-1721/1 od 11. IV 1961.

Slika na naslovnoj strani: Slavenska barikada u Beču 1848 (suvremena litografija)

BAKROROTACIJA ŠTAMPARSKOG ZAVODA »OGNJEN PRICA«, ZAGREB (monofoto slog)

Yu
H-2 (4,64) 2

OLGA SALZER

PROŠLOST i SADAŠNJOST

2

UDŽBENIK HISTORIJE ZA
VII RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

IV, NEIZMIJENJENO IZDANJE

(U BOLJOJ TEHNIČKOJ OPREMI)

Uz ovaj udžbenik koristite se
i Historijskom čitankom

Georg-Eckert-Institut
für Internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek
36722

ŠKOLSKA KNJIGA
ZAGREB 1964

PRVI USPJESI U BORBI PROTIV TURAKA

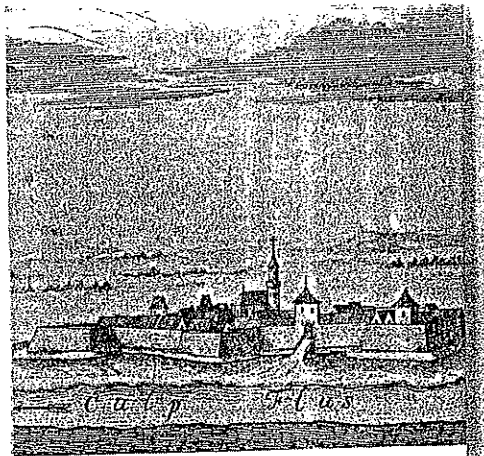
ZADATAK — Pogledajte kartu na str. 28. i odgovorite: Koje su se naše zemlje nalazile u cijelosti pod turskom vlašću? Koje djelomično?

Ponovite! Kada su te naše zemlje pale pod tursku vlast?

»Godina propasti« — 1593.

Sisak je bio nekada snažno utvrđenje, koje je sprečavalo turske prodore prema Zagrebu i dalje prema Sloveniji. Zato je bosanski paša, Hasan-paša, ratnik željan pljačke i ratne slave, pokušao u dva navrata zauzeti Sisak. Oba se puta morao povući neobavljena posla. A kad je treći put 1593. god. poveo veliku vojsku na Sisak, doživio je težak poraz. Sam je Hasan zaglavio, a s njime i neki turski odličnici. **Poraz Turaka pod Siskom bio je prvi veliki poraz turske vojske.**

U turskoj je državi poraz izazvao veliko zaprepaštenje. Zato su turski kroničari nazvali 1593. godinu »godinom propasti«. Pobjeda kod Siska odjeknula je i cijelom Evropom.

PETRINJA. Petrinju je dao podići Hasan-paša u vrijeme svojih neprestanih pokušaja da zauzme Sisak. Utvrda Petrinja bila je podignuta u neobično kratko vrijeme. 12. IV 1592. gradnju je započelo 40 000 radnika, a već 2. V utvrda je bila izgrađena. Mirom od 1606. god. Petrinja je pripala Hrvatskoj. Hrvatska se tada proširila i na Moslavinu i Čazmu.

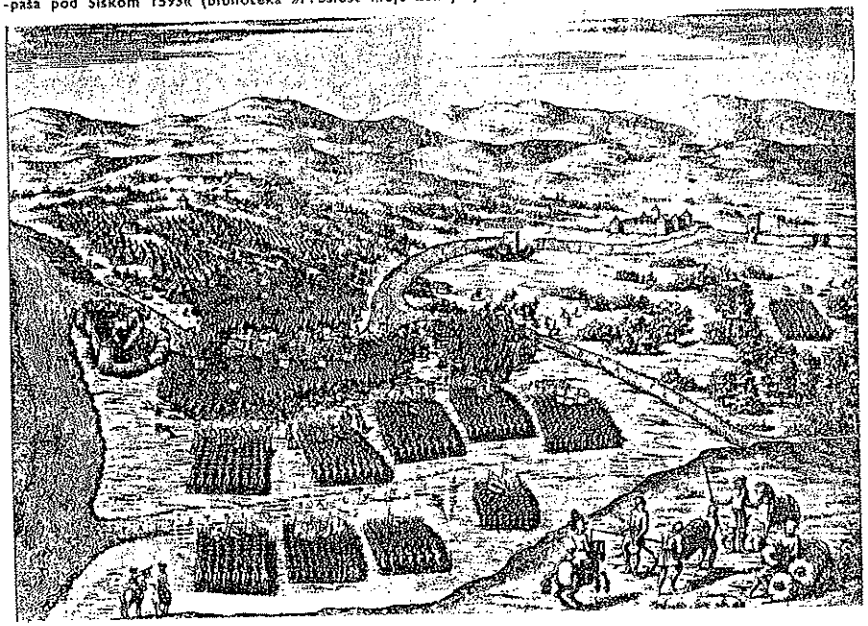

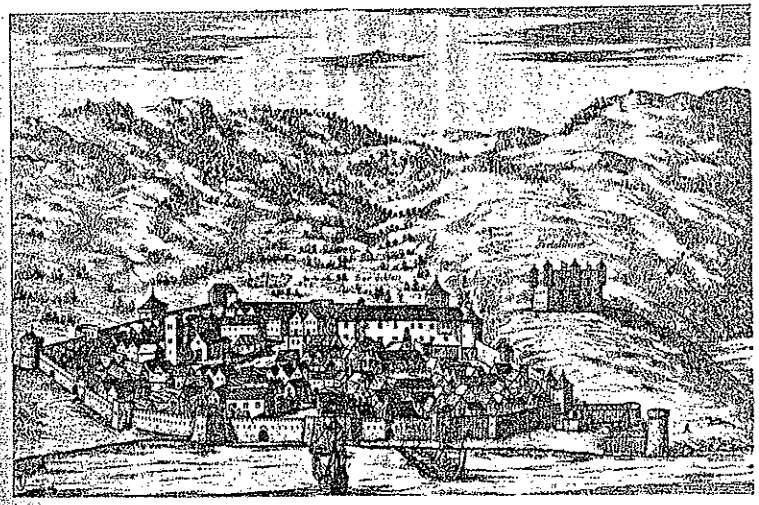
USKOK. — Uskoci su bili naši ljudi koji su iz zemalja pod turskom vlašću prebjegli ili, kako se tada govorilo, »uskočili« na hrvatsko područje. Odavle su u malim četama upadali u pogranične krajeve Turske, pljačkali turske karavane i upuštali se u borbu s turskim četama.

KLIS U XVI STOLJEĆU. Utvrda Klis imala je izvrstan položaj. Na strmoj stijeni koja se ispriječila na putu što vodi iz unutrašnjosti na morsku obalu prema Splitu kliška je utvrda predstavljala važnu tačku. Uskoci su dva mjeseca junački odolijevali turskim pokušajima da ponovo zauzmu Klis. Ali ipak su ga morali napustiti, jer su Turke pomagali Mlečani, koji su se bojali uskoka.

BITKA KOD SISKA. Sisak je bio jaka utvrda na imanju zagrebačkog Kaptola. • Pogledajte gdje se smjestio! Zašto su ga baš na tom mjestu gradili? (Obratite pažnju na tursku utvrdu Petrinju u pozadini.) • Potražite u Historijskoj čitanci opis bitke pod naslovom »Prvi uspjesi u borbi protiv Turaka« Pročitajte knjižicu »Hasan-paša pod Siskom 1593« (biblioteka »Prošlost moje zemlje«)

SENJ U XVI STOLJEĆU. Među uskocima posebnu su slavu stekli znameniti senjski uskoci. Kad je 1537. god. pao uskočki Klis u turske ruke, uskoci su se preselili u Senj. Odavle su smjelo napadali na tursko područje, a kad su ih u tome počeli sprečavati Mlečani, okrenuli su oružje i protiv njih. Na svojim hitrim, malim lađama uskoci su se zalijetali i do Venecije i tako ugrožavali sigurnost mletačke plovidbe uz našu obalu. Zato su Mlečani tražili od Austrije da preseli uskoke u unutrašnjost. Austrija je to izvršila u početku XVII st. Senjski uskoci preseljeni su u Žumberak. Time prestaje njihova slavna historija. • Pročitajte u Historijskoj čitanci opise života i običaja senjskih uskoka! Opišite sliku!

Da osveti poraz, sultan je Habsburgovcima, kao kraljevima Hrvatske i Ugarske navijestio rat. **Tada su u našim zemljama pod turskom vlašću izbili mnogobrojni ustanci.** Digli su se Srbi oko Beograda, u današnjoj Vojvodini, diglo se stanovništvo Slavonije i Dalmacije pod Turcima. Uskoci su oslobodili Klis. I crnogorska su se plemena digla na ustanak. U Bosni je nastalo previranje. No sva nastojanja naših ljudi da zbace turski jaram nisu dovela tada do uspjeha. Turci su bili još suviše jaki, a Habsburgovci nisu našim ustanicima pružili potrebnu pomoć.

Rat između Turaka i austrijske vojske potrajao je sve do 1606. godine. Tada je sklopljen mir, po kojemu se granica samo neznatno izmijenila. Čitavo jedno stoljeće granica je ostala nepromijenjena.

VELIKI TURSKI RAT

Sedamnaesto stoljeće nazivaju »stoljećem ravnoteže«. Turci su bili preslabi da nastave s osvajanjima, a Habsburgovci još nisu imali dovoljno snage da prijeđu u napad. Veliki obračun započeo je tek potkraj stoljeća.

Tada je u Turskoj bio veliki vezir Kara-Mustafa. I on je poželio da ostvari ono što je bila davna želja turskih sultana — osvojenje Beča. S dotada nevidenom vojskom od 300 000 ljudi i 300 teških topova, s mnoštvom pomoćnih četa krenuo je Kara-Mustafa na taj veliki podvig. Strah i zaprepaštenje zavladali su ne samo Bečom već i zapadnom Evropom. Car, njegova porodica i svi odličnici napustili su Beč. Kara-Mustafa je opsjeo Beč bez velikih teškoća i stao ga tući iz teških topova. Otpor branitelja postajao je sve slabiji. Izgledalo je da je Beču došao kraj. I tada, u posljednji čas, dohrlio je u pomoć poljski kralj Jan Sobjeski. S leđa je napao Turke i potpuno ih razbio. Bilo je to **godine 1683.** S porazom Turaka kod Beča konačno se srušio i mit o nepobjedivosti turske vojske.

ZADATAK — Pročitajte u *Historijskoj čitanci* opis pobjede nad Turcima pod Bečom!

Austrija je tada sklopila ratni savez s Poljskom, Venecijom i Rusijom. Rat se vodio na širokom području od Dunava sve do Jadranskog mora i do Makedonije na jugu. Uspjesima Austrije i Venecije ponajviše su pridonijeli ustanci naših naroda. **Diljem cijele naše zemlje pod turskom vlašću — u Slavoniji, Lici, Dalmaciji, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji — razvila se borba za oslobođenje.** Stoga carska vojska i nije imala naročito težak zadatak. Ona je istjerala Turke iz Ugarske, prešla Dunav, oslobodila Srbiju i Beograd i prodrla duboko na jug sve do Skopja. U tom času car je morao povući svoju vojsku od Skopja jer se Austrija zaratila i s Francuskom. Sredivši svoje trupe, Turci su sada prešli u protunavalu. Austrijska je vojska gotovo bez otpora napuštala osvojena područja. A naš je narod, koji se digao na ustanak i tako pomagao carskoj vojsci, prepušten bio turskoj osveti. Strašan je primjer vođe ustanka u Makedoniji — vojvode Karpoša. Njega su Turci uhvatili i u Skopju nabili na kolac. Ali ni to im nije bilo dosta. Tijelo poginulog vođe najprije su raskomadali, a zatim bacili u Vardar.

Pročitajte u *Historijskoj čitanci* opis Karpoševa ustanka i njegovu pogibiju!

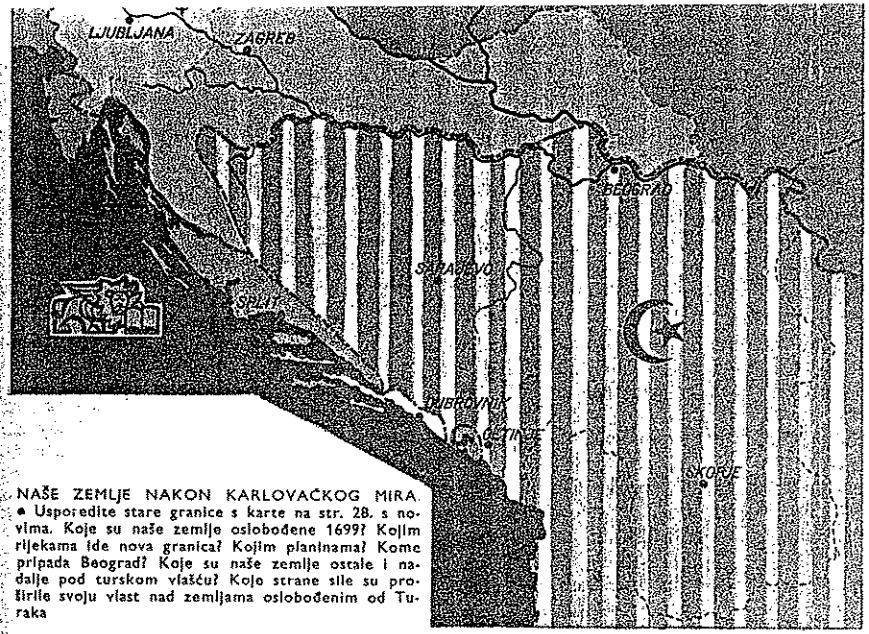
U strahu pred turskom osvetom za carskom se vojskom povlačilo i stanovništvo Makedonije i Srbije. Oko 30 000 srpskih porodica iselilo se tada u južnu Ugarsku. Ta se seoba zove »Velika seoba Srba«.

Turci su ponovo zauzeli krajeve do Dunava i Save i ušli u Beograd. U opustjele krajeve Srbije, osobito Kosova i Metohije, naselili su velike skupine muslimana Arbanasa.

Potražite u *Historijskoj čitanci* opis »Seoba Srba«!

Znate li kako se danas zove stanovništvo Kosova i Metohije? Zašto to područje ima poseban položaj i u SR Srbiji?

Austrija je za kratko vrijeme obnovila rat protiv Turaka. Nakon nekoliko odlučnih pobjeda austrijske vojske Turci su bili prisiljeni na mir. **Mir je potpisan u Sremskim Karlovcima 1699. godine.**

NAŠE ZEMLJE NAKON KARLOVAČKOG MIRA. • Usporedite stare granice s karte na str. 28. s novima. Koje su naše zemlje oslobođene 1699? Kojim rijekama ide nova granica? Kojim planinama? Kome pripada Beograd? Koje su naše zemlje ostale i nadalje pod turskom vlašću? Kojo strane sile su proširile svoju vlast nad zemljama oslobođenim od Turaka

Tako se završio rat poznat pod nazivom »veliki turski rat«. Obračun s Turskom još dugo nije bio završen. To je bio tek početak, ali odlučan početak. Uz Austriju i Veneciju pojavit će se u XVIII st. još jedna sila koja će željeti da uspostavi svoju vlast na Balkanu — Rusija.

Vladari Austrije i Rusije pomišljaju odsada i na potpuno istjerivanje Turaka s Balkanskog poluotoka, ali ne zato da oslobode balkanske narode od Turaka, nego da im se nametnu za gospodare. Oni će nastojati da iskoriste bune balkanskih naroda protiv Turaka da se sami dočepaju vlasti na Balkanu.

*** RJEČNIK**

Kroničar — ljetopisac

Uskoci — prebjegi s turskog područja na naše koji odavle nastavljaju borbu protiv Turaka upadima na njihov teritorij

PITANJA I ZADACI — Do kakvih je promjena doveo veliki turski rat i mir u Sremskim Karlovcima:
a) u granicama;
b) u sastavu stanovništva naše zemlje?
Koje su se sile okoristile karlovačkim mirom i na čiji račun? Odakle potječu današnji Šiptari na Kosovu i u Metohiji?
Ima li u vašem kraju narodnih manjina? Ako ima, ispitajte odakle potječu!

ZAKLJUČAK

XVII. stoljeće je stoljeće ravnoteže između turskih i austrijskih snaga. Tek potkraj stoljeća, u velikom turskom ratu, odnos snaga se mijenja u korist Austrije i njene saveznice Venecije. Ustanci naših naroda bitno su pomogli pobjedama Austrije i Venecije. Mirom u Sremskim Karlovcima 1699. god. dio naših naroda oslobodio se turske vlasti. To je tek početak istjerivanja Turaka s Balkana. Velike će sile nastojati »osloboditi« Balkan za sebe. To će nova opasnost za naše narode.

Ustanak je trajao pune četiri godine. **Bio je to najveći ustanak pučana u Dalmaciji.**

Na čelu ustanka bio je imućni pučanin **Matija Ivanić.** Pobunjenici su ga nazvali **vojvoda Janko.** Pučani i težaci iz sela oko grada Hvara prodrli su u grad. Predvodio ih je vojvoda Janko. Knezu i plemićima postavili su svoje stare zahtjeve: **da hvarskom komunom vladaju jednako plemići i pučani, da poreze snose svi jednako, da pučani imaju pravo nadzirati trošenje novca komune.** Plemići su te zahtjeve odbili, a pučani su odgovorili navalom na plemićke kuće. U metežu što je nastao neki su plemići uspjeli pobjeći. Sklonili su se na Brač i u Veneciju. Plemići koji su ostali na Hvaru pristali su na zahtjeve pučana. Činilo se kao da su se prilike na Hvaru smirile.

Međutim, i plemići na Hvaru, kao i izbjeglice, tražili su pomoć od Mlečana. Na Hvar je doplovio providur iz Zadra. Pokušao je uspostaviti vlast plemića, ali nije u tome uspio.

Tek 1514. god poslali su Mlečani na Hvar jaku flotu i mnogo vojnika. Opkolili su cijeli otok. Protiv tolike vojne sile pučani su bili nemoćni. Nisu imali ni dovoljno oružja ni flote. I tako je svladan ustanak. Nad dvadesetoricom vođa pobunjenika izvršena je smrtna kazna. Među njima nije bilo vojvode Janka. Što se s njime dogodilo, ne znamo. Vjerojatno je uspio pobjeći.

Pošto je ustanak ugušen, plemići su pučanima učinili neke male ustupke. Najvažniji je od njih bio — pravo da pučki predstavnici nadziru prihode i rashode komune.

*** RJEČNIK**

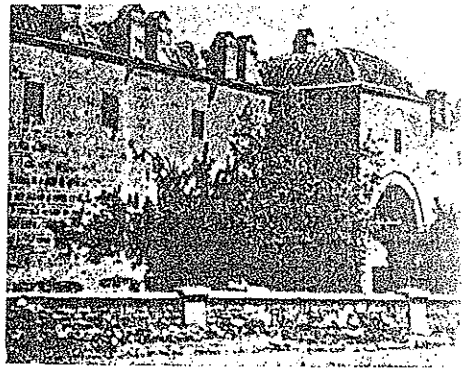
Generalni providur — mletački namjesnik u Dalmaciji

PITANJA I ZADACI — Koje su bile oznake samostalnosti gradskih komuna? Nabrojte neke! Što se danas naziva komunom kod nas? Koja je razlika u pravima stanovnika srednjovjekovnih i naših komuna?

Pročitajte iz *Historijske čitanke* »Pobuna hvarskih pučana«!

ZAKLJUČAK

Nakon mira u Srijemskim Karlovcima na cijelo područje koje su Mlečani dobili na našoj obali proširilo se ime Dalmacija. Dalmacija je za tuđince Mlečane bila samo kolonija, iz koje su izvlačili sva prirodna bogatstva. Posljedica toga bilo je privredno zaostajanje i osiromašenje Dalmacije. U vrijeme mletačke vladavine Dalmacija je i u kulturnom pogledu nazadovala.

SKOPJE U XVII STOLJEĆU. Suvremenici opisuju Skopje kao veoma lijep, bogat grad i živo trgovačko središte. Slika prikazuje han — zgradu u kojoj su odsjedali trgovci koji su boravili po nekoliko dana u gradu.

POD TURSKIM JARMOM

Razmislite! Koje narodne pjesme pjevaju o hajdučima i uskocima? Koje su borbe opjevane u tim pjesmama? Koja književna djela opisuju borbe hajduka i uskoka? U kojim je književnim djelima opisano razdoblje turske vladavine i položaj naših naroda pod Turcima? Tko su pisci tih djela?

XVI STOLJEĆE — VRHUNAC MOĆI TURSKE VLADAVINE

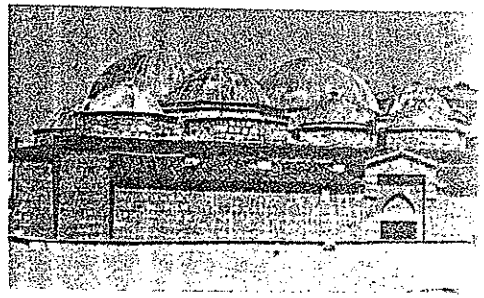
Ponovite! Tko su spahije u Turskom Carstvu? A tko janjičari? Kome su sve seljaci morali davati daće pod Turcima? Što je harač?

Turska vladavina u našim zemljama nije bila uvijek jednaka. U vrijeme velikih osvajanja plijen je obilno pritjecao pa je i pljačka pokorenog stanovništva bila donekle ograničena. Tada je još i sultanova vlast bila jaka, pa su spahije i janjičari strogo ispunjavali svoje obaveze prema sultanu. Zakoni i naredbe sultana poštivali su se. Sultani su štitili raju od samovolje spahija da bi raja mogla ispunjavati svoje obveze prema državi.

Raja, kršćanska i muslimanska, obradivala je zemlju, nazvanu baština. Baština je nasljedno prelazila s koljena na koljeno. Seljak je mogao baštinu i prodati, ali je novi vlasnik morao preuzeti sve obveze, vezane uz tu baštinu. **Spahije su imale pravo na svom spahiluku ubirati daće u naturi od baština.** Spahiluk je bio nagrada i plaća spahiji za vršenje njegove vojne službe. Ako je spahija uskratio poslušnost sultanu, gubio je pravo na uživanje spahiluka.

U prvo vrijeme turske vladavine mnogi gradovi su doživjeli nagli procvat. Trgovina između istočnih i zapadnoevropskih zemalja išla je dobrim dijelom preko Balkana. Zato su se osobito razvili oni gradovi koji su bili na važnim trgovačkim putovima. To su, među ostalima, bili: Beograd, Skopje, Sarajevo. Stanovništvo tih gradova sačinjavali su pretežno Turci i strani trgovci. Našeg življa u gradovima gotovo i nije bilo. Turski feudalci i bogati trgovci podizali su u gradovima udobne i prostrane kuće, džamije, konake, hanove, kupališta. Neke od tih građevina i danas su lijepo očuvane.

TURSKO KUPALIŠTE U SKOPJU. — U zgradama turskog kupališta i hana bili su do potresa muzeji. • Pročitajte u Historijskoj čitanci opise Skopja i Sarajeva (»Život u gradu«)!

Na selu se napredak nije osjetio. Seljaci su živjeli u velikim porodičnim zadrugama i proizvodili gotovo sve što im je trebalo za svakodnevni život. Mnoge su porodice, osobito za ratova, napuštale svoje domove i bježale na područja habsburške monarhije i Mletačke Republike. Tu su većinom kao Krajišnici i uskoci nastavljali borbu protiv Turaka.

Ponekad su čitavi krajevi ostajali pusti, a Turci su onda u te krajeve naseljavali novo stanovništvo. (*Koji takav slučaj poznajete?*) Uslijed neprestane nestalnosti stradavala je zemljoradnja pa je općenito ta grana privrede zaostajala.

Već tada su se po našim planinama pojavile prve hajdučke čete. One su se na vlastitom području borile protiv turskog nasilja. Kako je u daljnjem razdoblju pritisak Turaka bivao sve veći, tako je rastao i broj hajdučkih četa.

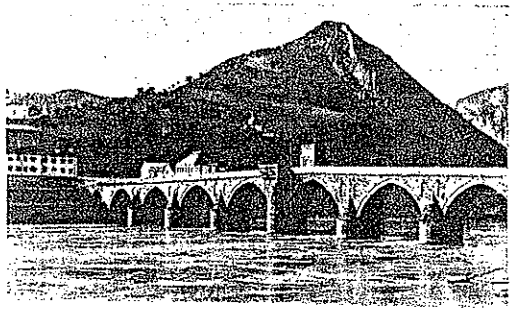
Hajdučija se raširila osobito u Srbiji, u pojedinim dijelovima Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Hajdučke su čete brojale oko 30 ljudi. Na čelu im je bio harambaša. Zimi su se hajduci sklanjali kod svojih jataka — pomagača.

Pročitajte iz *Historijske čitanke* kako Ivo Andrić opisuje odvođenje djece u Tursku!

»Harač! Harač!«

Od kraja XVI st., kad su turske najezde prema zapadnoj Evropi zaustavljene, započele su velike promjene u Turskom Carstvu. Nestalo je bogatog plijena. Sultanova riječ nije se više poštivala. U pojedinim su se pašalucima osilile paše, a spahije su držale spahiluke iako više nisu vršile vojnu službu. Janjičari su postali nasilnici i pljačkaši. I sva se ta turska sila sručila na raju. Raja je morala svakim danom sve više davati, a prohtjevi turske vladajuće klase bili su sve veći. Iz manufaktura zapadnih zemalja pritjecali su razni skupocjeni predmeti, a oni su se mogli kupiti samo za novac. **Raja je postala jedini izvor prihoda.** U Turskom Carstvu nisu se podizale manufakture. Državna se vlast veoma malo starala za unapređenje privrede. I zato je započelo strahovito izrabljivanje raje, u prvom redu kršćanske, koje je ostalo duboko urezano u svijesti naših naroda. Spahije su osim zakonitih daća samovoljno nametale daće u novcu i u radnoj snazi. Izmišljale su svakojake razloge da ogloše narod. Država je povećavala harač, a haračlije su iz raje cijedile posljednji novčić.

VIŠEGRADSKI MOST. To je legendarni turski most, opisan u romanu Ive Andrića: »Na Drini ćuprija«. Most je dao sagraditi Mehmed Sokolović, veliki vezir, rodom iz naših krajeva.

UNUTRAŠNJOST HUSREF-BEGOVE DŽAMIJE U SARAJEVU. To je jedna od najvećih džamija na našem području. Dao ju je podići Husref-beg u prvoj polovini XVI st. Sarajevo je tada postalo središte bosanskog pašaluka.

TURSKI VOJNIK ODVODI RAJU
• Pogledajte na koji se način Turčin osigurao da mu mladić i djevojka ne pobjegnu.

Nasilnici su raji oduzimali baštinu pa je sve više seljaka imalo uz starog gospodara-spahiju još i novog gospodara kojemu su također morali davati daće. **To se otimanje baštine zove čitlučenje.**

Što je pritisak bio veći, to je i otpor našeg naroda bivao jači. Sukobi između hajduka i Turaka postajali su sve češći, a ustanci u vrijeme ratova protiv Turaka redoviti. Seljačka su se naselja povlačila s prometnih drumova i cesta u planine i u šume. (*Zašto?*) Na seoskim su se skupovima i prelima pričale priče i pjevale pjesme o junacima, borcima protiv turskih zulumćara. Te su priče i pjesme podržavale i jačale svijest o potrebi borbe za slobodu.

* RJEČNIK

Baština — zemlja koju obraduje raja
Čitlučenje — nasilno otimanje baštine seljacima
Konak — prenoćište u gradovima i na prometnim cestama. Konaci su se uz ceste podizali na udaljenosti od jednog dana hoda.
Han — veće konačište namijenjeno duljem boravku
Paša — visoki turski činovnik, obično upravitelj jednog područja — pašaluka

PITANJA I ZADACI — Koji je društveni poredak postojao u turskoj državi? Kako su se zvali turski feudalci? Zašto su postojale razlike u turskoj vladavini u našim zemljama do kraja XVI i od XVII st. dalje? U kojim su ratovima protiv Turaka sudjelovali i naši narodi? Kakve su bile namjere Austrijanaca i Mlečana u tim ratovima?

Pročitajte iz *Historijske čitanke* »Život na selu«!

Usporedite:
a) razvoj sultanove vlasti s razvojem vlasti Habsburgovaca od XVI—XVIII st.;
b) razvoj privrede u zapadnoevropskim zemljama s razvojem privrede u Turskom Carstvu.

Istražite! Da li se područje vašeg mjesta nalaziło pod Turcima? Koji su ostaci turske vladavine sačuvani u vašem mjestu?

Napišite za domaću zadaću: »Kako je turska vlast utjecala na razvoj naših naroda«!

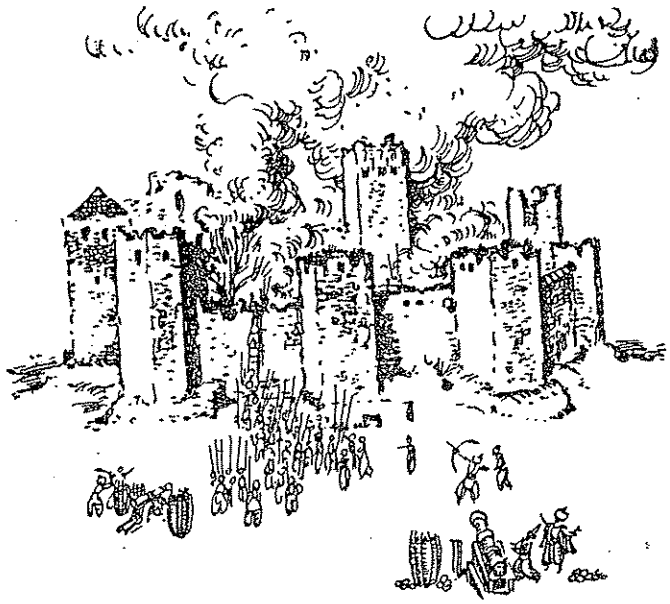
ZAKLJUČAK

Turska je vladavina ostavila duboke tragove u našim zemljama. Dok su naši narodi zaustavljali svojom borbom turska napredovanja prema zapadu, zapadnoevropske su se zemlje nesmetano razvijale.

U prvom razdoblju turske vladavine, dok je još turskim vlastodršcima pritjecao bogat plijen iz osvajačkih ratova, a sultanova vlast bila jaka, izrabljivanje naših seljaka bilo je ograničeno. Ali, kad je turskoj vladajućoj klasi presahlo bogatstvo plijena, seljak je izvrgnut strahovitom izrabljivanju. Tada se pojačala i borba naših naroda protiv turske vlasti.

Ek 2. Olga Salzer, **Na vrelima prošlosti – historijska čitanka za VII. razred osnovne škole,** 1962

Olga Salzer, Na vrelima prošlosti – historijska čitanka za VII. razred osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 1962.

III. NAŠI SU SE PREĐI BORILI PROTIV TURAKA

1. Bitka kod Sigeta

Borbe oko Sigeta i veliko junaštvo Nikole Šubića Zrinskog odjeknuli su cijelom Evropom. Siget je bio veoma dobro utvrđen i branio je prilaz ne samo Beču već i ostaloj srednjoj Evropi. Mnogi su tada s pozornošću pratili borbe oko njega, a kad je on pao, općenito se smatralo da je Turcima put u ostalu Evropu slobodan.

Slavna obrana Sigeta i časna smrt Nikole Zrinskog izazvale su divljenje i poštovanje ne samo njegovih suvremenika već i kasnijih pokoljenja. O tome se mnogo pisalo još i u 17. stoljeću. Među tim opisima osobito je slikovit opis što ga daje Ivan W. Valvasor [Valvazor] (1641—93), rođen u Sloveniji.

Valvasor je bio gotovo svestrano obrazovan čovjek svoga vremena. Mnogo je putovao po slovenskim i hrvatskim zemljama i marljivo bilježio sve što je vidio i čuo. Rezultat toga je njegovo životno djelo u 15 knjiga na njemačkom jeziku (a napisao je i druga) pod naslovom »Die Ehre des Herzogtums Krain« (»Slava Vojvodine Kranjske«).

Evo kako Valvasor opisuje bitku kod Sigeta:

Valvasor kaže da opisuje tu bitku jer:

... Za kršćanstvo viteški prolivena krv plemenitog junaka grofa Zrinskoga (starijeg) dostojna je da bi se za njegovu besmrtnu slavu predočilo i sada kršćanskim čitaocima kakav je junački duh obitavao u njemu i kako je isti nakon duge nepokolebljive obrane i uništenja mnogo tisuća njegovih opsjedatelja, prezirući smrt, nadvladao svaki smrtni strah.

... Ta opsada započela je kolovoza mjeseca 1566. godine; tada je sultan Sulejman kao prethodnicu poslao generala azijske konjice i generala artiljerije kopnenih i vodenih snaga s velikim mnoštvom topova i topovskih metaka ... sve to na nebrojeno mnogo kola i deva bijaše voženo ...

Idućeg dana došao je za njima sam sultan sa svojom tjelesnom gardom, s konjicom akindžija[1] i s ostalom snagom na konjima, koja se cijenila na 100 000 ljudi bez janjičara i ostale pješadije. Svoj zeleni šator podigao je na udaljenosti, izvan dometa topovskog hica, iza jednog brežuljka da ga ne bi mogli vidjeti iz utvrde. Preostala vojska prekrila je okolne brežuljke i bregove, kao kakav oblak ili gusta magla ... Prilikom dolaska velikog sultana počeli su strašno gruvati topovi, kojih je bilo veoma mnogo i velikog kalibra; istovremeno su janjičari i ostala pješadija ispalili svoje puške ... tako da se od jakog praska i blještave tutnjave tresla zemlja, a grmljavina se čula čak u Kanjiži ... Nebo je sakrilo svoje svijetlo oko, sunce, zbog strahovito guste prašine, čađe i dima; zrak je bio potpuno ispunjen sumporastim prahom i morao je svoj prozirni kristal pretvoriti u crnilo poput smole ... *(Bila je to opomena onima u tvrđavi.)*

Kako se prema tome odnosio naš grof Zrinski? Je li mu ponestalo hrabrosti? Ne, naprotiv, ona mu je još više porasla. Zemlja je drhtala od sijevajućeg oružja, ali se njegovo srce nije uzbudilo ... Sve su se nebeske ptice prestrašile, nestale su u tren oka iz zraka, sakrile su se u rupe i pukotine u stijenama ili u daleka šuplja stabla, ali Zrinski oka sokolova gledao je radosno to strahovito jako

[1] *Akindžije* = turske udarne čete.

sijevanje... Njegova postojanost bila je kao čvrsta morska stijena, koja ni za stopu ne uzmiče pred stotinama zapjenjenih valova, nego odbija jedan za drugim... Bilo mu je jasno koliko je stalo do Sigeta njegovu kralju, rimskom caru i čitavom kršćanstvu. Zbog toga je odlučio da ga brani do posljednje kapi krvi i da radije žrtvuje svoju glavu viteškoj smrti nego da dobrovoljno preda to mjesto Turcima...

To je mjesto još prije dobro opskrbio namirnicama i razmjerno jakom posadom od tisuću osamsto pješaka, dvjesta konjanika i sto pedeset dobrovoljaca građana... i šezdeset topova. Dok je neprijatelj nastupao, sazvao je oficire i vojnike u unutrašnje dvorište i održao im sjajan govor da hrabriji ne bi mogao poteći iz usta i srca samoga Herkula...

Valvasor navodi govor u kome je Nikola Zrinski predočio svojim vojnicima svu opasnost što ih čeka i izdao sveopće upute o obrani.

...Pošto im je tako govorio, prvi je podigao svoju desnicu i zaklinjući se izrekao na mjestu... ovu zakletvu:

»Ja, Nikola grof Zrinski, obećajem najprije Bogu svemogućem, zatim rimskom carskom veličanstvu, našem gospodaru i vrhovnom zapovjedniku, zatim vama, hrabri ljudi i vojnici, koji ovdje stojite, da vas nikada neću napustiti, nego ću s vama živjeti i umrijeti, s vama dijeliti dobro i zlo; tako mi Bog pomogao, sin i duh sveti!«

...Osmog kolovoza napao je neprijatelj novi dio grada s velikom snagom i mnoštvom. Kako je taj bio opasan lošim, na brzinu podignutim bedemom, i vidjelo se, da neće moći odoljeti tolikom pritisku, naredio je grof, pošto se od podneva sve do noći žestoko borio protiv Turaka, da se taj dio zapali i da se istovremeno zapale plotovi u vrtovima i na livadama, a da se stabla, previše bliza utvrdi, posijeku...

Valvasor podrobno opisuje opsadu i hrabru obranu Sigeta kao i konačno povlačenje branitelja u glavnu kulu. Nastavlja s opisom posljednjeg juriša Zrinskoga.

Šestog i sedmog rujna održali su se janjičari na bedemima vanjske utvrde i zatakli tamo svoje zastave. Osmoga su bacili vatru na unutrašnje prostorije i zapalili odaju grofu nad glavom. Čim je veliki vezir Mehmed vidio kako se uzdiže plamen, dao je bubnjevima, rogovima i turskim trubama znak za napadaj. Nato je iz logorišta iskuljala tolika masa da je čitava zemlja bila ispunjena konjanicima i pješadijom.

Kad je grof Zrinski vidio da iza njega gori vatra... da se ispred njega neprijatelj pripremio za napad, zapovjedio je svom ličnom sluzi da mu donese najbolje haljine, oružje i ukras...

Zatim je izašao iz svoje odaje na slobodan prostor u utvrdi. I, pošto je vidio da će se cijela utvrda, budući da nije bilo mogućnosti spasa ili gašenja vatre, pretvoriti u prah i pepeo... i da ni njemu ni njegovima nema ovdje daljeg opstanka, izgovorio je svojim konjanicima i pješadiji, koji su bili u punoj ratnoj spremi i čekali ga, gromkim glasom *(svoj)* posljednji govor...

Zatim Valvasor opisuje dalje:

Nato su svi zajednički povikali da su istoga mišljenja i iste hrabrosti; pobacali su sa sebe štitove, oklope, šljemove, pa i korice svojih mačeva, da bi bili pokretljivi u borbi, ali time i lakše ranjivi, jer su svi odlučili da će radije umrijeti nego sramotno živjeti...

Zrinski je provalio iz kule kao razbješnjeli lav koji je odlučio da naplati svojim lovcima oštrim pandžama njihovo proganjanje, i prvi je započeo boj, zaštićen jedino štitom i golom sabljom. Vojska koja sada nije bila jača od šest stotina momaka slijedila ga je... Ali *(ratujuće strane)* bile su suviše nejednake i Turci su toj maloj, iako po hrabrosti velikoj skupini bili u ljudstvu premoćni; zbog toga su lako bili nadvladani velikim mnoštvom metaka, strijela i različitog drugog ubojitog oružja, koje je po njima padalo kao pljusak. Za vrijeme te borbe, koja se odigravala na jednom dugačkom mostu, probio se prehrabri junak grof sve do kraja toga mosta i obarao sve što mu je stajalo na putu. Ali na kraju toga mosta čekala ga je smrt. U tom trenutku jedan mu je metak probio desnu grud, odakle je šiknuo mlaz plemenite krvi. Ne obaziruć se na to, povikao je još svojim ljudima neka ne zaborave svoju vjernost, hrabrost i postojanost. Za vrijeme toga velikodušnog hrabrenja dobio je smrtonosni hitac između desnog oka i uha, pao na zemlju i ispustio svoju plemenitu dušu.

Ostali nisu ustuknuli ni za stopu; borili su se svi odreda viteški sve do posljednjega daha, dok nisu svi na mjestu na kojem su se upravo zatekli bili od janjičara posječeni ili pobijeni; i tako su u punoj hrabrosti prestali živjeti pošto su pobili velik broj svojih neprijatelja.

(Prevela s njemačkog O. S.)

2. Tko su hajduci

O hajducima je mnogo pisano. O njima pjevaju narodne pjesme i pričaju narodne priče. Veliki naš sakupljač narodnih pjesama i priča, Vuk Stefanović Karadžić, ovako govori o hajducima:

Narod naš misli i pjeva da su u nas hajduci postali od Turske sile i nepravde. Da rečemo da gdje koji otide u hajduke i bez nevolje, da se nanosi haljina i oružja po svojoj volji, ili kome da se osveti, ali je i to cijela istina, da što god je vlada Turska bolja i čovječnija, to je i hajduka u zemlji manje, a što je gora i nepravednija, to ih je više, i za to je među hajducima bivalo kašto najpoštenijih ljudi, a u početku vlade Turske jamačno ih je bilo i od prve gospode i plemića. Istina da mnogi ljudi ne odu u hajduke da čine zlo, ali kad se čovjek (osobito prost) jedan put otpadi od ljudskog društva i oprosti se svake vlasti, on počne osobito jedan uz drugoga i zlo činiti... U stara su vremena hajduci, kao što se i u pjesmama pjeva, najradije dočekivali Turke kad nose novce od dacije... Pravi hajduk neće nikad ubiti čovjeka koji mu ništa ne čini, već ako da ga nagovori kakav prijatelj ili jatak. Makar bila i samo dva hajduka, opet se zna koji je od njih dvojice harambaša (starješina). Hajduci ljeti žive po šumi i dolaze jatacima te se hrane, na pr. dođu komu na večeru, pa im ovaj dâ što te ponesu u torbama što će jesti do sutra navečer; a kašto ih jatak namjesti gdje u šumi pa im nosi i ručak i užinu. Kad dođe zima, oni se rastanu i otidu svaki svome kakom prijatelju na zimovnik, ali najprije ugovore kad će se na proljeće i gdje sastati. Na zimovnicima gdje koji leže danju po podrumima ili po drugijem zgradama, a noću se časte i pjevaju uz gusle, a gdjekoji preobučeni u proste haljine čuvaju stoku kao sluge. Ako koji u određeno vrijeme na ročište ne bi došao, društvo ide te ga traži, pa ako bi se dogodilo da jatak hajduka na zimovniku izda ili ubije, to svaki hajduci gledaju da osvete makar i poslije pedeset godina. Hajduci u naše vrijeme u Srbiji nosili su najviše čohane plavetne čakšire, dolje na nogama čarape i opanke, gore šohane đečerme[1] i koporan[2], gdjekoji i dolamu[3] zelenu ili plavetnu, a povrh svega kupovni gunj; na glavi ili fesove ili svilene kape kićenke, od kojijeh su svilene kite visile s jedne strane niz prsih, i koje je osim njih slabo ko nosio; vrlo su rado nosili na prsima srebrne toke, a koji ih nijesu mogli nabaviti,

[1] *Đečerma* = prsluk.
[2] *Koporan* = čohana odjeća s rukavima.
[3] *Dolama* = dugačka donja odjeća.

oni su mjesto njih prišivali srebrne krupne novce; od oružja su imali dugu pušku i po dvije male i veliki nož. U Srbiji je za vlade Turske gotovo u svakoj knežini bio po jedan buljubaša (Turčin) sa nekoliko pandura (među kojima je bilo i Srba i Turaka), koji su gonili hajduke, a kašto kad bi se hajduka mnogo pojavilo i stali bi često ubijati i otimati, podizali su Turci i narod sav u potjeru, i premda su ih gdjekoji ljudi u društvu tjerali i tražili a kod kuća ih po zgradama i po šumama krili, opet se je kašto događalo da su ih hvatali i ubijali: koga ubiju onome panduri osijeku glavu i odnesu je u grad, te se na kocu metne na bedem, a koga Turci živa u ruke dokopaju, onoga nabiju na kolac. A kad ni potjera ne može ništa da im učini, onda Turci iziđu na teftiš, tj. kakav veliki starješina Turaka iziđe s podosta momaka u narod, pa zatvorom, bojem i globama nagoni kmetove i rodbinu hajdučku da se traže hajdučki jataci i da se hvataju hajduci (a osim teftiša u hajdukovu rodbinu i u ženu i djecu, ako ih ima niko nije dirao, nego su kod svojijeh kuća živjeli na miru). Teftiši su osobito bivali poslije ratova kad mnogi ljudi od straha Turskoga pobjegnu u hajduke. Kad se hajduk nasiti hajdukovanja ili ga ko namoli ili nagovori da ga se okani, on se preda, tj. poruči kmetovima te mu izvade od paše buruntiju, i onda opet iziđe među ljude, i poslije toga niko mu ne smije spomenuti za ono što je hajdukujući učinio. Predani hajduci poslije ponajviše bivaju panduri, jer su se odučili od rada poljskoga; samo knez ne može biti onaj koji je bio hajduk. Hajduci drže svoj zakon, poste i mole se Bogu kao i ostali ljudi, i kad koga povedu da nabiju na kolac, pa ga Turci ponude da se poturči, da mu oproste život, on psuje Muhameda dodajući: »pa zar poslije neću umrijeti?« Hajduci se svi drže za velike junake, za to u hajduke slabo smije i otići onaj koji se u se ne može pouzdati. Kad koga uhvate i povedu da nabiju na kolac, ponajviše pjevaju iza glasa pokazujući da ne mare za život. I predani je hajduk svagda slobodniji i otreseniji od drugijeh ljudi, ne da na se nikome, i svak ga se pribojava.

... U Bosni i u Hercegovini hajduci se zovu i Crnogorci i njihovi uskoci, koji od onud izlaze te ljude (po najviše Turke) haraju i ubijaju, pak se opet vraćaju svojijem kućama. Tako su se zvali i oni junaci naših pjesama, koji su od prije, osobito u XVI i XVII vijeku, izlazili iz Mletačkog primorja, te četovali po Turskoj krajini. I Turci imaju hajduka, koji se zovu kesedžije, ali su oni konjici i ne kriju se onako kao Srpski, nego idu i zlo čine javno...

(Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima — skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić)

3. Borba je bila dugotrajna i teška

Nakon smrti sultana Sulejmana prestali su veliki pohodi Turaka. Međutim, »mali rat« uz našu granicu prema Turskoj, kako uz hrvatsku tako i slavonsku, nije gotovo uopće prestajao. Kraljevi su premalo pažnje posvećivali tim prilikama i često prepuštali i plaćenike i hrvatsko plemstvo da se snađu sami kako umiju.

Evo izvještaja bana Jurja Draškovića:

Već dulje vremena kapitani Hrastovice i Zrinja nisu na svojim mjestima, pa se tako zbiva, da se za Krajinu manje brine nego što bi smjelo biti. Molim zato vašu prejasnost neka udostoji zapovjediti gospodi kapitanima Hrvatske Krajine da se pobrinu za krajinu, a razvaljeni Zrinj da se za vremena popravi, da se ne bi grad nemarom izgubio, te bi onda susjednim krajevima zaprijetila propast, pa bi Turci između rijeka Une i Kupe stekli novo boravište ... Za obranu krajine vodim brigu onako, kako po svojoj vjernosti moram; ali s malo vojnika ne može se braniti mnogo mjesta, pa se bojim, da ćemo se radi nehaja našega i slabe opskrbe jednom još kajati. Što je do mene, ja ću učiniti; ostalo prepuštam Bogu i vašemu veličanstvu.

(V. Klaić: Povjest Hrvata, sv. 3, dio I)

Rezultat takva kraljeva nehaja i nebrige za granicu bili su stalni upadi i pustošenja Turaka u našim krajevima.
Tadanji kroničar Antun Vramec bilježi za pojedine godine:

1574. — Gosp. Gašpar Alapić Horvatski i Slovenski Ban be postavlen. To isto leto pod Ivanići Ivan Panovič, ivanečki kapitan, z malimi svojimi vnoge Turke razbi i pobi z Božju pomočju.

1575. — Bosanski beg razbi i pobi gosp. Harbarta Auerspergara na Horvateh pri Budačkom i glavu včini odseči i caru v Carigrad na čast posla, a sina njegova gosp. Bolfa živa vhitiše[1] i vnogo porobiše i popleniše i veliko kerščanska robja v Bosnu jeta[2] odpelaše.

1577. — ... Zrin grad Turci zavješe na konce ovoga leta; od toga grada imenuju i zovu se gospoda Zrinska i grofi.

1578. — Gvozdansko grad vezda na začetke ovoga leta Turci zavješe, Dubovec varaš na veliki petek ves požgaše.

(Šidak: Historijska čitanka)

[1] *Vhitiše* = uhvatiše.
[2] *Jeta* = zarobljena.

Ta je neprestana opasnost napokon zabrinula i bečki dvor, pa je tada došlo do izgradnje karlovačke utvrde i uređenja Vojne Krajine. Nadvojvoda Karlo izvješćuje sabor u Zagrebu 1579. kako je:

... neku novu utvrdu uz rijeku Kupu oko Dubovca u hrvatskim stranama za stolicu generalnom kapitanu i drugim vojnicima podići i sagraditi odlučio ...

U temelje karlovačke tvrđave položeno je 900 glava onih Turaka koji su godinu dana prije toga izginuli pod Dubovcem.

(Klaić: spomenuto djelo)

Turski su upadi tada za neko vrijeme oslabili. Njihovi su naleti kasnije bili usmjereni na Slavoniju i na okolicu Siska. Ti su naleti učestali kad je pašom u Bosni postao Hasan Pridojević. Neki branitelj Siska izvješćuje:

Iste godine (1591) mjeseca kolovoza Turčin Hasanpaša podsjedao je grad Sisak s 35 000 ljudi, te je na nj udarao četiri dana bijući ga iz bojnih topova s brda koje se diže ovkraj Kupe, ravno nasuprot gradu. Turaka je poginulo do 100, a od kršćana samo tri. Bio je tada ondje nazočan onaj koji to piše.

(Klaić: spomenuto djelo)

Ban Toma Erdödy izvješćuje 8. listopada 1591:

Neprijatelj, kod kojega nevjera i prevara uvijek više preteže nego vjera, prekinuvši savez i pogazivši ustanove mira, provalio je ovih dana s 4000 ljudi, kako se doznalo po kazivanju sužnjeva, preko Slavonske Krajine te je nemilo ognjem i mačem opustošio sav kraj što se proteže od Vrbovca do posjedovanja kaptola zagrebačkog i do podgorskih sela, zarobiv bezbrojno mnoštvo plemića i kmetova, i odvedavši golem plijen od robe i stoke. Zatim je mjedenim lumbardama udarao na grad Božjakovinu, a osvojivši ga uništio ga je s temelja bačenim u nj ognjem. Bijahu se u taj grad sklonile vrlo brojne žene i kćeri susjednih plemića zajedno sa svim imanjem svojim, pa ih je on, zauzevši grad, zarobljene odveo u tužno sužanjstvo. Istoga dana, utaborio se kod Božjakovine, te je ondje proboravio slijedeću noć. Sutradan ujutro, a to je bilo 6. o. mj. *(listopada)*, digao se iz tabora kod Božjakovine i pošao je s čitavim mnoštvom prema Kaštelu Vrbovcu harajući i paleći polja i kuće kršćanske, te se ondje utaborio i onu noć ostao. Slijedeći dan, natovaren golemim plijenom, odveo je svoju vojsku natrag. Gotovo u isto vrijeme stigla je po glasniku vijest gospodinu generalu karlovačkom da Turčin smjera provaliti u zemlju Kranjsku, o čemu je mene gospodin general smjesta obavijestio. Ja sam,

potaknut tom vijesti, zadržavao se u svom gradu Jastrebarskom, koji je dva sata udaljen od Karlovca, a u to je neprijatelj u slavonske strane učinio provalu koju sam opisao. Kapitani one *(slavonske)* krajine, skupivši svoje čete, pošli su za njim *(neprijateljem)* u potjeru; no što su uradili, još nijesam doznao. Snašao je ovo prebijedno kraljevstvo tolik udarac, toliko rasulo i toliko pustošenje kako ga jedva spominju natrag pedeset godina; a začetak tomu bio je Hasanpaša bosanski...

(Klaić: spomenuto djelo)

Nama već poznati Valvasor piše za godinu 1592. ovo:

Zadnjeg dana rečene godine i mjeseca upao je bosanski paša s velikom četom u Turopolje u Hrvatskoj, i nakon što je u jednom danu i noći opljačkao i pretvorio u pepeo četrdeset devet sela, povukao se preko Kupe natrag u Tursku, *(odvodeći)* 2000 zarobljenih kršćana i 1000 kola žita s mnogo stoke i druge bogate pljačke.

Napokon dolazi do sudbonosne bitke kod Siska 1593, o kojoj izvješćuje ban Erdödy:

Koliko je Hasanpaša bosanski protiv ovih krajeva i oblasti njegovog carskog veličanstva kroz neko vrijeme bjesnio i koliku je pustoš u ovom bijednom kraljevstvu prouzročio, ne dvojim da

je vaša jasnost već dugo razabrala. Prezrevši on mir i savez minulih je dana kašteo Drenčinu osvojio, pa je izvršiv tu stvar srećno opasao grad Sisak 15. ovoga mjeseca podsadom, te je na nj udarao neprekidno iz šest mjedenih topova. Između tih topova bio je prvi i najglavniji, a osobite veličine onaj koji je nekad Ivan Kocijan[3] izgubio. Začuvši za te pothvate i navale pašine, gospodin general Hrvatske, gospodin Eggenberg, ja i general Slavonske Krajine združenim silama i neustrašiva srca pošli smo na put da donesemo pomoć Sisku. I kad smo na otok rečenoga grada Siska dolazili, paša je sa najodabranijih deset tisuća konjanika i pješaka došao u susret da se s nama ogleda. Mi smo spremni na boj i za obranu kraljevstva sedmi dan podsade barjake razvili te se s neprijateljem ljuto sukobili. On je našu navalu neko vrijeme hrabro izdržao, napokon bi toli čestim puškaranjem karlovačkih puškara potisnut sa svoga mjesta, te je stao bježati. Mi smo njega, kako je bježao u svoj tabor što ga je na drugoj strani Kupe imao, progonili, te smo ga u rečenu rijeku Kupu zatjerali. On je sa četiri bega i gotovo s cijelom vojskom u vodi potonuo i poginuo. Truplo pašino izvučeno bi danas iz vode i od zarobljenika bi prepoznato. Izvađena su također trupla Kurtbega, petrinjskog zapovjednika Rustanbega i sultanova sestrića Mehmedbega. Da nijesmo pašu tako razbili, grad bi Sisak bio ili osvojen ili ustupljen i predan neprijatelju. I to je evo jučer ovdje učinjeno pod okriljem vaše jasnosti, a s božjom pomoću i milošću. Oteli smo neprijatelju sedam velikih topova i nekoliko manjih falkoneta, također i nekoliko novih lađa.

(Klaić: spomenuto djelo)

Za vrijeme toga rata senjski su uskoci pokušali preoteti Turcima staro uskočko gnijezdo Klis. Međutim, taj pothvat nije uspio jer su uskoke ometali Mlečani iz straha da ne izgube vlast nad Dalmacijom. Evo što piše generalni providur 8. svibnja 1596:

... Vidim da se gradovi Split i Trogir, kao bliži Klisu, svakog dana sve više zanose akcijom carevih ljudi, tako da, na svoju neizmjernu žalost, predviđam strašne nerede, jer imam sigurno obavještenje da su se Kaštelani, njih 300 i više na broju, podigli da se spoje s uskocima i pođu u pomoć Klisu. Još saznajem da se više od 1 500 ljudi uputilo prema Klisu, povećavajući stalno svoj broj, jer za njima idu stanovnici mjesta kroz koja prolaze. Svi odrasli muškarci s otoka Čiova i s mnogih drugih otoka prelaze na kopno

[3] Ivan Katzianer (Kacijaner), zapovjednik austrijske vojske, pobjegao je uoči bitke protiv Turaka, koja se trebala održati nedaleko od Đakova 1573. Turcima je tom prilikom dopao veliki ratni plijen.

Ek 3. Mirko Žeželj, **Povijest naroda Jugoslavije od XVI. do XVIII. st.** , 1960

Krajine kao posebnog teritorija (136) — Zrinsko-frankopanska urota (138)

VIII. Hrvatska u doba apsolutizma u habsburškoj monarhiji . . 142

Seoska privreda u XVIII. stoljeću (143) — Manufaktura i obrt (145) — Trgovina (147) — Vojna Krajina u XVIII. stoljeću (148) — Krajiška buna 1755. g. (149) — Seljačke bune u XVIII. stoljeću (150) — Kultura u XVII. i XVIII. stoljeću (152)

IX. Vojvodina u XVIII. stoljeću 154

Borba Srba za povlastice (154) — Poljoprivreda (157) — Prodor kapitalističke privrede (159) — Kultura (160)

Uzroci zaostajanja naših naroda 163

POPIS HISTORIJSKIH KARATA

Karta I. Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću oko 1606. god. 8
Karta II. Jurisdikcija Pećke patrijaršije sredinom XVII. stoljeća . 16
Karta III. Dalmacija i Dubrovačka Republika 24
Karta IV. Teritorijalne promjene u hrvatskim zemljama od 1606.—1791. — Hrvatska i Slovenija na kraju XVIII. stoljeća 40
Karta V. Granice Crne Gore poslije Požarevačkog mira 1718. g. . 96
Karta VI. Slovenske pokrajine u XVIII. stoljeću 128
Karta VII. Upravna podjela Vojvodine potkraj XVIII. stoljeća . 152

Mirko Zečević: Povijest naroda Jugoslavije od XVI–XVIII. st.
Šk, 29, 1960 (priručnik za II. r gimnazije)

A. JUGOSLAVENSKE ZEMLJE U DOBA USPONA OSMANSKOGA CARSTVA

U XV. st. i na početku XVI. st., u vrijeme pojave kapitalističke proizvodnje i buržoaskog društva i buržoaske kulture na Zapadu, sve su jugoslavenske zemlje (osim Dubrovnika) potpale pod vlast triju susjednih velikih sila — Osmanskoga Carstva, Austrije i Mletačke Republike. Najviše jugoslavenskih zemalja potpalo je pod tursku vlast. Habsburgovci su zavladali ostacima Hrvatske, a već otprije su vladali slovenskim zemljama i dijelovima Istre. Na Primorju su vladali Mlečani. Jedino je Dubrovačka Republika ostala slobodna, ali je i ona plaćala harač sultanu.

I. JUGOSLAVENSKE ZEMLJE POD TURSKOM VLAŠĆU

OSMANSKO VOJNO-FEUDALNO UREĐENJE

Timarsko feudalno uređenje

Osmanska je država bila klasna feudalna država. Feudalno uređenje u Osmanskom Carstvu razvijalo se na osnovi naslijeđenoj od Seldžuka u Maloj Aziji. Velikaši, krupni vojni komandanti, sitno vojničko plemstvo-spahije, stalni vojnici, fanatični vjerski redovi — derviši i vojnički organizirani stočari bili su zainteresirani za osvajačku politiku i pokrenuti na osvajanja. Jedinstvo te osmanske vojničko-feudalne klase predstavljao je sultan, koji je imao apsolutnu, čak i vjersku vlast.

Poljoprivreda

Osnovna privredna grana u našim zemljama pod turskom vlašću ostala je poljoprivreda. Ona se osnivala na timarskom feudalnom sistemu. Radni narod — raja — držala je zemlju kao baštinu i davala zakonom određena davanja feudalnom gospodaru zemlje — spahiji. Seljačko gazdinstvo bilo gotovo zatvorena proizvodna jedinica, a proizvodna je uloga spahije bila neznatna. Zato timarsko feudalno dobro nije bilo nikakva proizvodna cjelina, nego je bilo sastavljeno od sitnih seljačkih posjeda s vrlo skučenim sredstvima. Gradska robno-novčana privreda nije više utjecala na selo i ono se vratilo naturalnoj privredi. Nedostajala je i radna snaga. Turci su je zamjenjivali robovima.

Proizvodne snage u poljoprivredi bile su u opadanju i zbog ratnih pustošenja i zbog iseljavanja stanovništva. U te puste poljoprivredne krajeve Turci su naseljavali stočare (vlahe) ubrzavajući tako prirodni proces spuštanja stočara u poljoprivredne krajeve. Prešavši na poljoprivredu, oni su zadržali svoje stočarske navike i ekstenzivnu obradu zemlje. Došavši iz oblasti, u kojima se pritisak države i njenog feudalnog sistema nije mogao učvrstiti, stočari su u nove krajeve donijeli svoju autonomiju i oživjeli patrijarhalne oblike života na selu.

Potkraj XV. st. poljoprivredna proizvodnja bila je nešto u porastu. S Istoka su donesene nove kulture južnog voća, riže, maka, svilene bube. Ali već u drugoj polovini XVI. st., zbog stalnih ratova, povećao se poreski i feudalni pritisak iznad mogućnosti uske poljoprivredne proizvodnje i izazvao krizu.

Gradska privreda

Poslije učvršćenja turske vlasti porasli su kod nas gradovi i gradska privreda. Turska je u to vrijeme bila u boljem ekonomskom položaju od drugih velikih sila, jer je na svom teritoriju imala sirovine potrebne za ishranu stanovništva i vojske i za izradu oružja — žito, kožu, vunu, drvo, sol i rude. Gradovi su se islamizirali i u njima su se razvili novi zanati preneseni s Istoka.

Suprotnosti između sela i grada su se pooštrile. Grad, u kome su živjeli i spahije, iskorištavao je seoske poljoprivredne viškove, ali nije utjecao na način proizvodnje i života na selu. Islamizirani gradovi bili su nešto tuđe većini stanovništva, koje je živjelo na selu.

Trgovina i rudarstvo

Stvaranje velikog carstva i centralizacija vlasti pomogli su i razvitku trgovine. Nestalo je mnogobrojnih malih balkanskih državica i njihovih granica. Jedinstvene carinske granice, mir i sigurnost, koji su zavedeni poslije ratova, pomogli su trgovini i trgovcima, naročito grčkima, koji su postali utjecajan ekonomski i politički činilac u Turskoj. Ti su grčki trgovci nazvani fanariotima, po grčkoj carigradskoj četvrti Fanaru. Turci su zauzeli oblasti, preko kojih je išla trgovina između Istoka i Zapada, što ih je dovelo u veze sa svim evropskim pomorskim trgovačkim silama. Ali ih je to dovelo i u sukobe s njima, jer su Turci svojim nametima te veze oteščali (i time djelovali na traženje novih pomorskih putova za Indiju). Tursko tržište nije bilo jedinstveno. Smetale su mu lokalne carinske takse, takse na promet, monopoli prodaje vina, soli, zabrana izvoza željeza, oružja, konja, vojničkih kabanica i dr.

Trgovini je smetalo i stalno opadanje vrijednosti sitnoga srebrnog novca — akče. Potkraj XVI. st. pala joj je vrijednost od 40 na 120 akči za dukat. Ipak se i unutrašnja i vanjska trgovina stalno razvijala, a dubrovački su trgovci u njoj imali naročite povlastice.

Rudarstvo je bilo u opadanju. Prihodi rudnika, kovnica i solana pripadali su sultanu. Rudarska tehnika nije se razvijala, mnogi su rudari iselili, a dubrovački su poduzetnici napustili rudarska mjesta. U rudnicima su i dalje važili stari saski rudarski zakoni kao uobičajno pravo. Rudnici su davani u kratkoročni zakup, pa zbog toga zakupnici nisu bili podstaknuti na investicije. Rudari su bili oslobođeni izvanrednih dažbina, nameta i kuluka. Okolno je stanovništvo imalo feudalnu obavezu da snabdijeva rudare drvetom, drvenim ugljenom i dr. Tek od polovine XVI. st. rudnici su ponovo oživjeli, ali su jedva dostigli raniju proizvodnju. Jedino je u rudnicima Makedonije proizvodnja povećana.

Društvena struktura

Sultanovi podanici dijelili su se na vojničku klasu — asker i radnu klasu — raju. I muslimanski radni slojevi pripadali su raji, plaćali namete i kulučili, kao što su kršćani spahije i vojnici pripadali askeru, te nisu davali harača. Pripadnici raje, odrasli i za rad sposobni muškarci, plaćali su glavarinu — harač, koji je u XV. st. iznosio dukat, ali se plaćao u akčama (40 akči za dukat). Ako nije plaćala harač, raja je davala kakav drugi porez. Stočari su plaćali filuriju — dukat po kući. Ti su porezi trošeni na izdržavanje vojske i uprave i bili su dovoljni do sredine XVI. stoljeća. Ali već potkraj vlade Sulejmana II. počeli su se javljati deficiti u državnom budžetu, koji su otada postali stalna pojava u osmanskim financijama.

Sultan je imao prihode i od carskih hasova (sela i zemalja, koje su pripadale carskom posjedu), rudnika, solana, trgovine, skelarine i raznih taksa. Na njegovim zemljama radili su robovi, najamna radna snaga ili napoličari. Jaka financijska sredstva, kojima je neograničeno raspolagao, davala su mu prednost pred evropskim vladarima, kojima su staleški sabori odobravali poreze i dizanje vojske. I najviši državni funkcioneri i vojni komandanti uživali su hasove, s prihodom preko 100 000 akči, a vezirski su se penjali na milijune. Sultan ih je podjeljivao onima, koje je postavljao na visoke upravne i vojničke položaje, a i oduzimao ih, kad je ta funkcija prestajala.

U osvojenim zemljama Turci su uveli timarski feudalni sistem, s državnom (sultanovom) svojinom na zemlju. Feudalne prihode s takve zemlje davao je sultan (manje i beglerbeg) spahijama kao

timare (s prihodom do 20 000 akči) i zeamete (20—100 000 akči) za vojnička lena i razne službe. Posjednici tih lena nisu ih mogli otuđiti, ali su ih uz dopuštenje vlasti mogli zamijeniti. Timarski sistem bio je osnova turskog vojničkog feudalnog poretka.

Nasljednih feudalnih posjeda i posjeda s punom privatnom svojinom — mulkova — bilo je naročito po gradovima i varošicama (vinogradi, livade, vrtovi, zemljište za gradnju, dućani, pokretno imanje, stoka). Mulkove su krupni feudalci često pretvarali u vakufe (zadužbine), imenujući svoje nasljednike za upravnike s osiguranim prihodima. Na selu je bilo mulkova samo izuzetno i dobivali su ih odlukom sultanovom krupniji feudalci, naročito vojni komandanti. Takve su odluke feudalci dobivali na temelju kupovine seljačke zemlje ili zauzimanja puste zemlje i stvarali svoje čiftluke, koje su mogli nasljeđivati i otuđiti (uz pristanak lenskoga gospodara). Čiftluci su bili izvan spahijskih posjeda i slobodni od feudalnih obaveza. Posjednik čiftluka bio je između posjednika lena i seljaka. Davao je desetinu gospodaru lena, a od seljaka je naplaćivao mnogo više. Posjednik čiftluka mogao je otjerati seljaka sa zemlje ili ga zamijeniti drugim. Čiftluka je bilo velikih i vrlo malih. Čak do pojedine njive i livade. Čiftlučenje se u većoj mjeri javilo tek u drugoj polovini XVI. st. i predstavlja početak procesa raspadanja turskog timarskog sistema. Zakon je uzalud nastojao zaštititi seljake od tog procesa. Čiftluci su obrađivani kulukom ili uz napolicu, trećinu, četvrtinu, a i robovima, rijetko najamnom radnom snagom. Čiftluke su imali i građani i kršćanski samostani.

Na selu je općenito vladao timarski sistem s vrhovnom svojinom sultanovom i baštinama raje, koja je davala spahiji zakonom određena davanja. Seljačka baština iznosila je 70—150 dunuma (dunum 40 kvadratnih koraka) prema vrsti zemlje. Seljaci su nasljeđivali zemlju s oca na sina bez takse, a ostali rođaci s taksom. Rajinsku zemlju bez nasljednika ili preko tri godine neobrađenu mogao je spahija ustupiti drugom seljaku uz naplatu takse. Raja je mogla svoju zemlju i prodati uz dozvolu spahije, ali je kupac preuzimao obaveze prema spahiji. Raja je bila lično zavisna od spahije i upisana u defter (zemljišnu knjigu) i spahijin izvod iz njega, pa je spahija mogao vratiti odbjeglu raju u roku 10—15 godina. Nakon tog roka prestajala je rajina lična zavisnost od spahije, ali je i dalje ostajala u položaju raje. Spahija je mogao naplatiti od raje odštetu za zapuštenu zemlju. Inače je raja obrađivala zemlju po svojoj volji. Spahiji je plaćala 25 akči od svake haračke glave i davala ušur (desetinu) u naturi, koji je s nekim drugim dažbinama iznosio sedminu ili osminu priroda. Davala je desetinu od vina, u roku od dva mjeseca po berbi nije smjela prodavati vino, dok se ne proda spahijino, plaćala je pristojbe od mlina, košnica, vrta, svinja i dr., a i porez na ovce, ako ga nije plaćala sultanu. Spahiji su seljaci godišnje dovozili po kola drva i sijena, radili po nekoliko dana na njegovu vinogradu i livadi, svodili skupljeno žito u ambare i odvozili ga na trg. Spahiji su pripadale i prijenosne takse i polovina od globa. Te su dažbine bile određene zakonom, ali su se već u XVI. st. javljale zloupotrebe spahija i zulumi haračlija. Muslimanska raja imala je manje obaveze prema spahiji i nije plaćala harač sultanu.

Vojna organizacija

Pokrenuvši se na osvajanje preko tri kontinenta, turski su feudalci morali stvoriti jaku i centraliziranu vojničku organizaciju. Invaziju na Balkanski poluotok i u Srednju Evropu vršili su u znaku borbe protiv nevjernika i vlast nad pokorenim narodima držali su u ime islama. Takva etnički i vjerski tuđa vlast ne bi u pokorenim zemljama bila sigurna bez jake vojske i centralizirane vlasti, koju je predstavljao sultan. Jačanje centralne vlasti dovelo je do stvaranja plaćeničke sultanove pješadije — janjičara, koji su u početku popunjavani uzimanjem svakoga petog zarobljenika za vojničko školovanje. Kasnije su Turci uzimali rajine dječake i mladiće i turčili ih (devširma — danak u krvi). Najdarovitiji među janjičarima dobivali su i dvorske službe, pa i najviše vezirske položaje. Janjičari su bili pješadija, glavni dio centralne plaćeničke vojske, nazivani su »stijena vojske« i na vojnom pohodu stajali su u centru, ispred sultana. U miru su služili po tvrđavama (po tri godine) i čuvali red po gradovima. Uz njih su išle pomoćne trupe, koje su im prigotavljale oružje, i tobdžije. Janjičari su bili plaćenici, ali su kao muslimani mogli služiti samo sultanu, pa su postali stalna sultanova vojska. Nisu se mogli ženiti (do druge polovine XVI. st.) ni imati porodice, pa su se potpuno posvetili vojničkom pozivu. Ratni plijen, velike nagrade, koje su im dijelili sultani, i izgledi na napredovanje stvarali su od njih odanu i discipliniranu vojsku. U njihovu logoru bilo je zabranjeno piće, kocka i žene. Sultan je imao i konjičku gardu, popunjavanu od zaslužnih janjičara i iz stranih zemalja.

U vojsci po pašalucima najvažniji i najbrojniji su bili konjanici spahije, koji su dobivali timare i zeamete uz obavezu, da idu sami na vojsku ili povedu određeni broj lako naoružanih oklopnika. Imali su svoje zapovjednike pod vrhovnom komandom sandžakbega. Mogli su biti premješteni na drugi timar, a izgubiti ga

zbog nevjere, zločina ili neodazivanja na vojni pohod ili smotru. Propadanje robno-novčane i jačanje elemenata naturalne privrede omogućilo je stvaranje mnogih takvih sitnih i srednjih timara. Timarske prihode namjesto plaća primali su i konjanici čuvari tvrđava, tobdžije i tvrđavske posade. Među njima je u XV. st. bilo kršćana, ali ih u XVI. st. više nije bilo. Po tvrđavama su služili i razni obrtnici (puškari, rezači kamenih kugla, kovači i dr.) za plaću ili uz oslobođenje od poreza.

Pomoćne vojne službe vršili su kršćani stočari s poznatim povlasticama — »vlasi«. Neke njihove starješine (knezovi i primićuri) bile su spahije. Više vojne starješine bili su im muslimani. Vojnuci su vršili konjušarsku i karavansku službu, a preuzeti su iz ranijeg vojnog sistema u južnoslavenskim zemljama. Bili su organizirani po trojica ili četvorica, od kojih bi jedan po jedan išao na službu. Baštine su im bile slobodne od daća i poreza. Martolosi su bili boračka vojska. Bilo ih je više nego vojnuka. Služili su po trvrđavama, vršili pljačkaške napade preko granice, bili šajkaši u riječnoj flotili na Dunavu i njegovim pritokama. Primali su plaće ili su im baštine bile slobodne. Derbendžije su osiguravale planinske putove i klance uz slične povlastice. Čitave seoske stočarske zajednice vršile su derbendžijsku službu. Čupridžije su održavale mostove i služile na skelama. I kršćansko stanovništvo, koje je služilo kod stanica za mijenjanje konja (menzilhana) i davalo konje, bilo je oslobođeno drugih nameta. Ovakva pomoćna vojska bila je mnogobrojna, jeftina i borbena.

Raspolažući velikim materijalnim sredstvima, sultan je izgradio i veliku pomorsku flotu potrebnu za osvajačku politiku na Sredozemnome moru. Vojnička klasa u Turskoj bila je jaka i tražila je rat, jer je u njemu bio izvor njenog bogatstva i moći. Naročito su veliku vojnu silu Turci morali držati u Bosni, gdje su bili obuhvaćeni habsburškim i mletačkim posjedima, među koje su prodrli kao klin.

Umirenje pokorenih balkanskih naroda

Na Balkanu su Turci imali jako uporište svoje vlasti u koloniziranom maloazijskom stanovništvu po Trakiji, istočnoj Bugarskoj, makedonskom primorju, Tesaliji i u gradovima po čitavom carstvu. Vjerska tolerancija bila je veća nego na Zapadu, i Turci su pokorenim narodima ostavljali vjeru, običaje, navike života. Ali je ipak dio stanovništva (naročito plemstvo) prelazilo na islam, jer je to donosilo velike materijalne i socijalne koristi. To je jačalo vladajući muslimanski element i pridonijelo brzom umirenju pokorenih naroda.

Širenje turske države

Turska vlast proširila se nad Sirijom i Egiptom, a u vrijeme Sulejmana II. (1520—1566) i na Azerbejdžan, Mezopotamiju, Hedžas, Jemen, Tripolis, Tunis, Alžir. Ujedinjene su bile gotovo sve islamske zemlje na Sredozemnome moru, i Turska je poduzela novu ofenzivu na Srednju Evropu, prodrla duboko u Ugarsku zauzevši i Budim (1541).

Turska uprava

Usporedo s teritorijalnim širenjem države rasla je i sultanova vlast. U XVI. st. postala je neograničena, a suzbijen je utjecaj velikaša i ugušene su antifeudalne i antidinastičke pobune masa. Sultan je raspolagao velikom vojskom i birokratskim aparatom. Imao je raskošan dvor sa strogim ceremonijalom. Prijestolnica mu je bila u Carigradu, ali je obično boravio u Brusi i Drinopolju. Opće vojne i upravne poslove vodili su veliki vezir i četiri vezira. Po vratima zgrade velikog vezira centralna vlast nazivana je Porta. Najvažnije je odluke donosio carski Divan — vijeće najviših državnih funkcionera. Prema njegovim odlukama sastavljeni su fermani (zapovijedi), berati (imenovanja), ahdname (ugovori) i drugi dokumenti. Financijska uprava vodila je strogu evidenciju i kontrolu nad svim timarskim posjedima i njihovim prihodima.

Do zauzeća Budima evropski dio carstva sačinjavao je rumelijsko vojno-upravno područje s jednim beglerbegom (u Sofiji), a otada su osnovani novi beglerbegluci ili pašaluci — Budimski (1541), Temišvarski (1552), Bosanski (1580), a zatim Jegarski i Kanjiški. Naše su zemlje bile podijeljene među sve te pašaluke. Beglerbezi su imali titulu vezira (paše sa tri tuga — konjska repa), uživali su velike hasove, imali svoj dvor, harem, kancelariju. Spahijama su pridjeljivali manje timare. Pašaluci su bili podijeljeni na sandžake s vojno-upravnim starješinama — sandžakbezima. Oni su uživali manje hasove, a kasnije su dobili titulu paša. Sandžaci su se u sudskom pogledu dijelili na kadiluke, a u upravnome na nahije s vojvodama na čelu. Niže od nahija nije bilo turskih upravnih organa, pa se na selu morala razviti seoska samouprava, koja se često širila i na veći dio nahije. Gradovi su imali svoje lokalne upravne organe.

Sultan je bio i vjerski poglavar muslimana — kalif. U toj islamskoj državi pravo se osnivalo na šerijatu — pravu zasnovanom na učenjima islama, formiranom u počecima arapske države. Zakonski propisi šerijata bili su oskudni, pa su dopunjavani novim odredbama, koje su morale biti u suglasnosti sa šerijatom. Na temelju tog prava sudili su teološki — pravno obrazovane kadije,

koje je postavljala centralna vlast po kadilucima. Do XVI. st. uživali su prihode od timara, a od XVI. st. samo od sudskih taksa i darova te su postali vrlo podmitljivi. Rješavali su samostalno manja krivična djela, a o važnijima su podnosili izvještaj centralnoj vlasti. Rješavali su i sporove iz građanskog i privatnog prava među muslimanima, a među nemuslimanima na zahtjev obiju stranaka. Centralna vlast ih je nadzirala i često su premještani. Osmanska država izgradila se u vojničku feudalnu islamsku despociju.

Počeci krize

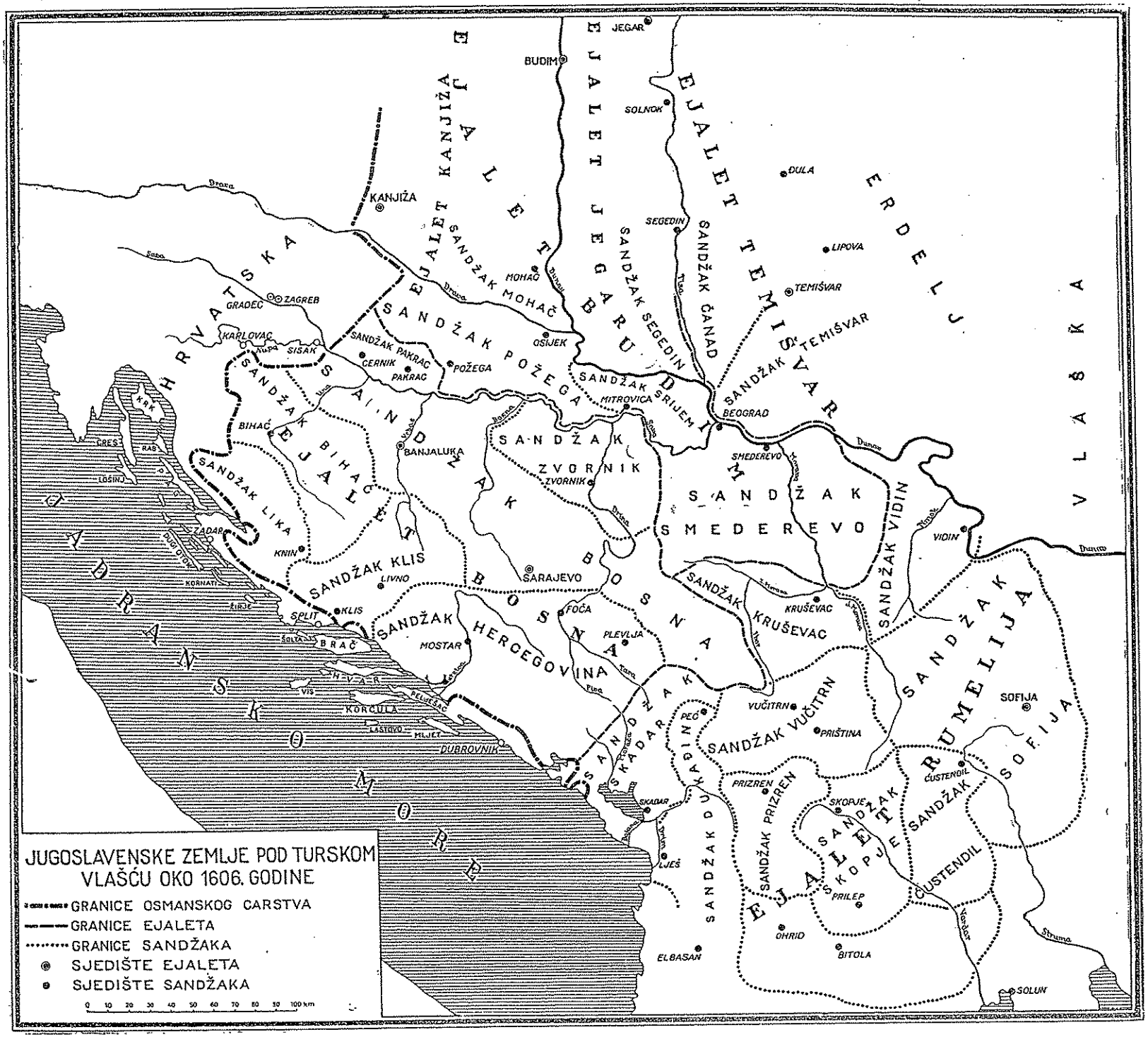
S takvom vojskom i centraliziranom upravom Turska je postala velika sila na Istoku i Zapadu. Ipak su se već potkraj vlade Sulejmana II. javili počeci krize turskog timarskog feudalnog poretka. Tursko nadiranje u Srednju Evropu bilo je ustavljeno kod Sigeta (1566) i Siska (1593). Napredovanje na moru ustavljeno je porazom kod Lepanta (1571), gdje je 210 ujedinjenih španjolskih, mletačkih, papinih, genoveških i malteških galija uništilo brojno jaču tursku flotu. Ali ni ovi porazi na kopnu i moru nisu mogli ustaviti turske navalne ratove i donijeti mir s kršćanskim susjedima, jer je Osmansko Carstvo bilo vojničko, stvoreno ratom i njime se i održavalo.

MAKEDONIJA

Kolonizacija i islamizacija

Makedonija je prva među jugoslavenskim zemljama pala pod tursku vlast. Osvojivši Makedoniju, Turci su postepeno uništavali domaće feudalce, najprije krupne, i uvodili svoj timarski feudalni poredak. Zemlja je bila proglašena državnom i dijeljena je zaslužnim ratnicima, ali su u početku u tu privilegiranu vojničku klasu bili uključeni i kršćanski sitni feudalci i vojnici. I crkva je zadržala svoje posjede i privilegije, ali su sve više rasli i posjedom je premašivali muslimanski vakufi.

Od samog početka svoje vlasti Turci su poveli politiku kolonizacije svog maloazijskog stanovništva u Makedoniji i njene islamizacije. Kolonizirali su uske pojaseve makedonskog primorja i strateške putove prema Skopju, naročito maloazijskim stočarima Jurucima. Domaći stočari povlačili su se pred njima prema sjeverozapadu. Uzduž tih putova podizali su Turci svratišta za olakšanje i osiguranje saobraćaja — hanove i karavanseraje. U gradove se naseljavalo novo muslimansko stanovništvo, a domaće je nasilno iseljavano. Naselilo se i mnogo Židova, protjeranih iz Španije, naročito u Solunu. Židovi su bili vješti majstori i imali su trgovačke veze sa Zapadom pa su s kolonistima pomogli jačanje gradske privrede.

EJALET KANJIŽA
EJALET JEGAR
EJALET TEMIŠVAR
ERDELJ
VLAŠKA
HRVATSKA
SANDŽAK KANJIŽA
SANDŽAK MOHAČ
SANDŽAK SEGEDIN
SANDŽAK ČANAD
SANDŽAK POŽEGA
SANDŽAK SRIJEM
SANDŽAK TEMIŠVAR
SANDŽAK PAKRAC
SANDŽAK BIHAĆ
EJALET BIHAĆ
SANDŽAK LIKA
SANDŽAK KLIS
SANDŽAK ZVORNIK
SANDŽAK SMEDEREVO
SANDŽAK VIDIN
SANDŽAK KRUŠEVAC
SANDŽAK HERCEGOVINA
SANDŽAK SKADAR
SANDŽAK VUČITRN
SANDŽAK PRIZREN
SANDŽAK SKOPJE
SANDŽAK ĆUSTENDIL
SANDŽAK SOFIJA
EJALET RUMELIJA
EJALET SKOPJE
BOSNA
SLAVONIJA
DALMACIJA
ARBANSKA ZEMLJA
CRNOGORE
BUDIM
JEGAR
SOLNOK
DULA
SEGEDIN
LIPOVA
TEMIŠVAR
KANJIŽA
ZAGREB
GRADEC
KARLOVAC
SISAK
OSIJEK
MOHAČ
POŽEGA
CERNIK
PAKRAC
MITROVICA
BEOGRAD
SMEDEREVO
BIHAĆ
BANJALUKA
ZVORNIK
VIDIN
KNIN
ZADAR
LIVNO
SARAJEVO
KLIS
SPLIT
FOČA
KRUŠEVAC
MOSTAR
PLEVLJA
VUČITRN
PEĆ
PRIŠTINA
SOFIJA
PRIZREN
ĆUSTENDIL
SKOPJE
SKADAR
PRILEP
OHRID
BITOLA
ELBASAN
SOLUN
LJEŠ
DUBROVNIK
JUGOSLAVENSKE ZEMLJE POD TURSKOM VLAŠĆU OKO 1606. GODINE
GRANICE OSMANSKOG CARSTVA
GRANICE EJALETA
GRANICE SANDŽAKA
SJEDIŠTE EJALETA
SJEDIŠTE SANDŽAKA
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 km

Ipak je golema većina seoskog stanovništva ostala domaća. Turci su kasnije nastojali da ih prevedu na islam. Da bi sačuvali svoje timare i baštine slobodne od carskih danaka, preostali domaći sitni plemići i vojnici prelazili su u toku XV. st. na islam stapajući se postepeno s muslimanima došljacima. Bilo je i seljaka, koji su iz ekonomskih i socijalnih razloga prelazili na islam, a naročito da bi se zaštitili od pljačkaškh napada susjednih islamiziranih Arbanasa. Samoupravna Ohridska arhiepiskopija, koja je obuhvaćala čitavu Makedoniju osim sjeverne (koja je bila pod Pećkom patrijaršijom), bila je feudalna po svom položaju i prihodima i odijeljena od obespravljenih narodnih masa.

Privredni razvitak

Ratna pustošenja u XIV. st. razorila su privredu Makedonije, ali već u XV. st., sa stablizacijom turske vlasti, dolazi do njene obnove i daljeg razvitka. Prva je uspostavljena poljoprivreda. Zavođenjem mira i reda i kolonizacijom stanovništva iz Male Azije došlo je do njenog napretka. Uvedene su nove kulture pamuka, riže, nauta, kasnije duhana i maka. Veoma je napredovalo vinogradarstvo, često s robovskom radnom snagom, kupljenom na velikom skopskom trgu robova.

Stočarstvo se još više razvilo. Prirodni uvjeti, s bogatim ljetnim i zimskim ispašama u neposrednoj blizini, bili su povoljni, a potražnja za stokom u državi, koja je neprestano ratovala, bila je velika. Najviše su uzgajani konji i ovce. Turci su uveli i bivole za vuču topova.

Rudarstvo se sporo obnavljalo, a najvišu proizvodnju doseglo je za Sulejmana II. premašivši raniju srednjovjekovnu proizvodnju. Najveći su bili zlatni i srebrni rudnici u Siderokapsi, na poluotoku Halkidici, sa 6000 rudara i 500—600 peći. Držali su ih u zakupu solunski Židovi, a sultanov prihod od njihove desetine iznosio je godišnje od 180 — 360 tisuća dukata. U Kočanima i Kratovu vadilo se olovo i srebro, a u okolini Ohrida sumpor. Uz rudnike su postojale i kovnice novca. Ali već od druge polovine XVI. st. prestao je napredak, i rudarstvo je počelo opadati zbog nestašice radne snage, uvođenja obaveznog kulučkog rada i krutih administrativnih mjera. Čak su i stari i bolesni rudari mogli izostati iz posla samo ako su dali zamjenu u ljudima.

Od kraja XV. st. jače su se razvijali stari i novi gradovi kao trgovački, obrtnički, sudsko-administrativni i kulturni centri. Oni su postepeno poprimali orijentalni karakter. Najvažniji su centri bili Solun, Skopje i Bitola, i u njima je islamizacija najbrže tekla. Obrtnici su stvarali esnafe (cehove), posebno muslimani i kršćani. Pored starih razvijali su se novi zanati, naročito u vezi s potrebama vojske — klinčarski, sabljarski, štitarski, puškarski, tobdžijski, nožarski i dr. Trgovci, većinom Dubrovčani i Židovi, izvozili su kožu (skopski kordovan), vu-

nu, svilu, vosak, srebro, rjeđe žito i čohu (fino sukno), a uvozili su fine tkanine, sol, željeznu robu i dr. Razmjena se vršila i na sajmovima (na pr. u Strugi).

Počeci otpora

Zbog čestih ratova protiv evropskih sila država je morala povećati svoje namete na raju. I razvitak trgovine i pojava strane robe, koju je vladajuća klasa nabavljala, izazvali su pojačani pritisak na raju. Feudalci su tražili nova davanja i nastojali da naturalna davanja pretvore u novčana. I skupljači poreza vršili su nasilja nad rajom unatoč nastojanjima centralne vlasti.

Seljaci su se branili najprije tužbama, a zatim odmetanjem u goru — hajdučijom. Prvi pomen o hvatanju i kažnjavanju smrću 10 »razbojnika«, kako su Turci nazivali hajduke, potječe već iz 1502. g. U toku čitavog XVI. st. izdavale su vlasti naređenja za gonjenje hajduka.

Zbog turskih nasilja bilo je i lokalnih pobuna. Potkraj vlade Sulejmana II. pobunili su se zbog novčanih davanja i globa seljaci u nahiji Morihovo, u jugoistočnom dijelu prilepskog kraja, na hasu velikog vezira, a pridružilo im se i preko 1000 prilepskih građana. Oni su toljagama i kamenjem napali sud, koji je branio vezirova vojvodu.

SRBIJA

Zapuštena poljoprivreda i kolonizacija

Poslije osvojenja Smedereva (1459) Turci su Despotovinu pripojili Rumelijskom beglerbegluku i podijelili je na više sandžaka, od kojih je najveću važnost imao Smederevski (od 1521. g. sa sjedištem u Beogradu) zbog svoga graničnog položaja. Zbog ratnih pustošenja, prebjegavanja i odvođenja stanovništva u Ugarsku, odvođenja na obavezni rad (kuluk) čak u okolinu Carigrada, zemlja je bila neobrađena i zapuštena.

Kao i u ostalim ratom opustošenim zemljama krupni turski feudalci počeli su već u drugoj polovini XV. st. naseljavati skupine stočara (vlaha) na svoje zemlje. Vlasi su dolazili iz oblasti Staroga Vlaha, s Drine, iz Hercegovine i Crne Gore. Njihova je prva dužnost bila da budu vojnici. Vlasi su donijeli sobom svoju knežinsku organizaciju. Bili su oslobođeni rajinskih radnih obaveza, a umjesto harača plaćali su filuriju u novcu. Za čuvanje granice davali su jednog vojnika na pet kuća, a u vojnom pohodu svaka kuća po jednoga konjanika. U novoj feudalnoj sredini došlo je među njima do društvenoga raslojavanja, a od njihovih starješina sa slobodnim baštinama stvarale su se nove spahije umjesto prorijeđenih starih spahija kršćana. Na početku XVI. st.,

kad je granica branjena plaćenim tvrđavskim posadama i martolosima, vlasi su postali važniji kao poljoprivredna radna snaga. Prelazili su otada na zemljoradnju. Ako su kolonizirani na napuštenoj rajinskoj zemlji, davali su samo pola ušura.

Za položaj vlaha i seljaka u sjevernoj Srbiji značajno je bilo osvajanje Srijema, Slavonije i Južne Ugarske u vrijeme Sulejmana II. Do 1526. g. to je bila granična oblast. Neka sela pretvorena su u derbendžijska s dužnošću čuvanja planinskih putova i klanaca. Druga su davala konje i opremu za menzilhane ili popravljala i snabdijevala tvrđave. Mnoga mjesta na Dunavu imala su dužnost obrane granice od upada iz Ugarske. Zato su uživala razne povlastice. Ali kako su napadači iz Ugarske probijali taj slabi pojas, Turci su na granicu doveli plaćene tvrđavske posade i martolose, koji su je branili i upadali u Ugarsku. U njihove redove ulazili su i vlasi. I u tvrđavskim posadama bilo je mnogo kršćana s raznim vojničkim dužnostima, koji su služili uz plaću i timarske prihode ili uz povlastice u plaćanju poreza i davanjima.

Poslije osvajanja Srijema, Slavonije i Južne Ugarske, a naročito poslije pada Budima (1541), granica se sve više odmicala, i sjeverna je Srbija prestala biti granična oblast. Broj spahija kršćana naglo se smanjio, a položaj raje se pogoršao. Vlasi stočari pokrenuti su u novoosvojene krajeve, a oni, koji su se stalno naselili i prešli na zemljoradnju, izjednačeni su 1536. g. s ostalom rajom. Nametnuti su im harač i sve ostale rajinske obaveze, a njihove vojne dužnosti su prestale. Vlasi više nisu bili slobodni seljaci. Turcima nije trebala više njihova jedinstvena samoupravna organizacija, pa su stvorili uvjete, da se vlaške stočarske knežine pretvore u teritorijalne seoske samouprave. Knezovi i primićuri morali su paziti, da je zemlja naseljena, pomagali su kod sakupljanja poreza i dažbina, vodili ljude na popravljanje mostova, u ratu su čuvali red u zemlji. Dužnost im je bila nasljedna, a baštine slobodne od poreza i dažbina raje. Neki su knezovi imali i timare i ostali jedini kršćani spahije u XVI. stoljeću.

Feudalci

Najveći posjedi u Srbiji, s mnogim selima, pripadali su sultanovu hasu. Ali su najznatnije prihode sultanu donosili rudnici i kovnice (Novo Brdo, Janjevo, Trepča, Zaplana, Rudnik, Železnik i dr.), iako su ti prihodi bili manji nego u vrijeme Despotovine. Sultan je imao i prihode od trgova, carina, pristaništa, uvezene soli i vina, zarobljenika, ulovljene ribe u Dunavu, carskih dućana i sl., te od harača i drugih rajinih dažbina i filurije, koju su plaćali vlasi stočari.

Ek 4. Mirko Žeželj, **Povijesna čitanka za II razred srednje škole,** 1972

UREDNIK
IVE MAŽURAN

RECENZENTI
ELA LEV
SLAVKO BENOVIĆ

OMOT OPREMIO
ŽIVKO HARAMIJA

Odobrio Savjet za prosvjetu NRH
rješenjem br. 07-4044/1 od 11. XI 1961.

TISAK »RIJECKE TISKARE« — RIJEKA

MIRKO ŽEŽELJ

POVIJESNA ČITANKA

ZA II RAZRED GIMNAZIJE

VII, neizmijenjeno izdanje

Internationales Schulbuchinstitut
Braunschweig
- Bibliothek -

Georg-Eckert-Institut
für Internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek
36711

ŠKOLSKA KNJIGA — ZAGREB 1972

DUŽNOSTI RAJE

Donosimo ulomak iz Kanun-name (pisane turskim jezikom) za požeški sandžak (1545) koju su Turci donijeli poslije osvajanja Požeške kotline. Kanun-nama je zbirka odredaba za sastavljanje katastra (zemljišnih knjiga).

Budući da je stari običaj kod raje požeškog vilajeta da daje u pogledu plativih obaveza na dan poznat u narodu pod nazivom Hizr-Ilijas[1] od svake kuće u ime harača pod nazivom resm-i filuri[2] po pedeset akči,[3] kao i prije neka plaćaju svoje filurije u to vrijeme. Ali, budući da je shodno da se kao resm-i filuri uzima po šezdeset akči, pa su i pripadnici raje, čuvajući se da se ne stavi harač na svaku glavu, rekli ovako: »Ako se zapovjedi da se uzme od svake kuće po jedan dukat po predašnjem običaju, pristajemo da dobrovoljno damo šezdeset akči kao resm-i filuri«, to je zapovjeđeno da se uzme po šezdeset akči kao resm-i filuri.

Kako je kod raje koja je u spomenutom vilajetu ustaljeni običaj da pri odlasku svojih begova na vojnički pohod daju od svake kuće po pedeset akči kao vojnicu, zapovjeđeno je također po šezdeset akči kao sefer filurisi[4], jer su odsada obavezni da daju i vojnicu po šezdeset akči od svake kuće ako nastane veličanstveni vojnički pohod i njegovo veličanstvo suvereni padišah lično blagoizvoli poći na pobjedonosni ratni pohod.

Prije se u tom vilajetu davao od obrađenih i urađenih žita porez plug[5]. Sada je pak pravednim carskim fermanom porez plug ukinut, te je zapovjeđeno da se od sve pšenice, ostalih žita i uopće od zemljoradničkih proizvoda uzima desetina prema odredbama svetoga šerijata i zahtjevima carske zapovijesti. Ali neka se uzme resm-i dönüm[6], po računu po pet akči na svaki dunum onoga vinograda koji u vrijeme popisa vilajeta bude u uživanju muslimana. Od vinograda koji se nalaze u rukama zimija[7] neka se uzima desetina. Odsada, ako muslimani kupe vinograde zimija od kojih je određena desetina, neka opet daju desetinu. Ali ako zimije od muslimana kupe vinograd, neka ne kažu: »Dat ćemo dunum[8]« i neka se ne parniče rekavši: »U defteru[9] je određen od toga vinograda dunum«, nego neka dadu desetinu. Pa kako je utvrđeno pravilo, neka se drži monopol po zakonu, pa raja neka svoje vino ne prodaje dok se carsko vino ne proda[10].

Na deset košnica neka se uzme jedna košnica, a na dvije ovce ili dva svinjčeta po jedna akča. Budući da je kod njih stari običaj da daju po pet akči od svake kuće kao resm-i giyâh[11], i odsada neka se uzima od svake kuće po pet akči travarine. Više neka se ne traži.

Budući da je kod njih ustaljeni običaj da se od starina uzima porez od vodenica koje se nalaze na rijekama Dunavu, Savi, Vuki i Dravi po pedeset akči, a da se od vodenica koje su na drugim malim rijekama i potocima uzima kao porez od vodenica za čitavu godinu trideset i dvije akče, a za pola godine pak šesnaest akči, to je ovo zabilježeno shodno starom načinu.

Ali je izloženo podnožju pravednog prijestolja da oni koji skupljaju od raje šerijatski porez i nešerijatske namete[12] čine narodu nepravdu i uzimaju u vrijeme žetve i doba branja vinograda po dvije akče kao taksu za dozvolu, a žito i vino ne uzimaju u naturi, nego zahtijevaju novčanu protuvrijednost za desetinu, pa pošto uzmu porez za ovce i košnice i namet za svinje, zahtijevaju taksu za brisanje dugovanja, a ne uzimaju samo travarinu, nego zahtijevaju kola sijena za lične konje i stoku sandžak-begova, kadija i vojvoda ili kao protuvrijednost za sijeno uzimaju pet do deset akči i da od hrane i jela, od mesa i hljeba, od kokoši i od svih vrsta namirnica sve što nađu silom uzimaju, a ne plaćaju ništa; zatim da iskorištavaju raju za svoje poslove i gone njihovu stoku i kola na službu, pa ih nagone da prenose drva i sijeno i tako vrše zulum i samovolju. Kako su ti poslovi samovlašće, zapovjeđeno je da se to sasvim ukine. Odsada prema raji neka ne bude nameta i samovolje, da mogu spokojno obrađivati zemlju.

Usporedite sultanove odredbe i postupak mjesnih vlasti.

ZAPUŠTENA POLJOPRIVREDA POD TURCIMA (XVI ST.)

Hans Dernschwam [Dernšvam] (XVI st.) na putu za Carigrad i natrag (1553—1555) proputovao je dolinom Morave i opisao je u svom »Putopisu«.

Došli smo u srpsko selo zvano Jagodina. Taj predio je ispresijecan malim brdašcima kao u Erdelju, koja su, čini se, ranije bila

[1] Hizr-Ilijas — Jurjevo (23. IV).
[2] Resm-i filuri — »porez dukat« ili filurija, koja se plaća »po vlaškom običaju«.
[3] Turski sitan srebrni novac (vrijednost mu je stalno padala).
[4] Sefer filurisi — ratni dukat.
[5] Namet od jednog pluga kao mjere za njivu.
[6] Resm-i dönüm [denim], porez na dunum (jedinica mjere za zemlju od 40 koraka u kvadrat).
[7] Kršćanin.
[8] Dunum, tj. resm-i dönüm, koji namet plaćaju muslimani.
[9] Zemljišna knjiga, katastar.
[10] Kroz dva mjeseca smjelo se prodavati samo carsko vino, ubrano u ime desetine.
[11] Resm-i giyâh, travarina.
[12] Nešerijatski nameti, koji se ne osnivaju na šerijatu, svetom zakonu.

sva plodna, pod njivama i vinogradima, a sada je sve, s obiju strana bilo pusto, zapušteno i zaraslo sitnogoricom. Prelazeći preko nekog brijega i šume, prvi put smo čuli čuvare kako gore na vrhu udaraju u bubanj kad vide ljude da prolaze. To je bila opomena da se treba čuvati od razbojnika. Na osam milja dalje od Jagodine stigli smo u jedno pusto srpsko selo koje se srpski zove Klisura. Tu smo odsjeli u kući nekog domaćina koji nam je objasnio da potječe od plemstva. On je imao još i bolje odjeće i malo srebrnog posuđa, ali ih nije smio upotrebljavati. Dalje na putu ka Nišu sreli smo 16 turskih konjanika koji su bili desečari, tj. takvi ljudi koji od naroda kupe carski harač. Sa sobom su vodili pet Cigana povezanih na jednom lancu koji nisu mogli platiti danak.

OPADANJE RUDARSTVA

Sultani su nastojali iz naših rudnika izvući što više srebra, ali su svojim krutim mjerama kočili rad u njima. Donosimo ulomke povelje Mehmeda II Osvajača na turskom jeziku o postavljanju upravitelja (»roba«) rudniku u Kratovu (1475).

Carski znak... zapovijeda: nosioca ove povelje, koja se mora slušati, moga roba uputio sam u Kratovo i u okolicu da čuva srebrni rudnik i zapovjedio da, kada prispije, gleda i nadzire moje rudnike i sve prihode od njih, neka se stara da budu u pogonu rudarska kola i robovi i neka natjera nevjernike »rupnike«[1] i one koji rade oko rudarskog kola, a koji ne rade po mojoj zapovijesti, nego lunjaju i besposliče, da rade. One koji ne rade neka dovede u red i kazni. Popovi, »rupnici«, knezovi, upravnici rudnika i pomoćnih mjesta, veliki i mali od njih, neka spomenutog mog roba kako treba slušaju, neka rade, neka ne besposliče i neka ne drže zborove...

Koliko god se srebra proizvede u rudnicima neka ide u određenu čistiju i neka se tamo pročisti; izvan čistije neka se ne pročišćava...

A koliko god se srebra proizvede i proda, neka se dopusti da ga kupuju sarafi (mjenjači) koji ga donose u moje kovnice. Drugim sarafima neka se ne dopusti da ga kûpe. Ako kûpe, neka spomenuti moj rob pošalje u moju kovnicu. I tko god bilo da kûpi srebro moga roba i pođe, a nađe se da nema pečat moga roba, neka mu se srebro oduzme i pošalje u moju kovnicu, neka dade 100 drama (dirhema) srebra, 200 akči i neka se kazni... A kod putnika koji idu za Dubrovnik neka pretraže tovare, kod koga god nađu srebro, neka mu se oduzme za carsku blagajnu, a on neka se zarobi sa znanjem nadležnog sandžakbega i kadije... Neka sandžakbeg, kadije i subaše tog vilajeta mome robu ukazuju pomoć.

[1] Rudari koji rade u rupama, pod zemljom.

TRGOVINA ROBLJEM U TURSKIM ZEMLJAMA (XVI ST.)

ROBOVI NA TRGU

Trgovina robljem i život robova u Turskoj opisao je Hrvat Bartolomej Georgijević (XVI st.) u svom putopisu na latinskom jeziku »Moje robovanje i običaji Turaka«. Georgijević je bio zarobljen u mohačkoj bici i ostao u turskom ropstvu osam godina.

Kada turski vladar poduzima rat protiv kršćana, njega, između ostalih trgovaca, stalno prati golema gomila trgovaca robljem i nadstojnika koji sjede na devama. Oni se nadaju roblju pa nose sobom dugačke lance u koje se 50 i 60 njih u vrsti lako može povezati. Oni zakupe od onih koji su ih zarobili sve koje neprijateljski mač nije utamanio i, ako vladaru dadu desetinu robova, slobodno im je da ostale zadrže ili za svoju upotrebu ili za trgovinu. Sultan sa svojim robovima ovako postupa: starije proda za obrađivanje zemlje, mlade pošalje na neko mjesto da tamo nauče neke vještine kako bi ih kasnije što korisnije upotrijebili, neke od njih poučavaju tako kako bi ih odabrali za janjičare.

Turci svoje robove prodaju: oni izvode na trg robove za prodaju kao stada ovaca ili koza. Tamo se sastaju trgovci i odredi se cijena. Ako se nekome rob svidio, svuku mu odijelo i izlože ga da ga budući gospodar gleda; sve udove mu pregledaju, pipaju, istražuju da nema kakve mane u njegovim zglobovima ili udovima. Ako li se svidio, odvedu ga u teško robovanje ili da bude orač ili pastir, a da teže zanate ne spominjem. Tu ima nečuvenih primjera nevolje. Uostalom, ja sam neki put vidio kako ljudi upregnuti u jaram vuku plug... Mnogo je okrutnija sudbina onih koji ne izučiše kakav zanat; samo zanate poštuju (Turci), časte i cijene; stoga je, kad zapadnu njima u šake, bjednije no ikome učenim ljudima, svećenicima, plemićima — koji provođahu život u neradu. Jer trgovac se uzdržava da na njih išta potroši, oni hodaju bosi i gologlavi i ponajviše otkrivena tijela većim dijelom, jer im stara izderana odijela ne zamjenjuju novim.

DANAK U KRVI

Konstantin Mihajlović iz Ostrovice, koji je bio zarobljen od Turaka u Novom Brdu pa se oslobodio, opisao je u djelu na poljskom jeziku »Janičarove uspomene« kako su Turci uzimali »danak u krvi«.

Kad god upadnu u koju zemlju i narod pokore, tada carski pisar odmah za njima ide i što god je dječaka, sve u janjičare uzima, a za svakoga daje pet zlatnika i šalje preko mora (u Anatoliju, gdje ih odgajaju). Takvih dječaka biva oko 2000. A ako od neprijateljskih ljudi ne bi ništa dobio, onda u njegovoj zemlji koji god su kršćani i imaju dječake, od njih uzimaju u svakom selu, odredivši koliko koje selo može dati najviše, da bi ipak broj bio uvijek potpun. A ove dječake koje iz svoje zemlje uzima zovu čilik, a poslije svoje smrti sav svoj imetak može svatko od njih ostavljati kome hoće. Ali one

koje uzima od neprijatelja zovu pendžik, ovi poslije svoje smrti ne mogu ništa ostaviti, već sve prelazi caru, osim ako se tako ponese i zasluži da bude oslobođen, taj može dati poslije svoje smrti kome hoće... Odatle car bira za svoj dvor one koji su izvježbani i plaću im povećava. Mlađi starijega mora slušati, a koji poodrastu i dođu do muževnog uzrasta, te daje na gradove (za stražu), kako je već pisano.

Zašto su Turci upotrebljavali radnu snagu robova? Usporedite rad robova u Turskoj s radom robova u kolonijama zapadnih zemalja. Pročitajte opis sakupljanja »danka u krvi« u romanu Ive Andrića »Na Drini ćuprija«.

SKOPJE U XVI ST.

Opis Skopja god. 1559. dao je jedan anonimni mletački putnik i pisac na talijanskom jeziku.

Skopje je veliki grad. Jedan je dio grada na ravnom zemljištu, a drugi na dražesnom brežuljku. Ima blizu 28 000 kuća (ognjišta). Kuće su, prema tamošnjem običaju, napravljene od zemlje, ali su dosta dobre. Skopje ima četiri prekrasne džamije s mnogo kupola, pokrivenih olovom. Sredinom grada teče rijeka nazvana Vardar, koja je narasla od nekih voda što pritječu s raznih mjesta. Ova rijeka dolazi s obližnjih planina i teče tijesnom dolinom, okruženom sa svih strana opasnim šumama. U dolini se nalaze dva veoma lijepa i velika kamena mosta koje su sagradili za udobnost putnika i za svoju dušu neki vrlo humani Turci. Blizu ovih mostova nalaze se i njihovi grobovi. U gradu se nalazi veliki broj radionica za preradu kože i voska, koji se upućuje preko Lješa u Ankonu, a također i u Veneciju. (U Skopju) ima dosta Židova, a od kršćana[1] su jedino Dubrovčani, koji imaju dosta zemlje kupljene po povoljnim cijenama. Posadili su mnogo loze te sada prodaju vino. Polja im obrađuju robovi kupljeni od Turaka, oni ih oblače i (hrane), a ovi rade. Ovdje postoji dosta prehrambenih produkata i izobilje kruha i mesa. Izvan grada nalazi se vodovod s više od 40 prelijepih lukova, koji je načinjen da bi dovodio vodu u gradska kupališta. Gradom upravlja sandžakbeg, ugledna ličnost. Grad nema zidina, nego samo jednu malu staru kulu sa sačuvanim zidovima i rovovima.

PRVA MANUFAKTURA U DUBROVNIKU (1418)

Prvu manufakturu sukna u Dubrovniku i uopće kod nas osnovao je Talijan Petar Pantella, koji je došao iz Piacence [Pjačenca] (1417). On je po ugovoru s Dubrovačkom Republikom dobio veliki beskamatni zajam od 5000 dukata na 10 godina i besplatnu upotrebu radionice koju je Republika sagradila na Pilama. Osim toga je primao premije na proizvedeno sukno. Njegov rad opisao je Dragan Roller u djelu »Dubrovački zanati u XV i XVI st.«. Donosimo odlomak o Pantellinu utjecaju na razvitak tekstilne proizvodnje u Dubrovniku.

[1] Misli na kršćane strance.

Koristeći svoj privilegirani položaj i radeći s novcem posuđenim od općine, Pantella je stvarao veliku akumulaciju kapitala koji je ulagao u produkciju sukna. Posuđujući tkačima novac i tkačke razboje, podjarmio je velik broj majstora koji su radili samo za njega. Mladići iz unutrašnjosti dolazili su u Dubrovnik i unajmljivali se na rad kod Pantelle, koji ih je podučavao u proizvodnji sukna. On je obilno koristio svoje preimućstvo koje je imao u poznavanju struke i od priučenih radnika na veliko izvlačio dobit.

Centralna radionica na Pilama imala je ključna odjeljenja proizvodnje sukna. Tkači koji su radili za Pantellu predstavljali su sa svojim radionicama u biti sastavni dio te velike radionice. Prelje koje su dobivale preslice i vunu od Pantelle mogu se također smatrati radnicima te radionice. Isto to vrijedi za prerađivače vune, grebenare, češljare i čistače vune. Jedan dio tih majstora bio je u neposrednoj službi Petra Pantelle, a drugi je dio bio od njega zavisan.

Veliku općinsku radionicu, iznajmljenu besplatno na 10 godina Petru Pantelli, možemo smatrati prvom manufakturom u Dubrovniku, a i prvom manufakturom u našim krajevima.

Po podjeli rada, po opsegu proizvodnje, po proizvodnim odnosima koji su u njoj vladali i po njenoj lokalnoj podjeli proizvodnih procesa, to je decentralizirana manufaktura kod koje je tek dio proizvodnje smješten pod istim krovom. Čitava proizvodnja se vršila pod komandom poduzetnika Petra Pantelle, prvog kapitalista manufakturnog načina proizvodnje.

Ali taj način rada nije ostao osamljen. U periodu konjunkture[1] za proizvodnju sukna u Dubrovniku dolazi sve više majstora u grad, proizvodne snage jačaju, dolazi sve više prostih, nestručnih radnika koji se stavljaju na raspolaganje poduzimačima u suknarstvu.

Sve više bogatih trgovaca ulaže kapital u proizvodnju sukna. U tom pogledu prednjači vlastela, koja ima najviše akumuliranog kapitala. Ivan Menčetić, Andrija i Ivan Volčević, Antonije Gučetić i drugi počinju da grade radionice, unajmljuju radnike, tkače, bojadisare. Stvara se niz novih malih manufaktura...

Zašto je Dubrovačka Republika dala tolike privilegije Pantelli? Kako je manufaktura djelovala na sitne obrtnike i seljake?

STRANI PUTNICI U DUBROVNIKU U XVI i XVII ST.

Philippe du Fresne-Canaye [Filip di Fren-Kanáj], francuski hugenot, u svom djelu »Put po Levantu« (1573) pisao je i o Dubrovniku.

Dubrovnik je položen na podnožju veoma visokog brda, dijelom u ravnici, dijelom na brežuljku, s tri strane opkoljen morem. Samo kroz dvoja vrata može se izaći van, a treća su ona za luku. Dubrovnik nije velik, ali je veoma napučen i bogat, a sa 12 000 dukata haraća

[1] Konjunkturom se naziva često povoljan tok poslova, povezan s postizanjem dobiti.

Ek 5. Ivo Makek, Josip Adamček, **Čovjek u svom vremenu 2,** 1988

Urednik
BLAGOTA DRAŠKOVIĆ

Recenzenti
dr VLADIMIR JURIĆ
BOŽENA LEGAN
dr JOSIP LUČIĆ
STJEPAN SIROGLAVIĆ

Omot i ilustracije
VJEKOSLAV BREŠIĆ

Kartograf
LADISLAV DOLANSKI

Izdavačka radna organizacija
»ŠKOLSKA KNJIGA«
Zagreb, Masarykova 28

Za izdavača
dr JOSIP MALIĆ

Grafička urednica
KSENIJA BAŽDAR

Lektorica
ĐURĐA ŽIVKOVIĆ

Korektorice
NADA ANIĆ
BOŽENA PAVIČIĆ

Od 4. do 108. strane autor je prof. Ivo Makek, a od 108. do 198. prof. dr Josip Adamček.

Odobrio Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske rješenjem br. 1521/1-1985 od 12. 3. 1985.

Izvjestitelj u Komisiji za udžbenike
dr HRVOJE MATKOVIĆ

Katalogizacija u publikaciji CIP
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 372.894(075.2)
UDK (ŠK) 372.893(075.2)

MAKEK, Ivo
Čovjek u svom vremenu 2 : udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole / Ivo Makek, Josip Adamček ; [ilustracije Vjekoslav Brešić] . — 4. izd. — Zagreb : Školska knjiga, 1988. — 203 str. : ilustr. (pretežno u bojama) ; 24 cm

I. Adamček, Josip

Tisak dovršen u siječnju 1988.
u »Ognjen Prici«, Zagreb

88/3413

11 10(11;88)2

IVO MAKEK — JOSIP ADAMČEK

ČOVJEK U SVOM VREMENU 2

UDŽBENIK POVIJESTI ZA VI. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

IV. izdanje

ŠKOLSKA KNJIGA, ZAGREB, 1988

Spahija

Janjičar

Novac kralja Vukašina

PRODOR TURAKA NA BALKAN I BORBE PROTIV NJIH DO POČETKA XVI STOLJEĆA

Priprema

Saznali ste da su Turci od druge polovice XIV st. sve prisutniji na našem tlu. Nailazila su vremena »turskih nevolja« — sela su nestajala u ognju, izubijani zarobljenici teturali su iza turskih jahača vezani za repove njihovih konja, a šume su vrvjele izbjeglicama koje su noću »pri svićah i pri zvizdah« bježale napuštajući ognjišta otaca i djedova. Naši narodi proživljavali su jedno od najvećih katastrofa. Ova će vas tema upoznati s Turcima i borbama protiv njih. U tim borbama narod je branio dom, obitelj, rodnu grudu i slobodu. Malo je utjehe što su Turci na našem tlu izgubili dah za daljnji prodor u srce Evrope. Dok će naši narodi životariti pod njihovom surovom vlašću, evropski će narodi velikim koracima odmicati u svom razvoju.

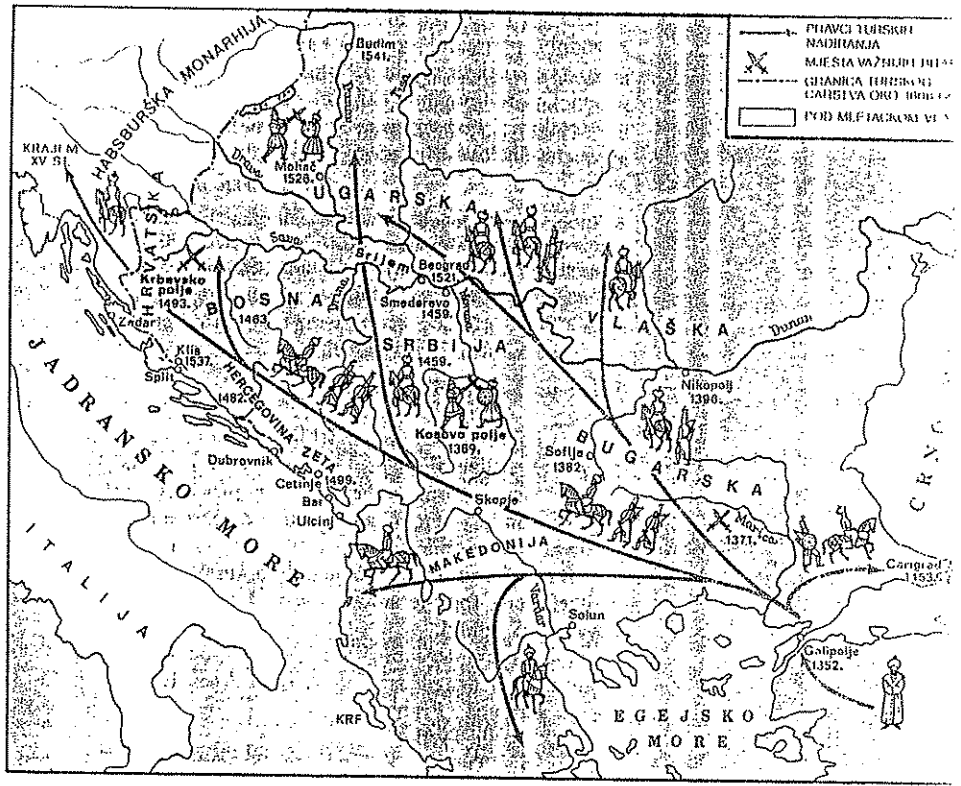
Postanak turske države

Turci su u XI st. doselili iz Srednje Azije u Malu Aziju. Početkom XIV st. tu su pod vodstvom sultana **Osmana** stvorili novu državu koja je po tom sultanu dobila ime **Osmansko Carstvo.**

Turska se vojska sastojala od konjanika 1 i pješaka 2. Konjanici su bili feudalni zemljoposjednici — **spahije,** neposredni sultanovi vazali. Posjede su uživali dok su mogli obavljati vojnu službu. U osvojenim zemljama dobivali su nove posjede i službe, pa su bili i osobno zainteresirani za širenje turske države. Među pješadijom najpoznatiji su bili **janjičari** — stalna vojska i temelj sultanove moći. Janjičarske jedinice stvarale su se od zarobljenih kršćanskih dječaka koje su odgajali u posebnim zavodima u islamskoj vjeri i vojničkom duhu. Kasnije su Turci te jedinice popunjavali »dankom u krvi« — nasilnim uzimanjem djece kršćanskim podanicima.

Snaga Turaka bila je i u slabosti Bizanta i ostalih balkanskih država koje su utonule u feudalnu anarhiju pa se nisu mogle ujediniti i ozbiljno suprotstaviti osvajačima. Polovicom XIV st. Turci su prešli iz Male Azije na Galipoljski poluotak i odande počeli pustošiti Balkanom. Pokažite Galipolje na karti 2.

- Kada je nastalo Osmansko Carstvo? Zbog čega je osmanska država raspolagala izvanredno velikom vojnom snagom? Kako se dijelila turska vojska? U kakvom su se stanju nalazile balkanske državice u doba pojave turske opasnosti (podsjetite se, na primjer, Srbije)? Kada su Turci prešli na Balkanski poluotak?

2 Prodor Turaka u naše zemlje

Bitka na rijeci Marici. Tursko osvajanje Makedonije

Od južnoslavenskih zemalja prva je bila na redu Makedonija, kojom su vladala braća Vukašin 3 i Uglješa Mrnjavčević. Oni su stvorili zajedničku vojsku i pokušali protjerati Turke s Balkanskog poluotoka.

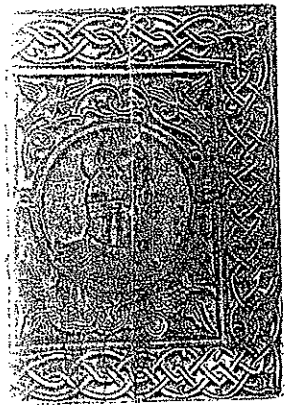
Braća Mrnjavčevići napali su Turke, ali su u bici kod **Črnomena na rijeci Marici 1371. g.** bili strahovito poraženi. Suvremenik je zapisao: »Oni Turke nisu izagnali, nego su i sami od njih bili ubijeni. Tamo im padoše kosti i ostadoše nepokopane.« Oba su brata u bici poginula. Spasio se samo malen dio njihove vojske.

Poraz Mrnjavčevića na rijeci Marici **učvrstio** je položaj Turaka na južnom Balkanu i omogućio njihov prodor u Makedoniju. »Turci su se razletjeli kao ptice po zraku po čitavoj zemlji. Klali su kršćane ili ih odvodili u ropstvo. Mnoge je nemila smrt odvela« — zapisao je suvremenik.

Pojedini feudalci u Makedoniji priznali su vrhovnu vlast turskog sultana. Turski vazal postao je i Vukašinov sin kralj

3 Kraljević Marko, rad kipara Ivana Meštrovića

Grb kneza Lazara

Novac Vuka Brankovića

Novac Stefana Lazarevića

Marko (Kraljević Marko iz narodnih pjesama). Iako je u narodnim pjesmama opjevan kao velik neprijatelj Turaka, on je u stvarnosti sa svojim četama morao ratovati na njihovoj strani. Čak je i poginuo sudjelujući u jednom turskom pohodu.

Nakon nekog vremena Turci su uklonili vazalne feudalce i osvojene dijelove Makedonije podvrgli pod svoju neposrednu vlast.

- Zbog čega je Uglješa Mrnjavčević organizirao vojni pohod protiv Turaka? Pokažite rijeku Maricu na karti i na zemljopisnoj karti. Što je značio poraz na Marici? Što možete reći o stvarnom položaju Kraljevića Marka i njegovom liku u narodnim pjesmama?

Bitka na Kosovu 1389. godine

Otpor turskom prodiranju u Srbiji pokušao je organizirati knez **Lazar Hrebeljanović**, koji je nakon raspada Dušanova carstva vladao Pomoravljem. Oslanjajući se na crkvu, on je uspio sjediniti sjeverozapadnu Srbiju do Drine i Save, Mačvu i dijelove Makedonije.

Knez Lazar je suzbio nekoliko turskih provala u svoje zemlje. Zbog toga je sultan **Murat I** protiv Srbije pripremio velik ratni pohod.

Sa svojom vojskom, vojskom gospodara Kosova Vuka Brankovića i drugih srpskih velikaša knez Lazar je pošao u susret Turcima. Pridružila mu se i vojska koju je poslao bosanski kralj Tvrtko I.

Bitka s Turcima odigrala se 28. lipnja **1389. na Kosovu polju** kod Prištine. Pokažite Kosovo polje na karti . U početku su Srbi bili uspješniji. Velikaš kneza Lazara **Miloš Kobilić** (u narodnoj pjesmi Miloš Obilić) došao je pred sultana Murata kao da će se predati, ali ga je iznenada ubio mačem. Među Turcima je nastala pomutnja. Ali novi sultan, Muratov sin **Bajazid I,** sredio je turske vojne redove i naposljetku pobijedio.

Knez Lazar je zarobljen i pogubljen sa skupinom svojih velikaša, dok se Vuk Branković sa svojim snagama povukao s bojišta. Kosovska je bitka opjevana u narodnim pjesmama kao tragičan događaj u srpskoj povijesti. Pojedini sudionici te bitke prikazani su kao požrtvovni borci za slobodu.

Nakon kosovske bitke Turci nisu pokorili Srbiju. Udovica kneza Lazara kneginja Milica i njegov maloljetni sin **Stefan Lazarević** prihvatili su vazalni položaj prema Turskoj. Srpska je vojska morala sudjelovati u turskim ratnim pohodima, a zemlji je nametnut godišnji danak .

- Kako su obavljene pripreme za kosovsku bitku. Kako je kosovska bitka opjevana u narodnim pjesmama? Kakav je položaj Srbije nakon kosovske bitke?

Pad Bugarske. Provala Tamerlana u Tursku

Bugarska je u doba turskog napredovanja bila podijeljena na nekoliko samostalnih državica, koje se nisu mogle oduprijeti snažnom napadaču. Poslije bitke na Marici Turci su osvojili južnu Bugarsku, zatim njezin središnji dio, a 1396. g. pod njihovom se vlašću našla cijela Bugarska.

Velika provala mongolskog osvajača **Tamerlana** (Timur-lenka) iz Srednje Azije u Tursku privremeno je zaustavila turska osvajanja na Balkanu. U bici kod Angore (Ankare) 1402. g. Tamerlan je do nogu porazio tursku vojsku i zarobio sultana Bajazida I. Nakon Tamerlanova odlaska u Turskoj je izbila dinastička kriza, koja je dovela do unutrašnjih sukoba. Sultani su mogli započeti nova osvajanja tek nakon učvršćivanja svoje vlasti polovicom XV stoljeća.

- Zbog čega Bugarska nije mogla pružiti veći otpor turskim osvajačima? Tko je Tamerlan? Kakvo je značenje imala njegova provala u Tursku?

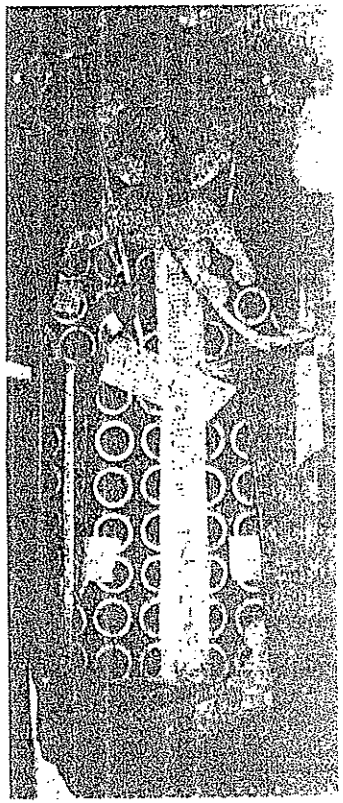
Srpska Despotovina i Turci

U bici kod Angore sudjelovao je sa svojim četama kao turski vazal i srpski knez **Stefan Lazarević** (1389—1427) . Iskoristio je turski poraz. Prekinuo je vazalni odnos prema sultanu. Na povratku iz angorske bitke bizantski mu je car dodijelio titulu **despota,** pa se prema toj tituli srpska država u XV st. prozvala **Despotovina.** Potražite je na karti .

Despot Stefan Lazarević iskoristio je krizu u Turskoj da ojača svoju državu. Priklonio se ugarskom kralju Žigmundu koji mu je dao Mačvu, Beograd, rudarsko središte u Bosni — Srebrnicu i više posjeda u Ugarskoj. Vještom politikom uspio je skršiti velikaše koji su se u borbi protiv njegove vlasti oslanjali na Turke. Kada je ponovno ojačala turska središnja vlast, sam se priznao sultanovim vazalom i obavezao da će slati pomoćne čete u tursku vojsku.

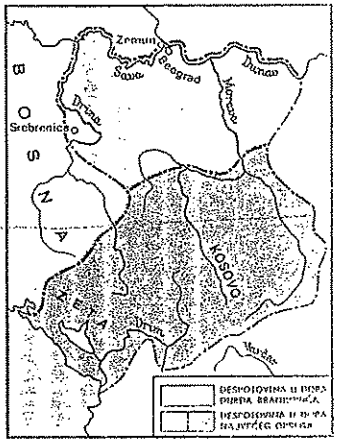
Despot je svojom politikom osigurao Srbiji razdoblje mira. Zemlja je, međutim, u ranijim turskim napadima bila uvelike opustošena. Ipak je u to doba rudarstvo ponovno oživjelo, posebno rudnik srebra Novo Brdo. Stefan Lazarević je za svoju prijestolnicu utvrdio **Beograd** , koji mu je dao ugarski kralj. Despotovini je 1421. g., nakon smrti posljednjeg Balšića — Balše III, pripojio i Zetu.

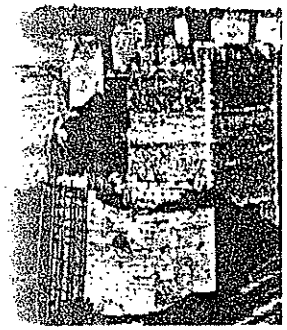
Stefana Lazarevića naslijedio je sestrić **Đurađ Branković** (1427—1456). Despotovina se u njegovo doba ponovno našla u teškoj situaciji. Na početku svoje vladavine Đurađ je ugarskom kralju morao predati Beograd. Turci su zatim zauzeli važne tvrđave — Niš, Kruševac i Golubac. Despot Đurađ je do 1430. g. za svoju novu prijestolnicu izgradio

Stefan Lazarević

Srpska Despotovina

Smederevska tvrdava, sagrađena oko 1430. g.

Smederevo, najveću srednjovjekovnu tvrdavu na Dunavu. Ali ostatke svoje države nije uspio obraniti. Sultan Murat II provalio je 1439. g. u Srbiju i nakon duže opsade zauzeo Smederevo i cijelu Despotovinu. Tursko osvajanje Srbije te godine naziva se **prvim padom Despotovine.**

- U kojim je uvjetima stvorena srpska Despotovina? Kakvu je politiku vodio Stefan Lazarević? Kako je došlo do prvog pada Despotovine?

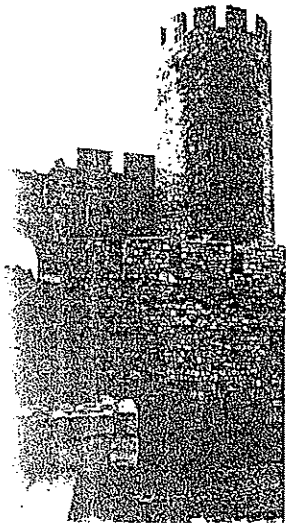
Sudjelovanje Rumunja i Madara u borbi protiv Turaka

Na kraju XIV st. Turci su počeli napadati područje današnje Rumunjske, tada kneževine **Vlašku** i **Moldaviju.** Vojvoda Vlaške **Mirča** je u bici na Ravnima, blizu Dunava, 1395. g. porazio veliku tursku vojsku. U drugoj polovici XV st. snažan otpor turskom osvajanju pružio je moldavski vojvoda.

U borbu protiv turskog nadiranja na Balkan uključili su se i ugarsko-hrvatski kraljevi. Kralj Žigmund je organizirao protiv Turaka veliki križarski pohod, ali je njegova vojska potučena 1396. g. kod **Nikopolja** na Dunavu.

Sredinom XV st. u borbama protiv Turaka isticao se vojskovoda **Janoš Hunjadi** (Sibinjanin Janko u narodnim pjesmama). Godine 1443. poveo je protiv Turaka »dugi ratni pohod« s namjerom da ih protjera s Balkana. U redove njegove vojske stupile su madarske, poljske, češke i srpske čete. Ta je vojska zauzela Sofiju, ali zbog zime nije uspjela prijeći Balkansko gorje i napasti Turke u Grčkoj.

Kralj **Vladislav I Jagelović** (1440 1444) pokušao je iduće godine obnoviti ratni pohod. Ali njegova je vojska u bici kod **Varne** (1444) do nogu potučena. Hunjadi je 1456. g. uspješno obranio Beograd koji je sultan napao sa 150 000 vojnika i 300 topova. U borbu protiv turskih napadača nastojao je privući široke narodne slojeve.

...ograđska tvrđava iz XV st.

- Kada su se u borbu protiv Turaka uključile rumunjske kneževine? Po čemu se isticao Janoš Hunjadi? Što je namjeravao svojim ratnim pohodima?

Borba Albanaca protiv Turaka

Turci su još u XIV st. nametnuli svoju vlast većem dijelu **Albanije.** Albanski su feudalci postali sultanovi vazali. Nezadovoljni turskom vlašću oni su 1433. g. podigli ustanak koji su Turci okrutno ugušili.

Novi ustanak podigao je **Đurad Kastriot Skenderbeg.** On je najprije kao talac na sultanovu dvoru primio islam i ratovao u turskoj vojsci. Godine 1443. napustio je sultana i u Albaniji **podigao ustanak.** Oslobodio je grad Kroju i poveo u borbu znatan dio Albanaca. Turci su protiv Skenderbega poduzeli više pohoda, ali ga nisu uspjeli pobijediti. Albaniju su ponovno osvojili tek poslije njegove smrti 1468. godine.

- Kada su Turci zauzeli Albaniju? Kako dugo je trajao Skenderbegov ustanak?

Pad Bizanta

Bizantsko Carstvo je u doba napredovanja Turaka bilo vrlo slabo. U rukama bizantskih careva nalazili su se samo mali dijelovi nekad moćne države, koji se nisu mogli ozbiljnije suprotstaviti napredovanju turskih osvajača. Bizantski su vladari, nakon bitke na Marici, počeli plaćati godišnji danak Turcima.

Sultan **Mehmed II Osvajač** odlučio je na početku svoje vladavine zauzeti preostale balkanske državice. Najprije je 1453. g. s velikom vojskom napao bijedne ostatke Bizantskog Carstva. Nakon dvomjesečne opsade ta je vojska provalila u Carigrad, prijestolnicu Carstva. Grad je nakon osvajanja bio izložen trodnevnom pljačkanju turske vojske. Mnogi su stanovnici ubijeni, a oko 60 000 stanovnika pretvoreno je u robove. Uništeno je mnogo kulturnih spomenika. Sultan je u **Carigrad** (Istanbul) prenio svoju prijestolnicu i naselio novo stanovništvo.

Padom Carigrada **prestalo je postojati Bizantsko Carstvo,** koje je prije uvelike utjecalo na balkanske narode.

- U kakvom je stanju Bizantsko Carstvo u doba prodiranja Turaka? Kako su postupali Turci pri zauzimanju Carigrada?

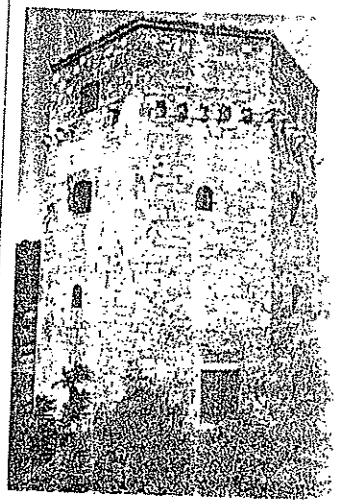
Obnova i konačan pad Despotovine pod tursku vlast

Zahvaljujući uspjehu prvog Hunjadijeva pohoda protiv Turaka, despot Đurad Branković uspio je 1444. g. **obnoviti** vlast u sjevernim dijelovima Srbije.

U prethodnim je ratovima Despotovina strahovito opustošena i nije mogla Turcima pružiti snažniji otpor. Sultan Mehmed II je 1454. g. ponovno strahovito opustošio cijelu zemlju. U ropstvo je odveo oko 50 000 ljudi.

U oslabljenoj Srbiji izbili su nakon smrti Đurđa Brankovića sukobi između najutjecajnijih velikaša. Dio se pokušao osloniti na Ugarsku, dok su drugi pokušavali opstanak zemlje osigurati priznavanjem vazalnog odnosa prema Turskoj. Tako oslabljene ostatke Despotovine Turci su **1459. g. zauzimanjem Smedereva** bez većih teškoća pokorili.

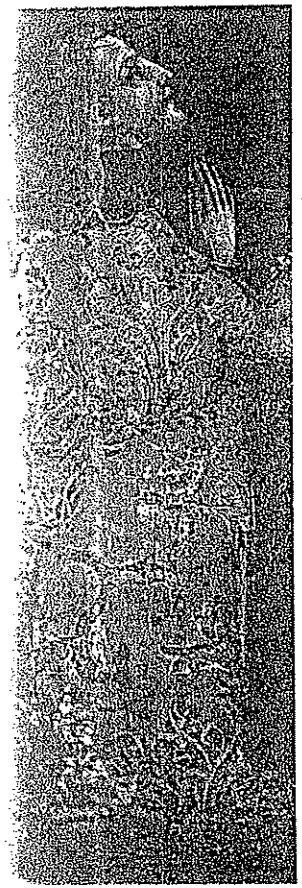
- U kojim je uvjetima obnovljena srpska Despotovina? Zbog čega su Turci bez većih vojnih napora mogli konačno osvojiti Despotovinu? Koje je to godine bilo?

Nebojšina kula u Beogradu iz XV st.

Mehmed II Osvajač

Stjepan Tomašević

Medaljon Ivana Crnojevića

Propast bosanske države

Turci su još u prvoj polovici XV st. počeli ostvarivati utjecaj u Bosni koja je bila oslabljena međusobnim borbama velikaša. Neki su se velikaši stavili pod tursku zaštitu i plaćali sultanu godišnji danak. Turci su danak nametnuli i bosanskim kraljevima. Čestim provalama opustošili su cijelu zemlju.

Posljednji bosanski kraljevi **Stjepan Tomaš** (1443—1461) i **Stjepan Tomašević** (1461—1463) pokušali su za borbu protiv Turaka dobiti pomoć rimskog pape i zapadnih zemalja. Ali njihovo oslanjanje na katoličku crkvu, koja je tražila da se energično progone patareni, samo je pogoršalo prilike u zemlji. Stvarna pomoć za borbu ipak nije stigla.

Očekujući pomoć kršćanskih zemalja, kralj Stjepan Tomašević je otkazao Turcima plaćanje danka. Sultan Mehmed II je zbog toga 1463. godine s velikom vojskom provalio u Bosnu i osvojio najveći dio njezina teritorija. Kralja Stjepana Tomaševića zarobio je u gradu Ključu i dao pogubiti.

Osvajanje **Hercegovine** Turci su završili 1482. godine.

- Na koji su način Turci u prvoj polovici XV st. ostvarivali utjecaj u Bosni? Na koga su se u borbi protiv Turaka htjeli osloniti posljednji bosanski kraljevi? Zašto njihova politika nije uspjela?

Pad Crne Gore

Nakon smrti zetskog vladara Balše III (1421) dijelovima Zete zavladao je srpski despot Stefan Lazarević. U isto se vrijeme u Zeti uzdiže obitelj Crnojevića s posjedima oko Žabljaka i Cetinja. Oni su se oslonili na Veneciju koja je zauzela dio zetskog primorja. U XV st. na veći dio područja Zete proširio se naziv **Crna Gora.**

Ivan Crnojević (1465—1490) borio se protiv Turaka koji su se već učvrstili u susjednim zemljama. Turci su prvi put zauzeli posjede Crnojevića 1479. g. No Ivan je 1481. g. uspio u crnogorskim brdima obnoviti svoju vlast i nastaviti borbu. Sukobi u obitelji Crnojevića nakon njegove smrti olakšali su Turcima da 1499. g. cijelu Crnu Goru podvrgnu pod svoju vlast.

- Kada se naziv Crna Gora počinje upotrebljavati za Zetu? Koja se feudalna obitelj uzdigla u Crnoj Gori u XV stoljeću? Kada su Turci Crnu Goru podvrgli pod svoju vlast?

Turski napadi na hrvatske zemlje. Krbavska bitka

Nakon pada Bosne 1463. g. Turci su neposredno počeli ugrožavati hrvatske zemlje. Kralj **Matija Korvin** (v. str. 94) zauzeo je 1463. g. sjevernu Bosnu i u njoj osnovao **Jajačku** i **Srebrničku banovinu.** Te su banovine pretvorene u sistem obrambenih tvrđava koje su kasnije zaštitile Slavoniju od

turskih provala s juga. Turci su ipak u više navrata opustošili Hrvatsko zagorje, Turopolje i okolicu Križevaca.

Najveće provale bile su u užu Hrvatsku, gdje su Turci palili sela i odvodili stanovništvo u roblje. Preko Like, Krbave i Modruše provaljivali su u Kranjsku, Štajersku, grofoviju Goricu i Istru. Tim su smjerom napadali gotovo svake godine.

Hrvatski su plemići ponekad uspijevali poraziti neke od turskih pljačkaških četa. Kad se **1493.** g. bosanski paša Jakub sa svojim konjanicima i mnoštvom zarobljenika vraćao iz pljačkaškog pohoda na Štajersku, hrvatski ban **Emerik Derenčin** dočekao ga je na **Krbavskom polju.** Ali Turci su u bici 9. rujna porazili hrvatsku vojsku. Poginulo je više od 13 000 banovih vojnika. Suvremeni kroničar nazvao je taj poraz »prvim rasapom kraljevstva hrvatskoga«. U njemu je doista život izgubio velik broj plemića. Bila je slomljena obrambena snaga Hrvatske južno od Velebita.

Turci su pojedine dijelove uže Hrvatske počeli osvajati početkom XVI stoljeća.

- Koje obrambene ustanove podiže Matija Korvin u sjevernoj Bosni? Kojim su smjerom provaljivali Turci? U čemu je značenje krbavske bitke? Pročitajte u Povijesnoj čitanci tekst *Bitka na Krbavskom polju.*

Mohačka bitka 1526. godine

Nakon smrti Matije Korvina 1490. g., ugarsko-hrvatska država je ponovno oslabila. Velikaši se nisu mnogo brinuli za obranu zemlje, iako su se Turci već pojavili na njezinim granicama. Kraljevi **Vladislav II Jagelović** (1490—1516) i **Ludovik II** (1516—1526) nisu imali sredstva za organiziranje snažnije obrane.

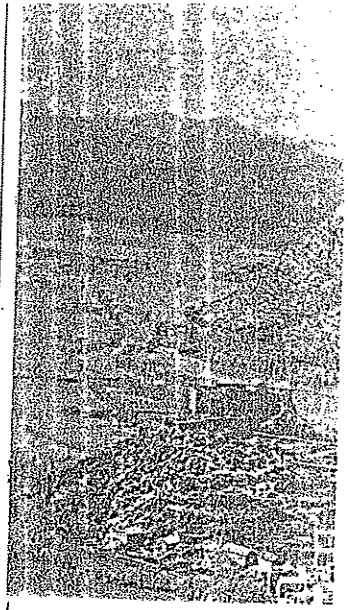
Napade na ugarsko-hrvatsku državu obnovio je sultan **Sulejman II Veličanstveni** (1520—1566). Zauzimanjem Beograda 1521. g. on je svojim vojskama otvorio put u Slavoniju i Panonsku nizinu.

Sultan je 1526. g. sa 75 000 vojnika poveo pohod protiv Mađarske. Najprije je u Slavoniji zauzeo **Osijek** i ondje dao preko Drave sagraditi velik drveni most preko kojega je u Mađarsku poveo svoju vojsku.

Turke je na **Mohačkom polju** dočekao kralj Ludovik II sa 26 000 vojnika. U bici 29. kolovoza **1526.** g. Turci su porazili ugarsku vojsku. Poginulo je oko 15 000 ugarskih vojnika. Ludovik II je pokušao pobjeći, ali se pri bijegu utopio u nabujalom potoku.

Sulejman II je nakon mohačke pobjede opljačkao središnje dijelove Ugarske. Spalio je kraljevsku palaču u Budimu. Godine 1541. podvrgao je te dijelove zemlje pod neposrednu tursku vlast.

- Kakva je situacija u ugarsko-hrvatskoj državi na početku XVI stoljeća? Koji su dio Ugarske Turci podvrgli pod svoju vlast?

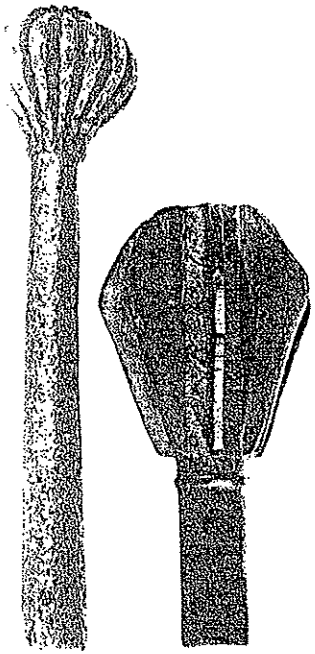
Žabljak — bivša prijestolnica Ivana Crnojevića

Jajce — tvrđava i slapovi Plive

Sulejman II Veličanstveni

Srednjovjekovni buzdovan

Posljedice turskih osvajanja

Tursko osvajanje na Balkanskom poluotoku i u Podunavlju trajalo je više od 150 godina. U tom su razdoblju Turci uništili samostalne feudalne državice balkanskih naroda. Zatim su ti narodi nekoliko stoljeća bili pod turskom vlašću i grubo izrabljivani. Strana je vlast otežavala njihov razvoj. Kasnije morali su se svi ti narodi boriti za svoju slobodu.

Tursko osvajanje imalo je negativne posljedice za sudbinu balkanskih naroda i zbog toga što su njime znatno uništene proizvodne snage. Došlo je do **gospodarskog i kulturnog zaostajanja** tih naroda u usporedbi s drugim narodima u Evropi.

- Pomoću karte na str. 125. ispričajte sve o prodoru Turaka na Balkan i o padu naših zemalja pod tursku vlast. Kakve su posljedice tih osvajanja za naše narode?

Ponovite

PRODOR TURAKA NA BALKAN I BORBE PROTIV NJIH DO POČETKA XVI STOLJEĆA

Osmansko Carstvo

- nastalo u prvoj polovici XIV st. u Maloj Aziji pod vodstvom sultana Osmana (Turci = Osmanlije)
- sultan — neograničen gospodar
- spahije — feudalni zemljoposjednici, sultanovi vazali, konjanici zainteresirani za osvajanja
- janjičari — stalna pješadija, temelj sultanove vlasti
- prema jakoj Turskoj slabe balkanske države razjedinjene feudalnom anarhijom

Velike turske pobjede

- polovicom XIV st. prelaze na Balkan (Galipolje), 1371. g. bitka kod Črnomena na rijeci Marici, 1389. g. bitka na Kosovu polju, 1396. g. kod Nikopola (poraz kralja Žigmunda), 1444. g. kod Varne (Vladislav II), 1493. g. na Krbavskom polju, 1526. g. na Mohačkom polju (slom ugarsko-hrvatske države)

Turska osvajanja

- Makedonija, Bizant, Bugarska, srpska Despotovina (Srbija), Bosna i Hercegovina, Albanija (nakon smrti Skenderbega), Hercegovina, Crna Gora, dio Hrvatske i Ugarske

Ponovite

NAŠE ZEMLJE OD XII DO POČETKA XVI STOLJEĆA

Gospodarstvo

- **Hrvatska** — dalmatinski gradovi daljnji razvoj trgovine, od XII st. u unutrašnjosti razvoj poljoprivrede, odvajanje obrtnika, stvaranje trgovišta i gradova, XIII st. slobodni kraljevski gradovi (1242. g. Zagreb)
- **slovenske zemlje** — XII st. razvoj gradova
- **Srbija** (Zeta) i Bosna — od XIII st. razvoj rudarstva, trgovine, gradova

Feudalno društvo

- **Hrvatska i Slavonija** — XII st. dijeljenje feuda, često cijelih županija (Modruš), velikaši, ugroženo niže plemstvo — Zlatnom bulom 1222. g. dobiva pravo sudjelovanja u vlasti, slobodno seljaštvo — kmetovi; feudalna anarhija
- **slovenske zemlje** — njemački feudalci — naseljavanje njemačkih seljaka
- **Srbija** — vlastela i vlasteličići, zavisni seljaci (sebri), najbrojniji meropsi, Dušanov zakonik — učvršćenje feudalnih odnosa
- **Bosna** — velikaši slabe centralnu vlast

Državni život

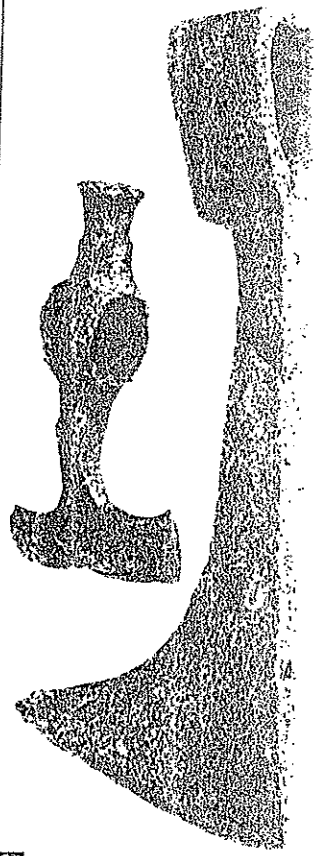
- **Hrvatska** od 1102. g. u sastavu ugarsko-hrvatske države (uža Hrvatska, Slavonija i Dalmacija); borbe s Mlečanima za Dalmaciju; 1202. g. križari osvajaju Zadar; u XII i XIII st. Arpadovići, u XIV st. Anžuvinci — Ludovik I mirom u Zadru 1358. g. vratio Dalmaciju, Dubrovnik u sastavu ugarsko-hrvatske države; u XV st. (od 1409. g.) Mlečani zaposjedaju Dalmaciju — razdvajanje hrvatskih zemalja
- **slovenske zemlje** — Habsburgovci u borbi s celjskim grofovima od XVI st. zagospodarili slovenskim zemljama i pripojili ih Austriji
- **Srbija** od 1170. do 1371. g. Nemanjići, Zeta i Makedonija u sastavu Srbije, Stefan Nemanja — osnivač države, 1217. g. Srbija kraljevina, 1219. g. samostalna crkva (Sava), vladari — novčani prihodi, najamnička vojska, osvajanja, Milutin i Dušan (XIV st.), Dušanov zakonik, feudalna anarhija
- **Bosna** — Borić, ban Kulin — samostalno vlada potkraj XII st., u XIV st. Stjepan II Kotromanić i kralj Tvrtko I, »crkva bosanska«, širenje Bosne na srpsko i hrvatsko područje, nakon Tvrtka prevlast velikaša

Kultura

- **Hrvatska** — pismenost i književnost na hrvatskom jeziku — glagoljica, ćirilica i latinica; graditeljstvo — crkve i svjetovne građevine — romanika i gotika, katedrale: zadarska, trogirska (portal majstora Radovana), šibenska (Juraj Dalmatinac)
- **Dubrovnik** — književnost (Šiško Menčetić i Džore Držić), slikarstvo (Nikola Božidarević), graditeljstvo u XV st. (kneževdvor, vodovod, dubrovačke zidine)
- **slovenske zemlje** — crkveno graditeljstvo, gotski stil (Ptuj), crkveno slikarstvo i kiparstvo
- **Bosna** — književnost, stećci
- **Srbija** — književnost — ćirilica i narodni jezik, središta manastiri, pisci i prepisivači kaluđeri, Miroslavljevo evanđelje (XII st.), životopisi vladara; graditeljstvo — crkve i manastiri — zadužbine (Gračanica), crkveno slikarstvo — freske i ikone

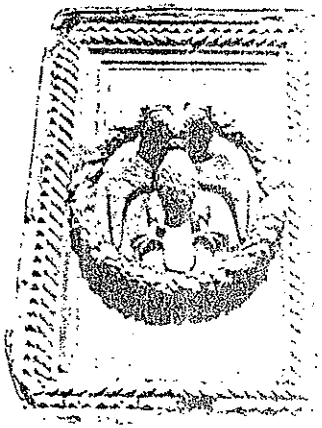
Prodor Turaka

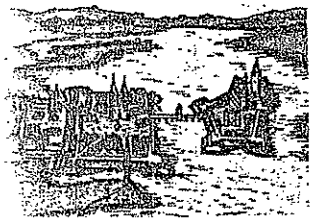
- Turci prodiru 1352. g. na Balkan, 1371. g. bitka na Marici, osvajanja Bugarske i Makedonije, 1389. g. bitka na Kosovu polju, 1402. poraz kod Angore (Timurlenk — Bajazid), pola stoljeća zastoja u osvajanjima, srpska Despotovina, 1453. g. Turci osvajaju Carigrad, 1459. g. Despotovinu, 1463. g. Bosnu, 1482. g. Hercegovinu, 1499. g. Crnu Goru; 1493. g. krbavska bitka, osvajanje Like i Krbave, 1521. g. osvojen Beograd, 1526. g. bitka na Mohačkom polju (Sulejman II — Ludovik II)

19 Srednjovjekovna ratna sjekira

20 Grb Crnojevića

Sigetska tvrđava

Mehmed-paša Sokolović

Nikola Zrinski, branitelj Sigeta

odbijala turske napade sve do 1537. g., kad je junački zapovjednik poginuo.

Nakon pada Kostajnice na donjoj Uni 1556. g., što se smatralo »početkom rasula donjih krajeva Hrvatske«, Turci su počeli pustošiti kraj između Une i Kupe.

Zaustavljeni na rijekama Česmi i Uni, Turci su svoje napade usredotočili na tvrđavu **Siget** koja je branila put prema Beču u južnoj Mađarskoj.

Godine 1566. sigetsku je tvrđavu napala mnogobrojna turska vojska, koja je išla na Beč, pod zapovjedništvom sultana **Sulejmana II** i velikog vezira **Mehmed-paše Sokolovića**. Siget je branio bivši hrvatski ban **Nikola Šubić Zrinski**. Dok je austrijska vojska od 80 000 vojnika besposleno čekala na austrijskoj granici, sigetska je posada od 2 300 vojnika mjesec dana odolijevala napadima 100 000 Turaka. Kad se zapaljeni grad više nije mogao braniti, Zrinski je s preostalim braniocima otvorio gradska vrata, jurnuo na neprijatelja i poginuo pružajući rijetko viđen primjer herojstva. Turci su izgubili pod Sigetom 25 000 vojnika. Pod zidinama Sigeta umro je i sultan Sulejman II. Slika prikazuje kako Turci odvoze glave ubijenih kršćana.

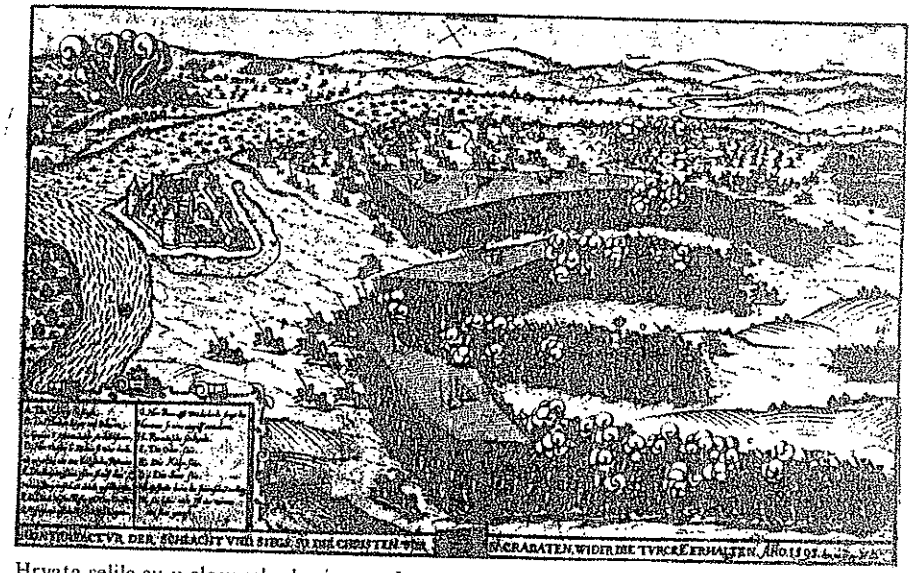
Posljednju osvajačku ofenzivu u Hrvatskoj Turci su poduzeli potkraj stoljeća. Bosanski paša Hasan-paša Predojević osvojio je 1592. g. grad Bihać, glavno uporište toga dijela Hrvatske protiv Turaka. Zatim je krenuo na Sisak. Godine **1593. Sisku** je došao u pomoć ban Toma Erdödy (Erdedi) i austrijska vojska. Turci su bili do nogu potučeni. U bici je poginuo i Hasan-paša. Tu su godinu Turci nazvali »godinu propasti«.

Bitka kod Siska bila je prekretnica u borbi s Turcima. Njome je konačno zaustavljeno turško napredovanje u Hrvatskoj. Bio je to kraj stoljetne turske premoći. Naime, u ratu koji je zatim izbio uspostavljena je **ravnoteža snaga** između Habsburške Monarhije i Turske. Slika prikazuje štit, mač i kacigu iz XVI stoljeća.

- Kakvo je značenje imala borba Hrvata protiv turske agresije? Kada završavaju turska osvajanja u Slavoniji? U čemu je značenje sigetske bitke? Opišite borbe u Sigetu. Proučite kartu na str. 168. i opišite tursko osvajanje dijela hrvatskih zemalja i »ostatke ostataka« Hrvatske.

Migracije hrvatskog stanovništva

Krajeve koje su namjeravali zauzeti Turci su prethodno pustošili, pljačkali i palili u njima sela, gonili stoku, a ljude hvatali i odvodili u roblje. Život u tim krajevima postajao je neizdrživ. Ugroženo stanovništvo napuštalo je svoja ognjišta i masovno selilo u sigurnije krajeve oko Zagreba, u područje između Save i Kupe te u Hrvatsko zagorje. Velike skupine

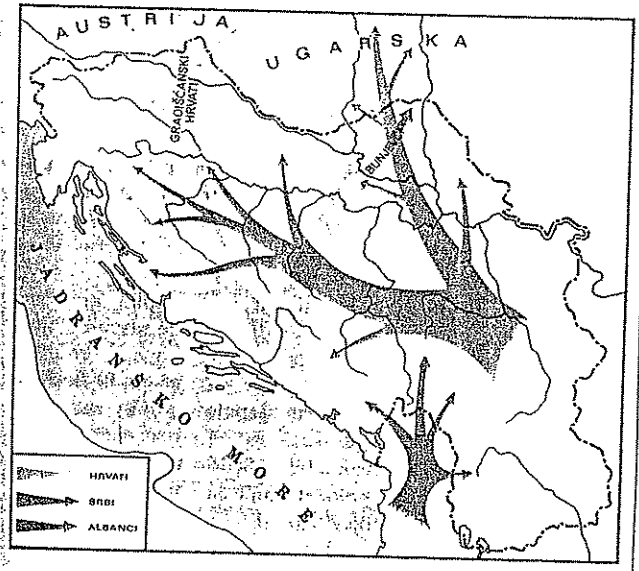

Grad Sisak i bitka s Turcima 1593. g.

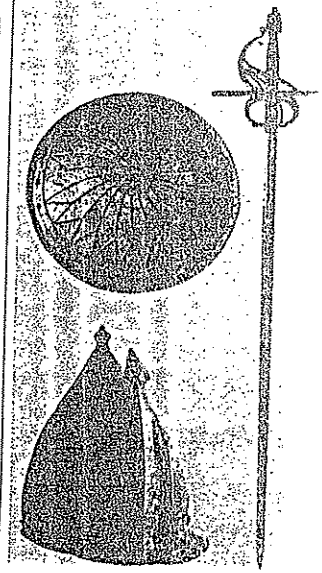
Hrvata selile su u slovenske krajeve, u Istru, pa i izvan granica — u Italiju, Austriju i Ugarsku. Potomci iseljenika u tadašnju zapadnu Ugarsku, današnju austrijsku pokrajinu Gradišće, zovu se **Gradišćanski Hrvati.**

Kao što se vidi na karti, iseljavanje iz Hrvatske samo je dio velikih migracija na južnoslavenskom tlu. Zbog iseljavanja stanovništva i njegova odvođenja u roblje područje

Seobe naših naroda

Štit, mač i kaciga iz XVI st.

Turci odvoze glave ubijenih kršćana (Petrinja, 1592. g.)

uz tursku granicu je opustjelo. Cijela su sela stanovnika, a nekad plodna polja obrasla šumama.

- Što je glavni uzrok iseljavanja Hrvata u XVI stoljeću? krajeve stanovništvo preseljavalo unutar zemlje najvažniji smjerovi hrvatske migracije izvan zemlje kazan na slici ?

Turski konjanici — spahije

Vojna krajina u XVI stoljeću

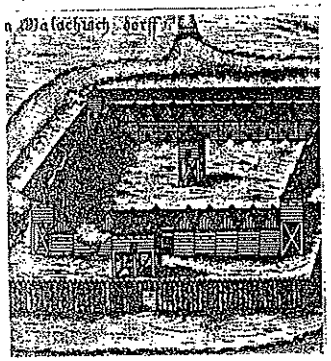
Za vrijeme turskog napredovanja u XVI s pogranične utvrde koje su mu predali hrvatski dovoditi svoju vojsku. Već sredinom XVI st. pokr pograničnih utvrda s kraljevskim posadama, koj od Drave do Jadranskog mora. Tako se -obrambena organizacija — **Vojna krajina**.

U Slavoniji između Save i Drave nastala **krajina** sa tri kapetanije. Kasnije je prema Varaždinu, prozvana **Varaždinski generalat.** vojske u Slavonskoj krajini materijalno su pokrajine Štajerske.

Od Kupe do mora protezala se uz tursku gran **krajina.** U njoj je 1579. g. sagrađena tvrđava K sjedište njezina generala. Hrvatska se krajina u XVI nazivati **Karlovački generalat. Tu** su krajina pomagali staleži pokrajina Kranjske i Koruške.

Godine 1577. kralj je upravu nad vojnim predao austrijskom nadvojvodi Karlu. Time je vlast hrvatskog bana i Sabora nad vojskom tvrđavama. Ban je zapovijedao samo **Pokupskom krajinom** koja je nastala u drugoj polovici XVI turskog prodora u Pounje.

U krajiškim je tvrđavama bilo 4.000—5.000 primali plaću. Poseban položaj imali su Žumber srpsko stanovništvo prebjeglo od 1530. do 154 berak iz Bosne. Njima je kralj podijelio zemljište

Krajiška utvrda

obavezu da na vlastiti trošak sudjeluju u ratu. Na Jadranskog mora djelovali su **senjski uskoci** — turskog područja koji su se naselili u Senju. Borili protiv Turaka i protiv Venecije sve dok početkom nisu iseljeni u unutrašnjost.

- Kada je osnivanje stvaranje Vojne krajine? U kojem se području u stvaralo krajiške tvrđave? Koje su krajine organizirane u Tko je financirao i upravljao krajinama? Kakva je položaju, između vojnika u krajiškim tvrđavama i i Žumberačkih uskoka? Pročitajte u Povijesnoj čitanci — *grad uskoka.*

Ostataka« Hrvatske

ratova s Turcima došlo je do velikih teritorijalnih Turci su zauzeli velike dijelove uže Hrvatske i Pod vlašću Habsburgovaca preostao je samo dio hrvatskih zemalja. Suvremenici su to nazvali »ostaci ostataka« Hrvatske. Provjerite to na

zapadni dio zemlje postao je u drugoj polovici XVI i kulturno središte hrvatskog naroda. Razvoj u prekinut. U upravljanju zemljom, uz bana kao kralja, sudjelovali su putem Sabora i feudalni su bili velikaši, više svećenstvo, predstavnici kih gradova. U prvoj polovici XVI st. počeli su se sjednički sabori hrvatskog i slavonskog plemstva. ime Hrvatske proširilo i na one dijelove Slavonije pod turskom vlašću. **Zagrebački Gradec** (današnji tao je središte Hrvatske.

- Kada je I navedite dijelove Hrvatske koji su bili pod nosu Turske i Habsburgovaca. Objasnite zašto se ime proširilo na Slavoniju i kako? Na slici vide se XVI i XVII stoljeća.

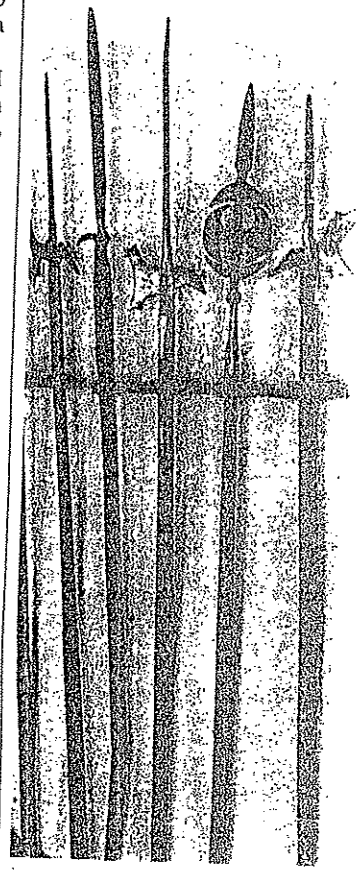
XVI stoljeću

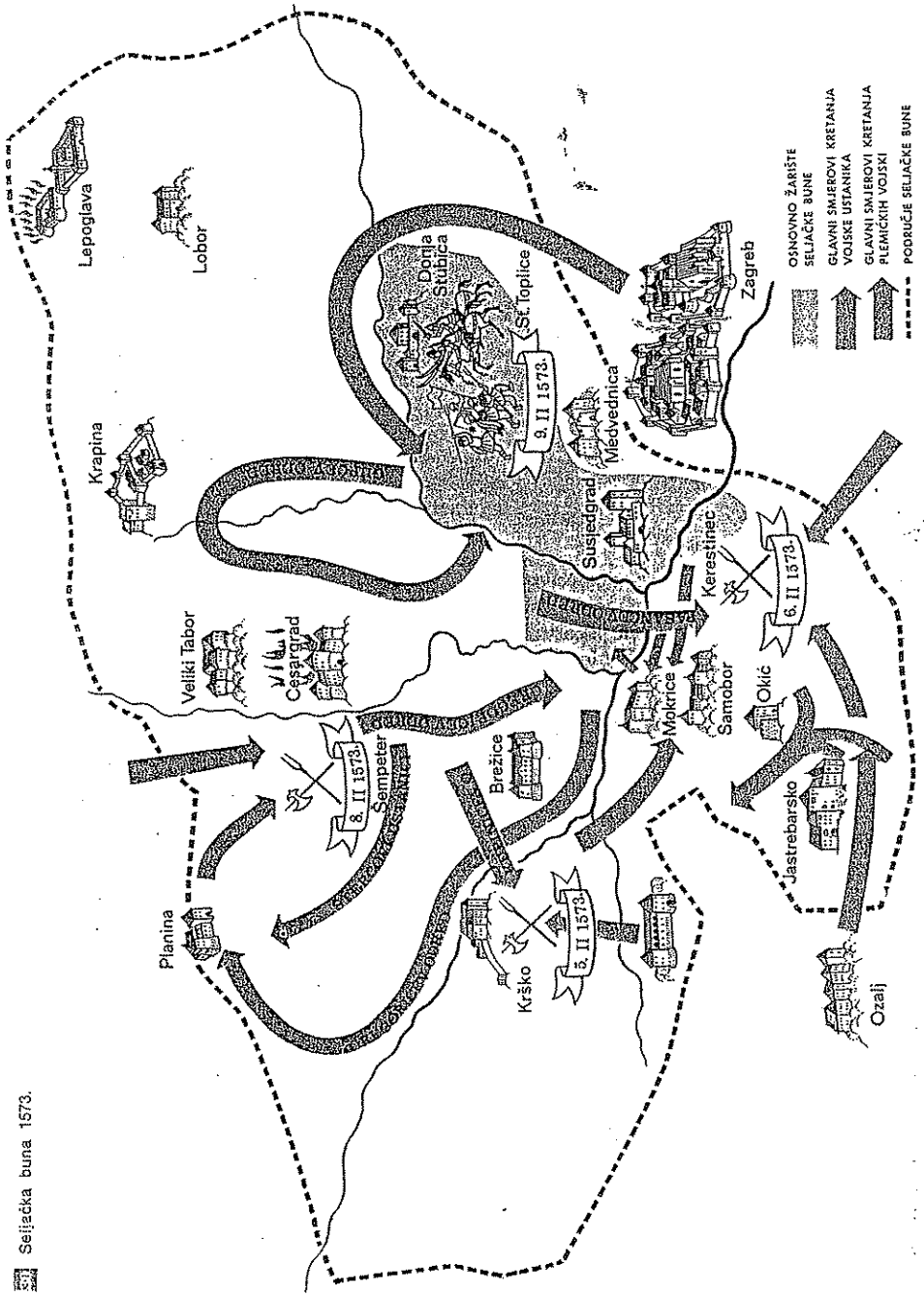
- Habsburški izabran za kralja Hrvatske 1527. g.
- i Slavonija izgubile velik dio svog teritorija
- hrvatskog stanovništva
- ma: Slavonska, Hrvatska i Banska
- ske Srba u Žumberak
- Žumberački i senjski
- e borbe protiv Turaka u XVI stoljeću:
- bitka za Klis
- itka kod Sigeta
- bitka kod Siska — zaustavljeno tursko napredovaanje
- Sisku

Uskok

Oružje iz XVI i XVII st.

Seljačka buna 1573.

HRVATSKA U XVII I XVIII STOLJEĆU

Priprema

Pri izboru za kralja Ferdinand Habsburški se obavezao — sigurno se toga sjećate — da će poštovati sva prava, zakone i običaje kraljevstva hrvatskoga. Usprkos obavezi i on i njegovi nasljednici htjeli su podvrgnuti Hrvatsku svojim činovnicima i generalima. Sabor se suprotstavio — ako Hrvati »ne budu imali bana, neka jasnost vaša zna pouzdano da se oni neće pokoravati nijednom generalu tude narodnosti...« Ban Petar Zrinski i knez Krsto Frankopan pokušali su osloboditi Hrvatsku od vlasti Habsburgovaca uz pomoć njezinih neprijatelja — Turaka. To samo za sebe govori o vlasti Habsburgovaca i njihove soldateske. A kad je nakon rata za oslobođenje ojačalo mađarsko plemstvo, htjelo je podvrgnuti Hrvatsku pod ugarsku vlast. U XVIII st. su u Hrvatskoj provedene mnoge reforme. Izgrađene su nove ceste, ali privreda se ipak nije mogla snažnije razviti.

Naseljavanje Vojne krajine

Pogoršavanje položaja stanovništva u zemljama pod turskom vlašću izazvalo je masovna preseljavanja iz turske Slavonije i Bosne u Slavoniju i Hrvatsku. Potkraj XVI i početkom XVII st. naselile su se velike skupine Vlaha u okolicu tvrdava u slavonskoj i hrvatskoj Vojnoj krajini. Veći dio tih naseljenika bili su **Srbi,** ali je među njima bilo dosta i **Hrvata,** koji su se također nazivali Vlasi.

Vojne su vlasti naseljenicima podijelile pustu zemlju uz granicu i obavezale ih da za uživanje te zemlje obavljaju vojnu službu — stražare na granici, popravljaju krajiške tvrdave i sudjeluju u ratovima. Tako su nastali **krajišnici** . Oni su u Vojnoj krajini zamijenili plaćene vojnike.

Hrvatsko plemstvo je zahtijevalo da Vojna krajina bude pod vlašću bana i Sabora. Željelo je nametnuti svoju vlast novim naseljenicima. Bečki dvor je to spriječio. **Vlaškim statutima** 1630. g. propisane su dužnosti Vlaha, a **Vojna krajina je izdvojena ispod vlasti bana i Sabora** i neposredno podređena bečkom dvoru koji je njome upravljao preko svojih generala.

- Pokažite na karti Vojnu krajinu i navedite koja područja zauzima. Kako je podijeljena Vojna krajina? Koji su gradovi sjedišta krajina? Kad se naseljavaju Vlasi u područje vojnih tvrdava? Kako nastaje Vojna krajina kao zasebni teritorij? Pročitajte tekst u Povijesnoj čitanci *Iz Vlaških statuta.*

Nezadovoljstvo velikaša politikom bečkog dvora

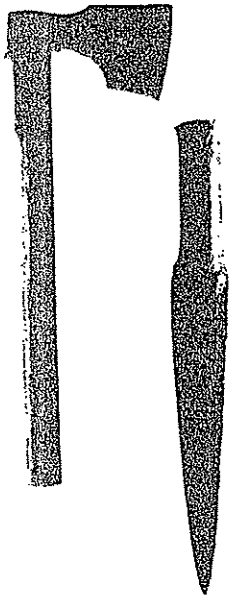
Bečki je dvor u XVII st. sve više težio da u Ugarskoj i Hrvatskoj uvede apsolutističku vladavinu, da različita politička pitanja u tim zemljama rješava bez feudalnih staleža i njihovih sabora.

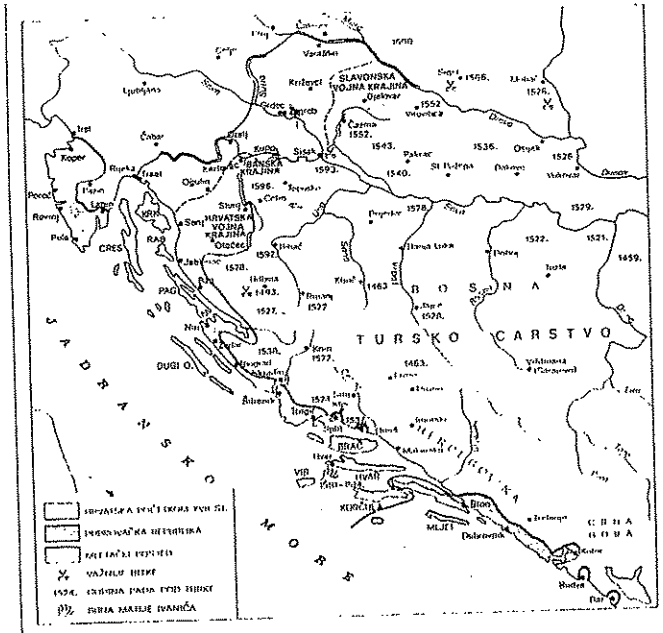
Krajišnici — Slavonac i I

Krajišnik — Karlovčanin

Ratna sjekira i koplje iz XVI st.

Hrvatska početkom XVII stoljeća

Posjedi Zrinskih i Frankopana

Hrvatski sabor je neprekidno tražio da se Vojna krajina vrati pod vlast bana, da se u njoj na oficirske položaje ne postavljaju stranci i da se spriječi nasilničko ponašanje njemačkih oficira. Plemstvo je bilo ogorčeno takvom politikom bečkoga dvora, kao i njegovom politikom prema Turskoj. I ugarsko i hrvatsko plemstvo tražilo je da se protiv Turske povede rat radi oslobođenja onih područja koja su bila pod turskom vlašću. Tako bi se plemstvu vratili posjedi koje je u njima ranije imalo. Bečki dvor nije htio rat s Turskom zbog sukoba s Francuskom. Takva je politika postala očita kad su Turci 1663. g. nametnuli rat i bili poraženi, ali je Beč s njima sklopio mir kao da su pobjednici.

Zaključivanje tog »sramotnog« mira potaklo je nezadovoljne hrvatske i ugarske velikaše da počnu stvarati planove o zbacivanju s prijestolja kralja Leopolda i habsburške dinastije.

- U čemu su se očitovali pokušaji Habsburgovaca da u Ugarsku i Hrvatsku uvedu apsolutizam? Zbog čega je hrvatsko plemstvo nezadovoljno politikom dvora u Vojnoj krajini? Kakva je politika dvora prema Turskoj i zašto je plemstvo nezadovoljno tom politikom? Proučite kartu i ocijenite položaj Hrvatske. Na slici su ratna sjekira i koplje.

Zrinsko-frankopanska urota

Na čelu urotnika protiv Habsburgovaca bio je najprije hrvatski ban **Nikola Zrinski** (1620—1664), a kasnije njegov brat **Petar** (1621—1671). Knezovi Zrinski su u to doba bili najmoćniji hrvatski feudalci. Njihovi su se veliki posjedi, kao što se vidi na karti, nalazili od obale Jadranskog mora do Čakovca u Međimurju.

Ban Nikola Zrinski je okupio oko sebe nezadovoljne mađarske velikaše i počeo s njima stvarati planove za zbacivanje kralja. Njegovu je djelatnost prekinula tragična smrt u lovu od nastrijeljenog vepra.

Nakon Nikoline smrti na čelo urote stao je njegov brat **Petar Zrinski,** koji je imenovan hrvatskim banom. Zavjerenicima se tada pridružio i knez **Fran Krsto Frankopan** (1643—1671). Frankopani su pripadali starim hrvatskim velikašima. Njihovi su se posjedi nalazili u području od Kupe do jadranske obale. Knez Krsto je bio posljednji muški član obitelji.

Urotnici su uzalud nastojali dobiti protiv Leopolda I pomoć Francuske, Poljske i Venecije. Na kraju se Petar preko poslanika obratio sultanu. Petar Zrinski je tražio da Turci s vojskom pomognu ustanak protiv Habsburgovaca. Zauzvrat je nudio da Hrvatska i Ugarska priznaju tursku vrhovnu vlast i plaćaju sultanu 12 000 talira godišnjeg danka. Sultan je vladarem tih zemalja morao priznati Petra Zrinskog. Isto je tako morao priznati slobodu vjere i samostalnost svih javnih vlasti.

Imajući dojam da sultan pristaje na ponudu, ban Petar Zrinski i knez Fran Krsto Frankopan počeli su u travnju **1670.** g. pripreme za ustanak. Njihova je urota time prerasla u otvorenu bunu. Vojničke pripreme za ustanak provedene su na svim vlastelinstvima Zrinskih i Frankopana. Petar Zrinski je obećao svim kmetovima, koji se kao konjanici uključe u njegovu vojsku, oslobođenje od kmetskih tereta. Uz njega je pristala i skupina kapetana u Banskoj krajini. Ban se povezao s pravoslavnim episkopom u Slavonskoj krajini, koji je u ustanak trebao privući krajišnike. Knez Frankopan pokušao je dignuti na oružje plemstvo i građane.

Bečki je dvor bio dobro obaviješten o svim akcijama urotnika. Zbog toga je mogao unaprijed pripremiti vojsku za ugušivanje ustanka. Carska je vojska raspršila vojnički odred koji je podigao Krsto Frankopan i onemogućila daljnji razvoj ustanka. Kad su vidjeli da ne dolazi turska pomoć, Petar Zrinski i Krsto Frankopan postali su svjesni da je njihova akcija propala. Na nagovor zagrebačkog biskupa otišli su u Beč da izmole kraljevu milost. U Beču su uhapšeni. Nakon jednogodišnje istrage osuđeni su na smrt. Pogubljeni su 30. travnja **1671.** g. u Bečkom Novom Mjestu (Wiener-Neustadt).

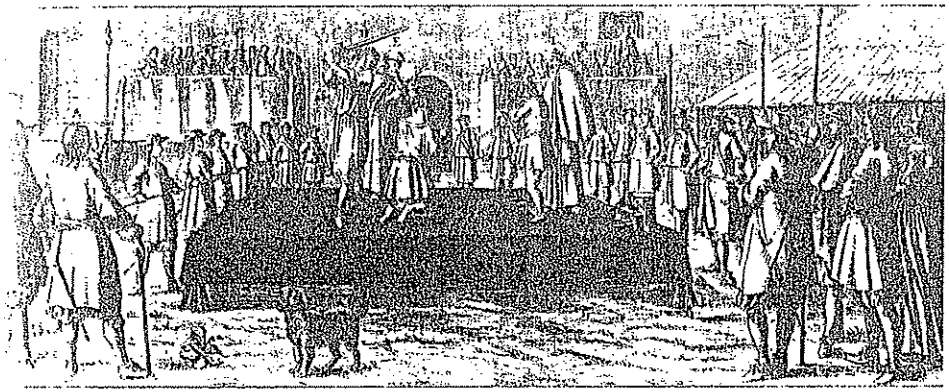
Nikola Zrinski

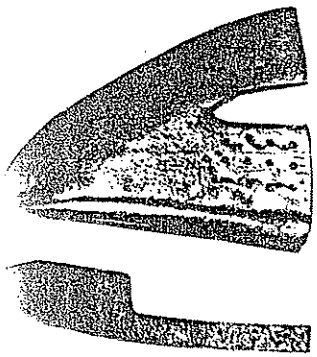
Petar Zrinski

Fran Krsto Frankopan

Odsijecanje glave Petru Zrinskom

Proizvodi iz tallonice željeza u Čabru, vlasništvo Zrinskih

Kara Mustafa

Krvnik je najprije odsjekao glavu Petru Zrinskom, a zatim Frani Krsti Frankopanu.

Ugušivanje zrinsko-frankopanske urote uvelike je utjecalo na položaj Hrvatske. Bečki je dvor uklonio dvije najmoćnije obitelji koje su se protivile provođenju apsolutističke politike. Sva njihova imanja su zaplijenjena i pretvorena u kraljeve posjede. Time je carska blagajna iz Hrvatske počela dobivati dodatne prihode. Eksploatacija kmetova na tim posjedima donosila je dvoru više nego što je iznosio cjelokupan porez u Hrvatskoj. Pljenidba zrinsko-frankopanskih posjeda dovela je do daljnjeg komadanja hrvatskog teritorija. Godine 1692. zaplijenjeni posjedi u Primorju i Pokuplju izdvojeni su od vlasti Hrvatskog sabora i bana i podvrgnuti pod upravu unutarnjoaustrijskih pokrajina. Hrvatsko primorje postalo je u XVIII st. dio Austrijskog primorja.

- Tko je bio na čelu urote hrvatskih i ugarskih velikaša? Na koga su se sve urotnici pokušali osloniti u namjeri da zbace s vlasti dinastiju Habsburgovaca? Kakve je ponude Petar Zrinski podnio Turskoj? Jesu li zavjerenici namjeravali stvoriti samostalnu državu? Na koga su se pokušali osloniti u zemlji prilikom dizanja ustanka? Zbog čega ustanak nije uspio? Koje su posljedice neuspjeha zrinsko-frankopanske urote. Što možete zaključiti o privredi Zrinskih iz slike i karte? Pročitajte u Povijesnoj čitanci tekst *Urotnici Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan.*

Rat za oslobođenje

Turski veliki vezir Kara Mustafa poveo je 1683. g. posljednji veliki napad na Habsburšku Monarhiju. Sa oko 250 000 vojnika provalio je u Austriju i počeo opsjedati Beč. Zahvaljujući pomoći koju je doveo poljski kralj Jan Sobjeski, Turci su pod Bečom do nogu poraženi. Habsburška Monarhija je u savezu s Venecijom i drugim državama povela **protiv Turske** rat koji se naziva bečki rat ili **rat za oslobođenje** (1683—1699).

Taj je poraz pokazao slabost Turskog Carstva, pa su narodi u Turskoj započeli borbu za svoje oslobođenje. U sjevernoj Dalmaciji ustanici su oslobodili brojna mjesta, u Lici je ustanike predvodio pop **Marko Mesić** a u Slavoniji fra **Luka Ibrašimović i Ivan Sekula.**

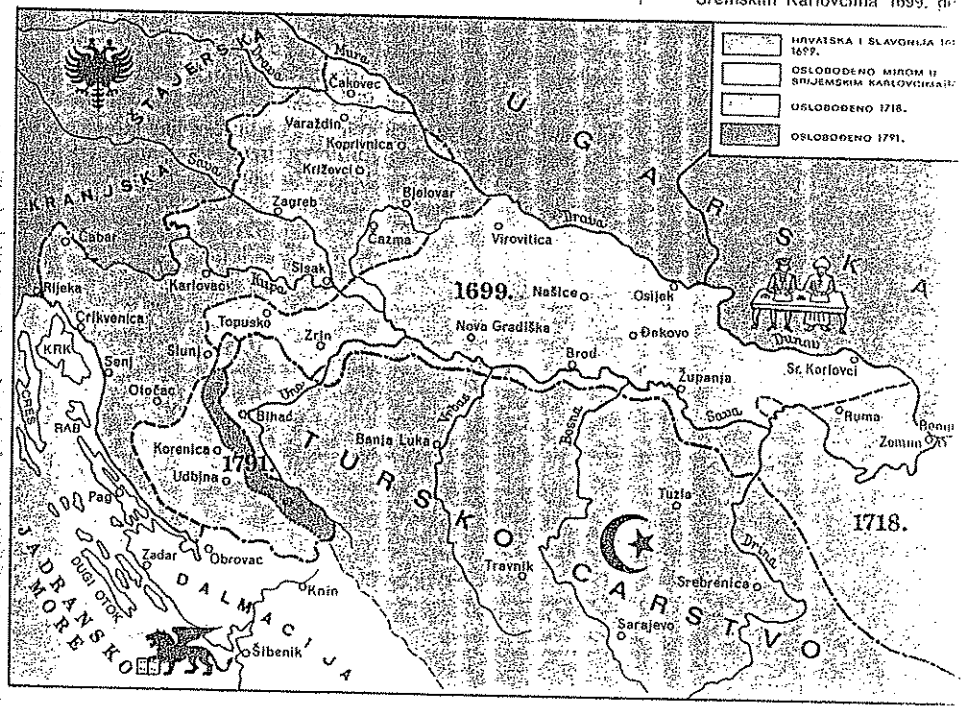
Narodni ustanci su pomagali carskoj i banskoj vojsci, kao i Veneciji, ali rat je ipak dugo trajao. Završen je mirom u **Sremskim Karlovcima 1699. g.** Turska je predala Habsburškoj Monarhiji Ugarsku, Slavoniju i dio Srijema, zatim područje između Kupe, Save i Une te Liku i Krbavu. Venecija je proširila granice Dalmacije (v. kartu str. 177).

Međutim, oslobođena hrvatska područja nisu priključena banskoj Hrvatskoj. Lika i Krbava uključene su u sastav Karlovačkog generalata, područje između Save, Kupe i Une pretvoreno je u Bansku krajinu, a Slavonijom je bečki dvor upravljao kao zasebnim teritorijem, koji je vraćen Hrvatskoj tek 1745. g. U Slavoniji je u međuvremenu uz Savu, koja je bila granična rijeka s Turskom, organizirana Vojna krajina.

- Pokažite na karti novu granicu između Turskog Carstva i Habsburške Monarhije. Kojim je rijekama tekla? Koje su hrvatske zemlje oslobođene? Koje su naše zemlje i dalje ostale pod Turcima? Pokažite područje oslobođeno 1718. g. i 1791. godine? Gdje su sve izbili narodni ustanci nakon turskog poraza pod Bečom? Kako je završen rat s Turskom? Što se dogodilo s hrvatskim krajevima koji su oslobođeni u tom ratu?

Marko Mesić

Naše zemlje nakon mira u Sremskim Karlovcima 1699. g.

Feudalne daće

NAŠI NARODI POD TURSKOM VLAŠĆU

Priprema

Ponovno proučite kartu na str. 125. i odgovorite kada su Turci prodrli na Balkan. Kojim su našim zemljama i kada potpuno zavladali, a kojima djelomično? Što znate o borbama naših naroda protiv turske vlasti? Kakve su bile posljedice turske vlasti u našim zemljama? U sljedećoj temi saznat ćete o životu naših naroda pod turskom vlašću i o njihovoj borbi za slobodu.

Turski feudalizam

Turci su u pokorenim zemljama uveli svoj feudalni sistem. Sultan je kao vrhovni vojni zapovjednik i vlasnik sve zemlje svojim zaslužnim ratnicima dijelio pojedine posjede zajedno sa seljacima koji su na njima živjeli. U prvom razdoblju feudalni se posjedi **nisu mogli nasljeđivati,** prodavati i poklanjati. Uživalac feudalnog posjeda bio je **spahija** (konjanik) — vlastelin koji je na sultanov poziv s određenim brojem vojnika morao ići u rat. Na feudalnim posjedima živjeli su zavisni seljaci. U turskoj državi to je bila **raja.** Seljaci su držali male posjede **(baštine)** za koje su spahije morali davati **feudalne daće** 1. Spahiji je pripadala desetina uroda sa seljačkih polja. Seljaci su za njega obavljali i različite radove **(kuluk).**

Najvažniji državni porez bio je **harač** (glavarina). Njega su plaćali svi odrasli muškarci kršćanske vjere. Na početku turske vladavine feudalni tereti pokorenog stanovništva nisu bili preteški. Najbolnija obaveza raje bio je danak u krvi 2.

Iako su se u Turskom Carstvu razvijali i gradovi, robno-novčani odnosi nisu imali veće značenje. Prevladavala je **naturalna privreda.**

Potkraj XVI st. počinje kriza turskog feudalizma koji se do tada održavao neprekidnim osvajanjima. Osvajajući nove zemlje, feudalci su stjecali bogat plijen, što im je omogućavalo da bogato žive, a da pri tome jače ne izrabljuju raju. Kad su potkraj XVI st. osvajanja zaustavljena, nestalo je ratnog plijena. Spahije su tada počele pojačano izrabljivati raju.

Turski su feudalci u XVII i XVIII st. zavisnim seljacima (raji) masovno oduzimali posjede (baštine) i pretvarali ih u svoje **čitluke.** Seljaci su te posjede i dalje obradivali, ali su sada feudalnom gospodaru morali davati mnogo veće daće. Pretvaranje slobodnog zemljišta u čitluk zove se **čitlučenje.** Položaj seljaka pogoršavao se i zbog stalnog povećavanja poreza.

U Bosni su postojali i muslimanski seljaci — muslimanska raja. U odnosu prema kršćanskoj raji oni su uživali znatne povlastice. Ali i njihov se položaj u XVII st. pogoršao. U prvoj polovici XVIII st. podigli su veliku bunu.

- Koje su osnovne značajke turskog feudalizma? Koje je terete snosila raja? Kada počinje kriza feudalizma? Kako se ona odražava na položaj raje?

Islamizacija

Vladajuća religija u Turskom Carstvu bio je **islam.** Turci su poticali prelaženje pokorenih naroda na islam jer su time dobivali oslonac za svoju vlast. Svi su muslimani uživali ista prava kao i Turci, pa je i to bio razlog što su mnogi prihvaćali islam. Uzimanjem »danka u krvi«, tj. kršćanskih dječaka za janjičarsku vojsku 2 provodila se i nasilna islamizacija. Mnogi muslimani slavenskog porijekla postigli su u Turskom Carstvu visoke vojne i političke položaje.

Islam je, neposredno nakon turskog osvajanja, prihvatio i dio feudalaca. Time su se feudalci uključivali među spahije i osiguravali svoj klasni položaj. Ali je domaća islamizirana feudalna klasa nastala samo u Bosni. U ostalim jugoslavenskim zemljama pod turskom vlašću veći dio feudalaca bili su Turci. Feudalci spahije bili su glavni oslonac turske vlasti.

Najviše je stanovništva na islam prešlo u Bosni. Tu su islamsku vjeru masovno prihvatili pripadnici »crkve bosanske«, i feudalci. U zapadnoj Bosni su na islam nakog turskog osvajanja, u drugoj polovici XVI st., prešle velike skupine hrvatskih nižih plemića.

- Zbog čega su Turci podržavali prelaženje pokorenih stanovnika na islam? Iz kojih je društvenih slojeva bilo najviše prijelaza na islam? U kojoj je južnoslavenskoj zemlji islamizacija bila najmasovnija?

Organizacija turske vlasti

Turska je sve do kraja XVI st. bila jaka vojnička monarhija. Sva je vlast bila u rukama **sultana.** Važnu ulogu pri upravljanju državom imao je **veliki vezir,** kojeg je sultan postavljao iz redova istaknutih vojskovođa ili visokih činovnika.

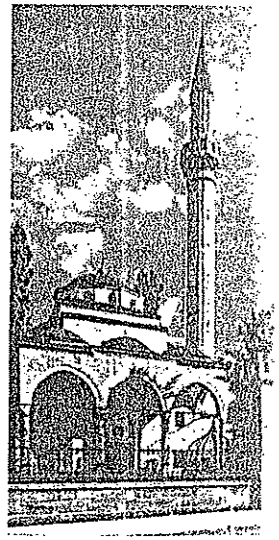
Osvojene zemlje bile su podijeljene na velika vojno-upravna područja — **pašaluke.** Jugoslavenske su zemlje bile razdijeljene na više pašaluka. Najvažniji je bio **Bosanski pašaluk,** osnovan 1580. godine. Sjedište upravitelja pašaluka — **paše ili vezira** — nalazilo se najprije u **Banjoj Luci** 3, a zatim je u XVII st. preneseno u **Sarajevo** 4. Manji vojno-upravni teritoriji bili su **sandžaci** (»zastave«).

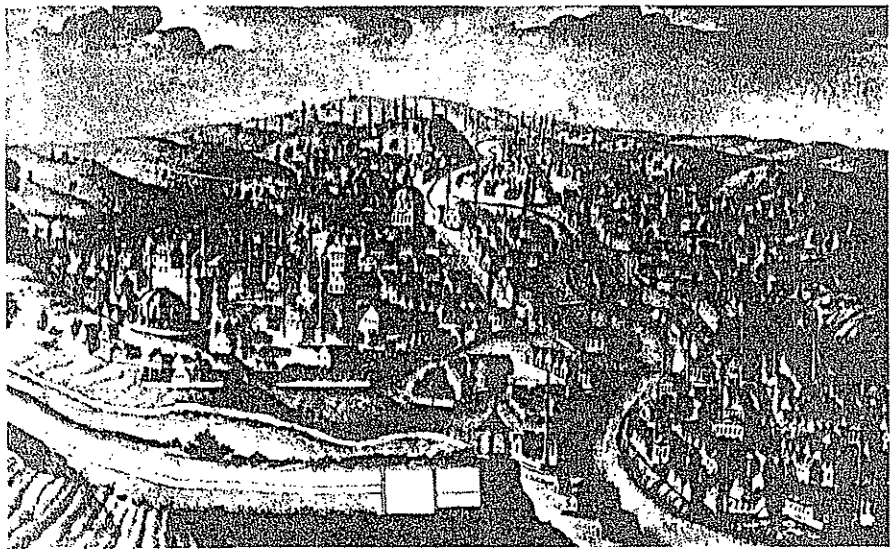
Turska središnja vlast je u XVII st. oslabila. Spahije su se sve manje pridržavale obaveza koje im je nametao dotadašnji feudalni sistem. Feudalni posjedi počeli su se pretvarati u **nasljedna imanja.** Sultan je morao prihvatiti činjenicu da te posjede mogu nasljedivati i rođaci (odžaci) njihovih držalaca. Zbog slabljenja središnje vlasti u mnogim su se mjestima

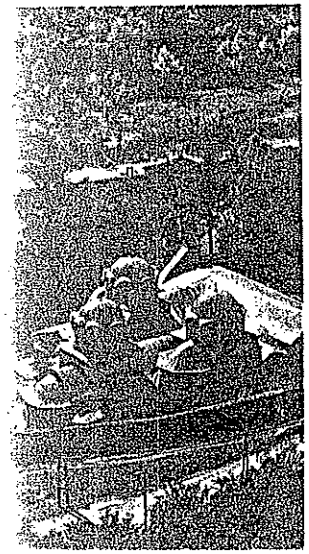
2 Janjičari u XVII st.

3 Džamija Ferhadija u Banji 1579. g.

Sarajevo u XVII st.

Pećka patrijaršija

osamostalili lokalni upravitelji — paše, sandžak-begovi i drugi. Turski su činovnici postali vrlo potkupljivi. Veliku državu zahvatila je **anarhija.** Takvo je stanje otežavalo njezin privredni razvitak i još više pogoršavalo položaj pokorenog stanovništva.

- Koja su vojno-upravna područja Turci organizirali u osvojenim zemljama? Gdje su bila središta Bosanskog pašaluka? Do čega je dovelo slabljenje središnje vlasti u Turskom Carstvu?

Odnos turskih vlasti prema kršćanskim crkvama

Iako je državna religija bio islam, turske su vlasti morale prihvatiti činjenicu da najveći dio pokorenih naroda pripada kršćanskim religijama. Posebnu naklonost pokazivali su prema srpskoj pravoslavnoj crkvi, čija je patrijaršija u Peći obnovljena 1557. godine.

Turci su bili zainteresirani za djelovanje **srpske pravoslavne crkve,** jer se najveći dio Srba nalazio na području njihove države. Nadležnost patrijaršije proširili su u sve krajeve Carstva u kojima su živjeli Srbi. Dali su joj imanja i pravo da od vjernika ubire davanja, da održava svoje crkve i manastire. Zahvaljujući svom položaju, crkva je imala važnu ulogu u životu srpskog naroda pod turskom vlašću. Njegovala je njegove kulturne tradicije i preko vjerske organizacije ujedinjavala narod. Slična je bila uloga pravoslavne crkve u Makedoniji, Bugarskoj i Grčkoj.

Odnos Turaka prema **katoličkoj crkvi** bio je drukčiji. Vodstvo katoličke crkve često je poticalo zapadne države na borbu protiv Turske. Zbog toga Turci nisu pustili da se na

osvojenim područjima osnuje katolička crkvena organizacija s biskupijama i župama. Među katolicima na osvojenom području mogli su djelovati samo **franjevci.** Franjevački je red nakon pada Bosne 1463. g. dobio od sultana Mehmeda II povelju o slobodi vršenja vjerskih obreda među katolicima.

Franjevci su imali veliku ulogu u kulturnom životu Hrvata koji su živjeli pod turskom vlašću. Razvili su književnost, a bavili su se i nekim znanostima.

- Kakav je odnos turskih vlasti prema pravoslavnoj crkvi? Kakvu je ulogu imala srpska pravoslavna crkva na području turske države? Kakav je odnos turskih vlasti prema katoličkoj crkvi? Kakva je uloga franjevaca?

Otpor pokorenih naroda turskoj vlasti

Pokoreni narodi neko vrijeme nakon osvajanja nisu pružali otpor turskim vlastima. Različiti oblici otpora razvili su se tek u drugoj polovici XVI st. a bili su odgovor na porast izrabljivanja zavisnih seljaka i općenito pojave nereda i nasilja.

Masovni oblik otpora turskim vlastima postala je **hajdučija.** Hajduci su bili odmetnici od turskih vlasti koji su se sklonili u šume, planine i druga skrovišta i odande napadali Turke i muslimane. U pojedinim selima imali su potajne pomagače **(jatake)** koji su ih obavještavali o kretanju turskih potjera i pomagali da zimu proborave na sigurnim mjestima.

Hajdučija je bila razvijena u Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i turskoj Slavoniji. Hajduci su u krajevima pod turskom vlašću djelovali sve do XIX stoljeća. Istaknute hajdučke vođe opjevane su u narodnim pjesmama.

Zbog nezadovoljstva turskom vlašću, neki pripadnici pokorenih naroda odlazili su sa svojih ognjišta u pogranična područja Hrvatske i Dalmacije i odande nastavljali borbu protiv Turaka. Zvali su se **uskoci**. Bili su organizirani u manje jedinice na čelu s harambašama, provaljivali su na tursko područje i pljačkali i napadali turske vojnike.

Nezadovoljstvo naroda turskom vlašću pokazalo se naročito za vrijeme drugoga rata (1593—1606) koji je protiv Turske vodila Habsburška Monarhija. Za vrijeme spomenutog rata srpsko se i hrvatsko stanovništvo **masovno preseljavalo** iz Bosne i turske Slavonije u Hrvatsku.

Počeli su izbijati i ustanci. U Makedoniji su se seljaci pobunili još 1565. g., u Banatu 1594 (sudjelovalo je oko 15 000 pobunjenika), u Hercegovini 1597. g., a u Slavoniji 1607. godine. Turci su sve te bune surovo gušili.

Već je istaknuto da je poraz Turaka kod Beča 1683 g. snažno potakao oslobodilački pokret (str. 170). Izbili su veliki **ustanci u Slavoniji, Lici i sjevernoj Dalmaciji.**

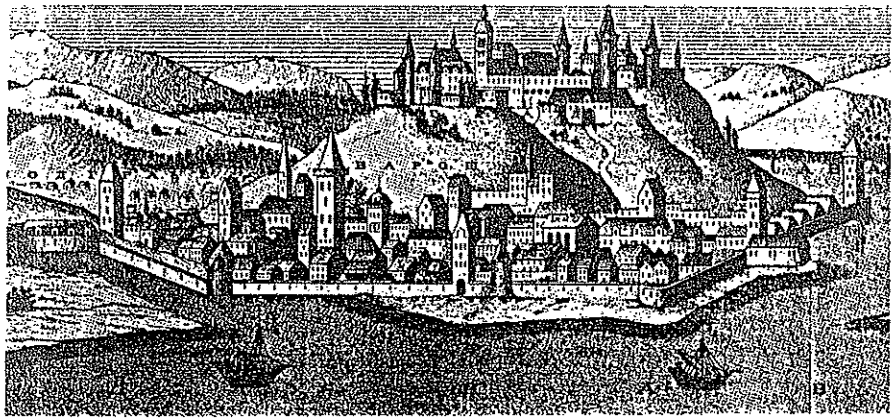
Ustanci pokorenih naroda znatno su pridonijeli uspjesima habsburške vojske u bečkom ratu (1683—1699). Carske su

Uskočki pomorci pred Senjom

Žumberački uskoci

Beograd u XVII st.

vojske potisnule Turke iz Ugarske, Slavonije, Bačke i Srijema. Kad su 1688. g. zauzele Beograd, u Srbiji je izbio veliki ustanak i omogućio napredovanje habsburške vojske prema jugu.

Pod vodstvom hajdučkog vođe **Karpoša** izbio je ljeti 1689. g. veliki ustanak protiv Turaka u Makedoniji. Kad je zatim u Makedoniju provalila habsburška vojska, pridružili su joj se ustanički odredi. U međuvremenu su Turci okupili vojsku za protunapad. Habsburšku Monarhiju je na zapadu napala Francuska, koja je željela spriječiti daljnje jačanje te države na Balkanu. Zbog toga car Leopold nije mogao poslati pomoć svojoj vojsci u Makedoniji i Srbiji, pa su je Turci potukli i ona se morala povući na sjever.

Nakon toga Turci su slomili Karpošev ustanak. Sam je Karpoš zarobljen. Kraj mosta u Skopju nabijen je na kolac, zatim sasječen i bačen u Vardar.

Rat s Turcima je završen 1699. g. mirom u **Sremskim Karlovcima.** Habsburgovcima je tim mirom pripala cijela Ugarska s današnjom Vojvodinom (bez Banata) i Slavonija. Pokažite to na karti. Kuda prolazi granica između Habsburške Monarhije i Turskog Carstva nakon 1699. godine?

U ratu protiv Turske (1716—1718) Austrija je osvojila sjevernu Srbiju, Banat i Srijem. Područje sjeverne Srbije izgubila je u idućem ratu (1737—1739), koji je završio porazom njezine vojske.

Ljudi nabijeni na kolac

- Zašto potkraj XVI st. počinje otpor pokorenih naroda protiv turske vlasti? U kojim se oblicima pojavljuje oružani otpor? Kada izbijaju prve bune pokorenih naroda? Koje su bune izbile nakon turskog poraza pod Bečom? U Povijesnoj čitanci pročitajte tekst *Hajduci*.

Velika seoba Srba

Kad se nakon poraza kod Kačanika početkom 1690. g. habsburška vojska počela povlačiti iz Makedonije i južne Srbije, s njom se povlačio i velik dio kršćanskog stanovništva. Turci su se okrutno osvećivali svima koji su se borili protiv njih. Uz habsburšku vojsku u borbama su sudjelovale mnoge srpske i makedonske čete. Njih je u borbu pozivala i pravoslavna crkva. Zbog straha od turske odmazde na sjever je s narodom krenuo i pećki patrijarh **Arsenije III Čarnojević**. Gotovo pusti ostali su dijelovi tadašnje Srbije i neki dijelovi Makedonije. Turci su u te krajeve naselili **Albance** muslimanske vjere.

Kad su Turci u jesen 1690. g. počeli osvajati sjevernu Srbiju, preko Save i Dunava **prešlo je u Ugarsku** s patrijarhom više od 70 000 Srba. Naselili su se u području između Tise i Dunava, na sjeveru sve do Budima, te u Slavoniju i Baranju.

Srbi su se u južnu Ugarsku počeli naseljavati još u XV st. Velika seoba **1690.** povećala je njihov broj. Na spomenutom prostoru doseljenicima je car Leopold dao **privilegije** koje su im osiguravale slobodu vjere. Te su privilegije imale veliko značenje za kulturni i politički život Srba u Ugarskoj. Među njima se u XVIII st. razvio sloj bogatih trgovaca i obrtnika.

Turci odvode roblje

- Zbog čega je 1690. g. došlo do masovne seobe Srba u Ugarsku, Srijem i Slavoniju? Tko je naseljen u krajeve koje su oni napustili? Kakav je položaj Srba u Ugarskoj u XVIII stoljeću?

Velika seoba Srba, rad Paje Jovanovića

Turci odvoze glave ubijenih kršćana (Petrinja, 1592. g.)

Turski konjanici — spahije

Krajiška utvrda

uz tursku granicu je opustjelo. Cijela su sela ostala bez stanovnika, a nekad plodna polja obrasla su šikarama i šumama.

- Što je glavni uzrok iseljavanja Hrvata u XVI stoljeću? U koje se krajeve stanovništvo preseljavalo unutar zemlje? Koji su najvažniji smjerovi hrvatske migracije izvan zemlje? Tko je prikazan na slici ?

Vojna krajina u XVI stoljeću

Za vrijeme turskog napredovanja u XVI st. kralj je u pogranične utvrde koje su mu predali hrvatski feudalci počeo dovoditi svoju vojsku. Već sredinom XVI st. postojao je lanac pograničnih utvrda s kraljevskim posadama, koji se protezao od Drave do Jadranskog mora. Tako se razvila vojno-obrambena organizacija — **Vojna krajina** .

U Slavoniji između Save i Drave nastala je **Slavonska krajina** sa tri kapetanije. Kasnije je prema svom sjedištu Varaždinu, prozvana **Varaždinski generalat.** Uzdržavanje vojske u Slavonskoj krajini materijalno su pomagali staleži pokrajine Štajerske.

Od Kupe do mora protezala se uz tursku granicu **Hrvatska krajina.** U njoj je 1579. g. sagrađena tvrđava Karlovac kao sjedište njezina generala. Hrvatska se krajina u XVII st. počela nazivati **Karlovački generalat.** Tu su krajinu financijski pomagali staleži pokrajina Kranjske i Koruške.

Godine 1577. kralj je upravu nad vojnim krajinama predao austrijskom nadvojvodi Karlu. Time je sasvim ukinuta vlast hrvatskog bana i Sabora nad vojskom u krajiškim tvrđavama. Ban je zapovijedao samo **Pokupskom ili Banskom krajinom** koja je nastala u drugoj polovici XVI st., nakon turskog prodora u Pounje.

U krajiškim je tvrđavama bilo 4 000—5 000 vojnika koji su primali plaću. Poseban položaj imali su Žumberački uskoci, srpsko stanovništvo prebjeglo od 1530. do 1541. g. u Žumberak iz Bosne. Njima je kralj podijelio zemljišta kao nasljedne posjede uz obavezu da na vlastiti trošak sudjeluju o obalama Jadranskog mora djelovali su senjski us bjegunci s turskog područja koji su se naselili u S su se protiv Turaka i protiv Venecije sve dok XVII st. nisu iseljeni u unutrašnjost.

- Kada započinje stvaranje Vojne krajine? U kojem s XVI st. stvaraju krajiške tvrđave? Koje su krajine oto XVI stoljeću? Tko je financirao i upravljao krajinom razlika u položaju između vojnika u krajiškim tv utvrdama i žumberačkih uskoka? Pročitajte u Povije tekst *Senj — grad uskoka.*

»Ostaci ostataka« Hrvatske

U vrijeme ratova s Turcima došlo je do velikih pro promjena. Turci su zauzeli velike dijelove uže i Slavonije. Pod vlašću Habsburgovaca preostao sjeverozapadni dio hrvatskih zemalja. Suvremeni područje prozvali »ostaci ostataka« Hrvatske. Prov karti .

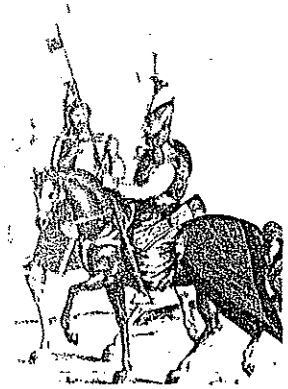
Sjeverozapadni dio zemlje postao je u drugoj pol st. političko i kulturno središte hrvatskog naroda njemu nije prekinut. U upravljanju zemljom, uz predstavnika kralja, sudjelovali su putem Sabora staleži. To su bili velikaši, više svećenstvo, pl plemstva i nekih gradova. U prvoj polovici XVI st. p održavati zajednički sabori hrvatskog i slavonskog Postepeno se ime Hrvatske proširilo i na one dije koji nisu bili pod turskom vlašću. **Zagrebački Grade** Zagreb) postao je središte Hrvatske.

- Proučite kartu i navedite dijelove Hrvatske koji s vlašću Venecije, Turske i Habsburgovaca. Objasnite hrvatsko ime proširilo na Slavoniju i kako? Na slici oružja iz XVI i XVII stoljeća.

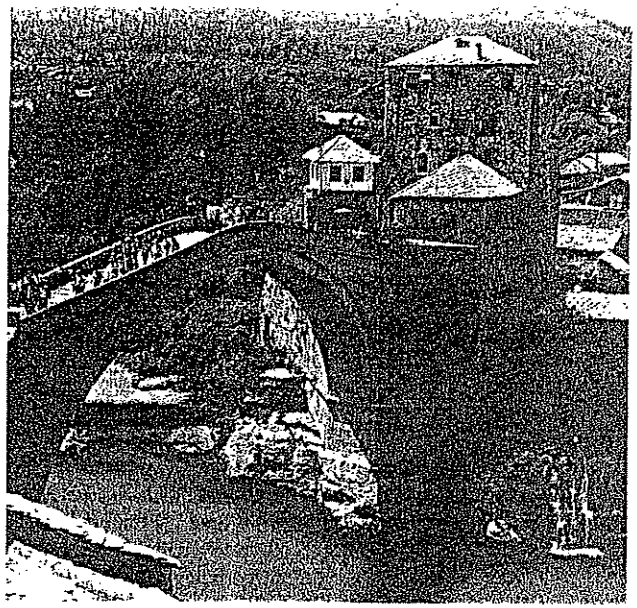
Ponovite

Hrvatska u XVI stoljeću

— Ferdinand Habsburški izabran za kralja Hrvatske
— Hrvatska i Slavonija izgubile velik dio svog teritori
— Migracije hrvatskog stanovništva
— Vojna krajina: Slavonska, Hrvatska i Banska
— Naseljavanje Srba u Žumberak
— Uskoci: žumberački i senjski
— Najvažnije borbe protiv Turaka u XVI stoljeću:
— 1537. g. bitka za Klis
— 1566. g. bitka kod Sigeta
— 1593. g. bitka kod Siska — zaustavljeno tursko nap nje u Hrvatsku

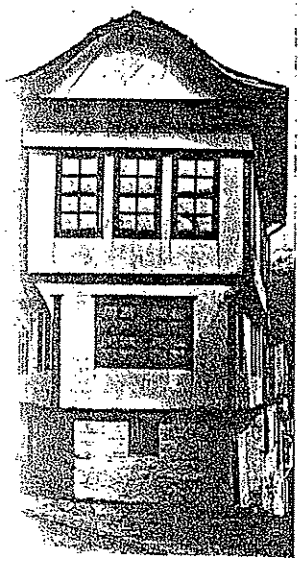

Spahija u XVII st.

Most na Neretvi u Mostaru

Kuća sagrađena u istočnjačkom stilu

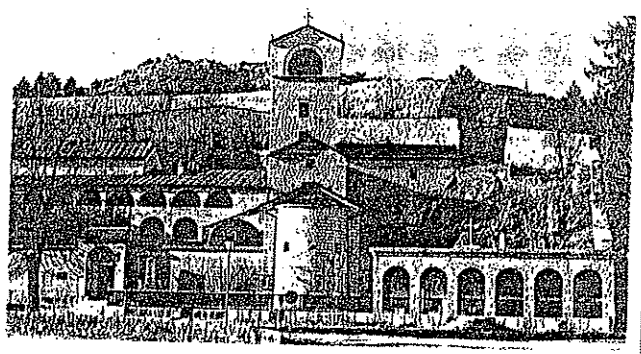
Islamska kultura u jugoslavenskim zemljama

Turska je vlast u našim zemljama duboko utjecala na način života i kulturu pojedinih krajeva. Gradska naselja pod turskom vlašću dobila su orijentalni karakter. Gradovi su imali **čaršije** — u kojima su bile trgovine i obrtne radionice — i **mahale** — stambene četvrti s kućama izgrađenim u istočnjačkom stilu 13. Istočni utjecaji osjećali su se i u načinu odijevanja.

U muslimanskom graditeljstvu najviše se ističu džamije s kupolama. Među njima posebnu vrijednost ima **Ferhat-pašina džamija** u Sarajevu (sagrađena 1530). Osim vjerskih objekata, muslimanski su velikaši dali sagraditi mnoge građevine namijenjene javnoj upotrebi. Svojom se ljepotom ističu: kameni **most na Neretvi** u Mostaru 12 (1566) i poznati **most na Drini** u Višegradu 14 (1571). Taj je most sagrađen kao zadužbina Mehmed-paše Sokolovića. Muslimani su u mnogim mjestima kao vjerske zadužbine gradili javna **kupališta** (hamame), česme i druge objekte.

Muslimani iz naših zemalja autori su velikog broja književnih i znanstvenih djela na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Ali usporedno s time među njima se razvijala i književnost na hrvatskom ili srpskom jeziku.

- Koje su karakteristike orijentalnih gradova? Koje se javne građevine podižu u zemljama pod turskom vlašću? Na kojim su sve jezicima muslimani iz naših krajeva pisali književna i znanstvena djela?

13 Cetinjski manastir

Crna Gora u borbi za nezavisnost

Turci su 1499. g. pokorili Crnu Goru, ali u toj krševitoj zemlji nisu mogli uvesti turski feudalni sistem. Crnogorska plemena neprekidno su pružala otpor svim turskim pokušajima da prošire svoj utjecaj.

Turci su Crnoj Gori priznali **autonomiju,** ali su je smatrali dijelom svoje države. Stanovnici su Turcima morali plaćati vlašku daću — **filuriju,** dukat od kuće. Kad god su pokušavali uvesti harač, narod je pružao oružani otpor.

U životu Crnogoraca veliku je ulogu imala plemenska organizacija. Plemena su izabirala svoje starješine. Živjela su po svojim običajima. No često su među njima izbijali sukobi. Bila je prisutna krvna osveta.

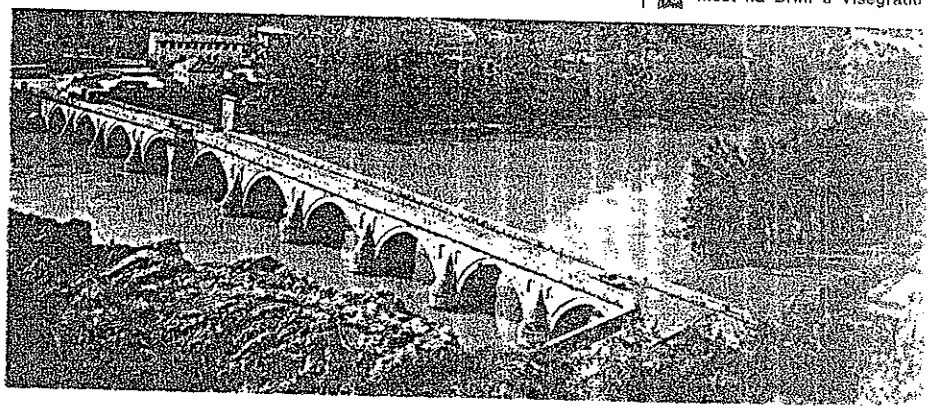
Vjerski i svjetovni poglavar bio je **vladika,** sa sjedištem u cetinskom manastiru 13. Vladike su okupljale plemena u njihovoj borbi protiv Turaka.

Vladika **Danilo Petrović** 15 (1697—1735) bio je na čelu borbe protiv Turaka. S tim u vezi nastojao je izmiriti zavađena plemena, jer su međusobni sukobi bili velika prepreka organiziranju obrane od turskih najezdi. Vladika Danilo je

15 Vladika Danilo Petrović

14 Most na Drini u Višegradu

Ek 6. Hrvoje Matković, Blagota Drašković, Nikša Stančić, **Povijest 2,** 1990

Urednik
DR. IVE MAŽURAN

Recenzenti
DR. JOSIP ADAMČEK
DR. VLADIMIR JURIĆ
DR. IVAN KAMPUŠ
FRANO LIBRENJAK

Likovna urednica
JELENA MUSIĆ

Grafički urednik
ŽELJKO IVANČIĆ

Lektorica
ĐURĐA ŽIVKOVIĆ

Autori teksta
DR. HRVOJE MATKOVIĆ, str. 7–43, 77–98, 100–102, 145–159, 190–217,258–266, 352–382
BLAGOTA DRAŠKOVIĆ, str. 44–76, 99, 103–144, 160–188, 218–257, 267–290, 324–351, 383
DR. NIKŠA STANČIĆ, str. 291–323

Naslovna stranica

Quentin Massys (1465–1530), *Mjenjač novca i njegova žena* najpoznatija je Massysova slika (v. str. 128). »Okruglo je zrcalo simbol ljudske slabosti, dok vaga označava pravdu i Sudnji dan, a svjetlo čini od ženine glave glavnu temu slike. Lakomost joj zavodi duh s pobožnih misli iz molitvenika što leži otvoren pred njom«. (R. E. Wolf). Massys je bio u vrlo bliskim odnosima s Erazmom Roterdamskim i Thomasom Moreom, pa su i oni utjecali na njega i na druge umjetnike da svoje slikarstvo usmjere stvarima iz svakodnevnog života.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 372.893/.899(075.3)

MATKOVIĆ, Hrvoje
Povijest 2 : udžbenik za učenike kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja / Hrvoje Matković, Blagota Drašković, Nikša Stančić ; [kartograf Ladislav Dolanski]. – Zagreb : Školska knjiga, 1990. – 391 str. : ilustr. ; 24 cm. – (Usmjereno obrazovanje / Školska knjiga)

ISBN 86-03-99683-0

1. Drašković, Blagota 2. Stančić, Nikša

ZAGREB
K. br. 19.287
Inv.
Sign.

DR. HRVOJE MATKOVIĆ
BLAGOTA DRAŠKOVIĆ
DR. NIKŠA STANČIĆ

POVIJEST 2

udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja

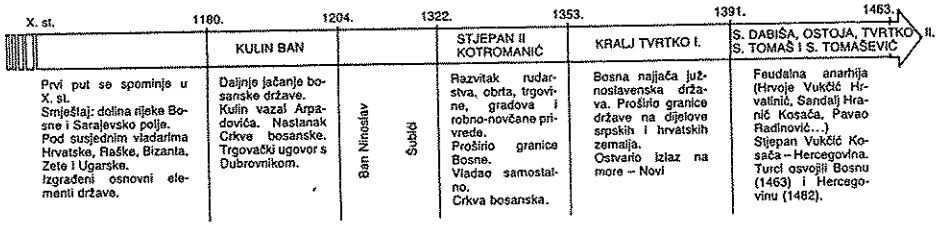
ZAGREB · ŠKOLSKA KNJIGA 1990.

ban Kulin. A upravo je to bilo vrijeme kad su Turci ozbiljno zaprijetili granicama Bosne. Pojedini bosanski feudalci, koji su se međusobno borili, oslanjali su se na sultana koji ih postupno pretvara u svoje vazale.

- Opišite stanje u Bosni nakon smrti Tvrtka I.

Ponovite i provjerite svoje znanje

POSTANAK I RAZVOJ SREDNJOVJEKOVNE BOSANSKE DRŽAVE

USPON OSMANSKOG CARSTVA I PROPAST NAŠIH SREDNJOVJEKOVNIH DRŽAVA

PRIPREMA

Gdje su Turci osnovali svoju državu i kada? Kada su i gdje prvi put prodrli na Balkan, odnosno u Evropu i gdje se to zbilo? Što se zbivalo u Srbiji nakon Dušanove smrti (v. str. 55)? Osmanska (turska) država postojala je do 1924. Do kraja XV. st. zauzela je sve južnoslavenske zemlje, osim Slovenije i dijela Hrvatske, sredinom tog stoljeća zauzela je i Konstantinopol, a početak XVI. st. doba je njezina najvećeg procvata i početak stoljetnog propadanja. Kako su naše zemlje pale pod višestoljetnu tursku vlast, kada je to bilo i zašto su turska osvajanja ostavila teške i dugotrajne tragove u povijesti Južnih Slavena, saznat ćete iz narednog teksta.

OSMAN – OSMANSKO CARSTVO

Pojam Turci označava veliku skupinu *turskih naroda* koji su govorili jednim, turkijskim jezikom. *Osmansko Carstvo* najznačajnija je državna tvorevina koju je stvorio neki od turskih naroda u povijesti. Osnovao ga je sultan *Osman* (vladao od 1288. do 1326) u Anadoliji, u Maloj Aziji. Stoga se njegova država zove Osmansko Carstvo, a njegovi plemenski podanici, odnosno narod (potomci Turaka iz zapadnog Turkestana) *Osmanlije* (Osmanski Turci). Zbog toga ponekad upotrebljavani naziv »Tursko« za Osmansko Carstvo nije ispravan, a ni Osmanlije svoju državu nisu nikad tako nazivali.

Turci Seldžuci zauzeli su u XI. st. Iran, Mezopotamiju i bizantske posjede u Maloj Aziji. Kad je njihovu prostranu državu u XII. st. dokrajčila najezda Mongola, nastalo

je u Maloj Aziji mnogo *bejluka,* emirata (manjih samostalnih feudalnih oblasti). Iz jednog od tih bejluka koji se nalazio na bizantskoj granici razvilo se moćno Osmansko Carstvo. Sultan Osman je ujedinio maloazijska područja, povećavao svoje posjede na račun bizantskog područja u Bitiniji i pripremao se za pohod na Balkan. Naslijedio ga je sin Orhan (1326–1359), koji je modernizirao vojsku, a njegov nasljednik sultan Murat I (1359–1389) stvorio je izvanredno snažnu državu.

CENTRALIZAM OSMANSKE DRŽAVE POKAZAO SE USPJEŠNIJIM OD FEUDALNE ANARHIJE BALKANSKIH DRŽAVA

Osmanska je država bila vojnički dobro organizirana. Osnivala se na potpunoj pokornosti vladaru – *sultanu,* koji je imao neograničenu svjetovnu vlast. Vojska se sastojala od *spahija* – konjanika i *janičara* (*turski:* nova vojska) – pješaka. Spahije su bili feudalci, sultanovi vazali, koji su dobivali posjede (spahiluke) kao *nagradu za službu u vojsci.* Janičari su bili *plaćenici* raspoređeni po kasarnama i vojnim logorima. Jedni i drugi bili su odgajani u islamskoj vjeri koja je od njih tražila da se bore protiv nevjernika – kršćana, obećavajući im nakon smrti vječno blaženstvo. Zato su oni nastupali kao vjerski zanesenjaci (fanatici), a kako su vjerovali i u sudbinu (fatalisti), mislili su da ni u ratu, makoliko bio žestok i opasan, neće poginuti, ako im to sudbinom nije određeno.

Spahija je zemlju dobivao od sultana, a imao je pravo uživati je sve dok je za njega obavljao vojnu službu.

Zasnovana na islamskoj religiji, osmanska je država imala snažnu *središnju vlast i stalnu stajaću vojsku.* U tome je bila njezina velika prednost pred rascjepkanim i nesložnim feudalnim snagama balkanskih zemalja.

BITKA NA MARICI I PAD MAKEDONIJE

Kao što već znate, Turci su prodrli na Balkan prvi put 1352. godine. Iskrcali su se na poluotoku Galipolju i otada su osvajali oslabljene balkanske države. Pokažite Galipolje na karti, str. 75.

Od naših zemalja prva je na udaru bila *Makedonija.* Njome su tada vladala braća *Mrnjavčevići:* despot *Uglješa* istočnom Makedonijom, a kralj *Vukašin* teritorijem zapadno od Vardara. Braća su se udružila i s velikom vojskom krenula protiv Turaka. Namjeravali su da ih otjeraju natrag u Malu Aziju. Međutim, Turci su iznenada noću napali vojsku Uglješe i Vukašina (kod Černomena) na rijeci *Marici 1371. g.* i potpuno je razbili. »Oba brata padoše i nesahranjeni ostadoše, Turci se razletješe po zemlji te se tolika nevolja izli kako nikad nisu uši slušale ni oči vidjele« – zapisao je jedan kaluđer.

Bitka na Marici imala je tragične posljedice. Tada su Turci zauzeli *južnu Bugarsku* i *veći dio Makedonije,* a bizantskog i bugarskog cara prisilili da im plaćaju danak. Vukašinova nasljednika kralja *Marka* (u narodnoj pjesmi zvan Kraljević Marko) sultan je priznao uz uvjet da mu bude vazal – da mu pomaže vojskom u njegovim ratovima i da mu plaća danak. Marko je poginuo u borbi protiv Rumunja na Rovinama (1395. g.) kao turski vazal. Nakon toga Turci su Makedoniju podvrgli direktno pod svoju vlast i ona je ušla u sastav osmanske države.

- Koje su posljedice bitke na Marici? Kako objašnjavate velike uspjehe Turaka? Tko je naslijedio kralja Vukašina?
- Tko je bio Marko Kraljević?

BITKA NA KOSOVU POLJU 1389. GODINE

Nakon osvajanja većeg dijela Makedonije Turci su se pripremali da osvoje Srbiju. Nesložne srpske feudalce pokušao je organizirati za zajedničku obranu od Turaka srpski knez *Lazar Hrebeljanović,* koji je vladao područjem od Novog Brda do Kruševca. Povezao se rodbinskim vezama s *Vukom Brankovićem,* gospodarom Trepče i susjednih područja i s *Balšićima,* vladarima Zete, a zajedno s bosanskim kraljem *Tvrtkom I* pobijedio je *Nikolu Altomanovića* i podijelio njegove posjede. Knez Lazar i Tvrtko I pružali su uspješan otpor pojedinačnim turskim upadima u njihova područja. Zato je sultan *Murat I* krenuo s najboljom turskom vojskom i odredima vazala protiv Srbije. Odlučna bitka odigrala se na *Kosovu polju* (kraj Prištine) *1389.* godine. Turskoj vojsci su se suprotstavili najistaknutiji srpski feudalni gospodari – knez Lazar i Vuk Branković sa svojom vojskom, a u pomoć im je došao i po jedan odred iz Bosne i Hrvatske. U bici je poginuo turski sultan Murat I. Prema narodnoj predaji srpski feudalac Miloš Obilić (Kobilić) prodro je u njegov šator i ubio ga. Zapovjedništvo je preuzeo sultanov sin *Bajazid I* (1389–1402) i sredio turske redove. Konačan ishod kosovske bitke nije poznat, ali su njezine posljedice za Srbiju bile veoma teške.

Knez Lazar bio je zarobljen i nakon bitke pogubljen s grupom srpskih velikaša. Knjeginja Milica, Lazareva udovica, koja je najprije vladala umjesto maloljetnog sina *Stefana Lazarevića* (vladao od 1389. do 1427), priznala je sultana Bajazida I za *vrhovnog gospodara,* dok je Vuk Branković još nekoliko godina pružao otpor. To je bila neposredna posljedica kosovske bitke. Stefan Lazarević izvršavao je vazalne dužnosti i sudjelovao u turskim vojnim pohodima (kod Nikopolja 1396. i kod Angore 1402). Kosovska bitka je u svijesti naroda ostala kao najsudbonosniji događaj u odnosima između Srba i Turaka i znatno je pridonijela stvaranju povijesne svijesti srpskog naroda. (VI, 126. i 127)

Nakon bitke na Kosovu Turci su zauzeli cijelu *Bugarsku* (1393), *Tesaliju* (1394) i preostali dio *Makedonije* (1395), a u bici kod *Nikopolja* na Dunavu katastrofalno su porazili (1396) odrede vojske iz gotovo svih evropskih država koje je predvodio ugarsko-hrvatski kralj Sigismund (Žigmund). Daljnju tursku ekspanziju u Evropi privremeno je prekinuo njihov poraz u ratu s Mongolima kod Angore.

O kosovskim junacima i Marku Kraljeviću govore dva najljepšta ciklusa naše epske poezije.

- Kakve su bile posljedice kosovske bitke?

SRPSKA DESPOTOVINA IZMEĐU TURAKA I MAĐARA

Dok je Evropa strahovala pred Bajazidom I, Azija se bojala mongolskog osvajača *Timura Lenka* (Tamerlana), koji je zavladao područjem od Volge do Inda. Tamerlan je želio zauzeti i Konstantinopol, pa je najprije krenuo na Bajazida I. Sukobili su se kod Angore (Ankara) u Maloj Aziji *1402.* godine. Bajazid I je bio potučen, zarobljen i u kavezu otpremljen u Aziju gdje je i umro.

U borbi kod Angore sudjelovao je kao turski vazal i Stefan Lazarević. Na povratku iz te bitke posjetio je bizantskog cara koji ga je svečano dočekao i dao mu naziv *despota* (najviši poslije carskog). Po toj tituli Srbija se u to vrijeme nazivala *Despotovinom.* Stefan je iskoristio unutrašnje sukobe i dugotrajnu borbu za vlast u osmanskoj državi i postao moćan vladar *obnovljene srpske države – Despotovine.* Približio se ugarsko-hrvatskom kralju Sigismundu, postao njegov vazal i od njega dobio *Beograd* i najveći bosanski rudnik *Srebrenicu.* Ujedinio je svoje područje s područjem sinova Vuka Brankovića, a nakon smrti posljednjeg Balšića pridružila mu se i Zeta. Stefan je

Medaljon s grbom Balšića iz XV. stoljeća

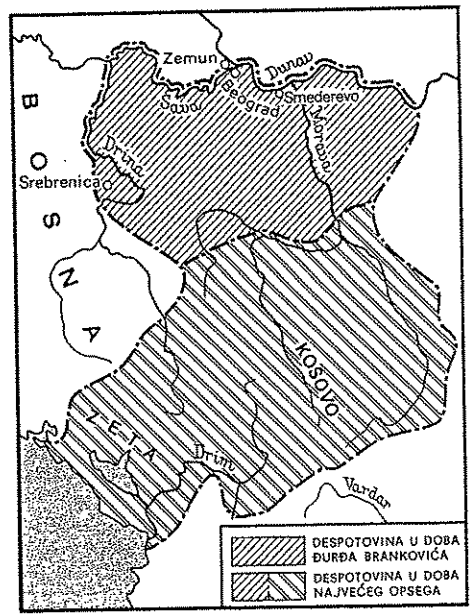
Novac Nikole Altomanovića

prijestolnicu države premijestio u *Beograd,* koji je ubrzo oživio. Proučite kartu dolje.

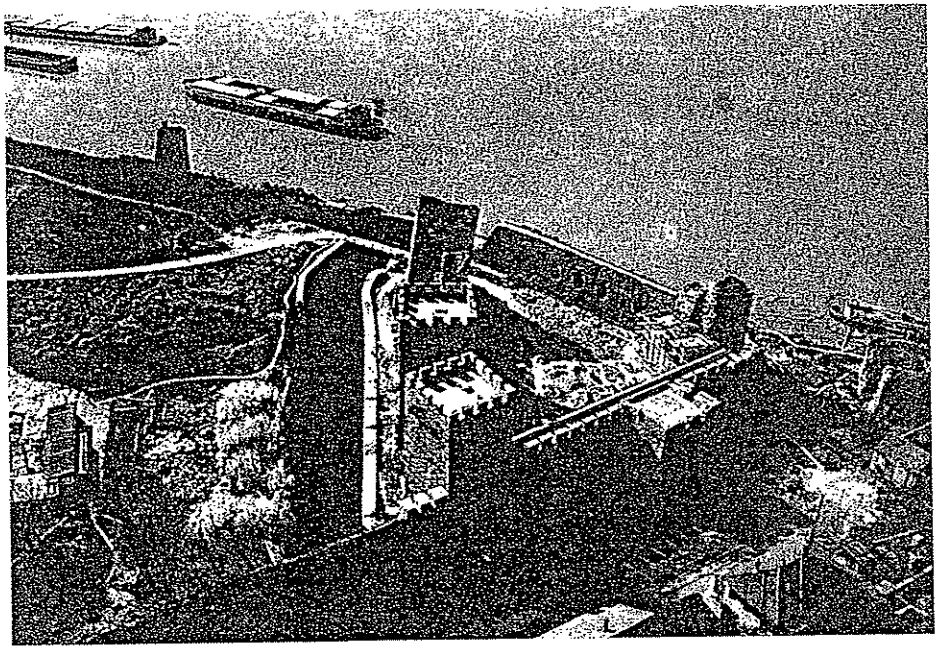
U Srbiji se ponovno razvilo rudarstvo, obrt, trgovina i kulturna djelatnost. Tome je pridonijelo dulje razdoblje mira što ga je Stefan osigurao dvostrukim vazalstvom – ugarskim i osmanlijskim. Despot je imao velike prihode od rudnika i carina, pa je držao stalnu vojsku, suzbio samovolju vlastele i učvrstio centralnu vlast.

Nakon sređivanja stanja u Osmanskom Carstvu zaprijetila je ponovna opasnost Srbiji. Za vrijeme Stefanova nasljednika *Đurđa Brankovića* (1427–1456) Turci su

Srpska Despotovina

Najveći opseg imala je Despotovina kad je gospodar Zete Balša III Balšić 1421. g. prije svoje smrti oporučno ostavio Zetu svome šurjaku despotu Stefanu. Koja je područja Despotovina tada zauzimala? Njegov nasljednik Đurad Branković nije uspio zadržati dotadašnji opseg Despotovine. Koja je područja izgubio?

Ostaci srednjovjekovne tvrđave u Smederevu, Mali grad. Kad je Srpska Despotovina izgubila Niš, Kragujevac, Beograd i Golubac, despot Đurađ Branković ostao je bez pogodnog mjesta za prijestolnicu, sjedište Despotovine. Zbog toga je 1430. g. dao sagraditi Smederevo na obali Dunava. Ostaci svjedoče da je to bila jedna od najmonumentalnijih građevina srednjovjekovne Srbije, koja je, za ondašnju ratnu tehniku, bila teško osvojiva. Grad je imao 25 stambenih kula, u osnovi je svaka bila široka 11 m, visoka do 20 m, a debljina zida iznosila je četiri i pol metra. Turci su ga konačno osvojili 1459. godine.

obnovili rat na Balkanu. Despot Đurađ morao je vratiti kralju Sigismundu Beograd, koji je s Petrovaradinom i Šapcem bio ključna tvrđava za obranu Ugarske. Zbog toga je Đurađ sagradio novu prijestolnicu – *Smederevo* na Dunavu 1430. godine. U doba Đurđa Brankovića tursko-ugarski sukobi bili su sve češći, a kako je Srbija bila na putu turskom prodiranju u Ugarsku, njezino je područje tada postalo ratno poprište Mađara i Turaka, a Đurađ vazal sad jednih, sad drugih. Turci su veći dio Srpske Despotovine pokorili 1439. g., ali je ona već *1444. g. obnovljena* kad je ugarska vojska duboko prodrla u tursko područje.

Za sultana *Mehmeda II Osvajača* polovicom XV. st. započeo je novi val turskih osvajanja. Zauzeo je *Konstantinopol* (1453) na juriš i u njemu smjestio prijestolnicu Osmanskog Carstva (*Carigrad,* turski Istanbul). Time je definitivno nestalo Bizatskog Carstva. (VI, 129)

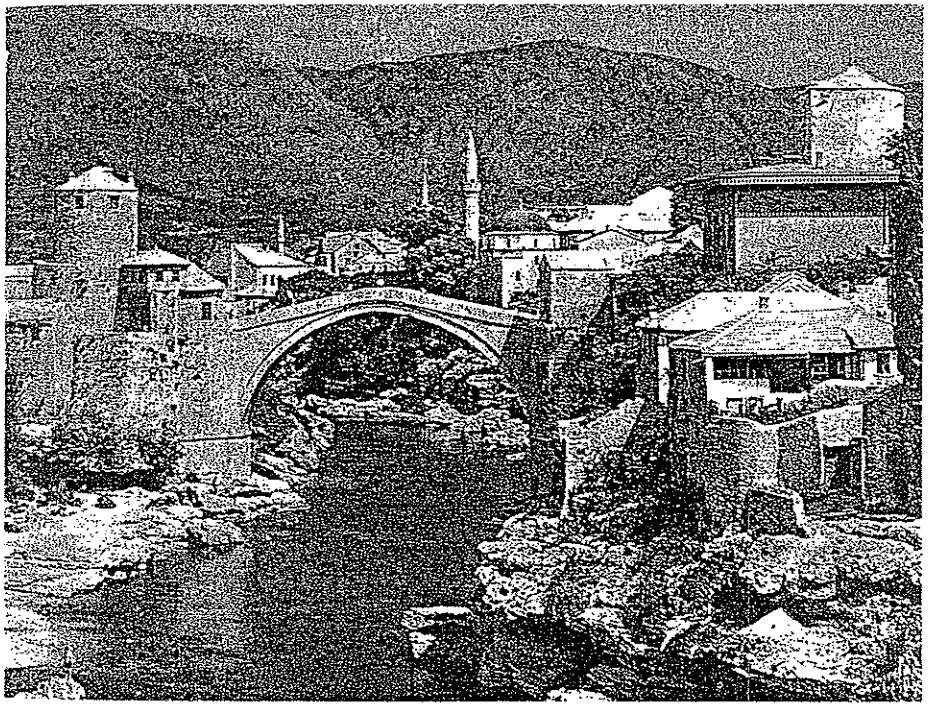
Nakon konačne propasti Bizanta na redu je bila Despotovina, pa je Mehmed II Osvajač skupio brojnu vojsku i krenuo na Srbiju. Međusobna sukobljavanja nasljednika Đurđa Brankovića olakšala su osvajačima posao. Srpski seljaci i vlastela masovno su napuštali svoja ognjišta i selili na sve strane. Najviše ih se odselilo u Srijem, Banat i Bačku. Godine *1459.* Mehmed II Osvajač ušao je u Smederevo i time je Srbija, tj. *Despotovina bila konačno pokorena.* Đurađ je pobjegao u Mađarsku, a zatim je otišao u Zetu gdje nije uspio organizirati otpor protiv osmanske države. Zbog toga ponovno odlazi u Ugarsku i uspješno sudjeluje u borbama protiv Turaka.

- Objasnite nastanak Despotovine? Čiju je vrhovnu vlast priznavala?
- Koji je grad sagradio Đurađ Branković za svoju prijestolnicu?
- Što je bilo s Carigradom?
- Kada su Turci konačno osvojili Despotovinu?

PAD BOSNE I HERCEGOVINE POD TURSKU VLAST

Nakon pada Srbije Turci se nisu zaustavili već su nastavili osvajanjima. Mehmed II Osvajač provalio je i u Bosnu u kojoj su se feudalci bili potpuno osamostalili pa su vladara priznavali samo po imenu (v. str. 62). Neki su se feudalci u međusobnim sukobima oslanjali na Turke, što je pogodovalo osvajačima. Posljednji bosanski kralj *Stjepan Tomašević* molio je pomoć na sve strane, ali kad se sultanova vojska »razli po toj prostranoj i bogatoj zemlji kao morski val«, pomoć nitko nije pružio. Bosna »šaptom pade« *1463.* godine. Turci su u gradu Ključu uhvatili bosanskog kralja koji se povlačio prema zapadu i pogubili ga. Ubrzo nakon Bosne pao je i veći dio *Hercegovine* (1465); održao se samo grad Novi s uskim područjem uz obalu (do 1482. g.).

- Pročitajte u *Povijesnoj čitanci 1* tekst »Pad Bosne (1463)«.

Mostar sa starim mostom preko Neretve. Jezgra današnjeg Mostara nastala je u XV. st., a od 1522. g. sjedište je hercegovačkog sandžak-bega i otad se razvija u privredno, kulturno i političko središte Hercegovine. Najstarija povijesna jezgra Mostara zajedno s mostom čini jedinstvenu kulturno-povijesnu cjelinu, pa je zbog toga upisana u Registar svjetske kulturne baštine. Stari most, to remek-djelo graditeljstva, sagradio je graditelj Hajrudin 1566. g. u čast sultana Sulejmana Veličanstvenog. Raspon luka mosta iznosi 28,7 m. Uzdiže se oko 20 m iznad ljetnog vodostaja rijeke, a oslonjen je na obalne stijene.

PAD ZETE – CRNE GORE POD OSMANSKU DRŽAVU (1499)

Zeta je nakon dva stoljeća samostalnog političkog života, Nemanjinim osvajanjima krajem XII. st., ušla u sastav Raške. Za vrijeme dinastije Nemanjića imala je *autonomiju*, a nakon smrti cara Dušana postala je ponovno *samostalna* država u kojoj su najprije vladali *Balšići*, a zatim *Crnojevići*. Oni su uglavnom uspijevali održati samostalnost te male države u »opasnoj ravnoteži« između Turaka i Mlečana.

Sinovi zetskog feudalca *Balše* osamostalili su se i nakon raspada srpske države i samostalno zavladali Zetom. Oni su u početku gospodarili područjem od Budve do Bara, a s postepenim širenjem svoga područja u sjevernoj Albaniji i prema Kosovu (oko 1360) postali su najmoćniji feudalci u Donjoj Zeti, čiju su vlast morali priznati i ostali feudalci na tom području. Otada su se oni ponašali kao vladari Zete, pa od 1366. g. ni formalno nisu priznavali cara Uroša Nemanjića.

Uoči smrti Balša III (1421. g.) ostavio je Zetu despotu Stefanu Lazareviću. Čvrstu centralnu vlast kakvu je despot zaveo u Despotovini nije mogao ostvariti u Zeti, pa je za vladavine despota Đurđa Brankovića prestao utjecaj Srpske Despotovine u Zeti. Razdoblje vladavine Balšića, koje je trajao 60 godina, karakterizira nesloga zetskih velikaša i neprestane borbe protiv Turaka i Mlečana.

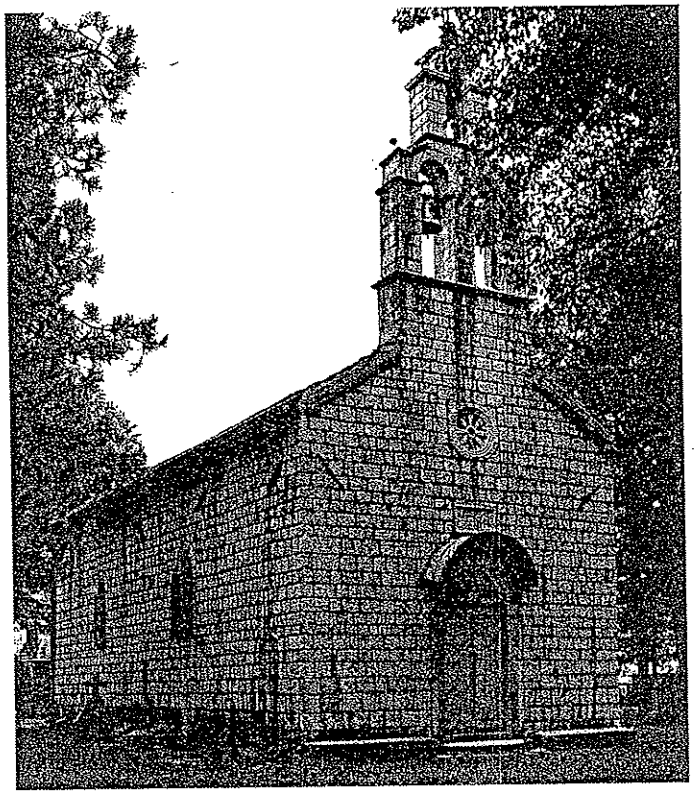
Od kraja XIV. st. važnu ulogu u povijesti Zete imala je moćna feudalna porodica *Crnojevića* (osobito od 1421. do 1499). Crnojevići su najprije gospodarili u Gornjoj Zeti, tj. prostranim planinskim područjem u zaleđu Kotora i Budve, odnosno oko današnjeg Cetinja. To se područje od druge polovice XIV. st. počelo nazivati *Crna Gora*. Crnojevići su za prevlast u Zeti, uz pomoć Mlečana, vodili borbu protiv Balšića. Nakon smrti posljednjeg Balšića (1421) Crnojevići su nastavili borbu protiv Đurđa Brankovića, nasljednika Balšića u Zeti. *Stefan Crnojević* (1426–1465), najistaknutiji predstavnik te porodice odvojio je Zetu od Despotovine. Crnojevići su se u borbi protiv svojih protivnika oslanjali na Mlečane i uglavnom priznavali njihovu vrhovnu vlast. No Crnojevići su se vrlo vješto koristili suprotnim interesima Osmanskog Carstva i Mletačke Republike i održali se do kraja XV. stoljeća.

Stefan i Ivan Crnojević (vladali od 1426. do 1490. g.) vodili su ogorčene borbe s Turcima koji su u Zetu prodirali iz Albanije, Bosne i Hercegovine i tako stezali obruč oko Crne Gore. Sklanjajući se od Turaka, Ivan je svoju prijestolnicu iz *Žabljaka* na Skadarskom jezeru premjestio pod Lovćen, u Cetinjsko polje. Tu je sagradio dvor, manastir i crkvu. Bio je to zametak budućeg naselja *Cetinja*. Taj događaj označava prestanak srednjovjekovne Zete i nastavak već započetog stvaranja *Crne Gore*. (VI, 130. i 131)

Ivana je naslijedio sin *Đurađ Crnojević* (vladao od 1490. do 1496. g.). On je 1493. g. u Obodu, blizu Cetinja osnovao *prvu crnogorsku štampariju*, u kojoj su štampane prve ćirilske knjige na Balkanu (v. str. 82). Sukobi i nesloga između posljednjih Crnojevića bili su sudbonosni i olakšali su Turcima da *1499. g. Crnu Goru* potpuno potčine svojoj vlasti. Konačnim osvajanjem ove zemlje završava razdoblje samostalnosti naših srednjovjekovnih država i počinje doba višestoljetnog robovanja pod Turcima.

Za vladavine dinastije Crnojevića utemeljeni su pojmovi Crna Gora i *Crnogorac*.

- Opišite situaciju u Zeti nakon Dušanove smrti.
- Koje su naše zemlje pale pod tursku vlast i kada? Tko se u Crnoj Gori uspješno borio protiv Turaka?
- Po čemu je naročito poznat Ivan Crnojević?
- Izračunajte koliko je godina prošlo od bitke na Marici do pada Crne Gore pod tursku vlast. Što ste zaključili?

Vlaška crkva na Cetinju. To je najstarija građevina na Cetinju sagrađena oko 1450. godine. Naselje na području današnjeg Cetinja počeo je podizati Ivan Crnojević. Tu je bila prijestolnica crnogorskih vladara i centar odakle su se organizirale i vodile borbe protiv Turaka. Veliko bogatstvo kulturno-povijesnih spomenika smještenih u tom mjestu čine ga danas istinskim gradom muzejem.

PROVALA TURAKA U HRVATSKE ZEMLJE

U XV. st. zaprijetila je Hrvatskoj nova opasnost. Bili su to Turci. Najprije su zaredali pljačkaški pohodi vojske u hrvatske zemlje i odvođenje stanovništva u ropstvo, a zatim su slijedile i osvajačke vojne redovne sultanove vojske. Uočivši opasnost ne samo za Hrvatsku nego i za cijelo Podunavlje, kralj Sigismund je već u prvoj polovini XV. st. pokušao organizirati obranu granice od Turaka. Još intenzivnije na tome radio je kralj *Matijaš Korvin* (vladao od 1458. do 1490), koji je poslije pada Bosne (1463. g.) za obranu hrvatskih zemalja osnovao *Jajačku i Srebrničku Banovinu* i *Senjsku Kapetaniju*. Matijašev (VI, 94) obrambeni sustav sprečavao je neko vrijeme daljnja turska osvajanja iako su se Turci dolinom Sane poput klina usjekli u hrvatsko područje.

Unatoč velikoj opasnosti i novih, stalnih turskih pokušaja prodora, hrvatsko se plemstvo složilo, sukobljavalo i iscrpljivalo u međusobnim borbama. Zbog toga je bilo sve manje otporno i sve manje sposobno da se suprotstavi turskim naletima. Jedan turski napad poslije Matijaševe smrti završio je teškim porazom hrvatske plemićke vojske na *Krbavskom polju 1493. g.* pod vodstvom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana *Emerika Derenčina*. On je sa 15.000 ljudi dočekao bosanskog pašu Jakuba koji se vraćao s pljačkaškog pohoda u Sloveniji. Derenčinova vojska je uništena, a ban je pao u tursko ropstvo, gdje se otrovao.

Turska opasnost znatno je utjecala na položaj seljaka – kmetova. Česte turske provale onemogućavale su normalnu obradu zemlje. Turci su odnosili seljacima i već dobivene prinose. Da bi namakli sredstva za obranu, vladajući slojevi stalno su povećavali poreze i uvodili izvanredne ratne daće. Kako je opasnost od njihovih provala sprečavala feudalce da prodaju dobivene proizvode, oni su seljacima povećali tlaku, što je još više pogoršalo njihov položaj. Naposljetku su u međusobnim obračunima feudalaca često stradala kmetska naselja. Nasilja i samovolja nad kmetovima protivničkog vlastelinstva često su bila i gora od turskih provala. Takvo je stanje dovelo do niza seljačkih pobuna.

Padom Beograda (1521. g.) Turci su slomili obrambenu liniju prema Srednjoj Evropi i otvorili put za nesmetano napredovanje u sjevernu Hrvatsku. Ujedno su nastavili i prodor prema zapadu u područje južne Hrvatske. Odtad je počelo povlačenje hrvatskog stanovništva u sigurnije krajeve i proces preseljavanja srpskog stanovništva iz unutrašnjosti Osmanskog Carstva u hrvatske zemlje. Hrvatsku je zahvatilo »vrijeme turske nevolje«, pa su pred Turcima mnogi njeni stanovnici odselili u Istru, na otoke, u Austriju, Mađarsku i u Italiju (v. kartu str. 211).

- Što je poduzeo Matijaš Korvin da spriječi prodore Turaka?
- Pročitajte u *Povijesnoj čitanci I* tekst »Opustošena Hrvatska«.

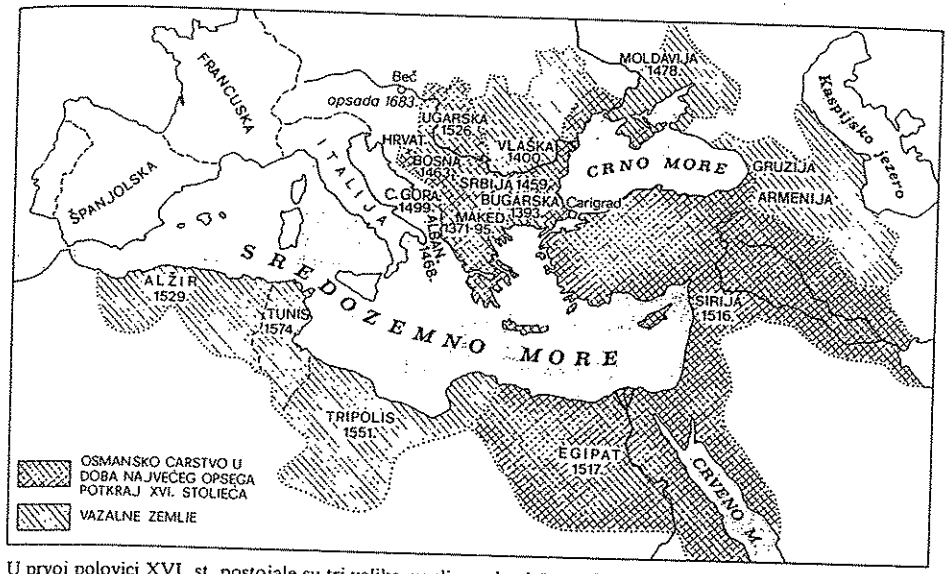
BITKA NA MOHAČKOM POLJU 1526. G. I NJEZINE POSLJEDICE

Turci su do kraja XV. st. zavladali gotovo svim zemljama do Save i Dunava, pa su se spremali za prodor u Srednju Evropu, prema istoku i u Sjevernu Afriku. Dio tog ekspanzionističkog plana ostvario je sultan *Selim I* (1512–1520). Dobio je naziv Okrutni jer nije birao sredstva da zavlada cijelim civiliziranim svijetom i da bude nasljednik Aleksandra Makedonskog. Zbog toga je još više centralizirao vlast, a da bi onemogućio borbu za vlast, dao je ubiti svoju braću, njihove sinove i četvoricu od svojih pet sinova kako sin kojeg je odredio za nasljednika ne bi imao suparnika. Oštro je kažnjavao neposlušne janičare i spahije. Zauzeo je Siriju, Palestinu, Egipat, Meku i Medinu i proglasio se 1517. g. *kalifom* – vrhovnim vjerskim poglavarom muslimana, nasljednikom Muhamedovim. Sultani su naslov kalifa zadržali do 1924. g. Time je Selim I ostvario znatan dio svog plana o svjetskom gospodstvu. Naslijedio ga je sin *Sulejman II* nazvan Veličanstveni (1520–1566), koji je preuzeo sređenu i bogatu državu. Nastavio je uspješnim ratovima i osvajanjima na tri fronte: u Evropi, u Iranu i na Sredozemlju.

Zbog uspješne ekspanzije na Zapad Sulejman II Veličanstveni morao je najprije osvojiti »zlatni ključ Evrope«, »vrata Panonije« – Beograd. Nakon višekratnog opsjedanja Beograd je pao 1521. g. Turska je vojska preplavila veći dio Srijema, a ubrzo je zauzela i Osijek (1526. g.). To je Sulejmanu II omogućilo da uništi vojnu snagu Ugarsko-hrvatske države. Nakon pobjede na *Mohačkom polju 1526. g.* Turci su dobili hrvatske zemlje u Slavoniji i najveći dio Ugarske. Ugarsko-hrvatski kralj Ludovik utopio se u jednoj rječici prilikom bijega s bojnog polja. Turci su opljačkali i narednih godina osvojili cijeli Srijem, Bačku i srednju Mađarsku (1541. g.), a Banat deset godina kasnije. Granice Osmanskog Carstva prema Hrvatskoj pomakle su se *do rijeke Čazme, Kupe i Korane.* Osvojili su i utvrdu Klis (1537. g.). Hrvatskoj je preostalo samo usko područje koje je nazvano »ostacima ostataka nekadašnjeg slavnog hrvatskog kraljevstva«.

Nakon poraza na Mohačkom polju hrvatsko i mađarsko plemstvo našlo se u vrlo teškom položaju. Turci su zauzeli velik dio njihovih posjeda, a prijetili su i novim osvajanjima. Osnovno pitanje bilo je: kako pronaći dovoljno vojnih snaga i novca da se spriječi njihovo daljnje prodiranje. Na saboru u *Cetinu* (Kordun) *dio hrvatskog plemstva izabrao je 1527. g.* za svoga novog kralja *Ferdinanda Habsburškog* koji je već vladao

Osmansko Carstvo na vrhuncu moći

U prvoj polovici XVI. st. postojale su tri velike muslimanske države: Osmansko Carstvo (prikazano na karti), Mogulsko Carstvo u Indiji (v. kartu str. 168) i država Uzbeka u srednjoj Aziji. Osmansko Carstvo bilo je najveća muslimanska sila u XVI. i početkom XVII. st. Pobjeda na Mohaču 1526. označila je vrhunac njegovih velikih osvajanja. Dokle su Turci došli u svom osvajačkom prodoru na Zapad kopnom? Kad su zavladali zemljama prikazanim na karti? Od sredine XVII. st. započeo je najprije proces stagnacije, a zatim dugotrajnog propadanja Osmanskog Carstva. Ista je sudbina zadesila i ostale velike muslimanske države.

mnogim austrijskim zemljama i Slovenijom. Ferdinand je obećao da će dati vojsku za obranu Hrvatske od Turaka. Obvezao se da će o svom trošku uzdržavati na granicama prema Turcima 1 000 konjanika i 200 pješaka i da će priznavati sve povlastice hrvatskog plemstva. Nakon višegodišnjih borbi i *ugarsko je plemstvo priznalo Ferdinanda.* Tako su Habsburgovci zavladali Ugarskom i »ostacima ostataka« Hrvatske. Tim će zemljama oni *vladati sve do 1918. g.*, tj. do propasti Habsburške Monarhije.

- Opišite pripreme sultana za bitku na Mohačkom polju i posljedice te bitke.

SURADNJA JUŽNIH SLAVENA I NJIHOVIH SUSJEDA U BORBI PROTIV TURAKA

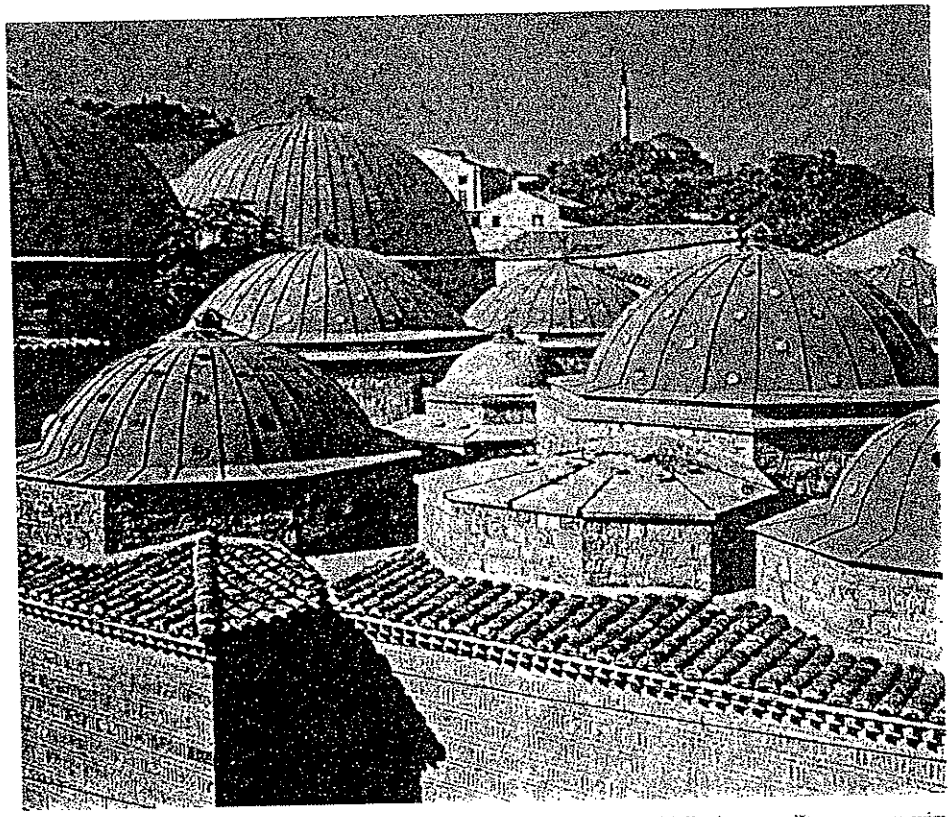
Ekspanzija Turaka u Evropu ponajprije je ugrozila narode na području Balkana i Podunavlja. Države na tom prostoru, naročito u početku, nisu dovoljno surađivale, odnosno nisu organizirale zajednički otpor osmanlijskim osvajačima. Tek kada je uporni i dobro organizirani osvajač zauzeo veći dio Balkana, bilo je očito da ga pojedine države same ne mogu zaustaviti. Iako je suradnja nakon kosovske bitke poboljšana, i dalje je izostao dobro organiziran zajednički otpor većih razmjera. Uzrok takvom ponašanju bili su razni interesi, a naročito unutrašnji sukobi (feudalna anarhija).

Nakon osvajanja Bugarske na redu su bile rumunjske kneževine *Vlaška* i *Moldavija.* Vlaški vojvoda *Mirčeta* sukobio se s Turcima 1394. g. na Rovinama. Turska vojska, u

kojoj su se borili i odredi Marka Kraljevića, bila je poražena, ali time opasnost za Vlašku i Moldaviju nije uklonjena.

Ugarska je tek nakon kosovske bitke, kad je turska vojska izbila na Dunav i kad su njezini pljačkaški odredi počeli prelaziti Dunav i Savu, više pažnje posvetila utvrđivanju svojih južnih granica. Godine 1396. prvi put su kršćanske države Evrope organizirale združeni pohod protiv Turaka. Te je godine oko 60 000 vojnika (Mađara, Hrvata, Srba, Poljaka, Rumunja, Nijemaca, Francuza i Engleza), pod vodstvom ugarsko-hrvatskog kralja Sigismunda, krenulo protiv Turaka. Sukobili su se kod *Nikopolja* na Dunavu i nakon žestoke borbe kršćanska vojska je poražena. Poslije tog poraza *Moldavija* i *Vlaška* došle su u vazalni odnos prema sultanu.

Pošto su Turci privremeno zauzeli Despotovinu sa Smederevom (1439), despot Đurađ Branković sklonio se u Ugarsku. Tu je razvio veliku aktivnost da skupi veću kršćansku vojsku za borbu protiv Turaka. Pridružili su mu se ugarsko-hrvatski kralj *Vladislav* te dalekovidni i daroviti erdeljski plemić *Hunjadi Janko* (u narodnoj pjesmi poznat kao Sibinjanin Janko). Hunjadi je 1443. g. na čelu združene vojske, sastavljene od Mađara, Rumunja, Hrvata, Srba, Čeha, Poljaka i Bugara, krenuo u »veliki rat« s ciljem da protjera Turke s Balkana. Njegova je vojska iste godine duboko prodrla u

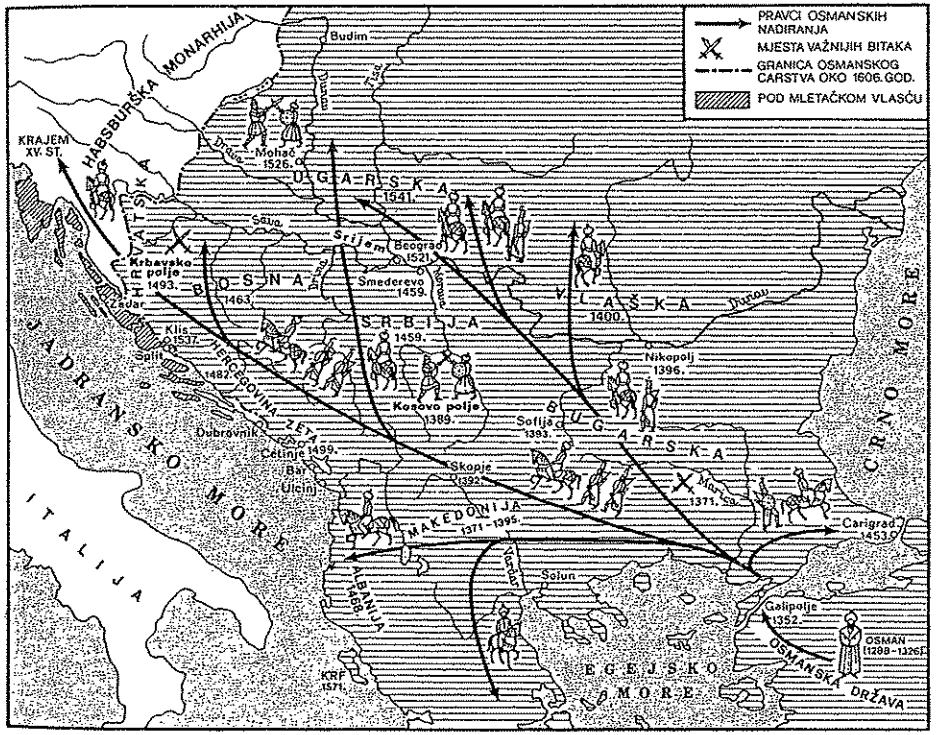
Daut-pašin hamam (tur. amam) u Skopju. Turci su veliku brigu posvećivali higijeni stanovništva, pa su u svim gradovima, a ponekad i u selima, gradili česme i javna kupališta – hamame. Jedan od najljepših hamama, koji se ističe svojom monumentalnošću, jest Daut-pašin hamam u Skopju iz XV. stoljeća. Danas je u toj najljepšoj građevini islamske arhitekture u Makedoniji smještena umjetnička galerija Makedonije.

Srbiju i Bugarsku i zauzela Sofiju. Albanci su pod vodstvom *Skender-bega* (Đurđa Kastriota) digli ustanak i započeli uspješno ratovanje protiv Turaka. Oni su tek nakon smrti Skender-bega uspjeli da osvoje i *pokore Albaniju* (1468). I u Bugarskoj je izbio ustanak, a Srpska Despotovina je *obnovljena* (1444). Sa Turcima je zaključeno desetogodišnje primirje.

Ubrzo nakon dolaska novog sultana – *Mehmeda II Osvajača,* politika njegove države bitno se promijenila. On nije bio zadovoljan vazalnim odnosom i ekonomskom eksploatacijom vazalnih država već je odlučio staviti ih pod svoju izravnu vlast i njihovo područje podijeliti svojim ratnicima – spahijama. Turci su prekršili primirje i u bici kod Varne 1444. g. i na Kosovu polju (1448) porazili ugarsku vojsku. Zauzeli su Konstantinopol i *okončali Bizantsko Carstvo* (1453). Tri godine kasnije napali su s velikom vojskom i Beograd, ali ga tada nisu uspjeli zauzeti. Bili su poraženi i prisiljeni na povlačenje. Hunjadi je tada teško porazio tursku flotu na Dunavu. Godine 1456. umro je od kuge u Zemunu. Što se dalje zbiva u našim zemljama, v. str. 68.

Opće posljedice turskih osvajanja bile su uglavnom negativne. Njihova osvajanja na Balkanu i u Podunavlju trajala su više od 150 godina. U tim borbama balkanske države

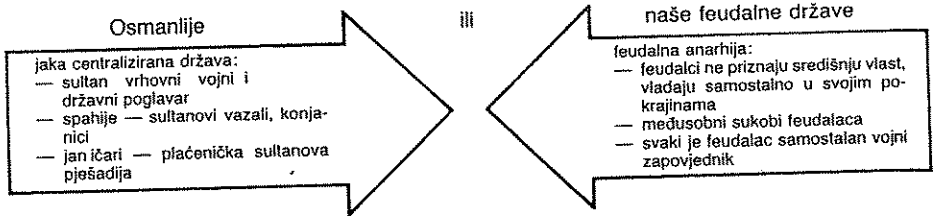
Tursko osvajanje Balkana i Podunavlja

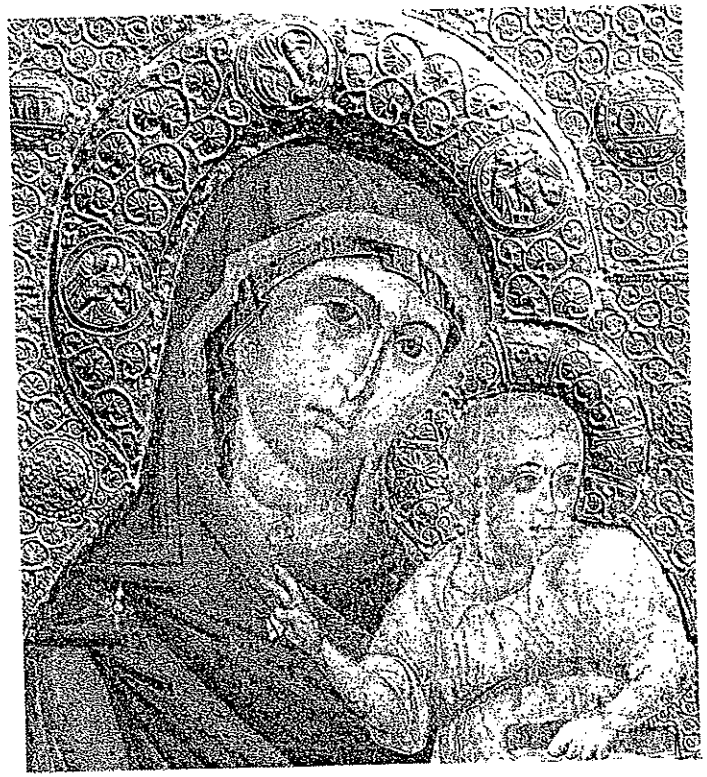

Tko je, kada i gdje osnovao Osmansko Carstvo? Koje je godine ta država osvojila Galipolje? Što je to značilo za daljnji prodor Turaka na Balkan? Koja je naša zemlja bila prva na njihovu udaru? Pomoću podataka na karti kronološki sredite pad naših i ostalih zemalja prikazanih na karti pod osmansku vlast. Gdje su se vodile najpoznatije bitke naših naroda protiv Turaka i kada? Koristite se informacijama na karti i opišite nastanak osmanske države te njezina osvajanja do 1526. godine.

su izgubile samostalnost, sela i gradovi, odnosno stanovništvo na tim područjima bilo je pljačkano, uništavano i raseljavano, znatno je smanjen opseg proizvodnje, zamrla je robno-novčana privreda, a obnovljena je naturalna, slijedio je i kulturni zastoj u usporedbi s drugim narodima Evrope, dio pokorenog stanovništva primio je islam... Taj ekonomski i kulturni zastoj u razvitku naših zemalja zbio se u vrijeme velikog ekonomskog napretka na Zapadu, otkrića Novog svijeta i stvaranja temelja kapitalističkog društva u ostaloj Evropi.

- Opišite suradnju Južnih Slavena i njihovih susjeda u borbi protiv Turaka.
- Navedite posljedice turskih osvajanja naših zemalja.
- Proučite skicu dolje i odgovorite tko ima prednost

Bogorodica s Kristom, dobro očuvana ikona iz Ohrida, XIV. st. Vrlo je sugestivno prikazana uzajamna privrženost majke i djeteta u liku Krista, a uočljive su i stanovite realističke crte likova. U biografijama vladara i arhiepiskopa redovito je zabilježeno da su darivali svoje zadužbine raznim darovima, pa između ostaloga i skupocjenim ikonama u zlatnim ili srebrnim okvirima. Ikona je prije svega religiozni portret Krista, Bogorodice i svetaca. Izrađena je na drvu ili platnu, likovi su shematizirani, bez plastične modelacije, na zlatnoj podlozi ili su umetnuti u ukrasne metalne ploče (okov). Najveći broj ikona sačuvan je u Srbiji i Makedoniji, a zatim u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Posebna disciplina povijesti umjetnosti – *ikonografija* – proučava sadržaj i simboliku likovnih prikaza na ikonama (v. str. 96).

KULTURNA BAŠTINA JUŽNIH SLAVENA DO XVI. STOLJEĆA
• KNJIŽEVNOST

- Ponovite koja su osnovna obilježja feudalne kulture u Zapadnoj Evropi i u Bizantu?

Gospodarski i politički razvoj naših naroda u srednjem vijeku razvijao se u okvirima naših feudalnih država, što se odrazilo i na njihov kulturni razvoj. Na taj su razvoj djelovali i različiti vanjski utjecaji. Sačuvani ostaci srednjovjekovnog kulturnog stvaralaštva omogućuju nam da uočimo njegova bitna obilježja, utjecaje sa strane i domete. Mnoga djela naše kulturne baštine imaju veliku vrijednost. Znanost je utvrdila vrijeme njihova postanka i njihove stvaraoce. O svemu tome raspravlja se u narednim tekstovima, u kojima ćete upoznati karakteristike književnog rada u našim zemljama, pa graditeljstvo, kiparstvo i slikarstvo u srednjovjekovnom razdoblju naše povijesti. Tekst je podijeljen po vrstama kulturne djelatnosti, a u svakom odjeljku pratit ćete razvoj u svakoj našoj zemlji posebno.

Upozoravamo vas na slikovni materijal uz tekst. Promatrajte slike i pažljivo pročitajte legende uz njih.

OSNOVNA OBILJEŽJA FEUDALNE KULTURE JUŽNIH SLAVENA

Budući da su se Južni Slaveni u srednjem vijeku nalazili pod utjecajem Bizanta i Zapadne Evrope, na Balkanskom poluotoku je stvoreno istočno i zapadno kulturno područje. Nakon crkvenog raskola (1054. g.) razlike između istočnog i zapadnog kulturnog područja još su se povećale, a osjećaju se i danas. Međutim, središnji dijelovi naše zemlje (Bosna), zatvoreni planinskim lancima, bili su manje izloženi neposrednim vanjskim utjecajima. Osnovni biljeg kulturnom stvaralaštvu srednjovjekovne Bosne dala je »crkva bosanska« koja se suprotstavljala i zapadnoj i istočnoj crkvi. Ipak, teritorijalno širenje bosanske države u XIV. st. dovelo je do usvajanja elemenata bizantske i zapadnoevropske kulture i u Bosni. Bosna je kasnije postala područje islamske kulture.

Srednjovjekovna kultura u južnoslavenskim zemljama imala je pretežno vjersko, kršćansko obilježje. Crkva je raspolagala velikim materijalnim sredstvima, pa je dio tih sredstava trošila i za kulturnu djelatnost koja je često dosizala stupanj tadašnjeg evropskog kulturnog stvaralaštva. Središta srednjovjekovnog kulturnog djelovanja u našim zemljama bili su samostani, odnosno manastiri.

Iako su i feudalci raspolagali velikim materijalnim sredstvima, oni nisu sudjelovali u kulturnoj djelatnosti. Njihovo glavno zanimanje bili su rat, lov i igre. Gradili su dvorce, utvrde i kule, a duhovnu kulturu i prosvjetu prepustili su crkvi.

Građanstvo je bilo razvijenije u gradovima uz jadransku obalu nego u unutrašnjosti. Zato se u tim gradovima, a posebno u Dubrovniku, i razvijao intenzivniji kulturni život.

Seljačke mase, kao i u ostalim zemljama s feudalnim poretkom, bile su obespravljene i izrabljivane, pa zato neprosvijećene i zaostale. Međutim, i u takvoj situaciji seljaci su njegovali stare običaje i usmenom predajom prenosili narodne umotvorine, koje predstavljaju originalne elemente narodne kulture.

- Koja su kulturna područja Južnih Slavena i pod čijim su utjecajem bila?
- Tko je najviše utjecao na kulturno stvaralaštvo Južnih Slavena?
- Ponovite! Što je kultura?
- U čemu je značenje rimske i bizantske kulture za Južne Slavene?

NAŠI NARODI POD VLAŠĆU TURAKA OD POČETKA XVI. DO KRAJA XVIII. STOLJEĆA

PRIPREMA

Prešavši iz Male Azije na evropsko tlo, Turci su brzo nadirali Balkanskim poluotokom. Do početka XVI. st. zauzeli su sve južnoslavenske zemlje, osim Slovenije i dijela Hrvatske. Njihov prodor nisu mogle zaustaviti nesložne i rascjepkane feudalne snage balkanskih država. Turci su bili nadmoćniji. Osmanska je država imala jaku središnju vlast i stalnu stajaću vojsku prožetu fanatizmom islamske religije. U ovoj temi upoznat ćete glavna obilježja osmanske države i utjecaj turske vladavine na razvoj naših zemalja.

Ponovite! Tko su Turci? Odakle su došli u Malu Aziju? Koje su godine prešli na Balkanski poluotok? Što se događalo u Srbiji nakon Dušanove smrti. Kakva je važnost bitke na Kosovu polju?

DRŽAVNO UREĐENJE OSMANSKOG CARSTVA

Osmansko je Carstvo bilo vojno-feudalna monarhija. Svu vlast u rukama imao je *sultan,* koji je bio i vjerski poglavar, i vrhovni vojni zapovjednik. Uz njega je bio Divan – carski savjet, sastavljen od četiri vezira i ostalih dostojanstvenika. Posebnu ulogu u državnoj upravi imao je *veliki vezir,* koji je bio vrhovni vojni zapovjednik i vrhovni upravni poglavar.

Od 1453. g. prijestolnica Turskog Carstva bio je Carigrad. Carstvo je bilo podijeljeno na upravne jedinice, s vojnim zapovjednicima na čelu, koji su imali i civilnu vlast. Najveće upravne jedinice zvale su se *ejaleti* (beglerbegluci ili pašaluci). Njima je upravljao beglerbeg, koji se kasnije zvao vezir ili paša. Jedini ejalet koji je obuhvaćao isključivo naše krajeve bio je *Bosanski Ejalet,* uspostavljen 1580. g., dok su ostali naši predjeli bili uključeni u Rumelijski, Budimski, Temišvarski i Kanjiški Ejalet. Ejaleti su se dijelili na *sandžake,* kojima su upravljali sandžak-begovi, kasnije s titulom paša. Sandžaci su se dijelili na kadiluke, a ovi na *nahije.*

Osnova pravnog uređenja osmanske države bio je *šerijat* (tur. šeriat – vjerski zakon), tj. skup muslimanskih, vjerskih, građanskih i kriviČnih zakona, osnovanih na Kur'anu, za razliku od adeta, osnovanog na običajnome pravu. Bio je dopunjen sultanovim zakonima i naredbama. Sudovanje je bilo povjereno kadijama, koje su sudile na osnovi šerijatskog prava, a morale su imati teološko i pravno obrazovanje.

Vojna snaga osmanske države sastojala se od kopnene vojske i mornarice. Glavnu snagu činila je kopnena vojska, u kojoj su posebne, elitne jedinice bili *janičari.* Udarnu snagu činilo je konjaništvo. U vrijeme rata služili su kao pješadija, a u miru su obavljali različite službe vezane za čuvanje reda u gradovima.

Za funkcioniranje države zakonom su bile propisane različite obveze. *Harač* je bio obvezatni porez sultanu, koji se plaćao u novcu, a plaćali su ga svi odrasli muškarci kršćanske vjere. Skupljali su ga za to određeni ljudi, zvani haračlije. Često se skupljao uz primjenu nasilja, a haračlije su ubirale i više nego što je bilo određeno. Kršćanska raja u vrijeme ratova umjesto vojne dužnosti plaćala je posebne poreze. Najbolniji je bio *danak u krvi,* tj. skupljanje zdravih dječaka svake pete godine za vojnu službu. Od njih su postajali prvenstveno janičari.

- Kako je bila izvršena upravna podjela Osmanskog Carstva? Što je to šerijat? Kojim ejaletima su pripadali naši krajevi koje su zauzeli Turci? Koje su bile glavne obveze stanovništva prema osmanskoj državi?

EKONOMSKO-DRUŠTVENO UREĐENJE OSMANSKE DRŽAVE

U pokorene zemlje Turci su uveli svoj spahijsko-timarski sistem. Turski feudalizam imao je izrazito vojno obilježje. Sva zemlja smatrana je sultanovom. Osvojene zemlje sultan je dijelio zaslužnim ratnicima, kao naknadu za vojnu službu. Međutim, dobivene posjede oni nisu mogli nasljeđivati (zemlja je pripadala sultanu), već su samo imali pravo ubirati prihode sa zemlje. Feudalni posjed koji su dobivali zvao se *spahiluk,* a feudalac *spahija* (manji spahiluci zvali su se timari, a veći zijameti).

Podložno stanovništvo Turci su zvali *raja.* Prema porezima i davanjima, položaj kršćanske i muslimanske raje nije bio isti. Tako seljaci muslimani nisu plaćali harač, a i njihova novčana davanja bila su za polovicu manja od davanja kršćanske raje. Inače su seljaci ostali na svojim parcelama i domaće feudalce zamijenili spahijama. I dalje su bili kmetovi. Spahiji su davali desetinu od uroda. Za spahiju su obavljali i druge poslove, kao radnu obvezu (kuluk). Seljačko se gospodarstvo zvalo *čiftluk* ili *baština.* Čiftluk je bio nasljedan u seljačkoj obitelji i nije se mogao dijeliti (VI, 186).

Iako su muslimani bili u povlaštenom položaju, i među njima je došlo do raslojavanja. Tako su obveze kršćanske raje postupno nametnute i dijelu muslimanskog življa.

- Zašto je turski feudalizam imao vojno obilježje?
- Objasnite nazive: spahiluk, čiftluk, raja.

POVLAŠTENI KRŠĆANSKI SLOJEVI

Svi kršćani s vojnim obvezama uživali su određene povlastice. Bilo je i kršćana – spahija koji su posjedovali zemlju i ubirali feudalne prihode. Naime, u početku turske vladavine timari su se dijelili i kršćanima iz redova sitnog i srednjeg plemstva, te starješinama stočarskih zajednica »vlaha« (vlasi su bili stočari s priznatim povlasticama pri plaćanju poreza i davanja). Kršćani – spahije stupali su u sultanovu službu, pa su, kao i ostale spahije, imali vojnu obvezu. U XVI. st. kršćana – spahija bilo je već mnogo manje.

U turskom vojnom sistemu postojala su dva vojnička reda u kojima su služili kršćani. Bili su to vojnuci i martolosi.

Vojnuci su nastali od »vlaha vojnika« koji su obavljali konjušarsku i karavansku službu (prvi su odlazili na službu u carsku konjušnicu, a drugi su kosili travu i čuvali konje u vrijeme vojnih pohoda). U našim zemljama vojnuci su pripadali borbenim jedinicama, a u nekim pograničnim krajevima bili su i čuvari granica. Vojnuci su imali slobodne baštine, a i njihovi su sinovi i braća uživali stanovite povlastice. *Martolosi* su bili pripadnici vojske, koja se borila a većinom su to bili plaćenici. Manji dio imao je slobodne baštine. Služili su kao članovi posada u tvrđavama, kao graničarska vojska i kao šajkaši na Dunavu i njegovim pritocima. Martolosi su bili muslimani, ali je bilo i aga kršćana (koji su nosili naslov vojvoda).

Vojnuci, martolosi i plaćeni vojnici kršćani nisu davali harač ni ostala davanja. Povlastice su imali i *derbendžije,* kojih je bilo u svim pokorenim krajevima. Derbendžijska sela bila su dužna čuvati putove i osiguravati putovanja kroz teško prohodne planinske krajeve i klance. Derbendžijama su bila smanjena davanja, a bili su oslobođeni izvanrednih i divanskih nameta.

- Iz kojih su se društvenih slojeva regrutirali kršćani – spahije? Tko su to vojnuci, a tko martolosi? Kakve su poslove obavljale derbendžije?

GRADOVI I GRADSKA PRIVREDA

Turska je administracija dijelila naselja na sela, trgove (pazare), varošice, kasabe i *gradove*.

Nakon učvršćenja turske vlasti u našim zemljama, počeo je snažniji razvoj gradova i gradske privrede. Razvijali su se i veći gradovi kakvih ranije nije bilo. Bili su naseljeni većinom muslimanskim stanovništvom, pretežno doseljenim iz različitih krajeva prostrane turske države. To se stanovništvo bavilo raznim zanatima i trgovinom. Obrtničkim proizvodima opskrbljivali su se vojska, stanovnici gradova i turski feudalci. U gradovima su se pojavile i esnafske organizacije, a djelovali su i organi koji su se brinuli o redu na tržištu.

U razvoju gradske privrede i pri izgradnji javnih objekata u gradovima važnu su ulogu imali *vakufi* (vjerske zadužbine). Njih su u početku osnivali najugledniji predstavnici turske vlasti i vojni zapovjednici, a kasnije bogati obrtnici i trgovci. Vakufi su najčešće raspolagali oporučno ostavljenim novčanim sredstvima ili sredstvima dobivenim od mlinova, dućana i zemlje. Ta su se sredstva ulagala u razvoj novčane privrede.

Gradovi su imali posebnu gradsku upravu, a u njima su boravili i organi koji su skupljali careve i sandžak-begove prihode od obrta i trgovine. U gradovima nastanjeni stranci osnivali su vlastitu općinu zvanu *džemat*. Izgled gradova u krajevima pod turskom vlašću poprimio je istočnjačka obilježja. Izgrađene su mnoge nove građevine. Najviše se gradilo uglavnom do kraja XVI. stoljeća. Kasnije, zbog slabljenja turske moći i unutrašnjih trzavica, gradi se sve manje. Glavni građevni materijal bio je drvo, zbog čega je najveći broj građevina propao.

- Tko su bili stanovnici turskih gradova? Što su to vakufi? Kako su izgledali gradovi?

UTJECAJ TURSKE VLADAVINE NA PRIVREDNI RAZVOJ NAŠIH ZEMALJA

Osvajanja Turaka, koja su trajala stotinu pedeset godina, prekinula su dotadašnji razvoj u najvećem dijelu južnoslavenskih zemalja. Proizvodnja je osjetno smanjena, a posebno rudarstvo, pa s tim u vezi i robna razmjena. Umjesto daljnjeg razvoja robno-novčane privrede, sve je više oživljavala naturalna privreda. Na sitnim feudalnim posjedima, uz djelomičnu radnu rentu, uvodila se i naturalna renta. Primitivniji feudalni poredak Turaka usporio je gospodarski i društveni razvoj i uzrokovao veliko zaostajanje naših zemalja za zemljama Zapadne Evrope.

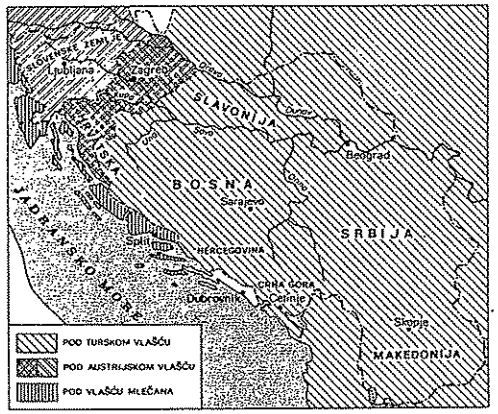
Međutim, baš zato što spomenuti feudalni poredak nije dostigao stupanj društvenog razvoja koji su Turci zatekli u našim krajevima, nameti podređenog stanovništva bili su u početku snošljiviji. Turski feudalci nalazili su izvore prihoda u stalnim ratovima, pa nisu pretjerano opterećivali raju dažbinama. No kada su ratovi prestali, ugnjetavanje pokorenog stanovništva bilo je sve jače i jače.

- Što je izazvalo opadanje proizvodnje? Kakav je bio položaj seljaka nakon dolaska Turaka?

POLOŽAJ PRAVOSLAVNE CRKVE

Padom Makedonije pod tursku vlast *Ohridska arhiepiskopija* nije bila ukinuta. Bila je to srednjovjekovna crkvena ustanova koja je sačuvala svoju organizaciju. Čak joj je stanovito vrijeme bilo podređeno i područje ukinute Pećke patrijaršije. Imala je autonoman položaj i njezin sinod je sam birao svoje crkvene starješine. Prihodima od crkvenih i manastirskih imanja Ohridska

Naše zemlje potkraj XVI. stoljeća

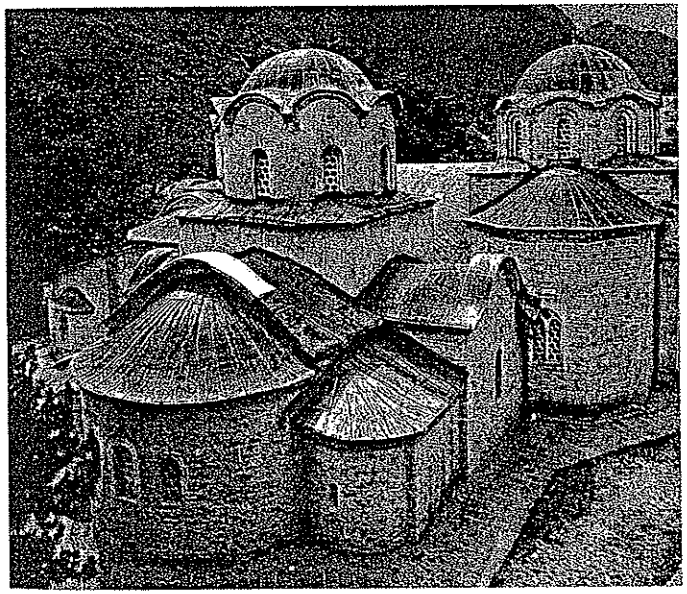

Najveći dio naših zemalja došao je pod vlast Osmanlija (oko 80%). Znatan dio jadranske obale bio je u vlasti Venecije (oko 3%). Sjeverozapadni dijelovi bili su pod vlašću Habsburgovaca (oko 17%). Kako su Osmanlije zauzeli velike dijelove Hrvatske, njezin je teritorij bio tako smanjen da su ga suvremenici zvali »ostaci ostataka«. Zašto je područje Dubrovnika označeno bjelinom?

se arhiepiskopija prilično izdvojila od ekonomski obespravljenog naroda. Rukovodeće položaje u arhiepiskopiji imali su Grci, koji su potiskivali slavensko bogoslužje i slavensku pismenost.

Kako su Turci u XVI. st. još vodili velike osvajačke ratove prema Srednjoj Evropi, nastojali su održati mir na Balkanskom poluotoku. Da bi zadovoljio i smirio srpski narod, sultan je 1557. g. odobrio *obnavljanje patrijaršije u Peći*. Prvi patrijarh bio je Makarije Sokolović, brat velikog vezira Mehmeda Sokolovića. Nadležnost Pećke patrijaršije obuhvaćala je sve pravoslavne Srbe na turskom području, od Skopja na jugu do Budima na sjeveru, te do zapadne granice Osmanskog Carstva (u Bosni i Hrvatskoj). Njezinom su obnovom Turci preko pravoslavnog svećenstva željeli utjecati na narod i spriječiti dizanje ustanaka. Pećka je patrijaršija obnovila stare manastire i podizala nove. Bila su to stjecišta vjerske i kulturne djelatnosti. U manastirima su se osnivale i štamparije.

Srpska je crkva predstavljala feudalnu organizaciju, a izdržavala se od brojnih manastirskih imanja i utvrđenih davanja stanovništva. Redovni prihodi patrijarha i episkopa bili su zagarantirani

Crkva Pećke patrijaršije. U Peći je od XIII. st. bilo sjedište najprije srpskog arhiepiskopa, a kasnije od 1346. g. patrijarha. Tu je s vremenom nastao kompleks crkvenih građevina (jedna od njih je na slici). Prva crkva, posvećena Sv. Apostolima, sagrađena je još u XIII. stoljeću. Ostale su građene kasnije. Patrijaršija je bila i mauzolej srpskih arhiepiskopa i patrijarha, pa je u njoj smješten veći broj mramornih sarkofaga. U manastirskoj riznici čuvaju se ikone, rukopisne knjige i djela primijenjene umjetnosti.

sultanovim ukazima (beratima), a ubirali su se uz pomoć turskih vlasti. Obnovljena srpska crkva nije bila samo vjerska, već u stanovitom smislu i politička organizacija. Snažno je djelovala na svijest vjernika, koji su pripadnost pravoslavnoj crkvi poistovjećivali s pripadnošću srpskom narodu. Iako su Turci obnovili Pećku patrijaršiju zbog vlastitih interesa, ipak su patrijarsi bili ti koji su kasnije predvodili narod u ustancima protiv Turaka.

- Tko je preuzeo rukovodeće položaje u Ohridskoj arhiepiskopiji i kako se to odrazilo na njezino djelovanje? Zašto su Turci obnovili Pećku patrijaršiju?

AUTONOMIJA CRNE GORE U XVI. I XVII. STOLJEĆU

Iako je Crna Gora bila pod turskom vlašću, ta se vlast slabo osjećala u teško pristupačnim crnogorskim brdima. Tu su živjela crnogorska plemena posebnim životom, po svojim pradavnim zakonima i običajima. Turci su u te krajeve dolazili samo povremeno, po harač ili zbog pljačke. Plemena su bila podvojena i razjedinjena, često zavađena do krvne osvete. Plemena stare Crne Gore uživala su autonomiju. Kao stočari bili su oslobođeni feudalnih dažbina, a plaćali su točno utvrđeni porez – filuriju. Osim toga, imali su vlastite organe vlasti. Bili su to plemenske starješine i zbor. Najviši organ autonomne vlasti na teritoriju Crne Gore bio je *Općecrnogorski zbor*. Osnovni problem Crne Gore bio je pomirenje i povezivanje plemena, kako bi se što uspješnije mogla oduprijeti Turcima. Pritom su važnu ulogu imale vladike. Njihova je duhovna vlast obuhvaćala sva plemena, pa je postupno dobivala i obilježja vlasti svjetovnog poglavara. Vladike su u narodu podržavale i misao o oslobođenju od turske vlasti.

Prvi vladika koji je neumorno nastojao izmiriti i povezati crnogorska plemena bio je *Danilo Petrović* (1697–1735) iz plemena Njeguša. Radio je na osnivanju općeplemenskog suda, ali su se tome odupirala pojedina plemena bojeći se smanjenja plemenske samostalnosti. Danilo je odlučio istrijebiti poturice. Uništenje (istraga) poturica pomoglo je stvaranju jedinstva među crnogorskim plemenima u borbi protiv Turaka. Danilo je prvi od crnogorskih vladika uspostavio suradnju s ruskim carem (VI, 193).

- Zašto su Turci teško uspostavljali svoju vlast u Crnoj Gori? Zašto je rastao ugled crnogorskih vladika? Koji je vladika prvi nastojao povezati crnogorska plemena?

Razmislite

- Koja su bitna obilježja turskog feudalizma? Usporedite tursku upravu s uređenjem naših feudalnih država prije dolaska Turaka.
- Kakav je bio odnos turske vlasti prema Pravoslavnoj crkvi?

Zadaci

- Što znače ovi nazivi: elajet, vakuf, vojnuci, martolosi, derbendžije, nahija, patrijaršija?
- Objasnite rečenicu: Vladika Danilo Petrović dao je poticaj za istrebljenje poturica.
- Napišite teze na temelju kojih ćete prepričati sadržaj obrađene teme.

OTPOR NAŠIH NARODA TURCIMA

PRIPREMA

Prvo razdoblje turske vladavine u našim zemljama trajalo je do kraja XVI. stoljeća. Bilo je obilježeno uspješnim osvajačkim ratovima. Nakon toga nastupilo je razdoblje povlačenja, pa je nestalo i bogatoga ratnog plijena. Zemljišni fond nije se više povećavao, a počela je slabiti i sultanova vlast. Turske se vlasti sve manje brinu o razvoju privrede, pa sve to pogoršava položaj stanovništva pod osmanskom vlašću i izaziva otpor. U pojedinim se našim zemljama javljaju značajna gibanja, pokreti i promjene, o čemu ćete više saznati u narednom tekstu.

Ponovite! Koje su bitke s Turcima važne za povijest naših naroda? (Navedite godine kada su se te bitke vodile.) Koje su naše zemlje u XVI. st. bile pod turskom vlašću?

POČETAK TURSKOG POVLAČENJA

Osmansko Carstvo doživjelo je vrhunac teritorijalnog razvoja sredinom XVI. stoljeća. Od toga doba ono počinje ulaziti u krizu, pa slabi i njegova vojna snaga. Prvi znak slabljenja bio je poraz turske flote kod *Lepanta* (1571. g.). Uskoro zatim Turci su doživjeli i poraz na kopnu u bici kod *Siska* (1593. g.). Tom je bitkom zaustavljeno njihovo napredovanje u Hrvatskoj. Porazi Turaka snažno su odjeknuli u Zapadnoj Evropi. Ratovi koje su vodili u XVII. st. sve su sigurnije potvrđivali da Turci više ne predstavljaju nekadašnju silu, prožetu ratobornim duhom.

Iako su privredna i vojna moć Osmanskog Carstva opadale, sultan se ipak odlučio da još jednom pokuša osvojiti Beč. Velika vojska od oko 150 tisuća vojnika i 300 topova stigla je 1683. preko Ugarske pod Beč. Grad je bio opsjednut, pa je car s članovima dvora pobjegao iz prijestolnice. Međutim, kada je položaj Beča izgledao potpuno beznadan, gradu je pritekao u pomoć poljski kralj Jan Sobjeski. Tada je turska vojska pod zidinama Beča bila potpuno razbijena a opasnost od daljnjeg turskog prodiranja u Srednju Evropu uklonjena.

- Koje su bitke u drugoj polovici XVI. st. značile početak slabljenja turske moći? Tko je pritekao u pomoć opsjednutom Beču? Kada su Turci doživjeli poraz pod zidinama Beča?

UZROCI SLABLJENJA OSMANSKOG CARSTVA

Osnovni unutrašnji uzrok slabljenja Osmanskog Carstva bila je kriza njegove ekonomske osnove. Vojno-feudalna struktura države, na kojoj je bila izgrađena njezina snaga i veličina, počela se raslojavati. Počeo se raspadati timarski sistem, zasnovan na naturalnoj privredi. U taj je sistem počela prodirati robno-novčana privreda.

Nakon poraza pod Bečom, Osmansko je Carstvo sve više gubilo zauzete teritorije u Srednjoj Evropi i povlačilo se na Balkanski poluotok. Prestanak osvajanja ograničio je i smanjivao zemljišni fond. Zbog stalnih izdataka za ratovanje država je povećavala feudalne posjede na račun sitnih feudalnih posjeda. Tako je broj sitnih spahija opadao, a spahije su stradavale i u stalnim vojnama. Slabila je disciplina u vojsci, a pomalo je slabila i centralna vlast. Potkraj XVI. st. nekad svemoćni turski sultani sve više ovise o svojoj gardi i janičarima. Svaki pokušaj sputavanja janičara izazivao je krvave bune, koje su često završavale zbacivanjem sultana s prijestolja. Janičari su se od vojničke organizacije sve više pretvarali u političku organizaciju, koja je odlučno utjecala na izbor

vezira, pa i sultana. Nekada okupljeni u svojim garnizonima, janičari su se razišli cijelim Osmanskim Carstvom, počeli su se ženiti i baviti se obrtom i trgovinom.

Slabljenju Osmanskog Carstva uvelike je pridonio kapitalistički razvoj na Zapadu i, usporedo s tim, napredak ratne tehnike. Nov način ratovanja zahtijevao je povećana sredstva, a to Turska nije mogla izdržati. Izdaci za vojsku bili su veći od državnih prihoda, a osim vojske bilo je potrebno izdržavati dvor i velik birokratski aparat. Novac je sve više gubio vrijednost. Nastojeći da izađe iz financijske krize, dvor je sve češće davao državna dobra i prihode u dugoročni zakup. Međutim, to nije pomoglo da država izađe iz financijskih nevolja.

Tursku je ekonomiku pogađalo i to što je sve više gubila svoje zlato i srebro, jer se njime plaćala zapadnoevropska manufakturna roba. Zbog primitivnog načina proizvodnje, prihodi rudnika nisu mogli pokriti izdatke. Mnogi su radnici plemenitih metala prestali raditi.

- Kako se prestanak osvajanja novih teritorija odrazio na snagu osmanske države? Kako su se ponašali janičari? Zašto je novac gubio vrijednost?

ČITLUČENJE

Sve manje zemlje koju im je sultan dijelio i sve manje ratnog plijena nagnalo je spahije da jače iskorištavaju podložnu raju. Povećana su davanja, a porez se davao u zakup skupljačima poreza. Kako je centralna vlast postupno slabila, nije mogla spriječiti zloupotrebe lokalnih vlasti. Javlja se i novi oblik feudalne eksploatacije, tzv. *čitlučenje*.

Raja je uz odobrenje svog spahije mogla prodati svoju baštinu drugom licu. Pritom je kupcu ustupljeno i pravo stalnog boravka na baštini. Kupac je spahiji plaćao prijenosnu pristojbu i preuzimao sve obveze prema njemu (davanje naturalne rente). Dok je raja prodavala baštine međusobno, nije bilo nikakvih promjena u klasnim odnosima. Međutim, u drugoj polovici XVI. st. počinju se u baštinske odnose između raje i spahije miješati ljudi koji nisu pripadali raji. Oni su zemlju kupljenu od raje pretvarali u *čiftluke* i sami su (umjesto spahije) pobirali rentu, i to u povećanom iznosu. Dio te rente dobivao je i dalje spahija, a ostatak je novi posjednik baštine ili čiftluka, tzv. *čitluk-sahibija*, zadržavao za sebe. Posjednici čiftluka postajali su sve brojniji i moćniji, a seljaci su bili dvostruko eksploatirani. Čitlučenje je vrlo često obavljao sam spahija. Osnovno u čitlučenju je pretvaranje spahiluka kao feudalnog uvjetnog posjeda u potpunu i nasljednu svojinu.

U XVII. st. čitlučenje je sve češća pojava, a u narednim stoljećima postala je glavno obilježje turskog feudalizma. Kada su janičari počeli gubiti svoj značaj, dolazili su i oni u sela te prisiljavali seljake da im »prodaju« svoju baštinu. Tako su se i janičari pretvarali u čitluk-sahibije, a raja je prisilno dolazila u kmetski odnos prema njima.

Čitlučenje je uzelo maha u svim našim zemljama pod Turcima. Položaj stanovništva osjetno se pogoršao.

- Što je to čitlučenje? Tko su čitluk-sahibije?

HAJDUCI I USKOCI

Teško društveno i političko stanje kršćanske raje na Balkanu (feudalni i porezni pritisak, različita nasilja) prisiljavalo je mnoge ljude da se odmetnu u *hajduke* (VI, 189). Odmetali su se hrabri pojedinci, koji nisu htjeli podnositi turska nasilja. Skupljajući se u hajdučke čete oni su napadali Turke i oduzimali im plijen. Zimi su hajduci boravili u

Senj u XVI. stoljeću postao je grad uskoka, i to je ostao do njihova preseljenja u Žumberak. Godine 1558. senjski kapetan Ivan Lenković izgradio je na uzvisini iznad naselja utvrdu Nehaj, koja dominira okolicom i morem. Pokažite ga na slici.

selima kod prijatelja – jataka, a u proljeće su odlazili u šume i planine. Ponekad su se u hajduke odmetala i cijela sela. Hajdukovanje je bilo rašireno po svim našim zemljama pod turskom vlašću. Bilo je to zapravo političko odmetništvo, koje je u nemirnim vremenima poslije ratova prerastalo u prave bune i narodne ustanke.

Borbe protiv Turaka vodili su i *uskoci*. To su bili prebjezi iz turskog područja današnjega dalmatinskog zaleđa i Hercegovine. Naseljavali su se na hrvatskom ili mletačkom području i odande upadali na turski teritorij. Ratovanje protiv Turaka na kopnu povezivali su gusarenjem na Jadranskome moru.

Najpoznatija skupina uskoka naselila je Klis i okolicu. Kad je 1537. g. Klis pao u ruke Turaka, uskoci su se preselili na područje Senjske kapetanije. Odande su preko mletačkog teritorija napadali turske pokrajine i njihove lađe na moru. Pri pokušaju Mlečana da ih spriječe, napadali su i njih te se zalijetali čak do Venecije. Zbog toga su se Mlečani žalili Bečkom dvoru, koji je početkom XVII. st. uskoke preselio u unutrašnjost, oko Otočca i u Žumberak. Iz tih novih upořišta uskoci su se, kao carski vojnici, nastavili boriti protiv Turaka.

- Tko su bili hajduci? Tko su uskoci? Kamo je Bečki dvor početkom XVII. st. preselio uskoke?

RATOVI I USTANCI U XVII. I XVIII. STOLJEĆU

Za vrijeme čestih ratova Osmanskog Carstva s kršćanskim državama u XVI. st. (Austrijom, Venecijom i Poljskom) izbijali su u našim zemljama ustanci protiv turske vlasti. Ti su ustanci postali masovniji u XVII. i XVIII. stoljeću.

Posljednji pokušaj Turaka da prodru u Srednju Evropu završio je njihovim porazom pod Bečom (1683. g.). Poslije toga poraza Austrija, Venecija, Poljska, rimski papa i Rusija udružili su se u savez i nastavili rat protiv Turaka (tzv. *veliki turski rat*). Nakon uzastopnih poraza Turci su istjerani iz Ugarske i Hrvatske. Tome su pridonijeli i narodni ustanci u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i Makedoniji. U Slavoniji (oko Požege) bansku je vojsku pomagao pobunjeni narod pod vodstvom franjevca *Luke Ibrišimovića*. Narod Like vodio je *Marko Mesić*, a u Dalmaciji su ratovale hajdučke čete *Stojana Jankovića* i *Ilije Smiljanića*. Makedonske seljake predvodio je vojvoda *Karpoš*. U srpskim krajevima narod je masovno ustao pod vodstvom pećkog patrijarha *Arsenija III Čarnojevića* (Crnojević).

Glavna područja ustanka u Makedoniji bila su oko Skopske gore i Kumanova, te u rudarskom području oko Kratova. Ustanak su najprije podigli rudari, a zatim su im se

pridružili i seljaci. Ustanici su zauzeli neke turske gradove i utvrde. Progoneći Turke, austrijska carska vojska prodrla je duboko u Srbiju i zatim dalje do Makedonije, pa je uz pomoć ustanika zauzela i Skopje. Međutim, zbog rata s Francuskom morala se povući iz Skopja i s Kosova. Iz straha od turske odmazde s austrijskom vojskom povlačio se i velik broj Srba (oko 30 tisuća obitelji) pod vodstvom patrijarha Arsenija III Čarnojevića. Najveći broj tih izbjeglica naselio se između Drave i Dunava i u Baranji. Neki su otišli i dalje i naselili se po Panonskoj nizini. U daljnjem ratovanju Turci su bili potučeni, pa su morali sklopiti *mir u Sremskim Karlovcima 1699. godine* (v. kartu na str. 195).

Početkom XVIII. st. Austrija je uspjela za neko vrijeme zavladati Srbijom i sjevernom Bosnom, ali se uskoro odande povukla. Granica se tada ustalila na Savi i Dunavu i tako ostala do početka XIX. stoljeća.

- S kakvim je teritorijalnim promjenama završio veliki turski rat? Zašto je došlo do seobe Srba s Kosova na sjever pod vodstvom patrijarha Arsenija III Čarnojevića?

KOČINA KRAJINA

U drugoj polovici XVIII. st. izbili su u Turskoj novi nemiri. Rusija i Austrija pokušale su to iskoristiti, pa su zaključile savez (1782. g.) s ciljem da istjeraju Turke iz Evrope i podijele Balkanski poluotok. Kada je 1788. g. započeo rat, Austrija je slala u Srbiju svoje ljude sa žadatkom da pozivaju Srbe na ustanak. Mnogi su Srbi tada bježali u susjednu Austriju i stupali u posebne dobrovoljačke odrede. Ratovali su u sastavu austrijske vojske, koja je prešla Dunav i opsjedala Beograd. U Srbiji su se borile i ustaničke čete. U tim se borbama najviše istakao odred Koče Anđelkovića, koji je protjerao Turke iz Pomoravlja, zauzeo Kragujevac i prodro do Kruševca. Po njegovu je imenu ta ustanička akcija i nazvana *Kočinom krajinom* (1788–1791).

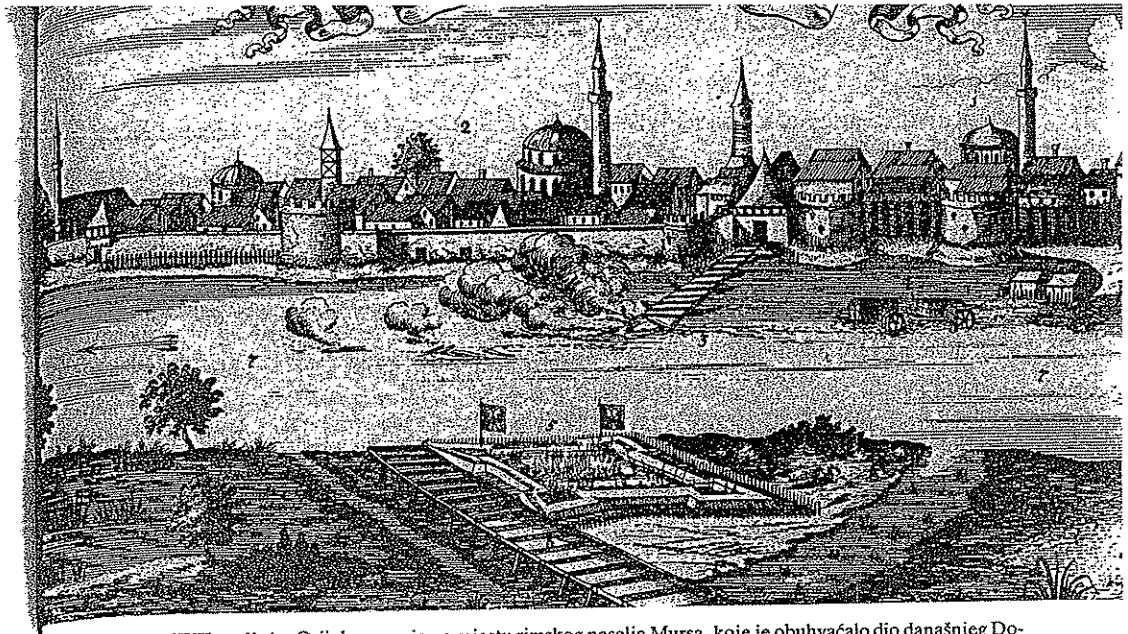
Kada su jake snage Turaka napale Koču, Austrijanci mu nisu pritekli u pomoć. Morao se povući preko Dunava u Banat, gdje su ga Turci zarobili i pogubili. Srbi su ostali razočarani. Austrija je 1791. g. zaključila s Turskom *mir u Svištovu* (na Dunavu), po kojemu je Beogradski Pašaluk ostao i dalje pod turskom vlašću. Sultan Selim III obećao je Srbima koji su ratovali protiv Turaka amnestiju i provođenje reformi.

- Kada su Rusija i Austrija zaključile savez protiv Osmanskog Carstva? Što je to Kočina krajina? Kakve su bile odredbe mira u Svištovu u vezi s Beogradskim Pašalukom?

MIGRACIJE

Turska osvajanja na Balkanu izazvala su velika pomicanja stanovništva. Još za vrijeme osvajanja domaće se stanovništvo povlačilo pred Turcima na sjever i na zapad. To su u početku bili najčešće feudalci, a kasnije, kad je život pod Turcima postajao sve teži, počeo se preseljavati i narod. Bile su to velike, organizirane skupine naroda koji je želio živjeti zajedno i u novim krajevima. Stanovnici Makedonije i Srbije naseljavali su krajeve preko Save i Dunava. Ugarski vladari, i kasnije Habsburgovci, smještali su ih tijekom XVI. st. uz tursku granicu, koja je zbog neprestanih turskih upada i pljačke bila gotovo opustjela. Bili su to *graničari* koji su za obranu granice dobivali povlastice.

I sami su Turci prisilno preseljavali stanovnike iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka uz granicu prema Hrvatskoj i Ugarskoj da im obrađuju opustjelu zemlju i jačaju obrambeni sustav. Osobito uz granicu naseljavali su skupine stočara *Vlaha*. To su najčešće bili Srbi koji su živjeli u planinskim krajevima i uzgajali stoku na pašnjacima. Odande su te skupine, kao i ostalo stanovništvo, prelazile granicu i naseljavale se s druge strane granice. Zatim su Turci ponovno dovodili nove doseljenike pa se tako stanovništvo često selilo i miješalo. Iz ranije osvojenih krajeva Turci su preseljavali stanovništvo i u zaleđe dalmatinskih gradova, uz granicu s Mletačkom Republikom.

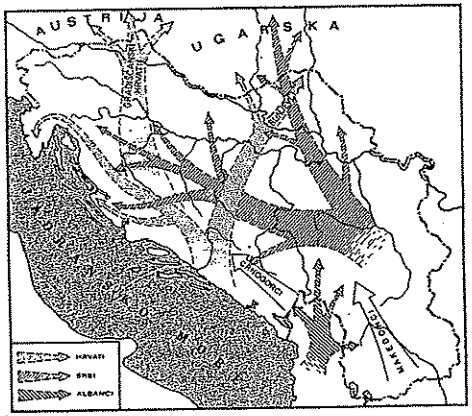

Osijek u XVII. stoljeću. Osijek se razvio na mjestu rimskog naselja Mursa, koje je obuhvaćalo dio današnjeg Donjeg grada. U srednjovjekovnim izvorima prvi se put spominje 1196. godine kao trgovište i dravska luka, koja se razvila na prostoru današnje četvrti Tvrđa. Tu je bilo središte naselja i u doba Turaka. U toku vojnog pohoda na Mohač 1526. Turci-Osmanlije su osvojili Osijek i spalili ga. Zbog strategijske važnosti oni su ga obnovili već 1528. godine i pretvorili u jaku utvrdu iz koje su kretali svi njihovi vojni pohodi prema sjeveru. Kad su Turci-Osmanlije doživjeli poraz pod Bečom, započelo je njihovo povlačenje, pa su 1687. napustili i Osijek.

Ispred Turaka bježalo je i hrvatsko stanovništvo, osobito iz Like i graničnih područja. Te su se skupine Hrvata naseljavale u Kranjskoj, Istri, Zapadnoj Ugarskoj (današnji Gradišćanski Hrvati), Slovačkoj i Moravskoj, a neke su prelazile i u Italiju (Moliški Hrvati).

- Kakve su promjene u stanovništvu izazvale turske najezde u naše krajeve? Tko su to Vlasi? U koje je krajeve bježalo hrvatsko stanovništvo?

Migracije balkanskih naroda pred Turcima

Promatrajte kartu i prateći kretanja stanovništva odgovorite na pitanja: Iz kojih zemalja ljudi bježe pred turskim osvajanjima? I u koje zemlje sele? U kojim pravcima se premještalo srpsko stanovništvo? Iz kojeg područja potječu Gradišćanski Hrvati? Odakle su prema sjeveru krenuli Hrvati Bunjevci? Što označava strelica koja je ucrtana preko Jadranskog mora? Što se zbiva s Albancima, Makedoncima i Crnogorcima?

Razmislite

- Koja je zajednička karakteristika položaja svih naših naroda pod turskom vlašću od XVI. do XVIII. stoljeća?
- Opišite promjene u turskom feudalizmu od XVI. st. dalje i objasnite zašto su nastupile?
- Objasnite međusobne odnose triju slojeva društva: spahija – čitluk-sahibije – raja.

Zadaci

- Ispišite imena svih povijesnih ličnosti koje se spominju u ovoj temi i objasnite njihovo djelovanje.
- Utvrdite na karti područja u kojima su izbili narodni ustanci u vrijeme velikoga turskog rata.

Ponovite i utvrdite svoje znanje

OTPOR NAŠIH NARODA TURCIMA

Početak turskog povlačenja

– bitka kod Lepanta (1571. g.); bitka kod Siska (1593. g.)
– opsada Beča (1683. g.), Jan Sobjeski

Uzroci slabljenja Osmanskog Carstva:

– ekonomska kriza; raspadanje timarskog sistema, prodiranje robno-novčane privrede, prestanak osvajanja, promjene u položaju i utjecaju janičara, izdaci za vojsku te ratnu opremu i tehniku, opadanje vrijednosti novca

Čitlučenje

– slabljenje centralne vlasti, čiftluk; čitluk-sahibije, janičari postaju čitluk-sahibije

Hajduci i uskoci

– uzroci odmetanja u hajduke; napadi na Turke
– uskoci, prebjezi iz turskog područja
– pad Klisa (1537. g.); preseljenje uskoka u Senjsku kapetaniju
– početkom XVII. st. uskoci oko Otočca i u Žumberku

Ratovi i ustanci u XVII. i XVIII. stoljeću

– savez Austrije, Venecije, Poljske, Rusije i pape
– veliki turski rat, narodni ustanci
– prodor austrijske vojske do Skopja i njezino povlačenje
– seoba Srba; mir u Sremskim Karlovcima (1699. g.)

Kočina krajina

– rat Rusije i Austrije protiv Turske (1788. g.)
– dobrovoljački odredi Srba; Koča Anđelković
– mir u Svištovu (1791. g.)

Migracije

– povlačenje stanovništva na sjever i zapad
– graničari; skupine Vlaha
– bijeg hrvatskog stanovništva

DUBROVNIK, DALMACIJA I ISTRA OD XVI. DO XVIII. STOLJEĆA

PRIPREMA

U srednjem vijeku Dubrovnik se razvio u važno obrtničko i trgovačko središte, održavajući trgovačke veze sa zemljama u zaleđu (osobito s Bosnom i Srbijom). Postupno je zagospodario Konavlima, otocima Lastovom i Mljetom i od male gradske komune postao *republika*. Njegovi su brodovi plovili Sredozemljem i Atlantskim oceanom do Velike Britanije i Nizozemske. U sljedećem tekstu saznat ćete koja su osnovna obilježja razvoja Dubrovnika od XVI. do XVII. st. i kako je na taj razvoj utjecalo otkriće Amerike.

Osim toga, dobit ćete osnovne informacije o prilikama u Dalmaciji i Istri u istom razdoblju, tj. pod čijom su vlašću bile i kako se razvijala njihova privreda. Blizina turske granice i odnosi Venecije s Turskom znatno su utjecali na život gradskog i seoskog stanovništva.

Ponovite! Pod čijim je vrhovništvom bio Dubrovnik do početka XVI. stoljeća? Zašto je za povijest Dubrovnika važna 1526. godina? Kakav je bio položaj Dalmacije prema odredbama Zadarskog mira 1358. godine? Što se dogodilo s Dalmacijom 1409. godine?

PRIVREDNI USPON DUBROVNIKA

Iako je od 1526. priznavao vrhovništvo turskog sultana, Dubrovnik se u drugoj polovici XVI. st. razvio u značajnu trgovačko-pomorsku državu. Dubrovčani su se slobodno kretali po zemljama Osmanskog Carstva, uživajući pritom i trgovačke privilegije. U gradovima po našim zemljama Dubrovčani su osnivali svoje kolonije (Sarajevo, Novi Pazar, Skopje). Bili su u dobrim odnosima i sa Španjolskom. Otkada su Španjolci zavladali južnom Italijom, trgovačke veze su se pojačale. Iako je Osmansko Carstvo bilo u neprestanom sukobu sa Španjolskom zbog prevlasti na Sredozemlju, odnosi Dubrovnika s obje sile bili su podjednako dobri. Dubrovnik je postao glavni posrednik između Balkana i Zapadne Evrope. Iz balkanskih zemalja dubrovački su trgovci izvozili razne sirovine, a uvozili prerađevine kao što su vunene i svilene tkanine, svijeće, sapun, stakleni predmeti, barut itd. Oko dvije stotine dubrovačkih brodova prevozilo je robu od Sirije do Španjolske i dalje do Engleske i Nizozemske. Pomorstvom se bavilo oko četiri tisuće Dubrovčana. Dubrovački trgovci sklapali su poslove u svim većim lukama Sredozemlja (VI, 182–183).

Osim trgovine u Dubrovniku se razvijala i značajna zanatska proizvodnja. Imućniji slojevi bavili su se i novčarstvom, pa su održavali bankarske veze s velikim stranim bankama i trgovačkim kućama. Najveći dio stanovništva izvan grada bavio se, kao i ranije, poljoprivredom. Dubrovnik je u XVI. st. dosegao vrhunac svoje moći.

- Kakvu je ulogu imao Dubrovnik u trgovini na Balkanu? Što su Dubrovčani izvozili iz balkanskih zemalja, a što uvozili? Čime su se još bavili Dubrovčani, osim trgovinom?

DRUŠTVENI ODNOSI U DUBROVNIKU

Vodeći društveni položaj u Dubrovniku imala je *vlastela*, koja je i dalje zadržala isključivu i nasljednu vlast. Na njihovim posjedima radili su *kmetovi*. U XVI. st. pripadnici vlastele bavili su se pomorstvom, trgovinom i novčarstvom. Kasnije, kada je Dubrovnik počeo ekonomski slabiti, vlastela je živjela od zemljišne i druge rente, te od plaćenih državnih službi.

NARODI KOJIMA PRIPADAJU DANAŠNJE NARODNOSTI U JUGOSLAVIJI

PRIPREMA

U Jugoslaviji, osim jugoslavenskih naroda, žive i pripadnici *narodnosti*. Njihove matične nacije su u drugim državama, ali oni su ravnopravni članovi jugoslavenske državne zajednice. To su Albanci, Mađari, Rumunji, Česi, Slovaci, Rusini, Bugari i Talijani. Prema popisu stanovništva 1981. g. u Jugoslaviji je bilo 1 730 364 Albanca, 426 866 Mađara, 101 191 Turaka, 80 334 Slovaka. Ostalih pripadnika narodnosti ima mnogo manje. Najveći dio živi u SR Srbiji (u pokrajinama Vojvodini i Kosovu), a manji dio u Makedoniji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Sloveniji. U narednom tekstu dobit ćete osnovne informacije o matičnim zemljama pripadnika narodnosti, o tome kada su pripadnici pojedinih narodnosti došli u naše krajeve i kako su se razvijali u novoj domovini.

Odgovorite na pitanja: Koja je najbrojnija narodnost u Jugoslaviji? Kako se u drugim državama zovu narodnosti?

ALBANIJA I ALBANCI DO PRODORA TURAKA

Albanci su potomci starih Ilira pomiješanih s ostalim narodima koji su živjeli na Balkanskom poluotoku prije dolaska Slavena.

U srednjem vijeku područje na kojem su živjeli Albanci bilo je pod vlašću Bizanta. Poslije sloma Bizanta, tijekom četvrtoga križarskog rata 1204. g. osamostalila se *kneževina Arbanon*, ali se održala samo nekoliko desetljeća. Obnovljeno Bizantsko Carstvo ponovno je zavladalo Albanijom. Gradove uz obalu zaposjeli su Anžuvinci, koji su vladali Južnom Italijom. Potkraj XIII. st. za albanski teritorij s Bizantom bore se srpski vladari. Znatan dio (do rijeke Mača) prisvojio je kralj Milutin, a cijelu Albaniju, osim grada Drača, osvojio je u XIV. st. car Dušan.

U to vrijeme Albanci su najvećim dijelom bili stočari. Ljeti su sa stokom boravili u planinskim predjelima, gdje je bilo mnogo pašnjaka. Zimi su se spuštali u niže, toplije predjele. Bili su organizirani u *katune* i plemenske zajednice, a državnu vlast gotovo nisu osjećali. Jedino su plemenski starješine bili posrednici s bizantskim, anžuvinskim i srpskim vlastima, koje su im dodjeljivale titule i povjeravale upravne funkcije. Zemljišni posjedi dijelili su se na uvjetne pronije i nasljedne baštine. Prisvajanjem zemljišnih posjeda od plemenskih starješina povećavao se broj zavisnih seljaka. Mnogi su Albanci kao slobodni, naoružani ratnici ulazili u vojske susjednih naroda. U primorskim gradovima Valoni, Pirgu i Draču razvijala se trgovina, kojom su se najviše bavili stanovnici grčkog i romanskog porijekla. Naročito se mnogo trgovalo solju. Iz unutrašnjosti su se izvozile žitarice.

U ranome srednjem vijeku Albanci su primili *kršćanstvo*. Nakon crkvenog raskola (1054. g.) pretežni dio Albanaca ostao je u katoličkoj crkvi, čija su sjedišta bila u primorskim gradovima. U unutrašnjosti zemlje bilo je i samostana (naročito u sjevernom dijelu). Dio Albanaca, koji je pripadao pravoslavlju, bio je povezan s bizantskim i slavenskim crkvenim središtima.

- Kojoj etničkoj skupini pripadaju Albanci?
- Pod čijom vlašću je bila Albanija u srednjem vijeku?
- Čime su se bavili Albanci?
- Kojoj su religiji pripadali?

ALBANCI POD TURSKOM VLAŠĆU

Poslije smrti cara Dušana (1355. g.) i na albanskom teritoriju se osamostaljuju pojedini feudalci. Nastojeći proširiti svoje posjede oni se međusobno bore i tako oslabljeni omogućavaju Turcima zaposjedanje zemlje. Tursko osvajanje albanskog teritorija započelo je dvadesetih godina XV. stoljeća. Već 1430. g. Turci su na tom području osnovali sandžak, dijeleći zemlju spahijama.

Godine 1443. izbio je *ustanak* Albanaca protiv turske vlasti. Na čelu ustanka nalazio se Đurađ Kastriot *Skenderbeg*. Ustanici su oslobodili znatan dio albanskog teritorija. Turci su nastojali ugušiti ustanak, ali je Skenderbeg sa svojim ratnicima pružao uspješan otpor i održao se sve do 1468. godine. Skenderbegovo uspješno ratovanje protiv Turaka i njegovo junaštvo postali su dio povijesne tradicije albanskog naroda, a ta je tradicija znatno pridonijela očuvanju nacionalnog identiteta Albanaca u višestoljetnoj potčinjenosti Turcima. Poslije smrti Skenderbega Albanija se raspala na niz kneževina, koje su se neko vrijeme odupirale sve jačim turskim navalama. Potkraj XV. st. slomljen je svaki otpor i cijela je Albanija pala pod tursku vlast (takvo je stanje ostalo do početka XX. st.). U narednim stoljećima izbijali su mnogi ustanci i pobune Albanaca, ali su ih Turci surovo gušili.

Pod turskom vlašću najveći dio Albanaca se islamizirao. Bogati, islamizirani sloj Albanaca imao je povlašteni položaj. Većina naroda, podijeljenog na plemena, živjela je u siromaštvu i bijedi. Turci su svoju vlast učvršćivali preko domaćih feudalaca i plemenskih starješina, koji su bili vjerni sultanu.

Nakon velike seobe Srba 1690. g., uglavnom islamizirani Albanci naselili su Kosovo.

- Kada je započelo osmanlijsko osvajanje albanskog teritorija? Tko je bio na čelu ustanka Albanaca sredinom XV. stoljeća? Što se događalo u Albaniji poslije smrti Skenderbega? Kada su Albanci naselili Kosovo?

RUMUNJI

U srednjem vijeku na rumunjskom se tlu razvilo više feudalnih državnih tvorevina, a možemo ih pratiti od prve polovice XIII. stoljeća. Između Karpata i Dunava, između više manjih kneževina i vojvodina, najveća je bila *Vlaška*, koja se postupno širila, pa je obuhvatila cijelu nizinu sjeverno od Dunava. U XIV. st. Vlaška se uspješno odupirala širenju ugarske vlasti.

Istočno od Karpata ojačala je druga rumunjska kneževina – *Moldavija* (nazvana još i Bogdanija po prvom vladaru iz XIV. st.). Njezini su vladari vodili duge obrambene ratove na istoku, odakle su Moldaviju ugrožavali Tatari iz susjednih područja.

Vladari Vlaške i Moldavije nosili su titulu *veliki vojvoda*.

Stanovnici rumunjskih kneževina bavili su se pretežno zemljoradnjom i stočarstvom. U priobalnom području i uz rijeke bilo je razvijeno i ribarenje. Seljaci, koji su u početku bili slobodni, postupno su postali ovisni o gospodarima, koji su im uzimali zemlju (najčešće zbog zaduživanja). Tako se učvršćivao feudalizam i na rumunjskom području. Od XIV. st. nastaju i trgovačka naselja iz kojih su se kasnije razvili gradovi (npr. Kurtea d'Arđeš u Vlaškoj i Sučava i Jaši u Moldaviji). U drugoj polovici XIV. st. kuje se i domaći srebrni novac.

Kada je riječ o crkvi, rumunjske kneževine vezale su se uz bizantsku crkvu, pa su bile podređene carigradskom patrijarhu. Osnivaju se i mnogi manastiri. Potkraj XIV. st. spominje se i monah Nikodim Grčić, koji je došao iz Srbije. Iz Bugarske i Srbije preneseni su u Vlašku i Moldaviju mnogi vrijedni rukopisi (žitija, kronike, ljetopisi).

Obje rumunjske kneževine – Vlaška i Moldavija – došle su u XVI. st. pod tursko vrhovništvo, pa su domaći knezovi njima upravljali kao turski vazali. Nakon protjerivanja Turaka iz južne Ugarske, Rumunji su se naseljavali u Banatu (naročito od sredine XVIII. stoljeća).

- Koje su dvije najveće rumunjske kneževine u srednjem vijeku? Koja su područja zapremale? Čime su se bavili stanovnici rumunjskih kneževina? Kada su rumunjske kneževine došle pod tursko vrhovništvo?

Ek 7. Ivo Makek, **Povijest za VI. razred osnovne škole,** 1992

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek
93/1028

Urednik
dr. Franko Mirošević

Recenzenti
dr. Tomislav Raukar
dr. Josip Kolanović

Reprodukcija na omotu
Oton Iveković
Krunidba kralja Tomislava

»Školska knjiga«, d. d.
Zagreb, Masarykova 28

Za izdavača
dr. Dragomir Mađerić

Naslovna stranica
Ante Schramadei

Grafička urednica
Ksenija Petrinec

Lektorica
Ilijana Milenković

Korektorica
Dunja Mesing-Kolevski

Nakon izvješća dr. Agneze Szabo Ministarstvo kulture i prosvjete odobrilo je privremenu uporabu ove knjige u školama rješenjem broj 532-01/2-92-01 od 12. listopada 1992.

Tisak dovršen u prosincu 1992.

Naklada 35 000 primjeraka

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

372.893/899(075.2)

MAKEK, Ivo
Povijest : za VI. razred osnovne škole / Ivo Makek. – 1. izd. – Zagreb : Školska knjiga, 1992. – 159 str. : ilustr. (pretežno u bojama) : 24 cm

ISBN 86-03-00577-X

920831014

Tisak: GZH

HK
H-1(1,92)6

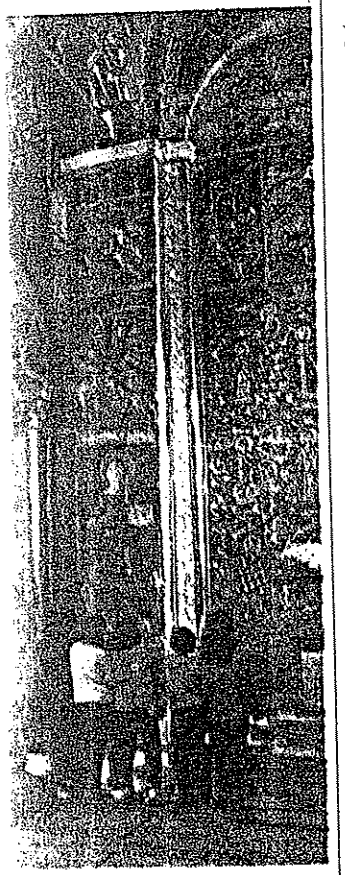
IVO MAKEK

POVIJEST

ZA VI. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

I. izdanje

ŠKOLSKA KNJIGA, ZAGREB 1992

Freske

Spahija

je Dušan bez većih teškoća osvojio Albaniju, Makedoniju i dio Grčke. Slabeći Bizant, Dušan je utirao put Turcima. Događaji su poprimili uzbudljiv tijek kad je jedan od careva pozvao u pomoć Turke, a drugi Srbe. U okršaju srpske i turske vojske, srpska je bila poražena.

Trku za Carigrad dobili su Turci. Oni su 1352. godine prešli preko Dardanela i iskrcali se na Galipoljskom poluotoku. Bilo je to sudbonosno za Balkanski poluotok, ali i za Europu. Iz tog uporišta, prvog na europskom tlu, Turci su izlijetali u pljačku po balkanskim zemljama. Prva na udaru – Dušanova država – raspala se odmah nakon Dušanove smrti. Dušanovi nasljednici zavladali su pojedinim krajevima kao samostalni vladari.

Najočitija svjedočanstva iz vremena nemanjićkih vladara jesu crkve i manastiri koje su oni gradili kao svoje zadužbine. Ističu se Studenica i Gračanica. Crkve su ukrašene freskama – slikama izrađenim vodenim bojama na svježoj žbuci. Vrhunac umješnosti dostigle su freske u Sopoćanima i u Dečanima. Veliku umjetničku vrijednost imaju ikone – slike svetaca i božanstava.

Turci-Osmanlije

U XIII. stoljeću doselili su se u Malu Aziju nomadski stočari i konjanici – Turci. Po svom vođi Osmanu dobili su naziv – Osmanlije, a država koju su osnovali nazvana je Osmansko Carstvo. Osmanovi nasljednici – sultani – širili su državu na tri kontinenta i njome su neograničeno vladali.

Temelj sultanove moći bili su veliki prihodi i golema vojska koja se sastojala od konjanika i pješaka. Konjanici su bili **spahije**, koji su dobivali zemljoposjede (spahiluke) zajedno sa seljacima (rajom) uz obvezu da odlaze u vojne pohode s određenim brojem konjanika. Spahije su bili neposredni sultanovi vazali, a posjede su uživali dok su obavljali vojnu službu. Kako su im osvajanja donosila ratni plijen i službe, bili su za njih osobno zainteresirani.

Među pješadijom su najvredniji bili – **janjičari** – stalna vojska i glavni oslonac sultanove moći. Novačili su se »dankom u krvi« od podjarmljenog kršćanskog pučanstva i odgajali su se u dječačkim vojnim zavodima u duhu islama i vjernosti sultanu.

Na granicama Carstva žarili su i palili pogranični odredi – **akindžije** – sastavljeni od kršćana – i pripremali svaki turski napad. Od XV. stoljeća turska je vojska bila opremljena i topništvom.

Svojim sastavom te izvanrednom disciplinom, turska je vojska, u usporedbi s kršćanskim vojskama, sastavljenim od banderija samovoljnih velikaša, djelovala kao ratni stroj. A kako je u duhu islama svaki rat – sveti rat (džihad) protiv nevjernika, turska je vojska bila zastrašujuća snaga.

Osvojene zemlje bile su podijeljene na velike vojno-upravne oblasti – **pašaluke**, koji su se dijelili na – **sandžake**. Na čelu su im bili veziri i paše, odnosno sandžak-begovi. Na spahilucima su živjeli kršćanski i muslimanski seljaci – **raja**, čiji su zemljoposjedi bili nasljedni (baštine). Spahiji su davali desetinu uroda, radili mu nekoliko dana u godini i plaćali mu od stoke. Odrasli muškarci kršćanske vjere plaćali su sultanu **harač** – dukat po glavi. Podavanja seljaka bila su zakonom strogo određena i nisu bila prevelika. Stoga je položaj raje u prvo vrijeme bio podnošljiv. Osmansko je Carstvo zbog čvrstog reda i brige za dobrobit stanovništva, osobito siromašnoga, bilo privlačno za vjerske i političke prognanike.

Turska osvajanja na Balkanskom poluotoku

Turci su zauzimanjem tjesnaca (Dardanela) presjekli trgovački put prema Carigradu i ugrozili probitke Venecije, a pljačkaškim pohodima mrvili snagu balkanskih država. U bici kod Černomena 1371. godine sasjekli su srpsku vojsku, koja je pošla na njih; 1389. godine potukli su na Kosovu polju vojsku kneza Lazara i ovladali moravsko-vardarskom prometnicom, a 1396. godine, kod Nikopola u Bugarskoj, ametice potukli križarsku vojsku europskih vitezova koju je vodio ugarsko-hrvatski kralj Žigmund Luksemburški. Tim su se pobjedama Turci učvrstili na Balkanu.

Pobjednik kod Nikopola, sultan Bajazid I, krenuo je na Carigrad. Zahvaljujući okolnosti što je prema Carigradu krenuo i surovi mongolski osvajač Tamerlan – grad je spašen. Naime, Mongoli su 1402. godine kod Angore u Maloj Aziji satrli tursku vojsku, a Bajazida zarobili. Međutim, ni sami nisu bili u stanju prijeći Bosporu.

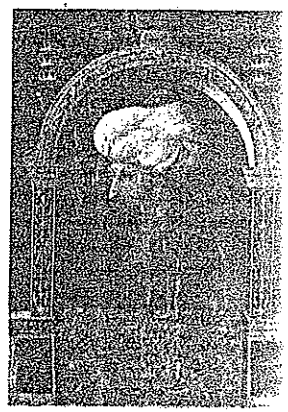
Europi se pružila sjajna prilika da se riješi Turaka, koji su porazom kod Angore zapali u krizu, ali je nije iskoristila. Polovinom XV. stoljeća bilo je već prekasno – ratoborni turski sultan **Mehmed II. Osvajač** (1451–1481) stao je na čelo novog pokoljenja Turaka. Vladavinu je započeo osvajanjem Carigrada 1453. godine kojemu je izmijenio stanovništvo i ime, nazvavši ga – **Istanbulom**. Stekavši prirodno središte carstva, Mehmed II. širio je vlast u Aziji i na Balkanu. Godine 1456. opsjeo je Beograd s ciljem da stekne uporište za prodor u Podunavlje. Beograd je obranio mađarski vojskovođa **Ivan Hunjadi**, koji se i ranije iskazao u borbi protiv Turaka te je opjevan u narodnoj pjesmi kao – Sibinjanin Janko. Godine 1459. Mehmed II. je dovršio osvajanje Srbije.

Izradite plan teme Susjedne zemlje i nove sile – Austrija i Turska i po njemu ponovite sadržaj.

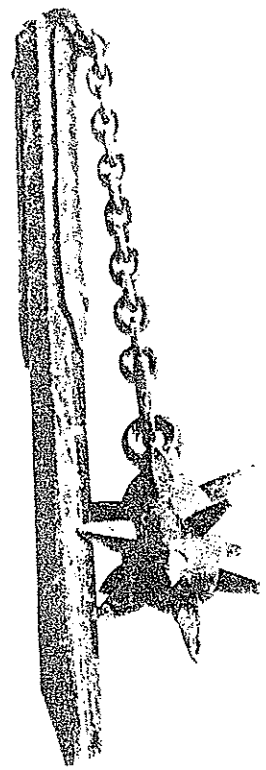

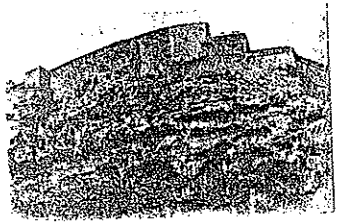
Janjičar

Mehmed II. Osvajač

...ač, duljine 250 cm

Kninska tvrđava

Doba »turskih nevolja«

Desetljeća koja su slijedila poslije Matije Korvina označuje – slabost vladara, samovolja velikaša i svakogodišnje haračenje Turaka po hrvatskim i slovenskim krajevima.

Godine 1493. vraćao se iz slovenskih krajeva bosanski paša Jakub s mnoštvom zarobljenika. **Ban Derenčin** odlučio je presresti pašu. Ne slušajući savjeta iskusnih Frankopana, ban je, umjesto u brdima, Turke dočekao na **Krbavskom polju.** Tu su Turci ametice potukli hrvatsku vojsku. U bici je poginulo više od 10 000 »hrabrih vitezova i slavnih boraca«.

Na hrvatskim se bojištima od nadmoćnog neprijatelja nije branila samo sloboda i kršćanska civilizacija Hrvatske, nego i Europe. Stoga se od nje opravdano tražila i pomoć. Hrvatska je dobila naziv »Bedem kršćanstva«, ali je krvarila sama. Na sreću, bilo je to vrijeme vrsnih banova. Sin kralja Matije, ban **Ivaniš Korvin** (1495–1504) u isto se vrijeme borio i protiv Turaka – pljačkaša i protiv velikaša – nasilnika. Ban i biskup **Petar Berislavić** iz Trogira (1513–1520), uz novčanu pomoć pape, naoružao je svoju vojsku i 1513 godine tako potukao Turke kod Dubice na Uni da mu se ime pročulo u svijetu. Tri je puta spašavao Jajce, koje je stajalo kao otok u turskom moru. Taj »više otac nego ban« pao je 1520. godine u bici kod Korenice u Lici.

Godine 1522. Turci su osvojili **Knin**. Kroz »kninska vrata« upadali su u samu kolijevku Hrvatske između Dinare i mora, gdje su osvojili Skradin, Drniš, Vrliku, Ostrovicu i Sinj i primakli se Šibeniku i Trogiru. Zapadno od Trogira izbili su na more. Osvojeno područje uredili su kao **Vilajet Hrvat** (Zemlja Hrvatska) sa središtem u Skradinu. Kako su Turci, odmah nakon Hercegovine, osvojili jadransku obalu južno od Cetine, Hrvatskoj je ostalo na moru samo Primorje između Rječine i Zrmanje.

U to je vrijeme obranu Hrvatske počeo pomagati **Ferdinand Habsburški** – vladar austrijskih i slovenskih zemalja te dijela Istre – shvativši da je požar lakše gasiti u susjedovoj kući nego u vlastitoj.

Godine 1525. Turci su ponovno opsjeli Jajce, kojemu je nestalo i hrane i streljiva. Grad je spasio knez **Krsto Frankopan** s nekoliko tisuća vojnika, zadivivši kršćanski svijet.

- Opišite bitku s Turcima na slici desno. Kakav je naslov dobila Hrvatska zbog borbe s Turcima? Opišite djelovanje bana Petra Berislavića. Utvrdite na zemljopisnoj karti položaj Knina i njegovo značenje za promet između Hrvatske i Dalmacije. Objasnite pomoću zemljopisne karte zašto je spasavanje Jajca bio pravi pothvat. Zašto je Ferdinand Habsburški počeo pomagati obranu Hrvatske?

Raspad hrvatsko-ugarske državne zajednice

U prvoj polovini XVI. stoljeća vladao je Hrvatsko-Ugarskom Državom njezin najslabiji vladar – **Ludvik II,** a Turskom njezin najveći sultan – **Sulejman II. Veličanstveni** (1520–1566). Taj je sultan 1521. godine osvojio Beograd i Srijem, a 1526. godine krenuo je na Mađarsku. Osvojivši Slavoniju do Bosuta, premostio je kod Osijeka Dravu i s kojih 75 000 vojnika prešao u Mađarsku. Ludovik II. dočekao ga je na **Mohačkom polju** s kojih 25 000 vojnika. Za sat i po vremena, Turci su uništili hrvatsko-ugarsku vojsku. Ludovik II. je poginuo u bijegu. **Hrvatsko-ugarska državna zajednica prestala je postojati.**

- Proučite u Povijesnom atlasu na str. 20. područje Osmanskoga Carstva i opišite ga. Ocijenite značenje sloma srednjovjekovne Hrvatsko-Ugarske Države. Koliko je godina postojala?

Na uobičajeni način izradite plan teme Hrvatska u kasnom srednjem vijeku i po njemu ponovite sadržaj koji ste upoznali.

Opis slike: Borba Hrvata i Turaka

Suvremenik Krbavske bitke zapisao je da su Turci malo kojem junaku glavu odrubili, već su im nosove odrezali i poslali ih sultanu, jer im sultan za svaku glavu daje dukat, a to vrijedi i onda kad mu pokažu odrezani neprijateljski nos. To upravo vidimo i na ovom srednjovjekovnom drvorezu. Prema tome, stravičan prizor koji vidite može se odnositi na Krbavsku bitku, ali i na bilo koju drugu bitku ili okršaj s Turcima. Prizor u cjelini ili bilo koja njegova pojedinost izaziva ogorčenje i potištenost, jer se svugdje očituje nadmoćnost i svakog pojedinog turskog konjanika i svih zajedno. Međutim, u mnogim su bitkama pobijedili Hrvati. Sjetite se samo bana Petra Berislavića, pa Krste Frankopana. Događalo se na Balkanu da je samo nakon jedne bitke s Turcima odmah pala i država. Hrvati su tijekom stoljeća vodili s Turcima stotine bitaka. Od hrvatske države i hrvatskog naroda preostali su ostaci ostataka. No država nije pala. Ona je, makar i u ostacima, i dalje živjela brižljivo čuvana. Od Krbavske bitke dijeli nas dugih pet stoljeća. U tom se vremenu u Hrvatskoj izredalo petnaestak pokoljenja. I ovo naše pokoljenje, s jednakom hrabrošću i ljubavlju, brani svoju zemlju i slobodu kako su to činili i davni naši preci prije pet stotina godina.

Sulejman II. Veličanstveni

Krbavska bitka

KULTURA HRVATSKE OD XII. DO XVI. STOLJEĆA

Priprema

Hrvatska je za Arpadovića (XII. i XIII. st.) i za Anžuvinaca (XIV. st.) održavala jedinstvo svojih područja, osim u kraćem razdoblju bosanske prevlasti. U XV. stoljeću počinje »raščinjanje« Hrvatske – kako se jada suvremena glagoljska kronika – Venecija se dokopala Dalmacije, a nakon pada Bosne 1463. godine Hrvatska je postala krvavo razbojište, osuđena na golo životarenje. Samo se u Dubrovačkoj Republici vihorio barjak slobode. Razumljivo je da će u takvim tragičnim okolnostima kulturni život pojedinih dijelova Hrvatske biti veoma različit.

Graditeljstvo, kiparstvo i slikarstvo

Kulturni razvoj Hrvatske dosegao je u tom razdoblju najviši domet u dalmatinskim i istarskim komunama, a proistekao je iz njihova razvijenog privrednog i društvenog života, što su u početku donekle uspjeli očuvati i pod mletačkom vlašću. To se najviše odnosi na slobodni Dubrovnik.

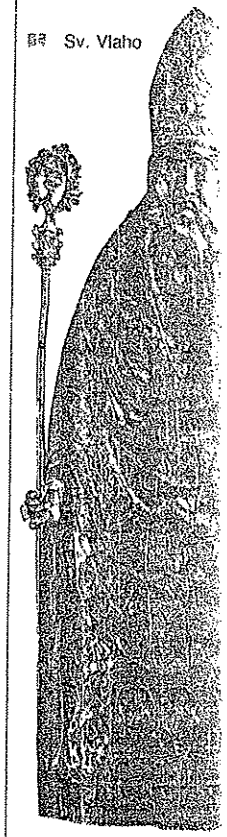
U graditeljstvu i u likovnim umjetnostima susreću se na tom prostoru tri načina građenja (stila): od XII. do XIV. stoljeća **romanički,** od XIV. stoljeća **gotički,** a u XV. stoljeću **renesansni.** Osebujnost toga područja, pogotovo od XIV. stoljeća, jest suživot i isprepletanje romaničkih i gotičkih, pa zatim gotičkih i renesansnih elemenata.

U tom se razdoblju mijenja izgled i istarskih i dalmatinskih gradova – obnavljaju se i grade bedemi i obrambene kule, osobito u Dubrovniku, čiji bedemi i danas zadivljuju, grade se trijemovi za sastajanje građana, palače komunalne uprave, dvorovi biskupa, knezova i bogatih građana, ljetnikovci izvan gradova, popločuju se ulice i trgovi, grade se česme itd. U Dubrovniku je u XV. stoljeću Onofrio de la Cava [Kava] sagradio vodovod (dovodeći vodu 12 km dugačkim podzemnim kanalom) i dvije česme, koje još i danas služe svrsi (str. 145). U gradu je sagrađena kanalizacija, gradska bolnica i ljekarna, jedna od prvih u svijetu, otvoren je dom za stare i dom za nahočad.

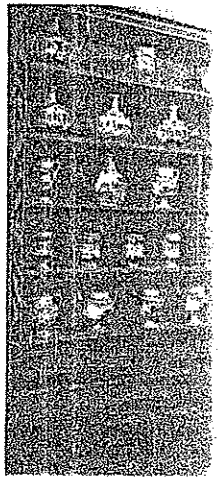
U svakom su se gradu najveća sredstva ulagala u gradnju crkava i samostana, osobito katedrala koje su bile i ostale ponos svakoga grada. U XII. stoljeću obnovljena je, među ostalima, u Zadru crkva sv. Krševana s ukrasnim pročeljem (fasadom). U istome gradu sagrađena je veličanstvena katedrala sv. Stošije, srušili su je Mlečani i križari, ali je zatim opet obnovljena. Njezino raskošno pročelje ima tri portala, a ukrašeno je romaničkim tzv. slijepim lukovima i vitkim stupovima te dvama prekrasnim okruglim prozorima u obliku ruže (rozete). Najstarijim romaničkim crkvama pripada i katedrala u Rabu.

U XIII. stoljeću počela se graditi romanička katedrala u Trogiru. Gradnja se nastavila u sljedeća dva stoljeća, pa se s osnovnim romaničkim oblicima isprepleću elementi gotike i renesanse. Posebnu ljepotu daje katedrali portal koji je izradio umjetnik **Radovan**. Portal je graditeljsko i klesarsko djelo. Njegovi su stupovi i lukovi obogaćeni figurama u reljefu. Umjesto bizantski ukočenih likova, Radovan je izradio stvarne likove, pune života, pa među prvima čak i nage likove Adama i Eve, što stoje na lavovima. Na portalu je majstor isprepleo biblijske prizore s prizorima iz svakodnevnog života i rada građana i seljaka, koji odaju životne brige i radosti već pohrvaćenog Trogira.

U XV. stoljeću počinje gradnja gotičko-renesansne katedrale u Šibeniku. Trajala je stotinu godina. Radove prvih

Sv. Vlaho

Ljekarna

Ek 8. Frane Sabalić, **Povijest IV,** 1996

Izdavač
ALFA d.d.
Zagreb
Nova Ves 23a

Za izdavača
Miro Petric

Urednik
Anđelko Mijatović

Recenzenti
dr. Agneza Szabo
prof. Lucija Veseli

Stručna konzultantica
dr. Agneza Szabo

Likovni urednici
Biljana Knebl
Branko Vujanović

Lektor
Božidar Petrač

Korektorica
Božica Žabčić

Ministarstvo prosvjete i športa odobrava uporabu ovog udžbenika za školsku godinu 1996./97., rješenjem br. 532-03-02/1-96-1, klasa: 602-09/96-01/286 od 6. lipnja 1996. godine u VI. razredu osnovne škole.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i Sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK, 372.893/.899 (975.2)

SABALIĆ, Frane
Povijest : za VI. razred osnovne škole / Frane Sabalić. - 1. izd. - Zagreb : Alfa, 1996. - 96 str. : ilustr. u bojama ; 24 cm

ISBN 953-168-086-8

960716017

Grafička priprema:
Studio za grafički dizajn ALFA

Tisak
ZRINSKI d.d. Čakovec

HR
H-6 (1,96)6

Frane Sabalić

POVIJEST

za VI. razred
osnovne škole

1.
Izdanje

Zagreb
1996.

Doba obrambenih ratova s Osmanlijama

Priprema

Matijaš Korvin je jačao kraljevsku vlast. Kako je to radio? Što je organizirao poradi obrane od Turaka? Kakav je način ratovanja turskih pograničnih četa-akindžija? Hrvatsko kraljevstvo bilo je na udaru turskih osvajača.

Nesloga hrvatskih velikaša

Nakon smrti Matijaša Korvina g. 1490. pojavilo se više kandidata za kraljevsko prijestolje, a vladar je postao Vladislav Jagelović, koji je poradi dobivanja podrške popustio velikašima pa je kraljevska vlast bila oslabljena osobito u pogledu financija i vojske. Hrvatski knezovi Frankopani željeli su vratiti u svoj posjed Senj koji im je Matijaš Korvin oduzeo. Radi toga zaratili su se s banom Ivanišem Korvinom, sinom kralja Matijaša, koji je također želio obuzdati neke nasilne velikaše.

Bitka na Krbavskom polju

Ove nesloge hrvatskih velikaša obilato su koristili Turci. Godine 1493. jedna je turska vojska pod vodstvom bosanskog paše Jakuba krenula na haračenje po Hrvatskoj i Kranjskoj. Tu je tursku vojsku na povratku dočekala banska hrvatska vojska predvođena banom Emerikom Derenčinom. Knezovi Bernardin i Ivan Frankopan priključili su se banu premda su prije toga s njim bili u zavadi. Devetog rujna hrvatska je vojska doživjela težak poraz dočekavši Turke na otvorenom Krbavskom polju umjesto u klancu. Glagoljaš Martinac zapisao je: "Tada padoše krepki vitezovi i slavni borci radi vjere Kristove". Posljedice su poraza bile teške, kako zbog velikih gubitaka u samoj bitci oko 10000 vojnika, tako i zbog teškoća koje su se pojavile u obrani Kraljevstva. Naime, plemstvo je dijelom izginulo i, kako utvrde nitko nije mogao braniti, stanovnici su napuštali svoja sela i odlazili u sigurnije krajeve. Od tada je osobito teško bilo braniti preostale južne hrvatske krajeve.

Počelo je razdoblje Stogodišnjeg rata protiv nadmoćnog Osmanlijskog Carstva.

Koje su posljedice bitke na Krbavskom polju? Zbog čega je obrana Hrvatske znatno otežana?

Dalje bitke s Turcima- pomoć Svete Stolice

Zbog nemara kralja Vladislava Jagelovića u obrani Hrvatske ističu se hrvatski banovi. Najprije je to bio ban Ivaniš Korvin, a nakon njega još se više ističe ban i biskup Petar Berislavić (sl. 1.) kome novčanu pomoć šalje papa Lav X. Berislavić je predvodio vojsku koja je kod Dubice na rijeci Uni teško porazila Turke g. 1512. i tada se njegovo ime počelo spominjati u Europi.

Nakon toga organizirao je proboj do grada Jajca koji je bio u turskom okruženju, dopremivši tamo oružje i hranu. Hrvatska je u to vrijeme dobila naziv "predzide kršćanstva". Ban Petar Berislavić pogine 1520. god. Smrt Petra Berislavića teško je doživjela cijela Europa, posebice Hrvati, koji su u najtežim trenucima ostali bez svog branitelja i vode.

Poziv pape Leona X. europskim vladarima da pomognu Hrvatskoj nije dao rezultata. Turci su uskoro zauzeli Knin (sl. 2.) a nakon toga i dijelove hrvatskog primorja. Hrvatskoj je uskoro ostalo samo primorje od Rječine do Zrmanje, a Turci su to osvojeno područje nazvali Vilajet Hrvat (Zemlja Hrvatska).

Tada obranu Hrvatske u svoje ruke uzima knez Krsto Frankopan, koji g. 1525. stiže do Jajca i gradu donese pomoć.

Starac Bernardin Frankopan odlazi u Njemačku i tamo njemačkim staležima govori "da pomognu zemlji koja, čemu nema drugih primjera, sama odbija turske navale sve od onog dana kad je Carigrad pao."

Koji su banovi i knezovi uložili svoje živote i napore u obranu Hrvatskog kraljevstva? Tko je pružio novčanu pomoć?

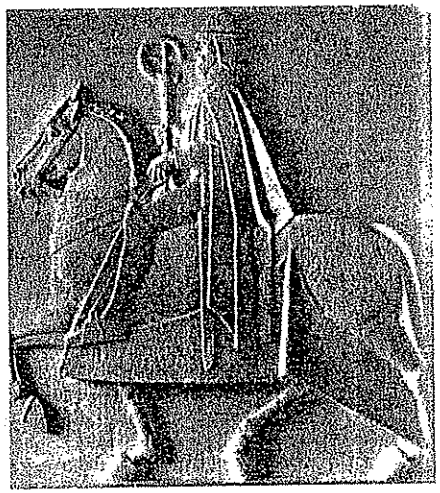
Mohačka bitka i njezine posljedice

Početkom XVI. stoljeća Osmanlijsko je carstvo na vrhuncu moći. Ima jaku vojsku, sultanu odane janjičare, nagradene spahije i relativno stabilan pravni sustav. Svoju snagu i stabilnost turski su sultani usmjerili na osvajanja. To im je omogućavalo značajne financijske prihode i pružalo priliku za širenje islama.

Sultan Sulejman Veličanstveni Zakonodavac (sl. 3.) (1520. - 1566.) krenuo je u dalje osvajanje Ugarske i Hrvatske.

Godine 1521. osvaja Beograd, "vrata Panonske nizine", a odmah zatim osvaja Srijem, te istočnu Slavoniju. Ugarsko kraljevstvo slabo stoji s novcem i s vojskom. Kralj Ludovik II. (sl. 4.) je neiskusan, a plemstvo podijeljeno. Turci su Ugarima nametnuli bitku na Mohačkom polju godine 1526. U pomoć im je došlo i nešto hrvatske vojske dok glavninu, koju je vodio Krsto Frankopan, kralj nije htio čekati. Poslije kratkotrajnog sukoba najveći dio ugarske vojske je pobijen, kralj se utopio prilikom bijega u potoku. Tom je bitkom nestalo samostalne Ugarske, a upražnjeno je ostalo i Hrvatsko prijestolje. Opet se nametalo pitanje: Tko će naslijediti hrvatsko prijestolje i preuzeti teški zadatak - obranu Hrvatske od Turaka?

Koje su posljedice bitke na Mohačkom polju? Koliko je trajala hrvatsko-ugarska personalna unija?

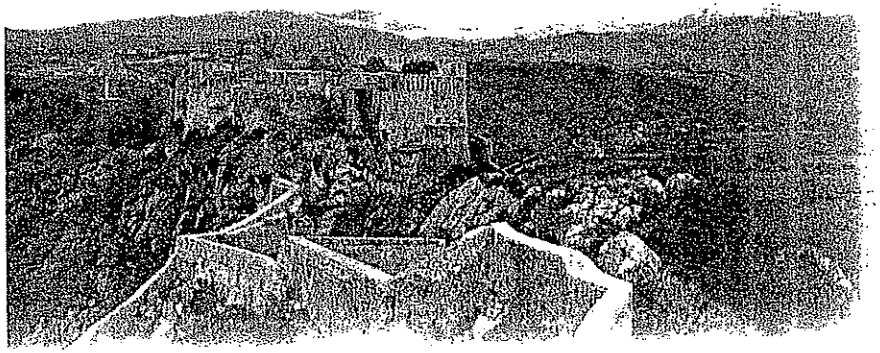
1 Ban i biskup Petar Berislavić

3 Sulejman Veličanstveni

4 Ludovik II

Doba najveće turske opasnosti

…prema
…log kojeg je razloga došlo do smjene vladarske …ije 1527. godine?
… se događalo u Hrvatskoj i Ugarskoj nakon …a Ferdinanda?
…kve su političke prilike tada bile u Turskom …u?
…rvati ne odustaju od obrane.

…stavak obrambenog rata

…urska je vojska imala dva glavna smjera …iranja u Hrvatske i susjedne države. Kroz Sla…ije se njihova vojska kreće prema Beču, a juž…dijelom Hrvatske i slovenske zemlje prema …iji s kojom je također u ratnim sukobima. U …im je prilikama, nakon pada Knina, Klis (sl. …bio jedina utvrda u južnoj Hrvatskoj koja je …ala otpor s malim izgledima da uspije, jer se …io u turskom okruženju. Obranu je predvodio …tan Petar Kružić i izdržao do g. 1537. kada je …bio život. Hrabri branitelji ponajviše uskoci, …jezi iz osvojenih hrvatskih krajeva, preselili …u Senj.

…urska je vojska u sjevernoj Hrvatskoj do 1552. …ine uspjela osvojiti zemlju i tvrde gradove do …e Čazme, a u središnjem dijelu Turci su do g. …. došli do Une, osvojili Kostajnicu, "vrata Hr…ke". Kraj između Vrbasa i Une Turci su naz…li Turska Hrvatska.

…Za vrijeme sultana Sulejmana II. Veličan…nog (1520. - 1566.) Turci su više puta pokušali …ojiti Beč. Godine 1566. uradili su to posljednji …i pod njegovim vodstvom. Na putu prema Beču …hućio je osvojiti tvrdavu Siget (Siget - madarski …otok) u Ugarskoj koju je branila pretežito hrvat…a vojska pod vodstvom Nikole Šubića Zrinskog …). Mjesec dana 2500 vojnika odolijevalo je …padima turske vojske koja je brojila oko 100000 …nika. Hrvatski Leonida kako su poslije nazvali …olu Šubića Zrinskog odlučio se tada na junačku …ut jurišom iz grada s preostalim junacima. Gla…a su Zrinskog Turci nabili na kolac. Nekolicina …itelja se spasila, a Turci su imali ogromne gu…ke.

…dnje je dojam ovjekovječila smrt Nikole Šubića Zrin…skog, junačke žrtve na bojnom polju, ali i slavnom …ju. Pogledaj prilo…enu sliku (br. 3.) Hrvati…a su svoj davalo nadahnuće u

Seljačka buna godine 1573.

Hrvatski velikaši i drugi plemići zbog porasta cijena poljoprivrednih proizvoda novčanu su daću u to doba počeli pretvarati u naturalnu. Da bi što više zaradili, tražili su da seljaci, podložnici, višekove proizvoda najprije ponude njima. To nazivamo pravo prvokupa. Seljacima su plaćali nisku cijenu, a prodavali su po višoj cijeni. Otežavali su im i trgovinu postavivši mitnice na cestama i prijelazima preko rijeka. Tu su im naplaćivali mitničarinu. Sve je to zaoštravalo odnose plemića i seljaka. Ipak pojedini su vlastelini bili osobito nasilni, samovoljni i bahati te ponižavali i teško kažnjavali seljake. Takav je bio i Franjo Tahy, gospodar Stubice i Susedgrada. Tužbe seljaka banu i caru ostale su bez odjeka. Nezadovoljni i poniženi seljaci izradili su tada program: ukinuti vlast plemstva, uspostaviti svoju vlast koja će se brinuti o obrani granica od Turaka. Voda bune bio je Ambroz Gubec kasnije nazvan Matija. Buna je počela 29. siječnja 1573. Susedgradski i stubički seljaci, podložnici, organizirali su tri vojske. Pokušali su bunu proširiti na Štajersku Kranjsku te u pravcu Varaždina. Plemstvo se doznavši za bunu brzo okupilo. Podban Gašpar Alapić porazio je dio seljačke vojske kod Kerestinca. Glavna se bitka zbila oko Stubičkih Toplica, 9. veljače 1573. godine. Slabije naoružani seljaci (sl. 4.) četiri su sata pružali otpor dobro naoružanim i oružju vještim plemićima i bili poraženi tek onda kada je plemstvu stigla naknadna pomoć. Vlastelinska je vojska pobunjene, uhićene seljake okrutno kažnjavala običajima onog vremena kada se za seljake nije imalo razumijevanja. Ambroz Gubec je uhićen i u Zagrebu pogubljen.

Utvrdi razliku između uzroka i povoda seljačke bune godine 1573. Ocijeni planove seljaka i njihovu borbu. Ova je buna također motivirala hrvatske umjetnike. Na priloženom zemljovidu br. 16. prikazani su najvažniji momenti u buni.

Bitka kod Siska

Turci se nisu zaustavili na Uni. Dugo vremena njihovim je napadima odolijevao grad Bihać na Uni. Turci su ga osvojili godine 1592., a granica je pomaknuta na rijeku Koranu.

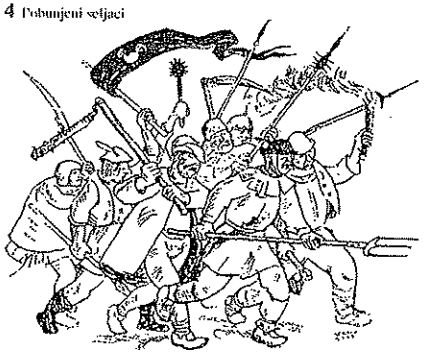
Vrlo važna utvrda koja je sprečavala prodor Turaka prema Zagrebu tada je postao grad Sisak. Tu je utvrdu izgradio zagrebački Kaptol, imala je trokutasti oblik i bila je na vrlo dobrom položaju. Utvrdom su zapovijedali zagrebački kanonici, a na održavanju su radili i kmetovi.

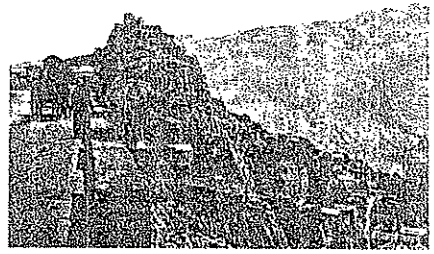
Osvajač Bihaća Hasan-paša Predojević nakanio je godine 1593. osvojiti Sisak. Braniteljima je u pomoć došao ban Toma Erdödy s hrvatskom vojskom, a pridošla je i habsburška vojska. Turska vojska doživjela je težak poraz, Hasan-paša se utopio u Kupi (sl. 5.). Turci su godinu 1593. nazvali godinom propasti dok je kršćanski svijet slavio tu pobjedu.

Rat se nastavio do godine 1606., bez znatnijih uspjeha obiju strana, pa je obrana Siska značila prekretnicu u Stogodišnjem ratu koji su Hrvati vodili s Turcima. Ban, pobjednik kod Siska, nezadovoljan odnosom bečkog dvora i generala podnio je ostavku na bansku čast. Mirom na ušću rijeke Žitve, koji je sklopljen na kraju rata, uspostavljena je ravnoteža snaga između Osmanlijskog Carstva i Habsburške Monarhije. Hrvatski sabor i hrvatsko plemstvo očekivali su pokretanje ratova za oslobođenje hrvatskih krajeva.

Što je pobjeda kod Siska značila za Hrvatsku? Kakav je odnos snaga uspostavljen između Osmanlijskog carstva i Habsburške Monarhije nakon dugogodišnjeg rata (1593. - 1606.)?

4 Pobunjeni seljaci

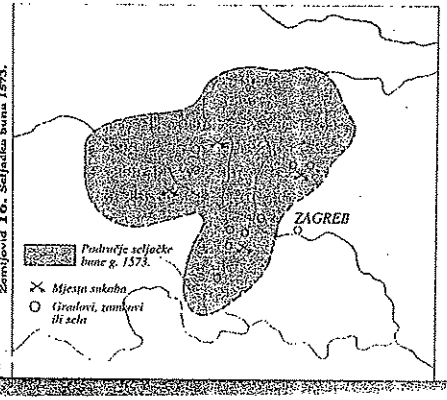
1

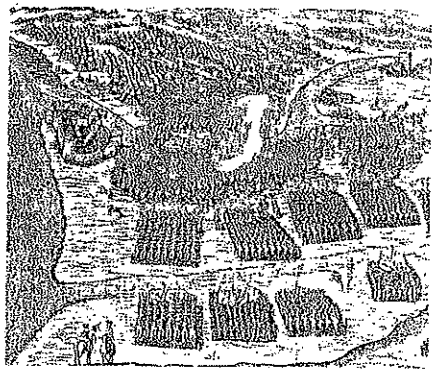
3

2

Zemljovid 16. Seljačka buna 1573.

5

Doba najveće turske opasnosti

Priprema

Zbog kojeg je razloga došlo do smjene vladarske dinastije 1527. godine?

Što se događalo u Hrvatskoj i Ugarskoj nakon izbora Ferdinanda?

Kakve su političke prilike tada bile u Turskom carstvu?

Hrvati ne odustaju od obrane.

Nastavak obrambenog rata

Turska jel vojska imala dva glavna smjera prodiranja u Hrvatske i susjedne države. Kroz Slavoniju se njihova vojska kreće prema Beču, a južnim dijelom Hrvatske i slovenske zemlje prema Veneciji s kojom je također u ratnim sukobima. U takvim je prilikama, nakon pada Knina, Klis (sl. 1.) bio jedina utvrda u južnoj Hrvatskoj koja je pružala otpor s malim izgledima da uspije, jer se nalazio u turskom okruženju. Obranu je predvodio kapetan Petar Kružić i izdržao do g. 1537. kada je izgubio život. Hrabri branitelji ponajviše uskoci, prebjegli iz osvojenih hrvatskih krajeva, preselili su se u Senj.

Turska je vojska u sjevernoj Hrvatskoj do 1552. godine uspjela osvojiti zemlju i tvrde gradove do rijeke Čazme, a u središnjem dijelu Turci su do g. 1556. došli do Une, osvojili Kostajnicu, "vrata Hrvatske". Kraj između Vrbasa i Une Turci su nazvali Turska Hrvatska.

Za vrijeme sultana Sulejmana II. Veličanstvenog (1520. - 1566.) Turci su više puta pokušali osvojiti Beč. Godine 1566. uradili su to posljednji put pod njegovim vodstvom. Na putu prema Beču odlučio je osvojiti tvrdavu Siget (Siget - mađarski = otok) u Ugarskoj koju je branila pretežito hrvatska vojska pod vodstvom Nikole Šubića Zrinskog (sl. 2.). Mjesec dana 2500 vojnika odolijevalo je napadima turske vojske koja je brojila oko 100000 vojnika. Hrvatski Leonida kako su poslije nazvali Nikolu Šubića Zrinskog odlučio se tada na junačku smrt jurišom iz grada s preostalim junacima. Glavu su Zrinskog Turci nabili na kolac. Nekolicina branitelja se spasila, a Turci su imali ogromne gubitke.

Kakav je dojam ostavilo smrt Nikole Šubića Zrinskog i drugih branitelja Sigeta? Brojni su umjetnici ostavili svoje umjeće na tom tragičnom, ali i slavnom događaju. Usporedi priloženu sliku (br. 3.) Hrvatinov je ta smrt davala nadahnuća

Seljačka buna godine 1573.

Hrvatski velikaši i drugi plemići zbog porasta cijena poljoprivrednih proizvoda novčanu su daću u to doba počeli pretvarati u naturalnu. Da bi što više zaradili, tražili su da seljaci, podložnici, viškove proizvoda najprije ponude njima. To nazivamo pravo prvokupa. Seljacima su plaćali nisku cijenu, a prodavali su po višoj cijeni. Otežavali su im i trgovinu postavivši mitnice na cestama i prijelazima preko rijeka. Tu su im naplaćivali mitničarinu. Sve je to zaoštravalo odnose plemića i seljaka. Ipak pojedini su vlastelini bili osobito nasilni, samovoljni i bahati te ponižavali i teško kažnjavali seljake. Takav je bio i Franjo Tahy, gospodar Stubice i Susedgrada. Tužbe seljaka banu i caru ostale su bez odjeka. Nezadovoljni i poniženi seljaci izradili su tada program: ukinuti vlast plemstva, uspostaviti svoju vlast koja će se brinuti o obrani granica od Turaka. Voda bune bio je Ambroz Gubec kasnije nazvan Matija. Buna je počela 29. siječnja 1573. Susedgradski i stubički seljaci, podložnici, organizirali su tri vojske. Pokušali su bunu proširiti na Štajersku Kranjsku te u pravcu Varaždina. Plemstvo se doznavši za bunu brzo okupilo. Podban Gašpar Alapić porazio je dio seljačke vojske kod Kerestinca. Glavna se bitka zbila oko Stubičkih Toplica, 9. veljače 1573. godine. Slabije naoružani seljaci (sl. 4.) četiri su sata pružali otpor dobro naoružanim i oružju vještim plemićima i bili poraženi tek onda kada je plemstvu stigla naknadna pomoć. Vlastelinska je vojska pobunjene, uhićene seljake okrutno kažnjavala običajima onog vremena kada se za seljake nije imalo razumijevanja. Ambroz Gubec je uhićen i u Zagrebu pogubljen.

Utvrdi razliku između uzroka i povoda seljačke bune godine 1573. Ocijeni planove seljaka i njihovu borbu. Ova je buna također motivirala hrvatske umjetnike. Na priloženom zemljovidu br. 16. prikazani su najvažniji momenti u buni.

Bitka kod Siska

Turci se nisu zaustavili na Uni. Dugo vremena njihovim je napadima odolijevao grad Bihać na Uni. Turci su ga osvojili godine 1592., a granica je pomaknuta na rijeku Koranu.

Vrlo važna utvrda koja je sprečavala prodor Turaka prema Zagrebu tada je postao grad Sisak. Tu je utvrdu izgradio zagrebački Kaptol, imala je trokutasti oblik i bila je na vrlo dobrom položaju. Utvrdom su zapovijedali zagrebački kanonici, a na održavanju su radili i kmetovi.

Osvajač Bihaća Hasan-paša Predojević nakanio je godine 1593. osvojiti Sisak. Braniteljima je u pomoć došao ban Toma Erdödy s hrvatskom vojskom, a pridošla je i habsburška vojska. Turska vojska doživjela je težak poraz, Hasan-paša se utopio u Kupi (sl. 5.). Turci su godinu 1593. nazvali godinom propasti dok je kršćanski svijet slavio tu pobjedu.

Rat se nastavio do godine 1606., bez znatnijih uspjeha obiju strana, pa je obrana Siska značila prekretnicu u Stogodišnjem ratu koji su Hrvati vodili s Turcima. Ban, pobjednik kod Siska, nezadovoljan odnosom bečkog dvora i generala podnio je ostavku na bansku čast. Mirom na ušću rijeke Žitve, koji je sklopljen na kraju rata, uspostavljena je ravnoteža snaga između Osmanlijskog Carstva i Habsburške Monarhije. Hrvatski sabor i hrvatsko plemstvo očekivali su pokretanje ratova za oslobođenje hrvatskih krajeva.

Što je pobjeda kod Siska značila za Hrvatsku? Kakav je odnos snaga uspostavljen između Osmanlijskog carstva i Habsburške Monarhije nakon dugogodišnjeg rata (1593. - 1606.)?

4 Pobunjeni seljaci

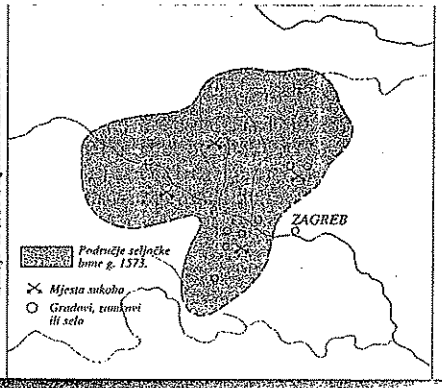

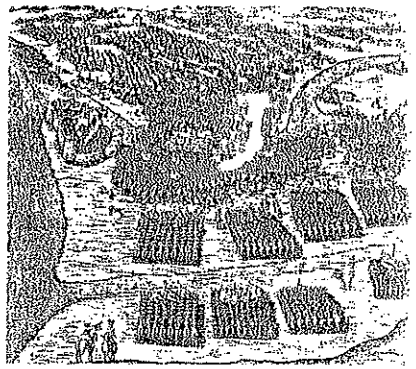

2

Zemljovid 16. Seljačka buna 1573.

Novi obrambeni sustav- ustroj Vojne granice

Priprema

Prisjeti se pograničnih turskih vojnih odreda-akindžija.

Kakav oblik rata oni primjenjuju? Kako je to moglo utjecati na život stanovništva uz granicu s Turskom? Tko je u Bosni u XV. stoljeću osnovao dvije banovine poradi obrane od Turaka?

Raseljavanje Hrvata i ustroj Hrvatsko-slavonske vojne granice

Hrvatsko stanovništvo koje nije prešlo na islam ili bilo ubijeno u ratovima i pljačkaškim pohodima akindžija počinje se u velikom broju raseljavati. Napušteni su krajevi između Une i Vrbasa, uz Savu, te Lika i dijelovi južne Hrvatske. Prebjezi se sele u još neosvojeni dio Hrvatskog kraljevstva, ali i u Kranjsku, Štajersku, na područje Mađarske te na mletačke posjede. Na opustošeno područje koje kontrolira turska vlast naseljavaju se Vlasi i Srbi. Time se mijenja narodnosni sastav stanovništva u krajevima koji su pod turskom vlašću.

Obrambeni sustav u Hrvatskoj počeo se mijenjati također u vrijeme vladanja kralja Matijaša Korvina, koji osniva Senjsku (sl. 1.) kapetaniju. Sredinom XVI. stoljeća organiziraju se nove kapetanije (Križevačka, Hrastovička, Ogulinska i Ivanićka). Istovremeno se te kapetanije povezuju u sastav utvrđenih gradova s vojničkom posadom. Na području između Drave i Save nastaje Slavonska granica (krajina) sa sjedištem u Varaždinu (sl. 2.). Banska granica nastaje najprije na utoku Kupe u Savu, a poslije se širi na Petrinjsku kapetaniju. Hrvatska granica nastaje južno od Kupe.

Godine 1579. utemeljena je jaka utvrda Karlovac (sl. 3. i 3a) na utoku Korane u Kupu. Ona je postala središte Hrvatske granice. Ta utvrda odigrala je jako veliku ulogu u obrani Kranjske. Habsburgovci su, od Hrvatskoj susjednih zemalja, tražili da i one preuzmu financiranje troškova na Granici. U XVII. i XVIII. st. Vojna granica će se proširiti uzduž Save do Dunava.

Koji su razlozi osnivanja kapetanija odnosno Vojne granice?

Zbog čega hrvatsko plemstvo više nije sposobno niti želi braniti svoje granice?

Izuzeće Vojne granice ispod vlasti bana i Sabora

Graničari su smješteni u utvrđenim gradovima (sl. 4.) i u "drvenim palankama" (sl. 4a). Graničarska vojska se sastoji od plaćenih posada i neplaćenog stanovništva koje preuzima i vojnu službu.

Habsburgovci su zahtijevali da generali i kapetani Vojne granice budu pod njihovom upravom, a Hrvatski sabor nije na to pristao. Tražio je da se oko pitanja granice moraju dogovoriti s hrvatskim banom. Isto tako, nije želio da se ne krnje prava Kraljevstva Hrvatske i Slavonije. Kada je završio rat s Turcima godine 1606. Hrvatski sabor je zahtijevao da se Granica vrati pod vlast bana. Kralj Matijaš II. Habsburgovac nije na to pristao što nije bilo u skladu s obećanjima datim prigodom izbora u Cetinu g. 1527. Nakon poraza kod Siska g. 1593. Turci su u nedostatku ratnog plijena počeli nametati pučanima veća podavanja i ukinuli su povlastice Vlasima u Osmanlijskom Carstvu. To je dovelo do masovnog iseljavanja Vlaha iz Osmanlijskog Carstva koji se privolom Habsburgovaca naseljavaju na hrvatsku zemlju. Oni prelaze u vojnički stalež, ali im plaća nije bila redovita pa su ih časnici na razne načine nadmudrivali i varali. Položaj Vlaha u Slavoniji bio je određen Vlaškim statutom godine 1630. po kojem su stekli određenu samoupravu. Graničari koji su živjeli na posjedima hrvatskog plemstva i Katoličke crkve ne poštuju prava bana i Sabora, što je dodatno otežavalo položaj Hrvatske.

Kako se Habsburgovci odnose prema obećanjima datim u Cetinu 1527.?

U čemu je bit sukoba graničara doseljenika s Hrvatskim saborom i Katoličkom crkvom?

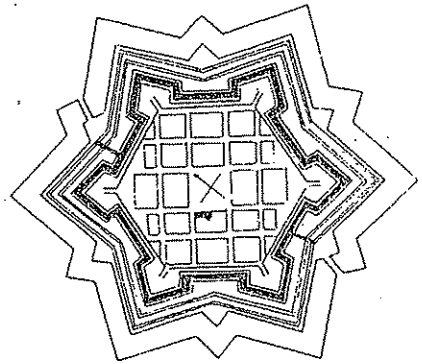
Nezadovoljstvo hrvatskih velikaša i Vašvarski mir

Premda je Ferdinand Habsburški prilikom izbora za hrvatskog kralja obećao da će poštivati prava Hrvatskog kraljevstva njegovi su nasljednici nastojali ta prava okrnjiti. Htjeli su uspostaviti centralističku i apsolutnu vlast kako bi onda Hrvatskom upravljali preko činovnika. Hrvatsko se plemstvo tome u Saboru suprotstavljalo. Isto tako bilo je nezadovoljno izuzećem Vojne granice ispod vlasti hrvatskog bana i Sabora, kao i davanjem prednosti stranim časnicima u Vojnoj granici.

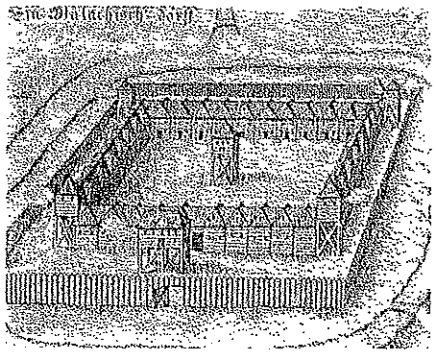
Hrvatsko se plemstvo nadalo da će nakon poraza turske vojske kod Siska i mira na ušću rijeke Žitve g. 1606. Habsburgovci pokrenuti ratove za oslobođenje hrvatskih krajeva koji su bili pod turskom vlasti. Bečki je dvor te ratove odgadao. Štoviše, kad su Turci godine 1663. počeli novi rat i doživjeli niz poraza, car Leopold je s Turcima sklopio mir u Vašvaru i pristao im dati ratnu odštetu. Stoga je taj mir nazvan sramotni mir.

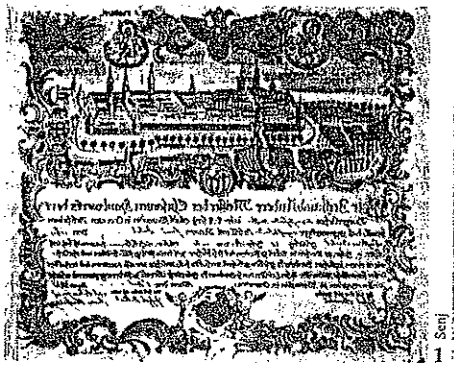
Koji su razlozi nezadovoljstva hrvatskog plemstva habsburškom vlašću? Zašto je mir u Vašvaru nazvan "sramotni mir"? Zbog čega je za Hrvatsku centralizam i apsolutizam bio opasan?

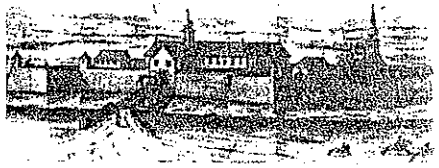
4 a "utvrđena palanka"

2 Varaždin

3 a Karlovac

1 Senj

HRVATSKA
OD KRAJA XVII. DO KRAJA XVIII. STOLJEĆA
Oslobođenja hrvatskih zemalja od turske vlasti

Priprema

Prisjeti se, kakav je bio odnos vojne moći Habsburške Monarhije i Osmanlijskog Carstva u XVI. st. i kakav u XVIII. st. Kako je završio turski pokušaj osvajanja Beča 1663. godine? Osim prihoda od gospodarstva koji su još važni prihodi za Tursko Carstvo? Istraživanje se slabosti i u Turskom Carstvu.

Uzroci slabljenja turske moći

Već za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog opažaju se znakovi krize (zastoja u razvoju) turskog gospodarstva i društva. To je bilo još očitije nakon njegove smrti (1566.). Počeo se smanjivati broj spahija koji su imali nadarbine i bili obvezatni, već prema prihodima, sudjelovati u vojsci. Štoviše, neki su počeli odbijati pozive za vojsku, a plaćenike šalju kao zamjenu. Pojavio se i zakup poreza, a zakupnici to zlorabe. Podavanja su bila sve veća. Nakon mira na ušću rijeke Žitve (1606.) nema više niti osvajanja koja su donosila značajnu materijalnu korist. Gospodarstvo se nije unapređivalo, bilo je pretežito naturalno.

Pokušaji unutrašnjih reformi davali su slabe ili kratkotrajne rezultate. Javila se i raskoš na dvoru, a sami sultani bili su slabo zainteresirani za ozdravljanje prihoda. Turski spahije počeli su se služiti do tada neuobičajenim sredstvima, otimali su seljačina baštine, zemlju i tražili za zemlju nova podavanja. Time je tursko društvo izgubilo stabilnost koja se zasnivala i na relativnoj pravednosti prema nižim slojevima.

Oni zapadaju u sve veću bijedu. Na nasilje Turaka kršćani odgovaraju nasiljem. Pojavljuju se hajduci, osvetnici i zaštitnici raje. Turski suci postaju veoma potkupljivi pa nastaje uzrečica: "kadija (sudac) te tuži kadija ti sudi."

Koje se slabosti pojavljuju u gospodarstvu, koje u vojsci, koje u pravnom sustavu turske države? Hajduci su napadali Turke, koga su štitili?

Rat za oslobođenje hrvatskih zemalja

Godine 1683. veliki vezir Kara Mustafa skupio je ogromnu tursku vojsku, oko dvjesto tisuća vojnika i velik broj topova i krenuo na Beč, središte Habsburške Monarhije. Opsada grada Beča davala je turskoj vojsci puno izgleda za osvajanje grada dok mu u pomoć nije došla poljska vojska predvođena kraljem Janom Sobjeskim (sl. 1.) i vojska koju je vodio Karlo Lotarinški. Turci su kod Beča doživjeli težak poraz, a ratovanje se nastavilo slijedećih godina. Vojska Habsburške Monarhije je ratovala te prodrla preko Save i Dunava. Habsburškoj Monarhiji pridružili su se na poziv pape i Poljska i Venecija. Tako je zasnovana Sveta liga.

Nakon prodora carske vojske do Skopja (Makedonija) došlo je do preokreta u ratnim operacijama. Francuzi su s nezadovoljstvom gledali uspjeh Habsburške Monarhije pa joj navijeste rat. Turska pak skupi nove snage pa prijede u protunapad. Završne su se borbe vodile u južnoj Ugarskoj, dok novi vojskovoda Eugen Savojski (sl. 2.) ne porazi tursku vojsku kod Sente godine 1697.

Početni ratni uspjesi Habsburgovaca i njihovih saveznika potaknuli su ustanke u hrvatskim krajevima pod turskom vlašću, posebice u Slavoniji i Lici. Banska vojska je također sudjelovala u tim ratovima za oslobođenje hrvatskih krajeva. Ustanike u Lici predvodi katolički svećenik Marko Mesić (sl. 3.), a u Slavoniji fra. Luka Ibrišimović (sl. 4.). Ustanici su imali puno uspjeha i oslobodili su najvažnija turska uporišta: Požegu, Osijek (sl. 5.), Udbinu itd.

U južnoj Hrvatskoj pučanstvo se također diglo na ustanak. Predvodili su ih knez Martin Posedarski, Stojan Janković, Ivan Marković i drugi. Oslobodili su brojna sela i gradove. Kad je u rat ušla Venecija, pomogla je u oslobođenju Knina, g. 1688.

Koje su vojne snage najzaslužnije za oslobođenje navedenih hrvatskih krajeva? Pokušaj objasniti ulazak Francuske u rat protiv Habsburške Monarhije.

Mir u Srijemskim Karlovcima i njegovo značenje

Mir u Srijemskim Karlovcima (1699.) sklopljen između zaraćenih strana potvrdio je da su Slavonija, Lika i Krbava oslobođene. Srijem je ostao podijeljen između Habsburške Monarhije i Turske. Banska se granica proširila do Une.

Venecija je dobila ono što su oslobodili ustanici, krajeve do Knina, Sinja, Vrgorca i Gabele na Neretvi. Na te je krajeve Venecija protegnula ime Dalmacija!

U ovim su ratovima Hrvati sudjelovali kao ustanici i kao banska vojska i dali su najveći doprinos oslobođenju južnih hrvatskih krajeva. Nadali su se da će doći do ujedinjenja tih krajeva s Banskom Hrvatskom, ali se to nije dogodilo. Habsburgovci nisu slušali pravedne zahtjeve Hrvatskog sabora.

Rat je promijenio i narodnosni sastav Bosne i Hercegovine. Carski vojskovoda Eugen Savojski (1697.) prodire duboko u Bosnu, osvaja Sarajevo, ali se morao povući. Tada iz Bosne odlazi oko 100 000 Hrvata i naseljava se u Slavoniji.

Utvrdi na zemljovidu nove granice Hrvatske i Turske. Što misliš o politici Habsburgovaca u svezi s hrvatskim zahtjevima za pripojenjem oslobođenih krajeva?

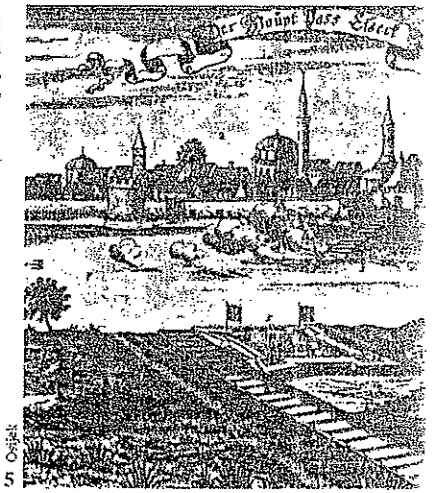
1 Jan Sobjeski

2 Eugen Savojski

3 Marko Mesić

5 Osijek

Ek 9. Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović, **Povijest za drugi razred gimnazije,** 1997

Urednik
Dr. Tomislav Jelić

Recenzenti
Akademik Tomislav Raukar
Dr. Filip Potrebica
Franjo Medovka, profesor

Lektor
Tomislav Salopek

Grafičko-likovna urednica
Željka Sambolek

Korektor
Davor Sušilo

Naslovnu stranicu izradila
Melina Mikulić

Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske
odobrilo je uporabu ovog udžbenika rješenjem broj:
Klasa: UP/I°-602-09/97-01/124; Ur. broj: 532-03-02/1-97-1
od 24. srpnja 1997.

© ŠKOLSKA KNJIGA d.d., Zagreb, 1997.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
UDK 372.893/.899(075.3)
MIROŠEVIĆ, Franko
Povijest : za drugi razred gimnazije
/ Franko Mirošević, Franjo Šanjek,
Anđelko Mijatović. - Zagreb : Školska
knjiga, 1997. - 364 str. : ilustr. ; 24 cm
ISBN 953-0-20262-8
1. Šanjek, Franjo 2. Mijatović, Anđelko
970818069

HRVATSKI ŠKOLSKI MUZEJ
ZAGREB
R. ul. 23.119
Inv.
Sign B-4463

ISBN 953-0-20262-8
Tisak: Grafički zavod Hrvatske d.o.o., Zagreb

Dr. Franko Mirošević
Akademik Franjo Šanjek
Anđelko Mijatović, prof.

POVIJEST

ZA DRUGI RAZRED GIMNAZIJE

Školska knjiga, Zagreb, 1997.

i pritom prisvajao velik dio. Poznat je pod imenom Ivan Kalita (kaljita, kalita – kesa). Ubirući danak za kana, Kalita je stekao golemo bogatstvo, ugled i moć. Njegov nasljednik Dimitrije Donski ujedinio je ruske knezove i pobijedio vojsku Zlatne Horde na rijeci Donu (odatle ime Donski). Tom se pobjedom Rusi još nisu uspjeli osloboditi Zlatne Horde. To će uspjeti tek velikom Knezu Ivanu III. Vasiljeviću (1462. – 1505.). Nakon što se Zlatna Horda raspala na više manjih država (kanata), Ivan III. oslobodio se tatarske vlasti.

Vladavina Ivana III. Vasiljevića važna je zbog ujedinjenja ruskih plemena u jednu državu. To je ujedinjenje Ivan III. provodio nasilno, surovo i grubo. U vrijeme njegova vladanja Rusija se proširila do Urala. Podčinio je sve ruske knezove pretvorivši ih u vazale, a ostavivši im vlast na posjedima.

Nakon Ivanove ženidbe sa Sofijom Paleolog, rođakinjom posljednjega bizantskog cara, moskovski su knezovi sebe počeli smatrati nasljednicima Bizantskog Carstva i zaštitnicima svih pravoslavnih, pa su u ruski grb sv. Jurju dodali i bizantskoga dvoglavog orla. Carigrad, središte pravoslavlja, od 1453. bio je u turskim rukama.

Moskovski su knezovi uspješno odolijevali poljsko-litavskim i njemačkim aspiracijama na ruske zemlje. Nakon ratova protiv Tatara, Rusija pokazuje sve veće zanimanje za osvajanje tuđih teritorija. Ruski ekspanzionizam pokorava ugrofinske i mongolske narode od Bijelog mora do Urala.

Koristeći se snagom države, Ivan IV. Grozni (1533. – 1584.) proglašava se carem 1547. Raspadom Zlatne Horde prisvaja njezine dijelove na području oko rijeke Volge. Ivan IV. Grozni uspostavio je Rusiji jaku apsolutističku vlast i time ograničio moć veleposjednika (boljara). Pritom se oslonio na *opričnike*, novostvoreni sloj sitnoga plemstva. Njegova je aposolutistička vladavina poznata i pod imenom samodržavlje, u kojem je boljarska *duma*, neka vrsta staleškoga predstavništva, imala samo savjetodavnu ulogu. Ograničivši sasvim moć boljara, udaljujući ih od središnje vlasti, Ivan Grozni prepustio im je seljake čiji se položaj time još više pogoršao.

Odredite značenje vladanja Aleksandra Nevskog u ruskoj povijesti XIII. st. Koji će ruski vladar osloboditi Rusiju Zlatne Horde? Što znate o državi Zlatne Horde?

Ponovite

Opišite ukratko povijest Češke od XII. do XIV. st. Tko su husiti i protiv koga se oni bore? Što znate o povijesti Poljske od XII. do XV. st.? Što znate o vladavini Ivana IV. Groznog?

USPON OSMANSKOG CARSTVA

Obnovite svoje znanje o Turcima Osmanlijama. Što o njima znate? Na kojem prostoru osnivaju svoju državu? Po vođi Osmanu prozvani su Osmanlijama. Njihov uspon počinje u XIV. st. U ovoj ćete temi upoznati okolnosti koje utječu na stvaranje njihove velike države.

Postanak osmanlijske države

Na području sjeverozapadnog dijela Male Azije živjelo je više turskih plemena koje je ujedinio vođa Osman (turski izgovor za arapsko muslimansko ime Otman, odakle i pridjev otomanski). Osman (1281. – 1326.) ratovima je nastojao širiti islam u kršćanskim krajevima. U tom su ga podupirali suplemenici iz ostalih emirata (kneževina). Pristaše Osmana smatrali su se borcima za vjeru (zvani gazi). Uspon Osmanlija počinje ratovima protiv Bizanta na području Male Azije, gdje je Osman ujedinio turska plemena i organizirao državu, osamostalivši svoj emirat u odnosu prema seldžučkim sultanima.

Na kojem prostoru nastaje jezgra Osmanlijskog Carstva? Tko ujedinjuje turska plemena? Zašto pristaše Osmana zovu *gazi*. Čiju su vlast Turci Osmanlije priznavali prije osamostaljenja? S kojom državom oni na početku uspona ratuju?

Osmanlijska osvajanja (XIV. – XV. stoljeća)

U ratovima protiv Bizanta Osman postupno širi svoj emirat, osobito nakon osvajanja strateški važnoga grada Brusa (danas Bursa) uz obale Mramornog mora. Osmanovo djelo nastavlja Orhan (1326. – 1360.), koji pripaja zemlje susjednih turskih emirata. Osvojivši emirat Karesi te bizantske gradove Niceju i Nikomediju, Osmanlije šire teritorij svoje države sve do Dardanela. Orhan je saveznik Ivana Kantakuzena koji se bori za bizantsko prijestolje (Osman se ženi njegovom kćerkom) i uz Orhanovu pomoć postaje carem. Kad je 1349. Stjepan Dušan zaprijetio Solunu, Orhan pomaže Ivanu Kantakuzenu da tu opasnost ukloni. Osmanlije nakratko duboko prodiru u Balkan i tom prilikom pustoše područje oko Galipolja (Gelibolu), zauzimaju uporište Cimenlik ili Cimpe (1353.) na poluotoku Galipolju u blizini Dardanela, a

Murat I.

zatim osvajaju cijelo područje sjeverne obale Mramornog mora (1354.). Nakon zauzimanja tih strateški važnih utvrda, Turcima je bio otvoren put za daljnja osvajanja na Balkanu.

Ratujući na Balkanu Orhan, koji se proglasio samostalnim islamskim sultanom, nije zaboravio na osvajanja u Maloj Aziji. Kad je 1354. osvojio Ankaru, Orhanova je država bila najmoćnija u Maloj Aziji. Orhan je učetverostručio državni prostor svojeg prethodnika Osmana. To mu je uspjelo i zato što je moć Seldžuka i dalje slabila.

Orhana je naslijedio mlađi sin Murat I. (1360. – 1389.) i nastavio s osvajanjem Balkana. Godine 1361. zauzeo je Edirne (Hadianapolis – Jedrene), drugi po veličini grad u Bizantskom Carstvu. Otad Edirne umjesto Burse, postaje glavni grad osmanske države. Za vladanja sultana Murata I. osmanska je država zauzimala veći teritorij u Europi negoli u Maloj Aziji. Valja napomenuti da su Turci Osmanlije duboko prodirali u Balkan, ostavljajući u pozadini Carigrad, zadovoljni dankom što im ga je plaćao Bizant. U prilog su im išle i sve nesređenije prilike u balkanskim državama.

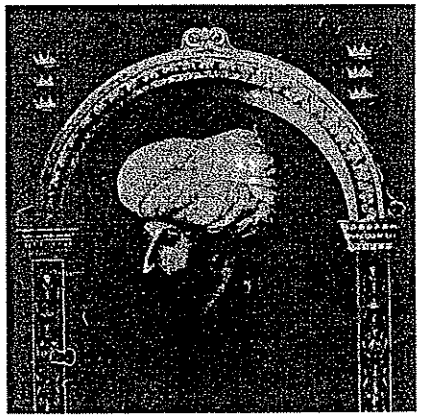
Porazi kršćanske vojske kraj Črnomena (1371.) i na Kosovu (1389.) pokazali su europskim vladarima da im s Istoka prijeti velika pogibelj od Osmanlija. Zato hrvatsko-ugarski kralj i njemački car Sigismund pokušava 1396. spriječiti njihov daljnji prodor, ali u bitci kraj Nikopola iste godine biva poražen. Osmanlijski prodor prema Zapadnoj Europi nakratko zaustavljaju Mongoli s Timur Lenkom na čelu, koji su 1402. u bitci kraj Ankare pobijedili Bayezita (Bajazid). Taj je turski poraz za stanovito vrijeme produljio opstanak Bizanta i smederevske despotovine.

Uspjesi mađarskog velikaša Janosa Hunyadyja (Janka Sibinjanina) na području Erdelja ponukali su europske kršćanske vladare da se ujedine i suprotstave Osmanlijama. Osniva se koalicija koju potiče papa Pio II., a na koju pristaju hrvatsko-ugarska država, srpski despot Đurađ Branković i albanski vojvoda Gerge Skenderbeg (Kastriotić). Kršćanska je vojska pod Hunyadyjevim vodstvom u početku uspješno ratovala i pobijedila tursku vojsku 1443. kraj Niša. U ponovnom sukobu s Turcima 1444. Đurađ Branković nije dopustio kršćanskoj vojsci prelazak preko Srbije do Turaka, pa su kršćani krenuli Dunavom do Varne, gdje su bili poraženi. Taj je poraz djelo podmukle bizantske politike srpskog despota, a i mnogih pravoslavnih u Srbiji i Bizantu koji su više voljeli „u Carigradu vidjeti turski turban nego rimsku kapu". Mržnja prema svemu što je latinsko (katoličko) obuzimala je pravoslavlje i u XV. st., pa i tada kada ih je ono branilo od Turaka.

Poraz kraj Varne (1444.) nije obeshrabrio kršćane. I dalje su hrabro branili istočne granice hrvatsko-ugarske države od osmanlijskih napada. Ubrzo se organizira još jedna križarska vojna. Janos Hunyady, koji je tada bio na čelu hrvatsko-ugarske države umjesto kralja Ladislava V., poduzeo je novu vojnu na Osmanlije. U trodnevnoj bitci na Kosovu polju (18., 19. i 20. listopada 1448.) hrvatsko-ugarska vojska bila je poražena.

Opišite uspon osmanlijske države od Osmana do Murata (označite na zemljovidu područja koja su osvojili). Koja područja osvaja Murat? Tko je Timur Lenk? Opišite turska osvajanja Balkana u XV. st. Ocijenite ulogu ugarskog velikaša Janosa Hunyadyja u organizaciji otpora Turcima. Navedite važne bitke s Turcima na Balkanu u XV. st.

Osvajanje Mehmeda II. osvajača

Mehmed II.

Dolaskom na vlast Mehmeda II. ponovno počinju osmanlijski prodori na Balkan. Sultan s nadimkom el-Fatih (osvajač) 1453. zauzima Carigrad. Njegovim padom propada tisućgodišnje Bizantsko Carstvo. U toj situaciji Janos Hunyady uz pomoć cijele Europe pokušava spriječiti turski prodor. Papa Nikola V. šalje talijanskoga franjevca Ivana Kapistrana da svojim govorima okupi što veći broj vojnika. Kapistranovi vatreni govori izazivaju oduševljenje slušatelja u Češkoj, Austriji, Ugarskoj i u Hrvatskoj. Godine 1456. Osmanlije po drugi put opsjedaju „ključ Ugarske" Beograd (prvi put 1440.). Pri obrani grada istakao se hrvatski velikaš Ivan Talovac. Mehmed II. nije uspio osvojiti Beograd. Križari pod vodstvom Janosa Hunyadyja i Ivana Kapistrana zaustavili su turske čete, ali je Mehmed II. u tijeku vojnog pohoda zauzeo Smederevo (1459.), pokorio srpsku despotovinu te osvojio Bosnu (1463.) i Albaniju (1478.). Njegovi će nasljednici zauzeti Hercegovinu (1482.), Vlašku i Moldaviju.

Što znate o osvajanjima sultana Mehmeda II.? Tko organizira otpor Turcima na Balkanu u doba osvajanja Mehmeda II.? Tko je Ivan Kapistran?

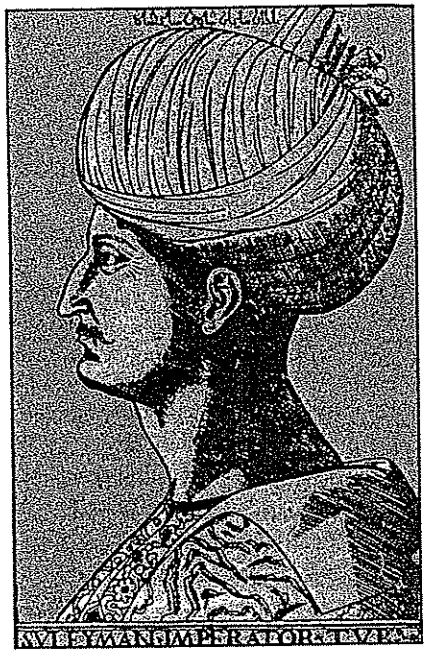
Početak propadanja Osmanlijskog Carstva

Sultan Selim I. (1512. – 1520.) bio je poznat po osvajanjima u Aziji i Africi. U ratovima na tom području osvojio je Armeniju, Mezopotamiju, Siriju, Egipat i uzeo naslov kalifa, davni san osmanlijskih vladara, jer im kalifat, uz svjetovnu, osigurava i vrhovnu vjersku vlast u islamskome svijetu. Država koju je proširio Selim I. pripada najjačim silama tadašnjega svijeta. Granice Osmanlijskog Carstva protežu se od Armenije do Beograda i od ukrajinskih stepa do Egipta i arapskog poluotoka.

Sulejman II. Veličanstveni (1520. – 1566.) nastavlja s osvajanjima u Podunavlju, Hrvatskoj i na taj način još više proširuje granice Osmanlijskog Carstva. Osvaja

Beograd (1521.) i Budim (1541.) te velika područja Ugarske i Hrvatske. Nakon njegove smrti Osmanlijsko Carstvo postupno će slabiti, iako i u XVII. st. zadržava svoju moć. U doba svoje najveće moći Osmanlijsko Carstvo obuhvaća područje sjevernog dijela Afrike, (Alžir, Tripoli, Egipat), dio Abesinije, obale uz zapadni dio Arapskog poluotoka (Hedžas, Jemen), Siriju, Mezopotamiju, Malu Aziju, zemlje uz obalu Crnog mora, Grčku, Albaniju, Bugarsku, Vlašku, Moldaviju, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru te velike dijelove Ugarske i Hrvatske.

Koja područja osvaja Sélim I.? Ocijenite prostornu veličinu Osmanlijskog Carstva za vladanja Selima I. U kojem smjeru turska osvajanja usmjeruje sultan Sulejman II. Veličanstveni (koja područja osvaja)? Uz pomoć zemljovida (str. 129) utvrdite granice Osmanlijskog Carstva u XVI. st.

Sulejman II. Veličanstveni

Organizacija osmanlijske vojske

Za uspjehe koje su Osmanlije postigli u ratovima najzaslužnija je njihova dobro organizirana vojska. Bila je to stajaća vojska, pješaci (janjičari), konjica, inženjerci, topništvo i mornarica. Dobro izvježbani i nadasve disciplinirani janjičari činili su jezgru turske vojske. U početku su regrutirani od dijela zarobljenika, a poslije, s vremena na vrijeme sultanovi su haračlije otimali najljepšu i najzdraviju mušku djecu od 10 do 16 godina iz kršćanskih dijelova Carstva. Janjičari su živjeli u vojarnama u velikoj stezi, u početku se nisu ženili niti osnivali obitelj, što će im biti dopušteno tek u doba slabljenja turskoga feudalnog sustava.

Glavna udarna snaga turske vojske u početku su bili konjanički odredi spahija, koji su o svojem trošku kao sultanovi vazali naoružavali određeni broj konjanika. Lako naoružani konjanici (akindžije, jurišnici) uznemiravali su protivnike, pljačkali neprijateljske zemlje, presijecali komunikacije, a najčešće i započinjali bitke. Živjeli su od plijena.

Sultanovi kršćanski podanici nisu služili u turskoj vojsci, osim u neredovitim pomoćnim četama. Bile su to pljačkaške čete tzv. martologa (novogrčki *hamartolon* – grešnik) ili Vlaha. Rat je bio i vrsta privređivanja, jer se kod Turaka uglavnom temeljio na pljački. Pljačkom su se nadoknađivali materijalni izdaci države kojima

se uzdržavalo golemo Osmanlijsko Carstvo, tj. činovništvo, vojska, sultanov raskošni dvor i ostalo.

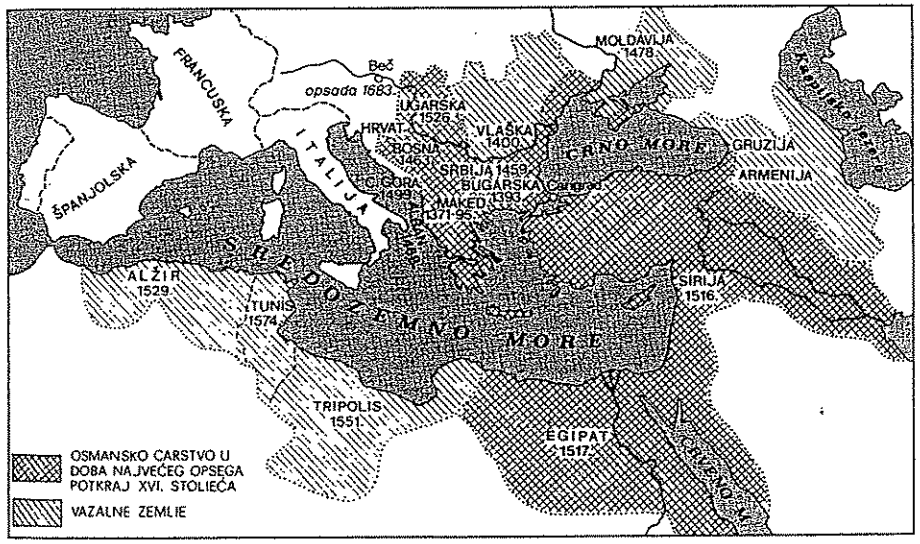
Što znate o organizaciji osmanlijske vojske? Tko su janjičari? Opišite glavnu udarnu snagu turske vojske na početku uspona Osmanlijskog Carstva. Tko su martolozi?

Državna uprava

Na čelu Osmanlijskog Carstva nalazi se sultan, apsolutni vladar. Država je uređena prema islamskom načelu: „Jedan je car na zemlji, a jedan Bog na nebu." U državi je sultan osigurao red i mir, štitio sve podanike bez obzira na vjeru itd. Osmanlijsko je Carstvo u doba uspona bilo u pravome smislu pravna država. Takav je sustav uprave za pokorene narode značio stanovito olakšanje u odnosu prema postupcima balkanskih despota. Osmanlijsko Carstvo je uređeno na načelima teokratske države.

Uz sultana, vidan je položaj velikog vezira (poslije ih je bilo nekoliko). Divan (državno vijeće) ima savjetodavnu ulogu. Širenjem državnog teritorija bilo je potrebno njegovo povezivanje sa središnjom sultanovom vlasti. U vezi s tim Carstvo se dijeli na pašaluke ili eyalete i beglerbegluke kojima su upravljali paša ili beglerbegovi, a imenovao ih je sultan. Eyaleti su se dijelili na sandžake, a oni na okružja i nahije. Sandžak-begovi (čelnici sandžaka) vojni su zapovjednici i državna tijela uprave, koja su se brinula za održavanje reda i mira u sandžaku.

Osmansko Carstvo na vrhuncu moći

Osmanlijsko je Carstvo bila muslimanska država, pa su se sudstvo i uprava vodili prema islamskim vjerskim zakonima temeljima na Kur'anu. Uza središnji upravni aparat, u Carstvu je postojao vrlo razgranat vjerski upravni aparat koji je nadzirao školstvo i sudstvo. Na čelu sudbenih okruga bili su kadije, koji su, uz sudske ovlasti, obavještavali sultana o radu i upravljanju najviših vojnih i državnih dostojanstvenika. Osim toga, izvještavali su centralnu vlast i o raspoloženju naroda prema sultanu.

Položaj seljaka (raje) bio je snošljiv, a počeo se pogoršavati u vrijeme raspada timarskog sustava. U početku je seljak bio zaštićen od pljačke i činovnika, plaćao je umjerene poreze, najprije u naturi, a poslije i u novcu. Obveza prema gospodaru bila je unaprijed utvrđena. Za razliku od europskog feudalizma, u timarskom sustavu seljaci nisu bili vlasništvo feudalnog gospodara (spahije), niti je on nad njima imao sudsku vlast.

Tko je sultan? Zašto kažemo da je Osmanlijsko Carstvo u pravome smislu bila pravna država? Koja državna tijela centralne državne vlasti znate? Opišite podjelu Osmanlijskog Carstva na upravne jedinice. Na kojima se zakonima i načelima temelji sudstvo i uprava Osmanlijskog Carstva? Što znate o položaju seljaka?

Osmanlijski timarski sustav

Ratovi koje su Turci vodili na razmeđu XIII. i XIV. st. pa i poslije uzrokovali su velike promjene u osmanlijskome društvu. Nestaje plemensko društvo, javlja se država. Plemenske ratnike zamjenjuje dobro organizirana vojska. Timarski sustav, koji se počinje intenzivnije razvijati od vremena vladanja Murata I. (1359. – 1389.) zasniva se na timaru (maloj nadarbini) što ga je sultan dijelio svojim vojnicima. Osvojene zemlje postajale su vlasništvo države (sultana), koje se kao nadarbina dijelilo sultanu odanim ljudima. Uživalac timara služio je sultanu kao vojnik. Velike nadarbine (zeamet i has) dijelile su se posebno zaslužnim sultanovim podanicima. Uživalac timara služio je sultanu kao vojnik. Uživalac nadarbine ubirao je rentu, u početku u prirodninama, a poslije u novcu, koju je sultan unaprijed utvrdio i nije se mogla mijenjati voljom vlasnika timara. Timar, zeamet i has nisu nasljedni posjed, pa ih uživalac nije mogao prodati, pokloniti, dati ili ostaviti u naslijeđe. Poslije njegove smrti zemlja se vraćala državi, odnosno sultanu.

Sve do kraja XVI. st. Osmanlijsko Carstvo nije poznavalo gospodarske krize. Sredstva potrebna za funkcioniranje države osiguravala su se od poreza, ali i od ratnoga plijena. Potkraj XVI. st. javljaju se prvi počeci krize u Osmanlijskom Carstvu. Nastaje inflacija, jer država više troši nego što privređuje. Izdatci državne blagajne sve su veći i veći, a u nedostatku potrebnog novca država obezvređuje novac, smanjuje u njemu udio plemenitih kovina (srebra), ne mijenja tečaj prema zlatu. Bili su to prvi opći simptomi raspada timarskog sustava. Novac će sve više remetiti odnose na timaru, a timarski će se sustav sve više razgrađivati.

Seljaci – kmetovi (raja) dobivali su od gospodara zemlje redovito jedno selište (ciftlik) i komad zemlje koji su mogli obrađivati. Bili su vezani za zemlju koju im se moglo oduzeti ako je nisu obrađivali. Podložni su bili samo vlasti gospodara zemlje (sultana). Vlasnik nadarbine (spahija) nije raspolagao osobnošću seljaka, jer su prema njemu seljaci bili osobno i pravno slobodni. Za uživanje zemlje davali su podavanja vlasniku nadarbine i sultanu. Podložnik koji je obrađivao selište stupao je u neraskidiv zakupni odnos, a na osnovi udjela davao je daće (od selišta desetinu, osobni porez, harač i drugo).

Zbog prevelike inflacije spahije nisu mogli živjeti od nadarbina jer su u drugoj polovici XVI. st. presahli izvori prihoda koji su dotad ostvarivani pljačkama i ratnim plijenom. Nastojali su se osloboditi vojne službe, ponajčešće otkupom. Umjesto ratu, spahije se okreću poljodjelstvu, nastojeći od podanika dobiti što više prihoda. Od seljaka se u XVI. st. traži sve više porez u novcu. Od toga vremena sultan sve češće daje skupljanje poreza u zakup bogatim novčarima, koji mu odmah uplate iznos, a oni poslije od seljaka ubiru mnogo više nego što su dali državi. Nemajući dovoljno novca, seljaci su ga morali posuđivati od novčara uz visoke (lihvarske) kamate.

Nestašica novca utjecala je na trgovinu zemljom, a zemlja se nije mogla prodavati jer je bila državno vlasništvo. Vlasnici kapitala kupovali su zemlju i unosne državne položaje, pa je na taj način država popravljala svoje financije. Promjene koje nastaju na timaru pogoršavaju položaj seljaka jer mu se obveze povećavaju, a zbog slabosti državnog aparata više nije zaštićen kao prije.

Osmanlijsko je Carstvo počelo slabiti i propadati. Kriza gospodarstva koja se temelji na zemljoradnji i plijenu nastupa baš u trenutku kad Zapad bilježi nagli gospodarski uspon. Gospodarski napredak Zapada pomaže razvoj znanosti i ratne tehnike. Razvijena ratna tehnika temeljena na novim načelima ratovanja i vojnoj strategiji pokazivat će sve veće prednosti Zapada nad tada već uvelike oslabljenim Osmanlijskim Carstvom.

Opišite osnovna obilježja osmanlijskog timarskog sustava. Zašto se u Osmanlijskom Carstvu javlja gospodarska kriza potkraj XVI. st. Opišite položaj seljaka u timarskom sustavu, ocijenite njegov odnos prema sultanu i spahiji.

Ponovite

Objasnite postanak Osmanlijskog Carstva. Što znate o osmanlijskom osvajanju do kraja XV. st. Označite razdoblje najveće moći Osmanlijskog Carstva. Navedite sultane koji su osvajanjem osigurali moć Osmanlijskog Carstva. Koje uzroke propadanja Osmanlijskog Carstva znate? Navedite neke ključne godine i bitke koje su označile uspon Osmanlijskog Carstva. Ocijenite komparativne prednosti Zapada pred Osmanlijskim Carstvom.

TURSKE PROVALE U HRVATSKU I ORGANIZACIJA OTPORA

U temi „Uspon Osmanlijskog Carstva" upoznali ste se sa stvaranjem velike turske države. Od kojeg stoljeća Turci vode ratove na Balkanu? Koje poznate bitke s Turcima znate iz tog razdoblja? Koji se hrvatski vladar borio s Turcima 1396. u bitci kod Nikopola? Koji se hrvatski vojskovođa i velikaš 1440. istakao u obrani Beograda koji je bio ugrožen turskom opsadom? Što znate o ratovanju Janka Hunyadyja s Turcima? Od druge polovice XV. st. Hrvatska ulazi u do tada najteže razdoblje svoje povijesti. O tome ćete više saznati u ovoj temi.

Vladavina kralja Matijaša I. Korvina (1458. – 1490.)

Nakon smrti Ladislava V. (1457.) koji nije imao nasljednika, u hrvatsko-ugarskoj državi postaje aktualno pitanje kralja. Na pozornici su ponovno dvije stranke: dvorska koja brani legitimnost i želi izabrati Fridrika II., Ladislavova rođaka i izabranoga njemačkog cara – i stranka velikaša koja se tome protivi i želi izabrati svog kandidata. Između nekoliko pretendenata na prijestolje najviše su izgleda imali Nikola Iločki i Matija Hunyady. Uz pomoć velikovaradinskog biskupa Ivana Viteza od Sredne i Mihaela Szylagyja bio je izabran Matijaš, sin Janka Hunyadyja. Ime *Korvin* dobio je po gavranu kojeg je još njegov otac imao u grbu.

Kralj Matijaš sredio je prilike u državi te vratio kraljev ugled, pri čemu su mu uvelike pomagali niži plemići i građani. Kratkotrajni velikaški otpor Matijaš je uspješno otklonio uz pomoć Ivana od Sredne. Ponovno se sukobio s velikašima kad je mimo sabora od njih zahtijevao vojsku i novac potreban za vođenje ratova. Protiv kralja bili su najmoćniji velikaši u državi: njegov ujak Mihael Azylagy i Nikola Iločki. Sukob je završio plemićkim saborom u Budimu na kojem je kralj okupio vjerne velikaše, obećavši im da bez njihove privole neće voditi promjene u državi niti dirati njihova stečena prava. Oni su mu zauzvrat obećali pomoć u vladanju. U Hrvatskoj se vladavina Matijaša Korvina nije osjećala, jer su u njoj samostalno upravljali velikaši, slavonski ban Ivan Vitovac (1457. – 1463.) i Nikola Iločki. Na svojim posjedima južno od Gvozda suvereno vladaju Frankopani koji se često međusobno sukobljavaju. U

Matijaš Korvin

vrijeme vladanja kralja Matijaša Korvina u hrvatske se prilike upleću i bosanski velikaši, kralj Stjepan Tomaš (1443. – 1461.), herceg Stjepan Vukčić Kosača i Venecija. Oni prijete da će zauzeti utvrđene gradove Ostrovicu, Klis, Knin i još neke gradove u Cetinjskoj krajini.

U vrijeme pada Bosne Matijaš Korvin ratuje protiv Turaka u Srbiji, a zatim i u Bosni. Pomirivši se s carem Fridrikom III. i obranivši nakratko državu od Turaka, Matijaš Korvin pokušava srediti prilike u državi. Za vrijeme ratova ugled kralja Matije Korvina u Hrvatskoj slabi. Ona strada od sve većih poreza i daća koje se ubiru s mnogo zloupotreba. U sjevernom dijelu Hrvatske Frankopani se svađaju zbog podjele svojih dobara. Pridobivši najmoćnije hrvatske velikaše, posebno Martina Frankopana, 29. ožujka 1464. okrunio se za kralja Hrvatske i Ugarske.

Nikola Iločki

Uočivši slabosti plemićke vojske, nastojao je organizirati vojsku koja će mu biti oslonac u ratovima s namjerom da postane najmoćniji vladar u Europi. Želi titulu cara Svetoga Rimskog Carstva. Uvodi pouzdanu plemićku vojsku. Kriterij za vojničko napredovanje bili su junaštvo i vojnička vještina. Dobri odnosi s Fridrikom III. kratko su trajali, a ubrzo se sukobio i s tastom, češkim kraljem Jurjem Podjebradskim (1469.). Ratuje protiv njega kao saveznik pape jer je Juraj pomagao husite. U isto vrijeme ratuje i protiv Fridrika III. Želio je sjesti na češko prijestolje, ali mu to nije uspjelo, jer se češko plemstvo odlučilo za Vladislava Jagelovića, poljskoga kralja.

Ratovi Matijaša Korvina iscrpli su državu. Turska opasnost bila je pred vratima Hrvatske, a međusobni sukobi velikaša nisu prestajali. U tim sukobima velikaši su iscrpljivali svoje snage koje su im trebale za obranu državnih granica od Turaka, a upletali su se i u mnoge nezakonite poslove kojima su ugrožavali sigurnost svojih podanika. Turci su prijetili krajevima južno od Gvozda, ali je plemstvo uzalud tražilo pomoć od kralja koji je bio zaokupljen ratovima izvan državnih granica u srednjoj Europi. Najveći teret u ratu protiv Turaka podnose Frankopani, a kralj šalje oružanu silu protiv njih ne bi li se domogao njihovih posjeda i podčinio ih svojoj vlasti (1469. oduzima Frankopanima luku Senj). Kralj Matijaš nije uspio pomoći ni Bosni, jer su je Turci uspjeli osvojiti 1463., a Hercegovinu godine 1482.

Tko je Matijaš Korvin i tko mu pomaže u izboru za hrvatsko-ugarskoga kralja? Opišite odnos kralja Matijaša i velikaša. Što znate o prilikama u Hrvatskoj za vladanja Matijaša

Korvina? Kralj Matijaš velik je dio svoje vladavine ratovao, navedite s kojim državama (vladarima) ratuje? Zašto Matijaš Korvin ratuje s carem Fridrikom III. Što je tim ratovima želio postići? Koje su posljedice ratova kralja Matijaša?

Nove turske provale i pokušaj organizacije obrambenog sustava

Od toga vremena započinju stalni turski prodori u Hrvatsku. Trajat će stotinu godina. Hrvatska ulazi u najteže doba svoje povijesti, u razdoblje stoljetnog rata s Turcima koji su postupno osvajali utvrdu po utvrdu, pljačkali i palili hrvatske gradove i odvodili pučanstvo u roblje. Oni prodiru do Štajerske i Kranjske, ali sve tegobe najviše podnosi hrvatski narod. Ratujući s Turcima, Hrvati ne brane samo svoju slobodu već i Europu, napose njezin središnji dio. Ratujući i za druge, uz oskudnu pomoć Europe, u kojoj prednjače pape, hrvatski je narod jačao svijest o sebi i o svojoj opstojnosti na ovome prostoru.

Ratne sukobe Matijaš obnavlja 1480. u Bosni, ali ratuje i s Fridrikom III. U ratu osvaja Beč s namjerom da se domogne krune Svetoga Rimskog Carstva. Neprijateljstva s carem Fridrikom III. nisu prestala sve do Matijaševe smrti 1490.

Za obranu hrvatsko-ugarske države od turskih provala kralj Matijaš nakon pada Bosne organizira u oslobođenim dijelovima sjeverne Bosne dvije banovine (Jajačku i Srebreničku). Ujedno na području od Gacke do Zrmanje osniva Senjsku kapetaniju. Bila su to vojno-politička područja za obranu hrvatskih zemalja od Turaka. Navedenim obrambenim sustavom kralj Matijaš stvorio je pak sustav obrane na prostoru od Beograda i Mačve do rijeke Une. No, kralj Matijaš nije uspio izgraditi obrambeni sustav duž čitave granice prema Osmanlijskom Carstvu. Granica između Drine i mora i Dalmacije ostale su nezaštićene, pa su ih Turci upadima često uznemiravali i pljačkali.

Ocijenite značenje turskih prodora u Hrvatsku i navedite posljedice tih provala. Koji su ciljevi izgradnje obrambenog sustava za zaustavljanje turskih prodora. Opišite organizaciju sustava obrane i njezinu slabost.

Kralj Matijaš, vladar i humanist

Matijaš Korvin bio je humanist i vladar širokih pogleda na život, vrstan organizator, dobar vojskovođa i vrlo obrazovan čovjek. U državi je davao prednost samo sposobnim i stručnim podanicima. Nije mario za plemićke titule, pa je tako običan vojnik Blaž Podmanicki postao hrvatskim banom. Podupirao je razvoj kulture, prosvjete, znanosti, umjetnosti i pjesništva. Osnovao je sveučilište u Požunu (Bratislavi). Na kraljevu dvoru u Budimu radili su brojni hrvatski graditelji, slikari i umni ljudi iz Dalmacije i cijele Hrvatske. Velika je šteta što kralj Matijaš svoje umijeće i snagu nije upotrijebio za obranu Hrvatske i Bosne od Turaka, već se upletao u nekorisne sukobe s češkim kraljem i carem Svetoga Rimskog Carstva.

Koje su odlike i slabosti kralja Matijaša Korvina?

Jagelovići na hrvatsko-ugarskome prijestolju

Nakon smrti kralja Matijaša Korvina (1490.) na hrvatsko-ugarsko prijestolje dolazi dinastija Jagelovića čiji su članovi vladali Poljskom, iako su na hrvatsko-ugarsko prijestolje pretendirali Ivaniš Korvin, nezakoniti sin preminuloga kralja, Maksimilijan Habsburški, češki kralj Vladislav Jagelović i njegov brat Ivan Albert. Zauzimanjem slavonskog velikaša Stjepana Zapolje, za kralja je bio izabran (na saboru u Budimu) Vladislav Jagelović (1490. – 1516.). Hrvatsko-ugarski velikaši uvjetovali su taj izbor obećanjem da će novi kralj ukinuti sve Matijaševe odredbe kojima se uzdigao iznad velikaša, što je Vladislav i potvrdio kraljevskom poveljom i tako postao ovisan o velikašima. Vladislavovim izborom nije bio zadovoljan njegov brat Ivan Albert i car Svetoga Rimskog Carstva Maksimilijan Habsburški. Vladislav je za prijestolje morao ratovati s bratom Ivanom Albertom i Maksimilijanom. Rat za nasljedstvo završava 7. XI. 1491. Mirom u Požunu. Odluka je mira glasila: ako kralj Vladislav umre bez muškog potomka, pravo na ugarsko-hrvatsku krunu pripada Maksimilijanovim nasljednicima. Sabor ugarskih plemića 1491. u Budimu potvrdio je odluke Požunskog mira, ali je od kralja tražio da ukine sve njima nepoćudne ustanove Matijaša Korvina, i to više od onoga što je dao u krunidbenoj zavjernici. Hrvatski su velikaši izdali posebnu povelju kojom priznaju Požunski mir, dokazavši i tim primjerom da su poseban dio jedinstvene kraljevine. Općenito se može potvrditi da je odredbama sabora u Budimu uvelike bila ograničena moć hrvatsko-ugarskoga kralja. Za cijelo vrijeme tih sukoba oko kralja Turci su polako osvajali hrvatske zemlje. Godine 1491. provalili su sve do Zagreba i Kranjske. Vraćajući se s velikim brojem zarobljenika, hrvatska im je vojska kraj Udbine otela roblje.

Tko su pretendenti na hrvatsko-ugarsko prijestolje nakon smrti kralja Matijaša Korvina? Od više kandidata tko je bio izabran za hrvatsko-ugarskoga kralja? Koje su uvjete velikaši postavili novoizabranome kralju? Navedite odluke Mira u Požunu te odluke sabora u Požunu i Budimu. Ocijenite posljedice odluke navedenih sabora.

Krbavska drama (9. IX. 1493.)

Tursko osvajanje balkanskih feudalnih država u XV. st. neposredno je ugrožavalo Hrvatsku i Ugarsku. Uočavajući veliku pogibelj, njihovi su kraljevi u početku pokušali zaustaviti Turke daleko izvan granica svoje države, što dokazuju ratovi kralja Sigismunda, Janka Hunyadyja, Matijaša Korvina i ostalih velikaša.

Ugarsko-hrvatski kraljevi nisu mogli zaustaviti turske prodore, koji su se sve više približavali granicama Hrvatske i Ugarske. Napose je ta opasnost postala očitom nakon osvajanja Bosne (1463.) i Hercegovine (1482.), kada su Turci došli do hrvatskih granica. Hrvati su morali voditi ratove protiv Turaka na vrlo dugačkoj fronti – od Dunava i Save do Vrbasa, Une, Kupe, Zrmanje i jadranske obale. Iako na tome velikom bojištu protiv tako moćne sile nije bilo lako voditi ratove, Hrvati su ipak ratovali i svojim junaštvom obranili Hrvatsku od Turaka.

Hans Burgkmair, *Boj s Turcima u Hrvatskoj*

Godine 1493. bosanski Jakub-paša upao je sa svojom vojskom u Hrvatsku, odakle je nastavio prodirati u Kranjsku i u Štajersku. U to su doba hrvatski velikaši međusobno ratovali zbog grada Senja (ban Emerik Derenčin s knezovima Frankopanima), ali ih je turska opasnost sjedinila, pa su na Krbavskom polju dočekali Turke koji su se vraćali s pljačkaškog pohoda po Kranjskoj i Štajerskoj. Nije, međutim, bilo sloge pri izboru vojne taktike kojom se trebalo oduprijeti Turcima. Ban Emerik Derenčin zahtijevao je da se Turcima pruži otpor u ravnici na Krbavskome polju, dok su Ivan i Bernardin Frankopan te knez Ivan Cetinski bili za to da ih se napadne u planini, gdje će se hrvatska vojska uspješnije oduprijeti nadmoćnijoj turskoj konjici. Postupljeno je prema zahtjevima bana Derenčina, a rezultat je bitke pokazao da je izabrana loša taktika. Premoćna turska konjica postigla je konačnu pobjedu, a Krbavsko je polje postalo grobnicom hrvatskih velikaša. U bitci (9. IX. 1493.) izginuo je „cvijet hrvatskoga plemstva". Suvremenik bitke pop glagoljaš Martinac piše: „Tada padoše krepki vitezovi i slavni borci radi vjere Kristove. I tada počeše cviliti majke i mnoge udove i drugi ljudi. I bila je tuga velika kod svih živućih na sve strane, kakva nije bila od vremena Tatara i Gota i Atile nečastivoga." Oni koji nisu pali na bojnom polju, uhićeni su i odvedeni u zarobljeništvo. Bitkom na Krbavskom polju započinje dugogodišnji hrvatsko-turski rat.

Onodobni ljetopisi tvrde da je u krbavskoj bitci „(...) propalo čitavo hrvatsko plemstvo, više tisuća poginulih". Bitka je značila težak poraz i pravi „(...) rasap kraljevstva hrvatskoga". Slomljen je temelj hrvatske obrane, pa su Turci sljedećih godina lakše prodirali na hrvatski teritorij koji je bio uvelike obrambeno oslabljen, napušten i opustošen.

Zašto hrvatsko-ugarski vladari nisu mogli zaustaviti turske prodore? Što znate o prodoru Jakub-paše u Hrvatsku, Štajersku i Kranjsku. Kakvi su odnosi među hrvatskim velikašima uoči krbavske bitke? Koje su posljedice bitke na Krbavskom polju?

Uloga bana Petra Berislavića u obrani domovine

Ban Petar Berislavić

Hrvati su nakon bitke na Krbavskome polju nastavili ratovati s Turcima. U tim se bitkama istaknulo više hrvatskih i ugarskih velikaša, među kojima Ivaniš Korvin, branitelj Jajačke banovine. Trogiranin ban Petar Berislavić istakao se u nekoliko bitaka u kojima je s hrvatskim četama porazio nadmoćniju tursku vojsku, primjerice 1513. kraj Dubice. Sedam godina ban Berislavić uspješno je ratovao s Turcima.

Petar Berislavić spasio je opkoljeno Jajce dopremivši izgladnjelome stanovništvu hranu (1518.). Poginuo je na planini Plješivici nedaleko od Korenice (1520.). Njegova herojska borba zadivila je Europu, pa se govorilo da je nakon njegove smrti u Hrvatskoj nastala velika tuga i da se njegovo ime spominjalo na papinskome dvoru i na dvoru cara Svetoga Rimskog Carstva.

U novčanoj oskudici Hrvati traže pomoć od pape i vladara europskih država. Potrošivši sav svoj imutak za ratove, Petar Berislavić šalje papi Lavu X. skradinskog biskupa Tomu Nigera da ga obavijesti o teškome stanju Hrvatske. Papa je poslao Petru Berislaviću novac da obnovi utvrde na turskoj granici. Od drugih vladara pomoć nije stigla. Knez Bernardin Frankopan odlazi u Nürnberg da na saboru njemačkih staleža objasni u kakvom je položaju Hrvatska i što očekuje Europu ako je Turci osvoje. On želi probuditi njihovu savjest „(...) da pomognu zemlji koja sama odbija turske navale sve od onog dana kad je pao Carigrad". Tom je prilikom knez Bernardin prisutnima doviknuo: „I o tebi se radi, kad susjedova kuća gori." Bernardin nije prosjačio, već im je ponosno rekao kako će se, ako ne pomognu, Hrvati s Turcima nagoditi.

Hrvati nisu imali izbora: ili predaja Turcima ili biranje vladara koji će moći organizirati uspješnu obranu od Turaka. Pritom im je najviše mogao pomoći austrijski nadvojvoda Ferdinand za kojeg se odlučila većina hrvatskih velikaša s banom Ivanom Karlovićem na čelu. Ferdinand se složio s njihovom ponudom i odmah pružio pomoć. Neki su velikaši služili u njegovoj vojsci braneći Klis i Sinj.

Kakva je uloga bana Petra Berislavića u obrani Hrvatske? Od koga pomoć traži knez Bernardin Frankopan? Zašto su Hrvati morali tražiti pomoć da bi se suprotstavili Turcima? S pomoću povijesne karte utvrdite zašto je gubitak Knina bio veliki udarac za Hrvatsku. Objasnite uz pomoć karte zašto je spasavanje Jajca bilo važno za obranu Hrvatske.

Mohačka bitka (1526.)

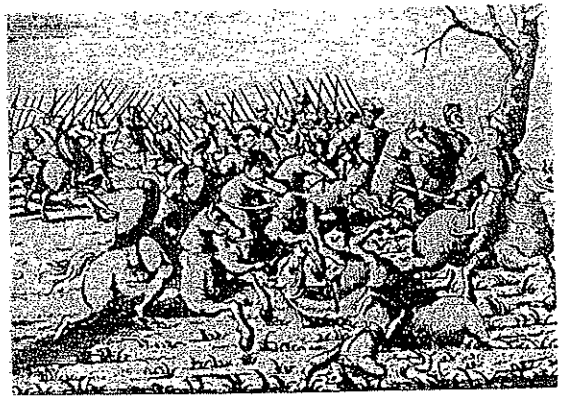

Hans Burgkmair, Ludovik II. Jagelović

Nakon smrti bana Petra Berislavića obranu Hrvatske organizira ban Ivan Karlović.

Turski prodori na teritorij Hrvatske u početku XVI. st. bili su najviše usmjereni prema njezinu južnom, obalnom dijelu. Na tom su prostoru uspjeli osvojiti cijelo područje od Zrmanje do Cetine: Blagaj, Unac, Knin i Skradin, osim Klisa i Obrovca sa zaleđem. Turci nisu dirali mletačke posjede u uskome primorskom pojasu od Novigrada do Omiša.

Godine 1520. na vlast u Turskoj dolazi Sulejman II. zvan Veličanstveni (1520. – 1566.) koji ubrzo započinje velika osvajanja u Panonskoj nizini. Godine 1521. zauzeo je Šabac, Zemun i Beograd i tako otvorio slobodan put u Podunavlje i u Slavoniju. Nakon Beograda Sulejman osvaja istočnu Slavoniju s Ilokom i Osijekom. Tako je došao do južne Ugarske. Turci nastavljaju prodirati i u Bosni, pa godine 1525. ponovno opkoljavaju Jajce. Ovoga puta Jajce spašava Krsto Frankopan (uspio ga je opskrbiti hranom i oružjem). Na Mohačkom polju 29. kolovoza 1526. došlo je do sraza turske i ugarske vojske kojoj je na čelu bio kralj Ljudevit II. (1516. – 1526.). U toj bitci ugarska je vojska poražena, a i sam kralj je stradao u nabujalom potoku bježeći pred Turcima. Njegovom pogibijom Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo ponovno je ostalo bez kralja i u potpunu rasulu. Knez Krsto Frankopan ulaže velike napore da bi ujedinio sve hrvatske krajeve koje Turci nisu uspjeli osvojiti. U vezi s tim saziva sabor u Koprivnici. Taj ga je sabor proglasio „skrbnikom i braniteljem kraljevstva". Krsto Frankopan u predstavci papi Hadrijanu prije Mohačke bitke piše: „Sveti oče, Hrvatska je predziđe ili dver kršćanstva (*antemurale christianitatis*) napose pograničnih

Mohačka bitka

F. Quiquerez, *Antemurale Christianitatis*

zemalja Koruške, Kranjske, Istre, Furlanije i Italije. Ako bi ona, sačuvaj Bože, bila zauzeta, onda one gore spomenute muke prijete i međašnjim zemljama i put će do njih Turcima širom biti otvoren. Jer kad imadu Hrvatsku, ne treba im više prelaziti ni rijeka, ni gora, ni mora i od toga (Zapadu) prijeti veća opasnost od nedavnih zauzetih (...) Beograda i Rhodosa.

Podsjećanje Krsta Frankopana na tursku opasnost, pretočeno u stihove dubrovačkog pjesnika Vladislava Menčetića, izražava ondašnju realnost: „Od ropstva bi davno u valih, potonula Italija, o hrvatskijeh da se žalih more Otomansko ne razbija."

Opišite rezultate ratova s Turcima na hrvatskome tlu od godine 1520. do 1526. Zašto je dolazak na vlast Sulejmana II. Veličanstvenog bio poguban za hrvatsko-ugarsku državu? Koje su posljedice Mohačke bitke za hrvatsko-ugarsku granicu? Kome se prije Mohačke bitke obraća sin Bernardina Frankopana, knez Krsto?

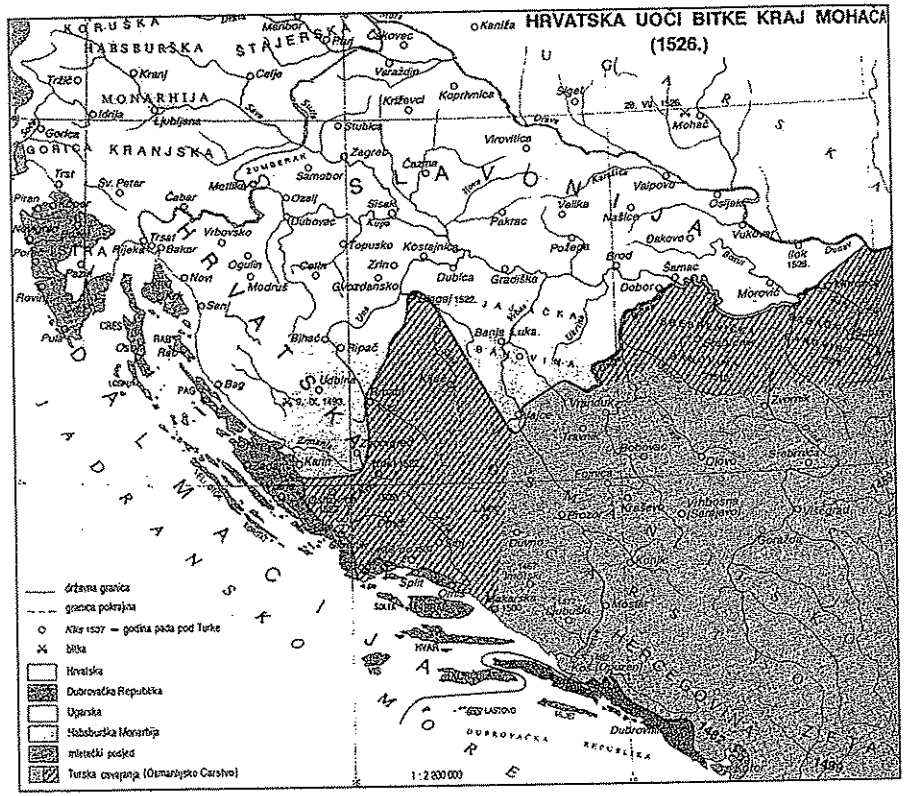
Hrvati – prognanici i izbjeglice

Seobe Hrvata inicirane zločinima Turaka i pravoslavnih Vlaha počele su iz Bosne u koju su Turci najprije prodrli. Hrvati su bježali pred osvajačima preko Dinarskih planina prema jadranskoj obali, preko Vrbasa i Une na zapad i Save na

sjever. Egzodus Hrvata bio je usmjeren prema sigurnijim područjima za koja su smatrali da će im dati utočište.

Općenito se može zaključiti da pred neposrednom turskom opasnošću, osobito nakon pada Bosne (1463.) i Hercegovine (1482.), počinje masovni egzodus starosjedilačkoga hrvatskog stanovništva iz navedenih područja u sigurnije krajeve Banske Hrvatske ili na teritorij pod mletačkom upravom, tj. u Dalmaciju, Hrvatsko primorje, Istru, Zagorje i Hrvatima susjedne zemlje. Kad je Hrvoje Vukčić Hrvatinić u sporu sa Sigismundom u pomoć pozvao Turke (1415.), oni su provalili duboko u hrvatski teritorij. Odveli su sa sobom gotovo 30 000 zarobljenika. Na razmeđu XV. i XVI. st. prva hrvatska naselja niču na tromeđi Austrije, Ugarske i Slovačke (Burgeland, tj. Gradišće), u Moravskoj i u južnoj Ugarskoj, Furlaniji i Julijskoj Krajini, na potezu od Venecije do Barija (Marke, Apulija) i drugdje. Broj iseljenih Hrvata iz Bosne ne može se utvrditi. Radi usporedbe dobro je znati da je bosanska država prije turskog osvajanja, prema nekim procjenama, imala oko 800 000 žitelja, a četvrt stoljeća poslije (1489.) oko 365 000 kršćana i 50 000 muslimana.

Hrvatska uoči bitke pokraj Mohača

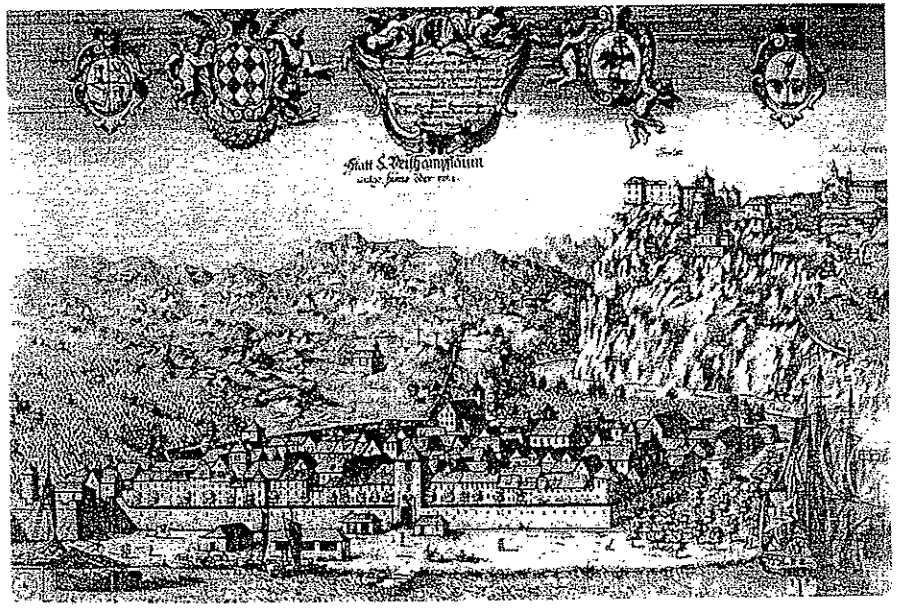

HRVATSKA UOČI BITKE KRAJ MOHAČA
(1526.)
HABSBURŠKA MONARHIJA
KORUŠKA
STAJERSKA
GORIČKA
KRANJSKA
HRVATSKA
SLAVONIJA
ISTRA
DALMACIJA
BOSNA
Mohač
Osijek
Vukovar
Ilok
Dakovo
Brod
Šamac
Gradiška
Dubica
Banja Luka
Jajce
Bihać
Knin
Split
Dubrovnik
Zagreb
Sisak
Karlovac
Varaždin
Križevci
Koprivnica
Virovitica
Požega
Našice
Valpovo
Petrinja
Ogulin
Senj
Rab
Pag
Trst
Reka
Pula
Zadar
Šibenik
Trogir
Omiš
Ploče
Mostar
Trebinje
Konjic
Travnik
Sarajevo
Vrhbosna
Olovo
Zvornik
Srebrenica
Višegrad
Foča
Goražde
Kladanj
Tuzla
Brčko
Slavonski Brod
Požega
Vinkovci
Vukovar
Ilok
Osijek
Đakovo
Našice
Valpovo
Virovitica
Koprivnica
Križevci
Varaždin
Čakovec
Ptuj
Maribor
Celje
Kranj
Ljubljana
Idrija
Gorica
Trst
Piran
Koper
Sv. Peter
Cabar
Metlika
Samobor
Zumberak
Ozalj
Karlovac
Petrinja
Sisak
Kupa
Zagreb
Čazma
Ilova
Kanjiža
Sigetvar
Mohač
Osijek
Valpovo
Našice
Požega
Pakrac
Velika
Kutina

st.). Veća stradanja Istra je proživjela od ratova koje Venecija vodi sa svojim protivnicima, najviše s Austrijom kao što je bio rat 1508. – 1523. i uskočki rat 1615. – 1617. Te su ratove pratila razaranja, rušenja, pustošenja, paljenja, uništavanje ljetine, zatiranje stoke i odvođenje ljudi u zarobljeništvo. Posljedice su se tih ratova dugo osjećale, napose posljedice uskočkog rata kojeg vode Venecija i Austrija za prevlast nad Jadranskim morem. Austrijska vojska, uskoci i naoružani seljaci, s jedne strane, te Mlečani i njihovi podanici, s druge, opljačkali su i spalili Istru, osobito područje uz granicu. Istarski povjesničar Miroslav Bertoša taj rat ocjenjuje ovako: „Rad u poljima gotovo je prestao, njive su ostale neobrađene a stoka uginula, poklana ili oteta. Upropaštena je seoska i gradska privreda. Uskočki je rat u Istri bio zapravo pljačkaška gerila i možda najtragičnija epizoda istarske povijesti, kada su hrvatski mletački podanici (Benečani) i hrvatski podanici austrijskog nadvojvode (Kraljevci) gurnuti igrom velikih sila u brutalni bratoubilački rat."

Za ratova u Istri osjetno se smanjuje broj stanovnika, a, usto, i gospodarstva u cjelini. Stanovništvo koje je ostalo i preživjelo moralo je podnositi teške terete koje su morali davati mletačkoj i austrijskoj gospodi. U tom razdoblju mnoga su sela napuštena i nestala, svagdje su se širila pusta i neobrađena polja.

Od XVI. st. započinje kolonizacija onog dijela Istre koji je bio pod mletačkom vlašću. Kolonizaciju potiče država, uz vrlo teške uvjete, jer su dobivenu pomoć prilikom dolaska (kupnju ratarskog alata, stoke, opskrba odjećom, obućom i

Rijeka 1559.

hranom), morali poslije obvezama vraćati. Kolonizacija uzrokuje nemire, sukobljavaju se došljaci i starosjedioci zbog posjeda.

Kolonizacija započeta u XVI. st. pozitivno djeluje na gospodarski razvoj Istre u kasnijim stoljećima. Krčenjem i melioracijom dobivene su nove plodne površine koje su privedene kulturi pšenice, vinove loze i masline. Nastali su nove oranice, vinogradi i maslinici.

Istarski primorski gradovi, osim Rovinja, gospodarski stagniraju ili nazaduju. Oni životare pod mletačkom stegom, njezina političko-gospodarskog centralizma. Njima je bio onemogućen gospodarski razvoj pa zbog toga u njima rapidno pada i broj stanovnika.

Kolonizacija Istre, osim gospodarskog napretka, ima i veliko hrvatsko-nacionalno značenje. Njome se naseljavaju uglavnom Hrvati (osim sjevernog dijela gdje se naseljavaju Slovenci) koji svojim dolaskom pridonose njezinoj reintegraciji Hrvatskoj i hrvatskome nacionalnom biću.

Što znate o prilikama u Istri u XVI. st.? Tko su stanovnici Istre? Opišite prilike u Istri za austrijsko-mletačkog rata. Kakve su posljedice tog rata za Istru? Što znate o kolonizaciji Istre u XVI. st.?

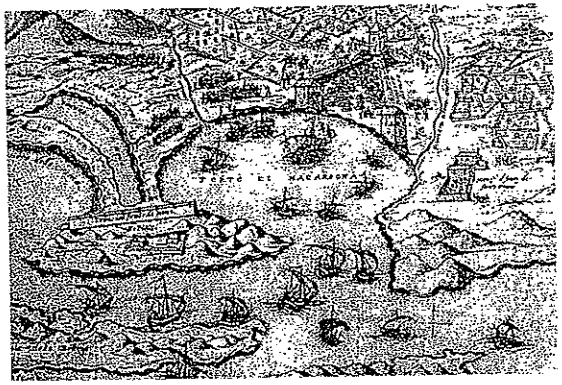
Dalmacija za mletačko-turskih ratova u XVII. st.

Šibenik u XVI. st.

Za ratove Venecije s Osmanlijskim Carstvom u XVI. st. već znate. Treba napomenuti da su oni nastavljeni i u XVII. st. U tom je stoljeću Venecija s Turcima vodila teške i duge ratove Kandijski ili Kretski rat koji se vodi od 1645. do 1669. i Morejski ili Peloponeski rat od 1684. do 1699. Po samim nazivima ratova, zaključujete da su se ti ratovi vodili u Grčkoj, na prostoru Egejskog i Sredozemnog mora, gdje se Venecija kao sredozemna i pomorska država sukobljava s Osmanlijskim Carstvom. Budući da je Osmanlijsko Carstvo graničilo s Venecijom i u našoj Dalmaciji, razumljivo je da su se ti sukobi proširili i na ta područja.

Godine 1645. započeo je ponovno između Osmanlijskog Carstva i Mletačke Republike (Venecije) zbog otoka Krete (tur. Kandije). Rat se vodio i u Dalmaciji. U tom su ratu Turci potisnuti iz zadarsko-šibenskog zaleđa, iz Solina i Klisa, Poljica i Makarskog primorja. U tom se ratu posebno ističe domaće hrvatsko i

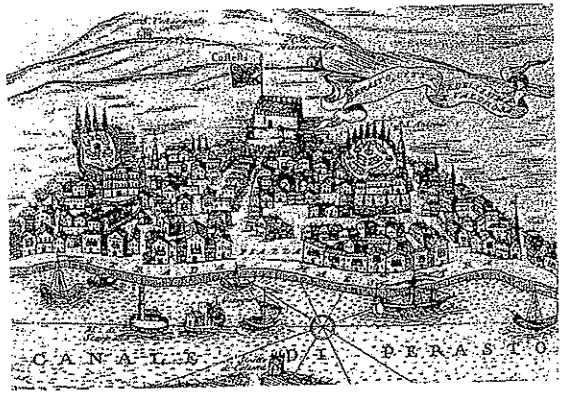

Makarska u XVI. st.

doseljeno pravoslavno stanovništvo, predvođeno svojim zapovjednicima, ravnokotarskim uskocima, Soićem, Bartulačićem, Mandušićem, Smiljanićima, Milkovićima i Jankovićima.

Mirovnim ugovorom 1669. Turci su Mlečanima vratili: Drniš, Skradin, Klis, Poljica i teritorij do Neretve. Razgraničenje između Venecije i Osmanlijskog Carstva provedeno je prema prijedlogu mletačkog komesara Nanija („linija Nani"). Dobiveno područje Venecija je nazvala „stara stečevina" („aquisto vechio").

Nešto kasnije, za rata za oslobođenje hrvatskih krajeva od turske vlasti, koji je počeo 1683., godinu dana poslije uključuje se i Venecija. Ovaj je rat poznat pod imenom morejskog rata (tur. Moreja znači Peloponez). I u ovom ratu aktivno sudjeluje i domaće stanovništvo. Među njima posebno se ističu ponovno ravnokotarski uskoci sa Stojanom Jankovićem na čelu (poginuo u pohodu na Livno, Duvno i Glamoč, 1687.). U tijeku rata 1687. katoličko pučanstvo pod vodstvom franjevaca iz Rame, Glamoča i Duvna, prelaze u Dalmaciju tražeći zaštitu. Naselili su se u Cetinskoj krajini, sagradivši samostan u Sinju, gdje je oko čudotvorne slike Gospe Sinjske nastalo glasovito svetište Majke Božje.

Perast oko 1570.

Mirom u Srijemskim Karlovcima g. 1699. Mletačka Republika širi svoje posjede na hrvatskom području. Tim je mirom dobila „novu stečevinu" („aquisto nuovo"). Granica se povlači prema istoku u korist Venecije pa je tako Venecija ovladala Kninom, Vrgorcem, Vrlikom, Sinjom i Gabelom (linija Grimani po providuru Grimaniju). Ukupan mletački posjed tada u Dalmaciji iznosi 10 500 km². Širenjem Venecije nad hrvatskim krajevima u zaleđu obale šire se i pojam Dalmacije, pa se to područje, umjesto Hrvatska, zove Dalmacija.

U mirovnim se pregovorima u Srijemskim Karlovcima, dubrovačka diplomacija, da Dubrovačka Republika ne bi graničila izravno s Venecijom, uspjela ograditi turskim teritorijem u zaljevu Klek i Sutorini bez turskog prava korištenja morem. Usto, Venecija je Turcima morala prepustiti i Popovo polje s Trebinjem.

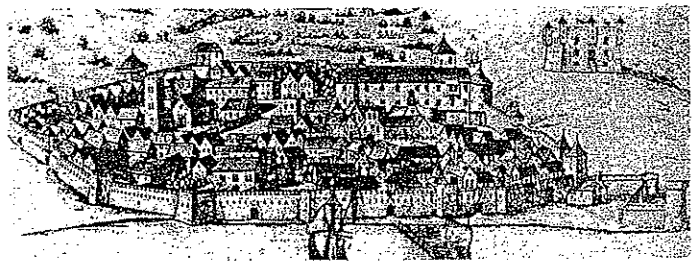
Koje se promjene na granici između Venecije i Turske događaju nakon kandijskog rata? Što znate o Morejskom ratu i o teritorijalnom širenju Venecije na hrvatska područja nakon završetka tog rata? Zašto Dubrovčani nisu htjeli imati granicu s Venecijom? Što su učinili da se to ne ostvari?

Sukobi uskoka s Mlečanima i Turcima

U ratu za oslobođenje Hrvatske od Turaka važnu su ulogu imali uskoci, doseljenici iz Bosne, koji početkom XVI. st. dolaze u Klis. Na čelu posade uskoka u Klisu bio je Petar Kružić koji se više puta istaknuo u obrani hrvatskih krajeva od Turaka. Godine 1524. pobjeđuje turske čete pod Klisom, a 1525. kraj Senja. U isto vrijeme ističe se pomažući opsjednutom Jajcu.

Doseljenici s područja ispod turske vlasti primljeni su u vojnu službu. Bili su vrlo hrabri vojnici. Oni su „uskakali" (odatle naziv uskoci) u tursko područje, napadajući turske posade, karavane i skladišta. Nakon pada Klisa 1537., za čiju je obranu položio život junak Petar Kružić, uskoci su se kao vojnici krajišnici preselili u grad Senj. S flotom sastavljenom od brzih i okretnih brodica napadali su turske brodove, a na kopnu su upadali u dubinu okupiranog teritorija.

Za vrijeme tzv. „Dugog rata" 1596. oni su osvojili Klis, ali se opkoljeni nisu mogli u njemu dugo zadržati. Venecija im nije htjela pomoći, već je opskrbljivala njihove protivnike. S obzirom na to da su uskoci povremeno napadali i mletačke brodove, na zahtjev Venecije, 1601. Austrija je pod utjecajem međunarodne

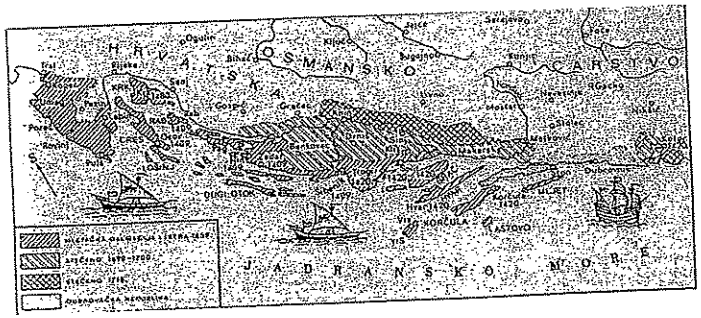
Senj u XVII. st.

javnosti u Senj uputila svoje povjerenike generala Josipa Rabattu sa zadaćom da umiri uskoke. U toj svojoj zadaći Rabatta je u dosluhu s Venecijom stao raseljavati uskoke, a neke je uskočke uglednike i pogubio ili zatvorio. Takav Rabattin postupak izazvao je otpor uskoka te su ga oni 31. siječnja 1601. pogubili.

Ivo Senjanin (Ivan Vlatković)

Sve češći i po posljedicama sve veći uskočko-mletački sukobi koji su se vodili od Istre do Kotora doveli su i do rata između Habsburške Monarhije i Venecije godine 1615. Da bi se ostvario ugovor o raseljenju uskoka iz Senja koji prihvaćaju Habsburgovci, na zahtjev Venecije godine 1600. Mlečani su izveli blokadu Hrvatskoga primorja. To je pogodilo austrijske interese na Jadranu. Zato je ubrzo došlo do već spomenutog rata koji traje do 1617. Rat se vodio u Istri, Furlaniji i u Hrvatskome primorju. U tom je ratu Habsburškoj Monarhiji pomogla Njemačka i Španjolska, a uskoci su svojim junaštvom na kopnu i moru činili ratna čuda. Budući da se rat sve više širio i da je praktički paralizirao život stanovništva u Istri, koje, kako znamo, uvelike strada, posredovanjem pape i francuskog kralja Luja XIII. 1617. započeli su pregovori u Parizu, koji su završeni 1618. u Madridu. Po tom mirovnom ugovoru, uskoci i njihove obitelji iseljene su iz Senja u Gacku, Vinodol i Istru. Sve su njihove lađe uništene, a u Senj je dovedena njemačka posada. Neki su uskoci izbjegli iz Senja, ne mireći se lako s okrutnom stvarnošću. Neko su vrijeme još vodili borbu s Mlečanima i Turcima.

Mletački posjedi u Dalmaciji

Što znate o uskocima? Koje su njihove važne utvrde? Zašto su uskoci pogubili Rabattu? Opišite ratovanje uskoka u austrijsko-mletačkom ratu.

Dubrovačka Republika

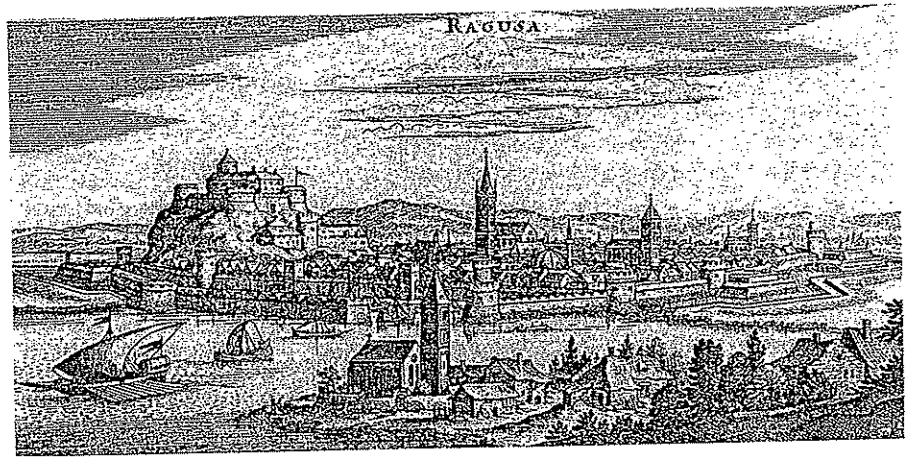
Dubrovačka Republika doživljava svoj procvat u XVI. st., kada Dubrovčani uspostavljaju dobre odnose s Turcima kojima, doduše, plaćaju danak, ali zadržavaju slobodu, neovisnost i povlastice slobodne trgovine na teritoriju cijelog Osmanlijskog Carstva. Imajući svoja trgovačka uporišta na Balkanu, Dubrovčani uspješno razvijaju trgovinu s Turskom, ali i s Italijom i Španjolskom. Trguju rudarskim, poljodjelskim i stočarskim proizvodima, manufakturnom robom, solju i drugim proizvodima. U XVI. st. Dubrovnik je imao jaku trgovačku mornaricu (oko 180 brodova). Dubrovački su brodovi prevozili robu stranih trgovaca, plovili su obalama Sredozemnog i Crnog mora i stizali sve do Engleske.

Pomorstvo čini gospodarsku osnovu Dubrovnika. Za pomorstvom ne zaostaju ni dubrovački obrti ni veleobrti. U XV. st. organiziraju se prve radionice za proizvodnju sapuna, sukna i stakla. Dubrovnik ima u to vrijeme i prve prosvjetne, socijalne, komunalne i gospodarske ustanove, javnu školu, vodovod, komoru vunarskog obrta, dom za nahočad, propise za zaštitu radnika koji su radili u veleobrtu, ljekarnicu i drugo.

U XVI. st., zahvaljujući trgovini i pomorstvu, u Dubrovniku se akumuliraju znatna novčana sredstva. Utemeljuju se jača trgovačka i pomorska poduzeća. Produbljuju se socijalne razlike i između pučana, pa se bogatiji pučani imutkom (premda ne utjecajem na upravljanje Republikom) izjednačuju s vlastelom. Dubrovnik se izgrađuje prihodima od trgovine i obrta. Ničuju mnoge reprezentativne građevine, crkve i ostale javne ustanove.

Dubrovčani najviše od svega cijene slobodu (Sloboda se ne prodaje ni za zlato). Pri upravljanju državom rukovodilo ih je geslo: „Obliti privatorum, publica curate" – Zaboravite na privatne stvari, brinite se za opće dobro! Imaju svoju zastavu,

Dubrovnik u XVI. st.

Ek 10. Neven Budak, **Povijest 6**, 2002

Neven Budak
u suradnji s Marijom Mogorović Crljenko

POVIJEST 6

UDŽBENIK ZA 6. RAZRED
OSNOVNE ŠKOLE

2002

PROFIL

Uspon Habsburga i Osmanskog Carstva

Habsburzi

1273. izabrali su njemački knezovi Rudolfa iz roda
ga za cara Svetog Rimskog Carstva. Habsburzi nisu bili
bogati ni moćni, pa su ih knezovi izabrali upravo zbog
jali su se, naime, da bi im snažni kralj mogao nametnu-
volju i sputati njihovu slobodu. Rudolf je, međutim,
ojačati svoj položaj. Pobjedom nad češkim kraljem
m Rudolf je ne samo uvećao svoj ugled u kraljevstvu,
a svoj rod prisvojio i austrijske zemlje (uglavnom po-
anašnje Austrije i Slovenije). Otada će Habsburzi imati
utjecaja i na hrvatsku povijest.

Tijekom 14. st. stekli su Habsburzi Pazinsku grofoviju
dijelove istočne Istre, pa je Istra otad bila podijeljena na hab
sburški i mletački dio.

Od 15. st. Habsburge će gotovo neprekidno birati za
njemačke kraljeve i careve, a uskoro će trajno zavladati i Če
kom, Ugarskom i Hrvatskom.

*Kada su Habsburzi postali hrvatski susjedi, a kada su pr
put zavladali nekim područjem nastanjenim Hrvatima?*

Osmansko carstvo

U 13. st. u Maloj Aziji, na rubu Bizantskog Carstva
stvorili su svoju državicu Turci, po svome prvom sultanu Osma
nu nazvani Osmanlije. Bili su vješti ratnici, koji su kao plaćenici stupali u službe različitih vladara, pa tako i samoga bizantskog cara, a po vjeri su bili muslimani. S vremenom su ojačali i počeli voditi samostalnu osvajačku politiku. Godine 1352. prešli su Dardanele i osvojili prvo uporište u Europi, iz kojega će se uskoro proširiti po čitavom jugoistoku staroga kontinenta. Onemoćali Bizant više im se nije mogao suprotstaviti, pa je dio po dio carstva padao u ruke Osmanlija. Sada u osmanskoj vojsci nisu bili samo Turci, nego i pripadnici drugih naroda, koji nisu nužno morali biti muslimani.

Osmanlije su s vremenom postajali
sve jači. Nakon što su osvojili najveći dio Sr
bije, Bugarsku i gotovo čitavu Grčku, sultan
Mehmed Osvajač postigao je 1453. dugo že
ljeni cilj: osvojio je Carigrad. Posljednji bizantski car poginuo je s mačem u ruci na vratima grada, a s njime je prestalo postojati i Bizantsko Carstvo. Grad su Osmanlije strahovito opljačkali, mnoge su ljude pobili ili odveli u ropstvo, a crkve su pretvorili u džamije. Tu je sudbinu doživjela i tada najveća crkva na svijetu, Sv. Sofija.

Potraži na karti Dardanele i objasni zašto su Turci baš tomo prešli na europsko kopno? Može li se reći da je tek s padom Carigrada zapravo prestalo postojati Rimsko Carstvo? Sjećaš li se tko je bio prvi rimski car?

Rudolf Habsburg kao njemački kralj.

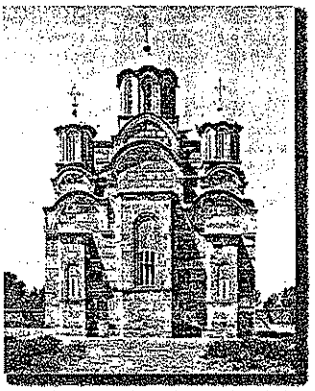

Na saboru carstva u Augsburgu 1282. Rudolf je svojim sinovima kao lenо dao Austriju i Štajersku i time postavio temelj buduće moći svoga roda.

Rudolf Habsburški stoji nad mrtvim češkim kraljem Otokorom. Tom su poljedom Habsburgovci započeli svoj uspon do najveće sile na svijetu.

Srbija

Srednjovjekovna pravoslavna crkva u Gradcu nedaleko Raške u današnjoj Srbiji.

Činilo se da će Osmanlijsko nadiranje moći zaustaviti jedino Srbi. Srbija je počela jačati pod Nemanjom krajem 12. stoljeća. Pod Dušanom iz dinastije Nemanjića, koji se u drugoj četvrtini 14. stoljeća proglasio carem, Srbija je postala velika sila. No, Dušan je umro upravo kada se spremao na vojni pohod protiv Osmanlija. Nakon njegove smrti Srbija raspala na niz oblasti, kojima su vladali razni međusobno sukobljeni velikaški rodovi. Tako su i oni postali lak plijen Osmanlija.

Sultan Murat nastavio je s osvajanjima, pa su se neki srpski velikaši ujedinili pod knezom Lazarom Hrebeljanovićem u nadi da će odlučnoj bici uništiti turške snage. Srbi su zatražili i pomoć na Zapadu, a na njihov se poziv odazvao bosanski kralj Tvrtko. Uz odred svojih vojnika, poslao im je u pomoć i hrvatske čete, jer se veliki dio Hrvatske tada nalazio u Tvrtkovoj vlasti. Godine 1389. došlo je do bitke na Kosovu polju, blizu Prištine. Na obje su strane sudjelovale velike snage. Kršćani su isprva pobjeđivali, ali su ih onda Osmanlije potisnuli i potpuno potukli. Knez Lazar i sultan Murat poginuli su u boju, a i turska je strana bila tako iscrpljena da nije mogla nastaviti s osvajanjem Srbije. Iako Kosovska bitka nije donijela odluke u ratu Srba s Osmanlijama, ostala je zapamćena kao veliki srpski poraz.

Srbija, kojom su nakon bitke na Kosovu vladali Lazarovi nasljednici, odolijevala je još nekoliko desetljeća. Tek 1459., kada su Osmanlije osvojili Smederevo, palo je posljednje srpsko uporište. Nakon toga je bilo osvajanje Bosne.

Izvor 1

Ovako je jedan suvremenik opisao Osmanlije:

... to je takva vrsta ljudi koja izvanredno podnosi napor, glad, nespavanje, žegu i zimu, a spremni su podnijeti sve opasnosti, pa i samu smrt za veličinu i slavu svoga cara.
Žive skromno i mučno, daleko od svake raskoši. Veći dio godine provode pod vedrim nebom ili pod šatorom presvučenim lišćem i slamom. Kad su na putu ili u ratu, ista kabanica od grube vune štiti i konja i gospodara, bilo da ljetno sunce peče ili kiša pljušti. Hrana im je jednostavna i lako se nabavlja, a piće im je: mlijeko ili čista voda s izvora... ili, kada nešto slave, pomiješana s medom.
Nijedno se umijeće ili znanje u njih ne cijeni više od onog koje im može koristiti za borbu. Zato su vrlo vješti u baconju strijela i jahanju. Toliko je u njih želja za rotovanjem, da gotovo teže podnose mir nego bolest. Kad svlađaju neprijatelje, ne uzimaju to kao svoju zaslugu, nego smatraju da je sve to od Boga primljeno. Ako su slučajno pobijeđeni, a to se često dogodi, poraz pripisuju svojoj nemarnosti prema Bogu.

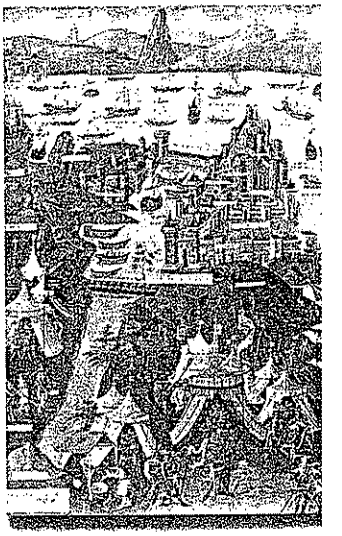
Osmanlije su u Bizantu vidjeli svoga velikog neprijatelja, ali su - nakon osvajanja Carigrada - nastojali oponašati kršćanske careve. Tako je i Mehmed II. Osvajač dao izraditi svoj portret, iako to nije bilo u skladu s islamskim običajima.

Izvor 2

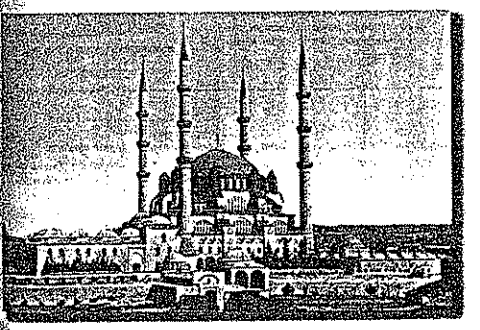
Pad Carigrada bio je događaj koji je potresao čitavu Europu. Iako nitko nije bio spreman pružiti znatniju pomoć bizantskom caru, ipak su europski vladari bili prestravljeni činjenicom da je tako velik i važan kršćanski grad pao u ruke muslimana. Jedan stanovnik Carigrada, koji je doživio opsadu, ovako je opisao njezin kraj:

Provalivši u grad, uzmu progoniti kršćane koplijima, strijelama i kamenjem i zauzmu sve. Cio grad su neprijatelji osvojili u dvo i po sata (tj. oko 9 sati ujutro), 29. svibnja 6961. (tj. 1453. godine). Oni koji su provalili uzmu pljeniti i hvatati ljude; a tko bi se - kad bi ga uhvatili - opirao, njega bi ubili; gdjegdje nije bilo od mrtvaca ni zemlje vidjeti. A mogao se vidjeti vanredan prizor: stade silan plač i grozna cimanje. Turci su nesmiljeno iz crkava za kosu i pletenice vukli s jaukom žene plemenita roda i djevojke i one koje su život posvetile Bogu. Tko bi opisao viku i cviljenje djece, pljačku svetih i posvećenih crkava; to je već grozno i slušati.

Prilikom pada Carigrada mnogo je ljudi stradalo, a mnogi su prodani u ropstvo. Uništena su i popljačkana mnoga kulturna dobra. Pa ipak, Mehmed Osvajač nije dopustio pljačku bez granica: svojim je vojnicima dozvolio samo tri dana pljačke, nakon čega je uveo red i stanovnike Carigrada stavio pod zaštitu, bez obzira na vjeru. Kako se danas zove Carigrad i u kojoj je državi?

Francuska minijatura koja prikazuje opsadu grada 1453. godine. Zauzimanjem grada prestalo postojati tisućgodišnje Bizantsko Carstvo.

Džamija sultana Sulejmana Veličanstvenog u Carigradu

24 Ratovi Hrvata s Osmanlijama u 15. stoljeću

Najveća opasnost s kojom se Matija Korvin morao suočiti bili su Turci. Prijetnja njegovim zemljama postala je još veća nakon pada Bosne. Čim su do njega stigle vijesti o padu Bosanskog kraljevstva, pokrenuo je Matija vojsku i za kratko vrijeme osvojio cijelu sjevernu Bosnu sve do Jajca. Kako bi što bolje ustrojio obranu, osnovao je dvije banovine: jednu sa sjedištem u Jajcu, a drugu sa sjedištem u Srebreniku. To je bio prvi pokušaj da se prema Turcima uredi granica koja će štititi hrvatske zemlje.

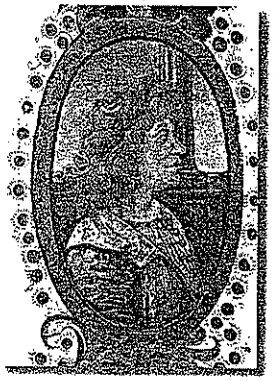
Tada se Matija upleo u rat u Češkoj i Austriji, a posljedica tih ratova bila je da je zapustio protuturšku obranu, pa su se turske čete zalijetale u Hrvatsku, pljačkajući i odvodeći mnogo zarobljenika u svoj dio Bosne. Hrvatski velikaši, izloženi stalnim napadima, počeli su tražiti pomoć od Habsburga i Venecije, pa se Matija napokon zabrinuo da bi Mlečani na taj način mogli proširiti posjede u Hrvatskoj. Zbog toga je odlučio posvetiti više pažnje Hrvatskoj.

Pravi gospodari Hrvatske bili su razni velikaši, među kojima su se napose isticali Frankopani. Oni su u svojim rukama imali gotovo čitavu zapadnu Hrvatsku. Preko frankopanskog Senja odvijala se živa trgovina Italije sa Slavonijom i Ugarskom, pa su i prihodi od carina donosili Frankopanima veliku dobit. Na jugu Hrvatske sličan je položaj imao herceg Stjepan Vukčić. On je vladao dijelom hrvatskog kraljevstva, ali i dijelom Bosne što ga Osmanlije 1463. nisu uspjeli osvojiti. Ta će se zemlja po njegovoj tituli prozvati Hercegovinom, a past će tek dvadesetak godina kasnije.

Matija je osvojio Senj, ali su Frankopani tada predali Mlečanima otok Krk, pa je tako 1480. Mletačka Republika osvojila i posljednji hrvatski otok. U Senju je Matija uredio sjedište senjske kapetanije, koja je također postala dijelom obrambenog sustava protiv Osmanlija, ali i protiv Venecije.

Matija Korvin proveo je mnoge reforme u cilju jačanja kraljevske vlasti. Novim je porezima napunio kraljevsku blagajnu, a uspostavom stajaće vojske postao neovisan o
likaša. Na Dunavu, Dravi i Savi ustrojio je jaku mor
magao je razvoj gradova i podržavao plemstvo, jer
vidio glavni oslonac u suzbijanju moći velikaša, a št
ložaj seljaka. Čak ga je i narodna predaja zapamtila k
nog i dobrog kralja. Ipak, u obračunima s velikaš
okrutan, ne prežući niti od pogubljenja i progona bl
ka i suradnika.

Što je Hrvatskoj preostalo od obale nakon što
preuzeli nadzor i nad Krkom? Otkad su velikaši
vatskom umjesto kralja? Je li to za obranu Hrvats
ka bilo dobro, ili bi bilo bolje da su kraljevi slom
vatskih velikaša? Zašto je položaj Senja bio tc
Provjeri na karti!

Matija Korvin isticao se ne samo vojnom vještinom, nego i zanimanjem za umjetnost i znanost. Uz pomoć mnogih učenih ljudi, među kojima su bili i Ivan Česmički (Janus Panonius), sakupio je golemu knjižnicu od koje se sačuvao samo manji dio. Kraljev se lik nalazio u mnogim oslikanim (iluminiranim) rukopisima, kao što je to slučaj i s ovim Matijinim portretom.

Izvor 1

Evo jednog suvremenog opisa kralja Matije Korvina:

Matija stupi stopama prijašnjih vladara, štoviše odlikovao se prijaznošću, revnošću i duševnom okretnošću u svakom poslu, te se činilo da je sve najvrsnijega od njih veličinom kako djela svojih, tako nasljedovanjem života dostigao. Da bi stekao odanost velikaša i vojnika, tome je pomogla darežljivost, blagost, čovjekoljubivost i dobrostivost, pa su ga svi od srca štovali. U taboru je samilosno polazio šatore bolesnika, krijepio iznemogle svojom rukom i davao im zajutrak; poticao ih da se pridignu, kario malodušne, a tješio očajnike: često je u bici rane povezivao. Među prijateljima podao bi se katkada obilnijem piću i raskošnoj gozbi da razbije brige. U njegovoj kući ne bijaše vrčevo s dragim kamenjem ni od zlata ni od skupe zemlje; ni jedna dvorana ne bijaše zastorima zastrta.

Kad je pak došla kraljica, izgladilo je gazbe i način života. Budući do je mrzila jednostavno kućanstvo, uvelo je veličanstvene blagovaonice, tićene počivaljke, pozlaćene spovaonice.

Kakav je, po mišljenju autora ovog ulomka, bio Matija? Kakav je bio stav kroničara prema ženama? Prisjeti se protudvorskog pokreta! Misliš li da je ovaj opis vjerodostojan, ili pomalo uljepšava sliku o Matiji?

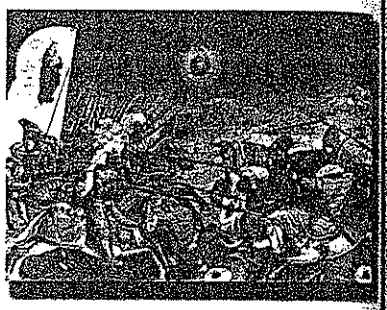

U Krbavskoj bici koja se 1493. odigrala nea
izginulo je mnogo hrvatskih plemića i seljak
slomila hrvatski otpor osmanskim osvojačima.

Krbavska bitka

Nakon Matijine smrti 1490. za kralja je izabran Vladislav II. Jagelović. On nije bio jak i sposoban kao Matija. Niže plemstvo, koje je bilo Matijin oslonac u borbi protiv velikaša, toliko se osililo, da je upravu kraljevstva preuzelo u svoje ruke. Kralj je ostao bez novca, a onda i bez stajaće vojske. Sustav obrane je popuštao, a osmanske su provale u Hrvatsku bivale sve češće.

U tim je okolnostima u rujnu 1493. došlo do velike osmanske provale preko Hrvatske u Kranjsku i Korušku. Hrvatski je ban Emerik Derenčin zajedno s Frankopanima i drugim velikašima i plemstvom kod Udbine dočekao Osmanlije kada su se vraćali s plijenom. Iako su oprezniji predlagali da se Osmanlijama postavi stupica, Derenčin je ustrajao u želji da se s njima ogleda na otvorenom polju. Osmanlijsko je vojska po prvi puta nosila oklope, što je iznenadilo Hrvate, naviknute samo na laku tursku konjicu. U žestokoj bici na Krbavskom polju izginuo je velik dio plemstva, a mnogo je bilo zarobljenih. Samo su se rijetki spasili bijegom, ili su kasnije bili otkupljeni posredovanjem dubrovačkih trgovaca. Krbavska je bitka bila najveći poraz Hrvata u ratovima s Osmanlijama. Ne, usprkos težini poraza, Hrvati su još tridesetak godina branili Liku i Krbavu.

Pobjeda oklopljenih ugarskih vitezova nad lakom osmanlijskom konjicom. Teški oklopi nisu uvijek dovodili kršćane u prednost pred pokretljivijim osmanlijskim konjanicima.

Izvor i

Suvremenik Krbavske bitke ostavio je njezin detaljni opis (knezovi Ivan i Bernardin su Frankopani):

Godine spasa ljudskoga 1493. posla (Turčin) najvrsnijeg vojvodu Hadum-pašu u Ugarsku, koji s osam tisuća konjanika sve do Zagreba provali i zemlju na veliki strah onih žitelja opustoši. Zato Hrvata, Slavonaca i ugarskih pukova poglavice, koji se zovu bani, skupiše veliku vojsku, i to bijaše uzrokom, da je Hadum-paša svoju povukao natrag. Uto se knez Ivan od Cetina, čovjek pameton, mučan savjetom i oružjem, s mnogim preodličnim Hrvatima savjetovao, da se s Turcima ne bije boj na otvorenom polju, nego da se na njih udari i da se razbiju u tijesnim klancima. Ali ban Derenčin, u koga bijaše više smjelosti kod svjetovanja nego snage kod izvođenja stvari, nagovaraše, da se boj zametne na otvorenom polju. Kako je njegovo mnijenje preteglo, zametnulo se bitka kod rijeke Krbave. Hadum-paša bijaše razdijelio svoju vojsku na tri dijela. Jednako učiniše i kršćani podijelivši svoju pješadiju na jednake dijelove među tri krila konjanika. Kad se tako poredaše vojske, turski vojvoda Ismail-beg takvom silom udari na prve čete naše, da je knez Bernardin ne samo bio iz svog reda potisnut, te je morao uzmaknuti, nego je bio i prinuđen, da ostavi svoje pješake. Nato bijahu oni potjerani u krvav i sramotan bijeg sve do Krbave, te su se sve od straha pred Turcima, što su ih gonili, sami bacali u rijeku. Tako se zgodi, da je u razmaku od jednog samo sata odrlan (Hadum-paša) sjajnu pobjedu, izgubivši malo svojih ljudi. Poginulo ih je (kršćana) više od trinaest tisuća. To je prvi rasap kraljevstva hrvatskoga, i tu je Cetovo plemstvo hrvatsko izginulo.

Što ti se u ovom opisu čini pretjeranim? Što misliš, zašto je ban Derenčin ustrajao na tome da se sukobi s Turcima na otvorenom polju?

Bitka kod Mohača bila je posljednja velika turska pobjeda u Europi. Usprkos velikom uspjehu, Osmanlije nisu bili u stanju zaposjesti Ćitavu Ugarsku, nego samo njezin središnji dio s gradovima Budimom i Pešton.

Novi pojmovi

beg - visoki dostojanstvenik u Osmanskom Carstvu

Erdelj - oblast Ugarskog Kraljevstva koja je imala odredenu samoupravu; naziva se i Transilvanija, a danas je u sastavu Rumunjske

Bitka na Mohačkom polju

Slabog Vladislava II. naslijedio je još slabiji Ludovik II. Ne shvaćajući u kakvim se teškim prilika nalazila Ćitava zemlja, trošio je mladić novac na zaba turnire. Razmirice između velikaša i plemstva potpuno onemogućile provođenje razumne politike. Jedino je hrvatski ban Petar Berislavić, zahvaljujući skromnim sr stvima što ih je hrvatski sabor mogao sakupiti, odolije osmanlijskim napadima i pomagao obranu potpuno op ljenog Jajca. No, i ti su napori okončani njegovom pog jom. Obranu su preuzeli novi ban Ivan Karlović i izvr vajskovođa Krsto Frankopan, ali Osmanlije više nika podvizi dvojice hrabrih ratnika nisu mogli zaustaviti. dna za drugom padale su utvrde u njihove ruke. God 1522. osvojili su i Knin.

Hrvatima je jedina nada bila pomoć Habsbur vaca, koji su i sami bili zainteresirani za obranu Hrvats jer bi tako zaustavili osmanlijske prodore u vlastite zi lje. Neki su od hrvatskih plemića stupili u službu Ferdin da Habsburškog.

Kada je sultan Sulejman Veličanstveni 1521. pokon zauzeo Beograd, mogao je pomišljati i na osvajo Ugarskog Kraljevstva. Godine 1526. pokrenuo je ogrom vojsku, kojoj se Ludovik II. mogao suprotstaviti sam malobrojnim četama. Uz to, kralj nije htio čekati pon hrvatske vojske pod Krstom Frankopanom, niti erdelj odrede pod Ivanom Zapoljom, već je sam htio odnij pobjedu i time se proslaviti. Do odlučne je bitke došlo Mohačkom polju, a Ugri su doživjeli provu katastrofu kojoj je zaglavio i vladar.

Zašto hrvatski sabor nije mogao prikupiti dovoljno novaca za ob nu? Zašto je Habsburgovcima bilo bolje uložiti novac u obranu vatske, nego izgraditi obrambeni sustav u svojim zemljama?

3C Doba najveće osmanske opasnosti

Nakon Mohačke bitke, velik dio Slavonije i čitav Srijem pali su u ruke Osmanlija. Ilok, Vukovar i Osijek postali su važna turska uporišta, a kod Osijeka su Osmanlije izgradili i veliki most preko Drave i baranjskih močvara, preko kojeg su mogli brzo i lako prebaciti vojsku dublje u unutrašnjost Ugarskog kraljevstva.

U Hrvatskoj južno od Velebita posljednja je utvrda koja nije pala u ruke Osmanlija ili Mlečana bio Klis. Obranom je Klisa rukovodio proslavljeni senjski kapetan Petar Kružić, a posadu su grada činili uskoci, prebjegi iz zemalja što su ih Osmanlije netom osvojili. Kada su 1537. Turci ponovno napali Klis, Petar Kružić je poginuo na čelu vojske što ju je Ferdinand uputio u pomoć braniteljima. Uskoci su tada preseljeni u Senj.

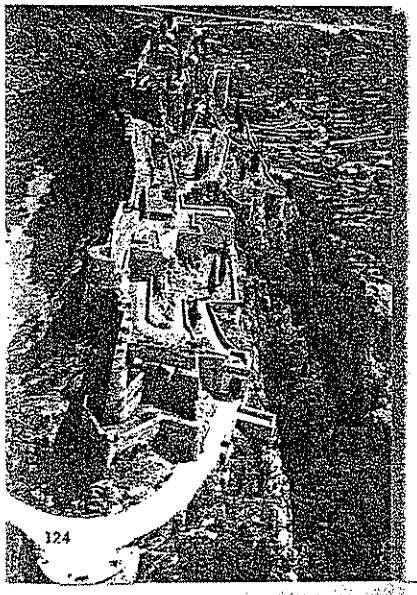
U samom početku Ferdinandove vladavine Osmanlije su osvojili i Liku i Krbavu.

Važno obrambeno središte Hrvatske, Jajce, Turci su uspjeli okružiti, ali se grad držao zahvaljujući hrabrosti branitelja i vojskovođa koji su u grad dopremali pomoć. Kada je Jajce napokon palo, Osmanlije su osvojili sve krajeve do Save i Une. Obrana na Uni nije se dugo održala. Bihać je nakon pada Knina slovio kao glavni grad Hrvatskog kraljevstva, ali je i on osvojen 1592.

Niti u Slavoniji junački otpor branitelja nije uspio zaustaviti osmanlijska osvajanja. Do sredine stoljeća pala je Slavonija do Virovitice i Čazme. Na toj su crti zaustavljena osvajanja Slavonije.

Novi obrambeni sustav uspostavljen je na Kupi. Radi što bolje obrane Hrvatske i slovenskih zemalja, podignuta je na ušću Korane u Kupu suvremeno građena utvrda Karlovac, nazvana tako po nadvojvodi Karlu Habsburškom, koji je zapovijedao granicom.

Hrvati se protiv Osmanlija nisu borili samo u H
već su se proslavili i na drugim bojištima. Tako je Nikc
kod Kisega (mađarski Kőszeg) 1532. zaustavio veliku
vojsku koja je krenula osvojiti Beč. Istaknuo se tolik
rošću i vještinom, da su mu čak i Turci odali počast.
hod Osmanlija protiv Beča zaustavljen je kod Sigeta
Ugarskoj) 1566. Obranom grada zapovijedao je tadaš
ski ban Nikola Šubić Zrinski. Kada je i posljednji dio
hvatio plamen, hrvatski i mađarski branitelji krenuli
boj. Većina ih je zajedno sa Zrinskim poginula, dok s
zarobljeni i kasnije otkupljeni. Prilikom opsade Sige
nuo je u svom taboru Sulejman Veličanstveni, pod ko
mansko Carstvo uzdiglo do najveće snage.

Utvrda Klis

Izvori

Jedan je današnji povjesničar ovako opisao obranu Klisa, posljednje utvrde koja se nalazila u Ferdinandovoj vlasti južno od Velebita:

U jesen 1533. Turci su opet opsjeli Klis. U proljeće 1534. junčali su na Klis trideset i sedam puta. Opsada je nastavljena i ljeti. U jesen 1536. Turci su opkolili Klis, a u Solinu su sagradili dvije tvrđave, kako bi spriječili svaku pomoć Klišanima, koja je jedino mogla doći morskim putom, jer je sve područje oko Klisa bilo pod miletočkom ili turskom vlašću. Kružić je ipak pripremao pomoć Klisu. U solinsku luku stigao je noću, između 11. i 12. ožujka 1537., s tri tisuće Njemaca, vojnika kralja Ferdinanda, sa 700 vojnika pape Pavla III. i sa svojim ljudima. Odmah je navalio na tri turske utvrde u Solinu. Pošto je dvije zauzeo i razorio, navalio je i na treću. Tada je iznenada turska vojska od 1000 pješaka i konjanika velikom žestinom i vikom napala kršćanske čete. Njemačke i papinske čete, preplašene tim napadom, stale su bježati prema moru, na lađe. Kružić ih je uzalud zaustavljao, a zatim je i on morao potražiti sa svojim ljudima spas na lađama. Na jednoj je od tih lađa, braneći se, i poginuo. Turci su mu odsjekli glavu i predali je turskom zapovjedniku Murat-begu. I kliška posada predala se Turcima, kad je vidjela mrtvu Kružićevu glavu.

Usporedi brojeve vojnika u ovoj bici s onime što je Ferdinand obećao Hrvatima prilikom svog izbora za kralja! Je li sada postao puno vojske, ili je tada obećao malo?

Juriš Nikole Zrinskog iz Sigeta. Nakon prijatelj osvojio grad i veliku vanjsk branitelji su se povukli u malu tvrđa branili sve dok je nije zahvatio požar.

Izvor 2

Govor Nikole Zrinskog u Sigetu prema sjećanju jednog sudionika:

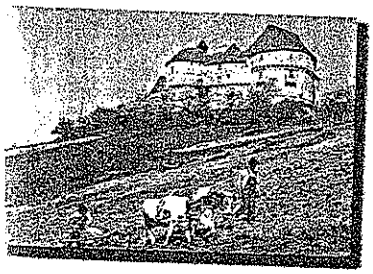
"Braćo moja, koja služite u vojsci veličanstva carskog, ljudine, junaci! Već pojedinci jasno vidimo da nam je turski car za vratom. Stoga je prijeka potreba da se pripravimo i neustrašjivo srca dočekamo našeg neprijatelja, neprijatelja cijelog svijeta i imena kršćonskog. Zato, braćo moja, držim da nije bez koristi, već upravo od prijeke potrebe da se u prvom redu i prije svega zakletvom zakunemo. Najprije ću se zakleti ja, a poslije mene vi, da ne podam ja vama, a vi meni, tkakva povoda nepouzdanju."

Zašto je Nikola Zrinski tražio od svih da polože zakletvu, pa je i sam to prvi učinio?

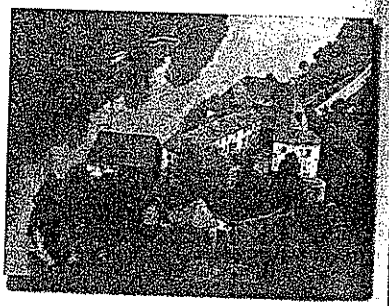
Izvor 3

Slavna obrana grada i tvrđave prikazana je i u jednom spjevu. Junačka smrt Nikole Zrinskog i njegovih drugova stekla je u kratkom vremenu veliku slavu ne samo u Ugarskoj i Hrvatskoj, nego i po Europi:

Iz Opsade Sigetske
Videći ban tada smrt svoju pred vrati,
Sve viteze grada učini dozvati,
Ki dojdoše kada, k njima se obrati,
Samo Deli Vida nigdir ni poznati.
Svim tako okoli nasta govoriti:
"Junaci, vite li, kamo smo jur diti? (diti - stavljeni)
Svi elementi zli misle na nas iti:
Ognj, prah, metoli i Turčin srditi.
Od Boga svakoka dosad smo kušani,
Od zlatora žarko kad zlato probrani;
Pokihdob smo tako za stalnih spoznani,
V nebeskih smo lahko knjigah zapisani."

iedan od najljepših primjera renesansnih vlastelinskih gradova u nas e Veliki Tabor, posjed doseljenog mađorskog roda Rattkay. U nemir-om 16. stoljeću sigurnost je još uvijek važnija od udobnosti, pa se na oonju najviše ističu velike obrambene kule.

Šireći svoje posjede, Nikola Zrinski Sigetski stekao je i Ozalj. Otada će te utvrde na Kupi biti glavnim središtem zrinskih posjeda u Hrvatskoj.

Bitka kod Siska

Do prekretnice u ratu s Osmanlijama došlo je 1593. kad su Osmanlije s velikom vojskom pošli na Sisak, utvrdu što je štitila prilaze Zagrebu. Braniteljima je u pomoć krenula vojska sastavljena od hrvatskih, slovenskih i njemačkih vojnika, kojom su zapovijedala trojica visokih časnika, među njima i hrvatski ban Toma Erdödy (Erdedi). Kršćanska je vojska odnijela sjajnu pobjedu.

Bitka kod Siska označilo je kraj osmanske vojne prevlasti i njihovih osvajanja u Hrvatskoj. Sliko srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije bila je potpuno izmijenjena: mnoga su naselja bila opustošena, utvrde razorene, crkve pretvorene u džamije. U potrazi za sigurnijim krajevima, dio Hrvata potražio je utočište i novi dom u Gradišću (danas u Austriji i Mađarskoj), dio u Italiji, a neki u Slovačkoj i Moravskoj. Lika, Kordun, Banija i dijelovi Slavonije nisu se oni do naših dana oporavili od pustošenja Osmanlija.

Oklopi kakvi su bili u upotrebi u drugoj polovici 16. stoljeća. Najpoznatiji su bili oklopi iz južne Njemačke, pa se njima opremala i vojska na granici prema Osmanskom Carstvu.

Izvor 4

Pismo bana Tome Erdödyja nadvojvodi Ernestu od 1593., dan poslije bitke:

Prejasni vladaru!
Koliko je Hasanpaša bosanski protiv ovih krojeva i oblasti carskog veličanstvo kroz neko vrijeme bjesnio i koliku je ovomu bijednomu kraljevstvu prouzročio, ne dvojim da je vnost već dugo razabrala. Prezrevši on mir i savez, minulih, kašteo Drenčinu osvojio, pa izvršivši tu stvar sretno opasi sok 15. ovog mjeseca podsadom, te je na nj udaroo nepre. šest mjedenih topova. Začuvši za te pothvate i navale poš spodin general Hrvatske, ja i general slavonske krajine, zdi silomo i neustrašivo srca pošli smo na put, da donesemo Sisku. I kad smo na otok rečenoga grada Siska dolazili, p. najodabranijih deset tisuća konjanika i pješaka došao u su. se s nama ogledo. Mi smo spremni na boj i za obranu kra sedmi dan podsade borjake razvili te se s neprijateljem ljut bili. On je našu navalu neko vrijeme hrabro izdržao, napoko li čestim puškoranjem karlovačkih puškara potisnut sa sv sto, te je stao bježati. Mi smo njega, kad je bježao u svoj ta ga je na drugoj strani Kupe imao, progonili, te smo ga u re jeku Kupu zatjerali. On je s četiri bega i gotova s cijelom voj vodi potonuo i poginuo. Da nismo pošu tako razbili, grad b bio ili osvajen, ili ustupljen i predan neprijatelju.

Što je donijelo presudnu premoć kršćanskoj vojsci? Pro snagu turske vojske s obzirom na veličine vojski koje sm menuli u prethodnim nastavnim jedinicama! Što misliš, je pobjeda kod Siska bila tako važna?

31 Vojna krajina

Kako bi zaštitili svoje zemlje, Habsburzi su počeli duž granice prema Osmanskom Carstvu podizati niz utvrda i u njih postavljati vojne posade sastavljene od hrvatskih i stranih vojnika. Uz to su u zaštićenijim gradovima podizali vojna skladišta, a razvili su i poštansku službu, kako bi zapovjednici mogli lakše biti u međusobnoj vezi. Ta se nova granica nazivala Vojna krajina (krajina = stara hrvatska riječ za pogranični kraj). Između Drave i Save osnovana je Slavonska krajina, između Save i Kupe Banska krajina, a južno od Kupe Hrvatska krajina. Središte Slavonske krajine bilo je u Varaždinu, a Hrvatske u Karlovcu.

Na čelu tih dviju krajina nalazili su se generali, koje je imenovalo Dvorsko ratno vijeće u Grazu. Tako je uprava nad većim dijelom granice došla u ruke austrijskih stateža. Hrvatski ban zapovijedao je samo Banskom krajinom (Banijom).

Budući da je austrijsko plemstvo davalo najveći dio novaca za obranu, htjelo je da zapovjedni položaji na granici pripadnu njemu. Tako su položaje generala, kapetana i ostalih viših časnika dobivali Nijemci, dok su hrvatski plemići samo iznimno stjecali više činove. Hrvatima je povjeravano vođenje manjih borbenih jedinica i izravno sudjelovanje u gotovo svakodnevnim borbama.

Na granici, opustošenoj ratovanjem, nedostajalo je ljudi za obranu. Zato su kralj, ali i hrvatski velikaši, nastojali privući kršćane iz Osmanskog Carstva, nudeći im povlastice. Ti su doseljenici počeli u većem broju dolaziti u drugoj polovici 16. stoljeća, nakon što su prestali osmanski uspjesi. Nazivali su se Vlasima, a bili su katolici i pravoslavni. Pravoslavni Vlasi bili su poznati i kao Rašani, po starom imenu za Srbiju - Raška.

Najčešće su se naseljavali na pustim imanjima hrvatskih velikaša i Crkve neposredno uz granicu, ali su neki odlazili dublje u hrvatsku unutrašnjost. Doseljeni graničari preuzimali bi na sebe vršenje vojne službe, a za uzvrat bi dobili nešto zemlje i položaj slobodnih ljudi. Hrvatski plemići, na čijim su se zemljama naselili, nastojali su ih pretvoriti u svoje kmetove, ali im je to rijetko uspijevalo, jer su krajišnici imali podršku vladara i Dvorskoga ratnog vijeća. Godine 1630. progl u Varaždinskom generalatu (Slavonskoj krajini) Vlaški zakon kojim vladar obećava Vlasima osobnu slobodu, trgovanja i samoupravu s vlastitim knezovima i sucim vrat su Vlasi imali obvezu vojničke službe i sudjelovanj nji i popravljanju utvrda.

Zemlje na kojima bi se krajišnici naselili prela nadležnost Dvorskog ratnog vijeća. Hrvatsko plemstvo iako zakoniti vlasnici, nisu nad tim zemljama imali više vlasti, pa je tako i Sabor izgubio pravo upravljanja i o nja o Hrvatskoj i Slavonskoj krajini.

Što misliš, zašto Dvorsko ratno vijeće nije dozvolja vatskim plemićima i Crkvi da doseljene Vlahe preti svoje kmetove? Kako ocjenjuješ stvaranje Vojne kraj to bilo nešto što je za Hrvatsku bilo dobro, ili nije?

Ferdinand II. bio je vladar pod kojim su Habsburzi sudjelovali u Tridesetogodišnjem ratu i koji je Vlasima dodijelio Vlaške statute. Ferdinand je odjeven po španjolskoj modi. Habsburzi su vladali i Španjolskom i prenosili mnoge običaje i modu sa svoga španjolskog dvora.

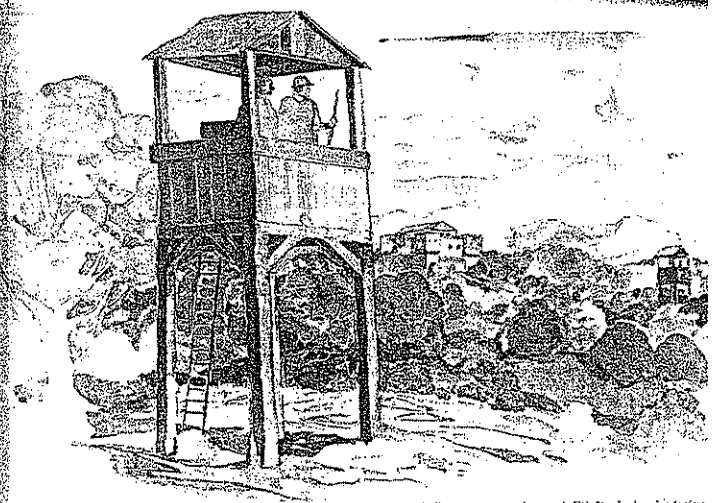
Izvor 1

Pismo Đurđa, vojvode i suca "svih vlaških sinova" u Ivaničkoj kapetaniji, napisano 1642. zagrebačkom biskupu Benediktu Vinkoviću, koji je od predavaca - prebjega katoličke vjere - zahtijevao, da mu plaćaju žirovinu u novcu ili naturi:

Prijel sem list vašega gospodstva, u kojem pišete, vaše gospodstvo, zaradi Predavec, da bi oni vašemu gospodstvu žirovinu penezi plaćali ali desetem. A togar nigda ne bilo, niti se može posvedočiti, da bi oni ali koji drugi plaćali kakovum takovum plaćum, nego da su mirovno i slobodno živili i pasli oni i drugi ostali. Ar je nemoguće da bi laški sini biskupom i svetomu Štefanu kralju kakovim tlakom služili, ar raz prez toga dosta imoju laški sini u Ivanečki krajine tlačiti generalu i njega svetosti krajine stražum u dne i u noći; k tomu zibke zibjući i braneći od neprijatelja vere katoličanske, i druge ostale straže odbavljajući, kako vašega gospodstva podložnici ne čine, kako laški sini straže i brane. Tako prosimo i molimo vaše gospodstvo, Plemenitoga gospodstva, kako našega milostivoga Gospodina, da bi naš vaše gospodstve ne bantuvalo, i da ne bi bilo burkanjo med krajinom, nego da bi mirovno živili i prebivali, kako su i za drugeh gospode biskupov preminučeh živili i prebivali u mirovnosti i u (v)seh drugeh ostaleh, ar, gospodine visoko plemeniti, da bi laških sinov na bilo, puste bi krajine bile, nego se ž njimi krajine brane i potpiraju i oni su kakoti jedan (i)dit. I to dobro znate, vaše gospodstvo, da smo jedna bratja, da oni ne mogu prez nas živi biti, kakoti ni mi prez njih.

(laški = vlaški; ar = jer; svetomu Štefanu kralju = sv. Stjepan kralj, zaštitnik zagrebačke biskupije; tlačiti = davati tlaku; bantuvati = uznemiravati; burkanje = svađa)

Jesu li razlozi koji predavci iznose kako bi izbjegli plaćanje poreza opravdani? Zašto ističu da "zibke zibju"?

Vojna krajina se pretvorila u sustav utvrda i promatračnica kroz koje se neprijatelj nije mogao neopazice provlačiti. Stražari na čardacima vali bi paljenjem vatre ili drugačije stanovnike da se sklone pred opasnošću.

37 Oslobođenje hrvatskih zemalja od osmanske vlasti

Sultanova vlast u Osmanskom Carstvu počela je slabiti nakon što su prestala osvajanja. Važan su utjecaj na dvorske prilike imali janjičari, sultanova garda sastavljena od islamizirane kršćanske djece, otete od njihovih roditelja. U raznim su se pokrajinama osilili domaći paše i begovi. Kako su na prijestolje sve češće dolazili nesposobni, čak i slaboumni sultani, središnja carska vlast nije više mogla biti u potpunosti učinkovita.

Osmansko Carstvo slabilo je i zato što se nije razvijalo jednako brzo kao Zapadna Europa. Glavna grana privrede ostala je poljoprivreda, a tehnički izumi sa Zapada teško su nailazili na primjenu u osmanskim zemljama.

Uza sve to, promijenio se i odnos Osmanlija prema kršćanskom stanovništvu unutar carstva. U vrijeme širenja Carstva, Osmanlije su bili razmjerno tolerantni prema nemuslimanskom stanovništvu i nisu ga prisiljavali da prelazi na islam. U 17. st. taj se odnos mijenja, pa Carstvo počinje tjerati svoje kršćanske podanike da prihvate muslimanski vjeru. To je dovodilo do čestih buna kršćana i njihova odlaska u hajduke.

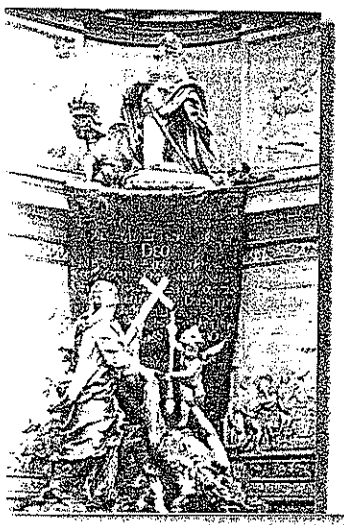
No, da je i tako oslabljeno carstvo još uvijek moglo biti opasno, pokazao je veliki vezir Kara Mustafa, na čiji je poticaj 1683. pokrenut novi rat protiv Habsburga. Na čelu velike vojske prodro je Kara Mustafa do Beča i opsjeo ga. U vrijeme opsade poharao je širu okolicu grada i odveo tisuće ljudi u ropstvo. Junački su branitelji odolijevali nadmoćnom neprijatelju. Kada se već činilo da će grad ipak pasti, habsburškim su se vojnicima pridružile čete poljskog kralja Jana Sobjeskog, pa su saveznici zajednički teško porazili Osmanlije. Od tog trenutka započelo je nezaustavljivo turško povlačenje.

Austrija, Venecija i Poljska sklopile su protuturski savez i započele s napadom na raznim bojištima. Glavne su se borbe vodile u Ugarskoj, a na čelu habsburške vojske istaknuo se vojskovođa Eugen Savojski. Jedna za drugom padale su osmanske utvrde, pa je uskoro oslobođen veći dio Ugarske.

U Hrvatskoj su borbe za oslobođenje vodili uglavnom domaći ljudi. U Slavoniji je fratar Luka Ibrišimović postigao sjajnu pobjedu nad Turcima kod Požege, a u Lici slavu stekao svećenik Marko Mesić. Nakon što je Liku, zauzimao se za zaštitu preostalih muslimar pravo da ostanu u Lici i zadrže svoju vjeru, ali mu tc lo. I u Dalmaciji su ustanici poluči velike uspjehe, bodili Knin i Sinj.

Protiv Osmanlija su se pobunili i Srbi u Sri Turci vrlo surovo obračunavali s kršćanskim pob veliki se dio Srba 1690. preselio u Srijem, Slavo Ugarsku.

Zbog čega je došlo do krize Osmanskog Carstva? K imala posljedice po nemuslimansko stanovništvo zašto se carska vojska borila protiv Osmanlija u Uj je oslobađanje Hrvatske prepušteno domaćim lju ocjenjuješ pokušaj Marka Mesića da jamči sigurno vjere muslimanima koji su nakon rata htjeli ostat

Spomenik u Beču koji prikazuje cara Leopolda I. kao pobjednika nad Turcima.

Izvor I

Nakon oslobođenja Beča pisao je poljski kralj Jan Sobjeski svojoj ženi:

Neka je navijek hvaljen naš Gospodin i Bog koji je našoj naciji udijelio ovakvu pobjedu i slavu za kakvu se u ranijim vremenima nikad nije čulo. Čitav neprijateljski logor skupa s artiljerijom, i neprocjenjivim blagom pao je u naše ruke, a neprijatelj se nalazi u potpunom neredu u bijegu, pokrivši ležerimo prilaze rovovima, sam logor i otvoreno polje. Naši su oteli sve deve, mazge, goveda i ovce, sakupljene oko logora... Veliki vezir (Kara Mustafa) spasio se na jednom konju, s jednim jedinim odijelom, uz gubitak svega svog drogocjenog blaga, čiji sam nasljednik postao ja.

Među ratnim plijenom, branitelji Beča našli su i kavu. Prema legendi, tada je otvorena prva bečka kavana.

Povlačenje rope počelo zom kod Be Pobjedu je jurš poljsk kojim je u menu osm zbijena i n Turci su pr čitav svoj l ščeni dom na. Jedan j nin zahval noj turskoj kavanu u B

Novi pojmovi

janjičari - posebni rod osmanske vojske, sastavljen od kršćanske djece nasilno otete roditeljima i islamizirane

hajduci - odmetnici, kršćani koji nisu priznavali vlasti u Osmanskom Carstvu, pa su se skrivali na nepristupačnim mjestima i napadali turske trgovce i predstavnike vlasti

Mir u Srijemskim Karlovcima

Dugotrajni je rat okončan mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. Odredbama mirovnog ugovora Austrija je stekla Slavoniju s većim dijelom Srijema (Turci su zadržali istočni Srijem), Liku i krajeve zapadno od Une (osim uz Bihać, Cazin i Kladušu). Istim je mirom i mletačka Dalmacija proširena duboko u unutrošnjost. Uz to je oslobođena i gotovo cijela Ugarska, osim nekih krajeva na jugu. Mir u Srijemskim Karlovcima jedan je od najvećih uspjeha Habsburgovaca, ali je i Hrvatima značio važan korak k ujedinjenju.

Dvor je ipak iznevjerio očekivanja Sabora da će se oslobođeni krajevi staviti pod njegov nadzor, jer je odlučeno da se oni priključe Vojnoj krajini i tako podvrgnu izravno Beču.

Muslimansko stanovništvo u oslobođenim krajevima manjim se dijelom pokrstilo, a većinom je izbjeglo u Osmansko Carstvo. Džamije su uglavnom porušene ili pretvorene u crkve.

Zašto je mir u Srijemskim Karlovcima bio važan za Hrvatsku? U kojoj su mjeri današnje hrvatske granice posljedica tog mira? U Đakovu i Dmlju postoje i danas crkve koje su nekada bile džamije. Osim njih imo vrlo malo spomenika turskog razdoblja. Misliš li da je šteta što ih nema više? Jesu li i ti spomenici dio naše povijesti?

U ratu za oslobođenje od Turaka posebice se istaknuo vojskovođa Eugen Savojski, Francuz koji je stupio u službu Habsburga. Zahvaljujući njegovoj vojnoj vještini od osmanske vlasti oslobođeni su Slavonija i Srijem što je omogućilo njihovo pripajanje Hrvatskoj.

Izvor 2

Evo kako je jedan hrvatski povjesničar u 19. stoljeću opisao borbe u Lici:

Liku ne mogoše Turci tako lako pregaziti te su neprestano čekali sgodu, da ju opet predobiju. Na to su Turke bosanske osobito poticali bjegunci iz Like. Jednom god. 1692. provališe Turci u Liku sve do Novog i Divosela kod Gospića, ali ih Mesić sa naseljenimi Ličani zateče u Plačanskom klancu i razbije. Turci nahrupe istoga ljeta i po drugi put u Liku, a bilo ih je 3200 momaka. Tovi zdravi ne utekoše, već sakupi pop Mesić Brinjane i Stajničane, pa i druge Krbavce, te ih hametom potuče u dolini Tužići kod Kurjaka. Mesić ote Turkom sav plien, ubije 85 Turaka i ugrabi mnogo vrsnih konja.

Ovimi junačkimi djeli proslavi se pop Marko Mesić kao nikada prije. Kralj Leopold prizna velike zasluge Mesićeve osobito kod osvajanja Like posebnom poveljom od 3. lipnja god. 1693., kojom ujedno potvrdi darovanje Muškuka za njega i njegove nasljednike.

Tko je bio zaslužan za obranu Like? Je li u njezinoj obrani sudjelovala carska vojska?

Bitka kod Beograda 1717. godine završila je pobjedom austrij nad Osmanlijama što je omogućilo Austriji da osvoji velik dio Srbije.

Marko Mesić na nakon oslobođe pomoći onim mus koji su htjeli ost jim domovima, a mogao zaštiti pr nima, pa su se svi

Islamizacija

U vrijeme slabljenja Carstva započinje islamizacija, koja je vršena postupno, u kasnijim razdobljima i primjenom sile. Oni kršćani koji bi primili islam mogli su napredovati i do najviših državnih položaja.

Katoličku su crkvu Osmanlije smatrali opasnom, jer je poglavar Crkve - papa - stolovao izvan njihova carstva i bio im je neprijatelj. Od katoličkog su se svećenstva jedino franjevci uspjeli održati u Bosni. Oni su odmah po dolasku Osmanlija 1463. zatražili pravo da ostanu, što im je Mehmed Osvajač i dozvolio. Zahvaljujući tome, franjevci su zadržali nekoliko samostana u Bosni i vodili brigu o preostalom katoličkom stanovništvu. Njihov položaj ipak nije bio lak, jer su vrlo često bili izloženi progonima, a samostani su bili poljeni i pljačkani.

Za razliku od Katoličke crkve, pravoslavna nije bila izlagana progonima, pa se pravoslavlje pod osmanskom vlašću proširilo po Bosni.

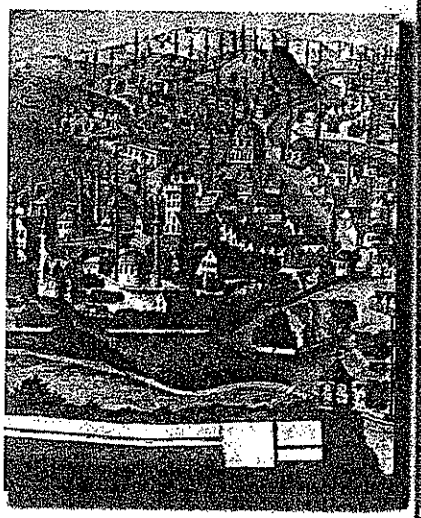
Mnogi su se islamizirani Bosanci istakli književnim stvaralaštvom, a pjesnici su na turskom i perzijskom jeziku pjevali najviše o junaštvu i ratovima. Pisana su i povijesna i putopisna djela, a njegovala se i matematika.

Gradovi su mijenjali svoj izgled, jer se u njima islam u početku najbrže širio. Najviše se gradilo do kraja 16. st., a nakon tog vremena, zbog slabljenja moći Osmanskog Carstva, gradi se sve manje. Najviše se ulagalo u džamije, dok je najveći broj drugih građevina danas propao, jer su bile izgrađene od drveta. Značajni su spomenici iz vremena osmanske vlasti mostovi, koji su svjedoci islamske građevinske tehnike. Nažalost, mnoge džamije, poput onih u Banja Luci i Bijeljini, a i drugi spomenici, poput Starog mosta u Mostaru, uništeni su u ratu 1992.-1993. Tragovi islamske kulture ostali su sačuvani i u načinu života i mentalitetu stanovništva.

Zašto je postojala razlika u odnosu osmanskih vlasti prema katolicima i pravoslavnima? Zašto su kršćani prihvaćali islam? Čime se islam najbrže širio?

Novi pojmovi

pašaluk	*- najveća teritorijalna jedinica unutar Osmanskog Carstva, na čelu joj je bio paša*
sandžak	*- manja teritorijalna jedinica, na čelu sa sandžak-begom*
beg	*- velikodostojnik u Osmanskom Carstvu*
spahija	*- ratnik u Osmanskom Carstvu, koji za svoju vojnu službu dobiva na korištenje zemljišni posjed, spahiluk*
raja	*- obični ljudi, oni koji nisu ratnici, vjerski dostojanstvenici ili pripadnici državne uprave*
harač	*- podavanje, porez kojeg su plaćali kršćani*
kuluk	*- tlaka, radna obveza*
islamizacija	*- širenje islamske vjere, odnosno nametanje islamske vjere pripadnicima drugih vjera*

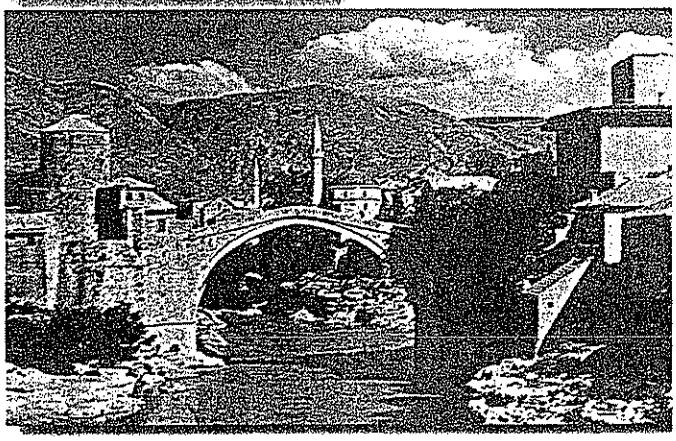
Crtež Sarajeva iz 16. st.
Što je slikar istaknuo kao glavno obilježje grada?

Izvor I

Provincija Bosna Srebrena bila je u istočnom dijelu kraljevstva, koji je od Turaka bio toliko opustošen i opljačkan da su Turci spalili više od trideset bosanskih samostana. Turci su to počinili prigodom pljačkaških prodora prije nego su osvojili Bosansko kraljevstvo. Kad su ga se dokopali, kakov su prolom i uništenje u njemu proveli, to može vidjeti onaj koji je to iskusio. Jadni su se redovnici, većinom preobučeni, morali sakrivati po seoskim kućicama i vrlo rijetko su se smjeli javno pokazivati. Evo što se dogodilo nekom opatu Stjeponu Kučiću, provincijalu, 1523. Njega su i deset drugih redovnika uhvatili i dok su ih vodili poglavaru u Sarajevo, on je u zgodan čas na putu pobjegao. Ostale su okrutno mučili da ga odaju, ali ga oni ne izdadoše. Poljesniški zbog toga, Turci su potpuno rozrušili i se zemljom sravnili pet samostana: konjički, kreševski, fojnički, visočki i sutješki.

Što ti ovaj tekst govori o položaju franjevaca u Bosni? Nema sumnje da je njihov položaj bio težak, ali razmisli: bi li uopće bilo moguće da u kršćanskom dijelu Europe muslimani u to vrijeme imaju svoje džamije?

Mostar se razvio u važan grad zahvaljujući turskom mostu gućio odvijanje trgovine. Most je bio simbol graditeljskog skih arhitekata.

Ek 11. Hrvoje Petrić, **Gordan Ravančić, Povijest 2,** 2003

Hrvoje Petrić • mr. sc. Gordan Ravančić
Povijest 2
Udžbenik iz povijesti za 2. razred gimnazije

Glavni i odgovorni urednik
Dr. Dragutin Feletar

Urednik
Hrvoje Petrić

Recenzenti
Dr. Neven Budak
Zdravko Leščan, prof.

Grafički urednik
Branimir Klarić

Autori karata
Hrvoje Petrić, mr. sc. Gordan Ravančić

Izrada karata
Meridijani, Nataša Novak, Hrvoje Herceg

Lektorica
Lidija Menges

Korektura
Aleksandra Slama

Fotografije
Fototeka izdavačke kuće Meridijani

Prijelom i priprema
Meridijani, Martina Rain

Nakladnik
Meridijani, Obrtnička 17, 10430 Samobor
Tel./fax: 01 33 62 367
e-mail: meridijani@meridijani.com

Za nakladnika
Petra Somek

Tisak
Agencija za komercijalnu djelatnost, Zagreb, 2003.

Niti jedan dio ovog udžbenika ne smije se, pod prijetnjom primjene zakona zaštite, umnožavati ili fotokopirati ili koristiti za druge publikacije bez pisanog odobrenja nakladnika.

ISBN
953-7004-63-5

Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske odobrilo je uporabu ovog udžbenika u 2. razredu gimnazije
Rješenjem - KLASA: UP/I°-602-09/03-01/0194,
URBROJ: 532-02-03/1-03-1 od 12. svibnja 2003. godine

HRVATSKI ŠKOLSKI MUZEJ
ZAGREB
K. ul. 26563
Inv. Mu 3826

Hrvoje Petrić • Gordan Ravančić

Povijest 2

Udžbenik iz povijesti
za 2. razred gimnazije

Meridijani
Izdavačka kuća
I. izdanje, Zagreb, 2003.

Izvršivši brojne reforme, Ivan IV. Grozni uspostavio je jaku središnju vlast nazvanu **samodržavlje**. U njegovo vrijeme **duma** - predstavničko tijelo boljara - imala je samo savjetodavnu ulogu, a istodobno je stvorio **zemskij sobor** - dvodomno tijelo predstavnika plemstva te gradske i seoske elite.

Objasnite razloge jačanja Moskovske kneževine. Koji je vladar ujedinio ruske kneževine? Koja su obilježja vladavine Ivana IV. Groznog?

PONOVITE gradivo

1. Uspon Češke
2. Husitski ratovi
3. Ratovi Poljaka s teutonskim viteškim redom
4. Poljska u XIV. stoljeću
5. Poljsko-litvanska unija
6. Ruska srednjovjekovna država. Moskovska kneževina i carstvo

PROČITAJTE

Izvor I. **Jan Hus: Posljednja izjava (1. srpnja 1415.)**

Ja, Jan Hus, u vjeri Kristov svećenik, u strahu da ne uvrijedim Boga, i bojeći se krivokletstva, na ovom mjestu ispovijedam svoju nevoljkost poreći sve ili bilo koju od izjava koje su protiv mene dali lažni svjedoci, jer Bog mi je svjedok da ih ja nisam niti naučavao, niti poticao, niti ih branio kako to oni tvrde. Štoviše, gledo izvadaka koje su oni izvukli iz mojih knjiga, kažem da prezirem sve lažne interpretacije koje bi se u njima mogle naći.

No, budući da se bojim u laž zabludjeli, kao i protusloviti mišljenju crkvenih doktora, ja ne mogu poreći niti jedno od njih. I kad bi bilo moguće da glas moj dosegne svaki kutak svijeta, kao kad na Sudnji dan svaka laž i svaki grijeh koji sam počinio postat će razvidni, tada bih se krepko ispred svijeta pokajao za sve laži i grijehe koje sam bilo mišlju bilo djelom počinio.

Ovo napisah svojom slobodnom voljom i izborom.

Pisano mojom vlastitom rukom, prvog dana srpnja mjeseca.

[*The Letters of John Hus*, ur. Herbert B. Workman i R. Martin Pope (London: Hodder and Stoughton, 1904.), 275-276.]

Je li Jan Hus promijenio svoje stavove prije smrti?

Spaljivanje Jana Husa

POPIS ČEŠKIH VLADARA: www.heraldyka.monarchia.pl/poczet_czechy.html
NEKI IZVORI VEZANI UZ JANA HUSA I HUSITSKE RATOVE
www2.kenyon.edu/projects/margin/hus2.htm
www.fordham.edu/halsall/source/imptrooplevy1422.html
NEŠTO VIŠE O NASTANKU DRŽAVE NJEMAČKOG (TJ. TEUTONSKOG) VITEŠKOG REDA
www.deutscher-orden.at/e/geschichte.htm
POPIS POLJSKIH VLADARA
http://projects.edte.utwente.nl/masters/spizewsk/pl_kings/pl_kings.htm

USPON OSMANSKOG CARSTVA. OSVAJAČKI RATOVI (XIV. - XVI. ST.)

Na maloazijskom prostoru Turci Seldžuci su u XI. stoljeću osnovali svoj sultanat. S tog su prostora dugo godina ugrožavali Bizantsko Carstvo. Međutim, provala Mongola (Tatara) u XIII. stoljeću označit će kraj seldžučke prostrane države, koja će se raspasti na niz emirata i bejluka. Jedan od njih pod upravom lokalnog ratnog vođe Osmana u XIV. stoljeću prerast će u vojnu silu koja će uskoro zakucati na vrata Europe i bitno obilježiti razvoj europske povijesti.

• POSTANAK OSMANSKE DRŽAVE

Osman, osnivač osmanske države

Turci Osmanlije javljaju se u povijesti najprije na maloazijskim obalama Crnog mora, kao graničari u službi Turaka Seldžuka. *Prisjetite se što znate o nastanku seldžučke države u Maloj Aziji.* Budući da su Mongoli u XIII. stoljeću uništili seldžučku državu, Turci Osmanlije pod vodstvom svog **emira** (plemenskog poglavice) **Osmana** (1281. - 1326.), po kojem su i dobili ime, osnivaju samostalnu državu. U vrijeme seldžučke države Osman je bio **gazija** - borac za islamsku vjeru - te je stekao brojne pristaše i u drugim emiratima.

Kao vješti ratnici, Turci Osmanlije stupali su u službu okolnih vladara. Čak je i Bizant, koji se 1261. obnovio, ali nije postigao staru snagu, često koristio Osmanlije kao najamnike u raznim unutarnjim i vanjskim sukobima. *Prisjetite se što znate o obnovi Bizantskog Carstva pod dinastijom Paleologa.* Međutim, uskoro su Osmanlije počeli ugrožavati i sam Bizant te su vrlo brzo zauzeli bizantske maloazijske pokrajine.

Na kojem prostoru nastaje jezgra države Turaka Osmanlija? Čiju su vlast priznavali prije osamostaljenja?

• OSMANSKA OSVAJANJA (XIV. - XV. STOLJEĆE)

Već u XIV. stoljeću Osmanlije su uspjeli znatno proširiti svoju državu. Za vladavine Osmanova nasljednika **Orhana** (1326. - 1360.) područje osmanske države učetverostručilo se osvajanjima u Maloj Aziji i na Balkanu. Pomažući bizantskog cara Ivana Kantakuzena u unutarnjim borbama za carsko pri-

Sultan Orhan, Osmanov sin i nasljednik

Sultan Murat I.

Sultan Bajazid I.

jestolje, Osmanlije su prešli na europsko kopno. Štoviše, kad je srpski car Stefan Dušan 1349. pokušao osvojiti Solun, Orhan je pomogao bizantskom caru obraniti grad. *Prisjetite se što je bio cilj cara Dušana.* Tijekom tih pohoda Osmanlije su vješto iskoristili priliku i 1353. osvojili utvrdu Cimpe na poluotoku Galipolju. Time je osmanska vojska prvi put zauzela uporišnu točku na europskom kontinentu, što im je postala polazišna točka za daljnja osvajanja na Balkanu. Kada je **1354.** osvojio Angoru (današnja Ankara), Orhan se proglasio **samostalnim sultanom**, a osmanska je država postala najmoćnijom u Maloj Aziji.

Orhanov nasljednik **Murat I.** (1360. - 1389.) nastavio je osvajanja, prije svega na Balkanu. Već 1361. godine Osmanlije osvajaju Hadrianopol (tur. Erdine) i tamo premještaju iz Burse svoju prijestolnicu. Uskoro je osmanski sultan nametnuo Bizantu godišnji danak, a Carstvo nije imalo snage oduprijeti se novoj sili u usponu. Ni drugi vladari balkanskih država nisu bili u stanju pružiti otpor osmanskom osvajačkom naletu.

Jedini koji je to mogao - srpski car Dušan - već je preminuo, i to upravo kad se spremao u pohod protiv Turaka. Nakon njegove smrti Srbija, oslabljena feudalnom anarhijom, nije bila sposobna pružiti odgovarajući otpor. Već 1371. godine u sukobu na rijeci Marici Osmanlije su porazili srpsku vojsku te zauzeli područje današnje Makedonije. Godine 1382. osvojena je i Bugarska. Godine 1389. srpska vojska se ponovno okupila, sad pod vodstvom kneza Lazara. Bosanski kralj Tvrtko tada im je poslao pomoć te se stvorila svojevrsna koalicija koja se s Osmanlijama sukobila na Kosovu polju. Iako su i sultan Murat i knez Lazar u bitki poginuli, ishod bitke ostao je neizvjestan. No, ipak je od tog vremena Srbija postala trajno ovisna o Osmanskom Carstvu.

Nakon toga je savez europskih vitezova, pod vodstvom njemačkog cara i hrvatsko-ugarskog kralja Žigmunda, pokušao kod **Nikopolja 1396.** izbaciti Osmanlije iz Europe. Međutim, bitka je završila potpunim porazom kršćanske vojske, a Osmanlije su se konačno sasvim učvrstili na europskom kontinentu.

Daljnje napredovanje Osmanlija na zapad privremeno je zaustavio nagli prodor Mongola u Malu Aziju pod vodstvom **Timura Lenka**. Mongoli su kod Angore (Ankare) 1402. porazili osmansku vojsku. Čak je i sultan **Bajazid I.** bio zarobljen. Taj osmanski poraz omogućio je Europi da nakratko odahne, ali se kršćanski vladari nisu uspjeli organizirati kako bi zauvijek otjerali Turke s Balkana.

U bitki kod Angore kao turski vazal sudjelovao je i Stefan Lazarević, sin kneza Lazara. U povratku iz bitke prošao je kroz Carigrad gdje mu je bizantski car dodijelio titulu despota pa je Srbija postala despotovinom. Stefan je istodobno bio i vazal njemačkog cara Žigmunda pa je od njega dobio Beograd gdje je premjestio prijestolnicu despotovine. Međutim, Turci su već do 1439. godine zauzeli veći dio despotovine.

U to su se vrijeme u protuturskim borbama istakli erdeljski velikaš **Ivan Hunjadi** (u narodnim pjesmama poznat kao Janko Sibinjanin) i albanski vojvoda Gjergj Kastriotić-Skenderbeg. Njihovi uspjesi potakli su tadašnjeg rimskog papu Pia II. da pokuša stvoriti protuturšku koaliciju. Udružene kršćanske snage krenule su suprotstaviti se osmanskoj sili te su se Dunavom spustili do Varne. Bitka što se **1444.** odigrala kod **Varne** bila je još jedan poraz kršćanske vojske, a hrvatsko-ugarski kralj Vladislav I. poginuo je na bojnom polju. *Prisjetite se u kojim je još zemljama vladao hrvatsko-ugarski kralj Vladislav I.*

Na koji su se način Osmanlije prebacili na europsko kopno? Opišite smjerove širenja osmanske države? Što su turska osvajanja značila za Bizantsko Carstvo? Kako je kršćanska Europa odgovorila na osmanske napade?

• OSVAJANJA MEHMEDA II. OSVAJAČA I SULEJMANA II. VELIČANSTVENOG

Sultan Mehmed II. Osvajač

Nakon kratkog zastoja, uzrokovanog mongolskim prodorom u Malu Aziju, Osmanlije su brzo vratili snagu pa se već sultan **Mehmed II.** (1451. - 1482.) pojavio pred vratima Carigrada. Nakon dugotrajne opsade **Carigrad** je **1453.** godine pao u osmanlijske ruke. Padom Carigrada Bizantsko je Carstvo zauvijek nestalo s povijesne pozornice. Mehmed II. je potom preselio središte države u Carigrad koji je preimenovao u **Istanbul**, a sam sultan dobio je nadimak el Fatih (Osvajač).

Godine 1459. Osmanlije su napokon odlučili riješiti i pitanje Srbije, koja je kao zavisna despotovina imala središte u Smederevu. Padom Smedereva Osmanlije su sasvim zauzeli Srbiju. Iako se činilo da će se Osmanlije tim osvajanjima zaustaviti na granicama Ugarskoga kraljevstva, već **1463.** osvajaju i **Bosansko kraljevstvo,** a uskoro pod tursku vlast padaju Albanija (1478.) i Hercegovina (1482.).

Osmanski sultani sljedećih pedesetak godina više su se posvetili osvajanjima na istoku i jugu. Tako se za vladavine **Selima I.** (1512. - 1520.) Osmansko Carstvo širi na Armeniju, Mezopotamiju, Siriju i Egipat. U to vrijeme osmanski vladar uzima titulu **kalifa** - davni san osmanskih vladara. Naime, kalifska je titula osmanskim vladarima osiguravala svjetovnu, ali i vrhovnu vjersku vlast u islamskom svijetu.

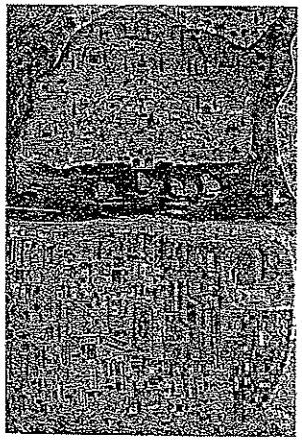
Sultan Selim I.

No, ni to nije bio kraj turskih osvajanja jer će tek XVI. stoljeće i dolazak na prijestolje sultana **Sulejmana II. Veličanstvenog** (1520. - 1566.) označiti pravi vrhunac moći Osmanskog Carstva. Sulejman je odmah nakon stupanja na prijestolje krenuo u osvajanja u Podunavlju te Turci uskoro ulaze u Beograd (1521.) - "ključ Ugarske". Potom su na Mohačkom polju 1526. porazili ugarsko-hrvatsku vojsku te su ubrzo osvojili i sam Budim, kao i velike dijelove Ugarske i Hrvatske. Ubrzo nakon toga turska se vojska prvi put našla i pod zidinama Beča (1529.).

Iako je i u XVII. stoljeću Osmansko Carstvo bila vrlo moćno, ono nakon vladavine Sulejmana II. (koji je poginuo kod Sigeta 1566.) polako počinje slabjeti. Razlozi slabljenja carstva bili su način na koji su osmanska država i vojna sila bile ustrojene - prestanak velikih osvajanja nužno je vodio slabljenju središnje vlasti jer se cijeli državni i vojni aparat većim dijelom oslanjao na prihode od osvajanja.

Koji je turski sultan zauzeo Carigrad? Tijekom čije se vladavine Osmansko Carstvo nalazilo na vrhuncu svoje moći? Pokažite na karti na kraju nastavne jedinice tercijalnu rasprostranjenost Osmanskog Carstva.

• ORGANIZACIJA VOJSKE I DRŽAVNA UPRAVA

Prikaz Carigrada (Istanbul) iz 1537.

Osmanska je vojska organizacijom i disciplinom bila mnogo nadmoćnija od tadašnjih europskih vojnih postrojbi. Sastojala se od **spahija** (konjanika) koji su za obavljanje vojne službe dobivali zemljišne posjede (spahiluke) i bili su neposredni vazali osmanskog vladara. U početku osvajanja ta je laka konjica imala odlučujuću ulogu u vojnoj snazi Turaka Osmanlija.

Najbrojniji dio vojske ipak je bilo pješaštvo, a elitne su jedinice **janjičara** smatrane najvažnijim odredima. Janjičari su za svoju službu bili plaćani novcem. Oni su bili stajaća vojska, dobro izvježbana i nadasve disciplinirana. U početku su regrutirani iz redova zarobljenika, no kasnije su sultanovi službenici otimali od nemuslimanskih podanika najljepšu i najzdraviju mušku djecu u dobi od 10 do 16 godina - tzv. harač u krvi. Živjeli su u vojarnama i u početku im nije bilo dopušteno osnivanje obitelji, no to se izmijenilo u razdoblju opadanja moći Osmanskog Carstva.

Osim tih pripadnika redovne vojske, Osmanlije su imali i neredovite jedinice zvane **akindžije** - lake konjice jurišnika. Njihova je uloga bila da na granicama osmanske države siju strah i nered među neprijateljskom vojskom i stanovništvom. Akindžije nisu bili plaćeni za svoju službu, nego su plaću namirivali iz ratnog plijena. Među tim neredovitim jedinicama često je bilo i kršćanskih podanika osmanskog sultana, koji su obično nazivani martolozima.

Osmansko je Carstvo bilo organizirano kao teokratska država sa sultanom na čelu. Sultan je imao apsolutnu vlast nad svom zemljom i svim podanicima. Pravni ustroj bio je podređen vjerskom zakonu **šerijatu** - skupu muslimanskih vjerskih, građanskih i kaznenih zakonskih odredbi. Šerijat je bio zasnovan na Kur'anu te dopunjen sultanovim zakonima i odredbama, a štitio je sve sultanove podanike bez obzira na njihovu vjersku pripadnost. Stoga se može reći da je Osmansko Carstvo zapravo bilo pravna država. Uz sultana, iznimno važan položaj imali su veliki vezir i divan (državno vijeće) koji ima savjetodavnu ulogu.

Cijelo je carstvo u teritorijalnom smislu bilo podijeljeno na pašaluke, tj. **beglerbegluke**, kojima su upravljali paše, tj. beglerbegovi, a imenovao ih je osobno sultan. Pašaluci su se dijelili na sandžake, kojima su upravljali sandžak-begovi kao vojni i administrativni upravitelji tih područja. Sandžaci su bili podijeljeni na manje administrativne jedinice - **nahije**.

Uz upravno-teritorijalni aparat sultanove vlasti, postojao je i vrlo razgranat vjerski upravni aparat koji je nadzirao školstvo i sudstvo unutar carstva. Na čelu sudbenih okruga (**kadiluka**) stajali su kadije koji su, uz sudske ovlasti, imali i dužnost obavještavanja sultana o radu pojedinih upravitelja i državnih dostojanstvenika.

Svi nemuslimani bili su dužni plaćati poreze propisane zakonom. Porez se plaćao u novcu, a postojale su i druge obveze točno propisane zakonom. Poreze su skupljali posebni poreznici zvani haračlije. Unutar tog sustava, položaj seljaka bio je relativno dobar jer je seljak bio pravno zaštićen od pljačke i činovničke samovolje. Obveze prema gospodaru zemlje (a to je u konačnici bio sam sultan) bile su točno propisane i nije ih se moglo mijenjati bez sultanova dopuštenja. Položaj seljaka počeo se pogoršavati kad je Carstvo počelo slabjeti pa je i, sukladno slabljenju države, njezin gospodarski sustav zasnovan na timarskom feudalizmu počeo zapadati u krizu.

Opišite ustroj osmanske vojske. Tko su bili janjičari? Na koji je način bilo organizirano Osmansko Carstvo?

• OSMANSKI TIMARSKI SUSTAV

Vojna osvajanja i naglo širenje državnog teritorija bitno su utjecali na promjene unutar osmanskog društva. Osmanski tip feudalizma imao je izrazito vojno obilježje i počivao je na sustavu timara - zemljišnih nadarbina koje je sultan dijelio svojim vojnicima. Timarski sustav počinje se intenzivnije razvijati od doba Murata I. kad počinju značajna teritorijalna osvajanja i širenje Osmanskog Carstva. *Prisjetite se koje su sve zemlje u tom razdoblju osvojene.*

Sva zemlja u carstvu smatrana je sultanovom i samo je on mogao njome raspolagati. Osvojene zemlje sultan je dijelio ratnicima kao nagradu za vojnu službu. Ti nagrađeni vojnici imali su pravo ubiranja prihoda sa zemlje, ali nisu imali vlast na tom području. Visina prihoda koju su oni uzimali od seljaka bila je točno određena i nije se mogla mijenjati voljom vlasnika timara.

Feudalni posjed koji su dobivali sultanovi podanici nazivao se **spahiluk**, a nagrađeni vojnik spahija. Spahiluci su bile manje zemljišne nadarbine, a veliki timari nazivani su **zijamet** ili **has**. Zijamete je sultan davao posebno zaslužnim podanicima. Poslije smrti uživaoca zemlje, ona se vraćala državi, odnosno sultanu.

Seljačko stanovništvo koje je radilo na spahilucima i zijametima nazivano je **raja**. Položaj kršćanske i muslimanske raje nije bio jednak. Seljaci muslimani nisu plaćali osobni porez, a i ostala su im novčana davanja bila upola manja nego ona koja su morali davati nemuslimanski seljaci. Na novoosvojenim područjima Osmanlije su ostavljali seljake koje bi tamo zatekli, ne mijenjajući im znatno pravni i gospodarski položaj - samo su im dotadašnje feudalce zamjenjivali spahijama.

Radna snaga na spahilucima i zijametima bilo je seljaštvo koje je nazivano **raja.** Svaki je seljak dobivao selište, nazivano **čitluk.** To zemljište seljak nije smio dalje dijeliti niti darovati, niti ga svojevoljno napustiti. Iako je seljak bio osobno pravno slobodan nasuprot spahije, u pravilu je raznim daćama bio vezan za zemlju na kojoj je radio. Seljak je bio dužan redovito davati daće - u novcu i plodinama. Osim osobnog poreza koji se nazivao **harač**, seljak je spahiji morao davati desetinu uroda, kao što je bio obavezan i na radnu rentu **(kuluk).** Ipak u društvenom je položaju postojala razlika između muslimanskog i nemuslimanskog (kršćanskog) seljaštva, što se prije svega odražavalo kroz poreze na zemlju koji su u pravilu za nemuslimane bili viši. Samu zemlju, tj. pravo boravka i rada na njoj, seljak nije mogao izgubiti, osim ako je ne bi obrađivao.

Takav sustav zemljišnih nadarbina u Osmanskom Carstvu dobro je funkcionirao sve dok su osmanska osvajanja dobro napredovala. Kad su u XVII. stoljeću prestala značajna osvajanja, a sultanova vlast počela slabjeti, mnogi su spahije počeli raspolagati spahilucima kao vlastitom imovinom. Tada se pogoršao položaj seljaka.

Kako se naziva turski oblik feudalizma? Što je to spahiluk, a što zijamet? Usporedite zapadnoeuropski i turski oblik feudalizma.

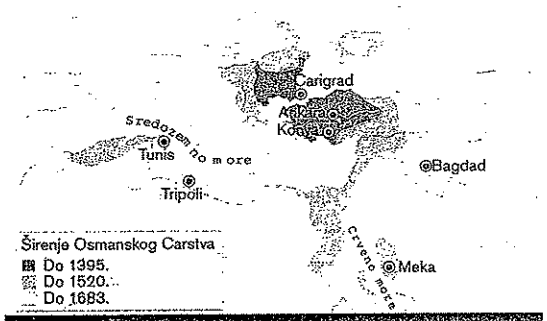
PONOVITE gradivo

1. Postanak osmanske države
2. Osmanska osvajanja (XIV. - XV. stoljeće)
3. Osvajanja Mehmeda II. Osvajača i Sulejmana II. Veličanstvenog
4. Organizacija vojske i državna uprava
5. Osmanski timarski sustav

PROČITAJTE

izvor 1. **Ludovik Crijević Tuberon - Svojstva i običaji Turaka**

Dubrovčanin Ludovik Crijević Tuberon rodio se 1459. godine. Za studija u Parizu dobio je nadimak Tuberon prema rimskom povjesničaru Tuberonu. Ludovik je bio dubrovački nadbiskupski vikar. Njegovo glavno djelo "Komentari o mojem vremenu" napisano je u 11 knjiga. Djelo je prvi put tiskano 1603. u Frankfurtu na Majni. Pročitajte nekoliko ulomaka u kojima Tuberon govori o religioznosti i moralu Turaka.

KARTA 20 Širenje Osmanskog Carstva

I nije čudo da su se Turci za kratko vrijeme domogli tolike vlasti jer im je u tome, osim kršćanske lijenosti i nesloge, pomogla, obdarenost takvim navikama koje, samo ako se tomu ne protivi Božja volja, obično nužno vode do stjecanja velike moći. Naime, narod je to koji silno dobro podnosi napore, gladovanje, vrućine i hladnoću, te je za sjaj i savu svojega cara spreman izložiti se svim pogibeljima, pa čak i samoj smrti. Žive skromno i strogo, bez ikakve raskoši; veći dio godine provode pod vedrim nebom, ili pod nadstrešnicama od lišća i slame. Kad su na putu, ili na pohodima, bilo da prži sunce ili pada kiša, i konja i gospodara pokriva ista skrpljena kabanica.

Hrana im je jednostavna i lako se nabavlja; piju mlijeko, ili, kao i ostali muslimani, čistu izvorsku vodu, odnosno zasladenu medom kad prinose žrtve. Kod njih se nijedna vještina ili znanje ne cijeni više od onoga što ratniku može biti o koristi: zbog toga su silno spretni u jahanju i gađanju lukom. Goni ih tolika želja za ratovanjem, tako da dokolicu podnosi teže od bolesti. Kad neprijatelja svladaju, ne svojataju pobjedu, nego sve pripisuju Bogu. Ako pak slučajno budu svladani, a to se desi često, svoju nesreću pripisuju vlastitoj nemarnosti prema Bogu. Pa budući da se kod njih siromaštvo ne smatra sramotom, bogatstvo i veličina obitelji ne može uzdignuti na višu čast. Naime, svatko postaje slavan prema ugledu stečenu vlastitom hrabrošću u ratovanju, tako da se nitko ne oslanja na slavne pretke u nastojanju da se sam proslavi. Gostoprimstvo je kod njih takva svetinja da drže grijehom ozlijediti onog s kim su jednom zajedno objedovali, makar na njega nabasali kao na neprijatelja u bojnom redu, smatrajući da nijedna svađa ne može biti iznad prijateljstva. K tomu, zadanu riječ i prisegu većina njih cijeni ne samo kao sve bogatstvo, nego kao sam život. Naime, sasvim je pouzdan glas da se rijetko ikad našao Turčin koji bi, čak i bez svjedoka ili kakva pismenog dokumenta, odbio vratiti posuđeni novac, jer smatraju da onog tko bi počinio takav zločin čeka teška kazna na drugom svijetu. Naposljetku, svojega cara toliko obožavaju da oni, kojima je odredio da moraju umrijeti, bez pogovora odlaze u sigurnu smrt i ni na kakav način ne da ih se nagovoriti da bijegom izbjegnu smrti. Čine to, dakako, zato da se ne bi činilo da su zanemarili carevu zapovijed bilo zbog ljubavi za životom, od čega ljudima nema ničeg slađeg, bilo zbog opiranja njegovoj vlasti. [Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, ur. Vlado Rezar (Zagreb, 2001.), 124-125.]

Koje je osnovno zanimanje Turaka? Razmislite o tome na koji način Tuberon opisuje odnos Turaka prema sultanu i prema Bogu.

O RAZVOJU I USPONU OSMANSKOG CARSTVA
www.friesian.com/turkia.htm i
www.wsu.edu:8080/~dee/OTTOMAN/OTTOMAN1.HTM

PONOVITE gradivo

1. Opor hrvatskih velikaša centralizmu
2. Nove dinastičke borbe. Ladislav Napuljski i Žigmund Luksemburški
3. Ladislavova prodaja Dalmacije i Žigmundovi ratovi u Bosni
4. Žigmund i Venecija
5. Mletačka vlast na zaposjednutim područjima
6. Jačanje velikaških obitelji. Celjski, Frankapani i Talovci
7. Turska opasnost prijeti Hrvatskoj

PROČITAJTE

Izvor I. Posljednji sukob Žigmunda i Hrvoja Vukčića Hrvatinića (1413.)

Dugogodišnje suparništvo između kralja Žigmunda i Hrvoja Vukčića Hrvatinića okončano je oružanim sukobom i Hrvojevom pobjedom. No, prije toga je Hrvoje preko kraljice Barbare pokušao izbjeći taj sukob. Pročitajte ulomak iz tog pisma.

Nadalje vas molim, blaga kraljice, ne dajte, da u starosti svojoj umrem u poganskom obredu i nevjeri, jer sam jedva i teško dočekao vrijeme, da od poganskoga obreda predem na vjeru katoličku, i da vjerno uzmognem služiti svoga kralja. Nemojte me odbijati od službe kraljevske i vaše, i obrati me bez krivnje, jer za svoju krivnju nikako ne znam. Sjetite se, da mi se kralj sa svojim velikašima zakleo, i da o tom imam kraljevska pisma, potvrđena kraljevskim pečatom i velikaškim pečatima. Znajte dalje, da sam član zmajeva reda, a po pismenim ustanovama toga reda ne smije se ni jedan član osuditi bez savjeta, znanja i suda ostalih članova. Spomenite se za ljubav sv. Ivana, da sam vam kum. Obazrite se za volju svemogućega Boga, na sve meni zadate obveze i vjeru, te me nemojte u toj mojoj starosti uništiti, već dajte da umrem u vjernosti spram kralja. Kad sam svojedobno bio u Budimu, dobio sam kraljevsko pismo, u dva primjerka, od dvanaest članaka sa svim kletvama o obvezama, kojim se bijaše gospodin kralj meni zavjerio s ciljem kraljevstvom svojim. Ne udovolji li kralj svim ovim zakletvama svojim, obećanima i obvezama, a i mojim molbama pravdi za volju, neka mi ne zamjeri ni u grijeh upiše, ako svim kršćanskim vladarima objavim i razložim zadata mi (a neispunjena) obećanja, obveze i vjeru. A za takve objave neću moći više obstati pod tako gorkim nasiljem, nego ću se onamo obratiti gdje uzmognem zaštite naći. Dosan nijesam tražio zaštite, već sam se zaklanjao za samim kraljem; no ostanu li stvari i nadalje tako, morat ću je tražiti, gdje uzmognem, - ostao, propao! - Eto, Bošnjaci se već misle složiti s Turcima, učiniviši u tom poslu već potrebne mjere, a isti se Turčin sprema da svakako navali na Ugarsku. [N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, (Zagreb, 1972.); 269-270]

Hrvoje Vukčić Hrvatinić

Što Hrvoje Vukčić Hrvatinić moli kraljicu Barbaru? O čemu je obavještava?

O BITKI KOD VARNE 1444.
www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/endmiddle/bluedot/varna.html
O IVANU HUNJADIJU
www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/endmiddle/bluedot/hunyadi.html
O ŽIGMUNDU LUKSEMBURŠKOM
www.wikipedia.org/wiki/Sigismund_of_Luxemburg/

OSMANSKE PROVALE U HRVATSKU I ORGANIZACIJA OTPORA

Hrvati i Turci Osmanlije prvi su put došli u dodir u XIV. stoljeću, a u XV. stoljeću je počelo razdoblje prisutnosti turske opasnosti na hrvatskom tlu. U Hrvatskom je kraljevstvu stoga trebalo organizirati obranu od Osmanlija.

• CENTRALIZACIJA I REFORME KRALJA MATIJAŠA I. KORVINA

Nakon smrti kralja Ladislava 1457. godine došlo je do borbi za nasljedstvo između Matijaša, cara Fridrika (rođaka preminuloga kralja Ladislava) i Nikole Iločkog. **Matijaš Korvin** je kao pobjednik u tim borbama 1458. godine izabran za hrvatsko-ugarskoga kralja. On je bio sin Ivana Hunjadija, proslavljenog vojskovođe u bojevima protiv Osmanlija. Pripadao je srednjem plemstvu, a ta je činjenica odredila njegov stav prema staleškom ustroju kraljevstva, ali i stav plemstva prema njegovoj vlasti. Visoko je plemstvo nastojalo ograničiti kraljeve ovlasti te je vladar zato potražio oslonac u srednjem i sitnom plemstvu i sve snažnijem građanstvu. Novi vladar nastojao je stvoriti centraliziranu državu s jakom kraljevskom vlašću. Jedna od glavnih značajki njegova vladanja bila je reforma poreznog sustava koja je bila usmjerena protiv visokog plemstva (velikaša).

Matijaš Korvin

Neke velikaške obitelji pokušavale su preuzeti stvarnu vlast na pojedinim područjima. Da bi suzbijao moć i vlast pojedinih velikaša, ali i za međudržavna ratovanja, kralj Matijaš je organizirao plaćenike, tzv. crnu vojsku. Jedni od najvećih kraljevih protivnika u Hrvatskoj bili su knezovi Frankopani. Kralj Matijaš se sukobio s njima i porazio ih, a u njihovu glavnom sjedištu Senju je 1469. godine osnovao Senjsku kapetaniju i priključio je vojnokrajiškoj organizaciji za obranu od Osmanlija i Mlečana.

Ivan Vitez od Sredne

Matijašu je u dolasku na vlast, između ostalih, pomogao i **Ivan Vitez od Sredne**, velikovaradinski nadbiskup, humanist, podrijetlom iz Križevačke županije. On je uz svog nećaka **Ivana Česmičkog**

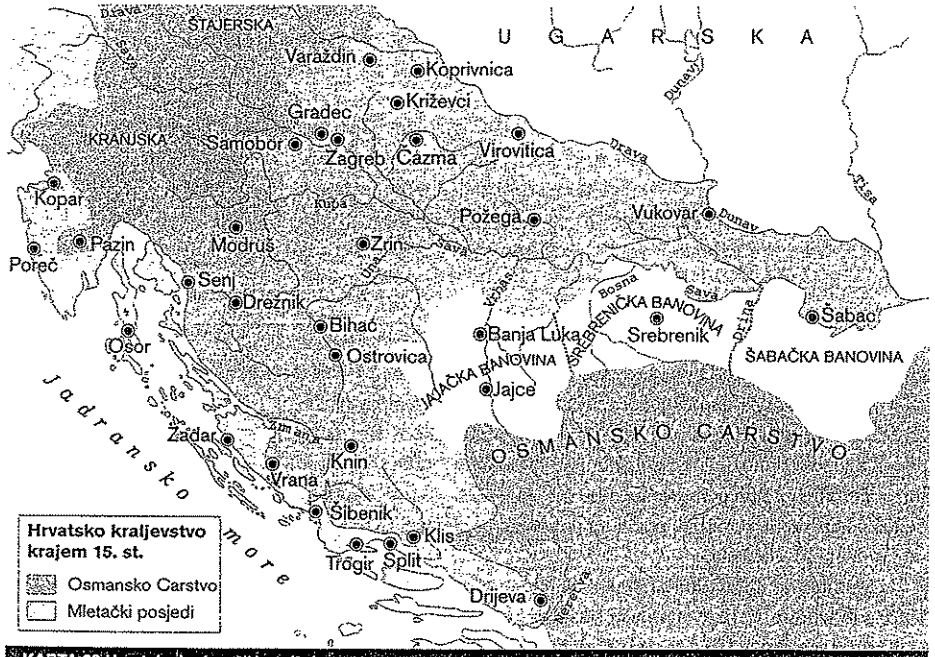
Janus Pannonius ili Ivan Česmički

(Janusa Pannoniusa) pružio otpor kralju, ali iz ideoloških razloga. Ivan Vitez sudjelovao je u stvaranju centralizirane države, no suprotstavio se apsolutističkim pokušajima vladavine kralja Matijaša. Godine 1471. došlo je do pobune koja je neuspješno završila smrću oba Ivana (Viteza i Česmičkog).

Tko se sve suprotstavljao vladavini kralja Matijaša I. Korvina? Zbog čega?

• PAD BOSNE I POKUŠAJ ORGANIZACIJE OBRAMBENOG SUSTAVA

Papinstvo je bilo jedina europska snaga koja se sredinom XV. stoljeća nastojala uključiti u pružanje otpora Osmanlijama. Godine 1459. pod vlast Osmanskog Carstva došla je Srpska despotovina, a ista je opasnost prijetila i Bosni. Papa Pio II. je 1460. godine neuspješno pozvao zapadnoeuropske države

KARTA 22 Hrvatska krajem XV. stoljeća

u rat protiv Osmanlija. On je usmjerio pomoć prema srednjovjekovnoj Bosni i Stjepanu Tomaševiću kojega je papin predstavnik 1461. godine okrunio za novog kralja. To je bio znak papine potpore Bosni.

Time im je bio otvoren put prema Hrvatskom kraljevstvu gdje su često dolazili pljačkati. **Pad Bosne** pod vlast Osmanlija, **1463.** godine, usmjerio je kralja Matijaša I. Korvina na stvaranje obrambenog protuosmanskog sustava.

Protuosmanska djelatnost Matijaša I. Korvina slijedila je prijašnje obrambene spoznaje kralja Žigmunda. Tijekom 1463. godine kralj Matijaš je sa svojom vojskom zauzeo sjevernu Bosnu i tamo osnovao Jajačku banovinu, ne čekajući stvaranje križarskih snaga u Anconi. Kada je umro papa Pio II., Matijaš je ostao usamljen pred Osmanlijama. Kralj je osvojio Srebrnik te oblikovao Srebrničku banovinu, a 1469. Jajačkoj i Srebrničkoj banovini dodao je Senjsku kapetaniju i konačno oblikovao korvinski sustav protuosmanlijske obrane.

Stvorene banovine trebale su postati dio obrambenog mehanizma za zaštitu hrvatskih i ugarskih zemalja. Taj je sustav obrane postojao nekoliko desetljeća. Srebrenička banovina je pod vlast Osmanlija došla 1512., a Jajačka 1528. godine. Korvinski sustav obrane spriječio je osvajanja hrvatskih zemalja i odgodio njihovo djelomično uključivanje u sastav Osmanskog Carstva.

Kako je bio organiziran korvinski protuosmanski obrambeni sustav?

• JAGELOVIĆI

Smrt Matijaša I. Korvina značila je slom centralističke politike. Više nitko nije bio zainteresiran za jaku kraljevsku vlast. Nakon smrti kralja Matijaša I. Korvina 1490. godine u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu na vlast dolazi nova vladarska obitelj - **Jagelovići**. Njihov dolazak na hrvatsko-ugarsko prijestolje značio je povlačenje vladara pred nužnošću protuosmanske obrane. Kralj Matijaš je uporno stvarao protuosmanski sustav obrane, a vladari iz dinastije Jagelovića napustili su organizirani otpor osmanskom nadiranju. Obrana je bila prepuštena samoj Hrvatskoj i naporu njezinih stanovnika.

Društveni preduvjeti su nakon Matijašove smrti postali sve nepogodniji za kraljevu organizaciju vlasti i zaustavljanje osmanskih prodora. Kralj Vladislav II. Jagelović (1490. - 1516.) morao se obavezati da će vladati zajedno s velikašima. Ugarski staleži su izabrali Vladislava II. za kralja jer su mislili da će on najmanje ugrožavati njihove staleške povlastice. Novi je kralj uki-

Ludovik II. Jagelović, sin kralja Vladislava II.

nuo poreznu reformu koju je uveo kralj Matijaš. Uz to je pristao da će se složiti sa svim što će odlučiti visoko plemstvo. U Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu su počele vladati nesređene i nestabilne unutarnje prilike. To je oslabilo obrambenu snagu zemlje, a kralj se našao između ograničenih kraljevskih mogućnosti i osmanskog pritiska. Naslijedio ga je sin **Ludovik II.** (1516. - 1526.).

Usporedite vladavinu Matijaša I. Korvina i Vladislava II. Jagelovića. Zašto je Vladislav II. bio manje uspješan vladar od Matijaša I. Korvina?

• KRBAVSKA BITKA

Nove osmanske provale na hrvatski teritorij počele su 1468. godine i trajale sve dok Matijaš I. Korvin nije 1483. s osmanskim sultanom sklopio primirje koje je trajalo do 1490. godine. Nakon isteka primirja Osmanlije su obnovili prodore na prostor Hrvatskog kraljevstva. U jesen 1491. Osmanlije su bili poraženi kod Udbine, a dvije godine kasnije, 9. rujna **1493.** teško su porazili hrvatsku plemićku vojsku na Krbavskom polju. Hrvatski poraz nije neposredno uzrokovao prostorne promjene na hrvatsko-osmanskoj granici jer ratovi s Osmanlijama još nisu prešli iz faze provala u organizirano zauzimanje hrvatskog prostora.

Borbe kršćana s Osmanlijama

Na Krbavskom polju u Lici 1493. hrvatska je vojska teško poražena. Poginuli su brojni plemići i drugi uglednici, a hrvatski ban **Emerik Derenčin** bio je zarobljen i odveden u glavni grad Osmanskog (Turskog) Carstva - Carigrad. Taj je poraz jako odjeknuo u svijesti hrvatskog naroda.

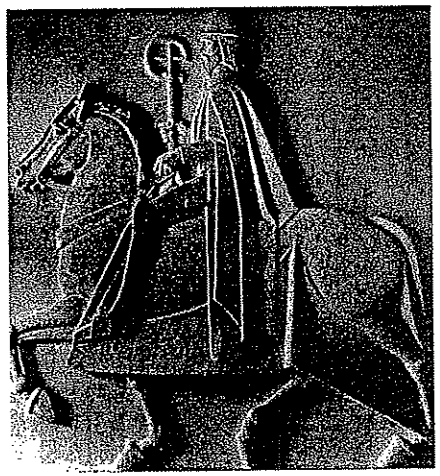
Kako je završila bitka na Krbavskom polju?

• DALJNJA OBRANA DOMOVINE I POMOĆ SV. STOLICE

Nakon Krbavske bitke hrvatsku je obranu pokušao organizirati **Ivaniš Korvin.** On je bio nezakoniti sin Matijaša Korvina, a 1495. postao je ban. Organizaciju obrane od Osmanlija prekinula je Ivaniševa smrt 1504. godine. Osmanlije su nakon zauzimanja neretvanskoga kraja početkom 16. stoljeća došli do Jadranskog mora kod Trogira, Zadra, Splita i Nina. Modruško područje je osmanska vojska zauzela 1511., a prostor između Cetine i Imotskoga 1513. godine.

Krbavski knez i kasniji hrvatski ban **Ivan Karlović** je početkom 16. stoljeća sklapao ugovore s Venecijom, kojima je preuzeo mletačku službu za obranu od Osmanlija. On je branio prostor južno od Velebita, a posebno Zadar.

Protiv Osmanlija je uspješno ratovao biskup i ban **Petar Berislavić**, a novac za obranu davali su mu Hrvatski sabor i papa. On je u proljeće 1513. postao upravitelj banata Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, a iduće godine ban. Prihvatio se zadatka obrane dijela korvinskog protuosmanskog obrambenog sustava koji je Osmanlijama branio prodor u Hrvatsku i Slavoniju. To je bio prostor između Cetine i Jajca. Od početka njegova banovanja pa do smrti 1520. godine Osmanlije nisu uspjeli osvojiti nijedan dio Hrvatskoga kraljevstva.

Kasniji prikaz Petra Berislavića

Papa **Pio II.**, odnosno poznati humanist **Enea Silvio Piccolomini**, pružao je veliku pomoć Hrvatskom kraljevstvu u obrani od Osmanlija. Godine 1463. pokušao je organizirati križarski rat protiv Osmanskog Carstva, a pripreme za pohod bile su prekinute kada je papa umro 1464. godine.

Kada je 1501. godine bio sklopljen protuosmanski savez između hrvatsko-ugarskoga kralja Vladislava II., pape Aleksandra VI. i Venecije, papa se obvezao na davanje visoke novčane pomoći kralju Vladislavu II. Slično je papa Lav X. povremeno slao novčanu pomoć Petru Berislaviću, namijenjenu borbi s Osmanlijama.

Kako su se zvali hrvatski banovi koji su početkom 16. stoljeća branili Hrvatsko kraljevstvo od Osmanlija? Na koji su način pape pomagali protuosmansku borbu?

• KNEZ BERNARDIN, KRSTO I VUK FRANKOPAN (FRANKAPAN)

Knez Bernardin Frankopan (Frankapan) sudjelovao je u borbama s Osmanlijama od 70-ih godina XV. stoljeća do smrti 1530. godine. Pripadao je dijelu Hrvata koji su se za pomoć počeli okretati vladarskoj obitelji Habsburgovaca. Bernardin Frankopan je 1522. godine otišao na sjever preko Alpa gdje je na njemačkom državnom saboru u Nürnbergu [Nirnberg] držao govor za Hrvatsku u kojem je pred njemačkim velikašima i nadvojvodom Ferdinandom Habsburgovcem uzaludno isticao da je Hrvatska "štit i vrata kršćanstva". On je njemačke staleže želio upozoriti na opasnost koja od Osmanlija prijeti Hrvatskom kraljevstvu i Njemačkom Carstvu.

Bernardinov sin Krsto spadao je među vodeće srednjovjekovne hrvatske vojskovođe. On je 1523. godine otišao pred papu Hadrijana VI. kako bi za Hrvatsko kraljevstvo dobio pomoć u borbi protiv

Osmanlija. Vuk Frankopan na njemačkom državnom saboru u Augsburgu 1530. godine održao je govor protiv Osmanlija. Svi protuosmanski govori i pozivi za pomoć Hrvatskoj nisu donijeli znatnije rezultate.

Na koji su način Frankopani (Frankapani) tražili pomoć u borbi protiv Osmanlija?

• MOHAČKA BITKA 1526. GODINE

Sulejman II. (1520. - 1566.)

Osmanski sultan **Sulejman II.** (1520. - 1566.) je 1521. godine zauzeo važnu ugarsku utvrdu Beograd i time otvorio put prema srednjem Podunavlju. Sulejman II. se u kolovozu 1526. godine s jačom vojskom sukobio s ugarsko-hrvatskim kraljem Ludovikom II. Jagelovićem na Mohačkom polju. Prema zapisima očevica bitke, Ludovikova kancelara i srijemskog biskupa Stjepana Brodarića, zapovjednik vojske Hrvatskoga kraljevstva Krsto Frankopan nije na vrijeme stigao sudjelovati u bitki. Kršćanske snage su izgubile, a kralj Ludovik II. utopio se u potoku. Bitkom na Mohačkom polju i pogibijom Ludovika II. ugasila se srednjovjekovna hrvatsko-ugarska država. Uz to, Osmanlije su zauzeli Osijek, Vukovar i Srijem. U hrvatskom okruženju jačala su nova središta moći, a među njima se Hrvatima posebno nametnuo habsburški Beč.

Kako je završila Mohačka bitka 1526. godine?

• DEPOPULACIJA I MIGRACIJE

Na **depopulaciju** su utjecale prirodne nepogode, naročito oskudica i glad, a od sredine XV. stoljeća sve više i osmanska opasnost. Nakon gladi 1453. godine, koja je zahvatila dijelove Bosne i Hrvatske, velik je val izbjeglica otišao u istočnojadranske gradove. Nakon dolaska Bosne pod osmansku vlast 1463. godine naglo je rastao broj migranata prema zapadnoj obali Jadranskog mora. Depopulacija je zahvatila cijeli prostor od Drave do Jadrana. Dio su stanovništva Osmanlije odvodili u sužanjstvo, a dio se spašavao bijegom. Osim na zapadnoj obali Jadrana, izbjeglo je stanovništvo potražilo svoje nove domove u najzapadnijim krajevima Hrvatskog kraljevstva, zapadnougarskim prostorima i na teritoriju Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda.

Koji su bili uzroci depopulacije i migracije hrvatskog pučanstva?

PROČITAJTE

Izvor I. Iz protuosmanskoga govora Stjepana Brodarića pred papom Hadrijanom VI. u Rimu 1522. godine

"Daj nama, presveti veliki Svećeniče, zajedno s onim starim rimskim papama, koji su se lišili privatnih osjećaja te zapostavili sve druge brige, te su jedino danju i noću mislili o tome kako da povjereno stado dovedu spašeno i nepovrijeđeno svome gospodinu Bogu. Takvoga Velikog svećenika, ako je ikada trebalo kršćanstvo, onda to zacijelo sada najviše treba, kada njegov protivnik obilazi, kao ričući lav, tražeći koga da proždere, na koji dio kršćanskog carstva da navali i sasvim ga uništi. Njemu nije dovoljno, što je pokorio cijelu Aziju, koja je nekoć bila i velik dio Europe, te već veoma okrutno hara oko samog središnjeg dijela kršćanstva. Sad se već, prebliženi Oče, predobra braćo, kani dočepati vlasti nad cijelom Europom, ako mu se ne odupre snaga svih nas. Konačno će propasti i zauvijek se otcijepiti od kršćanskog carstva toliki pojas zemalja, koliko ovdje leži između Jadranskog mora i gorja Cecija, a tamo između Karpata i Crnog mora." *(Stjepan Brodarić, Mohačka bitka 1526., Vinkovci 1990., str. 94-95, 99-100).*

Na koji način Stjepan Brodarić opisuje osmansku opasnost pred papom?

Borba kršćana s Osmanlijama

PONOVITE gradivo

1. Matijaš I. Korvin - pad Bosne i pokušaj protuosmanske obrane
2. Jagelovići
3. Krbavska i Mohačka bitka
4. Frankopani (Frankapani)
5. Depopulacija i migracije

O BITKAMA NA KRBAVSKOM I MOHAČKOM POLJU
www.geocities.com/tomislavduk/krbav1.html

◆ BOSNA POD OSMANSKOM VLAŠĆU

• BOSANSKI PAŠALUK - PODRUČJE I STANOVNIŠTVO

KARTA 30 Bosanski pašaluk

Najstarija vojno-upravna jedinica na bosanskom prostoru pod osmanskom vlašću bio je Bosanski sandžak. Više sandžaka činilo je **pašaluk** ili **ejalet**. Najviše ratova Hrvata protiv Osmanlija predstavljalo je borbu s postrojbama Bosanskog sandžaka, odnosno od 1580. godine Bosanskog pašaluka. Pogranično područje s posebnom organizacijom nazivalo se krajište ili **serhat**.

Bosanski pašaluk obuhvaćao je **sandžake**: Bosnu, Hercegovinu, Klis, Liku, Bihać, Zvornik i Cernik (Čazma, Pakrac). Oni su obuhvaćali prostor Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Like, Slavonije te rubnih susjednih dijelova Srbije i Crne Gore. Spomenuti sandžaci su najvećim dijelom do 1580. godine spadali pod upravu Rumelijskog, a nakon toga Bosanskog ejaleta. Sandžak Požega je do 1541. spadao pod upravu Rumelijskog, do 1580. Budimskog, do 1600. Bosanskog, a od te godine Kaniškog ejaleta. Sjevernije od Bosanskog pašaluka, uz Dravu i Dunav, postojali su još sandžaci Mohač i Srijem. Niže jedinice vlasti bili su **kadiluci** s gradom u središtu i **nahije**.

Na prostoru Bosanskog pašaluka je, uz starosjedilačko katoličko i pravoslavno stanovništvo, živjelo muslimansko stanovništvo. Uz te tri skupine stanovništva, na prostor Bosanskog pašaluka doseljavale su se židovske skupine.

Koje su sve vrste osmanskih upravnih jedinica postojale na bosanskom prostoru? Koje su skupine stanovništva živjele u Bosanskom pašaluku?

• ISLAMIZACIJA

Janjičari

Proces islamizacije ili prelaska nemuslimana na islam počeo se na prostoru Bosne odvijati vrlo rano. Mnogi su stanovnici prelazili na islam kako bi poboljšali društveni i gospodarski položaj. Islam su prihvaćali mnogi koji su željeli uspon na društvenoj ljestvici prema statusu vojničke kaste. Na islam su prelazile i druge skupine, primjerice ratni zarobljenici su ga obično prihvaćali pri oslobađanju. Islamizacija se provodila i nad maloljetnicima koji su odvođeni iz svojih obitelji u sklopu tzv. devširme ili "danka u krvi" te obučavani za vojnike plaćenike, poznatije kao **janjičari** ili razne nevojničke službe. Često su seljaci prijelazom u grad na neko gradsko zanimanje istodobno mijenjali vjeru, čime su se lakše uklapali u novu sredinu. Prihvaćajući novu vjeru, stanovnici su prihvatili nove vrijednosti i običaje.

Tko je sve prihvaćao islam? Razmislite i odgovorite, koji su mogli biti motivi prelaska na islam?

• NEJEDNAK ODNOS OSMANSKE VLASTI PREMA KRŠĆANSKIM CRKVAMA; ULOGA FRANJEVACA

U Bosni je pod osmanskom vlašću osobito težak bio položaj **Katoličke crkve**, što je razumljivo ako se uzme u obzir da je ona bila aktivna snaga u protuosmanskim planovima. Osim toga, osvajanjem srednjovjekovne Bosne dio katoličkog stanovništva poginuo je u borbama ili bio prognan.

Osmanska je vlast na bosanske prostore doseljavala pravoslavno stanovništvo. **Pravoslavna crkva** imala je povlašteniji status od katoličke. Pravoslavni su svećenici svoju vjeru mogli ispovijedati nesmetano i uz to graditi nove crkve. Pećka patrijarhija je obnovljena 1557. godine. Pravoslavni poglavar - pećki patrijarh, za razliku od pape, imao je sjedište na prostoru Osmanskog Carstva te nije ugrožavao Osmanlije.

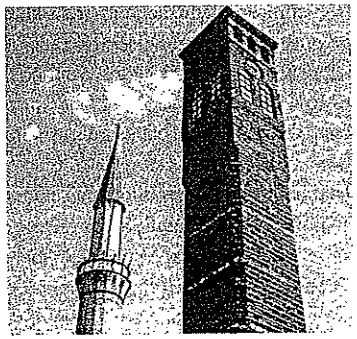
Bosanski su **franjevci** kao podanici Osmanskog Carstva još od vremena osvajača Bosne Mehmeda II., dobili povelju zvanu ahdnama. Tom im je poveljom bila omogućena sloboda vjerskih obreda među katolicima. Od 16. stoljeća imali su posebnu franjevačku provinciju Bosnu Srebrenu. Ona se ubrzo proširila na prostor Slavonije, Srijema i Dalmacije. Franjevci nisu osnivali župe i biskupije, nego su djelovali iz samostana koji su imali veliku ulogu u kulturnom životu Hrvata koji su živjeli pod osmanskom vlašću. Uloga franjevaca u vjerskom životu bosanskih katolika je vrlo važna i zbog činjenice što u Bosni pod osmanskom vlašću nije djelovalo drugo uobičajeno katoličko svećenstvo.

Usporedite položaj Katoličke crkve s Pravoslavnom na bosanskom prostoru? Zašto je bila važna uloga franjevaca u životu Hrvata u Bosni pod osmanskom vlašću?

• TIMARSKO-SPAHIJSKI SUSTAV

Spahija

Sahat-kula i Gazi Husrev-begova džamija u Sarajevu

Osmansko je Carstvo u Bosni uspostavilo svoj društveno-gospodarski poredak. Carstvo je bilo centralistički uređeno, pa u tom kontekstu moramo gledati gospodarski razvoj Bosne. Sultan je kao vladar imao apsolutnu vlast. Novi društveno-gospodarski poredak nazivao se **timarsko-spahijski sustav**. To je bio uobičajeni naziv za osmansko-turski tip feudalizma.

Timarnici ili **spahije** bili su vrsta vojnog plemstva čiji je status bio uvjetovan bespogovornom vjernošću sultanu. Oni su upravljali prihodima sa zemlje, ali nisu bili njezini vlasnici. U zamjenu za upravljenje prihodima sa zemlje timarnici su morali obavljati vojnu službu za sultana. Agrarni je sustav bio uređen na principu vlasništva nad zemljom i njezinim prihodima. Sultan je mogao slobodno davati i oduzimati pravo upravljanja prihodima sa zemlje. Zemlju su obrađivali seljaci, čija su prava bila zaštićena.

Od druge polovice XVI. stoljeća dolazi do promjena u timarsko-spahijskom sustavu u Bosni. Dio osoba koje su upravljale zemljišnim prihodima nastojao je da oni prijeđu u njihovo trajno vlasništvo s pravom nasljedstva. Nasljedni obiteljski prihod sa zemlje ili timar nazivao se **odžakluk-timar**. To je bilo vrlo važno za daljnji gospodarski razvoj Bosne jer je omogućeno stvaranje nasljednog plemstva iako ga osmanski sustav nije priznavao.

Tko su bili timarnici ili spahije? Zašto je bilo važno stvaranje odžakluka?

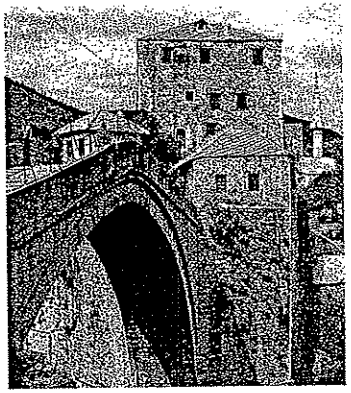
• ČITLUČENJE

Osmansko je Carstvo od XVII. stoljeća ušlo u krizno razdoblje te je smanjen broj ratnih pohoda. Neki su se janjičari iz vojničke službe premještali u razne obrte, a svi su tražili nove prihode. Seljaci su kao zavisni obrađivači živjeli od rada na posjedu zvanom **čitluk**. Za pravo korištenja čitluka morali su osigurati davanja. Kriza je utjecala na pojavu **čitlučenja**, tj. nasilnog oduzimanja čitluka seljacima koje su najčešće janjičari pretvarali u svoje vlasništvo.

Koje su osnovne osobitosti pojave čitlučenja?

• RAZVOJ GRADOVA

U Bosni su se pod osmanskom vlašću u XVI. stoljeću počeli ubrzano razvijati gradovi i gradsko gospodarstvo. Bosna je bila važno tranzitno područje kroz koje je roba iz doline rijeke Vardar i Podunavlja išla prema Jadranskom moru i obrnutim smjerom. Sarajevo je postalo jedan od najrazvijenijih i najvećih gradova europskog dijela Osmanskog Carstva, a razvili su se Mostar, Foča, Banja Luka, Livno i drugi gradovi. U XVII. stoljeću došlo je do zaustavljanja razvoja gradova.

Most u Mostaru sagraden je u XVI. stoljeću, a srušen u ratu 90-ih godina XX. stoljeća

Pronađite na zemljovidu bosanske gradove koji su se osobito razvili pod vlašću Osmanskog Carstva.

PROČITAJTE

Izvor i. **Opis Sarajeva engleskog pisca Roberta Stanfopesa [Stenfops], prema pričanju viteza Henryja Blaunta [Blunta] koji ga je posjetio 1634. godine**

"Na glavnom trgu i u 50 ulica ima valjda 6 ili 7 stotina trgovina s robom svake vrste. Trgovine i zanatske radnje grupirani su strogo po cehovima - oni se zovu esnafi - baš kao po zapadnoj Europi i kao što je doskora bilo i u engleskim velikim gradovima. U kožarskoj ulici, koju zovu "Saraći" možeš vidjeti divne robe i raznobojne kože i prekrasnu konjsku opremu da se nagledati ne možeš. Nadaleko su trgovine svakojakoga krzna od šumskih zvijeri. Među njima ima tako krasnog da bi londonske žene dale ne malo godina za jedan ogrtač od njega. U jednoj poduljoj ulici vidio sam dućane prepune zlatnog nakita, ljepote kao u haremskih ljepotica iz arapskih i indijskih bajki, a od srebra izrađeni ukrasni predmeti svojom ornamentikom punom fantastičnih šara ne zaostaju nimalo za venecijanskim radovima ove vrste... U trgovinama tekstilom vidio sam dobre engleske čohe i skupocjene španjolske i venecijanske kadife. Tkanine za lagahu žensku, odjeću kao paučinu tanku svilu u prekrasnim uzorcima dobavljaju iz Male Azije." *(Mirko Žeželj: Povijesna čitanka za II. razred gimanzije, Zagreb 1968., str. 171-172)*

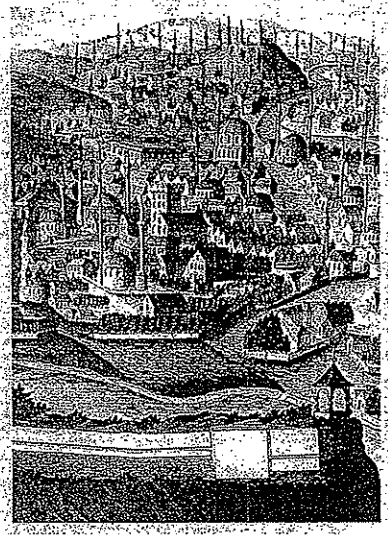
Kako su se u Sarajevu zvala udruženja trgovaca i obrtnika? Usporedite opise Sarajeva engleskog pisca i Evlije Čelebije.

PROČITAJTE

Izvor II. Sarajevo u XVII. stoljeću prema opisu Evlije Čelebije

"Između brda i dolina, po pitomim brežuljcima, s lijeve i desne strane Miljacke, po vrtovima i baščama nanizane su prizemnice i jednokatne kuće s dimnjacima. Svaka od njih ima živu vodu. Među najljepšim bogomoljama spomenut ću Ferhat-pašinu džamiju. U sredini šehera (naselja) pokraj Sahat-kule nalazi se Husrev-begova džamija. Uz nju se diže minaret (toranj). Osnivač džamije je bio jedan od zapovjednika sultana Sulejmana. Sagradio ju je blagom dobivenim u ratovima. Grad ima pet javnih kupališta. U svakoj gospodskoj kući sagrađena je raskošna kupaonica. I ja sam se, siromah, s uživanjem kupao u mnogim kupalištima. U čaršiji (dijelu naselja) ima u svemu tisuću i osamdeset trgovina. U jednoj kamenoj zgradi sagrađenoj od kamenja nalazi se bezistan (trgovačka kuća). Tu se može jeftino kupiti svakovrsna roba iz Indije, Arabije, Perzije, Poljske i Češke. Kakko su Dubrovnik i Mleci udaljeni od ovog grada samo dva do tri konaka, to se iz Zadra, Šibenika i Splita za dva dana dovezе na konjima različita roba, skupocjeno sukno i fine svilene haljine i tu se prodaju. Na rijeci Miljacki ima sedan tvrdih mostova... U ovom gradu stavljaju led u slamu i čuvaju ga u podrumu. U vrijeme žege u mjesecu srpnju vade ovaj kao kristal čist led i stavljaju ga u kompot od višanja. Klima je prijatna a ljudi rumeni, krepki i zdravi. Jedni služe kao graničarski vojnici, drugi su službenici, neki se bave obrtom, a neki trgovinom." *(Evlija Čelebi, Putopisi, Sarajevo 1973.)*

Iz kojih se sve zemalja mogla kupiti roba u Sarajevu?

Sarajevo u XVII. stoljeću

PONOVITE gradivo

1. Bosanski pašaluk
2. Islamizacija
3. Položaj kršćana
4. Franjevci
5. Gospodarstvo Bosne

KRATKA KRONOLOGIJA POVIJESTI BOSNE
www.hic.hr/books/pavlic2/12.htm

◆ OSLOBOĐENJE HRVATSKIH KRAJEVA OD OSMANSKE VLASTI

Prostor Hrvatske u drugoj polovici XVII. stoljeća bio je podijeljen: dio teritorija obuhvaćalo je Osmansko Carstvo, a dijelove hrvatskog prostora obuhvaćalo je Osmansko Carstvo, a potkraj je veliki dio hrvatskog prostora oslobođen od osmanske vlasti.

• OSMANLIJE NE POŠTUJU MIROVNE UGOVORE; INTENZIVNE BORBE PROTIV OSMANLIJA

Potpisivanjem **Vašvarskog mira** 1664. godine određeno je da habsburška i osmanska vojska napuste Erdelj. Erdeljska kneževina mogla je sama birati kneza. Osmanlije su prema odredbama toga mira mogli zadržati sva osvojena područja, a porušeni Novi Zrin više se nije smio obnavljati. U znak prijateljstva kralj Leopold je sultanu morao dati dar od 200.000 forinti. Vašvarski je mir bio tajni, a sklopljen je na 20 godina, do 1684.

Veliki vezir Kara Mustafa

Prije isteka mira, **1683.** godine, Osmanlije su pod vodstvom velikog vezira **Kara Mustafa-paše** odlučili zauzeti Beč. S brojnom vojnom silom Osmanlije su okružili Beč te ga dva mjeseca opsjedali. Činilo se da će Beč pasti u ruke Osmanlija, ali iznenada je u pomoć došla vojska pod vodstvom poljskog kralja Jana Sobjeskog. Osmanlije su poraženi, a Beč je spašen od zauzimanja.

Na poticaj pape nastao je savez Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Poljske, koji je poznat pod nazivom **Sveta liga**. Kasnije im se pridružila Rusija. Članice saveza napale su Osmansko Carstvo. Glavnina borbi vodila se na panonskom prostoru, a oslobođen je velik dio ugarskih područja. Godine 1686. oslobođen je Budim, a habsburške postrojbe ušle su duboko u teritorij Osmanskog Carstva. Pri osmanskom protunapadu habsburškoj vojsci su se pridružili brojni Srbi iz južne Srbije pod vodstvom patrijarha Arsenija III. Crnojevića. Doseljeni Srbi naselili su se u južnoj Ugarskoj, Srijemu, Slavoniji i drugdje. Mletačka Republika je također imala uspjeha u ratovanjima s Osmanlijama.

Što se događalo 1683. godine oko Beča? Na čiji je poticaj osnovana Sveta liga?

Ek 12. Ante Birin, Tomislav Šarlja, **Hrvatska i Svijet od V. do početka XVIII. stoljeća,** 2003

Ante Birin
Tomislav Šarlija

HRVATSKA I SVIJET OD V. DO POČETKA XVIII. STOLJEĆA

udžbenik povijesti za II. razred gimnazije

1. izdanje

Zagreb, 2003.

ALFA

18 USPON OSMANSKOG CARSTVA

Povijest Turaka Osmanlija prije XIII. st. slabo je poznata. Prvobitno su Osmanlije bili samo jedno od brojnih turskih plemena, koja su od XI. st. priznavala vrhovnu vlast svojih sunarodnjaka Seldžuka. Pomičući se postupno prema zapadu oni su oko sredine XIII. st. pred navalom Tatara prešli u sjeverozapadnu Malu Aziju. Odatle će krajem istog stoljeća započeti njihov vrtoglavi uspon do jedne od najvećih svjetskih sila u povijesti.

Počeci osmanske povijesti

Naziv **Osmanlije** Turci su dobili po svom prvom važnijem vladaru **Osmanu** s kraja XIII. stoljeća. Započevši s **ujedinjenjem raznih turskih plemena** na tom području **Osman je stvorio preduvjete za predstojeću tursku ekspanziju.** Ta je ekspanzija započela dolaskom na vlast njegovog sina Orhana za čije se vladavine teritorij pod vlašću Osmanlija učetverostručiti.

Osman I. (1281.? - 1326.)

Godine 1353. Osmanlije zauzimaju **tvrđavu Cimpe na poluotoku Galipolju**, a sljedeće godine i čitav poluotok koji će postati polazištem njihova osvajanja jugoistočne Europe. **Taj je događaj označio početak osmanlijskih osvajanja u Europi.**

Osmanska osvajanja na Balkanu do sredine XV. stoljeća

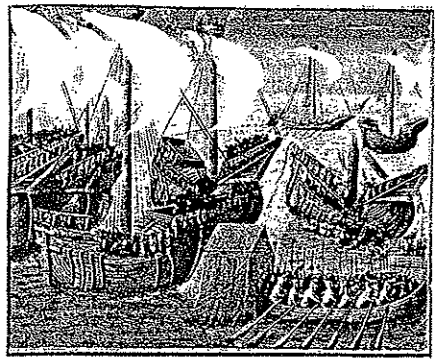
Osmanska će se osvajanja intenzivirati za **Murata I.** koji je **1361.** osvojio **Jedrene** (Edirne, Hadrianopol), po veličini drugi grad Bizantskog Carstva, u koji je prenio središte države. Time se **Carigrad našao opkoljen turskim snagama**, a sâmo Bizantsko Carstvo svedeno je na usko područje oko samog grada.

Ovakvim je razvojem događaja postalo očito da će novom metom Osmanlija biti balkanske države **Srbija, Bugarska, Vlaška i Moldavija.** Uvidajući to pojedini se velikaši s teritorija Makedonije pokušavaju suprotstaviti Turcima i protjerati ih s Balkana. Međutim, nakon njihova teškog poraza kraj **Črnomena** na desnoj obali **rijeke Marice 1371.** Turci su zauzeli njihove oblasti u Grčkoj i Makedoniji, a oni sami su postali turski vazali.

Turski povjesničar Sadudin-hodža u svome djelu* "Kruna povijesti" *donosi i opis bitke na rijeci Marici 1371. godine.

„... međutim, dopadne paši Lalašahinu glas da srpska vojska sa svom silom na muslimansku zemlju napada i da se tako brzo, kao što modro more valove baca utaborila dva dana hoda od Jedrena na rijeci Marici i da snuje nerazborite snove protiv muslimana. Po prijedlogu mudrih starješina, bojnika za vjeru, bude naprijed poslan vođa na polju osobne hrabrosti Hadži Ilbeki da se izvijesti o kretanju nevjernika i da islamskoj vojsci objavi kako stoje. Islamska vojska brojaše 10 000 vojnika, a ona strašna vojska dvostruko je nadilaziše. Zato mišljaše Hadži Ilbeki, odgovara prilikama da navalimo na zabludenu tu vojsku noću. Oko ponoći uzme islamska vojska zastavu tamne noći te potpomagana visokom zaštitom noćnih nebeskih četa povika sa svih strana strahovitom vikom. Kad nebrojena savezničke vojska sa svih strana začuje trublje i svirale, razaspe se od plahosti i od straha po tamnoj noći i jedni druge moriše i pokriše se krvlju i prašinom. Mnogi od njih popadaše u rijeku Maricu te se utopiše..."

Na nove se okršaje nije dugo čekalo. Godine **1389.** kršćanska vojska **srpskog kneza Lazara**, potpomognuta četama **bosanskoga kralja Tvrtka i hrvatskoga bana Ivana Paližne** dočekala je na **Kosovu polju** u blizini Prištine vojsku sultana Murata I. Premda je sam Murat usred bitke bio ubijen, njezin će ishod za Srbiju biti sudbonosan - ona će **postati turskom vazalnom zemljom.**

Žigmundov pohod na Nikopol, minijatura XV. st.

Ponukan gotovo istovremenim padom ugarskih vazalnih država na Dunavu čime je bila ugrožena i sama Ugarska, ugarsko-hrvatski kralj **Žigmund Luksemburški** je protiv Turaka poveo jaku križarsku vojsku. No u **bitki kod Nikopola na Dunavu 1396.** bio je katastrofalno potučen.Kada se učinilo da su Turcima nakon ovoga otvorena vrata Panonije i Podunavlja, tatarski će napad na Osmansko Carstvo dovesti do kratkotrajnog prestanka turskih osvajanja. Ona će se ponovno intenzivirati dvadesetih godina XV. st. u vrijeme sultana **Murata II.**

Njegovim će se pohodima suprotstaviti **ugarski velikaš Janos (Janko) Hunyadi** (Sibinjanin Janko iz narodnih pjesama), koji će u više navrata poraziti tursku vojsku. Međutim, u velikom pohodu **1444.** Hunyadi je kod **Varne** u današnjoj Bugarskoj bio teško poražen, a tom je prilikom poginuo i sâm ugarsko-hrvatski kralj **Vladislav I. Jagelović**

Doba Mehmeda II. Osvajača i Sulejmana Veličanstvenog

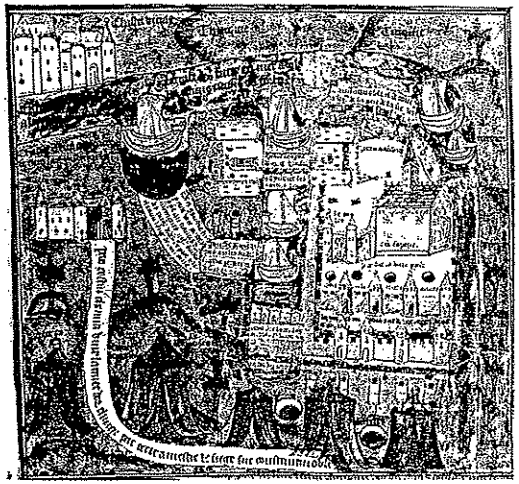
S **Mehmedom II.** na vlast je došla **osoba koja će Osmansko Carstvo pretvoriti od regionalne u svjetsku silu.** Godine **1453.** novi je sultan **zauzeo Carigrad**, čime je nestalo nekad slavnog i moćnog Bizantskog Carstva.

Nakon Carigrada Mehmed se okomio na **Beograd**, važnu ugarsku utvrdu na Dunavu koja je priječila turske upade u Ugarsku, no bez uspjeha. Međutim, neuspjeh pod Beogradom nadoknaden je osvajanjem **Bosne 1463.** čime je Turcima bio potpuno otvoren put prema hrvatskim i slovenskim zemljama. Time je ujedno označen **početak stoljetnih tursko-hrvatskih sukoba.**

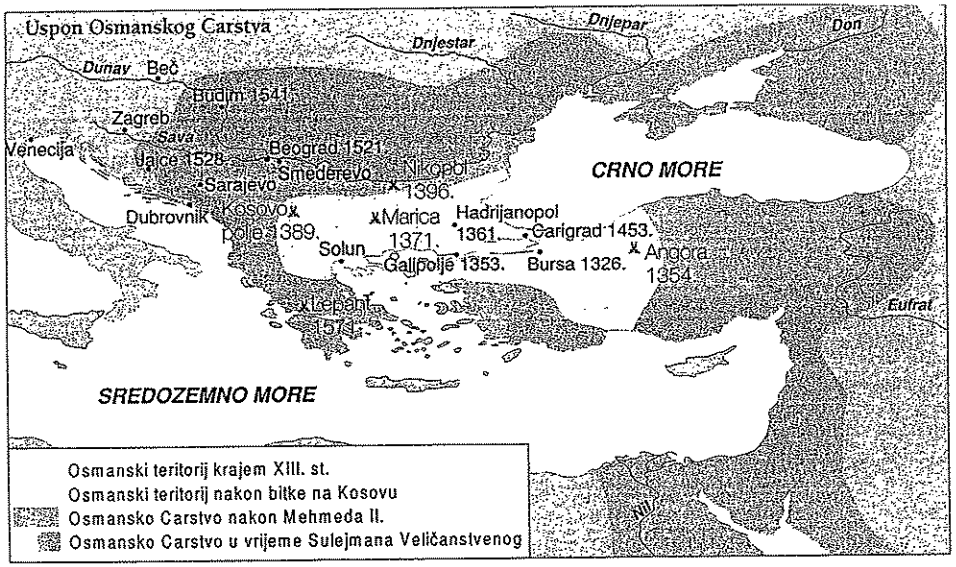
Osvajanja Selima II. u Aziji i Africi najavit će vladavinu najslavnijeg osmanskog sultana **Sulejmana Veličanstvenog** (1520. - 1566.).

Zauzimanjem Beograda 1521. Sulejmanu su se otvorila vrata Ugarske i Panonije. Posljedice ovog događaja osjetit će se u Ugarskoj već **1526.**, kada će u **bitki na Mohačkom polju** Turci do nogu potući vojsku ugarsko-hrvatskog kralja **Ludovika II. Jagelovića**, koji se pri bijegu utopio u jednom potoku. **Do sredine XVI. st. Turci će zauzeti čitavu istočnu i središnju Ugarsku s Budimom.**

Pred sâm kraj svoje vladavine Sulejman je pokušao osvojiti Beč, o čemu je sanjao cijeloga života. Međutim, put prema Beču sada je čuvao čitav sustav utvrda, od kojih je najpoznatija bila

Turci zauzimaju Carigrad, minijatura XV. st.
Tursko osvajanje Carigrada za Europu neće predstavljati samo nestanak jedne visokorazvijene kulture, već i težak gospodarski udarac jer će njime biti prekinuta unosna trgovina s Dalekim Istokom.

Siget u jugozapadnoj Ugarskoj. Tu tvrđavu branili su Hrvati na čelu s **Nikolom Šubićem Zrinskim**. Premda su Turci 1566. na juriš zauzeli tvrđavu, iscrpljeni i obezglavljeni sultanovom smrću, koji je umro ne dočekavši kraj bitke, morali su odustati od daljnjeg pohoda.

Početak krize Osmanskog Carstva

Iako je Sulejmanova vladavina predstavljala vrhunac moći Osmanskog Carstva, ipak se već u njegovo doba naziru **prvi znaci krize i slabljenja**, koji će do punog izražaja doći u slijedećem razdoblju. **Prestankom osvajanja sredinom XVI. st.** presušio je izvor prihoda, u prvom redu novih zemljišnih posjeda, što će dovesti do **krize timarsko - spahijskog sustava** jer sultani više neće imati posjeda za dodjeljivanje timarskih nadarbina. **Osim toga otkrićem novih trgovačkih puteva** krajem XV. i početkom XVI. st. **trgovina** koja je dotad išla preko osmanskog teritorija **prebačena je na nove trgovačke pravce** zbog čega su osmanski sultani izgubili unosne prihoda od carina koje su naplaćivali europskim trgovcima. Opći položaj samog stanovništva postajao je sve gori jer su **spahije seljacima nametale nove namete, a država izvanredne poreze**. Uslijed svega toga stanje u državi je bivalo sve kaotičnije.

Ustroj Osmanskog Carstva

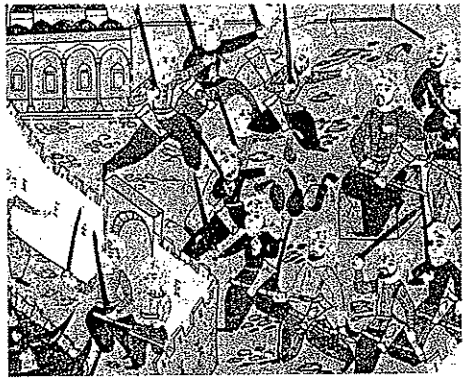
Svoj napredak Osmansko Carstvo u velikoj mjeri ima zahvaliti dobroj unutrašnjoj organizaciji. U vrijeme svoga vrhunca to je bila najbolje organizirana država toga doba. Na njezinom čelu nalazio se ***sultan*** koji je imao apsolutnu, neograničenu vlast. Njegov apsolutizam bio je izraženiji, nego apsolutizam bilo kojeg europskog vladara. Sultanova desna ruka bio je ***veliki vezir***, koji je nadgledao cjelokupnu državnu upravu i sve važnije državne poslove. On je predsjedao **državnim vijećem** koje se naziva ***carski divan*** i koje je imalo **savjetodavnu ulogu i funkciju vrhovnog civilnog suda** te je **primalo poslanike stranih država**, kako muslimanskih, tako i kršćanskih. Sultan nije izravno prisustvovao sjednicama divana, nego ih je potajno promatrao iz pokrajnje prostorije.

Najveće administrativno-teritorijalne jedinice od kojih se sastojalo Osmansko Carstvo bili su **vilajeti** ili **beglerbegluci**, na čelu s ***beglerbegom***. Svaki vilajet sastojao se od više **sandžaka** kojima su upravljali ***sandžakbegovi***. Niže teritorijalne oblasti sačinjavale su **kaze i nahije**. Glavnu riječ u njima imao je ***sudac - kadija***. Pravosuđe je funkcioniralo na temelju **islamskog vjerskog prava - šerijata**, a ako se neka presuda nije mogla donijeti na osnovu šerijata, onda bi sultan donosio posebne uredbe zvane **kanuni**.

TERITORIJALNO USTROJSTVO OSMANSKOG CARSTVA

Elitni dio turske vojske činili su **janjičari**, koji su se novačili od mladih kršćanskih zarobljenika prevedenih na islam. Za razliku od janjičara koji su bili plaćeni u novcu, pokrajinske trupe bile su plaćene kroz **zemljišne posjede - timare**. Glavnu snagu pokrajinskih trupa činila je **teška konjica - spahije**, kojima pomažu **pješaci - azepi**. Kao prethodnica turske vojske nastupali su odredi **akindžija**, koji nisu dobivali nikakvu plaću već je izvor njihovih prihoda bila isključivo pljačka.

Janjičari.
Janjičare, (yeni=nova + ceri=vojska) je osnovao sultan Orhan početkom XIV. st. Premoć nad europskim feudalnim vojskama davala im je njihova primjerena obuka i disciplina. U XVII. st. brojili su 100.000 ljudi.

OSNOVE OSMANSKOG FEUDALIZMA - TIMARSKO-SPAHIJSKI SUSTAV

Osmanski se feudalizam po mnogočemu razlikovao od zapadnoeuropskog. On se temeljio na tzv. timarsko-spahijskom sustavu. Spahije su za svoju vojnu službu od sultana dobivale zemljišne posjede - timare. Za razliku od europskog feudalizma, timari nisu dodjeljivani u nasljedno vlasništvo nego privremeno, najčešće do smrti. Nakon smrti vlasnika posjed se ponovno vraćao u državno vlasništvo i sultan ga je mogao dodijeliti bilo komu. Isto tako za razliku od europskog feudalca, spahija nije imao nikakvu vlast nad seljacima koji su obrađivali zemlju budući da su oni poreze plaćali sultanu, kojemu su bili i sudski podvrgnuti. On je od seljaka mogao ubirati samo rentu.

JESTE LI ZNALI...

- ***Sultan se u početku ženio stranim princezama, a kasnije je postalo pravilo da ima harem s priležnicama. Ona priležnica koja bi mu rodila muško dijete postajala je njegova miljenica i imala je prednost pred ostalima.***
- ***Veliki vezir Mehmed-paša Sokolović dao je mrtvoga sultana Sulejmana Veličanstvenog posjesti na stolicu u šatoru, kako bi pred vojskom prikrio njegovu smrt.***
- ***Kod Turaka Osmanlija bilo je zakonom dozvoljeno da sultan poubija svu svoju braću, kako bi se izbjegle eventualne prijestolne borbe.***

PITANJA, VJEŽBE I ZADACI

1. Što znaš o počecima osmanske povijesti?
2. Kada započinje uspon njihove države?
3. Zbog čega je važno osmansko zauzimanje poluotoka Galipolja?
4. Koje osmansko-kršćanske sukobe poznaješ u XIV. st., a koje u XV. st.?
5. Koje razdoblje predstavlja vrhunac osmanske povijesti?
6. Zašto dolazi do krize Osmanskog Carstva?
7. Kako je ustrojena osmanska država?
8. Kako se naziva osmanski feudalizam?
9. Koje su njegove karakteristike?
10. Usporedi osnovna obilježja europskog i osmanskog feudalizma.

25 TURSKE PROVALE U HRVATSKU

Krajem XIV. st., nakon bitke na Kosovu polju 1389., turska se opasnost sve više približavala granicama Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Daljnji turski prodor na sjever bio je dodatno olakšan iz dva razloga. Kralj Žigmund je bio daleko zainteresiraniji za stjecanje carskog naslova negoli za suzbijanje Turaka s Balkana, dok se plemstvo iscrpljivalo u medusobnim borbama. Novi će kralj Matijaš Korvina koji na prijestolje stupa 1458., stoga biti suočen sa sve žešćim turskim napadima.

Matijaš Korvin.
Trošeći svoje snage u borbi s Habsburgovcima te u borbama za češku krunu Matijaš Korvin se u borbama s Turcima zadovoljio obranom granica čime je samo na neko vrijeme bio spriječen rasap Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

Vladavina Matijaša Korvina

Godine 1458. za ugarsko-hrvatskog kralja bio je izabran šesnaestogodišnji **Matijaš Korvin**, mladi sin narodnog junaka Janka Hunyadyja. Kraljevu maloljetnost pokušali su iskoristiti velikaši na čelu s njegovim ujakom **Mihajlom Szilagyjem** i **Nikolom Iločkim** kako bi oni preuzeli stvarnu vlast u državi. Matijašev **odlučan otpor velikašima** ne samo da je spriječio njihove planove već je omogućio i potpuno pokoravanje plemstva. Tomu je osobito pridonijela njegova **porezna politika, kojom je prisilio i plemstvo na plaćanje poreza**, što je znatno povećalo državne prihode i ojačalo kraljevu središnju vlast.

Kada je **1463.** sultan Mehmed II. osvojio Bosnu, Matijaš Korvin se još iste godine uputio na vojnu **preotevši Turcima Jajce**, a nešto kasnije i **čitavu sjevernu Bosnu**. Na oslobođenom je području kralj organizirao **dvije banovine: Jajačku**, koja je trebala priječiti turske provale u Hrvatsku i **Srebrničku**, koja je imala zatvoriti put prema Slavoniji i južnoj Ugarskoj. Tom Matijaševom obrambenom sustavu valja pribrojiti i **Šabačku, Beogradsku i Severinsku banovinu**, koje su imale štititi podunavske granice Ugarske.

Uredivši tako unutarnje stanje i granicu prema Turcima, Matijaš se posvetio aktivnoj vanjskoj politici, želeći se domoći češkog prijestolja, dok je njemačkom caru Fridriku III. preoteo sam Beč. Zbog toga on nije imao previše vremena misliti na obranu Hrvatske od Turaka. U takvoj situaciji Hrvati su se počeli obraćati za pomoć stranim vladarima, posebno Veneciji, koju su Frankapani pozvali u pomoć 1469. Da bi spriječio uplitanje Venecije Korvin je zaratio protiv Frankapana te im oteo Senj, **kojeg je učinio sjedištem kapetanije** koja je trebala braniti taj dio Hrvatske od mletačkih presizanja i turskih napada. Izgubivši Senj Frankapani su **1480. Veneciji predali otok Krk čime je Hrvatska izgubila i svoj posljednji otok.**

Matijaš Korvin bio je pravi mecena književnosti i umjetnosti, a njegov je dvor bio središte srednjoeuropskog humanizma. Na njemu su, medu ostalim slavnim osobama tog doba, djelovali hrvatski humanisti Ivan Česmički i Ivan Vitez od Sredne i mnogi drugi.

Jagelovići

Matijaševom smrću 1490. iznova se otvorilo pitanje ugarsko-hrvatskog kralja, a na prijestolje su pretendirala čak četiri kandidata, od kojih su najznačajniji bili **Maksimilijan Habsburški i Vladislav Jagelović. Ugarsko visoko plemstvo**, vođeno isključivo željom da slomi jaku kraljevsku vlast uspostavljenu za Matijaša Korvina, **odlučilo je podržati kandidata koji će predstavljati najmanju prijetnju njihovim staleškim privilegijama**. Izbor je pao na **Vladislava II. Jagelovića** koji je već u svojoj krunidbenoj zavjernici **obećao staležima da će im vratiti stare privilegije oduzete u Korvinovo vrijeme.**

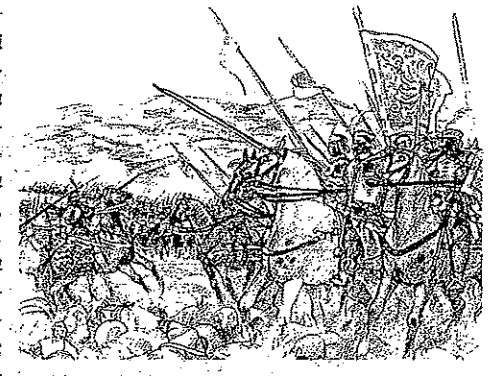
Odlukama budimskog sabora iz 1492. ukinuti su svi porezi doneseni za Korvinova vladanja, a plemići su izuzeti od plaćanja poreza. Osim toga, ukinuto je kraljevo pravo da poziva plemiće na rat izvan granica države što je označilo **potpun slom kraljevske vlasti**. Jagelovići su tako za cijelo vrijeme svoga vladanja u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu ostali tek pukim figurama na kraljevskom prijestolju.

Jedno od svjedočanstva o porazu na Krbavskom polju ostavio nam je franjevac Ivan Tomašić u svom djelu "Kratka kronika kraljevstva Hrvatske".

"... Kad se tako poređaše vojske, turski vojvoda Ismail-beg takvom silom udari na prve čete naše, da je knez Bernardin ne samo bio iz svog reda potisnut, te je morao uzmaknuti, nego je bio i prinuđen, da ostavi svoje pješake. Nato bijahu oni protjerani u krvav bijeg sve do Krbave, te su se sve od straha pred Turcima, što su ih gonili, sami bacali u rijeku... Ban Derenčin bude zarobljen, a sin njegov ubijen, te su banu sužnju zatim svaki put za objeda i večere metali na stol glavu sina njegova. Nato zapovjedi Hadum (Jakub), da se izbroje sva tjelesa poginulih i da se na uspomenu kršćanskog poraza pošalju mnoge glave i nebrojeni nosevi caru njegovu. Poginulo ih je (kršćana) više od trinaest tisuća. To je prvi rasap kraljevstva hrvatskoga, i tu je čitavo plemstvo hrvatsko izginulo."

KRBAVSKA BITKA

Slom kraljevske vlasti označio je ujedno i slom svakog organiziranog otpora prema Turcima, a Hrvatska je sada više nego ikada prije bila prepuštena samoj sebi. Nove turske prodore pospješivali su sukobi među hrvatskim plemstvom. U takvim okolnostima Hrvatsku je 1493. zadesila nova turska provala. Turci su, pod vodstvom Jakub-paše, provalili u Hrvatsku a zatim i u Kranjsku i Korušku. Zavađeni hrvatski plemići nato su se složili na obranu te su odlučili dočekati tursku vojsku na njenom povratku. Sloge, međutim, nije bilo u pitanju taktike kako se suprotstaviti Turcima. Dio je plemstva, na čelu s Bernardinom Frankapanom, predlagao da se Turke sačeka na brdskom području, gdje turska konjica ne bi došla do prevelikog izražaja. S druge strane, ban Emerik Derenčin je pod svaku cijenu želio sukob s Turcima na otvorenom polju.

***U bitki na Krbavskom polju 9. rujna 1493.** Hrvati su bili katastrofalno potučeni, a sâm ban je bio uhvaćen i odveden u zarobljeništvo. Suvremenici su ovaj poraz u kojem je bilo "zarobljeno i pogubljeno čitavo hrvatsko plemstvo" s pravom opisali kao "prvi rasap kraljevstva hrvatskoga". Tim je porazom obrambena moć Hrvatskog kraljevstva bila uništena i to upravo u vrijeme kada je započinjalo razdoblje turskih osvajanja hrvatskih zemalja.*

Otpor usamljenih - Ivaniš Korvin i Petar Berislavić

Kako je organizirani protuturski otpor u to vrijeme sasvim nestao, **obrana hrvatskih granica je spala na pokušaje pojedinaca** da suzbiju turske provale. Najistaknutiji takvi pojedinci bili su Matijašev sin **Ivaniš Korvin** i Trogiranin **Petar Berislavić. Petar Berislavić, hrvatski ban** od 1514. do 1520., proslavio se pobjedom nad Turcima **1513. u bitki kod Dubice.** Središnjom točkom svoje obrane on je učinio Jajce. Za čitavo vrijeme svog banovanja Berislavić nije raspolagao dostatnim novčanim sredstvima potrebnim za uzdržavanje vojske. Od kralja koristi ionako nije bilo, dok mu je Slavonski sabor 1515. odbio pomoć. Jedinu podršku imao je od **pape Lava X.** koji mu je, u skladu s mogućnostima, slao novčanu pomoć za potrebnu za borbu s Turcima.

Za tešku situaciju u kojoj se nalazila Hrvatska Europu je pokušao zainteresirati **Bernardin Frankapan**, održavši vatren govor na zasjedanju njemačkih staleža u Nürnbergu **1522.** godine. Međutim, njegova upozorenja o turskoj opasnosti nitko nije ozbiljno shvaćao.

Mohačka bitka

Kada je odmah na početku svoje vladavine sultan **Sulejman 1521. zauzeo Beograd**, *"zlatni ključ Ugarske i Slavonije"*, bilo je očito da će ubrzo doći do odlučnog sraza između ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika II. Jagelovića i sultana Sulejmana. Unutarnje rastrojstvo Ugarsko-hrvatske kraljevine već je unaprijed odlučilo ishod tog sraza. Hrvatsko se plemstvo, koje je još otprije pomoć u borbi protiv Turaka tražilo od habsburških vladara, na **saboru u Križevcima 1526.** odlučno je zahtijevalo da Hrvatska sebi potraži drugog vladara koji će je biti u stanju i braniti, misleći pritom na **Ferdinanda Habsburškog**. Istovremeno Ugarska je bila razdirana plemićkim borbama.

Želeći iskoristiti takvo stanje u Ugarskoj i Hrvatskoj, Sulejman je sagradio most preko Drave kod Osijeka te provalio u južnu Ugarsku. Ne htijući čekati vojsku hrvatskog bana Krste Frankopana, kao niti onu vojvode Ivana Zapolje, zametnuo je **kralj Ludovik II. 29. kolovoza 1526. bitku na Mohačkom polju**. Bitka se završila potpunim Ludovikom porazom, a on se pri bijegu utopio u nabujalom potoku. Njegovom smrću **nestalo je i ugarsko-hrvatske državne zajednice** ustrojene 1102. godine.

Turska osvajanja hrvatskih zemalja do 1526.

H. Burgkmair: Ludovik II. Jagelović.
Posljedice sloma kraljevske protuturske obrane za vladavine Jagelovića, Hrvatska će osobito osjetiti za Ludovika II. kada će s padom Knina 1522. započeti veliko turško osvajanje Hrvatske koje će biti zaustavljeno tek 1593. bitkom pred Siskom.

Mohačka bitka 1526.
Ishod ove bitke nije označio samo kraj dinastije Jagelovića, koji su pogibijom Ludovika II. izumrli već i kraj ugarsko-hrvatske države. Habsburgovcima je sada bio širom otvoren put ka ugarskom i hrvatskom prijestolju.

Hrvati prognanici i izbjeglice

Turske provale i pustošenja, označile su **početak masovnog egzodusa hrvatskog starosjedilačkog stanovništva**. Ono iz ugroženih krajeva, prvenstveno iz Bosne, bježi na sigurnija područja, dijelom Hrvatske, a dijelom susjednih zemalja. Već u prvoj polovici XVI. stoljeća nailazimo na hrvatska naselja u **južnoj Ugarskoj, Moravskoj, Gradišću i Italiji (u regijama Furlaniji, Julijskoj krajini i Molise)**. Osim toga, dolazi i do **islamizacije** dotad hrvatskih krajeva, uslijed čega se na pojedinim područjima drastično promijenila njihova vjerska struktura. Drugi proces karakterističan za ovo razdoblje, osim egzodusa i islamizacije, bilo je **doseljavanje Vlahā** koje su Turci pri svojim provalama koristili kao neredovite vojne odrede (martolozi). Ti su Vlasi bili pravoslavne vjere. Kada je tijekom rata za oslobođenje (1683. - 1689.) uslijedio novi egzodus stanovništva iz Bosne, velik broj tih Vlahā je u strahu od turske osvete prebjegao kako u južnu Ugarsku, tako i u pogranične krajeve Hrvatske.

JESTE LI ZNALI...

- *Nakon Krbavske bitke turski zapovjednik Adnan-paša mnoge je hrvatske glave i noseve poslao sultanu u Carigrad.*
- *Matijaš Korvin preoteo je Fridriku III. čak i sām Beč i Donju Austriju, koje su Habsburgovci dobili natrag mirom u Požunu 1491. godine.*

PITANJA, VJEŽBE I ZADACI

1. Koji su problemi Matijaša Korvina po stupanju na prijestolje i kakav je njihov ishod ?
2. Koji je cilj Matijaševe porezne politike?
3. Što znaš o sukobu Korvina i Frankopana ?
4. Čemu su trebale služiti Jajačka i Srebrnička banovina ?
5. Koje su značajke kraljevske vlasti u vrijeme Jagelovića ?
6. Komentiraj tvrdnju da je Krbavska bitka značila "prvi rasap kraljevstva hrvatskog".
7. Analiziraj tvrdnju da hrvatska borba protiv Turaka nije bila organizirana.
8. Kakvo je značenje Mohačke bitke za Hrvatsku i Ugarsku ?
9. Koje su posljedice turskih osvajanja Hrvatske ?
10. Što znaš o hrvatskim migracijama i o depopulizaciji Hrvatske ?

VI. HRVATSKA U NOVOM VIJEKU (OD POČETKA XVI. DO POČETKA XVIII. ST.)

37. HRVATSKA MEĐU ZEMLJAMA HABSBURŠKE MONARHIJE

Nezadrživi uspon habsburške dinastije započeo je u XIII. st. Njihovi posjedi, koji su se isprva nalazili po austrijskim zemljama, u sljedećim su se stoljećima proširili po čitavoj Europi i ostalim dijelovima svijeta. Sjeti se što ste učili o Karlu V. Što znači izjava da u njegovom Carstvu sunce nikada ne zalazi? Kada je početkom XVI. st. i Hrvatska ušla u sastav zemalja habsburške krune, njezina se povijest na duže razdoblje isprepletala sa poviješću najmoćnije i najuglednije europske dinastije.

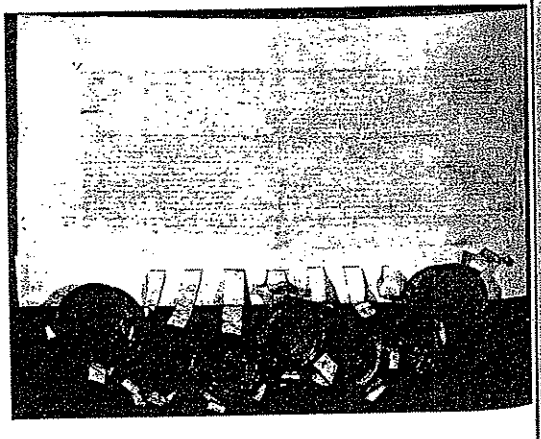

Cetingrad.
Od 1449. u posjedu Frankopana grad je tijekom ratova s Turcima više puta bio razaran. Cetingradska je tvrđava napuštena tek 1866. i po nalogu krajiških vlasti razorena.

Sabor u Cetinu

Nakon **mohačke katastrofe 1526. Hrvatska i Ugarska su ostale bez vladara** budući da Ludovik II. nije ostavio muškog nasljednika. Većina ugarskog plemstva podržavala je **vojvodu Ivana Zapolju** te ga je već u studenom 1526. okrunila za kralja. Hrvati su, s druge strane, bili skloniji habsburškom nadvojvodi Ferdinandu, koji je već i prije pružao vojnu i materijalnu pomoć Hrvatima u borbi protiv Turaka.

Na **Staru godinu 1526.** sastao se **Hrvatski sabor** na zasjedanje **u Cetinu.** Uz vodeće hrvatske plemiće na njemu su sudjelovali i poslanici nadvojvode Ferdinanda. Nakon što je Ferdinand prihvatio uvjete hrvatskih zastupnika, **sabor je sutradan, prvoga dana 1527.** godine, svečanom diplomom **izabrao nadvojvodu Ferdinanda za hrvatskog kralja.** Ferdinand je priznao sva stara prava Kraljevine Hrvatske te se obvezao braniti Hrvatsku od Turaka. Valja naglasiti da je Hrvatski sabor izabrao Ferdinanda "samostalno, bez ičije prisile" čime je još jednom pokazana hrvatska posebnost u odnosu na Ugarsku. Izborom Ferdinanda Habsburškog za hrvatskog vladara položaj Hrvatske nije se bitno promijenio, budući da je ona samo promijenila vladarsku dinastiju, prelazeći tako iz jedne personalne unije u drugu.

Cetingradska isprava.
Osim što predstavlja jasno svjedočanstvo o državno-pravnom individualitetu Hrvatske, na pečatu ove isprave po prvi put se pojavljuje oblik hrvatskog grba s naizmjeničnim crvenim i srebrnim (bijelim) poljima.

Svega nekoliko dana nakon Cetinskog sabora sastali su se **slavonski velikaši u Dubravi kod Čazme** te su se na nagovor Krste Frankopana i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődyja **opredijelili za Ivana Zapolju.** Kako bi što više ojačao svoj utjecaj u hrvatskim zemljama, Ivan je za hrvatskog bana imenovao **Krstu Frankapana,** dok je zagrebački biskup postao državni kancelar. Ovakav razvoj događaja dovest će do izbijanja rata za prijestolje u Hrvatskoj i Ugarskoj između pristaša Ivana Zapolje i nadvojvode Ferdinanda.

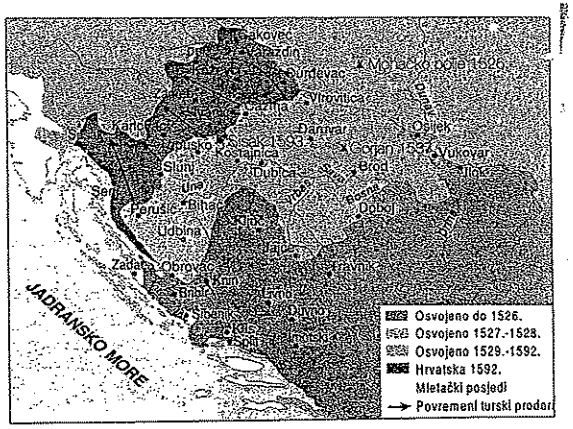
Građanski rat

Borbe između protivničkih tabora vodile su se kako u Ugarskoj, tako i u hrvatskim zemljama. Nakon što su Ferdinandove čete u kolovozu 1527. zadale **težak poraz Ivanovim odredima kod Tokaja u Ugarskoj,** Ivan je privremeno ustuknuo te se povukao u istočnu Ugarsku. Još teži udarac za Ivanove pristaše bila je **pogibija Krste Frankopana** u sukobu s Ferdinandovim odredima kod Varaždina, čime je Ivanov položaj znatno oslabio, ne samo u Slavoniji, nego i u samoj Ugarskoj. Kako bi izbjegao potpuni poraz, Ivan je u pomoć pozvao turskog sultana Sulejmana Veličanstvenog zahvaljujući kome je povratio izgubljene posjede. Građanski rat trajao je sve do **1538.**, kada je između zaraćenih strana sklopljen Velikovaradinski mir. Tim je mirom Ivanu priznat kraljevski naslov u istočnoj Ugarskoj, uz uvjet da će Ivanovi posjedi nakon njegove smrti prijeći u Ferdinandove ruke.

Turska osvajanja hrvatskih zemalja

Mohačka katastrofa unijela je dodatni nemir među Hrvate jer je bilo očito da se oni bez primjerene pomoći izvana neće moći dugo oduprijeti Turcima. Stanje je pokušavao popraviti **Krsto Frankopan,** najistaknutiji plemić Hrvatskog kraljevstva. Na Saboru u Koprivnici 1526. on je proglašen za ***"skrbnika i branitelja Kraljevstva"***.

Kako je novi hrvatski kralj **Ferdinand Habsburški** prvenstveno bio zaokupljen sukobom s

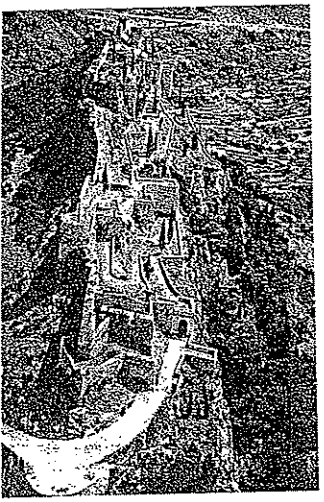

Turska osvajanja u Hrvatskoj od Mohačke bitke do bitke pred Siskom

Ivanom Zapoljom, **zanemario je svoje obveze spram obrane Hrvatske** od Turaka, obećane 1527. godine. Dok su se Ugarska i Hrvatska iscrpljivale u građanskom sukobu, Turci su nesmetano nastavljali zauzimati njihova područja. U ožujku **1527.** pod tursku je vlast dospio **Obrovac,** tako da je kao jedina jača utvrda na jugu Hrvatske ostao Klis. Veza između juga i sjevera Hrvatske biti će u potpunosti prekinuta

Portret Ferdinanda I. (1527.-1564.)
Iako se obvezao braniti Hrvatsku od Turaka, Ferdinand I. tu svoju obvezu nije ispunjavao te je prostorno mrvljenje Hrvatske bilo nastavljeno. Dok je 1526. Hrvatska obuhvaćala 50.000 km2, sredinom istog stoljeća njen će teritorij spasti na svega 20.000 km²

Klis.
Klišku tvrđavu smještena na planinskom prijevoju ponad Splita bila je, nakon pada Knina, posljednjim hrvatskim uporištem južno od Velebita. Njezinom je obranom sve do svoje smrti i pada tvrđave 1537. rukovodio kapetan Petar Kružić.

turskim osvajanjem Like i Krbave. Zauzimanjem **Jajca** i **Banje Luke** početkom 1528. hrvatska će se obrana povući do Bihaća, koji će uz Klis i Senj postati simbolom hrvatske borbe protiv Turaka.

Istovremeno, Turci su nastojali zauzeti i sam Beč. Neuspješna **opsada Beča 1529.** nije pokolebala Sulejmana Veličanstvenog da se domogne habsburške prijestolnice. Već 1532. njegove su čete opet krenule put Beča. Međutim, njihovo je napredovanje bilo zaustavljeno kod **tvrđave Kiseg** u zapadnoj Ugarskoj, koju je branila mala hrvatska posada na čelu s **Nikolom Jurišićem.** Nakon dvadesetpetodnevne neuspješne opsade Kisega Turci su se morali povući, a hrabrost Nikole Jurišića i njegovog odreda pročula se po čitavoj Europi.

Godina 1537. bila je kobna za Hrvatsku jer su Turci već početkom godine zauzeli **Klis,** čime je čitava Dalmacija izuzev obalnih gradova potpala pod Turke. Da bi opravdao svoja obećanja dana Hrvatima, Ferdinand je u jesen te godine poslao čete na čelu s **generalom Ivanom Katzianerom** u hrvatske zemlje, sa zadatkom da oslobode istočnu Slavoniju od Turaka. Njihov veliki **poraz kod Gorjana** značio je **konačan slom protuturske obrane u Slavoniji.** Do sredine XVI. st. Turci su zauzeli čitavu Slavoniju do Čazme, a Habsburgovci su bili prisiljeni na plaćanje godišnjeg danka Turcima u iznosu od 30 000 dukata.

Nikola Šubić Zrinski.
Nikola Šubić Zrinski, hrvatski ban od 1542. do 1557., osobito se istakao u borbi protiv Turaka. Kao naknadu za obnašanje banske časti dobio je 1546. međimursko vlastelinstvo koje će postati gospodarskom osnovom moći Zrinskih.

Opsada Sigeta 1566. godine

*Na nagovor velikog vezira **Mehmed-paše Sokolovića** krenuo je 1566. Sulejman Veličanstveni na još jedan vojni pohod protiv Beča. Kako novi kralj Maksimilijan nije imao dovoljno vremena organizirati kvalitetnu obranu Beča, odlučeno je da će kapetan Sigeta Nikola Šubić Zrinski pokušati Turke što dulje zadržati u Ugarskoj. U tu svrhu on se utvrdio u južnougarskoj tvrđavi Siget, zajedno s 2.500 vojnika, snabdjevši se prethodno svom potrebnom opremom i namirnicama, kako bi mogao izdržati dugu tursku opsadu.*

*Više od 100 000 turskih vojnika opsjelo je Siget **početkom kolovoza 1566.** Pod paljbom turskih topova ubrzo su srušene vanjske gradske zidine, tako da su se branitelji povukli u unutarnji dio utvrde. **Opsada je potrajala do početka rujna,** a svi turski pokušaji da zauzmu utvrdu završavali su uz njihove velike gubitke. Kako braniteljima Sigeta nisu dobivali obećane pomoći, Zrinski ih je poveo na **proboj iz grada,** pri čemu su samo sedmorica preživjela. No, unatoč pobjedi i zauzimanju Sigeta turska je vojska zbog iscrpljenosti morala odustati od pohoda na Beč.*

O. Iveković: Juriš Nikole Šubića Zrinskog iz Sigeta.

Komornik Nikole Zrinskog ostavio nam je opis opsade Sigeta. Pročitajte dio koji govori o posljednjoj borbi i smrti Nikole Zrinskog:

"... I zapovida komornku da mu opet donese njegove sablje, ke su š njim bile. I donesal mu je četiri sablje okovane srebrom i pozlaćene. I poče kušati sablje i is tih četirih sabalj obra jednu, ka je još njegova otca bila...

...Nakon što zakričaše trikrat "Jezus Jezus Jezus" pojde van z golu sablju i z malim šćitom železnim okruglim i pred njim odnese zastavu Juranić, i za njim izajdoše vsi van, ki su još bili ostali vitezi: konjanici i pišci.

I oni se pobiše s Turcima na lice na nutrnjega grada mostu. Ondi gospodina Zrinskoga janičari u trih mistih puškicami ustriliše, i od rane ka mu na glavu dopade, tako ondi slavno gospodin Zrinski na misto upade, a Turci s velikim glasom tri krat: Hala! Hala! Hala! uzkričaše."

Odnos Habsburgovaca prema Hrvatskoj

Premda su Hrvati na Cetinskom saboru 1527. izabrali Ferdinanda Habsburškog za svoga kralja zbog njegovih obećanja o pomoći u borbi protiv Turaka, ubrzo je postalo jasno da on nema namjeru ispuniti dana obećanja. **Sva njegova pažnja bila je posvećena sukobu s Ivanom Zapoljskim, čime se iscrpljivao ionako slab vojni potencijal potreban za borbu protiv Turaka.** Financijska sredstva za borbu protiv Turaka bila su minimalna, unatoč posebnom porezu, tzv. **"turskom danku", kojim su Kranjska, Koruška i Štajerska trebale financirati protuturisku obranu.**

Razočaranje Hrvata u nove vladare još se više produbljivalo zbog njihovog pokušaja da personalnu uniju, stvorenu na Cetinskom saboru, pretvore u realnu. To je bila posljedica **centralističke politike habsburških vladara, koji su nastojali ukinuti poseban položaj Hrvatske i pretvoriti je u jednu od svojih nasljednih zemalja.** Rezultat takve politike bilo je osnivanje novih državnih tijela, poput Dvorskog ratnog vijeća, Tajnog vijeća, Dvorske kancelarije i Dvorske komore. **Njihova svrha u konačnici je trebala biti ukidanje hrvatskih državnih institucija bana i sabora i prenošenje njihovih ovlasti na spomenuta dvorska tijela.**

JESTE LI ZNALI...

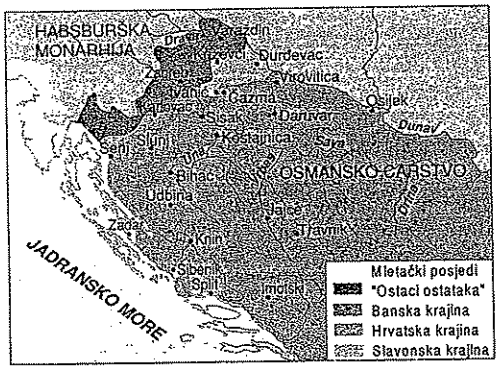
- *Nakon pogibije Nikole Šubića Zrinskog, sigetskog junaka, Turci su odrubili njegovu glavu, koju je veliki vezir Mehmed-paša Sokolović poslao svome bratu Mustafi, budimskome paši. On ju je pohranio u stolnoj crkvi u Győru, da bi kasnije bila predana Nikolinom sinu Jurju, koji ju je pokopao u obiteljskoj grobnici u Čakovcu.*
- *Nikola Šubić Zrinski je pred posljednji juriš iz Sigeta pričvrstio na odjeću sto zlatnih dukata govoreći svojim vojnicima: "Da znate da to zato postavih; koji nevjernik sa mene haljinu svuče, da poslije ne kaže da nije na meni ništa našao".*

PITANJA, VJEŽBE I ZADACI

1. Opiši stanje u Hrvatskoj nakon Mohačke bitke.
2. U čemu je značenje sabora u Cetinu za Hrvatsku?
3. Komentiraj tvrdnju da su Hrvati izabrali Ferdinanda Habsburškog "samostalno, bez ičije prisile".
4. Što znaš o građanskom ratu između Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje?
5. Izdvoji bitne događaje u turskom zauzimanju hrvatskih zemalja u prvoj polovici XVI. st.?
6. Što znaš o opsadi Sigeta?
7. Kakvog je odraza ta epizoda hrvatske povijesti našla u književnosti?
8. Zbog kojih razloga Ferdinand nije ostvario svoja obećanja data 1527. godine?
9. Na koji način Habsburgovci provode centralizaciju?
10. Koja je svrha takve njihove politike?

38. OSNUTAK VOJNE KRAJINE (GRANICE) - PRESTANAK TURSKIH OSVAJANJA U HRVATSKOJ

Nakon pobjede nad kršćanskom vojskom 1415. kod Makljenovca u Bosni Turci su po prvi put prodrli i na teritorij današnje Hrvatske. Turski upadi na hrvatski teritorij postat će gotovo svakodnevni nakon pada Bosne u turske ruke 1463. godine. Već tada postavilo se pitanje uspješne obrane od Turaka. Kada je habsburški nadvojvoda Ferdinand obećao aktivnu pomoć austrijskih zemalja u obrani Hrvatske, Hrvati su ga 1527. izabrali za svoga kralja.

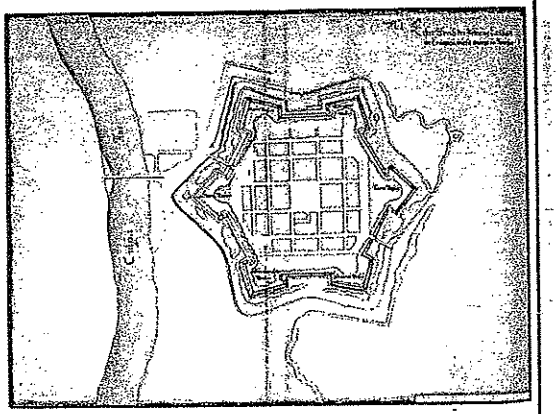
Vojna krajina

Uspostava Vojne krajine (granice) i njezin razvitak

Do sredine XVI. st. Turci su osvojili većinu teritorija Hrvatskog kraljevstva tako da su pod upravom hrvatskog bana i Sabora ostali samo *"ostatci ostataka nekoć slavnog Kraljevstva hrvatskog"*. Hrvatska je bila svedena na uski pojas koji je obuhvaćao sjeverozapadnu Hrvatsku sjeverno od Kupe, Gorski kotar i zapadne dijelove Like južno od te rijeke te dio Pounja u okolici Bihaća. Unatoč tomu, Hrvatska je hrabro odbijala turske napade i opravdavala izjavu Krste Frankopana u pismu papi Hadrijanu VI. da je Hrvatska *"predzide kršćanstva" ("antemurale christianitatis")*.

Kako su Turci prijetili i austrijskim nasljednim zemljama, Habsburgovci su, pomažući obranu Hrvatske namjeravali držati Turke daleko od svojih posjeda. Stoga su u pograničnim područjima Hrvatske prema Turcima formirali obrambeni sustav poznat pod nazivom Vojna krajina (granica). Vojničke trupe u Vojnoj krajini uglavnom su financirali kranjski, koruški i štajerski staleži, a njihovi zapovjednici bili su austrijski generali.

Vojna je krajina isprva bila teritorijalno podijeljena na kapetanije, koje su kasnije bile ujedinjene u dvije krajine. **Slavonsku krajinu**, koja je obuhvaćala pogranično područje od Drave do Kupe, te na **Hrvatsku krajinu**, od Kupe do mora. Ključan događaj u povijesti Vojne krajine zbio se 1578. kada je po **prvi put uređeno ustrojstvo, zapovjedništvo i financiranje krajine**. Od tada je njome zapovijedalo **Dvorsko ratno vijeće** sa sjedištem u **Grazu**, na čijem je čelu stajao **štajerski nadvojvoda Karlo**. Njemu su se morali pokoravati ne samo zapovjednici u Vojnoj krajini, nego i hrvatske čete pod zapovjedništvom bana. **Time je područje Vojne krajine bilo izuzeto ispod vlasti hrvatskoga bana i sabora, a na hrvatskom se teritoriju počela formirati nova politička tvorevina, kojom će se upravljati izvan Hrvatske.**

Plan grada Karlovca iz vremena njegova osnutka. Karlovačka tvrđava, građena u renesansnom duhu, u obliku šesterokrake zvijezde svoje ime duguje osnivaču tvrđave i grada, štajerskom nadvojvodi i zapovjedniku Hrvatske krajine - Karlu II.

Iako su hrvatski staleži od vladara zahtijevali uklanjanje stranih zapovjednika s područja krajine i njezin povratak pod vlast bana i sabora, to se nije dogodilo, budući da su Habsburgovci nastojali i preostali dio Hrvatske staviti pod svoj izravni nadzor. Vojna krajina im je, naime, bila nepresušan izvor jeftine vojne snage za ratove koje su vodili širom Europe. Ipak, na uporno traženje hrvatskih staleža jedan je dio pograničnog područja između Karlovca i Ivanića početkom XVII. st. stavljen pod zapovjedništvo hrvatskoga bana i ono će biti poznato pod nazivom **Banska krajina**.

U cilju poboljšanja obrane na granici 1579. izgrađena je nova utvrda kod utoka Korane i Mrežnice u Kupu - **Karlovac**. U njoj će biti sjedište Hrvatske krajine (***Karlovački generalat***), dok će u Varaždinu biti sjedište Slavonske krajine (***Varaždinski generalat***).

Vlaško pitanje u Hrvatskoj - Vlaški statuti 1630. godine

Zbog učestalih turskih provala znatan dio hrvatskog pučanstva napustio je pogranični teritorij s Osmanskim Carstvom. Kako bi demografski obnovili to područje i ojačali obranu granice, **austrijske su vlasti u Vojnu krajinu počele naseljavati pravoslavne Vlahe** izbjegle sa susjednog turskog teritorija. Hrvatski plemići, na čiju su se zemlju Vlasi doselili, zahtijevali su od njih podavanja, što nije bilo u skladu s namjerama krajiških vlasti. Oni su Vlahe u prvom redu naselili kao vojnike koji će priznavati samo krajiške zapovjednike i koji neće biti odgovorni banu, saboru i hrvatskim plemićima.

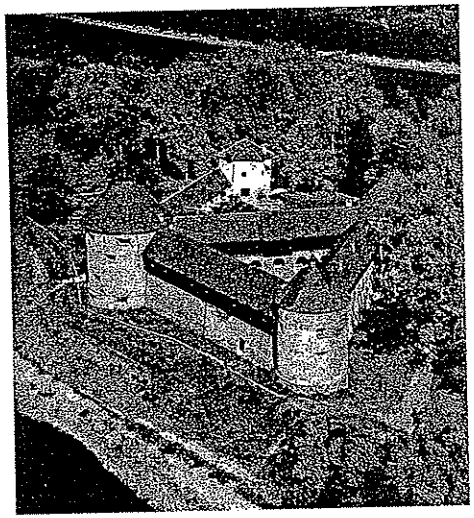
Zbog toga je došlo do zaoštravanja odnosa između hrvatskih staleža i kralja. Svi napori hrvatskih pregovarača bili su uzaludni jer je **Ferdinand II. 1630. izdao tzv. Vlaške statute** (*Statuta Valachorum*) **kojima je potvrdio poseban položaj vojnika-krajišnika**. U zamjenu za vojnu službu oni dobivaju zemlju za obrađivanje, oslobađaju se feudalnih podavanja hrvatskim velikašima i bivaju podvrgnuti pod izravnu kraljevu vlast. Osim toga, dana im je i unutarnja autonomija pa su tako mogli samostalno birati seoskog kneza i suca. **Ovom je uredbom teritorij Vojne krajine definitivno izdvojen iz sastava hrvatskog političkog teritorija.**

Područje Hrvatske koje je ostalo pod upravom bana i Sabora nazivano je **Banska Hrvatska**.

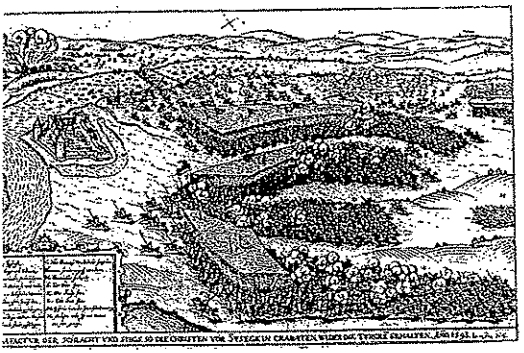
Bitka pred Siskom i Dugi rat

Nakon što su Hrvatsku sveli na "ostatke ostataka" Turci su u drugoj polovici XVI. st. glavninu svojih napada usmjerili na područje današnje Bosanske krajine. Namjera im je bila da zauzimanjem Bihaća i Siska slome hrvatski otpor na tom području i otvore put prema Zagrebu i sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Pripremajući se za to, **bosanski je paša Hasan Predojević** 1592. nadomak Siska sagradio

Utvrda Sisak.
Po nalogu zagrebačkog kaptola sisačku je utvrdu, između 1544.-1550., sagradio talijanski majstor Petar iz Milana. Utvrda trokutastog tlocrta s tri cilindrične kule na uglovima trebala je braniti "ostatke ostataka" Hrvatske.

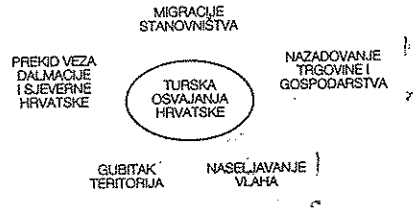
Bitka pred Siskom.
Pobjeda pred Siskom, koja je bila izravan povod turskoj objavi rata (Dugi rat), označit će uz pobjedu u pomorskoj bitki kod Lepanta konačno zaustavljanje višestoljetnih turskih osvajanja u Europi.

utvrdu Petrinju, koja mu je služila kao glavno uporište pri napadima na Sisak. Kada je u lipnju iste godine zauzeo Bihać, put prema Sisku bio mu je otvoren, što je navelo Hrvatski sabor da proglasi opći ustanak (insurekciju).

U lipnju 1593. pred Siskom je došlo do velike bitke između turskih četa, pod vodstvom Hasan-paše Predojevića i hrvatskih četa pod vodstvom **bana Tome Erdödyja.** Turci su bili hametice potučeni, a sâm Hasan-paša se prilikom bijega utopio. **Ova je pobjeda označila prekretnicu u tursko-hrvatskim sukobima. Nakon nje prestala su turska osvajanja hrvatskih zemalja, a Hrvati su od početka XVII. st., počeli oslobađali svoje teritorije od turskog vrhovništva.**

Poraz pod Siskom naveo je sultana Murata III. na pokretanje velikog rata protiv kršćana, poznatog pod nazivom **Dugi rat**, koji će potrajati sve do 1606. **Rat se najvećim dijelom vodio na području Ugarske**, iako se dio ratnih operacija odvijao i na području hrvatskih zemalja. Tu prije svega valja izdvojiti pobjedu nad Turcima kod Petrinje 1595., nakon koje je potpuno oslobođen hrvatski teritorij na lijevoj obali Kupe. Dugi rat završio je potpisivanjem **mira na ušću rijeke Žitve u Dunav 1606. (Žitvanski mir). Njime je određeno da svaka strana zadrži onaj teritorij kojeg u tom trenutku posjeduje**, a osim toga, obje su se strane obvezale na prestanak pljačkanja i pustošenja protivničkog područja. **Ovim je mirom prestala obveza Habsburgovaca na plaćanje godišnjeg danka turskom sultanu** te je postalo očito da je turskoj sili, koja je sve više prelazila u obranu, polako dolazio kraj.

POSLJEDICE TURSKIH OSVAJANJA HRVATSKE

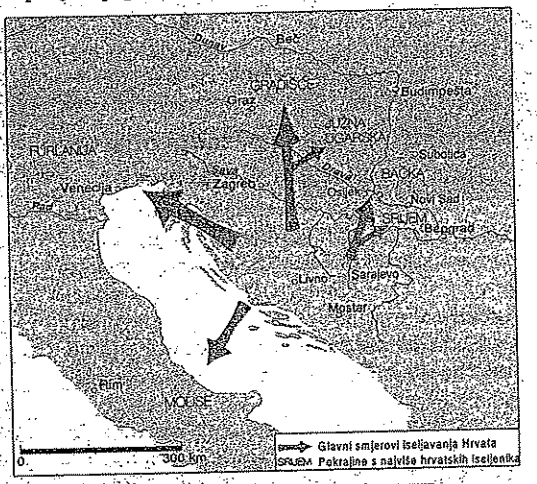

O sisačkoj pobjedi izvještaj nam je između ostalog ostavio general Eggenberg:
"Preblagi gospodine, bez sumnje je vašem presvijetlom Visočanstvu poznato, da se Božjom milošću dogodilo, da je Hasan-paša bosanski 22. dana ovoga mjeseca između 10 i 11 prije podne kod Otoka između rijeka Save i Kupe sa svojom vojskom napao na nas, ali je ondje potučen i natjeran u bijeg. Stoga Hasan-paša, vidjevši kako naši žestoko napadaju, na konju dohrli do mosta preko Kupe, da bi svoje u bijegu povukao natrag. No naše su čete tako navaljivale na njih, što su izmicali, da su im ipak, premda su se silno žurili k mostu (Turci o.a.), prepriječili put i okrenuli se prema Kupi, pri čemu se s konjima utopio vrlo velik broj najodličnijih i najbolje naoružanih Turaka. Sam se paša s nekoliko begova, aga, spahija, zaima i s nekolicinom turskih prvaka utopio, čak je ondje poginuo i nećak po sestri turskom caru, a kad je pronađen odmah mu je odrubljena glava."

POSLJEDICE TURSKIH OSVAJANJA U HRVATSKOJ

*Turska osvajanja imala su dalekosežne posljedice po Hrvatsko kraljevstvo koje će, ostavši bez znatnog dijela svoga teritorija biti svedeno na "ostatke ostataka". Neprestani ratovi krajem XV. i kroz XVI. st. izazvali su **velike migracije hrvatskog stanovništva**, koje se seli s osvojenih područja u sigurnije krajeve, često u inozemstvo (u južnu Ugarsku i u Gradišće). Jedan dio hrvatskog pučanstva na području današnje Bosne se **islamizirao**, dok su austrijske vlasti na opustjela pogranična područja kao vojnike **naseljavali pravoslavne Vlahe**. Na taj način **pojedina su hrvatska područja potpuno promijenila svoje etničko i vjersko obilježje.***

*Turska osvajanja potpuno su **prekinula vezu između Dalmacije i sjevernih hrvatskih krajeva** te na taj način ubrzala proces **vezivanja Dalmacije uz Veneciju i preseljenje političkog i društvenog središta Hrvatske prema sjeveru.** Prekid prometnih komunikacija sa zaledem nepovoljno je utjecao na većinu dalmatinskih gradova. Samo je Dubrovnik, zbog dobrih odnosa s Turcima, nastavio normalan razvitak trgujući i dalje s turskim zaledem. U ostalim dijelovima Hrvatske **trgovina i gospodarstvo vidno su nazadovali**, tako da će se u XVI. i XVII. st. kao najunosnija trgovačka djelatnost pokazati opskrba vojničkih trupa u Vojnoj krajini.*

Migracije hrvatskog pučanstva od XV. do XVIII. st.

JESTE LI ZNALI...

- *U bitki pred Siskom zaplijenjen je i top, koji su Turci prethodno zaplijenili vojnim odredima Ivana Katzianera u bitki kod Gorjana 1537.*
- *Pravoslavne Vlahe, koje su Habsburgovci naseljavali u Vojnu krajinu, Turci su u ranijem razdoblju često koristili kao prethodnicu svoje vojske koja je vršila pljačkaške upade.*
- *Jedan je dio Hrvata iz Dalmacije u strahu od Turaka izbjegao preko Jadrana i naselio talijansku oblast Molise. Oni su danas poznati kao moliški Hrvati, a sačuvali su oblik hrvatskog jezika kakav su govorili u staroj domovini.*

PITANJA, VJEŽBE I ZADACI

1. Komentiraj izreku da je Hrvatska bila "antemurale christianitatis".
2. Na koji je način nastala Vojna krajina?
3. Gdje se ona prostire?
4. Što označava 1578. godina u njezinoj povijesti?
5. Kako je ustrojena Vojna krajina?
6. Što znaš o Vlasima i njihovom položaju u Vojnoj krajini?
7. Kakav je njihov odnos prema hrvatskim staležima?
8. Pojasni značenje bitke pred Siskom za hrvatsku povijest.
9. Gdje se vodi i kako završava Dugi rat?
10. Analiziraj posljedice turskih osvajanja u Hrvatskoj.

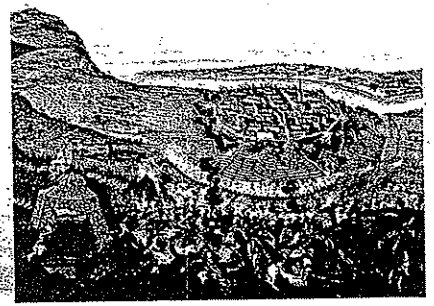
42. OSLOBOĐENJE HRVATSKIH KRAJEVA OD TURSKE VLASTI

Vojnim uspjesima u XIV., XV. i XVI., st. Turci Osmanlije osvojili su čitavu jugoistočnu Europu te se približili srednjoeuropskoj prijestolnici Beču. Turska vojna sila u početku je bila superiorna europskim feudalnim vojskama, a organizacija osmanske države ni po čemu nije zaostajala za vodećim europskim državama. Od sredine XVI. st. europske su države usavršavanjem vojne tehnike i načina ratovanja počele stjecati prednost nad Turcima, ali zbog međusobnih nesuglasica nisu bile spremne odlučnije istupiti protiv njih. Stanje se bitnije promijenilo tek krajem XVII. st.

Opsada Beča 1683. godine

Nakon Sulejmana Veličanstvenog Osmansko je Carstvo zapalo u razdoblje slabljenja i opadanja, koje će iznutra nagrizati društveni ustroj osmanske države i uvjetovati znatan gubitak teritorija. Potkraj XVII. st. sultanova je vlast znatno oslabila, a vodeću su ulogu u državi preuzeli veliki veziri.

Veliki vezir Kara Mustafa odlučio je krajem XVII. st. ratovima popraviti vanjski položaj Osmanskog Carstva. Njegova je namjera bila ostvariti ono što nije pošlo za rukom ni najvećim osmanskim vojskovođama na vrhuncu turske ekspanzije - **osvojiti Beč**. Međutim, Kara Mustafa je smetnuo s uma da osmanska vojska više nije na razini od prije stotinjak godina, kao i činjenicu da su europski osmanski protivnici u međuvremenu napredovali u svakom pogledu, i vojnom i gospodarskom. **Povevši 1683. vojsku na Beč, Kara Mustafa je započeo Veliki (Bečki) rat (1683. - 1699.)** koji će se pretvoriti u najveći turski poraz u povijesti. U pomoć gradu Beču, kojeg je u kolovozu 1683. opsjelo oko 200.000 turskih vojnika, došao je **poljski kralj Jan Sobjeski**. On je zajedno s carskim vojskovođom **Karlom Lotarinškim** zadao Turcima težak poraz na **Kahlenbergu** pokraj Beča, natjeravši ih na povlačenje.

Bitka za oslobođenje Beča 1683.
Turski poraz pod Bečom bio je znak za opći kršćanski ustanak u hrvatskim i mađarskim krajevima pod turskom vlašću i početak Velikog rata koji će završiti Karlovačkim mirom i vraćanjem tih zemalja u sklop Monarhije.

U pismu svojoj ženi nakon opsade Beča, Jan Sobjeski je zapisao:
"Neka je navijek hvaljen Gospodin i Bog, koji je našoj naciji udijelio ovakvu pobjedu i slavu za kakvu se u ranijim vremenima nikad nije čulo. Čitav neprijateljski logor skupa s topništvom i neprocjenjivim blagom pao je u naše ruke, a neprijatelj se nalazi u potpunom neredu u bijegu, pokrivši leševima prilaze rovovima, sam logor i otvoreno polje. Naši su oteli sve kamile, mazge, goveda i ovce, sakupljene oko logora. Veliki vezir Kara Mustafa spasio se na jednom konju, s jednim jedinim odijelom, uz gubitak svega svoga dragocjenog blaga, čiji sam nasljednik postao ja ..."

PROTUTURSKI USTANCI U HRVATSKIM KRAJEVIMA

*Usporedo s vojnim operacijama u Ugarskoj, koje je vodila carska vojska, ratovalo se i u hrvatskim krajevima. Na čelu hrvatskih postrojbi nalazio se ban **Nikola Erdödy**. Nakon više pobjeda nad Turcima **do godine 1687. oslobođena je gotovo čitava Slavonija**. Banskim su postrojbama u pomoć pritekle **brojne dobrovoljačke i hajdučke čete**, od kojih su se naročito **isticali dobrovoljci franjevca Luke Ibrišimovića**. Nakon što se 1684. uspio izbaviti iz turskog ropstva, fra Luka je odmah počeo prikupljati čete za borbu protiv Turaka. Sa svojim ustaničkim odredima **dao je veliki doprinos oslobađanju okolice Požege** od turske vlasti. Kada su Turci 1689. ponovno pokušali zauzeti Požegu fra Luka Ibrišimović ih je katastrofalno porazio na brdu Sokolovcu kod Požege.*

*Istovremeno su se Turci morali povlačiti i iz Like, gdje je ustaničke čete predvodio svećenik iz Brinja **Marko Mesić**. Najveći otpor Turci su pružali na Krbavi, gdje se utvrda Udbina predala tek nakon dugotrajne opsade. **Protuturski ustanak u Lici urodio je povlačenjem Turaka i oslobođenjem čitave Like ispod njihove vlasti.***

*U mletačkom osvajanju Dalmacije veliki je doprinos dalo domaće stanovništvo. Čitav teritorij južno od Dinare i Velebita dospio je pod mletačku vlast, a naziv Dalmacija se proširio duboko u zaleđe dalmatinskih gradova. **Najistaknutiju ulogu u ratu u Dalmaciji odigrali su ravnokotarski hajduci na čelu sa Stojanom Jankovićem.***

Marko Mesić je unatoč svom svećeničkom pozivu često ratovao protiv Turaka, zbog čega je 1676., osobno pošao u Rim tražiti od pape odrješenje od grijeha.

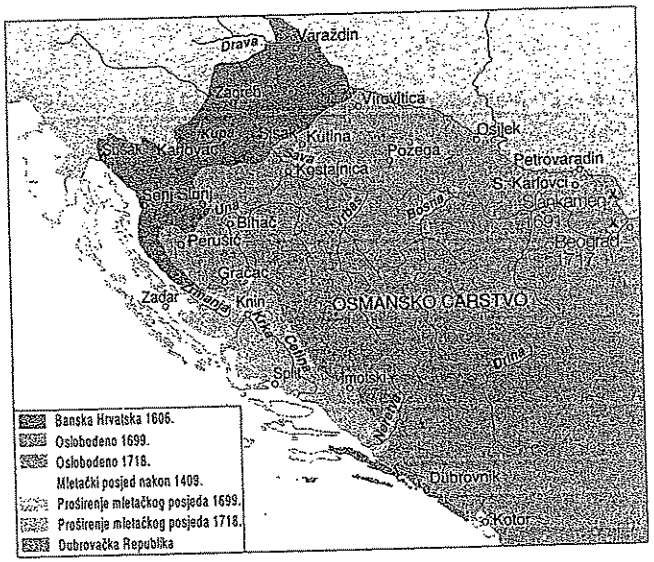

Fra Luka Ibrišimović, franjevac iz Požege, osim što se istakao kao vođa protuturskog ustanka u Slavoniji, marljivo je radio na prosvjećivanju pučanstva osnovavši 1672. u Požegi školu koju je pohađalo 50 djece.

Sveta liga i oslobađanje Panonije od turske vlasti

Turski poraz pod Bečom označio je konačni slom osmanlijske vojne premoći i uvjerio je kršćane da se mogu ravnopravno boriti s Turcima. Kako bi se iskoristio početni zanos nakon kršćanske pobjede kod Beča, **papa Inocent XI. je 1684. inicirao osnivanje protuturske *Svete lige***. Nju su, uz Papinsku državu, sačinjavale Habsburška Monarhija, Poljska i Venecija. Bilo je dogovoreno da se Turke istovremeno napadne na više različitih mjesta. Poljski sukobi s Turcima u Moldaviji nisu donijeli konkretnih rezultata, ali su zato bolje sreće bili Venecija i Habsburška Monarhija. U **Morejskom ratu**, koji se vodio na području Peloponeza, Egejskog mora i Jadrana **Venecija je osvojila gotovo čitavu današnju Dalmaciju, čime su ti hrvatski krajevi oslobođeni od turske okupacije.**

Glavnina vojnih operacija vodila se u Panoniji, na području Ugarske. Godine 1686. oslobođen je Budim, a nakon poraza kod Mohača sljedeće godine Turci su bili prisiljeni napustiti Panoniju. Pritisnuti sa svih strana Turci se nisu mogli uspješno braniti, što je omogućilo brzo napredovanje habsburške vojske kroz Srijem, zauzimanje Beograda te prodor duboko na teritorij Srbije sve do Vidina u Bugarskoj. **Zajedno s Turcima oslobođeno je područje napuštalo i muslimansko stanovništvo**, koje se u većoj mjeri počelo naseljavati na teritorij Bosne.

Oslobađanje hrvatskih krajeva od Turaka

Mir u Srijemskim Karlovcima 1699. godine

Nakon poraza koje su Turci pretrpjeli osamdesetih godina XVII. st. i gubitka čitave Panonije, Hrvatske i dijela Srbije, činilo se da je Osmansko Carstvo pred potpunim slomom. Da bi donekle popravio situaciju, novi je **veliki vezir Mustafa-paša Čuprilić** započeo provoditi reforme koje su državi trebale vratiti izgubljene pozicije. Pod njegovim vodstvom **Turci su u protuudaru ponovno osvojili čitavu Srbiju s Beogradom.** Takvom razvoju situacije pridonijela je i činjenica da je Austrija dio svojih trupa morala prebaciti na zapad, zbog rata kojeg joj je baš u tom trenutku nametnuo francuski kralj Luj XIV. Međutim, svoj naum Turci nisu uspjeli ostvariti budući da su ih **1691. u velikoj bitki u Srijemu kod Slankamena**, četrdesetak kilometara sjeverozapadno od Beograda, porazile carske trupe. Tom prilikom poginuo je i veliki vezir Mustafa-paša Čuprilić.

Novom pobjedom nad Turcima **1697.** kod Sente novi vrhovni zapovjednik carske vojske, **princ Eugen Savojski**, prisilio je Turke na pregovore. U njima su, osim Habsburgovaca i Turaka, sudjelovali i Venecija i Poljska te Engleska i Nizozemska kao mirovni posrednici. Pregovori su završili **1699.** potpisivanjem **mira u Srijemskim Karlovcima.** Njime su **Habsburgovci dobili čitavu Ugarsku, a granica s Turcima tekla je sredinom Srijema.** Neki hrvatski teritoriji poput jugoistočnog Srijema, Dubice i Kostajnice opet su se našli pod turskom vlašću. Unatoč tome ovaj je mir bio od izuzetnog značenja za hrvatsku povijest jer je **najveći dio hrvatskog teritorija oslobođen od turske vlasti.** Teritorij srednjovjekovne Hrvatske između Une i Vrbasa i dalje je ostao pod turskom vlašću i u hrvatskoj će historiografiji ostati poznat kao **Turska Hrvatska. Venecija je pak dobila Peloponez u Grčkoj te najveći dio Dalmacije, dok je Osmansko Carstvo bilo zauvijek potisnuto iz Panonije, a njegovi su europski posjedi ostali ograničeni na Balkanski poluotok.**

Portret Eugena Savojskog.
Pod zapovjedništvom ovoga velikog austrijskog vojskovode borio se i veliki broj Hrvata, kojima je Eugen namijenio ulogu da bosanskim Turcima priječe pristup glavnom bojištu u Srijemu.

Novi rat početkom XVIII. stoljeća i mir u Požarevcu

Mir uspostavljen u Srijemskim Karlovcima trajao je vrlo kratko. Ne želeći se pomiriti s gubitkom teritorija **Turci su 1714. pokrenuli novi rat,** napavši mletačke posjede u Grčkoj. Napadnuta Venecija nije se uspjela oduprijeti pa je poluotok Peloponez ponovno došao pod tursku vlast. **Istovremeno su Turci napali i mletačke posjede u Dalmaciji te su 1715. opsjeli Sinj,** kojemu je uskoro u pomoć došlo više od 20.000 dalmatinskih Hrvata čijoj hrabrosti treba zahvaliti što Turci nisu zauzeli grad. Legenda kaže da je grad od turske opsade spasila Gospa, čiji se lik ukazao na gradskim zidinama u vrijeme opsade. Kao spomen na junački otpor Turcima u Sinju od tada se svake godine u mjesecu kolovozu održava viteška igra - **Sinjska alka.**

Na zamolbu Venecije **u rat se 1716. uključila i Habsburška Monarhija,** čiji je vojskovođa **Eugen Savojski iste godine teško porazio Turke kod Petrovaradina.** Ubrzo potom isti je vojskovođa zauzeo Beograd, poslije čega je habsburška vojska oslobodila sjevernu Srbiju između Drine i Morave. **Hrvatske postrojbe** istovremeno su **uspješno ratovale u Posavini i oslobodile desnu obalu Save.** Pritisnuti takvim razvojem događaja Turci su 1718. bili prisiljeni potpisati **Požarevački mir, kojim su se u korist Habsburške monarhije morali odreći sjeverne Bosne oko Une i Save, Srijema, Banata te dijela Srbije i Vlaške.**

Sinjska alka.

JESTE LI ZNALI...
- *Fra Luka Ibrišimović u slavu pobjede nad Turcima na brdu Sokolovcu dobio je nadimak "Sokol".*
- *Zbog poraza pod Bečom Veliki vezir Kara Mustafa kažnjen je smrću, nakon povratka u Beograd.*
- *Na inzistiranje Dubrovčana Turci su dobili izlaz na more kod Neuma i kod Sutorine (na ulazu u Boku Kotorsku), kako bi na taj način zaštitili Dubrovnik od Mlečana.*

PITANJA, VJEŽBE I ZADACI

1. Kakav je bio položaj osmanskih europskih protivnika u odnosu na Osmansko Carstvo neposredno pred Veliki turski rat?
2. Što je Sveta liga?
3. Kako je ona utjecala na daljnji tijek protuturskog rata?
4. Što znaš o migracijama uzrokovanim protuturskim ratovima?
5. Opiši oslobađanje hrvatskih krajeva od turske vlasti.
6. Koji su to krajevi?
7. Kakva je uloga dragovoljaca u njihovom oslobađanju?
8. Navedi neke primjere.
9. Koje su odredbe mira u Srijemskim Karlovcima, a koje onoga u Požarevcu?
10. Kakvo je njihovo značenje za hrvatsku povijest?

Ek 13. Ivan Dukić, Nikola Štambak, **Hrvatska povijest,** 2003

Ivan Dukić, Nikola Stambuk
Hrvatska povijest, udžbenik za povijest za prvi razred 3g-ekonomske škole
Šk, 2003, 2g

HRVATSKA I OSMANLIJE

Nakon smrti Žigmunda Luksemburškoga iznova su uslijedile dinastijske borbe za vlast; ovaj put između njemačke dinastije Habsburgovaca i poljske dinastije Jagelovića, s promjenljivim uspjehom. Istodobno, Osmanlije su prodirali sve dublje u Europu: godine 1389. u velikoj su se bitci sukobile osmanlijska i srpska vojska. Ishod bitke nije bio u potpunosti jasan, gubici su bili veliki na obje strane, ali malobrojnija srpska strana svoje gubitke još desetljećima poslije nije uspijevala nadoknaditi. Srpska srednjovjekovna država uskoro je propala.
Godine 1396. Osmanlije su osvojili Bugarsku, a 1453. godine i Carigrad.
Bizantsko Carstvo prestalo je postojati.

Ivan Hunyadi

Nakon smrti Žigmunda Luksemburškoga 1437. godine, na ugarskohrvatskom prijestolju izmijenila su se tri vladara: Albert Habsburški, Vladislav I. Jagelović te maloljetni Ladislav V. Habsburški. Nijedan od njih ne bi uspio postati kraljem da nije stekao potporu moćnih ugarskih feudalaca. A najmoćniji od ugarskih feudalaca bio je Ivan Hunyadi.

Ivan Hunyadi bio je od 1437. do smrti 1456, uz trenutačnog vladara, najmoćniji čovjek u kraljevstvu. Usto, **bio je i zapovjednik vojske. Istaknuo se u brojnim ratovima protiv Osmanlija**, o čemu će biti riječi kasnije.

- *Tko je bio Ivan Hunyadi? Opiši njegov odnos s ugarskohrvatskim kraljevima.*

Ivan Hunyadi

Matija Korvin

Godine 1458. feudalci su za kralja izabrali Matiju Korvina, sina pokojnoga Ivana Hunyadija. Oni su zauzvrat očekivali da će kralj djelovati u njihovu interesu. Ali, Matija je želio ojačati svoju vlast, a smanjiti utjecaj krupnih feudalaca. Zato je **feudalcima nametnuo visoke poreze te ustrojio stajaću, plaćeničku vojsku, neovisnu o feudalcima.**

Feudalci se nisu složili s promjenama koje je uveo Matija Korvin. **Dio fedualaca se pobunio, ali je Matija pobunjenike oštro i nemilosrdno kažnjavao** (*prisjeti se sličnih odnosa između Karla I. Anžuvinca i feudalaca s početka 14. stoljeća*). Matija Korvin je, također, **poticao razvoj gradova i nastojao smanjiti feudalne zloupotrebe.** Sve su to bile mjere koje su istodobno trebale oslabiti opasne krupne feudalce. U puku je ostao upamćen stoljećima nakon smrti kao „dobri kralj Matijaš".

Bio je iznimno **sklon znanosti i umjetnosti.** Na svom je dvoru okupljao i potpomagao pjesnike, pisce i znanstvenike. Skupljao je knjige i stare rukopise; u svome je dvoru otvorio veliku knjižnicu. Uveo je u Ugarsku najvažniji izum toga doba – tiskarski stroj.

- *Kako je Matija Korvin postao kraljem? Opiši njegovu politiku prema feudalcima. Opiši njegovu politiku prema seljacima i gradovima. Kakav je bio njegov odnos prema znanosti i umjetnosti? Procijeni sam: je li Matija Korvin zaslužio svoj narodni nadimak „Dobri kralj Matijaš"?*

Matija Korvin (latinski — Gavran). Nadimak „Korvin" Matija je stekao zbog slike gavrana na obiteljskom grbu.

pročitaj

TURCI OSMANLIJE

Podrijetlo. Turci su bili narod nastanjen u središnjoj Aziji. Dio Turaka napustio je to područje i krenuo prema zapadu. **Turke koji su se u 14. stoljeću prvi put pojavili u Europi, nazivamo Osmanlijama, prema njihovu prvom važnijem vladaru, Osmanu.** On je početkom 14. stoljeća utemeljio državicu u blizini Bizanta, te je započeo voditi osvajačku politiku. Njegovi su nasljednici ratovali s Bizantom i izveli odlučujući prodor u Europu.

Velesila. Osvajanjem Carigrada 1453. godine i propašću Bizantskog Carstva Osmanlijsko Carstvo postaje vodeća velesila u jugoistočnoj Europi. Osmanlijski vladari, sultani, daljnja osvajanja usmjeravaju prema srednjoj Europi; prema Bosni, Hrvatskoj i Ugarskoj.

Nadmoćna vojska. Osmanlijska je vojska bila znatno bolje ustrojena i disciplinirania od većine europskih vojski. Stoga su Osmanlije u ratu uglavnom pobjedivali Europljane. **Spahije, konjanici** u osmanlijskoj vojsci, za svoju su vojnu službu bili plaćeni zemljom, baš kao i feudalci u Europi. Ali, spahije nisu svoju zemlju mogli ostaviti u nasljedstvo potomstvu, nego bi nakon smrti ona opet pripala državi, odnosno sultanu. Zato spahije nikada **nisu mogli, kao europski feudalci, gomilati posjede i moć na račun vladara.**

Janjičari, pješaci u osmanlijskoj vojsci, novačeni su od djece zarobijene na osvojenim područjima. Ta su djeca odgajana u posebnim vojnim školama u duhu **apsolutne poslušnosti i vjernosti sultanu.**

Europski strah od Osmanlija. Osmanlije su prihvatili vjersko učenje **islama.** Tu su vjeru Europljani (kršćani) smatrali neprijatelјskom još od ranoga srednjeg vijeka (*prisjeti se križarskih ratova*). Stoga je u **Europi osmanlijski prodor dočekan sa zebnjom,** to više što se činio teško zaustavljivim.

- *Kako je nastalo Osmanlijsko Carstvo? Zašto je osmanlijska vojska bila uspješnija od europskih vojski? Tko su bili spahije, a tko janjičari? Zašto su (mnogim) Europljanima Osmanlije bili posebno odbojni?*

Spahija

Osmanlije i Ugarsko-Hrvatska Država: prvi dodiri

U bitci na Kosovu 1389. godine, uz srpsku vojsku, sudjelovale su i vojske iz Bosne i Hrvatske. Kralj Žigmund (*prisjeti se kada je vladao*) poveo je 1396. ratni pohod protiv Osmanlija, ali je njegova vojska poražena kod Nikopolja (današnja Bugarska).

U 15. se stoljeću ratovanjem protiv Osmanlija proslavio **Ivan Hunyadi.** On je u više navrata

pobjeđivao Osmanlije na području Srbije, Bosne i Bugarske. **Godine 1444.** zajedno **s kraljem Vladislavom I.** krenuo je nov obračun. Na obalama Crnoga mora, **kod grada Varne, njihova je vojska teško poražena.** Vladislav je u toj bitci poginuo. Slijedila je serija osmanlijskih ratnih uspjeha. Hunyadi se morao ograničiti na obranu. Umro je 1456. od kuge nakon što je uspješno obranio ugarsku utvrdu Beograd.

- *Opiši Hunyadijevo ratovanje s Osmanlijama do 1444. i nakon te godine.*

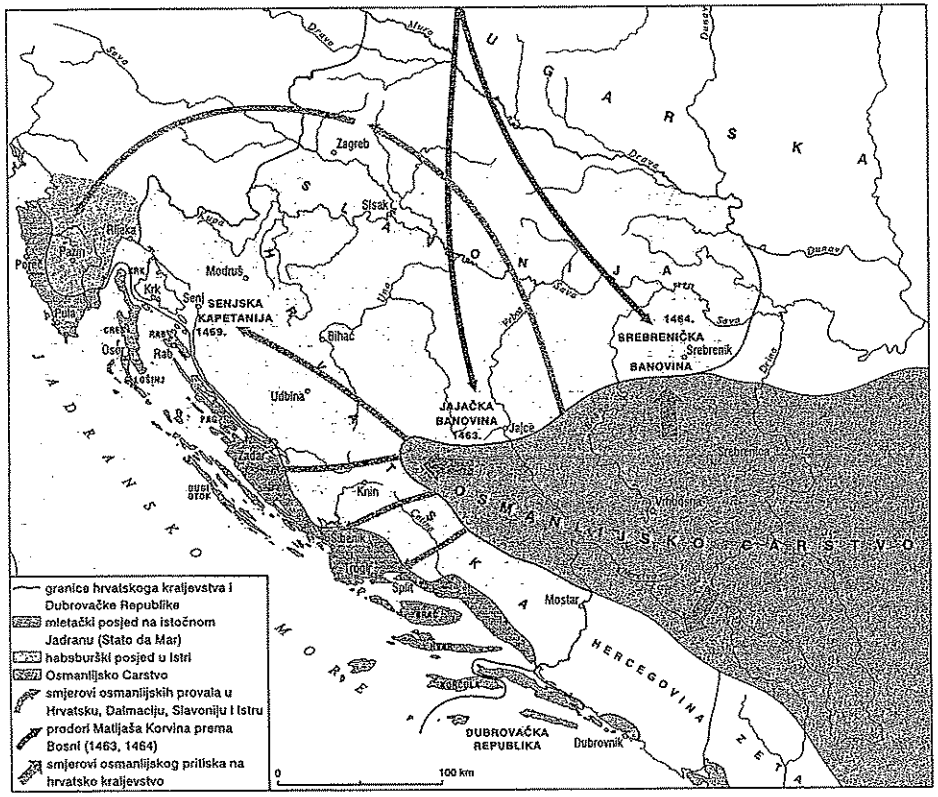
zanimljivost

Ličnost Ivana Hunyadija prešla je u legendu. Vrlo je čest lik u epskim narodnim pjesmama, s donekle izmijenjenim imenom: Sibinjanin Janko. Hunyadi je postao legenda još za života. Kad je umro, njegov vojni neprijatelj, sultan Mehmed II, navodno je izjavio: „Premda mi je bio neprijatelj, žao mi je što je umro jer takva čovjeka svijet još nije vidio."

- *Objasni izjavu Mehmeda II.*

Obrambeni sustavi

Godine 1463. Osmanlije su osvojili Bosnu. Kralj **Matija Korvin** uspješnim je vojnim pohodom uspio zauzeti sjeverni dio te države. **Ustrojio je posebna pogranična područja: Jajačku i Srebreničku banovinu.** Ta su obrambena područja trebala zaustaviti daljnji osmanlijski prodor prema sjeveru. Na **području Dalmacije** obrambeni su sustav činile **kraljevske utvrde** od kojih su najvažnije bile Ostrovica (kod Zadra), Knin i Klis (*pogledaj zemljovid 11*).

Zemljovid 11. *Obrambeni sustav Matije Korvina*

Utvrde nisu mogle zaustaviti ubojite prodore Osmanlija duboko u Ugarsku i Hrvatsku. Osmanlije su utvrde jednostavno zaobilazili, ako bi im cilj bio samo pljačka. Kada bi određeno područje dovoljno opustošili, utvrde toga područja same bi pale u njihove ruke.
Nakon smrti Matije Korvina Ugarsko-Hrvatskom Državom ponovno su zavladali **Jagelovići – Vladislav II. i Ludovik II. Oni su se pokazali još neuspješnijima** od svojih prethodnika u **zaustavljanju osmanlijskoga prodora.**

- *Opiši kako je Matija Korvin organizirao obranu kraljevstva.*

Krbavska bitka 1493. godine

Godine 1493. došlo je do velike bitke između Osmanlija i vojske koju su ustrojili hrvatski feudalci. Bitka se zbila na Krbavskom polju, gdje su Hrvati odlučili dočekati Osmanlije koji su se vraćali iz pljačkaškog pohoda po Sloveniji. Hrvatska je vojska u toj bitci doživjela težak poraz. U Krbavskoj je bitci poginulo mnogo hrvatskih plemića i vojnika. Hrvatska i Ugarska bile su jako oslabljene i sve su teže izdržavale nalete Osmanlija.

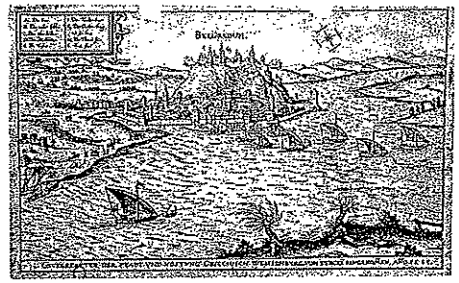
- *Što znaš o Krbavskoj bitci?*

zanimljivost

Osmanlijska vojska na Krbavskom polju nije bila brojčano nadmoćna, ali je bila iskusnija, bolje ustrojena i bolje opremljena od hrvatske vojske. Nakon bitke govorilo se i pisalo o pogibiji „čitavoga hrvatskog plemstva" i o „raspadu hrvatskoga kraljevstva" (premda Osmanlije tom pobjedom nisu povećali svoja područja).
Krivnja za poraz redovito je pripisivana banu Emeriku Derenčinu, jer je nagovorio druge feudalce da „boj zametnu na otvorenome polju". Narodna pjesma „uzroke" poraza opisuje na pomalo šaljiv način:

„Derenčiću loša sreća bila
da mu sestra kosu odgojila
kosa mu je na oči padala
često ju je mačem pomicao
po vedrom se čelu porezao
krvca mu se niz lice prolila
čarne mu je oči zaslijepila
pa je svoju sestru proklinjao."

- *Što misliš, zašto je Krbavska bitka ostavila tako snažan dojam na suvremenike?*

Opsada Beograda, 1521. godine

Daljnje borbe

Uslijedila su desetljeća teških borbi u kojima su **glavni teret obrane nosile vojske hrvatskih feudalaca,** od kojih su se najviše isticali Ivan Karlović, Krsto Frankopan, Petar Berislavić i Petar Kružić. **Imali su nedostatnu potporu središnje vlasti,** a izostala je i više puta zatražena pomoć europskih država. Slabo opremljeni feudalni borci nisu se mogli suprotstaviti osmanlijskoj vojnoj sili. Hrvati su pobjede u pojedinim bitkama postizali uz velike napore i hrabrost, ali te su pobjede imale malo utjecaja na konačan ishod rata.
Osmanlije su početkom 16. stoljeća osvajali zemlju za zemljom, grad za gradom: Imotski, Knin, Sinj, a ubrzo **izbijaju i na Jadransko more.** Drugi pravac osmanlijskih osvajanja slijedio je rijeku Dunav (*pogledaj zemljovid 12*). **Godine 1521. osvajaju ugarsku utvrdu Beograd, nekoliko godina poslije i Osijek.** Slijedila je odlučujuća bitka kod grada Mohača.

- *Objasni zašto je ratovanje protiv Osmanlija bilo neuspješno?*

Prizor iz Mohačke bitke, 1526. godine

kih teškoća u prikupljanju vojske, pa se nisu mogli uspješno suprotstaviti carskoj vojsci. Naime, **Dvor je u međuvremenu s više strana saznao za organiziranje pobune te ju je odlučio u korijenu sasjeći.** Shvativši da pomoć iz Turske neće stići, a nakon Frankapanova neuspjeha u borbi s carskim jedinicama, vođe urote uvidjele su beziizlaznost situacije.

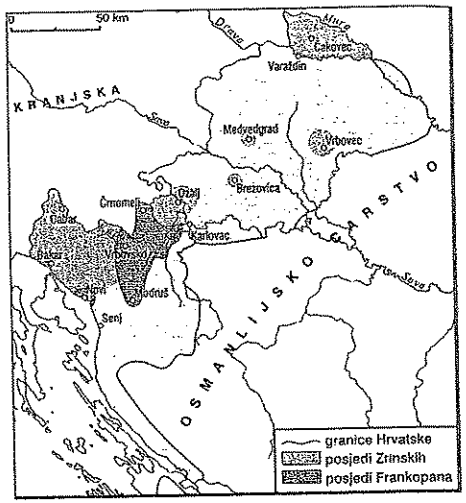
Vjerujući u kraljevu milost, Petar Zrinski i Fran Krsto Frankapan u travnju 1670. godine stigli su u Beč, nadajući se izmirenju s bečkim Dvorom. Suprotno obećanjima, kralj ih je dao zatvoriti te su nakon dugotrajne istrage kao veleizdajnici osuđeni na smrtnu kaznu. Ona je izvršena u travnju 1671. godine u Bečkome Novom Mjestu, a smaknuti su i neki ugarski velikaši.

- *Zašto je dio velikaša odustao od suradnje s urotnicima? Što se dogodilo s vođama urote?*

Posljedice neuspješna otpora

Slom otpora imao je teške posljedice za Hrvatsku jer je doveo do znatnog slabljenja moći hrvatskog plemstva, što je pak uvelike olakšalo učvršćivanje centralizma i apsolutizma. Dva su ključna razloga slabljenja moći hrvatskoga plemstva.

Još za trajanja sukoba carska je vojska pustošila imanja Zrinskih i Frankapana, a zatim su ona zaplijenjena i stavljena pod upravu države (*vidi zemljovid 17*). **Znamo li da su Frankapani, a još više Zrinski, imali izrazito velike posjede u Hrvatskoj, jasno je da je pozicija Dvora u Hrvatskoj osnažena, a pozicija Sabora** (koji je izgubio nadzor nad tim dijelom teritorija) **oslabljena.** Zaplijenjeni su posjedi, naravno, Dvoru donosili veliku materijalnu dobit.

Zemljovid 17. *Posjedi Zrinskih i Frankapana*

S druge strane, **smaknuće Petra Zrinskog i Frana Krste Frankapana označilo je početak nestajanja dviju najmoćnijih hrvatskih velikaških obitelji.** Osim Nikolina sina, Adama Zrinskog, koji je poginuo u bitci protiv Turaka, većina ostalih članova obiju obitelji skončala je u sljedećih tridesetak godina ili u tamnici ili u samostanu. Nestanak dvaju najmoćnijih hrvatskih velikaških obitelji kao i zapljena njihovih imanja znatno su olakšali sve izrazitiju centralizaciju vlasti i sve izraženiji apsolutizam – oslabljeno hrvatsko plemstvo tomu se nije moglo suprotstaviti.

- *Koje su posljedice neuspjeha pobune protiv centralizma i apsolutizma?*

Ponovi i upamti

- uzroci nezadovoljstva hrvatskoga plemstva
- vođe urote
- neuspješno traganje za saveznikom → slom urote
- posljedice

HRVATSKA PODRUČJA ZA VRIJEME MLETAČKE I OSMANLIJSKE VLASTI. DUBROVAČKA REPUBLIKA

Koristeći se zemljovidima 12 i 14 prisjeti se pod čijom su vlašću bili pojedini dijelovi hrvatskoga teritorija u 16. i 17. stoljeću. Prisjeti se kada je Hrvatska postala dijelom Habsburške Monarhije te kako i kada su pojedina hrvatska područja postala dijelom Venecije odnosno Osmanlijskoga Carstva. U tekstu koji slijedi saznat ćeš ponešto o položaju Hrvata pod turskom i mletačkom vlašću, te o daljem razvoju Dubrovnika koji je uspio zadržati svoju neovisnost.

Položaj Hrvata pod osmanlijskom vlašću

Jedna od posljedica širenja osmanlijske vlasti u jugoistočnoj Europi bile su i velike migracije – dio kršćanskog stanovništva napuštao je ugrožena ili već osvojena područja u potrazi za sigurnošću. Turcima je, međutim, u interesu bilo zadržati ne samo osvojenu zemlju nego i njezine obrađivače (*zašto?*). To je, uz islamski zakon koji je uvažavao druge monoteističke religije, bio glavni razlog njihove relativno tolerantne vjerske politike. **Pripadnici monoteističkih religija (kršćani, židovi) nisu prisiljavani na prelazak na islam. Nemuslimanski dio stanovništva morao je, međutim, plaćati dodatne poreze.** Premda je te dodatne poreze veći dio nemuslimanskog stanovništva doživljavao kao diskriminaciju, valja napomenuti da su ta dodatna porezna opterećenja na neki način predstavljala nadomjestak za vojnu službu (tu su obvezu, naime, imali samo muslimani). Stoga se može zaključiti da je, barem u vrijeme širenja osmanlijske države, položaj nemuslimanskog dijela stanovništva bio razmjerno povoljan.

Opisane posljedice turskih osvajanja vrijede i za hrvatska područja koja su došla pod osmanlijsku vlast (*prisjeti se o kojim se područjima radi; prouči zemljovide 11 i 12 na str. 44 i 46*) – velik dio Hrvata napustio je taj prostor, a oni koji su ostali u početku su živjeli u razmjerno tolerantnom okružju. Međutim, s vremenom se taj odnos počeo mijenjati. **Prestankom turskih osvajanja (koja su donosila veliku dobit) povećani su porezi kršćanskom stanovništvu, a pritisak se osjećao i na području vjere** jer su kršćani sve češće prisiljavani prihvatiti muslimansku vjeru. Posljedica otežanih životnih uvjeta bilo je nezadovoljstvo, a zatim i otpor kršćanskog stanovništva. Često su podizane bune protiv turske vlasti, a istaknuto mjesto u otporu imali su hajduci – odmetnici koji su organizirani u hajdučke družine napadali manje skupine turskih vojnika, sakupljače poreza, trgovce te su na taj način unosili dodatnu nesigurnost u, krizom zahvaćeno, Osmanlijsko Carstvo.

- *Kakav je bio odnos osmanlijske vlasti prema kršćanskome stanovništvu u osvojenim područjima? Kako se on mijenjao i zašto? Na koji su način kršćani u okupiranim dijelovima hrvatske iskazivali nezadovoljstvo turskom vladavinom?*

Dalmacija pod mletačkom vlašću

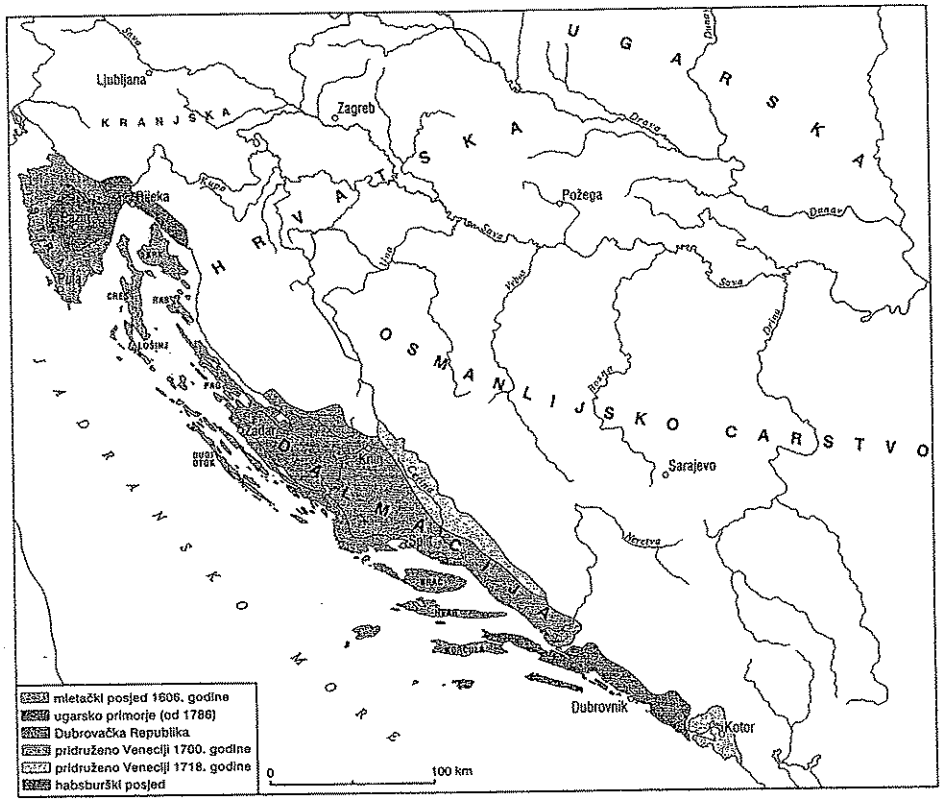
Nakon što je 1409. godine Venecija kupila prava na Dalmaciju (*prisjeti se od koga*), u sljedećih je desetak godina učvrstila svoju vlast na istočnoj obali Jadrana. Tada jedna od najmoćnijih europskih država slabjeti je počela u sljedećem, 16. stoljeću. Glavni uzrok tome bilo je preseljenje težišta trgovine sa Sredozemnog mora na Atlantski ocean, kao jedna od posljedica otkrića novih kontinenata. Dodatni problem bilo je ubrzano

širenje Osmanlijskog Carstva pa je Venecija ostala bez dijela prije osvojene Dalmacije. Sve do polovice 17. stoljeća Venecija je uglavnom nastojala izbjeći sukobe s Osmanlijskim Carstvom, svjesna negativnog utjecaja ratovanja na svoje gospodarstvo, ponajprije na trgovinu. Tada je, međutim, ipak izbio dugotrajni rat za otok Kretu (tzv. Kandijski rat) kojim je Venecija izgubila spomenuti otok, ali je osigurala određena teritorijalna proširenja u Dalmaciji (Makarsko primorje i utvrda Klis).

Potkraj 17. i početkom 18. stoljeća Venecija je kao članica Svete lige (o kojoj ćeš detaljnije čitati uskoro) **sudjelovala u protuturskim ratovima te je dodatno proširila svoj teritorij na račun Osmanlijskog Carstva.** Granica uspostavljena nakon spomenutih ratova do danas je ostala hrvatskom granicom prema Bosni i Hercegovini.

Dugogodišnje mletačko upravljanje Dalmacijom imalo je uglavnom negativan utjecaj na gospodarski razvoj ovoga prostora. Carinske i druge mjere znatno su ograničavale trgovinu, a dodatni je problem bila odsječenost dalmatinskog priobalja i gradova od unutrašnjosti, što je posebno izraženo nakon turskog osvajanja dalmatinskog zaleđa i dijela obale.

Stanovništvo dalmatinskih gradova dijelilo se na dva sloja: vlastelu (plemiće) i pučane. Njihovi su sukobi bili prilično učestali. Naime, usprkos činjenici da nije imala veću političku ulogu jer su sve ključne odluke donosili knezovi (mletački plemići odgovorni izravno Veneciji), malobrojna je vlastela donosila odluke uglavnom na štetu pučana. Stoga su se pučani za ravnopravnost nastojali izboriti i otvorenim bunama. Najpoznatija takva pobuna pučana jest već spomenuta

Zemljovid 18. *Dalmacija i Istra u 17. i 18. stoljeću*

Hvarska buna pod vodstvom Matije Ivanića (izbila je 1510. godine) koju je Venecija uspjela ugušiti tek nakon nekoliko godina.

- *Što je sve utjecalo na slabljenje Venecije u 16. stoljeću? Koje je značenje protuturskih ratova s kraja 17. i početka 18. stoljeća? Kako je mletačka uprava utjecala na gospodarski razvoj Dalmacije?*

Istra

U Istri se i u novome vijeku zadržala srednjovjekovna teritorijalna podjela na habsburški i mletački dio (prouči ponovno zemljovid 9 na str. 36): **Venecija je vladala obalnim područjem, a Habsburška Monarhija unutrašnjošću poluotoka.**

U priobalnim gradovima prevladavalo je talijansko stanovništvo, a organizacija vlasti bila je jednaka onoj u Dalmaciji – gradovi su imali određenu samoupravu u odnosu na Veneciju, a vlast je u svojim rukama držala vlastela. U selima je (podjednako u mletačkom i u habsburškom dijelu Istre) prevladavalo hrvatsko stanovništvo koje se uglavnom bavilo poljoprivredom, a u gradovima se razvijao obrt i trgovina.

Početkom 17. stoljeća broj stanovnika Istre znatno se smanjio, što je bilo posljedica epidemije kuge i Uskočkoga rata (o kojem ćeš čitati u sljedećem odlomku) koji se mahom vodio na području Istre. Stoga su mletačke vlasti odlučile pokrenuti naseljavanje opustjelih područja. Useljenici, privučeni povlasticama, stizali su u Istru s područja pod turskom vlašću te Apeninskog poluotoka. Točan broj useljenika i njihovu nacionalnu pripadnost teško je procijeniti, no nacionalni sastav stanovništva vjerojatno nije znatnije izmijenjen. Naime, pridošlice su se uglavnom stapale sa sredinom u koju bi stigli: doseljenici u gradove su se talijanizirali, a oni koji su naselili unutrašnjost su se kroatizirali.

- *Između kojih je država bio podijeljen teritorij Istre? Što je utjecalo na smanjenje broja stanovnika Istre?*

Kliška utvrda

Uskoci

Uskoci su, prisjetimo se, prebjezi s područja koje su okupirali Turci. Stigavši na slobodni teritorij (sjedište im je bilo u Senju), oni su kao sastavni dio posade Vojne krajine nastavili borbu protiv Turaka. Uskoci su sebe smatrali ratnicima u

Uskočki poglavar

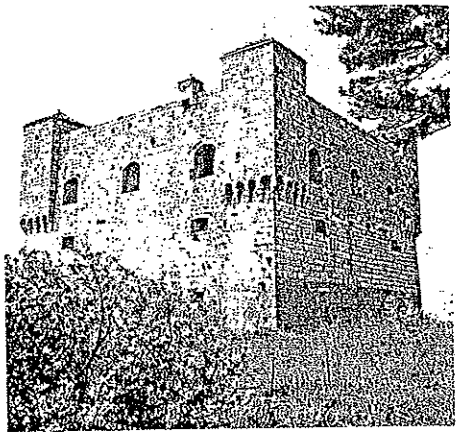
obrani granica kršćanstva tj. tvrdili su da vode sveti rat protiv muslimanskih pogana. Tako su ih doživljavale i vlasti Habsburške Monarhije – **Senj se u onodobnim službenim dokumentima često opisuje kao „predziđe kršćanstva"**. Međutim, uskoci su s vremenom počeli napadati i kršćane, ponajprije mletačke brodove (napadali su i Dubrovčane jer su oni priznavali vrhovnu vlast turskoga sultana), pa su odnosi Habsburške Monarhije i Venecije u mnogo navrata bili vrlo zategnuti. Ti su pljačkaški pohodi dobrim dijelom bili uvjetovani drugačijim položajem uskoka u odnosu na ostale krajišnike: oni nisu posjedovali zemlju, a kako su plaće dobivali neredovito (znalo se dogoditi da im vlasti Vojne krajine duguju po 20, 30 ili čak 40 mjesečnih plaća!) morali su se sami pobrinuti za preživljavanje. Vlasti su Vojne krajine na sve učestalije uskočke pljačkaške pohode gledale dvojako: s jedne strane, sposobnost uskoka da si sami pljačkom osiguraju plaću doživljavali su kao vrlinu, no katkad su uskočke prepade (u vrijeme primirja ili mira) doživljavali negativno jer su izazivali Veneciju i Osmanlijsko Carstvo na akcije koje su ugrožavale habsburšku državu.

Kako bečki Dvor, usprkos stalnim prigovorima Venecije, nije obuzdao uskočke napade na Mlečane, između Venecije i Habsburške Monarhije je 1615. godine izbio Uskočki rat. Rat je donio velika razaranja, posebno u Istri (*zašto upravo tamo?*), a nakon njegova svršetka Habsburška je Monarhija morala pristati na preseljenje uskoka iz Senja u unutrašnjost.

- *Koja je bila razlika između uskoka i vojnih posada u drugim dijelovima Vojne krajine? Koje su države vodile Uskočki rat? Zašto je do njega došlo i koje su mu bile posljedice?*

zanimljivost

Sve učestaliji napadi uskoka i na kršćane dijelom su uzrokovani činjenicom da je Senj, otkako je stekao ugled utočišta za pljačkaše, počeo privlačiti pustolove koji sebi nisu postavljali nikakve uzvišene ciljeve, nego su se jednostavno željeli na brzinu obogatiti. Potkraj 16. stoljeća pojavile su se gusarske družine koje su pljačkale pod uskočkim imenom, a nisu imale nikakve veze sa Senjom. Istim su se „trikom" koristili i Mlečani – napadali bi turske brodove, a onda se izgovarali na uskoke.

Utvrda Nehaj iznad Senja – uskočko središte

izvor

Pritužbe kršćanskih trgovaca i njihovih vlada, koje su često upućivane u Beč, nisu ostavljale pretjerano dubok dojam na uskoke. O tome svjedoči i citat iz pisma senjskog kapetana Ivana Lenkovića Mlecima iz 1542. godine:

„Moj kralj može mi narediti što god se prohtije Njegovom Veličanstvu, ali ako mi zapovijedi da ne napadam nevjernike, ili da vratim ono što sam uzeo i kanim i dalje uzimati kad god i gdje god budem mogao, usprotivit ću se pa makar izgubio glavu."

- *Čemu je spreman usprotiviti se senjski kapetan Lenković? Valja još jednom naglasiti da su uskoci jednako postupali prema nevjernicima (Turcima) kao i prema onima koji su s njima trgovali ili priznavali njihovu vlast (Mlečanima, Dubrovčanima).*

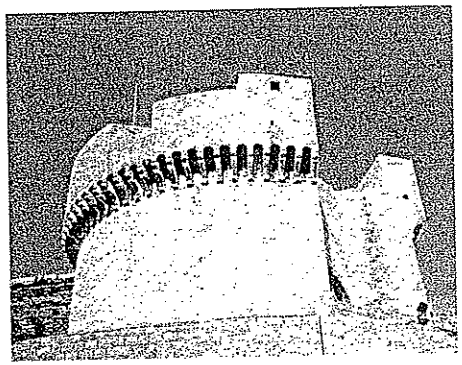
Dubrovnik

Premda se prvi put spominje pod nazivom Dubrovačka Republika tek 1441. godine, Dubrovnik je svoju samostalnost razvijao još od 1358. godine, kada je priznao vrhovnu vlast hrvatskougarskih vladara. (*Prisjeti se čiju je vrhovnu vlast Dubrovnik priznavao do 1358. godine. Što se te godine dogodilo?*) Nakon bitke na Mohačkom polju (*prisjeti se kada je to bilo te kako je bitka završila)* Dubrovnik je priznao vrhovnu vlast Osmanlijskog Carstva, čime se, među ostalim, obvezao i na isplatu godišnjeg danka. Plaćanje danka Dubrovčanima se, međutim, višestruko isplatilo jer su imali pravo slobodnog trgovanja na cijelom Osmanlijskom Carstvu. Ako ovom dodamo podatak da je Dubrovačka Republika bila u odličnim odnosima i sa Španjolskom, tada najmoćnijom silom zapadnog dijela Sredozemlja, a možda i šire, sasvim je jasno da su pretpostavke za ubrzan razvoj Dubrovnika postojale. Spretni i sposobni dubrovački trgovci iskoristili su navedene pogodnosti tj. uspjehe vlastite diplomacije te je Dubrovnik u 16. stoljeću dosegnuo vrhunac svoje gospodarske moći i postao jednom od najvećih trgovačkih sila na Sredozemlju.

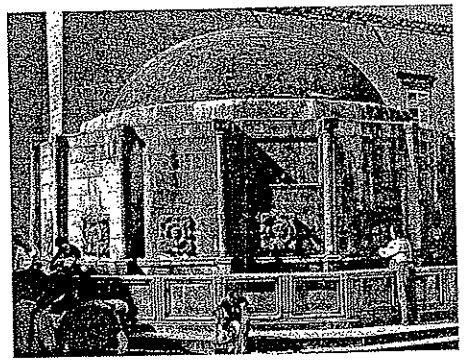
Potkraj 16. i početkom 17. stoljeća pojavili su se prvi znakovi krize. Slabljenje gospodarske moći Dubrovnika u prvom je redu bilo uvjetovano premještanjem težišta trgovine sa Sredozemlja na Atlantik. No, i u novonastalim okolnostima Dubrovčani su se nastojali snaći pa su, primjerice, čuvajući svoju neutralnost u vrijeme Kandijskog rata, bili jedini koji su od njega imali velike koristi (*prisjeti se koje su bile sukobljene strane u Kandijskom ratu*).

Najteži udarac Dubrovnik je doživio 1667. godine kada je strahovit potres uništio veći dio grada. U ruševinama, i u požaru koji je nakon potresa planuo, poginuo je velik broj stanovnika Dubrovnika – ti su materijalni i ljudski gubici znatno oslabili Dubrovačku Republiku i ona se od tog udarca nikada više nije posve oporavila.

- *Što je sve pogodovalo ubrzanom razvoju Dubrovnika? Koji su bili uzroci kasnije krize?*

Kula Minčeta, najpoznatija kula dubrovačkih bedema

Onofrijeva česma u Dubrovniku

Ponovi i upamti

- pogoršanje položaja kršćana pod osmanlijskom vlašću
- Hvarska buna
- uskoci → Uskočki rat
- Dubrovnik: vrhunac gospodarske moći u 16. st., pad u 17. st.

Ek 14. Ante Birin, Tomislav Šarlija, **Povijest 6: udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole,** 2006

ik
ALFA d.d.
Zagreb
Nova Ves 23a

Za nakladnika
Miro Petric

Urednici
mr. sc. Ante Birin
Tomislav Šarlija, prof.

Recenzenti
akademik Franjo Šanjek
Ante Smoljo, prof.

Likovna urednica
Biljana Knebl

Ilustracije
Dario Kukić

Grafički dizajn
Irena Jurković

Lektor
Zdravko Gavran

Korektorica
Katarina Cvijanović

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske odobrava uporabu ovog udžbenika rješenjem od 29. ožujka 2004. KLASA: UP/I° 602-09/03-01/0408 URBROJ: 533-02/1-04-1

© ALFA d.d. Zagreb, 2006.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati, ni na bilo koji način reproducirati bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 372.894(075.2)

BIRIN, Ante
Povijest 6 : udžbenik povijesti za 6. razred osnovne škole / Ante Birin, Tomislav Šarlija. - 1. izd. - Zagreb : Alfa, 2004.

ISBN 953-168-530-4

1. Šarlija, Tomislav

440407059

Grafička priprema
Studio za grafički dizajn ALFA

Tisak:
Rotooffset tiskara Meić

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
-Schulbuchbibliothek-
2006/3746

HR
L-30
(3 2006) 6

16. NOVE SILE: HABSBURGOVCI I TURSKA

Koje su ti vladarske obitelji dosad poznate? Jesi li nekad čuo za obitelj Habsbsurg? Ima li ta obitelj kakve veze s Hrvatskom? Gdje se nalazi današnja Turska? Što si dosad čuo o Turcima? Jeste li u nižim razredima osnovne škole spominjali Turke i njihove sukobe s Hrvatima? U sljedećem tekstu doznat ćeš više o usponu obitelji Habsburg te o turskim osvajanjima na Balkanskom poluotoku.

Habsburgovci

Uspon plemićke obitelji **Habsburg** započeo je 1273., kada je **Rudolf Habsburški** izabran za **njemačkog cara**. On je odlučio proširiti posjede svoje obitelji i na taj način podići moć Habsburgovaca. Pobijedivši češkog kralja Otokara, koji ga nije htio priznati za cara, Rudolf se domogao **austrijskih zemalja**, koje će postati **obiteljskim posjedom Habsburgovaca** i središtem njihove vlasti. U drugoj polovici XIV. stoljeća Habsburgovci će svoju vlast proširiti i na središnji dio Istre (Pazinska grofovija), a stoljeće nakon toga i na slovenske zemlje - Kranjsku, Koruško i Štajersku. Vještom diplomacijom i ženidbenim vezama oni će nastaviti širiti svoje posjede i vlast, koja će **1527.** obuhvatiti i **Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo**.

Rudolf I. Habsburški bio je prvi Habsburgovac koji se popeo na njemačko carsko prijestolje

• Tko su Habsburgovci? Kada je započeo njihov uspon? Nabroji neke od posjeda Habsburgovaca.

Stefan Dušan
Kako bi se dokopao srpskog prijestolja Stefan Dušan je dao zadaviti svoga prethodnika Stefana Dečanskog. Doba Stefana Dušana je najslavnije razdoblje srpske srednjovjekovne povijesti kada je Srbija nakratko bila najmoćnija balkanska država.

Srbija u doba Nemanjića

Slabljenje Bizanta krajem XII. stoljeća iskoristio je srpski veliki župan **Stefan Nemanja** da osamostali Srbiju i proširi njezine granice. Otada počinje uspon Srbije. Njegov sin i nasljednik **Stefan Nemanjić** dobit će **1217.** od pape **kraljevsku krunu** te će Srbija tako postati kraljevina. Istodobno, njegov brat Sava uspio je od carigradskog patrijarha dobiti **priznanje samostalnosti Srpske pravoslavne crkve**.

Svoj vrhunac srednjovjekovna srpska država doživjela je za vladavine **Stefana Dušana** (1331.-1355.). On je osvojio gotovo sve bizantske posjede na Balkanu te se godine **1345. proglasio carem**. Njegovu želju da osvoji i samu prijestolnicu Bizantskog Carstva, Carigrad, spriječila je smrt. Nakon njegove smrti vlast u zem-

'CI I TURSKA

d čuo za obitelj Habsbsurg? Ima li a Turska? Što si dosad čuo o Turci- urke i njihove sukobe s Hrvatima? sburg te o turskim osvajanjima na

an nkopao srp- olja Stefan o zadaviti dnika Ste- hog. Doba ana je naj- doblje srp- ekovne po- je Srbija la najmo- iska drža-

loba Nemanjića

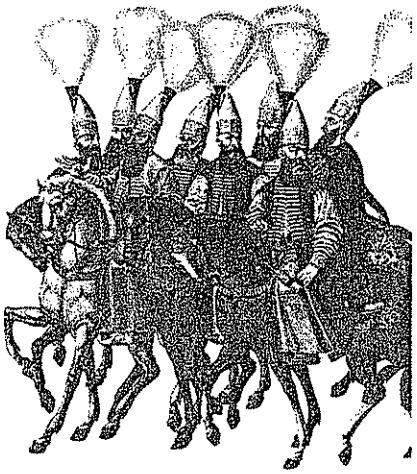
nje Bizanta krajem XII. stoljeća isko- pski veliki župan **Stefan Nemanja** da Srbiju i proširi njezine granice. Ota- uspon Srbije. Njegov sin i nasljednik emanjić dobit će 1217. od pape u krunu te će Srbija tako postati Istodobno, njegov brat Sava uspio je lskog patrijarha dobiti priznanje sa- ti Srpske pravoslavne crkve. 'hunac srednjovjekovna srpska držа- la je za vladavine **Stefana Dušana** 55.). On je osvojio gotovo sve bizant- e na Balkanu te se godine 1345. pro- em. Njegovu želju da osvoji i samu u Bizantskog Carstva, Carigrad, spri- rt. Nakon njegove smrti vlast u zem- lji preuzelo je visoko plemstvo. Kako se ono iscrpljivalo u međusobnim borbama i preotimanjima posjeda, nespremno će dočekati prodor Turaka na Balkan.

• Kada počinje uspon Srbije? Tko je bio najveći srpski srednjovjekovni vladar?

Turci - Osmanlije

Gotovo istodobno s usponom Habsburgovaca započeo je i uspon jedne nove azijske sile - **Turaka-Osmanlija**. Dinastiju i državu koja je po njemu i dobila ime osnovao je **krajem XIII. stoljeća** poglavica jednog malog turskog pastirskog plemena - **Osman**. On je ujedinio razna turska plemena te je, pod izlikom širenja islama, započeo s osvajanjima. Osmanlije su uglavnom širili svoje posjede ratujući protiv kršćanskih bizantskih područja, tako da su njihova osvajanja u početku imala vjersko obilježje. Međutim, oni se uskoro neće susprezati ni od osvajačkih pohoda protiv svojih istovjeraca. S turskim osvajanjima Europa će se suočiti sredinom XIV. stoljeća, kada će Osmanlije osvojiti prvi europski posjed, **bizantsku tvrđavu Cimpe na poluotoku Galipolju**. Osmanlije će zatim Bizantu preoteti znatan dio njegovih europskih posjeda i opkoliti prijestolnicu Carstva, Carigrad, sa svih strana. *Vidi zemljovid!*

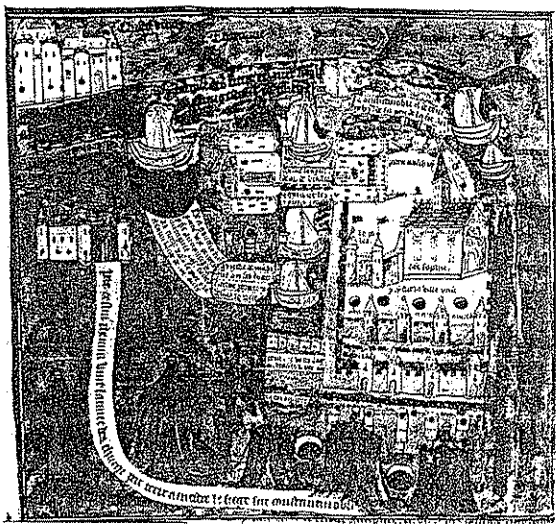
• Kada započinje uspon Turaka Osmanlija? Kakvo su obilježje isprva imala turska osvajanja? Koje je bilo prvo tursko uporište u Europi?

Zapovjednici turskih elitnih trupa
Turska vojska bila je podijeljena na pokrajinske trupe i janjičare. Najveći dio pokrajinskih trupa sačinjavali su teški konjanici - spahije. Janjičari su plaćani u novcu, dok su spahije za svoju vojnu službu dobivali od sultana zemljišni posjed - timar.

Turska osvajanja na Balkanskom poluotoku

Prisilivši Bizant na plaćanje danka, Turci su se okrenuli prema Balkanu. Prve na udaru bile su Bugarska i Srbija. Pobjedivši vojsku srpskih feudalaca u bitki kod Marice 1371., i preotevši im Makedoniju, Turci će uskoro, 1382., svojoj vlasti podvrgnuti Bugarsku i okomiti se na samu Srbiju. Do presudne bitke doći će godine 1389. na **Kosovu polju** u blizini Prištine. Iako je u bitki poginuo sultan **Murat I.**, pobjeda je ipak pripala Turcima, a **Srbija je postala turskom vazalnom zemljom**. Nezadrživo tursko

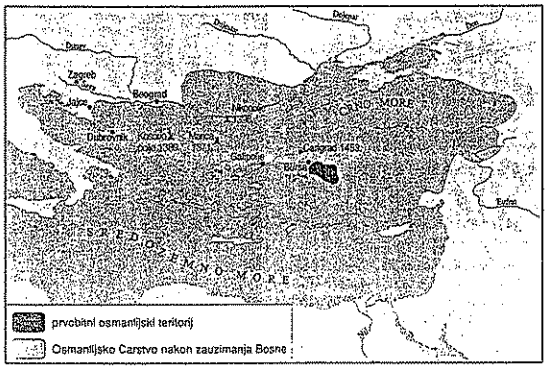
Turci osvajaju Carigrad 1453.

nadiranje, koje se približavalo granicama njegove države, pokušao je zaustaviti ugarsko-hrvatski kralj Žigmund. On je protiv Turaka poveo jaku vojsku, ali je u bitki kod Nikopolja na Dunavu godine 1396. bio katastrofalno poražen. *Vidi zemljovid!* U trenutku kada se činilo da ništa ne može zaustaviti daljnja turska osvajanja spas je došao s Istoka. Naime, Osmansko Carstvo s ledа su napali Mongoli i nanijeli mu poraz, što je na kratko zaustavilo planirana osvajanja u Europi.

Osvojivši znatan dio Balkana, Osmanlije su godine 1453. napale i osvojile Carigrad, čime je nestalo tisućgodišnjeg Bizantskog Carstva. Turska osvajanja okrenut će se zatim dalje prema Zapadu te se nakon pada Bosne godine 1463. približiti granicama Hrvatskog kraljevstva.

• Što znaš o bitki na Kosovu polju? Koji je vladar pokušao zaustaviti turski prodor u Europu? Koji je bio razlog kratkotrajnom prestanku turskih osvajanja početkom XV. stoljeća?

Osmanlijsko Carstvo sredinom XV. st.

Turško osvajanje Carigroda opisao je u svojoj *Kronici* svjedok tog događaja Georgije Frances, dvorjanik na dvoru bizantskog cara:

"...Uspinjući se tako, sila neprijatelja rasprši naše, pa ovi napuste vanjske zidove. Provalivši Turci u grad, počnu progoniti kršćane, i zauzmu sve. Cio grad su neprijatelji osvojili oko devet sati ujutro, 29. svibnja 1453. godine. Oni koji su provalili počnu plijeniti i pljačkati ljude, a tko bi se opirao, bio bi ubijen. Ponegdje se ni zemlja nije mogla vidjeti od mrtvaca... Turci su nesmiljeno iz crkava za kosu i pletenicu vukli žene plemenita roda i djevojke koje su život posvetile Bogu... Kad je grad pao, uđe u njega odmah emir i žurno počne tražiti cara. I želeći da istinu zna pošalje svoje ljude tamo gdje su ležala tijela kršćana. I većinu glava ubijenih operu, ne bi li srećom i cara vu prepoznali. I ne bi je mogli prepoznati da nisu našli mrtvo tijelo carevo, koje su znali po odjeći i obući..."

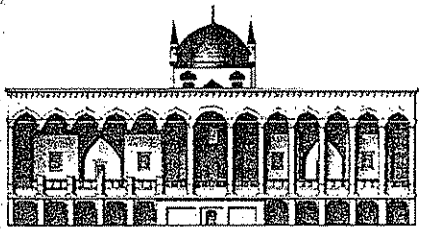
JANJIČARI

Elitni dio turske vojske predstavljali su janjičari, vojni red što ga je u prvoj polovici XIV. stoljeća osnivao sultan Orhan. Janjičari su se isprva novačili od poturčenih kršćanskih zarobljenika dok početkom XV. stoljeća nije uveden običaj danka u krvi. Naime, svake treće do sedme godine carski činovnici uzimali zdravu kršćansku djecu koju bezobzirnim načinima odvode na školovanje i vojnu obuku u Carigrad. Obično bi se na svakih četrdeset kuća uzimalo po jedno dijete. Zbog hrabrosti kojom su se odlikovali oni su stekli velike povlastice pa su janjičarima htjeli postati i sami Turci. To će im biti dopušteno tek u XVII. stoljeću, kada je bivanjem danka u krvi, s prestankom turskih osvajanja janjičari su se sve više stali uplitati u unutarnju politiku Carstva. Kada je sultan Mahmud II. htio modernizirati tursku vojsku, oni su se pobunili pa je sultan nakon gušenja pobune ukinuo janjičarski vojni red.

• Tko je osnovao janjičare? Što je to danak u krvi?

Janjičari

Palača Topkapi - saraj
Jednu od prvih turskih građevina u Carigradu dao je sagraditi osvajač Carigrada Mehemed II. Palača je služila kao sultanova rezidencija a u njoj je bio smješten i sultanov harem.

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

JESTE LI ZNALI...

...u bitki na Kosovu polju kršćanska vojska srpskog kneza Lazara bila je potpomognuta četama bosanskoga kralja Tvrtka I hrvatskog bana Ivana Paližne

...sredinom XIV. stoljeća Turci su u svoje europske posjede uveli uzgoj riže, kojim su se isprva smjeli baviti samo muslimani

UPAMTI

uspon Habsburgovaca (diplomatske i ženidbene veze) - Osman (ujedinio Turke) - osvajanje Galipolja - bitka na Kosovom polju godine 1389. - osvajanje Carigrada godine 1453.

dom prvi put prodrijeti i u hrvatske zemlje, od tada više neće napuštati Bosnu.

• Opiši stanje u Bosni nakon Tvrtkove smrti! Kada su Turci prvi put prodrli u Hrvatsku?

Hercegovina

Najvažniji bosanski velikaš iz sredine XV. stoljeća bio je Stjepan Vukčić Kosača. On je vladao dijelovima današnje Hercegovine. O njegovoj snazi i ugledu jasno govori to da se bosanski kralj Stjepan Tomaš godine 1446. oženio njegovom kćerkom Katarinom. Godine 1448. on se dao proglasiti neovisnim vladarem područja kojim je vladao, uzevši titulu hercega. Otada ti teritoriji nose naziv Hercegovina.

• Koji je velikaš vladao Hercegovinom? Što je olakšalo njegov uspon? Koju je titulu uzeo Kosača?

Turci zauzimaju Bosnu

Već krajem XIV. stoljeća Turci su se našli na istočnim bosanskim granicama. Međusobne borbe bosanskih feudalaca išle su im na ruku te su često vršili pljačkaške prepade na bosanski teritorij. Slabi bosanski kraljevi nisu se mogli oduprijeti turskim napadima te su se i sami pokoravali turskim sultanima, kojima su, kao znak podložnosti, plaćali velik godišnji danak. Postupno su Turci zauzimali i pojedine utvrde Bosanskoga Kraljevstva, pripremajući se tako za potpuno zauzimanje Bosne. Kada se novi bosanski kralj Stjepan Tomašević (1461.-1463.) počeo približavati papi, koji mu je poslao kraljevsku krunu, i kada je Turcima otkazao plaćanje godišnjeg danka, ovi su odlučili u velikom vojnom pohodu uništiti Bosnu. Kralj se pred njima sklonio u utvrdu Ključ u zapadnoj Bosni (vidi: *zemljovid*). Tursko zauzimanje Ključa 1463. značilo je i pad Bosne pod Turke te gubitak njezine samostalnosti. Stjepana Tomaševića Turci su zarobili i pogubili. Hercegovina se još dvadesetak godina odupirala Turcima, dok naposljetku 1482. i ona nije potpala pod vlast Turaka.

U svom pismu papi Piju II. godine 1461. kralj Stjepan Tomašević zlosutno je upozorio europsku javnost na sudbinu koja ga je čekala:

"Obaviješten sam da turski car Muhamed misli idućeg ljeta s vojskom na me udariti i da je već vojsku i topove pripravio. Tolikoj sili ne mogu ja sam odoljeti, stoga zamolih Ugre i Mlečane i Jurja (Kastriota) Arbanasa da mi u pomoć priteku. Jednako molim i tebe: ... Turci su u mojoj kraljevini podigli nekoliko tvrdava i ljubazni se prema seljacima pokazuju, obećavajući svoju da će svaki od njih biti slobodan koji k njima otpadne. Prosti um seljaka ne razumije prijevare te misli da će ona slobodu vazda trajati. Lako da će puk, tim varanjem zaveden, od mene otpasti, ako ne vidi da sam tvojom vlašću ojačan; ni vlastela nisu se dugo održala u svojim gradovima, ostavljena od seljaka. (...)

Ja prvi očekujem buru, a za mnom [illegible] Mlečani i ostali narodi okusiti svoju su[illegible]

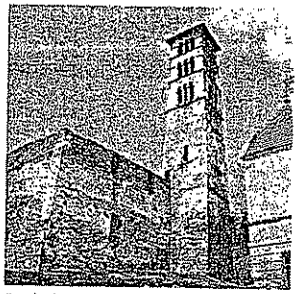
• Od kada su Turci prijetili Bosni? Što je olakšavalo tursko zauzimanje Bosne? Kada je Hercegovina pala pod Turke?

Srednjovjekovna kultura u Bosni

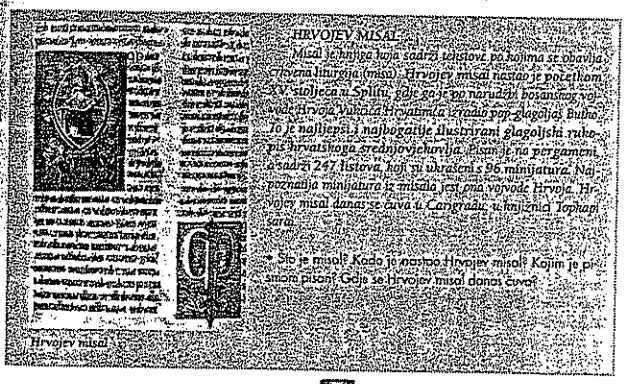
Na polju kulture Bosna se razvijala pod utjecajem svojih susjeda. Iz Dalmacije su u Bosnu stizali graditelji, koji su gradili crkve slične onima u dalmatinskim gradovima. Jedna od rijetkih sačuvanih zgrada iz toga doba jest zvonik crkve sv. Luke u Jajcu. Na polju pismenosti karakteristična je uporaba triju pisama. Najviše se koristila bosančica, bosanski oblik ćirilice, uz koju su se upotrebljavale i latinica i glagoljica. Glagoljicom je napisan i Hrvojev misal, vrijedno rukopisno djelo, nastalo po narudžbi Hrvoja Vukčića Hrvatinića.

Najpoznatiji spomenici srednjovjekovne bosanske umjetnosti jesu nadgrobni spomenici - stećci. Načinjeni su u različitim oblicima - sanduka, kuće, ploče ili križa. Na njima su najčešće uklesani prizori iz svakidašnjeg života ili je upisan kratak natpis posvećen pokojniku. Osim u Bosni stećci su pronađeni i u raznim dijelovima Dalmatinske zagore.

• Pod čijim je utjecajem bilo graditeljstvo u Bosni? Što je bosančica? Što su stećci? Opiši ih!

Zvonik crkve sv. Luke u Jajcu svojim izgledom svjedoči o uskoj povezanosti srednjovjekovne Bosne i hrvatske obale na polju kulturne i umjetničke djelatnosti

HRVOJEV MISAL

Misal je knjiga koja sadrži tekstove po kojima se obavlja misna liturgija (misa). Hrvojev misal nastao je početkom XV. stoljeća u Splitu, gdje ga je po narudžbi bosanskog vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića izradio pop Glagoljaš Butko. To je najljepši i najbogatije ilustrirani glagoljski rukopis hrvatskoga srednjovjekovlja. Pisan je na pergamenu, a sadrži 247 listova, koji su ukrašeni s 96 minijatura. Najpoznatija minijatura iz misala jest ona vojvode Hrvoja. Hrvojev misal danas se čuva u Carigradu, u knjižnici Topkapi sarai.

• Što je misal? Kada je nastao Hrvojev misal? Kojim je pismom pisan? Gdje se Hrvojev misal danas čuva?

Hrvojev misal

JESTE LI ZNALI...

...vidjevši da su napori za oslobođenjem Bosne od Turaka uzaludni, bosanska kraljica Katarina Kosača oporukom je ostavila svoju kraljevinu papi Sikstu IV.

...glavni savjetnik hercega Stjepana Vukčića Kosače bio je bosanski krstjanin - gost Radin

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

UPAMTI

borbe bosanskih velikaša - slabljenje Bosne - pad Bosne godine 1463. - Stjepan Tomašević (posljednji bosanski kralj) - bosančica - stećci

22. UNUTARNJI NEMIRI I NJIHOVE POSLJEDICE

Ponovimo prethodno gradivo. Koja je dinastija došla na ugarsko-hrvatsko prijestolje početkom XIV. stoljeća? Koje smo vladare te dinastije spominjali? Opiši položaj hrvatskoga plemstva pod Anžuvincima. Što misliš, je li hrvatsko plemstvo podupiralo politiku Ludovika I. Anžuvinca?

Protudvorski pokret

Ludovika I. Anžuvinca, koji nije imao muškog nasljednika, na prijestolju je naslijedila njegova kći Marija. Kako je ona tada imala svega dvanaest godina, zemljom je upravljala njezina majka Elizabeta Kotromanić. Velikaši nezadovoljni prevelikim jačanjem kraljevske vlasti za Ludovikove vladavine, odlučili su iskoristiti njegovu smrt kako bi obnovili svoju moć. Stoga je godine 1385. u Hrvatskoj izbila pobuna na čijem su se čelu nalazili prior samostana u Vrani Ivan Paližna, te slavonski plemići braća Horvat. Ova će pobuna uperena protiv ugarskog dvora i pokret koji će iz nje izrasti ostati poznati pod nazivom protudvorski pokret. Krajem iste godine pobunjenici su na prijestolje postavili napuljskoga kralja Karla Dračkog. No nedugo nakon toga Karlo je, po nalogu Elizabete, bio ubijen. Širom zemlje nato su izbile borbe. Pobunjeni plemići čak su uspjeli zarobiti kraljicu Mariju i Elizabetu te su ih odveli u zarobljeništvo u Novigrad kod Zadra. Svoj zločin Elizabeta je platila glavom jer su je pobunjenici, iz osvete za Karlovu smrt, ubili.

Karlo Drački
Na mjesto napuljskoga kralja postavio ga je njegov rodak Ludovik I. Anžuvinac. Njegov pokušaj da nakon Ludovikove smrti s pomoću hrvatskog plemstva zavlada Ugarsko-hrvatskim kraljevstvom završio je tragično - njegovim ubojstvom na budimskom dvoru u veljači 1386.

U znak osvete za smrt Karla Dračkog pobunjeni su hrvatski plemići u blizini Gorjana zarobili kraljice Mariju i Elizabetu

Zarobljavanje kraljica Marije i Elizabete kod Gorjana blizu Đakova opisao je mađarski pisac Ivan Thuroczy:

"... Kad su ne sluteći nikakvu zasjedu, kretali sredinom polja put Đakova, naveli ban Ivan Horvat s velikom četom bijesno na četu dvorjanika. Blaža Forgača u prvom sukobu obori s konja udarac neprijateljskog koplja, te ga pobunjenici uhvate i odrube mu glavu pred očima kraljičinim. A palatin Gorjanski skoči s konja, stane do kola kraljičinih, trgne mač na neprijatelje i svom snagom stane braniti kraljice. Tolikoj je četi odolijevao dok ga nije neki vojnik, ispod kraljičinih kola, odakle on nije očekivao napada, za noge uhvatio i na zemlju srušio, te mu odrube glavu. Kad je on skončao, navale divlji Hrvati, ne znajući za poštovanje, zajednički na kraljevska kola i prevrnu ih; zatim trgnu iz kola kraljice, te ih odvedu zarobljene, uz mnoge pogrde, pred svoga bana."

Karlovu smrt, ubili.

- Zašto se hrvatsko plemstvo pobunilo? Tko su bili vođe pobune?

Žigmund Luksemburški

Pobunjenim plemićima odlučno se suprotstavio Marijin zaručnik Žigmund Luksemburški. Nakon što se godine 1387. okrunio za ugarsko-hrvatskoga kralja Žigmund je oslobodio Mariju i slomio otpor pobunjenika u Hrvatskoj. Vođe pobune sklonile su se u Bosnu kod tamošnjega kralja Tvrtka I. Nemire u Hrvatskoj on je nastojao iskoristiti kako bi Dalmaciju pripojio Bosni, zbog čega je i pružao vojnu potporu pobunjenim hrvatskim plemićima.

Zemljom je tada zavladao prividan mir. No Žigmundov poraz u bitki kod Nikopolja godine 1396. i nepoznata sudbina samoga kralja, za kojeg se nije znalo je li ostao živ ili nije, ponovno je raspalmsao pobunu. Kao novog kandidata za kraljevsko prijestolje pobunjenici su istaknuli Ladislava Napuljskog, sina Karla Dračkog. Kada se Žigmund godine 1397. vratio iz rata, sazvao je slavonsko plemstvo na sabor u Križevce. Saboru su nazočili i pobunjenici, kojima je kralj Žigmund zajamčio osobnu sigurnost. No danu riječ Žigmund je pogazio: naredio je da se njegovi protivnici uhvate i pogube. Taj će sabor zbog toga ostati poznat kao *hrvavi sabor križevački*.

- Tko se suprotstavljao pobuni hrvatskoga plemstva? Tko je pomagao pobunu? Zašto? Opiši događaje u Hrvatskoj godine 1396. i 1397.

Slom protudvorskog pokreta - Ladislav Napuljski

Umjesto da slomi pobunu, Žigmund ju je svojim postupkom samo još više raspirio. Na čelo pobunjenika sada je stao bosanski vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Nakon što su njegove pristaše ovladali većim dijelom Hrvatske, Ladislav Napuljski je godine 1403. došao u Zadar, gdje je bio okrunjen za hrvatskoga kralja. Kako se nije osjećao dovoljno snažan za obračun sa Žigmundom, Ladislav se odlučio vratiti u Napulj. Prije odlaska imenovao je vojvodu Hrvoja za svoga namjesnika u Hrvatskoj i Dalmaciji. Borbe između sukobljenih strana nastavile su se sve do godine 1408. kada je Žigmund izvojevao konačnu pobjedu nad pobunjenicima. I sâm Hrvoje odlučio se pokoriti Žigmundu i priznati njegovu vlast. Protudvorski pokret time je sasvim bio slomljen.

Ladislav, u čijoj su vlasti ostali tek Zadar, Novigrad, Vrana i Pag, bio je svjestan svoga poraza. Navedene posjede i sva svoja prava na Dalmaciju on je stoga godine 1409. prodao Veneciji za iznos od 100 000 dukata. Svoja "prava" Venecija je odlučila ostvariti silom. U dva rata što ih je vodila sa Žigmundom Venecija je uspjela osvojiti Dalmaciju. Hrvatska je tako ostala bez obalnoga područja, koje će za dugo vremena ostati pod mletačkom vlašću.

• Protumači ulogu Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Kakve je posljedice imao potez Ladislava Napuljskoga iz godine 1409.?

Kralj Matijaš Korvin

Nakon Žigmundove smrti ponovno su uslijedile dugogodišnje borbe za prijestolje, sve dok na nj godine 1457. nije došao Matijaš Korvin. Želeći ojačati oslabljenu kraljevsku vlast, Matijaš je proveo niz reformi. Najvažnija od njih bila je porezna reforma, po kojoj su i velikaši morali plaćati poreze. Time je izazvao protivljenje velikaša, ali je isto tako napunio kraljevsku riznicu i ojačao svoj položaj.

Kada su Turci godine 1463. zauzeli Bosnu, Matijaš se zaputio s vojskom u tu zemlju. Istisnuo je Turke iz sjeverne Bosne i na tom području uspostavio Jajačku i Srebrničku banovinu. Teritoriji tih banovina trebali su štititi Ugarsku i Hrvatsku od turskih provala. To je uglavnom

Matijaš Korvin je bio mladi sin narodnog junaka i borca protiv Turaka Janka Hunyadija (Sibinjanin Janko iz junačkih narodnih pjesama). Nadimak Korvin Matijaš je dobio zbog toga što je njegova obitelj u grbu imala gavrana (lat. corvus = gavran).

bilo sve što je Matijaš učinio u obrani hrvatskih zemalja od Turaka. Drugi dio svoje vladavine proveo je u borbama za austrijski i češki teritorij, ne obazirući se previše na tursku opasnost.

• Protumači poreznu politiku Matijaša Korvina! Je li Korvin što učinio za obranu od Turaka?

IVAN ČESMIČKI - JANUS PANNONIUS

U Budimu, na dvoru kralja Matijaša Korvina, okupljali su se najučeniji ljudi iz Hrvatske i Ugarske. Među najpoznatijima od njih bio je Ivan Česmički, poznatiji po svom latinskom imenu - Janus Pannonius. Janus je bio podrijetlom iz okolice Koprivnice, a školovao se u Italiji. Pripadao je među najistaknutije latinske pjesnike svoga doba. Osim što se bavio književnom djelatnošću, Pannonius je ostvario i sjajnu karijeru kao svećenik - bio je biskup grada Pečuha u Mađarskoj. Svoju uspješnu karijeru Pannonius može zahvaliti i svom ujaku Ivanu od Središa, koji je bio crkveni poglavar cijele Ugarske i jedan od najbližih suradnika Matijaša Korvina. Sveučilište u Pečuhu i danas nosi ime Janusa Pannoniusa.

• Tko je bio Janus Pannonius? Kakve je djelatnosti obavljao?

JESTE LI ZNALI...

...jednoga od vođa pobune, Ivana Horvata, Žigmund je dao pogubiti zavezavši ga za repove konjima, koji su nakon toga najcrnuli u galop

...Kraljičin zdenac na Medvednici dobio je naziv po Žigmundovoj drugoj ženi Barbari, koja je često navraćala u okolicu Zagreba

...Matijaš Korvin pripadao je među najmoćnije vladare XV. stoljeća. Njemačkom caru Fridriku III. Habsburgovcu prepustio je sam grad Beč, sjedište Habsburgovaca.

Riješi pitanje iz radne bilježnice.

UPAMTI

protuturski pokret - Ivan Paližna
Karlo Drački - Žigmund Luksemburški
Hrvatski sabor križevački - Hrvoje Vukčić Hrvatinić - Ladislav Napuljski prodaje Dalmaciju - Matijaš Korvin provodi poreznu reformu - Jajačka i Srebrnička banovina

23. OBRAMBENI RATOVI S TURCIMA

Ponovimo prethodno gradivo! Tko su Turci Osmanlije? Opiši njihovo osvajanje Balkanskoga poluotoka. Pohađi ta osvajanja na povijesnom zemljovidu! Što misliš, hada su Turci izravno zaprijetili hrvatskim zemljama! Koji je ugarsko-hrvatski kralj pokušao organizirati obranu od Turaka?

Bitka na Krbavskom polju

Nakon pada Bosne godine 1463. Turci su izravno zaprijetili hrvatskim krajevima. Najizloženiji turskim napadima bili su krajevi Like i Gorskog kotara, kojima su Turci prolazili na putu prema slovenskim zemljama. *Vidi zemljovid!* Za sobom su ostavljali opustošena i opljačkana područja, a stanovništvo je masovno napuštalo te krajeve. Hrvatsko plemstvo, zabavljeno međusobnim borbama, čuvalo je vlastite posjede. Zajednička borba protiv sve češćih turskih provala bila im je u drugom planu.

Kada je godine 1493. velika turska vojska preko Hrvatske ponovno prodrla u slovenske zemlje, hrvatski plemići napokon su se odlučili zajedničkim snagama suprotstaviti Turcima. Iako su neki predlagali da se Turcima postavi zasjeda u ličkim brdima, ban Emerik Derenčin je odlučio dočekati Turke na otvorenom polju. U sukobu koji se odigrao na Krbavskom polju hrvatsku vojsku snašao je težak poraz. *Vidi zemljovid!* Velik broj hrvatskih velikaša poginuo je ili završio u turskom ropstvu. Bitka na Krbavskom polju označila je početak stogodišnjih hrvatsko-turskih sukoba, te početak turskog osvajanja Hrvatske.

• Pokaži na zemljovidu provce turskih prodora kroz Hrvatsku! Kako se ponašalo hrvatsko plemstvo? Što se dogodilo na Krbavskom polju 1493.? U čemu je značenje Krbavske bitke?

Daljnje borbe s Turcima

Poraz na Krbavskom polju pokazao je sve slabosti hrvatske obrane od Turaka. Organizirana obrana nije postojala, malobrojne utvrde bile su u lošem stanju, a iz područja uz granicu s Turcima stanovništvo se uvelike iseljavalo. U takvim okolnostima hrvatski velikaši tražili su pomoć od europskih vladara. Unatoč upozorenjima da, ako Turci osvoje Hrvatsku, opasnost prijeti i ostalim dijelovima Europe rijetki su priskočili u pomoć. Među njima bio je papa, koji

Zbog teškog poraza i posljedica koje je Krbavska bitka imala za Hrvatsku suvremenici su je nekoć obilježili kao "rasap kraljevstva hrvatskog". Veliki broj Hrvata završio je nakon bitke u turskom zarobljeništvu

je poslao novac za obnovu hrvatskih utvrda na granici s Turcima.

Hrvatska je tako ostavljena da se sama obrani od turskih osvajanja. Zbog nedostatka sredstava obrana se svodila tek na pokušaje pojedinaca da nešto učine. U tom pogledu najviše su se isticali banovi Ivaniš Korvin i Petar Berislavić. Trogiranin Petar Berislavić više je puta sprječavao Turke u zauzimanju hrvatskog teritorija. Njegova pobjeda nad Turcima kod Dubice godine 1513. pročula se po čitavoj Europi. U jednom sukobu s Turcima na ličkoj Plješivici godine 1520. Berislavić je izgubio život.

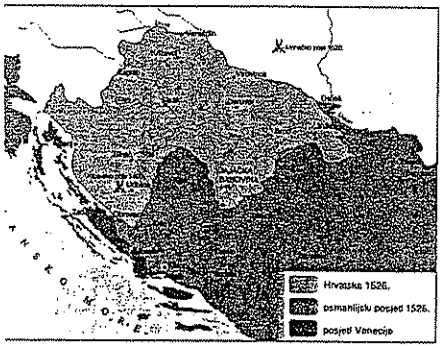
• Protumači tvrdnju da se Hrvatska nije mogla sama braniti od Turaka! Od koga Hrvati traže pomoć? Tko im je priskočio upomoć? U čemu je zasluga Ivaniša Korvina i Petra Berislavića?

Bitka na Mohačkom polju

Kada je turski sultan Sulejman Veličanstveni godine 1521. zauzeo Beograd, turskoj sili bio je otvoren put prema Ugarskoj. Stanje u Ugarskoj bilo je slično onome u Hrvatskoj. Razdirana velikaškim sukobima i nesnošljivostima, uz slabu kraljevsku vlast, ona se nije mogla sama odupријeti Turcima. Unatoč tomu, ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II. Jagelović odlučio je zametnuti s Turcima velik boj na Mohačkom polju godine 1526. *Vidi zemljovid!* Kralj nije poslušao savjete da pričeka odrede hrvatskoga velikaša Krste Frankopana i mađarskoga Ivana Zapolje, nego se odlučio sam suprotstaviti moćnijoj turskoj vojsci. Ugarska vojska bila je teško poražena, a sam kralj Ludovik utopio se u jednom potoku pri pokušaju bijega.

U svom pismu iz 1523. godine hrvatski plemić Krsto Frankopan upozorio je papu Hadrijana VI. koja opasnost prijeti cijelome kršćanstvu ako Hrvatska bude osvojena:

"... Isto tako. Sveti Oče! Hrvatska je predziđe ili dver kršćanstva, a naročito pograničnih zemalja Koruške, Kranjske, Istre, Furlanije i Italije. Ako bi (Hrvatska) - što sačuvaj Bog! - bila zauzeta, onda one gore spomenute muke prijete i međašnim zemljama i put će do njih biti Turcima širom sasvim otvoren. Jer kad imadu Hrvatsku, ne treba im više prelaziti rijeka, ni gora ni more i od toga prijeti veća opasnost negoli od nedavnog pretrpljenog kršćanskog gubitka Zemuna, Beograda i Rođa."

Turska osvajanja Hrvatske do 1526.

Kako su Hrvatska i Ugarska nakon smrti Ludovika II. Jagelovića izabrale svaka svoga kralja, to je, nakon Mohačke bitke, nestalo ugarsko-hrvatske državne zajednice stvorene 1102. Poraz na Mohačkom polju ubrzao je turško osvajanje Ugarske. Do sredine XVI. stoljeća gotovo čitava Ugarska i Slavonije pale su u turske ruke.

• Zašto se Ugarska nije mogla odupријeti Turcima? Kakav je bio ishod bitke na Mohačkomu polju? Koje su posljedice poraza na Mohačkomu polju?

Ludovik II. Jagelović

PETAR BERISLAVIĆ

Sinu kraljevske vlasti nakon smrti Matijaša Korvina i pustošna ratovanja u koju je zemlja potom ušla, ali potpunosti su otvorili put turskim osvajanjima. Zahvaljujući junačkima hrvatskog bana Trogiranina, Petra Berislavića ono će, barem na kratko vrijeme, biti zaustavljeno. Hrvatskim banom Berislavić je postao 1513. godine trijumfalni odmah potom svoju prvu veliku pobjedu nad Turcima u bitki kod Dubice. Središnjom točkom njegove duge obrambene linije koja se protezala od Save do Jadrana, bila je utvrda Jajce.

U toj neravnopravnoj borbi protiv turskog osvajača Berislavić je ipak pomalo sam. Njegov vlastiti kralj mu nije mogao pomoći, europski vladari nisu bili zainteresirani za Turke u dalekoj im Hrvatskoj, dok mu je Venecija odbijala pružiti pomoć bojeći se kako Berislavić ne bi napao njezine dalmatinske posjede. Pomoć mu je ustrajno tako Slavonski sabor izgovarajući se kako je slavonsko plemstvo "po starom običaju dužno braniti samo svoju kraljevinu", jedinu potporu pružao mu je ban Leon A. koji je nevoljno potpomagao obranu Hrvatske.

Godine 1520. Berislavić je poginuo upavši u tursku zasjedu na Vrazovu vrh kod Korenice. Koliko je bio uspješan u obrani svoje zemlje najbolje svjedoči činjenica da za njegova banovanja Turci nisu osvojili nijedan komadić hrvatske zemlje.

• Opiši u kakvom je stanju bilo Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo u trenutku kada Berislavić postaje banom? Tko mu je sve u tome pomagao i njegovim naporima da obrani Hrvatsku?

JESTE LI ZNALI...

...ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II. Jagelović pao je, pri bijegu s poprišta bitke, u jedan potok. Zbog teške opreme koju je imao na sebi nije mogao ustati te je tako neslavno završio njegov životni put.

...koliko je bila važnost Beograda u obrani Slavonije i Ugarske najbolje govori činjenica da su ga utvrdu nazivali "zlatni ključ Slavonije i Ugarske"

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

UPAMTI

poraz na Krbavskomu polju godine 1493. - slaba obrana (nedostatak sredstava)
Petar Berislavić i Ivaniš Korvin - bitka na Mohačkomu polju godine 1526. - raspad Ugarsko-hrvatskoga kraljevstva

Građani Građeca napuštaju opsadu Kaptola u strahu od dolaska Turaha

SUKOB GRAĐEĆA I KAPTOLA

Kao i često puta do tada, tako su se i tu radi za prijestolje zagrebačka naselja Gradec i Kaptol našla na suprotnim stranama. Gradec je pristajao uz Ferdinanda Habsburškog, a Kaptol uz Ivana Zapolju. Kada je godine 1529. Zapolja imenovao zagrebačkog biskupa Simuna Erdődyja hrvatskim banom, ovaj je odlučio osvojiti Gradec. Početkom lipnja iste godine Erdődy je s nekoliko tisuća vojnika opsjeo Gradec, koji je osim njegovih građana branio i plaćenički odred od 700 Španjolaca. No kako je Ferdinand Građecu žurno poslao pomoć, Erdődy se morao povući u Slavoniju. Pod opsadom se sada umjesto Građeca našao Kaptol. Opsada Kaptola trajala je puna dva mjeseca. Naposljetku su branitelji Kaptola lukavstvom otjerali napadače. Prestrašivši glas kako im u pomoć dolazi Erdődy vodeći sa sobom i veliku turšku vojsku, oni su na katedrali sv. Stjepana izvjesili nekakvu staru zastavu, za koju su napadači pomislili da je turska, pa su odustali od daljnje opsade.

• Koji su bili razlozi sukoba Građeca i Kaptola tijekom rata za prijestolje?

JESTE LI ZNALI...

... na ispravi sabora u Cetinu prvi je put kao državni pečat upotrebljen hrvatski grb načinjen od 64 crveno-bijela kvadratna polja

...glavni savjetnik Ivane Zapolje i tvorac mira u Vrlikom Varadinu bio je kardinal Juraj Utješnić, rodom iz Kamicca kod Skradina

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

UPAMTI

Sabor u Cetinu - izborna obećanja Ferdinanda Habsburškog - Ivan Zapolja - rat za prijestolje

31. DOBA NAJVEĆE TURSKE OPASNOSTI

Ponovimo prethodno građivo! Sjećaš li se kada su Turci prvi put prodrli u Hrvatsku? Kada je Hrvatskoj zaprijetila izravna opasnost od Turaha? Prisjeti se koja su područja Hrvatske bila najizloženija turskim pustošenjima? Zašto? Što znaš o bitki na Krbavskom polju? U sljedećem tekstu riječ je o daljnjim sukobima Hrvata i Turaha tijekom XVI. stoljeća.

Nastavak obrambenoga rata (1527.-1592.)

Zaokupljen borbama sa Zapoljom, Ferdinand nije mnogo mario za obranu Hrvatske. Stoga i nije čudno da je upravo tijekom rata za prijestolje Hrvatska pretrpjela najveće teritorijalne gubitke. Već godine 1527. Turci su osvojili Obrovac i Udbinu, a uskoro zatim i cijelu Liku i Krbavu. Veza između juga i sjevera Hrvatske bila je time posve prekinuta. Iduće godine palo je Jajce, čime je nestalo jajačke banovine, koja je punih šezdeset godina bila utvrdom o koju su se odbijali turski napadi. Hrvatska obrana tada se povukla skroz do Bihaća.

Novi udarci uslijedili su godine 1537. Te su godine Turci osvojili Klis, zadnju kraljevsku utvrdu na jugu Hrvatske, nakon čega je čitava Dalmacija osim gradova na obali potpala pod njihovu vlast. Istodobno, nakon pobjede u bitki kod Gorjana, Turci će osvojiti čitavu Slavoniju do Čazme. Svoj su vrhunac turska osvajanja dosegnula godine 1592. osvajanjem Bihaća. Činilo se da Hrvatskoj, koja je tijekom XVI. stoljeća svedena na *ostatke ostataka*, nema spasa. *Vidi zemljovid!*

• Kakve je posljedice za Hrvatsku imalo borba za prijestolje? Opiši tijek turskih osvajanja!

OPSADA SIGETA GODINE 1566.

Hrvatski ban Nikola Šubić Zrinski simbol je hrvatske borbe protiv Turaha. Svoju slavu stekao je kao zapovjednik mađarske utvrde Siget, pri opsadi koje je i izgubio život. Naime, godine 1566. sultan Sulejman Veličanstveni odlučio je još jednom pokušati osvojiti Beč. Na putu prema Beču ispriječila mu se utvrda Siget, koju je zajedno sa svojih 2.500 vojnika branio Nikola Šubić Zrinski. Punih mjesec dana uzaludno je 100.000 turskih vojnika opsjedalo Siget, ne uspijevajući ga osvojiti. Kada je Zrinski uvidio da obećanu pomoć ne dolazi te da utvrdu više ne može braniti, pošao je prestalež braniteljа u proboj iz grada. Gotovo svi su tom prigodom izginuli, tako je utvrda bila osvojena, opsada Sigeta spasila je Beč jer su iscrpljeni Turci, k tome obezglavljeni jer je sultan u međuvremenu umro, odlučili odustati od daljnjeg pohoda.

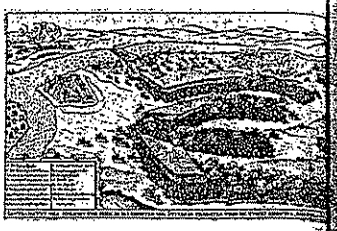

O. Iveković: Junak Nikola Zrinski iz Sigeta

• Opiši važnost opsade Sigeta!

Ogorčeno padom Obrovca i Udbine, hrvatsko se plemstvo u travnju 1528. sastalo na sabor u Cetinu, odakle su kralju poslali oštro pismo u kojem su ga podsjetili na godinu dana prije toga preuzete obveze, poručivši mu:

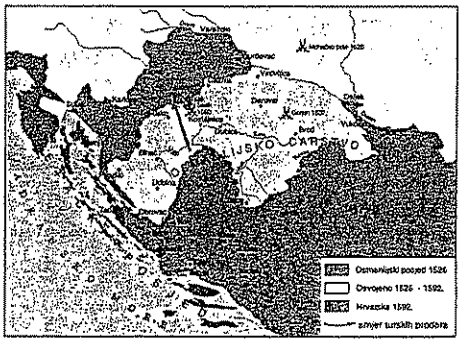
"Neka zna vaše veličanstvo kako se ne može naći da bi ikoji gospodin s pomoću sile Hrvatskom zavladao. Jer po smrti našega posljednjega kralja, sretne uspomene Zvonimira, slobodne se volje pridružismo svetoj kruni Kraljevstva Ugarske, a poslije toga sada vašem veličanstvu."

Bitka pred Siskom
Za velike zasluge u borbama protiv Turaka španjolski kralj nagradio je bana Tomu Erdödyja redom Spasitelja (vrsta odličja). Na mađarske pokušaje da negiraju hrvatsku samostalnost on im je 1614. na Saboru u Požunu doviknuo "Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone".

Bitka kod Siska - prekretnica u obrambenom ratu

Nakon osvajanja Bihaća Turci su se okomili na utvrdu Sisak. Njezinim bi im zauzećem bio otvoren put kako prema osvajanju samog Zagreba, tako i prema osvajanju ostatka Hrvatskoga kraljevstva. Stoga je u ljeto godine 1593. bosanski paša Hasan Predojević došao s velikom vojskom pod Sisak, odlučan u namjeri da ga osvoji. Braniteljima je u pomoć krenula banska vojska pod vodstvom hrvatskoga bana Tome Erdödyja, pojačana krajiškim i kraljevskim četama. Upravo zahvaljujući njegovoj hrabrosti turska je vojska u velikoj bitki pred Siskom bila poražena, a Hasan-paša Predojević utopio se pri bijegu u nabujalo Kupi. Za Hrvatsku to je pobjeda bila od sudbonosna značenja. Turska osvajanja bila su napokon zaustavljena, a stogodišnje razdoblje rasapa hrvatskih zemalja, započeto nakon poraza na Krbavskom polju, završeno.

Turska osvajanja hrvatskih zemalja od 1526. do 1592 godine

- Iz kojih je razloga upravo sisačka utvrda bila poprištem novih borbi? Koje su vojskovođe predvodile zaraćene vojske? Opiši važnost pobjede u bitki kod Siska.

Iseljavanje hrvatskoga pučanstva i posljedice

Jedna od najtežih posljedica turskih osvajanja bilo je masovno iseljavanje hrvatskoga pučanstva. Pred turskim pustošenjima ono bježi u sigurnija područja, koja nisu bila zahvaćena ratom - Gradišće, uz današnju austrijsko-mađarsku granicu, Molise u Italiji te u Slovačku i Moravsku. Pojedina će hrvatska područja na taj način opustjeti. Osim toga, u njima će se u cijelosti promijeniti i etnička struktura stanovništva, jer će Habsburgovci u njih kao vojnike-graničare početi naseljavati Vlahe.

- U kojo se područja Hrvati iseljuju? Kakve je posljedice imalo iseljavanje za Hrvatsku?

Povratak na naturalnu rentu - refeudalizacija

Zbog nadiranja robno-novčanoga gospodarstva položaj seljaka u Hrvatskoj postupno se popravljao. Seljak se uključuje u trgovinu, koja mu omogućuje ostvarenje određene zarade. Svoja podavanja seljaci su od sada plaćali u novcu, a ne više u naturi. Kako je vrijednost novca često padala, stvarna se visina seljačkih podavanja smanjivala. Plemići, suočeni sa smanjivanjem njihovih prihoda, reagirali su traženjem povratka na naturalnu rentu (refeudalizacija). K tome su nastojali iz trgovine isključiti seljake, zbog čega su uveli pravo prvokupa. To je u praksi značilo da su seljaci svoje proizvode prvo morali ponuditi na otkup svom gospodaru, koji bi ih otkupljivao po cijeni redovito nižoj od stvarne. Tako iznova otežan položaj seljaka dodatno su pogoršavale i turske provale, budući da su na leđa seljaka bili prebačeni troškovi uzdržavanja feudalnih odreda, a povećana im je i radna obveza za gradnju i popravak utvrda.

- Kako se razvoj robno-novčanoga gospodarstva odrazio na položaj seljaka? Što je to refeudalizacija? Kako su se turske provale odrazile na položaj seljaka?

Koristeći se pravom prvokupa, vlastelini su robu kupljenu po niskim cijenama od seljaka prepродavali po višestruko višim cijenama

K. Hegedušić: Bitka kod Stubice

Seljačka buna godine 1573.

Nezadovoljstvo seljaka kulminiralo je u siječnju 1573., kada je na području susedgradsko-stubičkog vlastelinstva izbila pobuna seljaka uperena protiv vlasnika njihovih posjeda Franje Tahija, poznatoga po svomu samovoljnu odnosu prema kmetovima. Buna, na čijem se čelu nalazio Ambroz (Matija) Gubec, brzo se proširila na susjedna vlastelinstva u Hrvatskoj i Sloveniji. Snašavši se nakon prvotnog iznenađenja, plemići su krenuli u protunapad i u svega četiri dana ugušili bunu. Odlučna bitka odigrala se kod Donje Stubice, gdje je u četverosatnoj bitki bila poražena glavnina seljačkih odreda pod Gubčevim vodstvom. Osveta pobjednika bila je strašna. Mnogi seljaci koji su preživjeli bunu bili su ubijeni ili osakaćeni, a njihov vođa je, za primjer ostalima, bio okrunjen užarenom željeznom krunom te raščetvoren.

• Gdje je buna izbila i tko ju je predvodio? Gdje se odigrala presudna bitka?

Gušenje Seljačke bune godine 1573. značilo je i početak osvete vlastelina nad seljacima. Kao primjer ostalima najokrutnije je kažnjen vođa bune Ambroz (Matija) Gubec.

Riješi pitanje iz rodne bilježnice.

UPAMTI

nova turska osvajanja - "ostatci ostataka" - bitka kod Siska (zaustavljena turska osvajanja u Hrvatskoj) - iseljavanje hrvatskoga pučanstva - refeudalizacija - pravo prvokupa - Seljačka buna 1573.

JESTE LI ZNALI...

...prestrašen nadmoćnošću turske vojske, zapovjednik habsburških četa Ivan Kacijan napustio je u noći uoči bitke kod Gorjana svoje vojnike i tako pridonio turskoj pobjedi

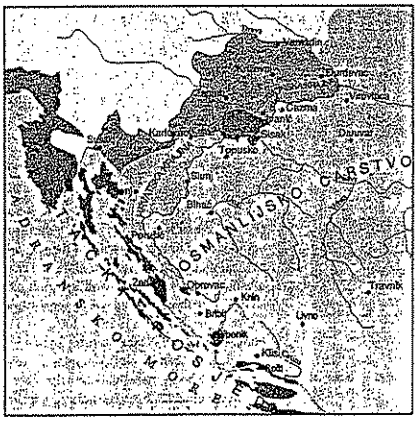
...u Seljačkoj buni sudjelovalo je između 12 i 16 tisuća seljaka, a poginule ih je četiri do pet tisuća

32. NOVI OBRAMBENI SUSTAV. USTROJ VOJNE KRAJINE (GRANICE)

Ponovimo prethodno gradivo! U kakvu su stanju bile utvrde na granici s Turcima? Tko je Hrvatima poslao pomoć za obranu od Turaka? Koga su Hrvati izabrali za kralja na saboru u Cetinu godine 1527.? Što je on obećao Hrvatima? U sljedećem tekstu govori se o utvrđivanju i organiziranju područja koje je neposredno graničilo s Turcima.

Ustroj hrvatsko-slavonske vojne krajine (granice)

U namjeri da spriječi turske osvajačke pohode, koji su znali doprijeti i do same njihove prijestolnice - Beča, Habsburgovci su odlučili uspostaviti učinkovitiju obranu svojih granica. Straga na hrvatskom pograničnom području prema Turcima tijekom XVI. stoljeća nastaje obrambeni teritorij poznat pod nazivom Vojna krajina (granica). Ona je godine 1578. bila podijeljena na dva zapovjedna područja - Slavonsku i Hrvatsku krajinu. Slavonska krajina obuhvaćala je pogranično područje od Drave do Kupe, a sjedište joj je bilo u Varaždinu. Hrvatska krajina prostirala se na području od Kupe do mora, a njezinim će sjedištem godine 1579. postati novoizgrađena utvrda Karlovac. Obje su krajine bile podređene Dvorskomu ratnom vijeću sa sjedištem u Grazu, na čelu kojega se nalazio austrijski nadvojvoda Karlo. Njemu su se morali pokoravati ne samo zapovjednici u Vojnoj krajini, nego i hrvatske čete na tom području koje su inače bile pod banskim zapovjedništvom. Budući da su troškove uzdržavanja vojske snosile austrijske pokrajine, to su, pod njihovim utjecajem, zapovjedni položaji u krajinama dodjeljivani austrijskim časnicima. Kako bi donekle smirili nezadovoljstvo hrvatskih staleža, banu će početkom XVII. stoljeća pod zapovjedništvo biti dodijeljen dio pograničnoga područja između Karlovca i Ivanića - Banska krajina. *Vidi zemljovid!*

Vojna krajina (granica)

• Kada je nastala hrvatsko-slavonsko krajina? Tko je upravljao Vojnom krajinom? Kakve je posljedice za Hrvatsku imalo njezino osnivanje? Što je to Banska krajina?

USKOCI

Prebjezi iz Hercegovine koji su godine 1530. stigli u Klis, gdje su se stavili u službu kapetana Petra Kružića, zapovjednika utvrde, u povijesti će ostati poznati pod imenom uskoci. Ime su dobili po tome što su "uskakali" na susjedna turska područja vršeći pljačkaške prepade. Kada su Turci 1537. osvojili Klis, uskoci su se preselili u Senj, gdje su se kao vojnici-granizari stavili u službu habsburškoga vladara. Glavnom metom njihovih napada tada će umjesto Turaka, sve više postajati Mletani. Povod neprijateljstvima bila je obnova mletačke trgovine s Turskom nakon sklapanja mletačko-turskog mira. Habsburški vladari, nezadovoljni mletačkom prevlašću na Jadranu, koja je prijetila razvoju trgovine u područjima pod njihovom vlašću, nisu sprječavali uskoke u njihovim gusarskim pothvatima. To će dovesti do habsburško-mletačkih neprijateljstava, koja će završiti tek nakon Uskočkoga rata (1615.-1617.). U skladu s odredbama mirovnoga ugovora Habsburgovci su prestali preseliti uskoke u unutrašnjost, na područje oko Otočca i na Žumberak.

Uskočki pomorski obračun uprava Senja

Kako od habsburških vladara nisu redovito dobivali plaću za svoju vojnu službu, uskoci nisu prije svega ratovali samo Turke nego su često napadali i mletačke lađe na Jadranu.

- Po čemu su uskoci dobili ime? Koje su bilo glavno uskočko uporište u Hrvatskoj?

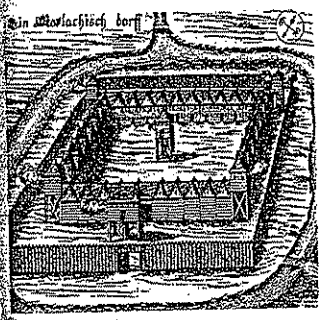
Uskok: "uskače" iz Hrvatske na turško područje. Hrabrost i pothvate uskoka slave brojne narodne pjesme, od kojih je sačuvano više od tisuću

Vlaški statuti

Kako bi ojačali obranu Vojne krajine, Habsburgovci su u to područje, opustošeno neprestanim borbama s Turcima, kao vojnike-graničare počeli naseljavati Vlahe. U zamjenu za vršenje vojne službe Vlasima je bila zajamčena osobna sloboda i nešto zemlje u posjed. Između njih i hrvatskih plemića uskoro su počele nesuglasice. Dok su Vlasi smatrali da su kao vojnici dužni jedino na vojnu službu kralju, hrvatski su plemići od njih zahijevali da im daju feudalna podavanja, budući da su se Vlasi naselili na njihovu zemlji. Habsburgovci su u tom sporu stali na stranu Vlaha. Godine 1630. kralj Ferdinand II. izdao je Vlaške statute, kojima su Vlasima zajamčene osobna sloboda, samouprava te sloboda trgovanja kao naknada za njihovu vojnu službu. Iako su povlastice

isprva vrijedile samo za Vlahe u Slavonskoj krajini, one će se uskoro proširiti na cijelo krajiško područje. Osim toga, zemlja na koju su Vlasi naseljavani postupno je prelazila pod nadležnost Dvorskoga ratnog vijeća. Vojna krajina tako je postala izuzetom ispod vlasti hrvatskoga bana i Sabora, koji na tom području više neće imati nikakvih ovlasti.

Zbog čega je došlo do naseljavanja Vlaha na područje Vojne krajine? Navedi razloge sukoba Vlaha i hrvatskoga plemstva. Što su to Vlaški statuti?

Krajiška utvrda

JESTE LI ZNALI...

...Vuk Krsto Frankapan, otac Frana Krste, bio je jedini hrvatski plemić koji je bio zapovjednikom Hrvatske krajine

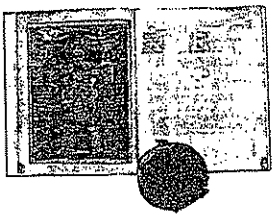
...uskoka je u Senju bilo oko pet do šest stotina, a bili su obuhvaćeni u četiri čete pod zapovjedništvom svojih vojvoda

...prva veća seoba Vlaha u Slavoniju zabilježena je godine 1587.

Pročitajte neke od odredaba Vlaških statuta koje je Ferdinand II. 5. listopada 1630. izdao Vlasima Varaždinskog generalata (Slavonske krajine):

"Član 1. Svako selo Vlaha, nastanjenih između spomenutih rijeka Save i Drave, neka ima svog suca ili kneza, čovjeka za to prikladna i sposobna, koga će svake godine, u određeno za to vrijeme, ... birati općina njihova sela na jednu godinu, a o njegovu izboru neka se obavijesti general.

Član 2. Svo općina Vlaha, koje boravi na području triju vrhovnih kapetanija - naime križevačke, koprivničke i ivaničke - neka u svakoj pojedinoj kapetaniji napose biru i postavlja po jednog vrhovnog suca ... koji neka zajedno s osam prisjednika predsjedavo sudovima na svom području i neka na osnovi ovih statuta vodi istragu i presuđuje u svim parnim sporovima."

Vlaški statuti

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

UPAMTI

utvrđivanje granice s Turcima - kapetanije - Vojna krajina (Slavonska, Hrvatska i Banska krajina) - Vlasi - Vlaški statuti godine 1630.

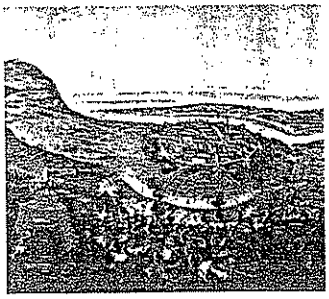
34. OSLOBAĐANJE HRVATSKIH ZEMALJA OD TURSKE VLASTI

Ponovimo prethodno gradivo! Kada su započeli sukobi Hrvata i Turaka? Tko je u tim sukobima imao više uspjeha? Koji su se sve teritoriji Hrvatske našli pod turskom vlašću? Objasni izraz "ostatci ostataka"! Koja je bitka označila prekretnicu u hrvatsko-turskim sukobima? Zašto? U sljedećem tekstu riječ je o slabljenju turske moći i o oslobađanju većine hrvatskih krajeva od turske vlasti.

Slabljenje turske moći i uzroci

Bilo je više razloga koji su pridonijeli postupnom propadanju Osmanskoga Carstva. Jedan od glavnih svakako je bio zaustavljanje turskih osvajanja, koja bijahu nepresušan izvor prihoda Carstva. To je dovelo do pogoršanja položaja seljaka, kojima su spahije nametale sve veća podavanja, a država sve veće poreze. Mnogi će seljaci zbog toga pobjeći sa zemlje i otići u hajduke. Kako su u europskom dijelu Carstva seljaštvo uglavnom tvorili kršćanski podložnici, to će doći do porasta protuturskog raspoloženja. Istodobno, slabljenje središnje vlasti dovest će do opće unutarnje nestabilnosti Carstva. Povrh svega toga tursko je gospodarstvo pogodilo i premještanje glavnih trgovačkih putova sa Sredozemlja na Atlantik, jer su time nestali nekad veliki prihodi od začina koje su se ubirale od europskih trgovaca koji su trgovali s Istokom. I dok je Turska tako slabjela i nazadovala, zapadna je Europa istodobno sve više gospodarski jačala i tehnički napredovala te postajala sve nadmoćnijom nad svojim nekada nepobjedivim neprijateljem.

• Opiši razloge koji su uzrokovali slabljenje turske moći! Kako se prestanak turskih osvajanja odrazio na položaj seljaka? Kako se na tursko gospodarstvo odrazilo premještanje trgovačkih putova sa Sredozemlja na Atlantik?

Bitka za oslobođenje Beča 1683.
Nakon poraza pod Bečom turski veliki vezir Kara Mustafa je pobjegao u turski tabor pod Beogradom, gdje ga je sultan Mehmed IV dao zadaviti

Veliki (Bečki) rat (1683.-1699.)

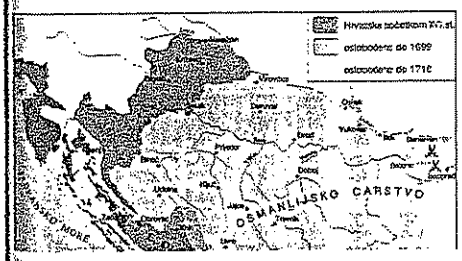
Staru slavu i moć Carstva veliki vezir Kara Mustafa-paša pokušao je vratiti jednim velikim pobjedonosnim vojnim pohodom. Stoga je godine 1683. na Beč poveo golemu vojsku od 250.000 vojnika i opsjeo grad, čime je otpočeo Veliki (Bečki) rat. Činilo se da će Beč, koji je punih mjesec dana bio pod turskom opsadom, pasti. Ali u zadnji tren gradu je u pomoć pritekao poljski kralj Jan Sobjeski, te je u velikoj bitci kraj Beča turska vojska bila posve razbijena. Protiv Turske se sada, na papin poticaj, formirala Sveta liga, savez koji su tvorile Habsburška Monarhija, Poljska i Venecija.

Habsburške su čete, potisnuvši Turke iz Ugarske i Hrvatske, godine 1691. prodrle duboko u unutrašnjost turskih europskih posjeda, na područje Srbije i Makedonije, gdje su izbijali protuturski ustanci domaćega stanovništva. No tada je Francuska, bojeći se njihova prevelika jačanja, navijestila Habsburgovcima rat, što je Turskoj omogućilo da prijeđe u protunapad i izbaci habsburšku vojsku iz Srbije i Makedonije. Kako su se Turci pritom okrutno osvećivali domaćem stanovništvu zbog njihove izdaje, to se zajedno s vojskom povukao i dio srpskoga stanovništva, koje su habzburške vlasti ona naselile u Slavoniji, Srijemu i južnoj Ugarskoj.

U borbama protiv Turaka Habsburgovci su uobičavali pozivati kršćane u Turskoj da se podignu u borbu za oslobođenje. Jedan takav poziv upućen je godine 1687. car Leopold I. "svim staležima i redovima Bosne":

"... potičemo vas, ako ikada o ono sada osobito vidimo, kako vam se pružo prigoda da uzmognete, brzo zgrabivši oružje, zajedničkog neprijatelja protjerati iz svoje domovine (s pomoću Božjom, koji je sklon pravednom ratu), vratiti se očinskim ognjištima te se u predašnjemu miru i povrativši staru slavu svog naroda zauvijek domoći zemljišta i svoga imutka. Čim razmislite o našem očinskom savjetu i rodi oslobođenja svoje mile domovine, brzo navalite na Turke..."

• Koje su zemlje tvorile Svetu ligu? Zbog čega je Francuska napala Habsburgovce dok su oni ratovali s Turskom? Kako su Turci reagirali na protuturske ustanke domaćega stanovništva?

Svećenik Marko Mesić i fra Luka Ibrišimović

Oslobođenje hrvatskih zemalja od turske vlasti

Iako je glavnina habsburške vojske ratovala u Ugarskoj, oslobođenje hrvatskih zemalja ispod turske vlasti ipak se uspješno odvijalo. Glavnu zaslugu za to imalo je domaće stanovništvo, koje je s oružjem u ruci ustalo protiv turske vlasti i tako znatno pridonijelo oslobođenju. U tim su se protuturskim ustancima osobito istaknula dva svećenika. Franjevac Luka Ibrišimović sa svojim je dragovoljcima predvodio oslobađanje Slavonije, nanijevši godine 1689. Turcima kod Požege velik poraz. Istodobno je oslobođena i Lika, gdje su veliku pomoć habsburškim četama pružili dragovoljci svećenika Marka Mesića. I u Dalmaciji, gdje je borbe protiv Turaka predvodila Venecija, domaće je stanovništvo imalo istaknutu ulogu. Među njima osobito su se isticali ravnokotarski hajduci koje je predvodio Stojan Janković. *Vidi: zemljovid!*

• Tko je imao glavne zasluge pri oslobođenju hrvatskih zemalja? Koja su dva svećenika imala osobitu ulogu u protuturskim ustancima? Koji se hajdučki vođa istaknuo u borbama protiv Turaka u Dalmaciji?

Oslobađanje hrvatskih zemalja od Turaka krajem XVII. i početkom XVIII. st.

Mir u Srijemskim Karlovcima

Preuzevši zapovjedništvo nad habsburškom vojskom godine 1697., princ Eugen Savojski izvojevao je u bitki kod Sente presudnu pobjedu nad Turcima. Zatim je prodro u Bosnu, sve do Sarajeva, misleći uz pomoć bosanskih kršćana oslободiti zemlju. No kako je ustanak bosanskih kršćana izostao, Eugen Savojski uskoro se povukao iz Bosne. Za njim je, u strahu od osvete, krenuo i velik broj katolika, koji su svoje novo prebivalište našli na području Slavonije. Turska, bačena na koljena, bila je prisiljena prihvatiti pregovore te je godine 1699. u Srijemskim Karlovcima između zaraćenih strana potpisan mir. Njime je Turska prepustila Habsburškoj Monarhiji gotovo čitavu Ugarsku, Slavoniju sa zapadnim Srijemom te Liku i područje zapadno od rijeke Une. Venecija je, pak, svoje dalmatinske posjede proširila u unutrašnjost.

Karlovačkim mirom najveći dio hrvatskih zemalja bio je oslobođen od turske vlasti. No, suprotno očekivanjima, Dvor oslobođena područja nije pripojio Hrvatskoj, već Vojnoj krajini. Tek godine 1745. Slavonija će biti vraćena Hrvatskoj.

• Koji je vojskovođa svojom vještinom pridonio konačnoj austrijskoj pobjedi? Koja su područja Karlovačkim mirom pripala Habsburgovcima, a koja Veneciji? Što su Habsburgovci učinili s oslobođenim hrvatskim područjem?

EUGEN SAVOJSKI

Austrijski vojskovođa Eugen Savojski smatra se jednim od najvećih vojskovođa svoga doba. Podrijetlom Talijan, a po rođenju Francuz, Eugen se, nakon što je francuski kralj Luj XIV. prognao njegovu majku, odrekao francuskoga državljanstva te je stupio u službu Leopolda I. Habsburškog. Za Velikoga rata bio je imenovan vrhovnim zapovjednikom habsburške vojske, nanijevši Turcima presudan poraz u bitki kod Sente. Otada pa sve do svoje smrti godine 1736. Eugen je sudjelovao u gotovo svim ratovima što ih je Habsburška monarhija vodila širom Europe. Osim po svojoj vojnoj vještini Eugen je bio poznat i kao ljubitelj umjetnosti i knjige, o čemu svjedoči velika umjetnička zbirka i knjižnica koju je imao u svomu bečkom dvorcu Belvedere.

Opiši vojničku karijeru Eugena Savojskog!

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

JESTE LI ZNALI...

...vlast sultana u prvoj je polovici XVII. stoljeća toliko oslabjela da se to razdoblje turske povijesti naziva razdobljem vladavine žena

...Eugen Savojski generalom je postao već u svojoj 22. godini

UPAMTI

prestanak turskih osvajanja (slabljenje Carstva) - opsada Beča 1683. - Sveta liga - oslobođenje Panonije - fra Luka Ibrišimović - svećenik Marko Mesić - mir u Srijemskim Karlovcima godine 1699. - oslobođen najveći dio Hrvatske

35. ZAKON O NASLJEĐIVANJU. NOVI OBRAMBENI RATOVI I MIROVNI UGOVORI.

Znaš li kakav je bio način nasljeđivanja prijestolja u srednjemu vijeku? Što misliš, jesu li sve države imale isto načelo nasljeđivanja? Do čega je mogao dovesti nesretan način nasljeđivanja? Možeš li navesti nekoliko primjera? U sljedećem tekstu saznat ćeš više o načinu nasljeđivanja prijestolja u Habsburškoj Monarhiji.

Karlo III. (1711.-1740.)

Zakon o nasljeđivanju

Kako Karlo III. nije imao muškog nasljednika, Habsburgovcima je prijetila opasnost da izgube ugarsko-hrvatsko prijestolje, na koje su imali pravo nasljeđivanja jedino po muškoj liniji. Nastojanjima Dvora da se dinastiji prizna nasljedno pravo na prijestolje i po ženskoj liniji protivila se Ugarska, koja je mislila nakon izumrća muške loze Habsburgovaca izabrati sebi novu dinastiju. U tom sukobu Hrvatska je stala na stranu Dvora. Naime, Hrvatska je tada bila u oštru političkom sukobu s Ugarskom, koja je nastojala ukinuti poseban politički položaj Hrvatske. Stoga je za Hrvatsku to bila prigoda da potvrdi svoju političku samostalnost. Na zasjedanju u Zagrebu godine 1712. Hrvatski je sabor donio odluku kojom je dinastiji priznato pravo nasljeđivanja po ženskoj liniji. Taj je zakon poznat pod nazivom Hrvatska pragmatička sankcija. Zauzvrat je Karlo III. Hrvatskoj potvrdio sva njezina *"prava, privilegije i slobošti-ne"*. Ohrabren hrvatskom odlukom, Karlo III. je iduće godine donio isti takav zakon, Pragmatičku sankciju, kojim se ženskim članovima dinastije priznaje pravo na nasljeđivanje prijestolja. Ugarska će taj zakon prihvatiti tek godine 1722.

• Zbog čega je bilo ugroženo pravo Habsburgovaca na ugarsko-hrvatsko prijestolje? Zašto je Hrvatska tom prigodom stala na stranu Dvora? Što je to Pragmatička sankcija?

Pročitajte sedmi članak zaključaka Hrvatskog sabora održanoga u ožujku 1712. kojima su hrvatski staleži priznali nasljedno pravo ženske loze Habsburgovaca:

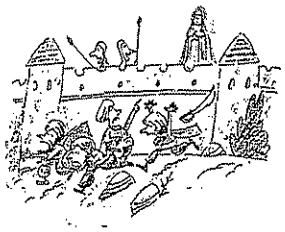
"U brizi i želji da osiguraju domovinu svoju, staleži i redovi, uzevši no um tolike i tako velike minule pogibli njezine i opasne prevrate, a osim toga da ovim djelom svojim zasluže veću sklonost i blago vladanje prejasne kuće austrijske, žele, ako nestane muške loze - dobrota Božja dalo da ona u sve vijeke traje i cvate! - podvrgnuti se kraljevskomu pravu ženskoga roda, koje će on nad njima zadržati i vršiti po vlasti i pravu kralja i kraljevine..."

Nastavak obrambenih ratova

Nezadovoljna teritorijalnim gubicima koje je pretrpjela Karlovačkim mirom, Turska je, ohrabrena nakon pobjede u ratu s Rusijom, odlučila napasti najslabijeg člana Svete lige - Veneciju. No rat, u koji se uključilo i Habsburška Monarhija, završio je novim porazom Turske. Mirom u Požarevcu godine 1718. ona je bila prisiljena ustupiti Monarhiji ostatak Ugarske (Banat) i Srijema te Srbiju, dok je Venecija proširila svoje posjede u Dalmaciji i Boki kotorskoj. No vlasi Habsburgovaca nad Srbijom nije dugo trajala. Kada je godine 1735. izbio novi rusko-turski rat, Habsburgovci su se uključili u rat na strani svojih ruskih saveznika, misleći još dublje prodrijeti na Balkan. No ovaj put ratna im je sreća okrenula leđa, pa je Turcima pošlo za rukom izbaciti ih iz Srbije. Beogradskim mirom godine 1739. Austrija je izgubila sve što je stekla Požarevačkim mirom dvadeset godina prije toga.

Pretrpljeni poraz uvelike je naškodio ugledu Austrije, od koje su balkanski kršćani očekivali oslobođenje. Kako je većina tih kršćana, osim katolika u Bosanskom pašaluku, bila pravoslavne vjere, njihove se nade sada okreću prema Rusiji, koja će se preko Crne Gore i Srbije početi aktivno uključivati u politiku na Balkanu.

• Pokaži na zemljovidu područja oslobođena od turske vlasti Požarevačkim mirom! Kojo se silo nakon Beogradskog mira počinje uključivati u politiku na Balkanu?

Prestrašeni likom Gospe s njezinim bedemima, Turci su napustili opsadu Sinja godine 1715.

ALKA

Kada je tijekom mletačko-turskog rata velika turska vojska 14. kolovoza 1715. napala Sinj, koji je branila mala četa od 500 boraca, doživjela je neočekivan poraz. Uoči, uoči blagdana Velike Gospe, na gradskim bedemima ukazala se silueta Majke Božje. Turci su se toliko prestrašili da su smjesta napustili opsadu i povukli se u Bosnu. Branitelji su odlučili u spomen na taj događaj svake godine za Veliku Gospu održavati viteško narodnu igru zvanu alka. Igra se sastoji u tome da alkar, jašući konja u punom trku, pogodi alku koja visi na konopcu. Svako od četiri polja alke nosi određen broj bodova, a pobjednik je onaj tko u tri trke postigne najveći broj bodova. Iako se alka sve do prve polovice XIX. stoljeća trčala i u drugim dalmatinskim gradovima - Zadru, Maharskoj i Imotskom - tradiciju održavanja sve do današnjih dana uspjela je sačuvati samo sinjska alka.

• Opiši tursku opsadu Sinja 1715.! Kako se danas obilježava spomen na taj događaj?

Stanje u gospodarstvu nakon oslobođenja od Turaka

Osnovna gospodarska grana u Hrvatskoj nakon oslobođenja od Turaka bila je poljoprivreda. No ona je bila zaostala i primitivna, budući da Turci nisu previše marili za njezin razvitak. Uvođenjem novih alata u obradu zemlje uskoro je započela njezina modernizacija. U Slavoniji, koja je zbog močvarna područja dotad bila slabo naseljena, pristupilo se isušivanju močvara i krčenju šuma, čime su velike površine kultivirane za poljodjelsku proizvodnju.

Zbog samovoljnih postupaka vlastelina položaj seljaka postajao je sve lošiji. Da bi se uvelo reda u odnose između vlastelina i seljaka, vlasti su počele izdavati urbare. To su bile zemljišne knjige u kojima su bili točno utvrđeni odnosi između kmeta i vlastelina. No kako vladar nije imao snage nametnuti ga feudalcima, položaj seljaka nije se donošenjem urbara bitno popravio.

• Opiši poljoprivredu na oslobođenom području!

Trgovina i obrt

Budući da je poljoprivreda bila slabo razvijena, većinu prihoda Hrvatskoj je donosila trgovina. Kroz Hrvatsku su prolazili važni trgovački putovi prema Pešti i Carigradu. Razvoju trgovine osobito je pridonijelo uređenje plovidbe Savom do Siska. Tim riječnim putom prevozilo se žito iz Banata prema zapadu. U Sisku se roba pretovarala na manje lađe i vozila Kupom do Karlovca. Karlovac su s jadranskom obalom povezivale važne ceste, koje su vodile do Rijeke i Senja. Taj trgovački put pogodovao je razvitku sjevernojadranskih luka Bakra, Kraljevice, Rijeke i Senja.

Tijekom XVIII. stoljeća u Hrvatskoj se, uz sve veći razvoj obrta, javljaju i prve manufakture. Iako je državna politika išla za stvaranjem manufaktura, ona je u Ugarskoj i Hrvatskoj sprječavala otvaranje onih manufaktura koje bi mogle biti konkurentne onima u austrijskim zemljama. Osim toga, gospodarski razvitak Ugarske i Hrvatske uvelike su otežavale unutrašnje carine, koje su na izvoz u austrijske zemlje nametale visoke izvozne carine, dok su na uvoz iz njih bile određene niske carine.

• Koji su čimbenici pridonijeli razvitku trgovine u Hrvatskoj? Pokaži na zemljovidu glavne trgovačke pravce kroz Hrvatsku!

Riječni put Savom i Kupom bio je žila kucavica cjelokupne trgovine koja je prolazila Hrvatskom

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

JESTE LI ZNALI...

...prvi slavonski urbar donio je godine 1737. kralj Karlo III.

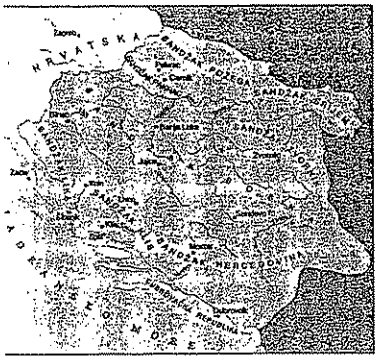
...ceste Karlovac-Rijeka i Karlovac-Senj ostale su poznate po imenima vladara za kojih su izgrađene. Prva se tako zvala Karolina, po Karlu III., a druga Jozefina, po Josipu II.

UPAMTI

zakon o nasljeđivanju - mir u Požarevcu godine 1718. - mir u Beogradu godine 1739. - modernizacije poljoprivrede - urbari - trgovački putovi

38. BOSNA U DOBA TURSKOG VLADANJA

Ponovimo prethodno gradivo! Kada se prvi put spominje Bosna? Koje je područje obuhvaćala? Opiši jačanje i širenje srednjovjekovne Bosne! Tko je prvi bosanski kralj? Koje bosanske velikaše poznajes? Što je Turcima olakšalo osvajanje Bosne? Kada se to dogodilo? U sljedećem tekstu riječ je o Bosni za vrijeme turske vladavine.

Bosanski pašaluk

Čim bi osvojili neku zemlju, Turci bi odmah osvojeno područje podijelili na sandžake. Više sandžaka tvorilo je pašaluk. Tako su i od osvojenih bosanskih i hrvatskih područja bili stvoreni sandžaci, koji su isprva ulazili u sastav susjednih pašaluka. Ti će sandžaci godine 1580. biti okupljeni u Bosanski pašaluk, čije je sjedište u početku bilo u Banjoj Luci, a poslije u Sarajevu. Istodobno se na tim područjima uvodio i turski oblik feudalizma, poznat pod nazivom timarsko-spahijski sustav. Spahije, koji su u vojsci služili kao konjanici, dobivali su od sultana kao nagradu za svoju službu zemljišne posjede - timare. Timare su dobivali na doživotno uživanje, a nakon spahijine smrti sultan je mogao timare

Turski spahija

Bosanski pašaluk

podijeliti komu je htio. Poslije, zbog slabljenja Carstva, spahije će uspjeti te timare pretvoriti u svoje nasljedne posjede.

Većinu stanovnika pašaluka tvorilo je kršćansko stanovništvo - raja. Ono je svojim spahijama bilo dužno davati desetinu te radnu obvezu, dok su Carstvu bili dužni plaćati glavarinu ili harač. Najnepoželjniji teret kojem su kršćani bili izloženi bio je danak u krvi. On se provodio svake pete ili šeste godine, a sastojao se od odvođenja kršćanske djece u zarobljeništvo. Mušku djecu uvježbavali su za janjičare, dok su ženska djeca često završavala u sultanovu haremu.

• Što je sandžak, a što pašaluk? Opiši turski oblik feudalizma. Navedi obveze koje je raja imala prema spahiji i prema državi.

Islamizacija

Prva desetljeća turske vlasti obilježena su snošljivim odnosom prema kršćanima. Kršćanski feudalci koji su se pokorili novoj vlasti mogli su čak postati spahijama. No stanje se promijenilo s prestankom turskih osvajanja. Ostavši bez bogatih prihoda koje je sa sobom nosio ratni plijen, spahije su od seljaka počeli zahtijevati veće obveze, a država sve veće poreze.

Tada započinje i postupna islamizacija Bosne. Da bi se oslobodio teških poreznih nameta, kojima su bili izloženi, dio kršćana prelazio je na islam. Osim toga, prihvaćanjem islama oni bi bili izjednačeni s muslimanima te su imali pristup u državne službe. Islamizaciji Bosne pridonijele su i velike migracije stanovništva tije-

U carigradskom arhivu čuva se original kanun-name, dokumenta koji je određivao dužnosti raje za požeški sandžak godine 1545.:

"Stari je običaj kod raje požeškog vilajeta da doje od svake kuće u ime harača po pedeset akči... neka se od sve pšenice, ostalih žita i uopće od poljoprivrednih proizvoda uzima desetina... od vinograda koji se nalaze u rukama kršćana neka se uzima desetina... na deset košnica neka se uzme jedna košnica, a na dvije ovce ili dvije svinje po jedna akča... neka se uzima od svake kuće po pet akči travarine... od vodenica koje se nalaze na rijekama Dunavu, Savi, Vuki i Dravi, pedeset akči, a do se od vodenica, koje su na drugim malim rijekama i potocima, uzimo kao porez od vodenica za čitavu godinu trideset i dvije akče..."

kom Velikoga rata. Tada se iz Bosne iselio velik broj katolika, dok se istodobno u nju naselilo mnoštvo muslimana, izbjeglih iz krajeva izgubljenih Karlovačkim mirom.

• Kakav je u početku bio odnos Turaka prema kršćanima u Bosni i Hrvatskoj? Zbog čega se taj odnos počeo mijenjati? Koji su razlozi navodili kršćane na prihvaćanje islama?

Odnos turskih vlasti prema kršćanskim Crkvama

Turski odnos prema dvjema kršćanskim vjeroispovijestima na tlu Bosne bio je sasvim različit. Budući da je papa bio duhovni pokretač mnogih ratova za oslobođenje kršćanskih zemalja od turske vlasti, turski je odnos prema Katoličkoj crkvi bio izrazito neprijateljski. To se neprijateljstvo još više produbilo tijekom protuturskih ratova u XVII. stoljeću, kada su mnogi

Ahd-nama turcdba) Mehmeda II. Osvajača iz 1463.

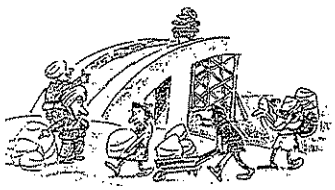

Veliki broj katoličkih crkvi bio je uništen u vrijeme turske okupacije Bosne. Pravoslavna je crkva, s druge strane, uživala brojne povlastice.

svećenici i aktivno sudjelovali u oslobađanju svoje zemlje. Jedini katolički crkveni red kojem je u Bosni bilo dozvoljeno djelovanje bili su franjevci. Njima je sultan Mehmed II. ahd-namom iz 1463. godine, izdanoj netom po osvajanju Bosne, priznao slobodu djelovanja i vjerolspovijesti. No i oni će biti izloženi progonima te će se broj njihovih samostana u XVIII. stoljeću svesti tek na tri - Fojnicu, Kraljevu Sutjesku i Kreševo.

Odnos Turaka prema Pravoslavnoj crkvi bio je bitno drukčiji. Razlozi su ležali u činjenici što su turske vlasti pomoću Srpske pravoslavne crkve, čiji su poglavari bili njihovi podanici, mogli nadzirati narod. Svoj je položaj Srpska pravoslavna crkva pokušala iskoristiti kako bi svojoj crkvenoj vlasti podvrgnula i katolike na svom području, ali im je to sultanovim ukazom bilo zabranjeno. S obzirom na to da su joj Turci bili naklonjeni Pravoslavna se crkva za turske vladavine proširila po Bosni i osvojenim hrvatskim zemljama.

• Zbog čega je odnos Turaka prema Katoličkoj crkvi bio neprijateljski? Kakav je bio odnos Turaka prema Pravoslavnoj crkvi?

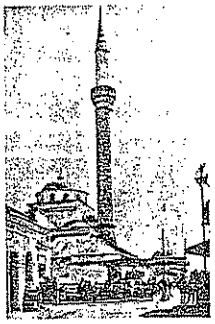
Turci su bili veliki majstori u gradnji kamenih mostova

Islamska kultura

Dugotrajnost turske vlasti u Bosni pridonijela je islamizaciji Bosne i širenju islamske kulture. Kako je turska vlast bila usredotočena na gradove, u njima se najviše osjetio islamski kulturni utjecaj. U većini bosanskih gradova i danas je vidljiv islamski utjecaj, osobito na području urbanizma i graditeljstva. Gradovi su bili podijeljeni na dva dijela - trgovački dio ili čaršiju i dio za stanovanje - mahalu. Doba najvećih turskih osvajanja u XVI. stoljeću bilo je zlatno doba islamskoga graditeljstva u Bosni. Tada su i podignute najpoznatije islamske građevine u Bosni, poput Husrev-begove i Ali-pašine džamije u Sarajevu te Ferhadije džamije u Banjoj Luci. Osim što su gradili džamije, Turci su bili izvrsni graditelji mostova (ćuprija). Stari most u Mostaru i most u Višegradu pripadaju među najpoznatije i najljepše mostove islamske kulture uopće.

• Što je najviše pridonijelo islamizaciji Bosne i širenju islamske kulture? Gdje se islamski utjecaj najviše osjećao? Navedi neke od spomenika islamskoga graditeljstva!

Džamija Ferhadija u Banjoj Luci

HAJDUCI

Riječ hajduk potječe iz turskog jezika i označava odmetnika ili razbojnika. U našim krajevima hajduci su povezani s junačkim narodnim pjesmama, koje ih slave kao borce protiv Turaka. Hajdučke čete uglavnom su brojile oko trideset ljudi, a živjele su skrivene u šumama i planinama. Na čelu hajdučke družine nalazio se harambaša. Hajduci su uglavnom presretali i plijenili turske karavane. O kretanju turskih trgovaca obavještavali su ih njihovi pomagači u krščanskim selima - jataci. Njihov prvenstveni cilj ipak nije bila borba protiv Turaka, već pljačka. Na to upućuje i činjenica da hajduci nisu napadali samo turske trgovce, nego su često palili i plijenili i krščanska sela. Osim toga neriješko se među hajdučkim družinama nalazilo i muslimana. Treba ipak naglasiti njihov veliki doprinos oslobađanju sjeverne i srednje Dalmacije od Turaka tijekom XVII. stoljeća.

• Što označava riječ hajduk? Tko su harambaše, a tko jataci? Opiši djelatnost hajduka.

Riješi pitanje iz radne bilježnice.

JESTE LI ZNALI...

...bosanski namjesnik Ferhad-paša Sokolović izgradio je u Banjoj Luci čak 276 javnih objekata

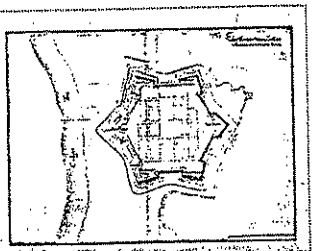
...jedan od najvećih turskih vojskovođa i državnika Mehmed-paša Sokolović bio je rodom iz Sokolovića kod Višegrada

UPAMTI

Bosanski pašaluk godine 1580. - timarsko-spahijski sustav - obveze kršćanske raje - islamizacija Bosne - islamska obilježja bosanskih gradova - mostovi i džamije - različit odnos prema kršćanskim Crkvama

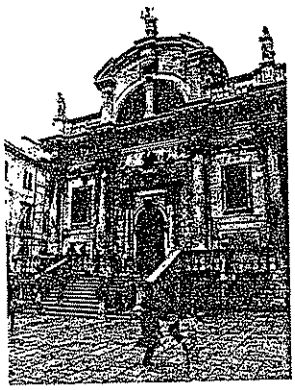
KARLOVAC

Potreba za učinkovitijom obranom od neprestanih turskih provala navela je štajerskoga nadvojvodu Karla II., zapovjednika hrvatske krajine, da na sutoku rijeka Korane i Kupe izgradi novu utvrdu. Gradnja, kojom je upravljao Matija Gambon, jedan od najglasovitijih graditelja toga doba, počela je 13. srpnja 1579. Po svom obliku - šesterokraka zvijezda - utvrda je bila najnovije dostignuće renesansnoga fortifikacijskog graditeljstva. U utvrdu su vodila dva ulaza, dok je unutrašnjost, ispresijecana ravnim ulicama, bila podijeljena na pravokutne blokove zgrada. Po svome osnivaču utvrda i grad dobili su ime Karlovac.

U strahu od turskih provala u utvrdu se doseljavalo i okolno stanovništvo te se u njoj počeo razvijati gradski život. Godine 1781. Josip II. proglasio je Karlovac slobodnim kraljevskim gradom.

• Koji su razlozi doveli do gradnje utvrde Karlovac? Gdje se Karlovac nalazi? Opiši izgled grada Karlovca!

Crkva sv. Vlaha u Dubrovniku

nuti Varaždin. Nositelji nove umjetnosti, koja u Hrvatsku stiže u XVII. stoljeću, bili su crkveni redovi isusovci i pavlini. Nekadašnja isusovačka crkva sv. Katarine u Zagrebu i pavlinski samostan u Lepoglavi jedni su od najljepših primjera baroknoga crkvenog graditeljstva.

Osim crkava i samostana u baroknom se stilu grade i palače crkvenih velikodostojnika, poput nadbiskupske palače u Zagrebu. Raskošne palače posjedovali su i pojedini plemići, a najpoznatije su od njih palača obitelji Oršić-Rauch u Zagrebu te obitelji Patačić u Varaždinu. Slično renesansnim ljetnikovcima u Dalmaciji, pojedine obitelji imale su svoje ladanjske rezidencije na selu. Najljepše od njih bile su u Bistri i Novom Dvoru u Hrvatskom zagorju.

Barokna umjetnost na obali bila je znatnije zastupljena u Istri i u Dubrovniku, u kojem je nakon potresa godine 1667. podignut niz zgrada u novom stilu, od kojih je najpoznatija crkva sv. Vlaha.

Činjenica da je cjelokupna umjetnost baroka prožeta idejom katoličke obnove osjetila se i u književnosti. U njoj prevladava podređivanje čovjeka nekim uzvišenijim, višim ciljevima. Taj pristup možemo vidjeti u djelima dubrovačkoga književnika Ivana Gundulića, koji u svojim najpoznatijim djelima (*Dubravka, Osman*) slavi slobodu.

• Koji su crkveni redovi bili nositelji umjetnosti baroka? U kojem je dijelu Hrvatske barok bio najzastupljeniji? Što znaš o Ivanu Gunduliću?

Razvoj znanosti i školstva

Razvoj znanosti u Hrvatskoj započeo je još u doba humanizma, kada su se mnogi Hrvati proslavili na različitim područjima znanosti. Među najslavnije izumitelje svoga doba svakako se ubraja Faust Vrančić. U svome djelu *Novi strojevi* Vrančić je skicirao mnoge izume, poput padobrana, koji će svoju primjenu naći tek mnogo godina poslije toga. Jedan od naših najpoznatijih mislilaca XVI. stoljeća bio je Frane Petrić, koji je napisao više od šezdeset tematski različitih djela.

Do pravoga procvata znanosti i školstva došlo je nakon Tridentskog koncila, kada se, u skladu sa zaključcima sabora, osniva niz župnih i samostanskih škola. Dolazak isusovaca u Hrvatsku, u XVII. stoljeću, još će više označiti taj razvoj. Isusovac Bartol Kašić diskao je u Rimu godine 1604. prvu gramatiku hrvatskoga jezika, a Ruđera Boškovića drže jednim od najvećih svjetskih matematičara i fizičara. Temelje hrvatskoj povijesnoj znanosti položio je Trogiranin Ivan Lučić - Lucius, koji je napisao prvo znanstveno utemeljeno povijesno djelo. Time je zaslužio naziv *oca hrvatske historiografije*.

Ivan Gundulić.
Ivan Gundulić potječe iz ugledne i bogate dubrovačke obitelji, čiji su članovi označali vodeće državne položaje Dubrovačke republike. Napisao je brojna književna djela od kojih su najpoznatiji ljubavni Suze sina razmetnoga i Osman te pastirska drama Dubravka.

• Koda je započeo razvoj znanosti u Hrvatskoj? Po čemu je značajan Faust Vrančić? Kada dolazi do procvata hrvatske znanosti? Tko pritom ima najveću zaslugu?

Riješi pitanja iz radne bilježnice.

JESTE LI ZNALI...

...Gundulićev spjev Osman inspiriran je stvarnim događajima - turskim porazom u bitci kod Hotina i smrću mladog sultana Osmana u janjičarskoj pobuni

...osim što je bio izumitelj, Faust Vrančić bio je i autor prvoga tiskanoga hrvatskoga rječnika (1595.)

...prvi hrvatski roman Planine *napisao je Zadranin Petar Zoranić*

UPAMTI

žarište humanizma bio je dvor Matijaša Korvina - hrvatski humanisti okrenuti su zbilji - renesansno graditeljstvo - Julije Klović - isusovci - barok - Ivan Gundulić - hrvatski znanstvenici

Ek 15. Zlatko Samaržija, **Povijest 2**, 2005

Urednik

dr. sc. Zoran Velagić

Design

Tanja Pružek

Grafičko-likovna urednica

Danijela Karlica

Lektorica

Pavica Hromin

Korektorica

Božena Pavičić

Fotografije

Piktoteka Školske knjige

Zemljovidi

Tomislav Kaniški

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek
2005/2317

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 372.894(075.3)

SAMARŽIJA, Zdenko
Povijest 2 : udžbenik za drugi razred
gimnazije / Zdenko Samaržija ; <zemljovidi
Tomislav Kaniški>. - Zagreb : Školska
knjiga, 2005.

ISBN 953-0-20939-8

450426055

Uporaba udžbenika odobrena je rješenjem Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske klasa UP/I°-602-09/04-01/092, ur. broj 533-12/05-01, Zagreb, ožujka 2005.

© ŠKOLSKA KNJIGA, d.d., Zagreb, 2005.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

ISBN 953-0-20939-8

Tisak: Grafički zavod Hrvatske, d.o.o., Zagreb

Susreti civilizacija: Mongoli i Osmanlije

Ubrzo nakon svršetka križarskih ratova Europljani su upoznali još jednu istočnu civilizaciju – mongolsku, što je također potaknulo njihovu znatiželju prema dotad nepoznatome i dalekome.

Turci

Turcima nazivamo skupine naroda koji su naseljavali južne dijelove Sibira, od obala Balkaškoga jezera do rijeka koje utječu u Bajkalsko jezero na njegovim istočnim obalama. Dijelimo ih u istočne i zapadne. Dok još nije bilo velikih razlika među turskim narodima, svi su se muškarci bavili lovom i uzgojem stoke, osobito konja, goveda, ovaca i deva. Hranili su se većinom mlijekom i mliječnim prerađevinama, a živjeli su u šatorima ili pak u jurtama, divovskim šatorima s nekoliko prostorija. Poznavali su kotač i kola, no ratnicima su svu opremu nosili mali, izdržljivi konji. Na čelu područja bio je **knez**. Područja su se dijelila u manje upravne cjeline na čelu kojih su bili begovi. Begovi su se okupljali na skupštinama. Vladajući su slojevi bili ratnici i oni nisu obrađivali zemlju niti uzgajali stoku. Umjesto njih radili su ratni zarobljenici i robovi. Vjerovali su u duhove i prirodne sile, koje su obredima i žrtvama nastojali umilostiviti. Nisu bili isključivi u pitanjima vjere pa su mnogi Turci primili kršćanstvo, islam ili pak prešli na budizam. Zapadni Turci osnovali su mnoge gradove i bavili se ratarstvom i trgovinom, a istočni Turci većinom su bili stočari.

Plemena zapadnih Turaka prihvatila su islam. Srušili su Abasidski Kalifat te zaprijetili Fatimidima u Egiptu. Bizantu su potkraj 11. stoljeća oduzeli većinu maloazijskih područja. Istočni su Turci živjeli u susjedstvu kineske civilizacije, s kojom su trgovali, a katkad i ratovali. ■

Opiši društveni ustroj turskih naroda. Što znaš o zapadnim Turcima. Objasni širenje kineskog utjecaja na turska plemena.

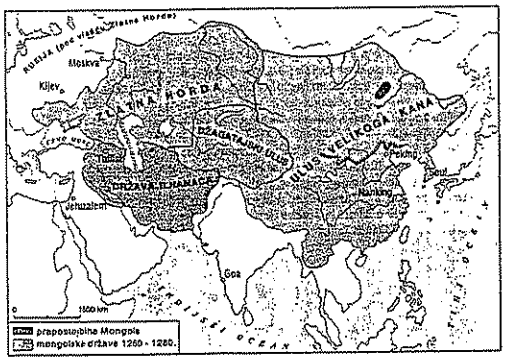
Mongoli

Mongoli (*mong* – hrabar) bili su nomadski stočari. Unutar roda sva je imovina bila zajednička. Stanovali su u jurtama, jeli su meso koje su prije pečenja nekoliko dana držali pod sedlom, a pili su kefir od kobiljeg mlijeka, u kojemu je bilo i ponešto alkohola. Nekoliko rodova činilo je pleme, na čijem je čelu bio plemenski starješina, kan, a nekoliko plemena istoga podrijetla činili su aimak, labavu zajednicu.

Mongolska je plemena ujedinio **Temudžin** (poslije nazvan Džingis-kan), sin moćnoga plemenskog starješine, koji se nakon duge borbe 1206. godine uspio nametnuti svim plemenskim starješinama. Pokorivši ratnički narod Tatare, Mongoli su krenuli u osvajanja. Zahvaljujući korištenju čvršćih i gipkijih mačeva te kvalitetne opreme za jahanje, što je povećalo njihovu po-

Mongolske države

ZANIMLJIVOSTI

- Temudžinov otac Jesugej porazio je svoga najvećega neprijatelja Temudžina, vođu suparničkoga plemena, te po njemu nazvao svoga sina.
- Temudžin na mongolskome znači oštar čelik, a Džingis-kan nepobjediv vladar.
- Mongolski su ratnici u nekoliko sati razbijali kineske, muslimanske ili kršćanske vojske.
- Temudžin je tražio da se mjesto njegova groba ne obilježi, a nakon pokopa pogubljena je cijela pogrebna povorka.
- Splitski kroničar Toma Arhiđakon u svom djelu *Historia Salonitana* napisao je o Mongolima: „Njihov lik pruža strašan prizor. Noge su im kratke, a prsa široka; lice im plosnato, a koža blijeda; golobradi su, nos im je kukast, a oči sitne i dosta raznaknute..."
- Ogotaja je u Pekingu, središtu Ulusa (carstva), naslijedio Mengke, a poslije njegove smrti 1259. godine Mongolsko Carstvo raspalo se na nekoliko samostalnih država.

Osmanlije

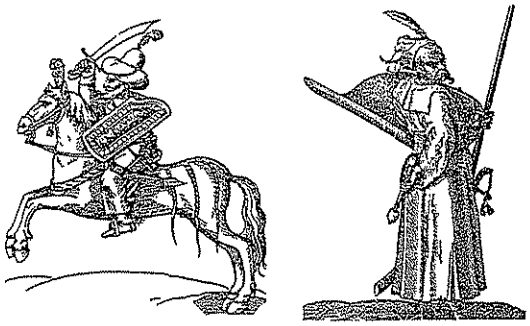
Turci Osmanlije pojavljuju se u Maloj Aziji potkraj 13. stoljeća, gdje su se naselili bježeći pred Mongolima. Prvi poznati osmanlijski vladar bio je Ertugrul, a njegov sin Osman utemeljio je vladarsku dinastiju. Za vladavine Osmanovih nasljednika vlast Osmanlija proširila se Malom Azijom i dijelom jugoistočne Europe. Sultan Bajazid (1389 – 1402) učvrstio je središnju vlast u državi, a u njegovo doba počinje i razvoj timarskog sustava – dijeljenja imanja za ratne zasluge. Snaga Osmanlijskog Carstva ponajprije se temeljila na strogoj provedbi timarsko-spahijskoga sustava, zatim na odlično organiziranim i caru odanim odredima janjičara i na brojnim pomoćnim vojnim odredima. Timarlije (vlasnici timara) imali su obvezu sudjelovati u ratu, a sukladno veličini posjeda bili su dužni opremiti određeni broj konjanika. Timar je mogao dobiti svaki stanovnik carstva, bez obzira na podrijetlo ili stalež, uz uvjet da se istaknuo u ratovima. Za razliku od feudalizma u kršćanskim državama, u kojima je leno postalo nasljedno, u osmanlijskom feudalizmu djeca feudalaca nisu nasljeđivala posjede poslije očeve smrti, nego se zemlja vraćala caru.

U osvojenim kršćanskim zemljama Osmanlije su uvodile devširmu (danak u krvi). Svakih tri do osam godina uzimali bi po kršćanskim selima najrazvijenije dječake i odvodili ih u Carigrad. Posebnim sustavom vjerskog odgoja i vojničkog obrazovanja stvarali su od njih osobe odane caru, a snažan osjećaj zajedništva pretvarao je janjičare u nepobjedive vojnike.

Uspješnosti osmanlijske vojske pridonosili su i akindžije, pripadnici pokorenih naroda. Akindžije nisu primali plaću nego su živjeli od pljačke, a u ratovima su nastupali ispred i iza ostale vojske. Ispred vojske nastupali su kao pljačkaši, koji su u krajevima pod kršćanskom vlašću širili strah i paniku, a nakon osvajanja teritorija naseljavali su se uz granične utvrde, kao štit od udara kršćanskih vojski.

Navedi sličnosti i razlike između zapadnokršćanskih država i Osmanlijskog Carstva.

Osmanlijski vojnici

UPAMTI

- Padom Kine u mongolske ruke srušena je i posljednja civilizacija klasičnoga svijeta.
- Dobro organizirana tatarska vojska lako je pobjeđivala europske feudalne postrojbe.
- Prilagodljivi Mongoli brzo su primili običaje i vjeru potčinjenih naroda te se lako stopili s njima.
- Najvažniji srednjovjekovni istraživači bili su Marco Polo i Ibn Batuta.
- U 14. stoljeću u Maloj Aziji se pojavila nova sila – Turci Osmanlije.

RAZMISLI

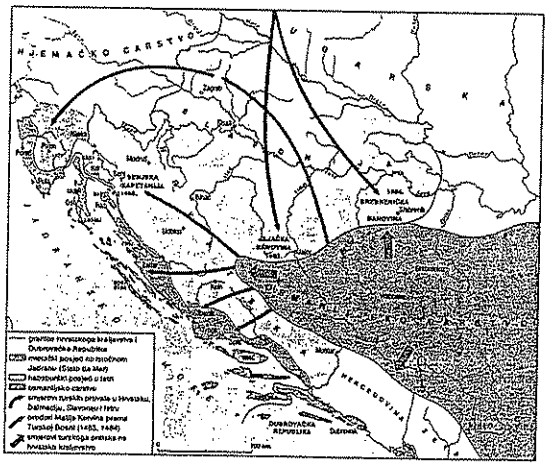
Koje su najvažnije posljedice mongolske provale? Prokomentirajte u razredu tvrdnju: Razvoj ljudskoga roda na raznim dijelovima planeta ne teče istom brzinom.

Iako je učinkovit obrambeni sustav zahtijevao dobro opskrbljenu vojsku i redovito održavanje utvrda, što je višestruko prekoračivalo financijske mogućnosti Matijina poreznoga sustava, Osmanlije u njegovo doba nisu znatnije ugrožavale Hrvatsku i Ugarsku.

Zašto je Matija reformirao obrambeni sustav?

Sustav obrane Matije Korvina

Dinastija Jagelovića

Matija Korvin se kao ambiciozan vladar uključio u borbu za titulu cara Svetoga Rimskoga Carstva Njemačke Narodnosti i u ratove protiv moćnoga češkog kralja Jurja Podjebrada, što je prouzročilo opću nesigurnost, nestabilnost tržišta i slabljenje uloge gradova. Poslije njegove smrti Hrvatsko-Ugarskom Državom zavladala je dinastija Jagelovića, koja je pravo na prijestolje stekla ženidbenim vezama. Naime, mlada kći Ludovika Anžuvinca udala se za litavskoga kralja Jagela. Jagelovići su Hrvatsko-Ugarskom Državom vladali od 1490. do 1526. godine.

Nesigurnost života u hrvatskim zemljama širila se s vladavinom slabih Jagelovića, a provale osmanlijskih akindžija postale su svakodnevicom. Već 1492. godine magnati su, potpisavši ugovor s novom dinastijom, poništili nastojanja kralja Matije za stvaranjem centralističke države.

Umjesto gospodarskoga i kulturnoga napretka, u Hrvatsku su potkraj 15. stoljeća vraćeni zastarjeli oblici prikupljanja poreza (plemići su zbog sve veće inflacije novčanu rentu zamjenjivali radnom i robnom rentom), a tradicionalan ustroj feudalne vojske pokazao se nemoćnim pred osmanlijskom vojnom silom.

Osmanlije su iskoristile slabost nove dinastije i feudalnu anarhiju u Hrvatsko-Ugarskoj Državi. Bosanski paša Jakub provalio je 1493. godine u hrvatske i slovenske zemlje, a kod Udbine, na Krbavskom polju, dočekale ga je vojska bana Emerika Derenčina i hrvatskih plemića. Premda nije bilo nikakva razloga da se snažna vojska Jakub-paše ne dočeka u nekom klancu, gdje se ne bi mogla dobro organizirati i iskoristiti svoju snagu, hrvatski su je plemići napali u ravnici i bili katastrofalno poraženi. Iako su izvori o Krbavskoj bitci proturječni, glavna se krivnja za poraz pripisuje upravo banu Derenčinu, koji je inzistirao na sukobu na otvorenom polju.

Tko su bili Jagelovići? Kako su došli na hrvatsko-ugarsko prijestolje? Opiši njihov odnos prema velikašima. Što znaš o Krbavskoj bitci?

Odnos europskih država prema osmanlijskoj opasnosti

Prije Krbavske bitke hrvatski su biskupi pisali poslanice europskim biskupima i vladarima te na crkvenim saborima držali govore protiv Osmanlija i tražili pomoć u obrani od njih. Hrvatski intelektualci, poput Marka Marulića, Petra Zoranića, Bernardina Zane i mnogih drugih, pisali su o zlodjelima Osmanlija. Marko Marulić predložio je papi Hadrijanu zajedničku obranu Europe od njihova prodora. Šimun Kožičić Benja, modruški biskup, humanist i glagoljaški pisac koji je u Rijeci otvorio tiskaru, na Lateranskome je koncilu tražio aktivniji odnos Europe prema prodoru Osmanlija. Godine 1516. pred papom Leonom X. održao je govor O opustošenoj Hrvatskoj. Biskup Toma Niger tražio je 1520. godine od cara Karla V. pomoć za opustošenu Hrvatsku, a Bernardin Frankapan na saboru u Nürnbergu 1522. godine govor je završio riječima: „I o tebi se radi kad susjedova kuća gori." Međutim, europske države u to doba nisu osjećale neposrednu opasnost od Osmanlija i nisu željele trošiti novac na obranu od njih. Jedini koji je novčanim prilogom potpomogao Hrvatsku bio je papa.

Rafael, Papa Leon X. s kardinalima *(1517/1518)*

Opiši odnos europskih država prema opasnosti od Osmanlija. Koji su hrvatski intelektualci upozoravali na opasnost od njih? Što su zahtijevali?

IZVOR

I hrvatski pisac i biskup Šimun Kožičić Benja (1460 – 1536) isticao „e potrebu opce europske akcije protiv osmanlijskog nadiranja. U tu je svrhu održao više govora, a jedan od njih i na Lateranskom koncilu. Tom je prigodom govorio pred zborom kardinala i papom Leonom X. Benjin je govor o opustošenoj Hrvatskoj bio krik očaja:

„Ako ne marite za naše jadikovke, i ne slušate naše molbe, neka Tvoja Sverost zna da nas odasvud pritješnjuju sve moguće nevolje, izdale su nas snage, svi naši prijatelji i susjedi koji bi se morali boriti za nas, napustiše nas..."

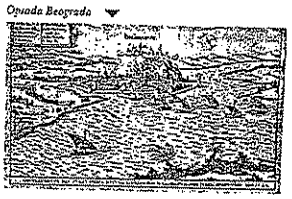
▲ *Lorenzo Lotto, Portret biskupa Tome Nigera, 1527. godine*

Mohačka bitka – kraj Hrvatsko-Ugarske Države

Godine 1521. osmanlijska je vojska, pod sultanom Sulejmanom, osvojila Beograd i nakon toga provalila u Srijem i Slavoniju. Gradani Iloka, Erduta i Osijeka bez borbe su predali svoje gradove. Nakon toga Osmanlije su krenule u osvajanje Ugarske. Kralj Ludovik nije želio čekati ni hrvatsku vojsku, pod zapovjedništvom Krste Frankapana, ni erdeljsku, pod Ivanom Zapoljom, već je želio sam sa svojom vojskom pobijediti Osmanlije i tako se proslaviti. Odlučna se bitka vodila 29. kolovoza 1526. godine na Mohačkom polju. Ugarska je vojska doživjela težak poraz, a kralj je pri bijegu poginuo. Nakon Bitke na Mohačkom polju raspala se Hrvatsko-Ugarska Država, a hrvatsko je Podunavlje pripalo Osmanlijskom Carstvu. ■

Što znaš o Bitci na Mohačkom polju? Opiši posljedice bitke.

Opsada Beograda

Bitka na Mohačkom polju

ZANIMLJIVOSTI

- Ivan Vitez od Sredne bio je odgojitelj Matije Korvina.
- Ivan Vitez od Sredne bio je ujak Ivana Česmičkog.
- U 15. su stoljeću Kastav, Veprinac i Mošćenice imali statute pisane hrvatskim jezikom.
- Nakon Mohačke bitke gradani Pečuha predali su se Osmanlijama, ali tri dana poslije bitke Osmanlije su na glavni trg izvele nekoliko tisuća gradana i pogubili ih.
- Jedan od najistaknutijih hrvatskih boraca protiv Osmanlija bio je ban Petar Berislavić. Godine 1513. teško je porazio Osmanlije kod Dubice. Bezuspješno je pokušavao organizirati širu europsku koaliciju protiv Osmanlija. Od 1515. do 1520. branio je Jajce, što je bilo presudno za obranu Slavonije. Poginuo je u osmanlijskoj zasjedi.
- Puška, koja je izumljena sredinom 13. stoljeća, još dugo nije iz ratne tehnologije istisnula koplja, mačeve, buzdovane i štitove. Topovi, koji su se u Europi primjenjivali od druge polovice 14. stoljeća, ubrzo su umanjili važnost drvenih utvrda.
- Godine 1500. sifilis se pojavio u Zadru, a 1501. godine u Trogiru je poprimio razmjere epidemije. Početkom 16. stoljeća pojavili su se gripa i hripavac, od kojega je umrlo mnogo djece i mladih. No, kada su Europljani, poglavito oni uz obale Sredozemlja, prihvatili učenje Giorlama Fracastora, epidemije svraba, sifilisa, trahoma i drugih bolesti u dalmatinskim su gradovima gotovo nestale.

UPAMTI

- Kralj Matija Korvin nastojao je uspostaviti centralističku državu oslanjajući se na sitno i novo plemstvo, kojemu je dijelio posjede.
- Matija Korvin reformirao je porezni sustav i organizirao obrambeni sustav od Osmanlija – Jajačku i Srebreničku banovinu te Senjsku kapetaniju.
- Jagelovići su poništili reforme Matije Korvina i oslabili Hrvatsko-Ugarsku Državu.
- Brojni su hrvatski intelektualci na Zapadu tražili pomoć u obrani Hrvatske.
- Nakon Bitke na Mohačkom polju 1526. godine raspala se Hrvatsko-Ugarska Država.

RAZMISLI

Koje su dinastije i koji snažni vladari vladali Hrvatsko-Ugarskom Državom? Zašto je Žigmundova i Matijina agresivna vanjska politika štetila Hrvatskoj? Koji su uzroci propasti Hrvatsko-Ugarske Države? Što misliš o tezi da je Matija, renesansni vladar, obrambeni sustav gradio prema uzoru na Rimljane?

Obale Baltičkoga mora

Nastojanja Švedske da početkom 16. stoljeća zavlada obalama Baltičkoga mora prouzročila su njezine sukobe s Poljskom. Nijedna sila nije ostvarila ciljeve, a međusobni ratovi iscrpli su obje države. Opadanje moći i jedne i druge sile počelo je onda kad ih je Rusija porazila u velikom sjevernom ratu 1700. godine. Rusija se dokopala izlaza na Baltičko more.

Sve do Bitke kod Hotina – koja je odjeknula Europom i inspirirala brojne slikare, pisce i pjesnike, među ostalima i Ivana Gundulića – Poljska se smatrala poluovisnom osmanlijskom kraljevinom, a tada je počeo njezin agresivniji nastup na europskoj političkoj sceni. Uz neprestane sukobe sa Švedanima, poljski su se kraljevi 1684. godine uključili u Svetu ligu, savez protiv Osmanlijskog Carstva, koji su činile Habsburška Monarhija, Mletačka Republika i Poljska. Savez je inicirao papa. Njima se, želeći ostvariti izlaz na Crno more, priključila i Rusija. Uskoro su saveznici postali protivnici, zaratili su se Rusija i Poljska.

Objasni švedske ciljeve na Sjevernome moru. Što je Sveta liga?

Osmanlijsko Carstvo

Na čelu Osmanlijskog Carstva bio je sultan, o čijoj su riječi i volji ovisili život i sudbina podanika. Sultanovo savjetodavno tijelo, divan, činili su veliki vezir i činovnici zaduženi za vanjske, vojne, pravne i financijske poslove.

U doba sultana Sulejmana (1521 – 1566) carstvo je bilo najveće i podijeljeno na pašaluke. Pašaluci su se pak dijelili na sandžake. Nahije su bile upravna područja Osmanlijskog Carstva, koja su obuhvaćala dijelove grada, utvrde i trgovišta i služila su kao pripomoć pri ubiranju poreza.

S prestankom osvajanja nakon vladavine Sulejmana nestao je glavni izvor prihoda i sav je teret pao na seljake. Sultanova je vlast slabila, a velikim je vezirima i ostalim činovnicima bilo važno steći materijalna bogatstva. Ratna tehnika Osmanlijskog Carstva svakodnevno je zaostajala za tehnologijom Zapada. Osmanlije se nisu brinule o razvoju gospodarstva, pa su obrt i manufaktura, a posebno trgovina, bili u rukama stranaca – većinom Dubrovčana i Židova. Inflacija, velike porezne obveze, nasilno prikupljanje naturalnih davća i česte pobune seljaka narušili su sigurnost putova – stanje u Osmanlijskom Carstvu postajalo je sve teže. Posvemašnja kriza morala koja je zahvatila osmanlijsku državnu upravu praktično je legalizirala mito, a česta haranja kuge i drugih zaraznih bolesti još su više nagrizla povjerenje u vlast. Čekao se samo povod kojim bi se Osmanlijsko Carstvo ispratilo iz Europe.

Nakon sloma vojske velikoga vezira Kara Mustafe kod Beča 1683. i niza poraza sljedećih godina od habsburške i mletačke vojske, Osmanlijsko je Carstvo 1699. godine bilo prisiljeno potpisati mir u Srijemskim Karlovcima, kojim je završila njegova dominacija jugoistočnom Europom.

Usporedi stanje u Osmanlijskom Carstvu sa stanjem u europskim državama. Nabroj uzroke krize Osmanlijskog Carstva. Kada je završila njegova dominacija jugoistočnom Europom?

ZANIMLJIVOSTI

- Sultan Sulejman poznat je po nadimcima Zakonodavac i Veličanstveni – Zakonodavac jer je za vrijeme njegove vlasti carstvo dobilo pisane zakone, a Veličanstveni jer je raskošnim ceremonijama zadivio europske poslanike u Carigradu.
- Koliko je Rusija bila zaostala vidi se i iz postupaka svećenika koji su, kad je car Ivan IV. u Moskvu dopremio tiskarski stroj, nagovorili mase da provale u tiskaru i razvale je.

Kina i Japan u novome vijeku

Carevi dinastije Ming, koja je Kinom vladala od 14. stoljeća, ulagali su u poljodjelstvo, uključili su se u trgovinu sa susjedima, osobito s Indijom, Arapima i Europom, a u drugoj polovici 16. stoljeća prepustili su trgovinu strancima. Poticali su u obradi zemlje korištenje boljih alatki i uzgoj novih kultura, a nakon otkrića Amerike sadnju krumpira, kukuruza i duhana – kultura koje su Kinezima donijeli Europljani. Vladari su poticali građenje irigacijskih sustava, a pošumljavale su se i goleti. U 16. stoljeću opala je moć dinastije Ming. Portugalci su preuzeli veliki dio trgovine mirodijama, a trgovačku su mrežu proširili cijelom Kinom. Preko Velikoga zida prodrli su Mandžurci. Zavladala je politika zatvaranja Kine od ostatka svijeta.

Dinastiju Ming naslijedila je 1640. godine mandžurska dinastija Quin. Carevi dinastije Quin vodili su agresivnu vanjsku politiku, proširili državu i s Rusima sklopili ugovor, prvi ugovor između Kine i neke europske države. Prvih stotinu godina vladovine dinastije Quin vladao je mir, što je pogodovalo razvoju gospodarstva i kulture.

Japanci su u 16. stoljeću radio trgovali s Europljanima jer je zbog zatvaranja Kine pod dinastijom Ming u Japanu nestalo luksuzne robe. No, kada su u drugoj polovici 16. stoljeća u Japan stigli i kršćanski misionari, japansko se plemstvo uplašilo širenja nove religije. Tridesetih godina 17. stoljeća Japanci su protjerali kršćane, zatvorili predstavništva Europljana u svojim lukama i utonuli u izolaciju. Kontaktirali su samo s Nizozemcima, jer nizozemski trgovci nisu težili pokrštavanju Japanaca.

Navedi razlike između dinastije Ming i dinastije Quin. Kada počinju kontakti Europljana i Japanaca? Zašto su Japanci protjerali sve europske trgovce osim Nizozemaca?

UPAMTI

- U doba Ivana IV. u Rusiji je ojačala središnja vlast.
- Potomci Mihajla Romanova vladali su Rusijom do 1917. godine.
- Na obalama Baltičkog mora isprepletali su se interesi Švedske, Poljske i Rusije.
- Na čelu Osmanlijskog Carstva bio je sultan.
- Osmanlijsko je Carstvo bilo podijeljeno u pašaluke, sandžake i nahije.
- Kinom su u novome vijeku vladale dinastije Ming i Quin.

RAZMISLI

Odredi smjernice vanjske politike Švedske, Rusije, Poljske i Osmanlijskoga Carstva. Objasni uzroke usporenoga gospodarskog napretka tih zemalja početkom novog vijeka.

Hrvatska u 16. stoljeću

Zastarjela državna i vojna organizacija, seljaci koji nisu bili motivirani za obranu i građani koji unatoč bogatstvu nisu sudjelovali u vlasti uzrokovali su početkom 16. stoljeća slom Hrvatsko-Ugarske Države. Čitajući sljedeću nastavnu cjelinu uoči procese koji su dominirali hrvatskim zemljama u 16. stoljeću. Pokušaj razumjeti strah ondašnjih stanovnika, koji se širio s prodorom Osmanlija.

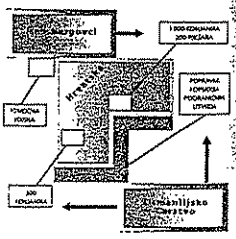
Izbor Ferdinanda Habsburškoga za hrvatskoga kralja

Nakon Bitke na Mohačkom polju u kolovozu 1526. godine raspala se Hrvatsko-Ugarska Država i hrvatsko je plemstvo, tražeći oslonac u jakom vladaru, početkom sljedeće godine na saboru u Cetingradu za vladara izabralo Ferdinanda Habsburškoga, brata Karla V. Kraljevi su predstavnici plemstvu pismeno zajamčili da će kralj u Hrvatskoj držati i plaćati tisuću konjanika i dvije stotine pješaka te i osam stotina konjanika koji će biti dodijeljeni velikašima i plemićima, ovisno o njihovoj časti i položaju. Osim toga, Ferdinand će na granici Kranjske prema Hrvatskoj držati primjeren broj vojnika koji će se moći brzo uključiti u obranu zemlje od osmanlijskih napada, dati pregledati sve gradove i utvrde u Hrvatskoj i opskrbiti ih oružjem i streljivom. Kraljevi su predstavnici također pismeno obećali da će poštovati sve povlastice, prava, slobode i zakone Kraljevine Hrvatske, te je uvijek braniti i štititi. Hrvatsko plemstvo očekivalo je da će Habsburgovci poduzeti odlučujući rat protiv Osmanlija i vjerovalo da će opasnosti od njih uskoro nestati. Međutim, Habsburgovci će nastojati Hrvatsku pretvoriti u austrijsku nasljednu pokrajinu.

Ferdinand Habsburški

Dio slavonskih plemića na saboru u Dubravi, između Vrbovca i Čazme, 6. siječnja 1527. podržao je Ivana Zapolju, mađarskoga kandidata za hrvatsko-ugarsko prijestolje. Građanski rat između Ferdinandovih i Zapoljinih pristaša olakšao je Osmanlijama zauzimanje hrvatskih zemalja. Područje Banske Hrvatske smanjivalo se i uskoro se svelo na „ostatke ostataka nekoć slavnoga hrvatskoga kraljevstva".

Odluku o izboru Ferdinanda Habsburškoga za hrvatskoga kralja donijelo je hrvatsko plemstvo potpuno neovisno o ugarskome plemstvu, čime je pokazalo da je Hrvatska u hrvatsko-ugarskoj zajednici samostalna i neovisna država. Izborom dinastije Habsburg Hrvatska je ušla u zajednicu s Austrijom, Češkom i Ugarskom, te će u toj državnoj zajednici ostati sve do 1918. godine.

Zašto su hrvatski plemići na saboru u Cetingradu za hrvatskoga kralja izabrali Ferdinanda Habsburškoga? Koje su obveze prihvatili Habsburgovci iznoseći skicu? Što su „ostaci ostataka nekoć slavnoga hrvatskoga kraljevstva"?

Prodor Osmanlija

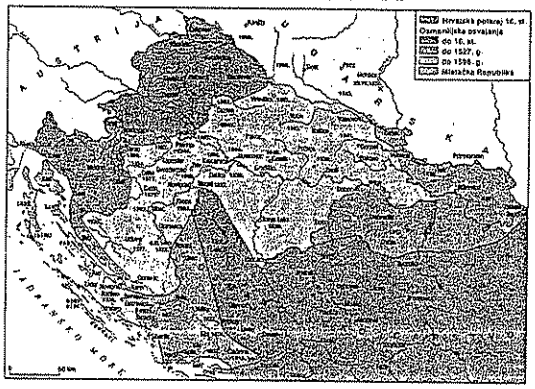
Nakon Bitke na Mohačkom polju, prodor Osmanlija nije bio usmjeren prema hrvatskim zemljama. Sulejmanu, koji je krenuo prema Beču i opsjeo ga 1529. godine, trebao je samo siguran prolaz uz Dunav, a osiguran ga je osvojivši Ilok, Erdut, Aljmaš i Osijek.

No, kako nije osvojio Beč, a slavonsko i hrvatsko plemstvo neprestano je napadalo područja pod vlašću Osmanlija, Sulejman je odlučio zaštititi lijevo krilo puta prema Pešti i Beču. Slavonski su gradovi redom padali u ruke Osmanlija, i već sredinom stoljeća osvojeni su Virovitica i područja istočno od rijeke Česme, najzapadnije točke osmanlijskih osvajanja u Slavoniji (v. zemljovid).

Osmanlijska vojska iz Hercegovine je krenula prema jugu Hrvatske i osvojila Obrovac i Udbinu, a ubrzo cijelu Liku i Krbavu. Time joj je bio otvoren put prema Dalmaciji. Klis, vrata Splita, petnaestak je godina branio Petar Kružić, no 1537. godine on je poginuo i njegovi su se uskoci, koji su držali nekoliko strateški važnih utvrda, povukli u Senj. Osmanlije su zauzele cijelu Dalmaciju, osim otoka i uskih područja uz gradske zidine.

Prema Banskoj Hrvatskoj prodirali su iz Bosne. Potkraj 1527. godine osvojili su cijelu Jajačku banovinu, čime se na udaru našlo cijelo Pounje. Padom Kostajnice opasno su se približili Zagrebu, a da bi slovenske zemlje zaštitili od provala Osmanlija, Habsburgovci su financirali gradnju Karlovca.

Prati na zemljovidu prodor Osmanlija u hrvatske zemlje. Tko je pružio otpor njihovu prodoru?

Usporedite zemljovide

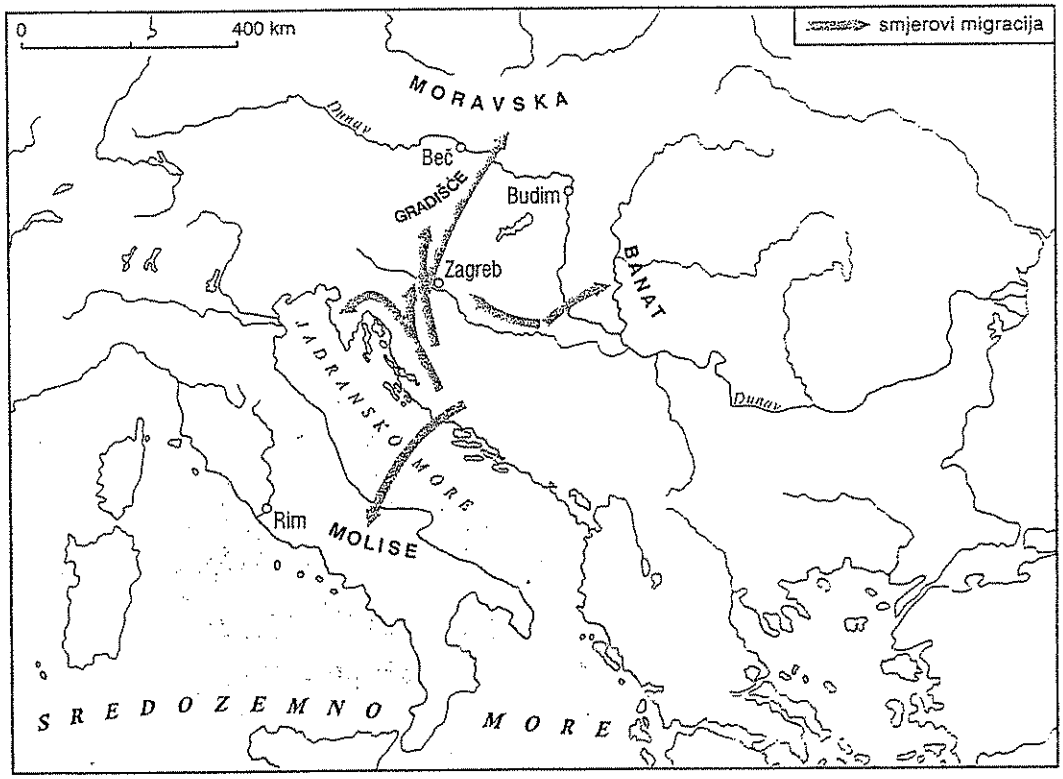
Migracije Hrvata i naseljavanje Vlaha

Osmanlijska su osvajanja prouzročila migracije stanovništva iz osvojenih zemalja i iz područja u blizini bojišnice. Hrvati su se povlačili na sigurnija područja, a u njihova su sela Osmanlije naseljavali pravoslavce s Balkana. Najviše je Hrvata pobjeglo na područje Banske Hrvatske i u Istru te na dalmatinske otoke. Dio ih se iselio u austrijske i mađarske zemlje. Danas ih ondje zovu **gradišćanskim Hrvatima**. Neki su Hrvati pobjegli u Italiju, u pokrajinu Molise, gdje njihovi potomci žive i danas i zovu se **moliški Hrvati**.

Na pusta ognjišta Osmanlije su naselili Vlahe i dali im povlastice kako bi ih privoljeli da žive na opasnom području. Vlasi, koji su pretežno bili stočari uskakali su, uz privolu osmanlijskih vlasti, na područja pod kršćanskom upravom i ondje pljačkali. No, kako je Osmanlijsko Carstvo tonulo u krizu, Habsburgovci su Vlasima ponudili da prijeđu na kršćansku stranu. I Habsburgovci su im osigurali povlastice, pa čak i jamčili određeni stupanj neovisnosti.

Tko su gradišćanski Hrvati? Tko su Vlasi? Zašto ih Osmanlije naseljavaju u hrvatske zemlje? Zašto je dio Vlaha prešao na habsburšku stranu?

Migracije Hrvata prouzročene Osmanlijskim osvajanjima

veljače 1573. godine sukobili s glavninom kmetske vojske, kojom je zapovijedao Gubec. Usprkos hrabru otporu, kmetovi su poraženi. Nakon pobjede velikaši su se okrutno obračunali s pobunjenim kmetovima, a Ambroz (Matija) Gubec odveden je u Zagreb, gdje je javno okrunjen užarenom krunom i pogubljen.

Koji su uzroci Seljačke bune 1573. godine? Zbog pružanja otpora plemićima Hrvatski je sabor seljake proglasio izdajicama domovine. Što misliš o tome?

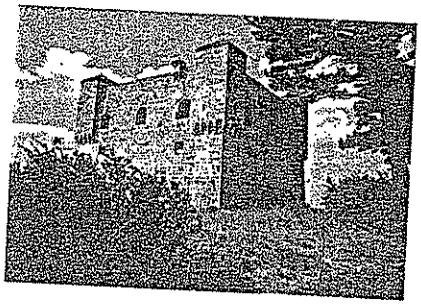
Vojna krajina

Zaustavljanju osmanlijskog prodora u hrvatske zemlje prethodilo je nekoliko elemenata:
- postojeće obrambene utvrde povezane su u dva generalata, **slavonski** sa sjedištem u Varaždinu i hrvatski sa sjedištem u tek izgrađenom Karlovcu (1579. godine)
- naseljavanje stanovnika u opustjele krajeve uz crte razdvajanja
- unutarnja kriza Osmanlijskoga Carstva.

Uspostava Vojne krajine, osim vojnostrateške zadaće, ispunila je i političku zadaću Habsburgovaca. Potkraj 16. stoljeća područje Vojne krajine izdvojeno je iz vlasti Hrvatskoga sabora i ovlasti bana (**Banska krajina** je područje uz rijeku Kupu sjeverno od Karlovca do južno od Siska – to se područje i danas naziva Banovina) i stavljeno pod izravnu vlast bečkog Dvora.

Kako je bila podijeljena Vojna krajina? Gdje je bilo sjedište slavonskoga, a gdje hrvatskoga generalata? Što je Banovina?

Uskočka utvrda Nehaj iznad Senja. Uskoci su u Nehaj doselili nakon pada Klisa u osmanlijske ruke. Uskoci su napadali osmanlijske posjede u Lici, sprječavajući stvaranje osnovice za nove osmanlijske prodore. Međutim, uskoci su često napadali i mletačke brodove.

ZANIMLJIVOSTI

- Uz pečate hrvatskih velikaša isprava o izboru Ferdinanda Habsburškoga za hrvatskoga kralja prvi je put ovjerena i hrvatskim grbom, sastavljenim od crveno-srebrnih kvadrata veličine 8×8 cm.
- U djelima hrvatskih književnika 15. i 16. stoljeća zamjetno je miješanje narječja hrvatskoga jezika, što je posljedica učestalih migracija.
- Buna hrvatskih seljaka inspirirala je mnoge umjetnike. O buni Ambroza (Matije) Gupca naslikano je nekoliko slika. Gupca su ovjekovječili kipari, o buni je snimljen film, a o njoj su pisali, među ostalima, hrvatski književnici August Šenoa i Miroslav Krleža.
- Vojne vođe bune bili su Ilija Gregorić i Ivan Pasanec.

Borbe protiv Osmanlija

Usprkos pismenim obećanjima o vojnoj pomoći, Ferdinand Habsburški nije izvršavao obveze vezane za obranu Hrvatske, već se posvetio borbi protiv Ivana Zapolje. Taj je sukob onemogućio uspješnu obranu države pred naletima Osmanlija. Dok u Zapadnoj Europi potkraj 15. i početkom 16. stoljeća započinje razdoblje napretka i razvoja trgovine i prometa, u Hrvatskoj teku suprotni procesi: propadaju gradovi, uništavaju se putovi, a područja zahvaćena ratom ostaju bez stanovnika, koji se sele na sigurnija područja.

IZVOR

Pročitaj odlomak iz djela isusovca Bartola Kašića *Putovanja južnoslavenskim zemljama.*

„Nakon smrti nekoga člana obitelji, katolici bi u zemlju u koju je pokopan povrh glave posadili drvo, a na grobni humak stavljali su kruh, jabuke i druge plodove kao hranu siromasima. Zbog nedostatka svećenika mise su rijetko služene, još rjeđe se ispovijedalo i pričešćivalo, a takvu su priliku koristili kalvini koji su u to vrijeme bili bolje organizirana kršćanska zajednica.
Katolici su živjeli izolirani od muslimana i pravoslavaca, strahujući za život i materijalna dobra. Katolici su živjeli u kolibama pristojnoga izgleda. U krugu oko nastambe glave obitelji, njegova djeca podigla bi kolibe napravljene od drvenoga pletera oblijepljenoga smjesom pljeve i blata. Kolibe su bile čvrste i zbijene i činile su zid koji je jamčio sigurnost porodici i njezinoj imovini."

Opiši položaj katolika u Osmanlijskom Carstvu.

IZVOR

Godine 1532. Osmanlije su organizirale pohod na Beč, ali ih je u tome spriječio hrvatski vojni zapovjednik Nikola Jurišić, koji je veliku osmanlijsku vojsku zaustavio kod grada Kisega u Ugarskoj. Pročitaj dio Jurišićeva pisma upućenoga caru.

„Ja sam se usudio braniti ovaj maleni i slabi grad protiv turske sile, ne zato što se nadam da ću ga spasiti, nego samo da koji časak neprijatelja zabavim i tako kršćanskim vladarima pribavim vremena da se pripreme za otpor. Samo zato izložio sam se najvećoj smrtnoj pogibelji."
Unatoč bojazni izraženoj u pismu, Kiseg je obranjen.

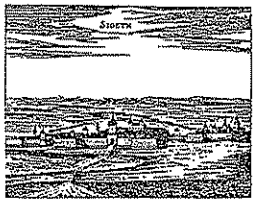
Što je Nikola Jurišić smatrao, tko mora pomoći Habsburgovcima u borbi protiv Osmanlija? Je li to posve nova ideja?

Bitka kod Sigeta (1566)

Godine 1566. sultan Sulejman pošao je u novi pohod na Beč. Da bi osigurao „lijevo krilo", trebao je osvojiti Siget, utvrdu koju je branio Nikola Zrinski. Opsada je trajala punih pet tjedana. Veliki vezir Mehmed Sokolović poslao je Zrinskome strelicu s pismom u kojemu mu je obećao da će mu darovati cijelu Hrvatsku ako mu preda Siget. Malo poslije Sulejman je poslao dokaz Zrinskomu da su zarobili njegova najstarijeg sina Jurja. Unatoč obećanjima, koja su stizala na njemačkome, mađarskome i hrvatskome jeziku, da će ih poštedjeti, branitelji se nisu ni jednog trenutka pokolebali već su uspješno odbijali mnogobrojne juriše, nanoseći teške gubitke Sulejmanovoj vojsci. Kada su Osmanlije vatrenim strijelama i užarenim loptama zapalili grad, Zrinski i preživjeli branitelji provalili su iz grada i poginuli u izravnoj borbi s nadmoćnim suparnikom.

Nekoliko dana prije pada Sigeta umro je i sultan Sulejman Veličanstveni, ali je njegova smrt zatajena kako ne bi utjecala na ishod bitke. Osmanlijska je vojska odustala od pohoda na Beč, a sultanova smrt označit će početak slabljenja osmanlijskih osvajanja u Europi.

Objasni značenje Bitke kod Sigeta.

Siget

Bitka kod Sigeta

ZANIMLJIVOSTI

- Nakon Bitke kod Sigeta Zrinskog su prozvali novim Leonidom. Četvorica preživjelih sigetskih branitelja poslije su otkupljeni, a među njima i Gašpar Alapić, nećak Nikole Šubića Zrinskog, i komornik Franjo Črnko, koji je poslije na hrvatskom, njemačkom i latinskom jeziku potanko opisao Sigetsku bitku.
- Prije juriša Zrinski je rekao: „Ja, Nikola knez Zrinski, obećavam najprije Bogu velikomu, zatim njegovu veličanstvu, našemu sjajnomu vladaru i našoj ubogoj domovini i vama vitezovima da vas nikada neću ostaviti, nego da ću s vama živjeti i umrijeti, dobro i zlo podnijeti. Tako mi Bog pomogao!"

Nikola Zrinski

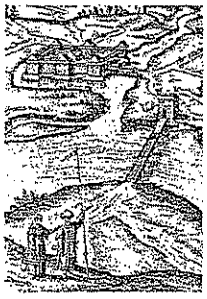
Bitka kod Siska (1593)

Potkraj 16. stoljeća bosanski je paša Hasan Predojević naumio prodrijeti do Zagreba i tako omogućiti osvajanje ostataka Hrvatske. Za ostvarenje tog plana najprije je trebalo osvojiti utvrdu Sisak. Nakon što je 1592. godine osvojio Bihać, Predojević je dao sagraditi Petrinju, iz koje je namjeravao neprekidnim napadima ugrožavati Sisak i tako slabiti njegovu obranu. Odlučna bitka za Sisak vodila se 1593. godine. Ugroženom gradu u pomoć je došla združena kršćanska vojska, u kojoj se osobito istaknuo hrvatski ban Toma Erdődy. U velikoj bitci 22. lipnja 1593. godine osmanlijska je vojska doživjela potpun poraz, a u bitci je poginuo i Hasan Predojević, koji se utopio u Kupi. Pobjeda kod Siska 1593. godine označava prekretnicu u ratovima s Osmanlijskim Carstvom i ujedno označava kraj stogodišnjeg rata u Hrvatskoj, kako su neki povjesničari nazvali razdoblje od 1493. do 1593. godine. Ona je označila kraj turskih osvajanja u hrvatskim zemljama i početak njihova oslobađanja od osmanlijske vlasti.

Objasni značenje Bitke kod Siska.

Bitka kod Siska

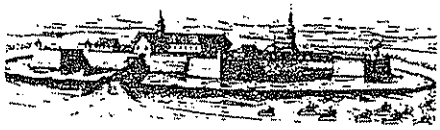

Osmanlijska utvrda Petrinja

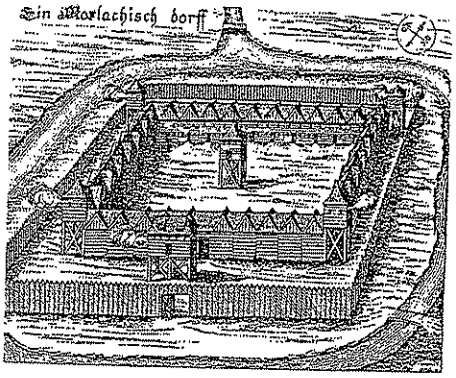
Dugi rat (1593 – 1606)

Nakon Bitke kod Siska počeo je tzv. dugi ili četrnaestogodišnji rat, koji se uglavnom sastojao od obostranih pljačkaških upada na protivničko područje. Tijekom tog rata započelo je organizirano i masovno preseljavanje Vlaha s osmanlijskog prostora na područje Slavonske i Hrvatske krajine. Desetljeće i pol ratovanja nije donijelo bitnije pomake u crtama razdvajanja i u Lici, Dalmaciji, Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji ta se crta održala do 1684. godine. Stanje na terenu potvrđeno je Žitvanskim mirom 1606. godine. Valja napomenuti da su tada Osmanlije potpisale mir, a ne primirje, kao do tada, da su pristali na dar, a ne na godišnji danak mira, te da su Habsburgovce priznali carevima, dakle sebi ravnopravnima.

Što je dugi rat? Navedi ishode Žitvanskoga mira.

Godine 1579. na ušću Korane u Kupu sagrađena je moderna utvrda koja je po zapovjedniku Dvorskoga ratnog vijeća nadvojvodi Karlu dobila ime Karlovac. Zadaća je utvrde bilo je onemogućivanje prestjecanja hrvatske državne ne dijela i zaštita slovenske pokrajine od osmanlijskih provala.

Drvena krajiška utvrda

Vlaški statuti (1630)

Nakon ustrojavanja Vojne krajine, njezinu je obranu trebalo pojačati vojnicima koji su poznavali osmanlijski način ratovanja. Taj se problem pokušao riješiti pozivanjem stanovništva s osmanlijske strane granice da naseli Hrvatsku vojnu krajinu. U zamjenu za vojnu službu bili su oslobođeni feudalnih obveza.

Vlasima se nazivalo pravoslavno i katoličko stanovništvo koje je u Osmanlijskom Carstvu imalo posebne povlastice, a nakon preseljenja nastojalo ih je zadržati. Vlasi su se uglavnom naseljavali na granične, opustošene posjede na području Vojne krajine. Istodobno s preseljenjem Vlaha započelo je i pretvaranje Vojne krajine iz vojnoga područja u posebno područje, koje će se postupno izdvojiti iz vlasti hrvatskog bana i Sabora.

Da bi uredio vlaško pitanje, kralj Ferdinand II. dodijelio je 1630. godine povlastice Vlasima u Slavonskoj krajini, sadržane u tzv. Vlaškim statutima. Tom su ispravom Vlasi dobili posebna prava: utvrđeno je da samostalno biraju svoje seoske knezove i suce, da imaju osobnu slobodu, i slobodu trgovanja te pravo na ratni plijen. Osnovna dužnost Vlaha bila je vojna služba, na koju su bili obvezni svi muškarci stariji od 18 godina, a imali su i radnu obvezu vezanu za popravak i gradnju utvrda.

Objasni pojam Vlaha. Koja su prava i obveze imali Vlasi prema Vlaškim statutima iz 1630. godine?

UPAMTI

- Nikola Šubić Zrinski proslavio se hrabrom obranom Sigeta 1566. godine.
- Nakon pobjede kod Siska 1593. godine uspostavljena je ravnoteža snaga između Habsburške Monarhije i Osmanlijskog Carstva.
- Razdoblje od Bitke kod Siska do potpisivanja mira na ušću rijeke Žitve 1606. godine zovemo dugim ili petnaestogodišnjim ratom.
- Vlaškim statutima dane su brojne povlastice Vlasima na području Vojne krajine.

RAZMISLI

Sultan Sulejman iznenada je umro tijekom opsade Sigeta, no veliki vezir Mehmed-paša Sokolović zatajio je njegovu smrt. Mrtvoga je Sulejmana posjeo na prijestolje, naručivao mu hranu, smijao se, glasno razgovarao s njim i vojsci prenosio njegove zapovijedi.
Prokomentirajte u razredu postupak velikog vezira. Zašto je to učinio?

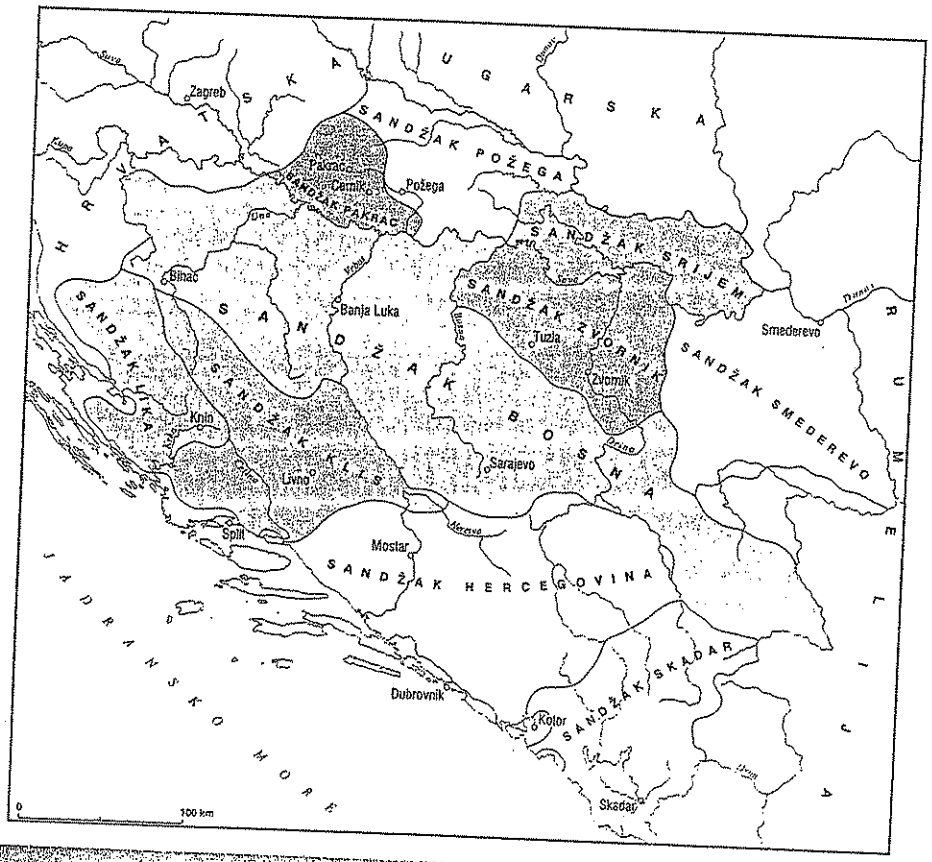
Bosna u doba Osmanlijske vlasti

Prisjeti se kada su Osmanlije zavladale Bosnom. Koji narodi danas žive u Bosni i Hercegovini? U ovoj nastavnoj jedinici istraži ustroj osmanlijske vlasti u Bosni i Hercegovini te život naroda, osobito Hrvata, koji su živjeli u Bosni i Hercegovini pod osmanlijskom vlašću.

Bosanski pašaluk

Bosanski je pašaluk bio granično područje važno za daljnja osvajanja, pa je stoga imao posebno značenje. Upravno sjedište bilo mu je u **Sarajevu** (poslije je preseljeno u Travnik), a sastojao se od sedam sandžaka, koji su obuhvaćali Slavoniju, dio Hrvatske i Dalmacije te Bosnu i Hercegovinu. Na čelu sandžaka bili su sandžak-begovi, koje je postavljao sultan, a bili su pod upravnom i vojnom vlašću bosanskog paše.

Objasni ustroj Bosanskog pašaluka.

Bosanski pašaluk

Etničke promjene

Osmanlijska osvajanja uzrokovala su velike promjene u nacionalnom i vjerskom sastavu stanovnika Bosne i Hercegovine. Mnogo je Hrvata prebjegло u susjedne zemlje, a na njihova su ognjišta Osmanlije naselile pravoslavno stanovništvo s Balkana. Bosnu i Hercegovinu naselili su i muslimani, čiji se broj povećavao s islamizacijom preostalog kršćanskog stanovništva.

Prelasku na islam pogodovali su vjerski sukobi u Bosni, slabost Katoličke crkve čiji su predstavnici većinom izbjegli pred Osmanlijama, ali i prednosti koje su imali muslimani u usporedbi s kršćanskim stanovništvom. Kršćanima koji bi prešli na islam Osmanlije su omogućivale visoke državne i vojne položaje. Također, muslimani nisu plaćali harač, a ostala davanja bila su upola manja. ■

Objasni uzroke etničkih promjena u Bosni i Hercegovini. Što je islamizacija?

Osmanlijski feudalizam

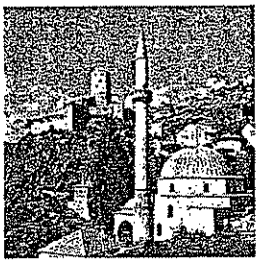
Osnovica osmanlijskog feudalizma bili su zemljišni posjedi (spahilući), koje je sultan dodjeljivao u zamjenu za obavljanje službi ili kao nagradu vojnicima za ratne zasluge. Nakon prestanka obavljanja službe ili smrti onoga komu je spahiluk bio dodijeljen posjed se vraćao sultanu. Na spahilucima je radila raja, kršćansko seosko stanovništvo, koje je spahiji (vlasniku spahiluka) davalo naturalne daće. Raja je plaćala i harač (porez) i ratne poreze.

U gradovima su živjeli muslimani, koji su se, osim ratovanjem, bavili i obrtom i trgovinom. Međunarodnom trgovinom, osobito iskorištavanjem ugljenokopa i rudnika, bavili su se Dubrovčani, a od kraja 16. stoljeća, od otvaranja splitske skale, u trgovini u Bosanskom pašaluku sve više sudjeluju Židovi i Mlečani. ■

Usporedi zapadnoeuropski feudalizam s osmanlijskim feudalizmom. Koje razlike uočavaš?

ZANIMLJIVOSTI

- U Bosni je osmanlijska vlast provodila danak u krvi, tj. u Carigrad su odvodili dječake između 8. i 14. godine i ondje ih odgajali u islamskom duhu.
- Franjevci su 1463. godine od sultana Mehmeda II. postigli slobodu djelovanja te zaštitu crkvi i samostana u Osmanlijskome Carstvu, a osmanlijski su se dužnosnici uglavnom držali odredaba ahdname Mehmeda II. No, uzrečica „Bog je visoko, a car daleko" odražava pravo stanje među katolicima toga vremena.

Ibrahim-pašina džamija u Počitelju

Kultura u Bosni i Hercegovini

Osmanlije su u Bosni i Hercegovini širile islamsku kulturu, osobito u graditeljstvu i književnosti. Gradovi su poprimili orijentalna obilježja: i sakralne građevine (džamije s kupolama i minaretima) i svjetovne građevine (gospodarske, društvene ili stambene) građene su u istočnjačkom stilu.

Osmanlijska je vlast posebnu pozornost pridavala vjerskom životu i obrazovanju stanovništva te su u gradovima djelovale vjerske i pučke škole. Književna su se djela pisala na arapskome i perzijskome te na bosanskom jeziku ali arapskim pismom. U književnosti su uglavnom prevladavali vjerski i ljubavni motivi. Poznata su i djela s područja zemljopisa, od kojih treba istaknuti mnoge putopise, osobito putopis Evlije Celebije.

Jedini katolički svećenici koji su djelovali u Bosanskom pašaluku bili su franjevci. Kad je osvojio Bosnu, sultan Mehmed II. Osvajač dao im je povelju (ahdnama) kojom im je dopuštena duhovna služba. Franjevci su najzaslužniji za očuvanje katoličke vjere na području pod osmanlijskom vlašću. Vrlo je važna njihova književnost, koja je bila čvrsto povezana s hrvatskom književnošću. Franjevci u Bosni pisali su molitvenike i druga pobožna djela, kronike, povijesna djela itd. ■

НАУК
ХРИСТИАНСКИ
ДАНИЦА

Naslovnica Nauka krstjanskog, *popularne knjige bosanskog franjevca Matije Divkovića pisane bosančicom*

Što znaš o graditeljstvu u Bosni? Kojim su se jezicima pisala književna djela u Bosanskom pašaluku?
Što znaš djelovanju franjevaca u Bosni?

Granice Bosanskog pašaluka nakon ratova (1683 – 1699)

Osmanlijsko Carstvo izgubilo je Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Slavoniju i veći dio Srijema, Liku, Krbavu i dijelove kliškoga i hercegovačkog sandžaka. Nakon mirovnih ugovora u 18. stoljeću (Požarevački i Beogradski mir) granice Bosanskog pašaluka prema Habsburškoj Monarhiji i Mletačkoj Republici uglavnom su svedene na današnje granice između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Slabljenje moći Osmanlijskog Carstva u 18. se stoljeću nastavilo. Zbog samovolje lokalnih vlastodržaca narod se odmetao u hajduke i život stanovnika Bosne i Hercegovine postao je nepodnošljiv. Putovi su postali nesigurni, a proizvodnja nije prelazila okvire lokalne zajednice.

Kako je Mir u Srijemskim Karlovcima utjecao na područje Bosanskog pašaluka? Pogoduju li izoliranost i gospodarsko zaostajanje razvoju znanosti i kulture?

UPAMTI

- Nakon doba procvata islamske kulture uslijedilo je potkraj 17. i početkom 18. stoljeća zbog slabljenja vlasti u Bosni i Hercegovini propadanje gospodarske moći i slabljenje političkog utjecaja Osmanlija u Podunavlju. Ti su se procesi snažno osjetili u Bosni i Hercegovini.
- U razdoblju ratova i osmanlijske vlasti u Bosni i Hercegovini nastaju znatne etničke i vjerske promjene.
- Hrvatsku nacionalnu samobitnost u Bosni i Hercegovini čuvali su franjevci.

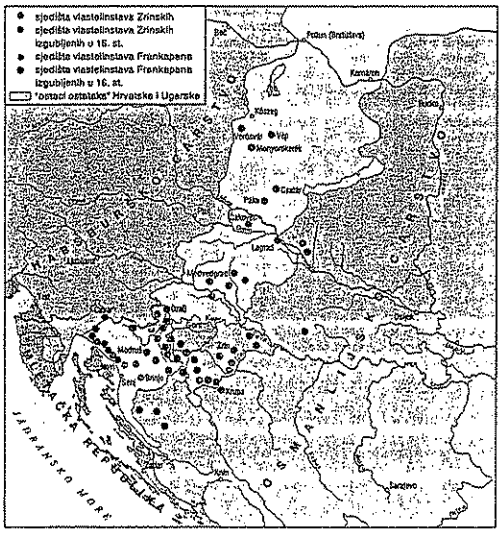
RAZMISLI

Otkrij odakle potječu prezimena Prebeg, Prebjeg, Bošnjak ili Bošnjaković.

Zrinski i Frankapani – otpor bečkom centralizmu

Mišljenja su o Zrinskima i Frankapanima podijeljena. Jedni tvrde da je njihova politička djelatnost urota, drugi smatraju da nema govora o uroti jer je njihova politička borba bila usmjerena prema inozemnim čimbenicima koji su ugrožavali Hrvatsku, a neki pak kažu da je to bio nepromišljen potez koji je Hrvatsku skupo stajao – nisu imali plan uzmaka ako njihova ideja ne uspije. Prisjeti se obveza koje su Habsburgovci prihvatili 1527. godine na saboru u Cetingradu. Jesu li ih ispunili? Na primjeru političke i kulturne djelatnosti dviju velikaških obitelji istraži mentalitet hrvatskih velikaša.

Posjedi Zrinskih i Frankapana

Oslobađanje hrvatskih krajeva od osmanlijske vlasti

U 17. je stoljeću Osmanlijsko Carstvo zahvatila velika kriza. Perzijanci su se pobunili protiv osmanlijske vlasti, a Alžir, Tunis i Tripoli stekli su neovisnost. Godine nerodice i bolesti, a najviše samovolja lokalnih vlastodržaca, činile su život teškim. Stanje se popravilo kada je 1656. godine čast velikih vezira stekla obitelj Köprülü (Kuprilić). Učvršćena je vojnička disciplina, smijenjeni su podmitljivi službenici i hvatani odmetnici. Međutim, veliki vezir Kara Mustafa pogrešno je procijenio moć carstva i nedovoljno pripremljen 1683. godine pokrenuo je treći osmanlijski pohod na Beč.

Opsada Beča (1683)

Potkraj kolovoza 1683. godine osmanlijska vojska predvođena Kara Mustafom, stigla je do Beča i opsjela ga. Kada se već činilo da će Osmanlije osvojiti Beč, opkoljenom je gradu u pomoć stigla poljska vojska predvođena Janom Sobieskim. Poljaci su dva puta porazili Osmanlije i tako zauvijek uklonili opasnost od njih iz središnje Europe. Time je propao posljednji pokušaj Osmanlija da osvoje Beč. Taj su poraz iskoristile kršćanske države i uz papino posredovanje sklopile savez nazvan Sveta liga, u koji su ušle Habsburška Monarhija, Poljska i Mletačka Republika. Cilj Svete lige bilo je potiskivanje Osmanlija iz Europe. ■

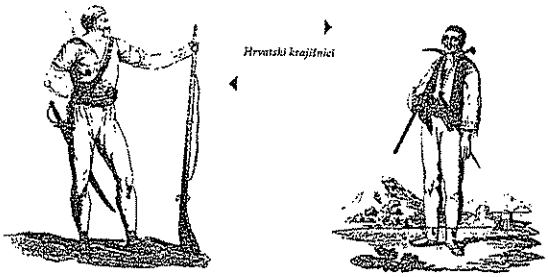
Kako je završio osmanlijski pohod na Beč 1683. godine? Što je Sveta liga?

Kara Mustafa

ZANIMLJIVOSTI

- Jan Sobjeski je rekao da je najbliži rođak Kara Mustafe jer mu je on ostavio golemo nasljedstvo; vidjevši naime da gubi bitku, Kara Mustafa je panično pobjegao ostavivši iza sebe vojnu i osobnu riznicu.
- Nakon što je francuski kralj Luj XIV. pomogao Osmanlijama u borbi protiv Habsburgovaca, dobio je nadimak Najkršćanskiji Turčin.
- Poljak Kolszycki otvorio je u Beču 1683. godine gostionicu „K modroj boci", u kojoj je prodavao napitak od ostavljene turske kave. Na oznaku ceha stavio je, po nalogu gradskih vlasti, polumjesec – svatko je morao znati da on toči muslimansko piće – i ostao je bez gostiju. Kao i svaki pravi poduzetnik koji ne gubi nadu, uskoro je Kolszycki uz šalicu kave počeo nuditi mlijeko, a polumjesec peći od najfinijeg tijesta. Nedugo zatim uz prve kifle u Europi poslužio je maslac.

Hrvatski krajišnici

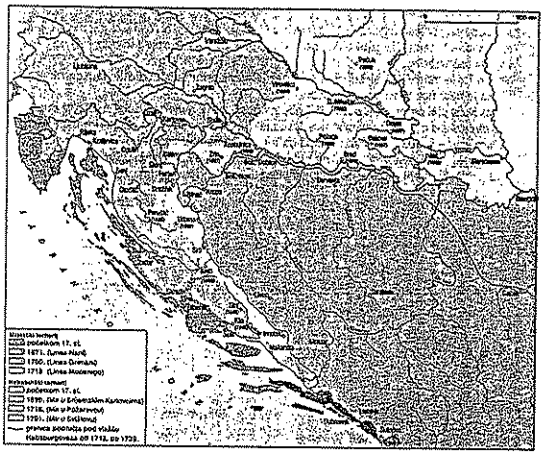
Rat za oslobođenje Slavonije, Like i Krbave (1683 – 1699)

Uslijedio je niz poraza osmanlijske vojske u Podunavlju, čime je počelo i oslobađanje hrvatskih zemalja od osmanlijske vlasti.

Već 1683. godine oslobođene su Virovitica i Slatina, a kada je 1686. godine oslobođen Budim i većina Ugarske, stvoreni su uvjeti za oslobođenje hrvatskih područja. Godine 1687. oslobođeni su Osijek i Valpovo, a u oslobađanju Požege osobito se istaknula narodna vojska pod vodstvom fra Luke Ibrišimovića. Oslobođenjem Broda i Gradiške cijelo je područje između Save, Drave i Dunava bilo oslobođeno od osmanlijske vlasti.

Osmanlijsko Carstvo pretrpjelo je težak udarac i u Podunavlju jer je carska vojska koju je vodio Eugen Savojski oslobodila Beograd. ■

Oslobađanje hrvatskih krajeva od osmanlijske vlasti

Godine 1689. krajiška je vojska krenula iz Senja u oslobađanje Like i Krbave. Voda otpora u Lici bio je svećenik Marko Mesić, čije su se čete pridružile krajiškoj vojsci. Lika i Krbava oslobođene su tijekom lipnja i srpnja 1689. godine. Istodobno s tim akcijama pod vodstvom Mletačke Republike trajalo je oslobađanje Dalmacije od osmanlijske vlasti. Iskoristivši slabljenje Osmanlijskog Carstva, carska je vojska 1691. godine krenula iz Beograda u oslobađanje balkanskih zemalja. Uspješno je prodrla kroz Srbiju i Makedoniju do Albanije, nastojeći opkoliti Bosnu i Hercegovinu. Međutim, jačanje Habsburške Monarhije nije odgovaralo Francuskoj, koja joj je objavila rat. To su Osmanlije iskoristile za protunapad, kojim su potisnuli habsburšku vojsku do Dunava. Pri povlačenju se, zajedno s austrijskom vojskom, povuklo i nekoliko desetaka tisuća Srba. Oni će se naseliti u Slavoniju i Srijem te promijeniti nacionalni sastav stanovništva tih područje.

Sukobi su se sljedećih godina uglavnom vodili na rijeci Uni, gdje su učestali pljačkaški pohodi s jedne i s druge strane. Princ Eugen Savojski prodro je u Bosnu, a pri povlačenju iz Sarajeva s vojskom je poveo nekoliko desetaka tisuća katolika, koji su se nakon toga naselili u Slavoniji, Srijemu, Erdelju i južnoj Ugarskoj. Odlučujuća se bitka vodila 1697. godine kod Sente na Tisi, u kojoj je carska vojska pobijedila brojčano nadmoćniju osmanlijsku vojsku. Nakon te bitke obje su strane, iscrpljene dugotrajnim ratovanjem, počele razmišljati o potpisivanju primirja.

Kada je započelo i kako je teklo oslobađanje Slavonije od osmanlijske vlasti? Tko je pomogao carskoj vojsci u oslobađanju Like i Krbave? Kako je završila Bitka kod Sente 1697. godine?

Rat u Dalmaciji

Nakon stvaranja Svete lige, Mletačka Republika započela je napadati osmanlijske posade u dalmatinskom zaledu. Koristeći se porazima Osmanlija u Ugarskoj, Mletačka je Republika 1686. godine oslobodila Sinj, a dvije godine nakon toga i Knin. Oslobođenjem tih područja uklonjena je opasnost za dalmatinske gradove. Osim toga, pojam Dalmacije proširio se i na oslobođeno zaleđe, na kojemu će se učvrstiti mletačka vlast.

Kada je započelo oslobađanje Dalmacije od osmanlijske vlasti? Kojim je vojnim uspjesima dovršeno oslobađanje Dalmacije od osmanlijske vlasti?

Ključnu ulogu u organiziranju katolika u Slavoniji imao je gvardijan velikog samostana fra Luke Ibrišimović. Fra Luka je u pismima zagrebačkome biskupu Martinu Borkoviću javljao o pokretima osmanlijskih trupa, o okupljanjima janjičara oko Osijeka itd.

Mir u Srijemskim Karlovcima (1699)

Mirom u Srijemskim Karlovcima završen je 16-godišnji rat za oslobođenje. Njime je Osmanlijsko Carstvo izgubilo velika područja: Slavoniju, Liku, Krbavu i prostor oko rijeke Une. Odredbama Mira u Srijemskim Karlovcima započinje teritorijalno smanjivanje Osmanlijskog Carstva u Europi. Hrvatska područja oslobođena između 1683. i 1699. priključena su Vojnoj krajini i tako izuzeta od vlasti bana i Hrvatskog sabora. Područja u Dalmaciji koja su bila oslobođena od Osmanlija priključena su Mirom u Beogradu Mletačkoj Republici.

Objasni značenje Mira u Srijemskim Karlovcima.

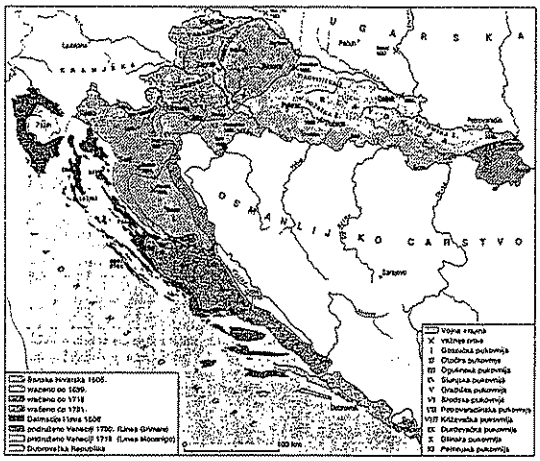
Stradanja stanovništva

Rat je imao katastrofalne posljedice za stanovništvo hrvatskih zemalja. Slavonija je izgubila oko 80%, a Lika i Krbava čak 95% svog stanovništva.

Tijekom rata obje su strane novačile seljake u pomoćne vojne odrede ili su od njih otimale stoku i hranu. Zbog tih nevolja dio pučanstva skrivao se u šumama i močvarama, a dio se sklonio u naselja izvan glavnih putova ili je pobjegao u krajeve udaljene od bojišnice. Nakon osmanlijskih poraza većina je muslimana pobjegla u Bosnu i u današnju Srbiju, a u ratnom metežu hrvatske su zemlje doživjele golema razaranja i pustošenja.

Ponovna uspostava osmanlijske vlasti u Bosni nakon povlačenja vojske Eugena Savojskog označila je početak odmazde prema katolicima i depopulaciju Hrvata u Bosni i Hercegovini. Franjevci su poveli tisuće katolika u Slavoniju, Srijem, Baranju i Bačku, ali i u druge dijelove Hrvatske, bez obzira na to jesu li one tada bile pod vlasti Habsburgovaca ili Mletana.

Opiši posljedice rata za oslobođenje na stanovništvo krajeva zahvaćenih ratom.

Novi ratovi i Mir u Požarevcu (1718)

Godine 1714. Osmanlijsko je Carstvo objavilo rat Mletačkoj Republici. U taj će se sukob na strani Mletačke Republike uključiti Habsburška Monarhija. Vodstvo nad carskom vojskom preuzeo je proslavljeni vojskovođa princ Eugen Savojski. Istodobno je graničarska i banska vojska oslobodila veći dio sjeverne Bosne, tzv. Tursku Hrvatsku.

Mletačka je vojska osvojila dubrovačko zaleđe u Hercegovini, 1717. i Imotski, a princ Eugen Savojski osvojio je Beograd. To je prisililo Osmanlijsko Carstvo da ponudi mir, koji je sklopljen u Požarevcu 1718. godine. Habsburška je Monarhija dobila Srbiju, Srijem i Bosansku Posavinu te se tako znatno proširila na jugoistoku. Mletačka je Republika morala napustiti osvojena područja u Hercegovini, a Osmanlijsko je Carstvo dobilo uzak pojas do mora između Neuma i Kleka. Granice mletačke Dalmacije prema Osmanlijskom Carstvu uspostavljene su između Kleka, Metkovića, Imotskog, Sinja, Vrlike i Knina, gdje je i danas državna granica između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. ■

Koja je područja Habsburška Monarhija dobila Mirom u Požarevcu?

Godine 1700. Pavao Ritter Vitezović, hrvatski pisac i tiskar, objavio je djelo Croatia Rediviva (Oživljena Hrvatska), *posvećeno habsburškom caru Leopoldu, u kojemu je pisao o hrvatskome nacionalnome području.*
Vitezović je prisustvovao mirovnoj konferenciji u Srijemskim Karlovcima kao savjetnik habsburških pregovarača. Zapisao je da se ondje u ime Hrvatske zastupalo bez Hrvatske: „Monodatno, mi pobjedivši naša mjesta i plodne zemlje neprijatelju ustupili."

CROATIA
REDIVIVA,
REGNANTE
LEOPOLDO MAGNO
CAESARE,
DEDUCTA
A
PAVLO RITTEL.

PROČITAJ

Osmanlije su 1691. godine zauvijek otišle iz većine hrvatskih zemalja, no neki glazbeni instrumenti, običaji, nošnja, riječi, biljke, životinje, priče i legende još podsjećaju na stoljeće i pol dugu osmanlijsku vladavinu. Osmanlije su u hrvatske zemlje donijele jasmin, trešnju, lubenicu, dinju, lijesku, dunju, razne vrste jabuka i tikvice iz Egipta (koje se u *Bibliji* nazivaju *mysir*, zato ih zovu mistračama, a u nekim mjestima i turkinjama). Osmanlije su ostavile bezbroj naziva za predmete, cvijeće, voće, povrće, jela, kolače i životinje koje Hrvati prije njihova dolaska nisu poznavali. Sadnja duhana i kukuruza te uzgoj purana, preuzeti iz Amerike, udomaćili su se na hrvatskim područjima posredstvom Osmanlija. Vlasi su doveli stoku koja se izvrsno prilagodila uvjetima na slavonskim pašnjacima.

UPAMTI

- Osmanlijsko je Carstvo u drugoj polovici 17. stoljeća zahvatila duboka društvena, politička i gospodarska kriza.
- Potkraj 17. i početkom 18. stoljeća, nakon neuspješne opsade Beča, slomljena je osmanlijska dominacija u središnjoj Europi.
- Hrvati su dizali ustanke protiv Osmanlija, i tako pomagali habsburškoj vojsci.
- Mirom u Srijemskim Karlovcima Osmanlijsko je Carstvo izgubilo Slavoniju, Liku, Krbavu i prostor oko rijeke Une.
- Mirom u Požarevcu Habsburška je Monarhija dobila Srbiju, Srijem i Bosansku Posavinu, a granica mletačke Dalmacije prema Osmanlijskom Carstvu uspostavljena je na crti koja se i danas zadržala kao državna granica između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

RAZMISLI

Nacrtaj lentu vremena i u nju upiši najvažnije događaje potkraj 17. i početkom 18. stoljeća. Pronađi biografije Luke Ibrišimovića ili Pavla Rittera Vitezovića. Napiši referat o jednome od njih.

ÖZGEÇMİŞ

MIRNA ŽUNIĆ

Adres ve telefon: Frane Supila 51
20 000 Dubrovnik
HIRVATİSTAN
+385 99 672 84 00 (GSM)

E - mail: mirna.zunic@zg.htnet.hr
maximirna@yahoo.com

Doğum tarihi: 13. 03. 1979.
Uyruğu: Hırvatistan
Medeni hali: evli

EĞİTİM:

2005 – devam etmekte	**Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul** **Sosyal Bilimler Enstitüsü** Siyaset Bilimi ve Uluslararasi İlişkiler – yüksek lisans
1997 – 2003	**Zagreb Üniversitesi** **Edebiyat Fakültesi** Türkoloji ve Sanat Tarihi Bölümleri
1993 – 1997	**Lise, Zagreb** Yabancı dillere yönellik programı (İnglizce ve Almanca)
1985 – 1993	**İlkokul**, Zagreb

Burs, kurslar, seminerler:

1998, 2001, 2002	TÖMER (Ankara Üniversitesi, Türkce Ögretim Merkezi, burslu), İstanbul 2002 yılında diplomasını aldım.
2000 – 2001	Alliance Française okulunda Fransizca kursu, Zagrep
2003 - 2004	NDI, IRA ve Friedrich Ebert Vakfı'nın seminer ve workshopları. Retorik, iletişim, liderlik, kampanya yönetimi, mesaj geliştirme ve mesaj iletişimi konulu seminerler. (Hırvatistan, Slovenya)

İŞ TECRÜBELERİ:

Temuz 2006-Ekim2006	**İstanbul Ticaret Odası, İstanbul** Staj

- Zagrep 2006 Sonbahar Fuarı'nda gerçekleştirilen Türk Tekstil Günleri“ organizasyonun hazırlanması ve Paris'teki SIAL fuarının hazırlanması. Zagrep fuarında uygulanan medya planının hazıranması ve gerçekleştirmesi.
- Zagrep Fuarı süresince, ICC ve fuarın idare ve teknik ofisi arasındaki iletişimin sağlaması. Protokol olaylarının organizasyonu.

2005 – Eylül 2006 **Kuru Tekstil, İstanbul**
Pazarlama, müsteri ilişkileri ve pazar geliştirilmesi

- Sırbistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Makedonya pazarlardan sorumlu,
- İş seyahatlerinin organizasyonu ve gerçekleştirilmesi

2003 – 2005 **SDP (Sosyaldemokrat Partisi) – merkez Hırvatistan Zagreb**
Uluslararası işbirliği departmanı

- Dünya'daki siyasi durumlarının analizleri, özellikle AB ve NATO ile ilgili
- Siyasi ve ekonomik çevrelerde, Hırvatistan'ın
- Seçim dönemlerindeki sorumluluklar: pazarlama ajansları ve yerel örgütler arasındaki iletişimin geliştirilmesi, seçim kampanyalarda yapılan pazarlama uygulamalarında aktif katılım.
- Büyük orgaaizasyonların gerçekleştirilmesi (Parti kongre ve toplantıları (ESO, SI), uluslararası komiteler; yabancı misafirler ve büyükelçiler için parti davetleri; yerel düzeyde küçük organizasyonlar)

2000 – 2002 **Jakovlje Belediyesi Meclisi**
Belediye meclisinde vekil

2000 **Galeria "Klovićevi dvori"**,
"Osmanlı Devleti Hazineleri" sergisinde profesyonel rehber

1993 – 1997 **"Sunrise City" projesi** – Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki savaşlarda travma yaşayan çoçukların rehabilitasyonu

BECERİLER:

Diller:
Hırvatça - anadil
İnglizce - mükemmel
Türkçe - pekiyi
Almanca - orta
Fransızca - zayif
Arapça - pasif düzeyde

Bilgisayar: Microsoft office aplikasyonların tecrübeli kullanıcısı.

Sürücü ehliyeti – B sınıfı (aktif sürücü)

HOBİLER VE DİĞER İLGİ ALANLARI:

Mimarlık, trekking, dalış ve yüzme.